

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA JURIDICA ET POLITICA**

PUBLICATIONES DOCTORANDORUM JURIDICORUM

Tomus IX.
Fasciculus 1-14.

2013 MARC 06

**SZEGED
2009**

Publicationes doctorandorum juridicorum

Tomus IX.
Fasciculus 1–14.

SZEGED
2009

Redigunt

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, PÁL BOBVOS, LÁSZLÓ BODNÁR,
JÓZSEF HAJDÚ, MÁRIA HOMOKI-NAGY, ÉVA JAKAB, JENŐ
KALTENBACH, TAMÁS KATONA, JÁNOS MARTONYI, FERENC NAGY,
PÉTER PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, IMRE SZABÓ,
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkesztőbizottság:

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, BOBVOS PÁL, BODNÁR LÁSZLÓ,
HAJDÚ JÓZSEF, HOMOKI-NAGY MÁRIA, JAKAB ÉVA, KALTENBACH
JENŐ, KATONA TAMÁS, MARTONYI JÁNOS, NAGY FERENC, PACZOLAY
PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZABÓ IMRE,
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Techikai szerkesztő

MARVANEK JUDIT

Kiadja

Prof. Dr. Szabó Imre
dékán

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ISBN 978-963-482-754-2

ISSN 0324-6523 Acta Univ.

ISSN 1587-9941 Publ. doct.

BERKI GABRIELLA

A munkahelyi stressz munkajogi megítélése

Bevezetés

Dolgozatomban egy olyan világjelenséggel foglalkozom, amely véleményem szerint egyértelműen az információs technológia által indukált, felgyorsult, urbanizált életformához köthető: a munkahelyi stressz ma már olyan méreteket ölt, amely elengedhetlenné teszi a hozzá kapcsolódó jogi kérdések vizsgálatát.

Az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség (Occupational Safety and Health Administration, továbbiakban angol rövidítéssel OSHA) 2002-ben arról számolt be, hogy a munkahelyi stressz a 15 tagállamból álló Európai Unióban a munkavállalók huszonnyolc százalékát, mintegy negyven millió embert érint¹, míg egy 2005-ös adat szerint a huszonhét tagúra bővült Unió munkavállalóinak huszonkét százaléka szenved tőle². Az Európai Bizottság szerint a betegállomány igénybevételének ötven-hatvan százaléka írható a számlájára³.

A munkahelyi stressz azonban nem pusztán foglalkoztatás-egészségügyi probléma, makrogazdasági szinten is jelentős károkat okoz: a kiadások mértéke meghaladja a tagállamok egy főre jutó nemzeti össztermékének egy százalékát, így az Unió számára egy 1999-es adat szerint évi húsz milliárd eurós költségvetési terhet jelent⁴.

A fenti statisztikai adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy súlyos, s egyre súlyosbodó probléma az, melyet dolgozatomban górcső alá veszek.

Úgy vélem, a jogalkotásban és a jogi megoldások keresésében ma még nem tükröződik megfelelőképpen a kérdés jelentősége. Nem gondolom azt, hogy ez a hiány a döntéshozó, illetve az érdekképviselői szervek figyelmetlenségéből és a probléma iránti érzéketlenségéből adódik, hiszen nemzetközi szinten is példaértékű kezdeményezések vannak, sokkal inkább okolható a téma jogilag nehezen megfogható volta. A jog fogalmak, tilalmak, parancsok mentén orientálódik, s nehezen kezeli a szubjektív elemeket magukban hordozó jelenségeket. Az pedig, hogy ki mit tekint stressznek, kinek milyen a stressztűrő képessége, az adott károsodás a munkahelyi vagy az életünk számtalan te-

¹ <http://osha.europa.eu/en/campaigns/ew2002> (letöltés: 2007. 10. 22.)

² <http://osha.europa.eu/en/topics/stress> (letöltés: 2007. 09. 09.) Stress and psychosocial risks.

³ Working on stress (Magazine 5). www.osha.europa.eu/publications/magazine/5/magazine5_en.pdf/at_download/file (letöltés: 2007. 11. 04.)

⁴ What is workplace stress? <http://www.oit.org/public/english/protection/safework/stress/intro.htm> (letöltés: 2007. 11. 02.)

riületén jelenlévő stresszforrások egyikének vagy összességének eredménye, pusztán a jog eszközeivel nem állapítható meg.

Ennek ellenére dolgozatomban megírása során arra törekszem, hogy a munkahelyi stressz problémáját eddig kevésbé vizsgált, jogi – elsősorban munkajogi – megvilágításba helyezzem. Dolgozatomban a munkavédelmi és munkajogi felelősségi kérdésekre koncentrálok, nem térve ki a témakör egyéb jogi aspektusaira, például a baleseti ellátások, illetve a rokkantsági ellátások kérdésére.

E vizsgálódás természetesen nem nélkülözheti sem más tudományterületek, sem más jogterületek érintését, azonban a munkahelyi stressz által felvetett olyan problémákat, melyek egészében véve más jogág vizsgálati körébe tartoznak (például a munkahelyi zaklatás büntetőjogi relevanciáját), nem tárgyalom.

Munkám első fejezetében bemutatom a munkahelyi stresszre vonatkozó, általam legfontosabbnak ítélt ismereteket, a dolgozatomban második fejezetében feltérképezem a téma jogi kapcsolódási pontjait a nemzetközi, európai és hazai jogi rendelkezések felsorakoztatásával, hosszabban kitérve az Európai Unió védjegye alatt létrejött keretmegállapodásokra, illetve a munkavédelmi szabályozás vonatkozó rendelkezéseire. A záró fejezet pedig a munkahelyi stressz és a magyar munkajogi felelősségi rendszer összefüggéseire fókuszál.

A témában kevés kifejezetten jogi szemléletű, átfogó írás jelent meg, így elsősorban olyan külföldi és hazai forrásokra támaszkodtam, amelyek felhívják a figyelmet a munkahelyi stresszre, illetve azokra a jogszabályokra és jogirodalmi művekre, amelyek egy-egy részkérdés szabályozására vonatkozóan adnak eligazítást.

I. A munkahelyi stressz

„Nem a stressz öl meg bennünket,
hanem az, ahogyan reagálunk rá.”⁵
Selye János, 1957

A munkahelyi stressz természetének feltárása, jellemzőinek, okainak, következményeinek vizsgálata, a stresszel való megküzdés folyamatának elemzése olyan biológiai és pszichológiai ismereteket igényel, melyek nem a jogtudomány territóriumára esnek, más, elsősorban természettudományi szakértelemre tartanak számot. Mindazonáltal a fenti témákban való alapszintű jártasságot elengedhetetlennek tartom a később részletezésre kerülő jogi kérdések megértéséhez és megválaszolásához, ezért a tudományos teljességre törekvés nélkül e fejezetben magával a munkahelyi stresszel, mint jelenséggel foglalkozom: a fogalmi körülhatárolást követően a munkahelyi stressz kiváltó okait, a munka világának résztvevőinél tapasztalható következményeit, majd a stressz kezelésének lehetséges módjait vizsgálom.

⁵ Stress and the autonomic nervous system. <http://www.restoreme.co.uk/article002.htm> (letöltés: 2007. 11. 19.)

1.1. A munkahelyi stressz fogalma

A stressz szót elsőként a természettudományok, elsősorban a fizika, majd a XX. században az orvostudomány vezette be a tudományos szaknyelvbe. Eredetileg egy tárgyra ható külső nyomást jelentette⁶. Az angol „stress” szó főnévi alakjának jelentése: erő, feszültség, nyomás.

A pszichológusok az 1950-es évektől tanulmányozzák a stresszt⁷, s a kutatások során nagyszámú eltérő definíció látott napvilágot. A kutatók véleménye abban megegyezni látszik, hogy a stresszt a fogyasztói társadalom mindennapi velejárójának tekintik, s úgy vélik, szervezetünknek egy ösztönös reakciója a modern szervezeti és társadalmi tényezőkre, melyeket stresszoroknak neveznek⁸. Ez alapján helytállónak érzem azt a meghatározást, mely szerint a stressz általánosságban nem más, mint a stresszorok hatására a szervezetben végbemenő fizikai és pszichikai változások összessége⁹.

A munkahelyi stressz differencia specifikája abban áll, hogy a munkához, mint társadalmi-gazdasági tevékenységhez, a munkavégzés helyéhez, avagy a munkaviszonyhoz, mint sajátos jogviszonyhoz kapcsolódik, ily módon meg kell különböztetnünk az általános stressz-fogalomtól.

Az OSHA 2000-ben publikált kutatása szerint „munkával összefüggésben akkor jelentkezik stressz, amikor a munkakörnyezet követelményei meghaladják a munkavállaló azon képességét, hogy e követelményeket teljesítse (vagy kezelje)”¹⁰. Az OSHA által adott definíció a munkakörnyezetre helyezi a hangsúlyt, ezáltal – véleményem szerint – indokolatlanul leszűkíti a munkahelyi stressz lehetséges kiváltó okait (ld. 1. számú melléklet). Ugyanakkor vitathatatlan, hogy az elvárásoknak való megfelelés kényszere alapotmótívuma a munkahelyi stressznek.

Az Európai Bizottság 2002-es meghatározása szerint „a munkahelyi stressz a munka intenzitásának, a munkahelyi körülményeknek és a munkaszervezésnek a káros és kedvezőtlen jellemzőire adott érzelmi, értelmi, viselkedési és pszichológiai válasz”¹¹. E fogalom érdeme, hogy a stresszt, mint válaszreakciót kezeli, tekintetbe véve mind a kiváltó okokat, mind a következményeket. Habár ez a definíció sem fogja át a stresszorok teljes spektrumát, jóval szélesebb értelmezést ad, mint az előző. Mindkét meghatározás következetesen halgat azonban a munkahelyi stressz élettani hatásairól, amelyek pedig a problémák jelentős forrásainak tekinthetők, ezért azt gondolom, megemlítsük egy egzakt definíció nem nélkülözheti.

A 2004. október 8-án az európai szociális partnerek által aláírt, a munkahelyi stresszről szóló keretmegállapodás úgy fogalmaz, hogy „a stressz fizikai, pszichológiai, szociális panaszokkal vagy működési zavarokkal kísért állapot, amely abból ered, hogy az egyén

⁶ JUHÁSZ ÁGNES: *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés*. <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

⁷ Advice leaflet – Stress at work. <http://www.acas.gov.uk/index.aspx?articleid=815> (letöltés: 2007. 10. 25.)

⁸ What is workplace stress? <http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/stress/whatis.htm> (letöltés: 2007. 10. 25.)

⁹ <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

¹⁰ A munkával összefüggő stressz. <http://hu.osha.europa.eu/dload/facts/facts22-hu.pdf> (letöltés: 2007. 09. 08.)

¹¹ Framework agreement on work-related stress. http://ec.europa.eu/employment_social/publications/2002/ke4502361_en.pdf (letöltés: 2007. 10. 11.)

úgy érzi, nem képes áthidalni a szakadékokat a képességei és a vele szemben támasztott elvárások között”¹². Ebben a meghatározásban látszik összegződni az ezt megelőző két definíció, azonban ebben is domináns szerep jut az elvárásnak¹³, amely – mint említettem – fontos, de nem kizárólagos eleme a munkahelyi stressznek.¹⁴

A fenti fogalom-meghatározások alapján alakítottam ki a saját definíciómat, miszerint dolgozatomban *munkahelyi stressz alatt a munkahelyi stresszorok által kiváltott biológiai (fizikai) és érzelmi (pszichikai) változások összességét értem, amelyek befolyásolhatják a munkavállaló egészségi állapotát, teljesítményét és viselkedését*.

A tudósok véleménye abban szintén megegyezik, hogy a stressz alapvetően nem egy negatív folyamat. Selye János professzor, a stresszelmélet megalapozója, az 1930-as években egyenesen úgy fogalmaz, hogy „a stressz az élet sava-borsa”¹⁵, s ugyanez a szófordulat köszön ránk az Európai Bizottság már idézett, 2002-ben kiadott, a munkahelyi stresszről szóló kiadványának címében: *Spice of life or kiss of death*¹⁶.

E szemmel látható kettőség azzal magyarázható, hogy a külvilág bizonyos ingereinek hatására a szervezetünkben kialakuló stresszállapot nem betegség, azt jelzi, hogy a szervezet kilendül nyugalmi állapotából, s felkészül egy szokatlan, ismeretlen, váratlan helyzetnek való megfelelésre. A stressz egészségkárosító szintet el nem érő mennyisége hozzásegít bennünket ahhoz, hogy megfelelően tudjunk alkalmazkodni környezetünk változásaihoz, helytálljunk az újabb kihívások esetén, motivációt ad és magasabb teljesítményre ösztönöz.

A probléma akkor alakul ki, ha a stressz kritikus szintje állandósul, a szervezet egy standard készütségi állapotba kényszerül. Ez az állapot potenciális forrása igen komoly megbetegedéseknek, melyekről e fejezet egy későbbi pontjában lesz szó.

I.2. A munkahelyi stressz kiváltó okai

A következőkben azokról a szervezetünkre ható külső erőkről, ingerekről lesz szó, amelyek azokat a testi-lelki változásokat eredményezik, melyeket összefoglalóan stressznek nevezünk. Ezek a stresszfaktorok a stresszor elnevezést kapták.

Juhász Ágnes Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés címet viselő, 2002-ben közreadott oktatási segédanyagában¹⁷ a stresszorok három közös jellemzőjét nevezi meg:

¹²Framework agreement on harassment and violence at work. http://ec.europa.eu/employment_social/news/2004/oct/stress_agreement_en.pdf (letöltés: 2007. 10. 21.)

¹³ E definícióval némiképp összecseng Karasek elmélete, aki a megterhelés és a döntési lehetőség oldaláról közelít, amikor 1990-ben azt írja, hogy „a munkahelyi stressz abból ered, hogy a dolgozóval szemben támasztott igények meghaladják az egyénre ruházott kontrollt”. http://ftp.sport.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=111&Itemid=69 (letöltés: 2009. augusztus 31.)

¹⁴ Ha a munkahelyi stresszorok közül kiemelem pl. a munkahely bizonytalansága miatt érzett szorongást [ld. 1. sz. melléklet ccf) pont], világosan látható, hogy a munkahelyi stressznek nem *conditio sine qua non*-ja a munkavállalóval szemben támasztott elvárások teljesíthetatlensége, hiszen a bizonytalanság adódhat például a munkavállaló által befolyásolhatatlan gazdasági nehézségekből is. E tekintetben Atkinson véleményét osztom, aki szerint a stressz az az állapot, amibe az emberek akkor kerülnek, „amikor a fizikai vagy pszichológiai jólétüket veszélyeztető eseménnyel szembesülnek”. ATKINSON 2003, 403.

¹⁵ A stressz: korunk népbetegsége. <http://www.lelkititkaink.hu/stressz.html> (letöltés: 2007. 10. 12.)

¹⁶ A cím jelentése szabad magyar fordításban „az élet sója vagy a halál csókja”.

¹⁷ JUHÁSZ ÁGNES: *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés*. <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

- a) a stresszkeltő események a stresszt elszenvedő egyén részéről nem befolyásolhatóak¹⁸,
- b) a stresszkeltő események bekövetkezése előre nem jósolható meg¹⁹,
- c) a stresszorok teljesítő- és alkalmazkodóképességünk határait feszegetik, s magukban hordozzák a kudarc reális lehetőségét²⁰.

A továbbiakban csak azon stresszfaktorokkal foglalkozom, amelyek a munka világában fordulnak elő, s befolyásolják a munkavállalók egészségi és pszichés körülményeit. Juhász Ágnes a már idézett művében a munkahelyi stresszorokat öt nagy csoportba osztja. Csoportosításom alapjául ezen szempontrendszeret választottam, de mivel rendkívül sok stresszkeltő körülmény létezik, a következőkben ezeknek csupán a vázlatos ismertetésére szorítkozom. Azt gondolom, taxatív felsorolás nem adható, de a stresszorok minél szélesebb körének feltárására törekszem (1. számú melléklet).

I.3. A munkahelyi stressz következményei

I.3.1. A munkavállalónál mutatkozó következmények

A munkavállalónál a stressz három területen jár jelentős következményekkel, melyeknek káros hatásai előbb-utóbb a munkáltatónál is negatív változásokhoz vezetnek: a) egészségkárosodás, b) teljesítményromlás és c) viselkedésváltozás.

a) A stresszt elszenvedő egyénnél először olyan biológiai változások alakulnak ki, melyeket a szakirodalom „fight or flight” -reakciónak²¹ nevez. Ezek a tipikus fiziológiai jelei annak, hogy a szervezet felkészül az új helyzethez való alkalmazkodásra, a szimpatikus idegrendszer aktivitása fokozódik, és stresszhormon (a kortizol nevű glükokortikoid²²) termelődik²³. Az ún. alarm-reakció során nő a vérnyomás és a szívritmus, felgyorsul a légzés, nő az izomfeszültség, kitágulnak a pupillák, fokozódik az izzadás, csökken az emésztés és a nyálélválasztás, emelkedik a vércukorszint és a bőr elszápad.

A stresszhelyzet állandósulásával, a feszültség tartóssá válásával jelentkeznek azok a tünetek, amelyek már komoly megbetegedések kockázatát rejtik magukban, különösen ilyen: a fejfájás, az álmatlanság, az alvási zavarok, az izomfájdalom, az étvágytalanság, az ingerlékenység, a türelmetlenség, nőknél a menstruációs zavarok²⁴.

Ha nem orvosoljuk ezeket, rövid időn belül számolnunk kell a gyomorfekély, különböző szív- és koszorúér megbetegedések, krónikus magas vérnyomás illetve a cukorbeteg-

¹⁸ A munkavégzés szempontjából tipikusan ilyen, ha a munkavállalónak semmiféle beleszólása nincs a munka megszervezésébe vagy például saját idejének beosztásába.

¹⁹ Példa erre a mentősök és a rendőrök munkája, akiknek mindig készen kell állniuk egy esetlegesen előálló veszélyhelyzet elhárítására.

²⁰ A rövid határidők, a technológia gyors változása, vagy a feladatok túlzott mennyisége ilyennek tekinthető.

²¹ Az angol kifejezés jelentése: harcolj vagy menekülj.

²² Wikipedia, the free encyclopedia: Cortisol. <http://en.wikipedia.org/wiki/Cortisol> (letöltés: 2007. 11. 19.)

²³ <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

²⁴ Drága és veszélyes a munkahelyi stressz. <http://www.consultationmagazin.hu/index.php?menu=cikk&id=303> (letöltés: 2007. 10. 22.)

ség kialakulásának reális veszélyével, de az állandó idegeskedés rombolja az immunrendszert is, tehát valamennyi betegséggel szemben védtelenebb a szervezetünk, könnyebben alakulnak ki fertőzések és daganatos megbetegedések. A stresszre adott leggyakoribb pszichés válasz a szorongás, az állandó, bizonytalan, tárgy nélküli félelem, amelytől egyenes út vezet a depresszióig.²⁵

b) A látványos fiziológiai jeleken túl a probléma a munkavégzésben is korán megmutatkozik: figyelmetlenséget, érzelmi instabilitást, motiváció-vesztést, szétszórtságot, koncentrációs nehézségeket eredményez, ezáltal romlik a munkavállaló együttműködési készsége, termelékenysége, hatékonysága, terhelhetősége, nő a hibázás veszélye illetve a baleseti kockázat.

c) A hosszantartó stressz általában a viselkedésben is jellegzetes változásokat okoz, jellemző az egészségkárosító viselkedésformák (dohányzás, fokozott alkohol-, koffein- és kábítószerfogyasztás) kialakulása, a munkahelyi szerep leértékelése, értécsökkenése, önértékelési zavarok, harag, agresszió (szélsőséges megnyilvánulása lehet erőszakos bűncselekmények elkövetése vagy az öngyilkosság), nem ritkák a munkából való menekülés legkülönbözőbb formái (pl.: gyakori hiányzás, rokkantsági nyugdíj), illetve az egyéb életszerepek károsodása, családi, baráti, munkatársi kapcsolatok megromlása.²⁶

1.3.2. A munkáltatónál mutatkozó következmények

Az előzőekből kiindulva a munkáltatónál jelentkező következményeket is három csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy a munkavállalónál tapasztalható változások mely területéhez köthetők: a) a munkavállalónál fellépő egészségkárosodáshoz, b) a munkavállaló teljesítőképességének és készségének csökkenéséhez, c) a munkavállaló viselkedésének negatív irányú megváltozásához kapcsolódnak.

a) Ha megromlik a munkavállaló egészsége, vagy tovább dolgozik betegen (az álláshely elvesztése miatti félelem okán ez sajnálatos módon igen gyakori jelenség manapság hazánkban) és ily módon még súlyosabb állapot kialakulásának kockázatát vállalja, vagy keresőképtelenné válik. Ez utóbbi esetben a munkáltató oldalán megjelenő teher egyrészt a betegszabadság megfizetésének kötelezettsége, másrészt pedig a kieső munkaerő pótlásának a megszervezése.

A betegszabadság az arra jogosult munkavállalót a keresőképtelenség első tizenöt munkanapjára megillető juttatás, melynek összege a távolléti díj nyolcvan százalékával egyezik meg, és amelyet a táppénztől eltérően nem az egészségbiztosító, hanem a munkáltató nyújt és fizet. A betegszabadság tehát „tehertelepítő eszköz a társadalombiztosítási ellátórendszer és a munkáltató között”²⁷.

A kieső munkaerő pótlása a gyakorlatban két módon valósulhat meg:

²⁵ Japánban 1969 óta ismeretesek a munkahelyi stressz munkavállalóra gyakorolt hatásainak szélsőséges megnyilvánulási formái: a *karoshi*, a túlmunka okozta hirtelen halál, illetve a *karō-jisatsu*, a túlmunka által kiváltott depresszió okozta öngyilkosság, sajnálatos módon mára olyannyira (el)ismert, munkahelyi stresszel összefüggésbe hozható halálnemek, hogy előfordulási arányukról a japán Munkaügyi Minisztérium 1987 óta hivatalos statisztikát vezet. <http://www.workhealth.org/whatsnew/lpkarosh.html> (letöltés: 2009. szeptember 4.) NISHIYAMA, KATSUO; JOHNSON, JEFFREY V.: KAROSHI: *Death from overwork: Occupational health consequences of the Japanese production management*. <http://www.workhealth.org/whatsnew/lpkarosh.html>

²⁶ JUHÁSZ ÁGNES: *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés*. <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

²⁷ A munkajog nagy kézikönyve. 2006. 512.

aa) A munkáltató ideiglenesen új munkavállalóval tölti be az álláshelyet oly módon, hogy vagy új munkavállalót vesz fel (ez általában a helyettesítés idejére szóló, határozott idejű munkaszerződéssel vagy kinevezéssel, esetleg munkaerőkölsönzéssel valósul meg), vagy a munkaszervezeten belül átcsoportosítja a feladatokat, s egy már munkaviszonyban (vagy munkavégzésre irányuló más jogviszonyban) álló munkavállalóra bízza a keresőképtelen személy feladatainak ellátását. Általában (a betöltendő pozíció természetétől függően) mindkét esetben számolnia kell a képzés illetve betanítás költségeivel.

ab) Kedvezőtlenebb, bár gyakran tapasztalt megoldás, hogy a munkáltató az átszervezési vagy munkaerő-felvételi nehézségek kikerülése végett nem vesz igénybe új munkaerőt, hanem a keresőképtelenné vált munkavállaló közvetlen munkatársaira hárítja a többletfeladatok ellátásának felelősségét. Ez az eljárás nem elég, hogy nem oldja meg a problémát, de a munkavállalók túlterhelésével újabb stresszforrást teremtve tovább súlyosbítja azt.

A stressz miatt évente kieső munkanapok száma milliós nagyságrendű (kutatások szerint 2003-ban csak Angliában 12, 8 millió munkanap esett ki²⁸), s az Európai Bizottság adatai szerint a stresszel összefüggő megbetegedések a betegállomány igénybevételének ötven-hatvan százalékáért tehetőek felelőssé. Betegállományról ejtván szót, meg kell jegyezni, hogy ennek anyagi fedezete nem csupán a munkáltatókat, de a táppénz-kifizetések kapcsán az állami egészségbiztosítási rendszert is erősen megterheli.

b) A munkavállalók teljesítményromlásának hosszútávon logikus következménye a munkáltatónál a termelékenység, a hatékonyság visszaesése, a gazdasági eredmények elmaradása a várt szinttől, ami rosszabb esetben likviditási gondokhoz, a hitelképesség romlásához, a megrendelők, a beszállítók, a munkáltatóval együttműködő egyéb szervezetek, gazdasági társaságok elégedetlenségéhez, bizalmának elvesztéséhez is vezethet. Végső soron a munkáltató piaci pozíciója, sőt, pusztá léte is veszélybe kerülhet.

c) Ha a munkavállalók viselkedésében negatív változások következnek be, az a munkahelyi morál lazulásához vezet, s konfliktusok potenciális forrásává válik mind a vezető-beosztott, mind az azonos szinten elhelyezkedő munkatársak közötti kapcsolatokban. A feszültség növekedése a munkahelyen tovább szaporítja a gondokat, és nem ritkán a munkaerő fokozódó fluktuációját eredményezi.

1.3.3. A társadalmi és nemzetgazdasági szinten mutatkozó következmények

Tekintettel arra az egyszerű összefüggésre, hogy a termelésben aktív szereplőként a munkáltatók és a munkavállalók vesznek részt, kézenfekvő, hogy a munkahelyi stresszel kapcsolatban e csoportoknál kialakuló hátrányok, magasabb (állami, társadalmi, nemzetgazdasági) szinten is negatív folyamatokat indukálnak. Azt gondolom, a munkahelyi stressz makrogazdasági kihatásait megfelelően érzékelteti az a – még a tizenöt tagot számláló Európai Unióban 2002-ben készült – kimutatás, mely szerint az ezzel összefüggésbe hozható egészségügyi kiadások évi húsz milliárd euróra rúgnak²⁹, s átlago-

²⁸ <http://www.hrportal.hu/index.phtml?page=article&id=42086> (letöltés: 2007. 10. 25.) A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a munkahelyi zaklatásról és erőszakról szóló európai keretmegállapodásról történő értesítésről. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0686:HU:NOT>

²⁹ A kimutatás 2002-ben készült, a 15 tagot számláló Európai Unióban, a jelenlegi, 27 tagúra növekedett Közösségben ilyen felmérés egyelőre nem készült, de vélelmezhető, hogy a költségek jócskán meghaladják az imént említett összeget. <http://osha.europa.eu/hu/topics/stress> (letöltés ideje: 2008. szeptember 9.)

san meghaladják a tagállamok GDP-jének egy százalékát. A legfontosabb ilyen irányú következmény tehát a költségvetést terhelő társadalombiztosítási és szociális kiadások: a keresőképtelenség idejére fizetett táppénz, a megbetegedések gyógyszeres kezelése esetén a gyógyszer támogatás, a háziorvosi ellátás, a kórházi fekvő- vagy járóbeteg ellátások, a munkaerőpiacról való kiesés esetén az álláskeresőknél folyósított ellátások, az esetleges átképzéssel kapcsolatos költségek. De ugyancsak az állami büdzsé hiányát növelik a termelés kiesés következtében visszaesett adó- és egyéb bevételek.

Kétségtelen, hogy az individuális és csoport szintű viselkedésben mutatkozó változások szintén jelentőséggel bírnak össztársadalmi szempontból, hiszen a munkahelyi stressz gyakran azzal a következménnyel jár, hogy az azt elszenvedő olyan helyzetekbe menekül, amely önmagára s a szűkebb-tágabb közösségre is veszélyt jelent.

1.4. A stressz kezelése

Vitán felül áll, hogy pusztán a jog szigora nem elegendő ahhoz, hogy védelmet nyújtson a munkahelyi stressz káros hatásaival szemben. A munka világának résztvevői saját eszköztáruk felhasználásával hatékonyan harcolhatnak a munkahelyi stressz kialakulása illetve negatív következményei ellen akár a forrás kiiktatásával, akár a hatások megelőzésével, mérséklésével, megszüntetésével, a kialakult anomáliák kezelésével.

1.4.1. Az állam szerepe a munkahelyi stressz kezelésében

Az állam szerepvállalását a munkahelyi stressz visszaszorítása kapcsán elsődlegesen abban látom, hogy jogalkotó, döntéshozó szervei útján olyan jogi, társadalmi környezetet teremtsen, amely óvja a munkavállalókat és segíti (illetve a szükséges mértékben rászorítja) a munkáltatókat abban, hogy védelmi kötelezettségüknek a lehető legteljesebb módon eleget tehessenek. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a vállalatoknak széles körű tájékoztatásra és anyagi erőforrásokra is szüksége van ahhoz, hogy eredményesen lépjenek fel a munkavállalók munkahelyi egészsége és biztonsága védelmében, ezért elengedhetetlennek tartom a folyamatos kommunikációt a három oldal között.

Annak érdekében, hogy a cégeket barátságosabb, tisztább, egészségesebb munkahelyi környezet kialakítására ösztönözze, az állam évről-évre új pályázatokat hirdet, a sikeres pályázókat pénzjutalommal és társadalmi elismertséggel kecsegtetve.³⁰

Említést érdemel, hogy az állam adókedvezménnyel is támogatja az egészségmegőrzést szolgáló juttatásokat, az egészségpénztári utalvány és az önszegélyező pénztárba fizetett munkáltatói hozzájárulás havonta a minimálbér harminc százalékáig (2009-ben legfeljebb 21 450 forintig) adómentes³¹.

Ezen túl az államnak, az állami oktatási rendszernek kiemelkedő szerepe van az egészségtudatos nevelésben, amelyet már egészen kora gyermekkortól célszerű elkezdeni, tudatosítani kell az emberekben, hogy az egészség törekény és nem pótolható érték, amelynek megővééséért maguknak is tenniük kell.

³⁰ Ilyen kezdeményezések például az „Egészségbarát Munkahelyért” pályázat, amelyet első ízben 2003-ban hirdetett meg az egészségügyi tárca, a „Szívbarát Munkahely” pályázat, a „Családbarát Munkahely” pályázat, amelynek nyertesait a Szociális és Munkaügyi Minisztérium díjazza. <http://www.hrportal.hu/index.php?page=article&id=66844> (letöltés ideje: 2008. 01. 26.)

³¹ <http://www.artia.hu/hun/szja-2009/> (letöltés: 2009. augusztus 31.)

Az állam felelősségéről szólva meg kell említenem az állami egészségügyi rendszer működtetését is, amelynek anomáliái meghaladják dolgozatom kereteit.

I.4.2. A munkáltató szerepe a munkahelyi stressz kezelésében

Habár a vállalatoknak gazdasági érdekük fűződik ahhoz, hogy alkalmazottaik egészségesek és elégedettek legyenek, Magyarországon erre még kevés cég fordít figyelmet és pénzt. Az egészségtudatos munkahelyek kialakításában hazánkban a multinacionális cégek járnak az élen.

A munkahelyi stressz a munkáltató részéről alapvetően kétféle módszerrel kezelhető³²:

- a) a szervezeti szintű stresszkezelés módszere a stresszt a szervezet természetéből fakadó tényezőnek tekinti. Lényege a stressz forrásának azonosítása (pl. a kommunikáció tökéletlensége), s a feltárt stresszor kiiktatására vagy csökkentésére átfogó stratégia kidolgozása (pl. vezetőfejlesztés, új kommunikációs csatornák megnyitásának vizsgálata). A módszer kedvező vonása, hogy egy átfogó programmal hosszútávon képes orvosolni a problémákat, mivel közvetlenül a stressz forrására hat, azonban általában komoly szervezeti változásokat követel, amelyek költségesek lehetnek, fellazítják a megszokott rutintevékenységek rendjét, s esetenként külső szakember bevonását igénylik.
- b) a stresszmenedzsment az egyénre, a munkavállaló személyes munkahelyi és magánéleti gondjaira, sajátos stresszoraira fókuszál. E módszer előnyei közé tartozik, hogy a tanácsadás és a tréningek segítségével gyorsan és hatékonyan szünteti meg a munkavállalónál jelentkező egyes stresszhatásokat (pl. idegesség, alvászavarok), ugyanakkor kevésbé költséges és viszonylag könnyen kivitelezhető. Nagy hátránya azonban, hogy csupán felületesen kezeli, nem szünteti meg a stresszt kiváltó okokat, így a kellemetlen stresszhatások ismét kiújulhatnak. Ez az egyénre koncentráló módszer érintetlenül hagyja a munkahelyi környezetből fakadó stresszorokat (pl. a munkaszervezés visszásságait), ezért csupán rövidtávú eredményeket szavatol.

Önmagában azonban egyik módszer sem elegendő a kívánt javulás eléréséhez³³, „a proflitorientált és versenyképes szervezet, elégedett és produktív munkavállalók, valamint egy stresszmentes és egészséges munkakörnyezet kialakításához mind a szervezeti változásra, mind az ezt kiegészítő stresszmenedzsment tréningek alkalmazására szükség van”³⁴.

Az egészségfejlesztés az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, továbbiakban angol rövidítéssel WHO) 1986-ban elfogadott Ottawai Chartája szerint „az a folyamat, amely módot ad az embereknek, közösségeknek egészségük fokozott kézbentartására és tökéletesítésére”³⁵. Hozzáteszi továbbá, hogy „az egészségfejlesztés

³²Szervezeti szintű stresszkezelési módszerek. <http://www.hrportal.hu/index.phtml?id=63414&page=article> (letöltés: 2007. 10. 07.)

³³Hasonló véleményen van Segal, akinek 1999-ben közzétett értékezése szerint egy komplex egészségfejlesztési program három fő részből áll: a) szervezeti változások, b) közvetlen egészségügyi szolgáltatások a munkahelyen, c) egyéni kockázati tényezők módosítására irányuló egészségfejlesztés. JUHÁSZ ÁGNES: *Munkahelyi stressz, munkahelyi egészségfejlesztés*. <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

³⁴<http://www.hrportal.hu/index.phtml?id=63414&page=article> (letöltés: 2007. 10. 07.)

³⁵Az egészségfejlesztés alapelvei. <http://www.oefi.hu/modszertan1.pdf> (letöltés: 2007. 09. 11.)

olyan élet- és munkakörülményeket eredményez, amelyek biztonságosak, ösztönzők, megelégedést hoznak és élvezeteseek³⁶.

A munkahely azért ideális színtere az ilyen programoknak, mert a célcsoport itt könnyen elérhető, a munkavállalók általában fogékonyak az ilyen programokra, és a szervezéshez felhasználhatóak a munkavégzés során kialakult, hagyományos kommunikációs csatornák.³⁷

A programok lebonyolításának azonban gyakori problémája a dolgozók esetleges ellenállása, az, hogy nem biztosított minden dolgozó egyenlő hozzáférése, vagy alacsony a munkavállalói részvétel³⁸. Ezek a kockázatok a munkavállalók bevonásával előkészített és a vezetés által támogatott projektek körültekintő megtervezésével és megvalósításával – véleményem szerint – könnyedén kiküszöbölhetőek.

Itt szeretném hangsúlyozni, hogy – habár főszabály szerint a munkavállaló munkaidejével a munkáltató bizonyos keretek között szabadon rendelkezik – a munkavállaló a szabadidejét saját belátása szerint oszthatja be, illetve használhatja fel.

Erre a munkáltatónak akkor sincs hatásköre, ha a munkavállaló esetleg olyan, az egészségét veszélyeztető vagy károsító tevékenységet folytat, amely a későbbiekben a munkavégzésére is kihatással lehet.³⁹ Ezzel ellentétben munkaidőben a munkáltató – nézetem szerint – bármely olyan egészségmegőrző vagy egészségfejlesztő (esetleg csupán közérzetjavító) programon kötelezővé teheti a részvételt⁴⁰, amely nem sérti az emberi méltóságot illetve az egyenlő bánásmód elvét⁴¹, a munkaidőn kívüli rendezvényeken azonban a részvétel önkéntes.

Ez a kérdéskör felveti az együttműködési kötelezettség, illetve a munkavállalói oldalon fennálló kárenyhítési, kárelhárítási kötelezettség problematikáját, amely abban áll, hogy a munkavállaló köteles minden tőle telhetőt megtenni, hogy a kár bekövetkezését elhárítsa ill. a kárt enyhítse, ugyanakkor például nem kötelezhető arra, hogy a munkahe-lyén kívül egészséges életmódot folytasson, ne dohányozzon, vagy sporttal vezesse le a munkanap során felgyülemlett feszültséget. Hiába járulnának hozzá ezek a kötelezések a munkahelyi stressz okozta betegségek kialakulásának megakadályozásához, ezek már olyan mértékű beavatkozást valósítanának meg a munkavállaló magánautonómiájába, amely túlmutat a munkáltató rendeltetésszerű joggyakorlásán.

A Munkavédelmi törvény⁴² (továbbiakban Mvt.) 58.§ (1) bekezdése szerint a munkáltató valamennyi munkavállalójára kiterjedően megfelelő szakképesítéssel rendelkező személyeket köteles biztosítani a foglalkozás-egészségügyi szolgáltatások nyújtására. A munkáltató vagy saját foglalkozás-egészségügyi szolgálatot tart fenn, vagy térítési díjat fizet a szolgáltatás ellátójának.⁴³

³⁶ <http://www.oefi.hu/modszertan1.pdf> (letöltés: 2007. 09. 11.)

³⁷ <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

³⁸ <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzejezet.pdf> (letöltés: 2007. 10. 17.)

³⁹ Ez nem jelenti azt, hogy a munkáltató ne vonhatná felelősségre munkavállalóját, ha az az esti alkohol-fogyasztást követően másnap munkavégzésre alkalmatlan állapotban jelenik meg a munkahelyén, de például a munkáltató nem tilthatja meg extrém sportok gyakorlását akkor sem, ha a munkavállaló olyan egészségkárosodás bekövetkezését kockáztatja, melynek hatására hosszabb időre keresőképtelenné válhat.

⁴⁰ A kötelezővé tétel nem feltétlenül kedvez a részvételi hajlandóságnak, kiváltképp akkor, ha feszült a munkáltató és a munkavállaló közötti kapcsolat.

⁴¹ Véleményem szerint az ilyen jellegű programoknál (is) rendkívül fontos az egyéni igények szem előtt tartása és az azonos hozzáférési lehetőség biztosítása.

⁴² 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről

⁴³ 89/1995. (VII. 14.) Korm. rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgálatról 2.§ (6) bek.

A foglalkozás-egészségügyi szolgálat „olyan, elsősorban preventív szolgálatot jelent, amelynek feladata egyrészt a munkahelyi megterhelés (fizikai, szellemi, lelki) és a munkakörnyezeti kóroki tényezők (fizikai, kémiai, biológiai, pszichoszociális, ergonómiai) felkutatása, folyamatos ellenőrzése; másrészt javaslattétel ezek egészséget nem károsító szinten tartásának módszereire; harmadrészt a munka adaptálása a munkavállalók képességeihez testi, szellemi és lelki egészségi állapotuknak megfelelően; negyedrész a munkavállalók egészségének ellenőrzése munkájukkal kapcsolatban”⁴⁴.

A szolgálat feladatai közé tartozik a munkaköri alkalmassági vizsgálatok elvégzése is, amely annak megállapítására szolgál, hogy „egy meghatározott munkakörben és munkahelyen végzett tevékenység által okozott megterhelés a vizsgált személy számára milyen igénybevételt jelent és annak képes-e megfelelni”⁴⁵. E vizsgálatok körében – úgy gondolom – kívánatos lenne a stressztűrő képességet is vizsgálni, főképp a fokozott stressz-terhelésnek kitett munkakörök⁴⁶ kapcsán. Erre már hazánkban is van példa (pl. a buszsofőrök esetén), de az alkalmasság értékelése során nem súlyponti kérdés, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy attól, hogy valaki kevésbé képes a stresszt kezelni, betölthet olyan állást, amely köztudottan pszichésen erősen megterhelő. Azt gondolom, ennek vizsgálatára már a kiválasztás során érdemes lenne a jelenlegi gyakorlatnál jóval nagyobb hangsúlyt fektetni, hiszen ily módon számos stressz-eredetű megbetegedésnek és balesetnek lehetne még kialakulása előtt elejét venni. Ennek megvalósítását természetesen úgy képzelem el, mint amely szem előtt tartja a hátrányos megkülönböztetés tilalmát.

Annak, hogy a vállalatok milyen mértékben gondoskodnak munkavállalóikról, három szintjét különböztethetjük meg: a) alapszinten a vállalat csak azt teszi meg, amire jogi előírásnál fogva köteles (pl.: foglalkozás-egészségügyi ellátás biztosítása); b) középszinten néhány megszokott, fakultatív szolgáltatást is nyújt (pl.: menedzserszűrés, egészségpénztári befizetések); c) míg az ún. magas szinten kiemelt figyelmet fordít dolgozói egészségére, a szolgáltatások széles választékát kínálja (pl.: szakorvosi háttér biztosítása, egészségnapok).⁴⁷

A vállalatok a munkahelyi stressz kezelése körében számos megoldási alternatívából választhatnak, így például alkalmazhatnak rugalmas munkaidő-modellt, amely a munkavállalóknak több szabadságot, munkaidejük egyéni beosztását, és nagyobb önállóságot biztosít; vezetői tréningek során készíthetik fel a cég közép- és felsővezetőit az új típusú kihívásokra; átalakíthatják a munkaköröket ésszerűsítve a feladatok és a felelősség arányát, s növelve a döntési szabadságot; csapatépítő programok során javíthatják a munkahelyi kapcsolatokat és a kommunikációt; a választható bérén kívüli juttatások körébe bevonhatnak olyan külső programokat, amelyek a munkavállalók egészségmegőrzését, rehabilitációját szolgálják.

Azt gondolom, hogy e téren az utóbbi időben előrelépés tapasztalható, de tekintettel arra, hogy ezeknek a változásoknak gyakorta nem elhanyagolható a költségvonzata,

⁴⁴ 27/1995. (VII. 25.) NM rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgáltatásról. 7.§ 1. pontja

⁴⁵ 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről. 1.§ a.) pontja

⁴⁶ A Manchesteri Egyetem kutatása szerint a leginkább stressznek kitett foglalkozások közé tartozik például a bányász, a rendőr, a börtönőr, az építőmunkás, a pilóta, az újságíró, a hirdetési ügynök, a fogorvos, a színész, az orvos, az ápoló, a zenész, a tűzoltó, a tanár és a szociális munkás. What is workplace stress? <http://www.ilo.org/public/english/protection/safework/stress/whatis.htm> (letöltés ideje: 2007. 10. 14.)

⁴⁷ <http://hrportal.hu/index.php?lang=en&id=60349> (letöltés ideje: 2008. 02. 08.)

egyes munkáltatók (és munkavállalók) nem, vagy legalábbis nem egyenlő mértékben tudnak részesei lenni ennek a fejlődésnek. Az anyagiakon túl akadály a ilyen irányú innovációnak, hogy Magyarországon a munkavállalóként való szociális felelősségvállalás még nem mindenütt vált a vállalati kultúra részévé, s a munkavállalók között is alacsony az egészségtudatos életmódot folytatók aránya.

1.4.3. A munkavállaló szerepe a munkahelyi stressz kezelésében

Nyilvánvaló, hogy sem az állami szervek, sem pedig a munkáltató törekvései nem vezetnek eredményre, ha a munkavállaló önpusztító életmódot folytat, szenvedélybetegségek rabja, vagy egyszerűen csak nem él azokkal a felkínált lehetőségekkel, amelyek egészségének megőrzését szolgálják.

Véleményem szerint egyre többen vannak tisztában azzal, hogy mit kellene (vagy lehetne) tenni azért, hogy hosszú és egészséges életet éljenek⁴⁸, azonban jóval kevesebben vannak azok, akik időt, pénzt és energiát szánnak erre. A XXI. század társadalmának központi kérdése az életminőség javítása, amely az egészségfejlesztés nélkül elképzelhetetlen.

Ma már rengeteg lehetőség kínálkozik a munkavállalók számára a munkahelyeken és azokon kívül arra, hogy maguk tegyenek egészségük megőrzése érdekében. A dolgozatnak nem célja, hogy feltérképezze ezeket a módszereket, pusztán arra kívántam felhívni a figyelmet, hogy a stressz elleni küzdelem során az egyén szintjétől sem lehet elvonatkoztatni.

Magától értetődik, hogy az eredmények nem egyik napról a másikra állnak elő, jelentős változásokat igényelnek az egyén hozzáállásában, a társadalmi gondolkodásban és a vállalati kultúrában egyaránt. Kétségtelen azonban, hogy ezek a változások szükségesszerűek, sőt elengedhetetlenek. A káros következmények orvoslásának és mérséklésének igénye az állam, a munkáltató és az egyén összefogását sürgeti, hiszen érdekeik ezen a ponton találkoznak.

⁴⁸ Az egészséges életmód klasszikus összetevői: a) a sport, a mozgás bármilyen formája, amely fejleszti az izomzatot, növeli az állóképességet, és ideális módszere a felgyülemlett feszültség levezetésének; b) megfelelő mennyiségű alvás, amely hozzájárul a szervezet regenerálódásához; c) helyes táplálkozás, amelynek főszabálya, hogy a tápanyagokat olyan arányban és csak olyan mennyiségben vigyük be a szervezetbe, ahogyan és amennyire szüksége van; d) tartózkodás a káros szenvedélyektől, értendő ez alatt elsősorban a dohányzás, a drog- és alkoholfogyasztás, de olyan új keletű szenvedélybetegségek mellőzése is mint például az internetfüggőség; e) szűrővizsgálatok rendszeres igénybevétele, amelyek olyan fázisában tesznek felismerhetővé egyes súlyos betegségeket, amikor még jó eséllyel gyógyíthatóak; f) harmónia, életünk részterületei között az egyensúly megteremtése, hiszen a szervezet akkor a legsebezhetőbb, ha kibillen nyugalmi állapotából.

II. Jogi alapok

„Az egészség nem minden, de az egészség nélkül minden semmi.”⁴⁹
Schopenhauer, 1837

A WHO 1946-os Alapokmánya szerint „(a)z egészség a tökéletes fizikai, szellemi és szociális jólét állapota, és nem csupán a betegség vagy fogyatékosság hiánya”⁵⁰.

Kétségtelen, hogy az egészség az egyik legfőbb emberi érték, melynek védelme és megőrzése mindannyiunk közös érdeke és feladata. Számos jogforrás rendelkezik a munkavállalók egészségének és biztonságának megővéséről, melyek közvetve vagy közvetlenül jogi alapot szolgáltatnak a munkahelyi stressz káros következményeivel szembeni harchoz.

A nemzetközi dokumentumok témánk szempontjából fontos rendelkezéseinek vázlatos ismertetése után azt vizsgálom, hogyan tükröződnek ezek az emberi jogok jogrendszerünkben, elsőként alaptörvényünkben, a számos módosítást megélt 1949. évi XX. törvényben, majd röviden kitérek hatályos munkavédelmi törvényünk, illetve az uniós források vonatkozó rendelkezéseire.

II.1. Az egészség védelmének emberi jogi aspektusai

Az egészség védelmének alapjogként való megjelenése 1919-re tehető, amikor a weimari alkotmány elsőként rendelkezett ilyen jogról⁵¹. Ezt követően sorra feltűnt a XX. század demokratikus alkotmányjaiban, emberi jogi deklarációiban és nemzetközi szervezetek dokumentumaiban. Ezek közül emelek ki néhányat a legjelentősebbek közül:

a) Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

Az ENSZ Közgyűlése által 1948. december 10-én⁵² elfogadott dokumentum 30 cikkből áll, s témánkhoz a 24. és 25. cikk köthető, melyek szerint „minden személynek joga van a pihenéshez, a szabad időhöz, nevezetesen a munka időtartamának ésszerű korlátozásához” és „minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz”⁵³.

b) Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya

Az iménti nyilatkozat képezte alapját az 1966. december 16-án elfogadott ENSZ-okmánynak, amelyet hazánk az 1976. évi 9. törvényerejű rendelettel ratifikált. E dokumentum 7. cikkében „az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenkinek a jogát az igazságos és kedvező munkafeltételekhez”, s biztosítják a „biztonságos és egészséges munkakörülményeket” és a „pihenést, szabad időt, a munkaidő ésszerű kor-

⁴⁹ SIMON TAMÁS: *Az egészség értékékként való megismertetése és elfogadtatása*. http://egtanos.extra.hu/egeszsegmegoraz_egnevelas/az%20egeszseg%20ertekkent%20valo.doc (letöltés: 2007. 11. 05.)

⁵⁰ <http://www.who.int/about/definition/en/print.html> (letöltés: 2007. 11. 18.)

⁵¹ GULYÁS 2004. 661.

⁵² 1950 óta e nap az emberi jogok napja.

⁵³ <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/hng.htm> (letöltés ideje: 2007. 12. 04.)

latozását”, 12. cikkében pedig „elismerik mindenkinek a jogát arra, hogy a testi és lelki egészség elérhető legmagasabb szintjét élvezze”⁵⁴.

c) Európai Szociális Karta

Az Európa Tanács emberi jogi tevékenységének egyik alapköve az 1961. október 18-án, Torinóban aláírt, s a magyar jogrendszerbe az 1999. évi C. törvénnyel implementált megállapodás, amely 3. cikkében rendelkezik „a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jogról”, s 11. cikkében „az egészség védelméhez való jogról”.

E cikk értelmében „a Szerződő Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy akár közvetlenül, akár a köz- vagy magánszervezetekkel együttműködve megfelelő intézkedéseket tesznek, hogy - többek között - amennyire csak lehetséges, felszámolják a betegeskedések okait; tanácsadói és oktatási lehetőségeket biztosítsanak az egészségvédelemre és az egészségügyi kérdések iránti egyéni felelősség növelésére; és amilyen mértékben csak lehetséges, megelőzzék a járványos, endémiás és egyéb betegségeket”⁵⁵.

Magyarország a 2009. évi VI. törvénnyel ratifikálta az 1996. május 3-án, Strasbourgban elfogadott Módosított Európai Szociális Kartát⁵⁶. A Karta II. részének második, harmadik és tizenegyedik cikke hozható összefüggésbe a témával, melyekben többek között annak vállalására kötelezik a szerződő feleket, hogy törekedjenek kiiktatni a munkahelyeken azokat a tényezőket, amelyek egészségsérelem okai lehetnek.

d) Európai Unió Alapjogi Chartája

A Chartát 2000. december 7-én írták alá a nizzai csúcstalálkozón, s hét fejezetre osztva ötvennégy cikkelyben tartalmazza az Unió legfőbb értékeit. A Charta jogi státuszával kapcsolatosan éles viták alakultak ki a tagállamok képviselői között, így végül az Európai Parlament által 2007. november 29-én jóváhagyott Charta nem került bele a reformszereződés törzsszövegébe.

Témánkhoz kapcsolódó rendelkezések a negyedik, „Szolidaritás” címet viselő fejezetben találhatóak. A 31. cikk alapján „minden dolgozónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez” és „minden dolgozónak joga van a munkaórák száma felső határának megszabásához, a napi és heti pihenőidőhöz és az éves fizetett szabadsághoz”, míg a 35. cikk azt rögzíti, hogy „a humán egészségvédelem magas szintjét az Unió minden politikájának és tevékenységének meghatározásakor és végrehajtásakor biztosítani kell”⁵⁷. Ez utóbbi vállalásról később a munkavédelem és az európai stressz-politika kapcsán még lesz szó.

II.2. Az egészség védelmének alkotmányjogi aspektusai

Hatályos Alkotmányunkban az általános rendelkezéseket tartalmazó I. fejezet és az alapvető jogokat és kötelezettségeket felsorakoztató XII. fejezet egyes szakaszai bírnak relevanciával e kérdésben.

Ha tágan értelmezzük a 18.§-ban rögzített egészséges környezethez való jogot, e körbe tartozik az egészséges munkahelyi környezethez való jog, az egészséges és biz-

⁵⁴ 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről

⁵⁵ 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről

⁵⁶ Szociális párbeszéd az Európai Unióban. <http://www.szmh.gov.hu/main.php?folderID=13895> (letöltés: 2009. szeptember 1.)

⁵⁷ http://www.ocipe.hu/cikkek/charta_magyar.htm#_ftn1 (letöltés ideje: 2007. 12. 01.)

tonságos munkakörülményekhez való jog is, amely a nemzetközi deklarációkban is megjelent.

A citált nemzetközi dokumentumok releváns cikkeivel párhuzamba állítható az alaptörvényünk 70/B.§ (4) bekezdése, mely szerint „mindenkinek joga van a pihenéshez, a szabadidőhöz és a rendszeres fizetett szabadsághoz” és a 70/D.§ (1) bekezdése, amely így szól: „A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez”.

Az egészséghez való jog – mint láttuk – a gazdasági, szociális és kulturális jogok családjába tartozik, tehát második generációs jog, amelyekre az jellemző, hogy - az első generációs jogokkal ellentétben – nem azt határozzák meg, hogy az államnak mitől kell tartózkodnia, hanem azt, hogy mit kell tennie, milyen „pozitív jogalkotási és jogalkalmazási intézkedéseket kell ellátnia e jog érvényesülése érdekében”⁵⁸.

Ezt az állami kötelezettséget konkretizálja a 70/D.§ (2) bekezdése: „Ezt a jogot a Magyar Köztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, a rendszeres testedzés biztosításával, valamint az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg”. E bekezdésből kitűnik, hogy a jogalkotó szélesebb jelentéstartamot szán az egészséghez való jognak, s az egészségügyi ellátás biztosításán túl többletkötelezettségeket is vállal e téren.

II.3. A munkahelyi stressz munkavédelmi aspektusai

Ahogy az Alkotmány 70/D.§ (2) bekezdése deklarálja, az állami egészségvédelmi eszköztár fontos eleme a munkavédelem, melynek leglényegesebb célja, hogy feltárja a munkavégzés során fellépő, a munkavállalók életét, egészségét, testi épségét fenyegető kockázati tényezőket, s közens szabályok előírásával szorítsa rá a munkáltatókat a veszélyek csökkentésére, a munkabalesetek és foglalkozási megbetegedések megelőzésére.⁵⁹

Munkavédelmi törvényünket 2008. január 1-i hatállyal jelentős mértékben - s témánk szempontjából fontos pontokon - módosították. Mielőtt azonban rátérnénk ezen szabályok ismertetésére, úgy gondolom, a munkavédelem nemzetközi és európai alapdokumentumai is szót érdemelnek.

II.3.1. A munkavédelem nemzetközi alapdokumentumai

Azokon az emberi jogi deklarációkon túl, amelyeket a fejezet elején említettem, e téma kapcsán az ENSZ égisze alatt működő Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tevékenysége emelhető ki. Az ILO normái közül munkavédelmi szempontból kiemelkedő jelentőséggel bír a munkavállalók biztonságáról, egészségéről és a munkakörnyezetről

⁵⁸ TRÓCSÁNYI 2006, 474.

⁵⁹ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization, továbbiakban angol rövidítéssel ILO) beszámolója szerint napjainkban egymillió kétszázezer ember hal meg a világon évente munkahelyi balesetben illetve a foglalkozásával összefüggő betegségben, és százhatvan millióan betegszenek meg a munkájuk miatt. Csak az Unióban három és fél percenként hal meg valaki a munkavégzésre visszavezethető okok miatt. http://www.mok.hu/index.php?pg=news_2_4347 (letöltés ideje: 2007. 10. 27.), http://www.kem.ernet.hu/company_detail.php?id=15016 (letöltés ideje: 2007. 10. 22.)

szóló 155.⁶⁰, a munkahelyi foglalkozás-egészségügyi szolgálatokról szóló 161. számú egyezménye⁶¹ és az ezekhez kapcsolódó ajánlások. Ezek mellett számos, speciális védelmet igénylő területtel foglalkozó illetve ágazatspecifikus szabály is született.

II.3.2. A munkavédelem európai alapidokumentumai

A személyek szabad áramlásának elve megkívánja, hogy az Unió a szabadon mozgó munkaerőnek mindenhol azonos védelmet garantáljon. Ez indokolja a munkahelyi egészségvédelemről és biztonságról szóló közösségi jogszabályok megalkotását. Az első ilyen szabálynak a Bizottság által 1967-ben elfogadott 67/548/EGK irányelve tekinthető.

Az Európai Unió munkavédelmi alpnormája a Tanács 1989. június 12-én kiadott 89/391/EGK keretirányelve, amely a dolgozók munkahelyi egészségügyének és munkahelyi biztonságának javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről rendelkezik.

A közösségi jogalkotásra is jellemző azonban, hogy inkább a speciális kockázati tényezőkre vonatkozóan fogalmaz meg részletes szabályokat. Így az említett keretirányelvet tizennyegye egyedi, vertikális irányelv egészíti ki, amelyek a különböző szektorokra nézve tartalmaznak minimális követelményeket (az Európai Unió munkavédelmi struktúráját lásd a 2. számú mellékletben).

A 89/391/EGK rendelet számos munkáltatói kötelezettséget és munkavállalói jogot szabályoz, melyek közül a téma szempontjából kiemelendő, hogy

a) „a munkáltató minden szükséges intézkedést megtesz a munkavállalók biztonságának és egészségének védelmében”⁶², és

b) „a munkáltató [...] értékeli a munkavállalók biztonságát és egészségét érintő kockázatokat”⁶³.

Lényegében erre a jogszabályra épül a hatályos magyar szabályozás, amelynek alappillére az 1994. január 1-jén hatályba lépett Mvt.

II.3.3. A hatályos magyar munkavédelmi rendszer

A munkavédelemhez való jogot a legmagasabb szintű magyar jogszabály – az Alkotmány már citált 70/D.§ (2) bekezdése – biztosítja a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való joggal összefüggésben.

Az Mvt. 1.§ (1) bekezdése szerint a munkavédelem: „a szervezett munkavégzésre vonatkozó munkabiztonsági és munka-egészségügyi követelmények, továbbá e törvény

⁶⁰ A 2000. évi LXXV. törvénnyel ratifikált 155. számú egyezmény (a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1981. évi 67. ülésén fogadták el) három szabályozási szinten fogalmaz meg előírásokat: a nemzeti munkavédelmi politika elveit, az országos szinten foganatosítandó intézkedéseket és a vállalatok szintjén végrehajtandó intézkedéseket tartalmazza. A konkrét rendelkezések bemutatása nélkül fontosnak tartom megjegyezni az egyezményhez kapcsolódó 164. számú ajánlás azon rendelkezését, amely felhívja a munkáltatók figyelmét arra, hogy a munkaszervezés során vegyék figyelembe, hogy „a munkaidő és a pihenőidő hossza ne lehessen káros hatással a munkavállalók biztonságára és egészségére”. <http://a-munkaadó-lapja.cegnet.hu/2004/6/jogharmonizalo> (letöltés ideje: 2007. 12. 14.)

⁶¹ A 161. számú ILO egyezmény olyan foglalkozás-egészségügyi szolgálatok létrehozását szorgalmazza, amely megelőzési és a tanácsadási feladatok ellátásával járul hozzá a munkavállalók testi és lelki egészségének megőrzéséhez. <http://a-munkaadó-lapja.cegnet.hu/2004/6/jogharmonizalo> (letöltés ideje: 2007. 12. 14.)

⁶² 89/391/EGK keretirányelv 6. cikk (1) bek.

⁶³ 89/391/EGK keretirányelv 6. cikk (3) bek. a) pont

céljának megvalósítására szolgáló törvénykezési, szervezési, intézményi előírások rendszere, valamint mindezek végrehajtása. A munkaegészségügy a munkahigiéne és a foglalkozás-egészségügy szakterületeit foglalja magában”⁶⁴.

A közösségi munkavédelmi rendszerhez hasonlóan a magyar szabályozás is többszintű: a speciális kockázati tényezőkre vonatkozó részletszabályokat kormány- és miniszteri rendeletek tartalmazzák.

A továbbiakban az Mvt. szabályozásának alapvonalait tekintem át kiemelve az Mvt.-t módosító, 2008. január 1-jén hatályba lépett 2007. évi CLXI. törvény rendelkezéseit, amely a munkahelyi stresszről szóló európai keretmegállapodás szellemiségét is hordozza.

II.3.4. A Munkavédelmi törvény alapvető rendelkezései – fókuszban a 2008. évi módosítások

Az Mvt. 1.§ (2) bekezdése deklarálja, hogy „a Magyar Köztársaság területén munkát végzőknek joguk van a biztonságos és egészséges munkafeltételekhez”. Majd a 2.§ (2) bekezdéséből az is kiderül, hogy „a munkáltató felelős az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavégzés követelményeinek megvalósításáért”.

Az Mvt. 54.§ (1) bekezdése szerint e feladata körében „a munkáltató köteles figyelembe venni az emberi tényezőt a munkahely kialakításánál, a munkaeszközök és munkafolyamat megválasztásánál, különös tekintettel az egyhangú, kötött ütemű munkavégzés időtartamának mérséklésére, illetve káros hatásának csökkentésére, a munkaidő beosztására, a munkavégzéssel járó *pszichoszociális kockázatok* okozta igénybevétel elkerülésére”.

A munkahelyi stressz elleni harc szempontjából jelentős előrelépésnek nevezhető, hogy az Mvt. 54.§ (1) bekezdés d.) pontja az emberi tényezőhöz kapcsolt faktorok példálózó felsorolásában nevesíti a pszichoszociális kockázatokat, amelynek fogalmát a 87.§ újonnan beemelt 1/H. pontja a következőképpen értelmezi: „a munkavállalót a munkahelyen érő azon hatások (konfliktusok, munkaszervezés, munkarend, foglalkoztatási jogviszony bizonytalansága stb.) összessége, amelyek befolyásolják az e hatásokra adott válaszreakcióit, illetőleg ezzel összefüggésben stressz, munkabaleset, lelki eredetű szervi (pszichoszomatikus) megbetegedés következhet be.” Az Mvt. értelmező rendelkezései között meghatározott fogalom tehát fedi mindazon tényezőknek a körét, amelyeket dolgozatom első fejezetében munkahelyi stresszoroknak neveztem (ld. 1. számú táblázat).

Egyébiránt annak is rendkívüli jelentőséget tulajdonítok, hogy ma Magyarországon törvényi szintű jogszabályban ismeri el a jogalkotó, hogy ezek a tényezők potenciális forrásai a stressznek, munkabaleseteknek és egyéb komoly megbetegedéseknek.

A Munka Törvénykönyvéhez⁶⁵ (továbbiakban Mt.) hasonlóan az Mvt. szabályozási struktúrájából is egyértelműen kitűnik a munkavállalók védelmére való állami törekvés, hiszen amíg a munkáltatóknak e tárgykörben csak kötelességei, addig a munkavállalóknak kötelezettségei és jogai is vannak. E szerint a munkavállaló törvényi szinten deklarált joga megkövetelni a munkáltatójától az egészséget nem veszélyeztető és biztonsá-

⁶⁴ A munkavédelem két egyenrangú szakterülete közül a munkabiztonság műszaki megoldások felhasználásával a munkabalesetek megelőzését, míg a munkaegészségügy a foglalkozási megbetegedések és fokozott expozíciók elkerülését szolgálja.

⁶⁵ 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről.

gos munkavézés feltételeit, a veszélyes tevékenységhez a munkavédelemre vonatkozó szabályokban előírt védőintézkedések megvalósítását; az egészséget nem veszélyeztető és biztonságos munkavézéshez szükséges ismeretek rendelkezésére bocsátását, a betanuláshoz való lehetőség biztosítását; a munkavézéshez munkavédelmi szempontból szükséges felszerelések biztosítását.

Az Mvt. 44.§-a 2008. január 1-jétől a következő rendelkezéssel egészült ki: „munkát csak olyan munkakörülmények között és időtartamban lehet végezni, hogy az a munkavállaló egészségét, testi épségét ne károsítsa”, s a jogalkotó elismeri, hogy a túl hosszú időtartamban történő munkavézés növeli az egészségkárosodás kockázatát.

Az nyilvánvaló, hogy védelmet biztosítani olyan tényezővel szemben lehet, amely létezik, s amelynek létezéséről a munkáltatónak tudomása van. E célt szolgálják a kockázatértékelés 1998. január 1-jétől hatályba lépett – ez év januárjában módosult – szabályai, amelyek ugyancsak a 89/391/EGK irányelvből kerültek át a magyar munkavédelmi szabályozásba. A munkáltató a veszélyek elkerülése érdekében köteles „minőségileg, illetve szükség esetén mennyiségileg értékelni a munkavállalók egészségét és biztonságát veszélyeztető kockázatokat, különös tekintettel az alkalmazott munkaeszközökre, veszélyes anyagokra és készítményekre, a munkavállalókat érő terhelésekre, valamint a munkahelyek kialakítására”⁶⁶. Kockázat alatt az Mvt. 87.§ 1/F. pontja „a veszélyhelyzetben a sérülés vagy az egészségkárosodás valószínűségének és súlyosságának együttes hatását” érti, s kétségtelen, hogy a munkavállalókat érő terhelések körébe természetesen beleértendő a pszichés terhelések is. A kockázatértékelés tehát nem más, mint annak gondos áttekintése, hogy az adott munkahelyen mi károsíthatja, veszélyeztetheti a munkavállalókat.

A Munkavédelmi Felügyelet Útmutatása a Munkahelyi Kockázatértékelés Végrehajtásához⁶⁷ támpontot nyújt a munkáltatónak arra nézve, hogy mely tényezőket kell a kockázatértékelés során figyelembe venni. Az exemplifikatív felsorolásból csak a „fiziológiai, idegrendszeri és pszichés tényezőket” emelem ki: ezek a nehéz testi munka, nagy koncentrációt igénylő munka, túl intenzív vagy egyhangú munka, éjszakai munka, egyedül vagy elszigetelten végzett munka, személyek fenyegetése, támadása (erőszak), a feladatok, munkafolyamatok vagy munkavézés szervezési hiányossága, összehangolatlanlansága, tisztázatlansága vagy áttekinthetlensége, túl sok vagy túl kevés információ, s végül az emberi kapcsolati tényezők (például kiszolgáltatottság, tévedések, rosszindulat, passzív dohányzás, szexuális zaklatás). E tényezők kivétel nélkül beleilleszthetők az 1. számú mellékletben felsorolt stresszor kategóriák valamelyikébe.

A kockázatértékelés során is problémát jelenthet, hogy más kockázati tényezőkkel (pl. zajterhelés) ellentétben a munkahelyi stresszorok túlnyomó többsége (pl. az állás-hely bizonytalansága) objektíve nem mérhető. Léteznek ugyan jól használható stressztesztetek, de egységes, elfogadott mérőskála nincs, hiszen a stressz-tényezőkre adott válaszreakciók egyénenként eltérőek. Éppen ezért egy-egy munkahelyen, vagy munkakörben fellépő stresszorok, illetve az ezek hatására kialakuló pszichés terhelés nagyon nehezen állapítható meg, olyan komoly felmérést és kutatást igényel, amelynek a feltételei hazánkban egyelőre kevés helyen adóttak.

⁶⁶ Mvt. 54.§ (2) bek.

⁶⁷ A Munkavédelmi Felügyelet együttes útmutatása a munkahelyi kockázatértékelés végrehajtásához. http://www.ommf.gov.hu/index.php?akt_menu=221 (letöltés: 2007. 11. 08.)

Az értékelés alapján a munkáltató köteles meghozni mindazokat a megelőző intézkedéseket, „amelyek biztosítják a munkakörülmények javulását, beépülnek a munkáltató valamennyi irányítási szintjén végzett tevékenységbe”⁶⁸. Ennek során a munkáltatónak el kell döntenie, hogy meg lehet-e teljes mértékben szüntetni a kockázatot, hogyan lehet biztonságosabbá tenni a munkafolyamatokat, technológiát, anyagokat, munkaeszközöket, s milyen munkavédelmi intézkedésekre van szükség a kockázat alacsony szinten tartásához.

A munkáltató meghatározott időközönként köteles az értékelést felülvizsgálni, s ennek során meggyőződni arról, hogy intézkedései elérték-e a kívánt hatást. A kockázatértékelés eredményét, a meghozott munkáltatói intézkedéseket dokumentálni kell, s legalább öt évig meg kell őrizni⁶⁹. A kockázatértékelést a hatóság ellenőrzi, s elvégzésének hiánya olyan súlyos mulasztás, amely akár munkavédelmi bírság kiszabásának is jogalapja lehet⁷⁰.

Habár a törvénymódosítás mindenképpen pozitív fejlemény a munkahelyi stresszel szembeni küzdelemben, a munkavédelmi szakemberek hozzáállása azt jelzi, hogy az intézkedés nem orvosolja véglegesen a gondokat. Mint azt Groszmann Mária, a munkavédelmi előírások betartását ellenőrző Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelőség (továbbiakban OMMF) munkavédelmi elnökhelyettese elmondta: „Bár hosszú távon bizonyítottan egészségkárosodást okozhat, a munkahelyi stressz önmagában mégsem olyan, a munkavédelmi törvényben megjelölt, az egészséget, biztonságot, életet közvetlenül veszélyeztető tényező, amely miatt magas munkavédelmi bírságra kellene számítani annak a munkáltatónak, aki nem biztosít eléggé stresszmentes környezetet munkavállalóinak. A munkavédelmi felügyelőknek egyébként sem a bírság kiszabása a céljuk, hanem az, hogy mind a munkáltatók, mind a munkavállalók szemléletébe beépüljön a munkahelyi stressz megelőzésének fontossága”⁷¹.

Amellett, hogy az OMMF tájékoztató és szemléletformáló indítékaival teljes mértékben egyetértek, úgy gondolom, egy olyan törvényi előírás, amelynek megsértése esetén a szankcionálást maga a hatáskört gyakorló hatóság sem tartja életszerűnek, egy olyan *lex imperfecta*, amely semmiképpen sem mozdítja előre a munkáltatók jogkövető magatartását.

II.4. Európai harc a munkahelyi stressz ellen

A 2000. évi „Harmadik európai felmérés a munkakörülményekről”⁷² adatai szerint a munkával összefüggő stressz a második legnagyobb egészségügyi probléma (a hátfájás után) az Európai Unió munkavállalóinak körében⁷³.

Ennek az eredménynek is köszönhető, hogy 2002. július 2-án az OSHA megindította első páneurópai kampányát a munkahelyi stressz ellen. A rendezvénysorozatot az Európai Unió valamennyi tagállama, az Európai Bizottság, az Európai Parlament, az európai

⁶⁸ Mvt. 54.§ (2) bek.

⁶⁹ Mvt. 54.§ (5) bek.

⁷⁰ A munkajog nagy kézikönyve. Complex Kiadó Kft. Budapest, 2006. 409.

⁷¹ A stresszre is utaznak a munkaügyi ellenőrök. <http://www.origo.hu/itthon/20080326-nehez-bizonyitani-a-munkahelyi-stresszt.html> (letöltés: 2008. 07. 13.)

⁷² A kutatást a dublini székhelyű Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért végezte.

⁷³ http://ew2002.osha.europa.eu/ew2002/factsheets_cc/fs22_hu.pdf (letöltés: 2007. 11. 02.)

szakszervezetek és munkáltatói szervezetek egyaránt támogatták. A kampány zárása 2002 októberére, a munkahelyi egészség- és biztonságvédelem európai hetére esett. A cél az volt, hogy a munkavállalók széles körét érintő probléma megfelelő nyilvánosságot kapjon, s megteremtse a tapasztalatok cseréjének a lehetőségét.⁷⁴

Ebbe az európai trendbe illik a következő két európai megállapodás, amelyek ugyan nem kötelező erejűek⁷⁵, úgynevezett autonóm megállapodások, mivel azok nem az Európai Bizottság, hanem a szociális partnerek önálló kezdeményezésére jöttek létre, végrehajtásukat a szociális partnerek vállalták, a nemzeti kormányokat ezzel kapcsolatosan jogi kötelezettség nem terheli⁷⁶, azonban a soft law részeként mégis hatást gyakorolnak a tagállami jogrendszerekre.

II.4.1. Keretmegállapodás a munkahelyi stresszről

Az európai szociális partnerek második autonóm megállapodását (az első 2002-ben született a távmunkáról) 2004. október 8-án írták alá a szociális párbeszéd 2003-2005. évi munkaprogramja keretében.

Az egyezmény hét részre tagolódik⁷⁷.

a) A bevezetésben a munkahelyi stressz problémájának komolyságára, s a problémák kezeléséből származó előnyökre hívják fel a figyelmet, elismerve, hogy „a stressz potenciálisan érinthet bármely munkahelyet és munkavállalót, tekintet nélkül a társaság méretére, a tevékenységi területre vagy a munkaviszony formájára”, ugyanakkor „a munkahelyi stressz kezelése nagyobb hatékonysághoz vezethet, és javíthatja a foglalkozási betegségek és a munkavédelem helyzetét, következésképpen gazdasági és társadalmi előnyöket nyújthat a társaságok, a munkavállalók és az egész társadalom számára”.

b) A szociális partnerek célja, hogy fokozzák a tudatosságot a munka világának valamennyi résztvevőjének körében, s egy olyan cselekvés-orientált keretet biztosítsanak, amely elősegíti az ilyen típusú gondok azonosítását, megelőzését és kezelését. Az egyezmény szerint „a stressz fizikai, pszichológiai, szociális panaszokkal vagy működési zavarokkal kísért állapot, amely abból ered, hogy az egyén úgy érzi, nem képes áthidalni a szakadékokat a képességei és a vele szemben támasztott elvárások között”.

c) A harmadik részben szó esik a stressz természetéről és a munkahelyi stressz kiváltó okairól is, melyekre dolgozatom első fejezetében már kitértem.

d) A negyedik rész azokra a jelekre utal, amelyeknek az észleléséből egyértelműen a munkahelyi stressz fokozott jelenlétére lehet következtetni, s felsorolja azokat a tényezőket, amelyeket a probléma azonosítása során figyelembe kell venni: ezek között nevezteti a munkaszervezést és a folyamatszabályozást (pl.: munkaterhelés), a munkafeltételeket és a környezetet (pl.: zaj), a kommunikációt (pl.: elvárások bizonytalansága), és az ún. szubjektív tényezőket (pl.: társadalmi nyomás).

⁷⁴ <http://www.ofakht.hu/hirlevel/2002/hirlev0019-s.html#7> (letöltés: 2007. 10. 11.)

⁷⁵ Az 1991-ben aláírt Szociálpolitikai Megállapodás alapján a szociális partnerek között létrejött megállapodások kötelező erejűek, beépülnek a közösség jogrendjébe.

⁷⁶ <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16206> (letöltés: 2007. 09. 21.)

⁷⁷ http://ec.europa.eu/employment_social/news/2004/oct/stress_agreement_en.pdf (letöltés: 2007. 10. 21.)
Framework agreement on harassment and violence at work. http://ec.europa.eu/employment_social/news/2007/apr/harassment_violence_at_work_en.pdf

e) A szociális partnerek felhívják a munkáltatók figyelmét törvényes kötelezettségükre, miszerint kötelesek védeni a munkavállalók egészségét és biztonságát, s ennek elválaszthatatlan része a mentális egészség megóvása. Ezzel párhuzamba állítható a munkavállalók azon kötelezettsége, hogy betartsák a munkáltató ilyen irányú védelmi intézkedéseit. Az egyezmény a munkáltató mérlegelésére bízta, hogy a védelem megvalósításának mely módját választja.

f) Az egyezmény hatodik szerkezeti egysége a munkahelyi stressz problémáinak megelőzésére, kiküszöbölésére vagy csökkentésére irányuló intézkedések lehetséges formáit tárgyalja, melyek közül három intézkedéscsoportot emel ki: a vezetési és kommunikációs intézkedéseket (pl.: megfelelő vezetői támogatás biztosítása), a vezetők és a munkavállalók képzését, valamint a munkavállalókkal és/vagy képviselőikkel való konzultációt és tájékoztatást.

g) A hetedik rész a záró rendelkezéseket tartalmazza, köztük a szociális partnerek felelősségvállalását a megállapodás végrehajtására, s azt, hogy erre három év áll a szerződő felek⁷⁸ rendelkezésére.

Az egyezményt Magyarország is elfogadta, de hiába tűzte napirendjére több alkalommal az Országos Érdekegyeztető Tanács (továbbiakban OÉT), a hároméves határidő lejártáig (2007. október 8-ig) a tárgyalások nem vezettek eredményre.

A Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége kezdeményezte az OÉT Munkavédelmi Bizottságánál, hogy a munkavédelmi törvény módosításával a munkáltatóknak törvényi kötelezettsége legyen a munkahelyi stressz kiemelt vizsgálata.⁷⁹ A szakszervezetek egy önálló „stressz-jogszabály” megalkotásával is elégedettek lennének, amely rögzítené azokat a veszélyforrásokat, amelyek a munkavállalók egészségkárosodásához vezetnek.

Habár a magyar kormánynak nincs jogalkotási kötelezettsége az ügyben, nem zárkózott el a probléma megoldásától. A Munkavédelmi Törvény 2008. január 1-jén hatályba lépett – fent idézett - rendelkezései már az egyezmény hatását tükrözik.

II.4.2. Keretmegállapodás a munkahelyi zaklatásról és erőszakról

Az előző megállapodásban a szerződő felek leszögezték, hogy a munkahelyi zaklatás és erőszak potenciális forrása a munkahelyi stressznek, de erre egy külön szerződést kívánnak kidolgozni.

2007. április 27-én a szociális partnerszervezetek főtítkárai aláírták a harmadik autonóm keretmegállapodást, amely mások méltóságának tiszteletben tartását tűzte zászlajára⁸⁰.

A megállapodás öt részből áll, s tekintettel az imént ismertetett egyezménnyel mutatott jelentős hasonlóságra, csak azokat az elemeket kívánom kiemelni, amelyek a szerződés újszerűségét és egyedülállóságát adják⁸¹.

⁷⁸ A keretmegállapodást az ETUC (Európai Szakszervezeti Szövetség), az UNICE (Európai Munkáltatók és Gyáriparosok Szervezeteinek Szövetsége), az UEAPME (Kis- és Középvállalkozások, Kézműipari Vállalkozások Európai Szövetsége) és a CEEP (Állami és Közszolgáltatási Vállalatok Európai Központja) főtítkára írta alá.

⁷⁹ A GDP egy százalékát elviszi a munkahelyi stressz. http://www.hrportal.hu/article_print.phtml?id=60124 (letöltés: 2007. 10. 22.)

⁸⁰ A Bizottság Közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek a munkahelyi zaklatásról és erőszakról szóló európai keretmegállapodásról történő értesítésről. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52007DC0686:HU:NOT> (letöltés: 2007. 08. 28.)

A bevezetésben a szociális partnerek fogalmi körülhatárolásra törekcszenek a zaklatás és az erőszak formai jellemzőinek felsorolásával, amely az egyezmény szerint lehet fizikai, pszichológiai és/vagy szexuális; lehet egyedi eset vagy rendszeresen ismétlődő magatartás; előfordulhat munkatársak között, felettes és alárendelt viszonylatában vagy olyan harmadik személyek részvételével, mint az ügyfelek, vásárlók, betegek, diákok; a csekélyebb tiszteletlenség esetétől a zaklatás és erőszak komolyabb megnyilvánulásáig, akár a bűncselekményekig is terjedhet. Az egyezmény alkalmazása tekintetében a) „zaklatás akkor fordul elő, amikor egy vagy több munkavállalót vagy vezető munkával kapcsolatos helyzetben ismétlődően és szándékosan sértegetnek, megfenyegetnek és/vagy megaláznak”, b) erőszakra pedig akkor beszélünk, ha fizikai bántalmazásra kerül sor. E két fogalom tehát fedi a magyar jogirodalomban használatos szociális stressz vagy pszichoterror fogalmát ld. [1. számú melléklet cbd.) pontja].

A szociális partnerek egyértelmű nyilatkozatot várnak el a vállalatoktól, amelyben kinyilvánítják, hogy az ilyen jelenségeket minden formájukban teljes mértékben elutasítják, s kötelezik a munkáltatókat, hogy az ilyen problémák felmerülése esetére dolgozzák ki a követendő eljárás szabályait. Példálózó jelleggel a megállapodás felsorolja azokat a prioritásokat, amelyekre az eljárás kialakítása során figyelemmel kell lenni.⁸²

Ennek a szerződésnek a végrehajtására is három év áll a szociális partnerek rendelkezésére.

II.4.3. Közösségi stratégiák

Az Európai Unió a 2007-2012 közötti periódusban is kiemelt figyelmet fordít a munkahelyi egészségvédelemre és biztonságra, mert - amint a Bizottság közleményében olvasható - „ez a foglalkoztatási és szociális ügyekkel kapcsolatos közösségi politikák jelenleg egyik legfontosabb szakterülete”⁸³.

Az EU már korábbi intézkedéseivel is jelentős eredményeket ért el a munkakörülmények javítása, illetve a munkahelyi balesetek és foglalkozási betegségek csökkentése terén. A 2002-2006 közötti időszakra kidolgozott stratégia elsősorban a jó munkahelyi közérzet elősegítését célozta, melyben jelentős szerepet szántak - felismerve a pszichoszociális eredetű kockázatok megjelenését - a munkahelyi stressz elleni harcnak.

Az új stratégia célként fogalmazza meg a munkahelyi balesetek és foglalkozási betegségeknek számának további csökkentését és tartósan alacsony szinten tartását, valamint egyebek mellett a munkavállalók mentális egészségének megóvását.

⁸¹ http://ec.europa.eu/employment_social/news/2007/apr/harassment_violence_at_work_en.pdf (letöltés: 2007. 09. 20.)

⁸² A zaklatási és erőszakos esetek kezelését szolgáló eljárásoknak informális és formális szakasza is legyen; a megfelelő eljárás kialakítása során minden félnek az érdeke azt kívánja, hogy az érintettek méltóságának megőrzése céljából az esetet megfelelő diszkrécióval kezeljék; az ügyben az érintetteken kívül az esettel kapcsolatban más nem juthat információhoz a panaszokat késedelem nélkül ki kell vizsgálni; a vizsgálat alatt minden érintett felet megillet a pártatlan meghallgatáshoz, és a tisztességes bánásmódhoz való jog; a panaszt részletes információkkal kell alátámasztani; világossá kell tenni, hogy az alaptalan vádaskodást nem tűnik meg; szükség esetén külső segítség is igénybe vehető.

⁸³ A munka minőségének és termelékenységének javítása: a munkahelyi egészségvédelemmel és biztonsággal kapcsolatos közösségi stratégia 2007-2012 között. [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com\(2007\)0062_/com_com\(2007\)0062_hu.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/com/com_com(2007)0062_/com_com(2007)0062_hu.pdf) (letöltés: 2007. 10. 09.)

III. A munkáltatói kártérítési felelősség és a munkahelyi stressz összefüggései

„Az egészség nem a mindennapok célja, hanem annak erőforrása kell, hogy legyen.”
Ottawai Egészségmegőrzési Nyilatkozat, 1986

A munkáltatónak a Munka Törvénykönyvében meghatározott főkötelezettségei a foglalkoztatási és a munkabérfizetési kötelezettsége. Foglalkoztatási kötelezettsége körében az Mt. 102.§ (2) bekezdése szerint köteles „az erre vonatkozó szabályok megtartásával az egészséges és biztonságos munkavégzés feltételeit biztosítani”. Amennyiben e kötelezettségének nem tesz eleget, munkavállalóinak az élete, egészsége, testi épsége, anyagi javai kerülhetnek veszélybe, és súlyos károk következhetnek be.

III.1. A munkáltatói kártérítési felelősség jogalapja

A munkajogban jelentős eltérés mutatkozik a munkavállaló, illetőleg a munkáltató károkozása esetén alkalmazandó szabályokban, amely elsősorban a felek egyenlőtlen helyzetének betudható. A hatályos magyar Munka Törvénykönyvében rögzített felelősségi szabályok látványosan a gyengébb félnek ítélt munkavállalót védik, aki főszabály szerint csak vétkes károkozás esetén felel, míg a munkáltatót - néhány kivételtől eltekintve - objektív (vétkesség nélküli) felelősség terheli. E szigorú (a vétkességet figyelmen kívül hagyó) általános felelősségi alakzat magyarázata, hogy a jogalkotó ily módon is igyekszik rászorítani a munkáltatót, hogy a munkavégzés során a legmesszebbmenőkig szem előtt tartsa a munkavállaló egészségét, személyének és anyagi javainak biztonságát, és minden lehetséges intézkedést tegyen a munkavállalóinak a megóvása érdekében.

Minden, a munkavállaló egészségének károsodásával járó helyzet automatikusan felveti a munkáltatói kártérítési felelősség kérdését, ezért a következőkben ezt fogom megvizsgálni a munkahelyi stressz okozta egészségkárosító következményekkel összefüggésben.

III.2. A munkáltatói kártérítési felelősség fennállásának feltételei

A munkáltatói kártérítési felelősség megállapításához három feltétel együttes fennállása elengedhetetlenül szükséges:

- a) a munkaviszony fennállása,
- b) kár bekövetkezése,
- c) a bekövetkezett kár és a munkaviszony közötti okozati összefüggés fennállása.

A munkahelyi stresszel kapcsolatos kártérítési igények érvényesítésének kritikus pontja az okozati összefüggés fennállásának bizonyítása a munkavállalói egészségkárosodás és a munkaviszony között.

Az Mt. 174.§ (4) bekezdése a bizonyítási terhet a munkavállalóra telepíti, mivel a munkavállalónak kell bizonyítania, hogy „a károkozás a munkaviszonyával okozati összefüggésben következett be”. A bírói gyakorlat szerint a munkavállalónak legalább valószínűsítienie kell a károsodásnak a munkaviszonnyal való összefüggését (BH 2007. 23).

A jogszabályban a „munkaviszonnyal összefüggésben” kifejezés egyrészt azt fejezi ki, hogy munkaviszonynak kell fennállnia, másrészt pedig azt, hogy a munkaviszonyból folyó tevékenység és a munkavállalót ért kár között valamilyen – közvetlen vagy közvetett - kapcsolatnak kell lennie. A bírói gyakorlat szerint a részoksági kapcsolat is megalkozhatja a munkáltató kártérítési felelősségét, legalábbis a felelősség fennállását önmagában az okozati kapcsolat közvetettsége miatt kizárni nem lehet. Erre a megállapításra annak az ügynek a kapcsán jutott a bíróság, melynek során a felperes egészsége megromlásáért, idegrendszeri problémái kialakulásáért a munkáltatójával fennálló munkahelyi konfliktusát [ld. 1. sz. melléklet cbb) pont] tette felelőssé, s kártérítési igényvel lépett fel. Mivel enyhe fokú ideggyengeségi tünetei részben munkahelyi problémák, részben testi betegségei okozta panaszaival hozhatók összefüggésbe, a bíróság szerint kármegosztásnak lehet helye (BH 2005. 443).

III.3. Mentésülés a munkáltatói kártérítési felelősség alól

A munkáltatói kártérítési felelősség főszabálya szerint a munkáltató akkor is felel, ha a károkozás kapcsán sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli. Ez alól a szigorú felelősség alól az Mt. 174.§ (2) bekezdése alapján kimentésnek akkor van helye, ha a munkáltató bizonyítja, hogy

- a) a kárt működési körén kívül eső elháríthatatlan ok vagy
- b) kizárólag a károsult elháríthatatlan magatartása okozta.

A kimentés alapja az a) esetben az, hogy a munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett kár olyan okból következett be, amely nincs kapcsolatban a munkáltató működésével, és azt a munkáltató nem háríthatta el. E két feltételnek együttesen kell fennállnia ahhoz, hogy a munkáltató eredményesen kimenthesse magát, tehát ha a kárt előidéző ok a munkáltató működési körébe tartozik, akkor is felel, ha egyébként ez az ok a munkáltató részéről objektíve elháríthatatlan.

III.3.1. Működési kör

A munkáltató működési körébe tartozó körülményeket az Mt. 174.§ (5) bekezdése példálózó jelleggel sorolja fel: „a munkáltató által feladatai során kifejtett tevékenységgel összefüggő magatartásból⁸⁴, a használt anyag, felszerelés, berendezés és energia tulajdonságából, állapotából, mozgatózásából és működéséből eredő okok”.

A Legfelsőbb Bíróság elvi határozatának értelmében „a munkáltató működési köre nem korlátozódik a munkáltató telephelyére, a telephelyen kívül végzett munka során keletkezett kár esetében is fennállhat a működési kör és a kárt előidéző ok közötti összefüggés. Ilyen esetben azon az alapon állapítható meg az okozati összefüggés, hogy a

⁸⁴ Ez alatt mindazon személyek magatartását érteni kell, akiknek a jelenlété a munkáltató lehetővé tette. MK 29.

munkavállaló a munkát a számára adott körülmények között köteles végezni, ezért az ezzel összefüggő baleseti veszélyhelyezettel a munkáltatónak számolnia kell”⁸⁵.

A munkahelyi stresszre fókuszálva egy példával szeretném szemléltetni a működési kör fogalmát: a Legfelsőbb Bíróság M 571/2001 számú elvi határozata alapjául szolgáló jogesettel. A másodfokú bíróság által megállapított tényállás szerint a mentőápolóként foglalkoztatott felperes (aki egyébként szinte állandó jelleggel a munkáltató telephelyén kívül végzi a munkáját) egy súlyos állapotban lévő gyermek kórházba szállítása során szenvedett balesetet. A bíróság szerint „figyelembe kell venni azokat a sajátos körülményeket, amelyek között a munkavállaló a munkáját végzi”⁸⁶ (adott esetben például a beteg állapotáért érzett felelősségtudatot, a közúti közlekedés nehézségeit), így az a stresszhelyzet, amely a felperes munkavállaló magatartását, figyelmét, döntéseit befolyásolta, az alperes munkáltató működési körébe tartozik, ily módon nem mentesülhet a felelősség alól.

De a jogesettől elvonatkoztatva, a munkáltató nem mentheti ki magát eredményesen a működési körén kívüliségre való hivatkozással, ha a stressz okozta megbetegedést vagy balesetet például a munkavállalóra kényszerített többletfeladatokból, rendkívüli munkavégzésből [ld. 1. sz. melléklet aa) pontja] vagy akár a monotonitásból [ld. 1. sz. melléklet ae) pontja] adódó feszültség váltotta ki.

III.3.2. Elháríthatatlanság

Az elháríthatatlanság kérdése a vizsgálat második lépcsőfoka, mivel csak akkor bír relevanciával, ha a kárt előidéző ok nem tartozik a munkáltató működési körébe. Ha a munkáltató működési körébe tartozik, akkor a felelősség alóli mentesülésére nincs mód. Elháríthatatlannak azt a behatást tekintjük, „ahelyet a technika, a műszaki lehetőségek objektíve adott szintje mellett a rendelkezésre álló idő alatt nem lehet megakadályozni”⁸⁷. Ezen feltételek együttes fennállását a munkáltatónak kell bizonyítania.

III.3.3. A károsult magatartása

A munkáltató mentesülésének másik esete, amikor a kárt a károsult munkavállaló kizárólagos, és a munkáltató részéről el nem hárítható magatartása okozza. Ez esetben is konjunktív feltételeket fogalmaz meg a törvény, tehát nem elegendő, ha kizárólag a munkavállaló magatartásának (vétkességre való tekintet nélkül) betudható a kár bekövetkezte, az is szükséges, hogy ez elháríthatatlan legyen.

Az MK 29. nevesít olyan eseteket, amelyeknél a munkavállaló magatartása potenciálisan magában rejtje a kár bekövetkezésének lehetőségét, de kifejezetten felhívja a figyelmet arra, hogy „annak megállapításánál, hogy a károsodás kizárólagos oka a károsult munkavállaló magatartása volt-e, nem hagyhatók figyelmen kívül a munkahely káros hatásai, az adott munka végzésének sajátos körülményei” majd hozzáteszi, hogy „minden ilyen esetben körültekintően kell vizsgálni, hogy a kárt a munkavállaló maga okozta-e, avagy annak bekövetkezésében olyan ok is közrehatott, amely a munkáltatót

⁸⁵ a Legfelsőbb Bíróság M 253/2000 számú elvi határozata.

⁸⁶ a Legfelsőbb Bíróság M 571/2001 számú elvi határozata.

⁸⁷ MK 29.

működési körébe esik, vagy bár azon kívül esik, de a munkáltató részéről objektíve elhárítható lett volna”⁸⁸.

A 3.3.1.-ben ismertetett mentőápoló ügyében⁸⁹ a bíróság a munkavállaló magatartásának kérdését is vizsgálta, mivel az alperes munkáltató azon a címen vitatta a kártérítési felelőssége fennállását és kérte a kereset elutasítását, hogy a felperes munkavállaló közlekedési szabályszegése (a kereszteződésben nagy sebességgel, a forgalommal szemben haladva nem alkalmazott hangjelzést, csak fényjelzést) a kár bekövetkezésének a kizárólagos oka, amelyet a munkáltató nem háríthatott el. A bíróság azonban nem fogadta el ezt az érvelést tekintettel arra, hogy nézete szerint „a kizárólagos okozás azt jelenti, hogy a károsodás bekövetkezésében nem játszott közre olyan hatás, amely a munkáltató működési körébe tartozik”. Amint arra a fentiekben (ld. 3.3.1.) rávilágítottam, ez esetben a stresszhelyzetet, amelyben a mentőápoló a feladatát végezni volt kénytelen, a bíróság a munkáltató működési körébe tartozónak minősítette.

III.3.4. Kármegosztás

Abban az esetben, ha a kárt nem kizárólag a károsult munkavállaló magatartása idézte elő, a munkáltató nem mentesülhet a felelősség alól, de ha a munkavállaló a kár bekövetkezésében vétkesen hatott közre, az Mt. 174. § (3) bekezdése szerinti kármegosztásnak van helye, így „nem kell megtéríteni a kárnak azt a részét, amelyet a munkavállaló vétkes magatartása idézett elő”. A kárviselés aránya a munkavállalói vétkes közrehatás mértékének a függvénye.

A mentőápoló ügyében⁹⁰, mivel bizonyítást nyert, hogy a felperes munkavállaló vétkesen megszegte a számára előírt közlekedési szabályokat, ugyanakkor a bíróság figyelembe vette a munkakörével összefüggő, az alperes munkáltató működési körébe tartozó sajátos körülményeket, amelyek szintén közrehatottak a baleset (és ennek következtében a munkavállalói egészségkárosodás) bekövetkezésében, a bíróság kármegosztást alkalmazott, mind a felperes, mind az alperes kártérítési felelősségét ötven százalékban állapította meg.

III.4. A munkáltatói kártérítési felelősség típusai

A munkáltatói kártérítési felelősség alaptípusai kapcsán különbség tehető az egészségserelmet eredményező károkozás, a munkahelyre bevitt dolgokban okozott kár, és az egyéb munkáltatói károkozás között.

Az Mt. ezt a hármas tagolást már nem tartalmazza, csupán általánosságban rendelkezik, egységes jogalap szerinti elbírálást ír elő, miszerint „a munkáltató a munkavállalónak munkaviszonyával összefüggésben okozott kárért vétkességére tekintet nélkül, teljes mértékben felel”⁹¹. Az igényérvényesítés szempontjából tehát lényegtelen, hogy a munkavállalónál jelentkező kár a fent felsoroltak közül milyen tárgyú munkáltatói károkozásnak az eredménye.

⁸⁸ MK 29.

⁸⁹ a Legfelsőbb Bíróság M 571/2001 számú elvi határozata.

⁹⁰ a Legfelsőbb Bíróság M 571/2001 számú elvi határozata.

⁹¹ Mt. 174. § (1) bek.

A továbbiakban a munkahelyi stresszel való összefüggéseire tekintettel csupán az egészségkárosodást eredményező munkáltató károkozásért fennálló felelősséget vizsgálom, amellyel kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság egy 2003. évi elvi határozatában leszögezte, hogy „a munkáltató anyagi felelőssége bármely, a munkaviszonnyal összefüggésben keletkezett megbetegedésért fennállhat⁹²”.

III.5. A munkáltató egészségkárosodást eredményező károkozásáért fennálló felelőssége

Az egészségkárosodást eredményező események is három csoportba oszthatók (amely csoportosítást a törvény szintén nem tartalmazza, ezt a jogirodalom munkálta ki):

a) A munkajogban baleset alatt a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény szerinti munkabaleset fogalma értendő: „az a baleset, amely a munkavállalót a szervezett munkavégzés során vagy azzal összefüggésben éri, annak helyétől és időpontjától és a munkavállaló (sérült) közrehatásának mértékétől függetlenül.

A munkavégzéssel összefüggésben következik be a baleset, ha a munkavállalót a foglalkozás körében végzett munkához kapcsolódó közlekedés, anyagvételezés, anyagmozgatás, tisztálkodás, szervezett üzemi étkeztetés, foglalkozás-egészségügyi szolgáltatás és a munkáltató által nyújtott egyéb szolgáltatás stb. igénybevétele során éri.

Nem tekinthető munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező balesetnek (munkabalesetnek) az a baleset, amely a sérültet a lakásáról (szállásáról) a munkahelyére, illetve a munkahelyéről a lakására (szállására) menet közben éri, kivéve, ha a baleset a munkáltató saját vagy bérelt járművével történ⁹³”. Ez a kategória olyan események gyűjtőfogalma, amelyek „a sérült akaratától függetlenül, hirtelen vagy aránylag rövid idő alatt következnek be⁹⁴”.

A munkabaleset fogalma nem tévesztendő össze az egészségbiztosítási törvény⁹⁵ (továbbiakban Ebtv.) 52.§ (1) bekezdésben meghatározott üzemi baleset fogalmával, amely társadalombiztosítási szempontból bír jelentőséggel (baleseti ellátásokra jogosít), és más tevékenységi köröket fed le. A munkáltató kártérítési felelőssége szempontjából nincs jelentősége annak, hogy a baleset megfelel-e az üzemi baleset fogalmának.

A baleset kapcsán fennálló munkáltatói kártérítési felelősség megállapításának konjunktív feltételei: a) a munkavállalót baleset érte, b) a balesetet a munkaviszonyával összefüggésben szenvedte el, c) a balesettel összefüggésben kára keletkezett. A baleset és a munkaviszony közötti okozati összefüggés fennállását a munkavállaló köteles bizonyítani.

Egy baleset akkor hozható a munkahelyi stresszel összefüggésbe, ha az adott esetben olyan ok miatt következett be (pl. monotonitás, túlmunka), amely a munkavállalóban állandósult feszültségi állapotot eredményezett, s ez a feszült idegállapot vezetett az egészségkárosító eseményhez.

A munkahelyi stresszel való kapcsolatot megvilágítandó ismét a mentőápoló ügyére⁹⁶ hivatkozom, amely egyértelműen mutatja, hogy a munkahelyi stressz lehet olyan baleset forrása, amelyért fennáll a munkáltató kártérítési felelőssége. Ez esetben – mint

⁹² a Legfelsőbb Bíróság M897/2003. számú elvi határozata.

⁹³ Mvt. 87.§ 3. pont

⁹⁴ Mvt. 87.§ 1/A. pont

⁹⁵ 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól.

⁹⁶ a Legfelsőbb Bíróság M 571/2001 számú elvi határozata.

említettem – a bíróság bizonyítottanak ítélte a baleset és a munkakörhöz kapcsolódó sajátos (stresszhelyzetet kiváltó) körülmények közötti okozati összefüggés fennállását.

Egy olasz jogesetben⁹⁷, a bíróság szintén megállapította a munkahelyi stresszel való összefüggést, amikor a munkavállaló a hazatartó busz után rohanva, a közúton való átkelés során balesetet szenvedett, mert - a bíróság álláspontja szerint – a férfi a hosszú munkanap miatti stressz okán mulasztotta el a körültekintést⁹⁸.

b) A foglalkozási megbetegedésre alkalmazandó szabályokat két forrásból ismerhetjük meg.

ba) Az Ebtv. a fogalmat a következőképpen határozza meg: „foglalkozási betegség az a betegség, amely a biztosított foglalkozásának különös veszélye folytán keletkezett”⁹⁹. Jelentősége abban áll, hogy az ilyen egészségkárosodás a biztosított baleseti ellátásra jogosítja a társadalombiztosítás körében.

A törvény ugyanezen szakasza felhatalmazást adott a Kormánynak, hogy a foglalkozási betegségek körét rendeletben határozza meg. A Kormány ez alapján alkotta meg a 217/1997. (XII. 1.) Korm. rendeletet¹⁰⁰, s az 1. számú mellékletben harmincöt ilyen betegséget nevezett meg. A törvénynek a felhatalmazást megadó mondatát azonban az Alkotmánybíróság (továbbiakban AB) 21/2006. (V.31.) határozata 2006. december 31-i hatállyal megsemmisítette, s a felsorolást tartalmazó mellékletet a 65/2008. (III. 28.) Korm. rendelet¹⁰¹ 1.§ (1) bek. h) pontja 2008. április 1-jétől hatályon kívül helyezte.¹⁰² Az Alkotmánybíróság arra alapozta döntését, hogy az Ebtv. minden korlátozás nélkül adott felhatalmazást a foglalkozási betegségek körének meghatározására, ez a szabályozási mód pedig ellentétes a Jogalkotási törvényben¹⁰³ meghatározottakkal és a jogállamiság elvével. A fő probléma tehát az volt, hogy egy taxatív felsorolás megalkotásával a Kormány indokolatlanul és jogszerűtlenül leszűkítette a foglalkozási megbetegedések körét, s kizárta olyan megbetegedéseknek a foglalkozási megbetegedésként való elismerését, amelyek egyébként az Ebtv. által adott fogalom alapján beletartozhattak volna a foglalkozási megbetegedések csoportjába. Azzal, hogy az AB a felhatalmazást adó mondatot megsemmisítette, a továbbiakban nem áll fenn a Kormánynak jogalkotási felelőssége annak ellenére, hogy azóta a foglalkozási megbetegedéseket felsorakoztató melléklet is hatályát veszítette.

bb) Munkavédelmi szempontokat szem előtt tartva az Ebtv.-ben meghatározottnál tágabb fogalmat ad a foglalkozási betegségek és fokozott expozíciós esetek bejelentéséről és kivizsgálásáról szóló 27/1996. (VIII. 28.) NM rendelet (továbbiakban NM rendelet), mely szerint foglalkozási megbetegedés „a munkavégzés, a foglalkozás gyakorlása

⁹⁷ Corte di Cassazione 3970/99.

⁹⁸ <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2001/11/study/t0111109s.htm> (letöltés: 2009. 09. 12.)

⁹⁹ Ebtv. 52.§ (3) bek.

¹⁰⁰ 217/1997. (XII. 1.) Korm. rendelet a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény végrehajtásáról.

¹⁰¹ 65/2008. (III. 29.) Korm. rendelet a vizitdíj és a kórházi napidíj megszüntetésével kapcsolatos egyes kormányrendeletek módosításáról és hatályon kívül helyezéséről.

¹⁰² A kérdés kapcsán érdekes alkotmányjogi helyzet állt elő: a szóban forgó 217/1997. (XII. 1.) Korm. r. 1. számú mellékletét az Alkotmánybíróság a 21/2006. (V. 31.) AB határozatának 3. pontjában alkotmányellenesnek minősítette és 2006. dec. 31-i hatállyal megsemmisítette, majd ugyanazt az 1. sz. mellékletet helyezte hatályon kívül a 65/2008. (III. 29.) Korm. r. 1.§ (1) bek. h) pontja, holott akkor az már nem volt hatályban, mivel az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. tv. 42.§ (1) bek. szerint az alkotmányellenesség utólagos vizsgálata esetén a megsemmisített jogszabály (vagy jogszabályi rendelkezés) a határozat közzétételének napján veszti hatályát.

¹⁰³ 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról.

közben bekövetkezett olyan heveny és idült, valamint a foglalkozás gyakorlását követően megjelenő vagy kialakuló idült egészségkárosodás, amely a munkavégzéssel, a foglalkozással kapcsolatos, a munkavégzés, a munkafolyamat során előforduló fizikai-, kémiai-, biológiai-, pszichoszociális- és ergonómiai kóroki tényezőkre vezethető vissza, illetve amely a munkavállalónak az optimálisnál nagyobb vagy kisebb igénybevételének a következménye”¹⁰⁴.

Ezek az egészségügyi változások – a balesetekkel ellentétben – általában hosszabb idő alatt, egy tartós folyamat eredményeként alakulnak ki.

A rendelet 2. számú melléklete felsorolja azokat a foglalkozási betegségeket, amelyeket be kell jelenteni. Ezek között mintegy százötven kémiai, fizikai, biológiai és pszichoszociális ergonómiai kóroki tényezőt határoz meg. A felsorolás nem taxatív, ide tartozhat minden egyéb olyan megbetegedés, ami a munkavégzéssel vagy a munkakörnyezettel kapcsolatos.

A jelenlegi, hatályos magyar jogrendszerben tehát ez az egyetlen, foglalkozási megbetegedéseket nevesítő jogszabály, amely azonban nem felelősségi, hanem munkavédelmi szempontokra helyezi a hangsúlyt, s a foglalkozási megbetegedések bejelentési rendjére fókuszál.

Érdemes megemlíteni, hogy az Európai Unióban létezik a foglalkozási betegségeknek egy európai jegyzéke bizottsági ajánlás formájában¹⁰⁵, amely harmonizációs céllal tartalmazza a tagállamokban eltérően szabályozott foglalkozási betegségeként elismert megbetegedések fajtáit. Az 1966-ban készült listát a Bizottság már többször felülvizsgálta és kiegészítette. A jegyzék nem kötelező erejű norma, de a Bizottság felhívta a tagállamokat, hogy nemzeti jogalkotásukba vegyék át az 1. számú mellékletben feltüntetett foglalkozási megbetegedéseket, amelyek a Bizottság álláspontja szerint foglalkozási eredetűek és kártérítésre is alapul szolgálnak¹⁰⁶.

A munkahelyi stressz vonatkozásában azonban ennek a jegyzéknek a jogrendszerbe illesztése¹⁰⁷ sem hozott jelentős eredményt, ugyanis a jegyzék kémiai, fizikai, biológiai kóroki tényezők, illetve másutt nem említett anyagok belélegzése által okozott megbetegedések, valamint másutt nem említett anyagok által okozott bőrbetegségek taxációját adja, a munkahelyi stresszel összefüggésbe hozható kóroki tényezőről nem ejt szót.

A munkahelyi stressz következtében kialakult egészségkárosodás miatti kártérítési igény szempontjából rendkívüli jelentőséggel bír az, hogy míg az általános szabály szerint a munkaviszonnyal való összefüggés bizonyítása a munkavállalót terheli, foglalkozási megbetegedés esetén a jogszabályi vélelem amellet szől, hogy az adott munkakörre jellemző ártalmas körülmények, kockázati tényezők idézték elő a megbetegedést. Így a munkáltatónak kell bizonyítania, hogy a megbetegedést előidéző ok a működési körén kívül esik.¹⁰⁸

Lényeges megjegyezni, hogy nem csupán a foglalkozási betegségeknel nevesített kóroki tényezők eredményezhetnek olyan megbetegedéseket, amelyek megalapozzák a

¹⁰⁴ NM rendelet 2.§ a.)

¹⁰⁵ 2003/670/EK bizottsági ajánlás.

¹⁰⁶ <http://www.bmeip.hu/download/engemiserint/Munkavedelem%20az%20EUBan.pdf> (letöltés: 2007. 09. 10.) Munkavédelem az Európai Unióban.

¹⁰⁷ a 27/1996. (VIII. 28.) NM rendeletet módosító 18/2007. (V. 10.) SZMM rendelet építette be a bizottsági ajánlást a hatályos magyar jogrendszerbe, melynek köszönhetően 2007. V. 13-tól az NM rendelet kb. kilencven foglalkozási megbetegedést felsorakoztató listája a jelenleg hatályos mintegy százötvenre bővült.

¹⁰⁸ A munkajog nagy kézikönyve 2006. 842.

munkáltató kártérítési felelősségét, azonban a foglalkozási megbetegedések sajátossága, hogy a bizonyítást megkönnyítik a munkavállaló számára, mivel ilyen ártalmak fennállása esetén a munkáltató helytállási kötelezettsége nyilvánvaló, „a kimentési okok alkalmazása fogalmilag kizárt, másrészt a munkavállaló vétkes közrehatásának fennállása is csak kivételesen adhat alapot kármegosztásra”.¹⁰⁹

A Legfelsőbb Bíróság azt is kimondta, hogy „a természetes kórokú betegségek, amelyek a munkavégzéssel nem állnak okozati kapcsolatban, nem alapozzák meg a munkáltató kártérítési felelősségét”.¹¹⁰

c) Az egyéb megbetegedések kategóriája felöleli mindazokat az egészségkárosodásokat, amelyek az előző két csoport valamelyikébe nem illeszthetők bele. Ez esetben azonban szintén a munkavállalót terheli az okozati összefüggés bizonyításának a kötelezettsége.

III.6. A bírói gyakorlat a kártérítési igények érvényesítése kapcsán

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a munkavállaló számára a kártérítési igény bíróság előtti érvényesítése során a legkedvezőbb eset, ha az egészségkárosodás foglalkozási megbetegedésnek minősül, hiszen ekkor megfordul a bizonyítási teher. De minősülhet-e egy munkahelyi stressz okozta megbetegedés foglalkozási megbetegedésnek?

Álláspontom szerint a hatályos szabályozás szerint egy megbetegedés akkor tekinthető foglalkozási megbetegedésnek, ha az NM rendelet 2. számú mellékletében felsoroltak valamelyikébe beilleszthető. A melléklet D15 jelzés alatt nevesíti ugyan a „pszichoszociális kórokú tényezők” kategóriát, azonban ezen felül nem tartalmaz részleteket. Azt gondolom, jogalkotói értelmezés nélkül e fogalom a jogalkalmazók számára megfoghatatlan, nehezen kezelhető. A D17 jelzés alatti „a munkavégzéssel vagy a munkakörnyezettel kapcsolatos egyéb betegségek” kategória azonban alkalmas lehet a munkahelyi stressz-eredetű megbetegedések befogadására (ld. 1. sz. melléklet), ily módon véleményem szerint – az ilyen típusú egészségkárosodások is minősülhetnek foglalkozási megbetegedésnek. A bírói gyakorlat egyelőre – talán a tisztázatlan jogi helyzet miatt – nem ezt az álláspontot képviseli, s következetesen a munkavállalót kötelezi az egészségkárosodás és a munkavégzés közötti okozati összefüggés bizonyítására.

A külföldi jogesetekben már van példa arra, hogy a bíróság a munkahelyi stressz által kiváltott egészségkárosodást foglalkozási megbetegedésnek minősítette. 1996-ban az Egyesült Királyságban egy szociális munkás volt az első olyan munkavállaló, aki sikeresen érvényesítette igényét munkáltatójával szemben azon a jogcímen, hogy idegösszeomlását a túlmunka, a munkahelyi túlterhelés [ld. 1. sz. melléklet aa) pontja] okozta.¹¹¹

Olaszországban pedig egy munkavállaló a szívrohamja miatt kapott kompenzációt, melyet szintén a túlzottan nagy munkateher miatti munkahelyi stressznek tulajdonított a bíróság.

¹⁰⁹ CSÉFFÁN 2008. 474.

¹¹⁰ Legfelsőbb Bíróság Mfv. I. 10439/1997/3.

¹¹¹ <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2001/11/study/tn0111109s.htm> (letöltés: 2007. 09. 12.)

A munkahelyi stresszel összefüggésbe hozható megbetegedések számának emelkedésével mind a hazai munkáltatóknak, mind a magyar igazságszolgáltatási szerveknek számolnia kell azzal, hogy vélhetően egyre több károsult kíván ilyen jellegű károsodás okán kártérítési igényt érvényesíteni. Ezzel kapcsolatosan még viszonylag kiforratlan a hazai jogalkalmazás, elvétve akadnak ilyen esetek.

A Legfelsőbb Bíróság egy 1996. évi döntésében kimondta, hogy „a munkavégzéssel szükségszerűen együtt járó konfliktusok – egyéb körülmények nélkül – önmagukban nem minősülnek a munkavállaló egészségromlását okozó (vétkes) munkáltatói magatartásként”¹¹². Ennek a megállapításnak némiképp ellentmond, hogy egy másik esetben a bíróság elfogadni látszott, hogy a munkavállaló ideggyengeségi tünetei részben munkahelyi konfliktussal magyarázhatóak, ezért a konfliktusból fakadó stressz munkáltató kártérítési felelősségének alapja lehet¹¹³.

Nagy jelentőséget tulajdonítok a Fővárosi Bíróság egy 2001-es határozatának is, amelyben szintén megállapították a munkáltatói kárfelelősség fennállását a munkavállaló magas vérnyomás betegségével és pszichés problémáival kapcsolatosan, amelyeket az eljárásba bevont szakértő egyértelműen összefüggésbe hozott a munkahelyi konfliktusokkal.¹¹⁴

Hasonlóképpen van példa arra is, hogy a Legfelsőbb Bíróság nyolcszázezer forint nem vagyoni kártérítést ítél meg a felperes munkavállalónak, aki a munkáltató jogellenes intézkedései miatt hosszabb pereskedésre kényszerült, és ebből kifolyólag idegi problémák léptek fel nála.¹¹⁵

Véleményem szerint az ilyen típusú kártérítési igények „Achilles-ina” a munkaviszonnyal való okozati összefüggés bizonyításának a kérdése. Tekintettel arra, hogy az összefüggés fennállásának megtétele olyan ténykérdés, amely jelentős szakértelmet igényel, minden esetben szükségesnek látom a kérdésben igazságügyi orvosszakértő kirendelését.

Azt gondolom, vitathatatlan, hogy az életünk más területein jelenlévő stresszkeltő körülmények (például családi konfliktusok, nem várt kiadások) közrehatnak a stressz okozta betegségek kialakulásában. Ezek olyan tényezők, amelyek bizonyos szinten mindannyiunknál megfigyelhetők, tehát a kérdés nem az, hogy az adott egészségkárosodást a stressz idézte-e elő, hanem az, hogy a konkrét esetben az egészségkárosodás döntően a munkavállalónál fellépő munkahelyi stresszre vezethető-e vissza.

Tisztább, egyértelműbb és a munkavállalókra nézve kedvezőbb helyzetet teremtené, ha a jogalkotó a foglalkozási megbetegedések között konkrétan nevesítené a munkahelyi stressz okozta betegségeket, áttolva ezzel a bizonyítási terhet a munkáltatóra.

A munkahelyi stressz következményeként előállt egészségkárosodások miatti kártérítési igények elismerése, peres úton való érvényesíthetősége álláspontom szerint a munkahelyi stressz elleni küzdelem kulcsfontosságú kérdése.

Az ilyen követelések nem példa nélküliek sem a hazai, sem a külföldi joggyakorlatban, bár az okozati összefüggés bizonyítása az esetek többségében nehézséget okoz.

¹¹² Legfelsőbb Bíróság Mfv. I. 10379/1996/4.

¹¹³ BH 2005. 443.

¹¹⁴ Fővárosi Bíróság 49. Mf. 21978/2001/11.

¹¹⁵ Legfelsőbb Bíróság Mfv. II. 10575/1998.

III. 7. Következtetések

A munkahelyi stressz egy rendkívül összetett jelenség, azonban ha megpróbáljuk csak a jogra vetítve szemlélni, megállapítható, hogy egy olyan, a munkahelyen jelenlévő tényező, amely potenciálisan magában hordozza a megbetegedések és a munkahelyi balesetek kialakulásának a veszélyét. E tulajdonságát tekintve betagozódik a többi munkahelyi kockázat sorába, azonban megkülönbözteti az a jellegzetessége, hogy objektíve nem mérhető, hiszen mindig megmarad az az el nem hanyagolható jelentőséggel bíró szubjektív elem, hogy az adott mértékű stressz hogyan hat az adott munkavállalóra.¹¹⁶ Jogi szabályozásának nehézségei elsősorban ebből a sajátosságból adódnak.

Habár a munkavédelmi törvény szigorítása növelte a munkahelyi stressz következményeivel szembeni védelem szintjét azzal, hogy nevesítette pszichoszociális kockázatként, azt gondolom, az alapvető problémát nem oldotta meg. Megvalósíthatónak tartom a szakszervezetek azon felvetését is, hogy szülessék külön jogszabály a stresszről. Ennek egyik alapfeltétele egy olyan elfogadott mérőskála felállítása, amely a jog számára megfoghatóvá teszi magát a stressz jelenségét. Természetesen ennek a „stressz-törvénynek” a kodifikálása körütekintő előkészítő munkát és más tudományterületek képviselőinek széleskörű bevonását igényelné. A stressz egzakt jogszabályi meghatározása hozzásegítené a munkavállalókat kártérítési igényeik érvényesíthetőségéhez, ezzel növelve a bírói jogvédelem szintjét.

Érdekesnek tartom Bányai Gábor de lege ferenda javaslatát, aki azon az állásponton van, hogy az esélyegyenlőségi terv mintájára a munkáltatókat egy ún. munkahelyi stressz mentesítő program kidolgozására kellene kötelezni, s így módon a megoldás kidolgozását a munkáltató és a munkavállaló közös feladatává tenni¹¹⁷. Az elképzeléssel elsősorban azért nem értek egyet, mert – véleményem szerint – indokolatlanul növelné a munkáltató adminisztrációs terheit, mivel a munkáltatót az Mvt.-ben előírt kockázátértékelés körében is széleskörű dokumentációs kötelezettség terheli¹¹⁸.

¹¹⁶ Ha a munkavállalót például áramütés éri a munkahelyén, függetlenül a konkrét személy kvalitásaitól, fizikai és lelki adottságaitól, az áramütés következményei meglehetősen nagy pontossággal megjósolhatóak. Azt azonban, hogy a munkahelyi monotonitás, a konfliktusok, vagy például az állás elvesztése miatti szorongás mekkora stresszt vált ki a munkavállalónál és az milyen rövid- illetve hosszútávú eredményekre vezet, nehéz előre megmondani.

¹¹⁷ BÁNYAI 2008.

¹¹⁸ Mvt. 54.§ (5) bek.

Összegzés

„Nincs olyan jogszabály, törvényi kényszer, ami helyettesíthetné az egymás iránti figyelmet, megbecsülést, toleranciát és szolidaritást”.¹¹⁹

A munkahelyi stresszről mindenkinek vannak elképzelései, hiszen hatását a munkavállalók többsége nap mint nap saját bőrén érzi. A jelenség mára olyan súlyossá vált, hogy annak káros következményei túlmutatnak a munkavállalón és a munkáltatón egyaránt, s nemzetgazdasági szinten okoznak jelentős gondokat. Így tehát a jogász sem mehet el a kérdés mellett azzal, hogy ez nem egy jogi gyökerű anomália, hanem meg kell vizsgálni a rendelkezésre álló eszközöket, s alkalmassá kell tenni arra, hogy bevethetőek legyenek a károk elhárítása érdekében.

Hatályos jogrendszerünk vizsgálata során azt tapasztaltam, hogy a jogalkotó kissé bátortalanul nyúl a témához, holott mindenkinek a közös érdeke azt kívánja, hogy a jogszabályok a munkavállaló munkahelyi egészségét és biztonságát a lehető legmagasabb szinten garantálják. Számos jogszabály kötelezi a munkáltatót arra, hogy ennek feltételeit megteremtse, de konkrét intézkedés megtételét ritkán írják elő. A munkavédelmi törvényben szereplő munkahelyi kockázatértékelés megy el a legtovább e téren, s előírásai egy klasszikus fizikai vagy kémiai kockázati tényezőnél maradéktalanul biztosíthatják a védelmet, de nem így a munkahelyi stressznél, amely pszichés alapjainál fogva jelentősen eltér a hagyományos munkavédelmi kockázatoktól.

Véleményem szerint két megoldási út mutatkozik járhatónak, amelyek azonos végcél irányába mutatnak, tudniillik ha már kialakult a munkavállalónál a munkahelyi stresszre visszavezethető kár, ezért a munkáltatót olyan objektív kártérítési felelősség terhelje, amelyre vonatkozólag a kártérítési igény a magyar bíróság előtt valóban érvényesíthető.

a) Az egyik módszer a védelem hézagainak pótlására egy új jogszabály megalkotása, amely figyelemmel van a munkahelyi stressz specifikumaira, s ehhez igazítja a munkáltatói kötelezettségeket. Azt gondolom, ez esetben feltétlenül szükséges egy jogilag kezelhető stresszfogalom kialakítása, amely egyértelműen meghatározza, hogy mi az, ami jogi szempontból stressznek illetőleg stresszt kiváltó tényezőnek tekinthető.

Bár szerencsésnek tartanám a kérdést – alkotmányos összefüggéseire és az állampolgárok széles körének érintettségére tekintettel - törvényi szinten szabályozni, a speciális munkavédelmi kockázatokra vonatkozó szabályokhoz hasonlóan egy miniszteri rendelet kiadása is megfelelő megoldásnak látszik. A külön jogszabály megalkotásának elsősorban az lehet az előnye, hogy lehetőséget ad a stresszel kapcsolatos alapfogalmak meghonosítására a jogrendszerben.

b) A másik módszer, amelyet személy szerint egyszerűbbnek és ésszerűbbnek tartok, hogy a jogalkotó a foglalkozási betegségek között nevesíti a pszichés kimerültségből potenciálisan kialakuló betegségeket. Ily módon a munkavállaló a kártérítési per során nem szembesülne a munkaviszonnyal való okozati összefüggés bizonyításának nehézségeivel, ehelyett a munkáltatónak kellene kimentenie magát az objektív felelősség alól.

¹¹⁹ http://www.hrportal.hu/article_print.php?id=60124 (letöltés: 2007. 10. 22.)

Ez minden bizonnyal arra kényszerítené a munkáltatókat, hogy a munkahelyi stressz következményeinek kivédése érdekében minden lehetséges eszközt igénybe vegyenek.

Valójában mindkét megoldás azt eredményezné, hogy a munkavállalók nagyobb biztonságban érezhetnék magukat a stresszel összefüggésben bekövetkezett károkkal szemben.

Az igényérvényesítés megkönnyítésénél is fontosabb feladat, hogy a kármentés helyett (vagy inkább mellett) a hatékony prevencióra helyezzük a hangsúlyt, s arra ösztönözzünk minden munkáltatót és minden munkavállalót, hogy fékezzék meg a folyamatot még a súlyos károk bekövetkezése előtt. Ennek érdekében a munkáltató jogi kötelezettségeként kellene nevesíteni a stressz kezelését munkavállalói körében, ösztönözni az egészségmegőrző munkáltatói kezdeményezéseket, s anyagi erőforrásokat juttatni (pl. kiterjedt pályázati alapok formájában) a munkáltatók és a munkavállalók számára. A munkavállalók esetében helyes fejlődési iránynak vélem, hogy a stressz leküzdését elősegítő vállalati juttatások megjelentek a vállalatok cafeteria-csomagjaiban.

Mellékletek

1. számú melléklet: Munkahelyi stresszorok
2. számú melléklet: Az Európai Unió munkavédelmi struktúrája

1. sz. melléklet: Munkahelyi stresszorok

Munkahelyi stresszorok		
a) a feladattal kapcsolatos stresszorok	aa) mennyiségi vagy minőségi túl- vagy alulterhelés (pl. túl sok vagy nagyon összetett feladatok, rendkívüli munkavégzés)	
	ab) kedvezőtlen munkafeltételek (pl. időnyomás), veszélyes munkakörülmények (pl. nagy magasságban dolgozók)	
	ac) változások a munkában, feladatokban (pl. új munkakör, esetleg új állás)	
	ad) gyors technológiai változások, a munka intenzitásának növekedése	
	ae) monotonitás (pl. szalag mellett dolgozók)	
	af) a személyes képességek kibontakoztatásának, fejlesztésének hiánya	
b) a munkakörnyezettel kapcsolatos stresszorok	ba) a fizikai környezet jellemzői (pl. elégtelen megvilágítás, zaj, kellemetlen szagok, nem megfelelő hőmérséklet)	
c) a szervezetben betöltött szereppel kapcsolatos stresszorok	ca) egyéni szinten	caa) szerep-kétértelműség (tisztázatlan feladat- és hatáskör, a követelmények és a felelősség pontatlan megfogalmazása vagy megfogalmazásának hiánya)
		cab) szerep-konfliktus (egymásnak ellentmondó elvárások)
		cac) túl sok (pl. bíró, autóbuszvezető) vagy túl kevés felelősség
		cad) túlzott ütemű vagy nem elégséges előléptetés
		cae) a feladatok és készségek tekintetében a rugalmasság iránti megnövekedett igény (pl. mobilitás)
	cb) csoport szinten	cba) az összetartás, jó munkatársi kapcsolatok hiánya
		cbb) csoporton belüli konfliktusok, rivalizálás
		cbc) a felettséggel vagy a beosztottal való kapcsolat
		cbd) zaklatás, megfélemlítés (munkahelyi pszichoterror) ¹²⁰
	cc) szervezeti szinten	cca) szervezeti légkör és kultúra
		ccb) vezetési stílusok, a támogatás, a kommunikáció hiányosságai
		ccc) ellenőrzési rendszerek, elismerés és jutalmazás hiánya
		ccd) a technológia
		cce) túlságosan alacsony fizetés
		ccf) az állás bizonytalansága, a tevékenységek kihelyezése, határozott időre szóló szerződés

¹²⁰ Szinonim kifejezésként használják a pszichoterror, a mobbing, a bullying és a szociális stressz szavakat arra a jelenségre, amikor valamely személyt a munkahelyén folyamatosan, ismétlődően és huzamos ideig piszkálnak, zaklatnak, gyötörnek munkatársai, akik olykor a fizikai bántalmazástól és az anyagi károkozástól sem rettennek vissza. A mobbing folyamata az áldozat szempontjából négy fázisra osztható, s a folyamat végeredménye a kikerülés a munkahelyről, rosszabb esetben a munkaerőpiacról. DR. MARTON TAMÁS: *Mobbing-, bullying-, pszichoterror-, szociális stressz a munkahelyen*. Munkaügyi Szemle 7-8/2006.

A jelenségnek különleges aktualitást ad, hogy a szociális partnerek ebben a témában írták alá legfrissebb, 2007. április 26-án elfogadott autonóm keretmegállapodásukat. Lásd részletesen 2.4.2.

Munkahelyi stresszorok		
d) szervezeten kívüli stresszorok	da)	a munka és a magánélet egyensúlyának a hiánya (különösen a családos nők esetén bír jelentőséggel)
	db)	a személyes hitek, meggyőződések és a vállalati politika közötti konfliktusok
	dc)	elidegenedés, elszigetelődés (pl. ellenőr, vendégmunkások)
	dd)	gyakori költözés (egyres foglalkozásoknak tipikus jellemzője, pl.: diplomata)
	de)	közlekedés a munkahelyre, vezetés
	df)	vidéki vagy városi életkörülmények
e) speciális rétegek stresszorai	ea) nők	eea) munkahelyi szexuális zaklatás
		eab) a családi és munkahelyi szerepek összeegyeztetésének nehézségei
		ecac) a férfiakéhoz képest lassabb karrierfejlődés, alacsonyabb munkabér
		ead) szülést követően a munkaerőpiacra való visszatérés nehézségei
	eb) vezetők	eba) nagymértékű felelősség (esetleg kevés tényleges hatalommal párosulva)
		ebb) folyamatos támadások alulról és felülről (tipikusan a középvezetői rétegre jellemző)
	ec) beosztottak	eca) a kontroll hiánya (nincs beleszólásuk a saját munkájukkal kapcsolatos döntésekbe)
	ed) fogyatékkal élők	eda) az elhelyezkedés és az állás megtartásának nehézségei
		edb) lealacsonyító, megalázó bánásmód
		ebc) állapotuknak és képességeinek nem megfelelő feladatok ¹²¹

Forrás: <http://erg.bme.hu/szakkepzes/3felev/szakkepzfejezet.pdf> (2007.10.17.)

Azt gondolom, e terjedelmes felsorolás kellőképpen érzékeltetni, hogy milyen szerteágazó azoknak a tényezőknek a köre, amelyek hatással lehetnek a munkavállalók egészségére. Hozzá kell tenni, hogy a lista – legyen bármilyen széleskörű is – sosem tekinthető lezártnak, hiszen a munka világának fejlődése folyamatosan gerjeszti újabb és újabb stresszkeltő tényezők kialakulását, miközben az emberek stressztűrő képessége – az egyre növekvő ingermennyiség hatására – csökkenni látszik.

¹²¹ például a hagyományosan vakok által végzett kefe- ill. seprűkészítés éppen az ujjbegyeket károsítja, melyeknek tökéletes épsége elengedhetetlen a Braille-írás érzékeléséhez, olvasásához.

2. számú melléklet: Az Európai Unió munkavédelmi struktúrája

	89/391/EGK irányelv	a dolgozók munkahelyi egészségügyének és munkahelyi biztonságának javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről
1.	89/654/EGK irányelv	a munkahelyekről
2.	89/655/EGK irányelv	a munkaeszközökről
3.	92/58/EGK irányelv	a biztonsági és egészségvédelmi jelzésekről
4.	89/656/EGK irányelv	a munkavállalók által a munkavégzés során használt egyéni védőeszközökre vonatkozó biztonsági és egészségvédelmi követelményekről
5.	90/679/EGK irányelv	a munkavállalók védelméről a munka közben használt biológiai hatóanyagokkal szemben
6.	90/394/EGK irányelv	a munkavállalók munkahelyi rákkeltő anyagok hatása elleni védelméről
7.	83/477/EGK irányelv	a munkavállalók munka közbeni azbeszt terhelésével kapcsolatos kockázatokkal szembeni védelméről
8.	78/610/EGK irányelv	a vinilklorid monomernak kitett munkavállalók egészségének védelmére vonatkozó tagállami jogi és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról
9.	90/269/EGK irányelv	a munkavállalók hátsérülésének kockázatával járó kézi tehermozgatás okozta kockázatokkal szembeni védelméről
10.	90/270/EGK irányelv	a biztonsági és egészségvédelmi követelmények legalacsonyabb szintjéről a képernyő előtt végzett munka esetén
11.	86/188/EGK irányelv	a munkavállalók munkahelyi zaj expozíciója elleni védelméről
12.	91/322/EGK és 96/94/EK irányelvek	a vegyi anyagok határértékeire vonatkoznak a munkahelyi expozíció során
13.	98/24/EK irányelv	a munkavégzés alatt vegyi anyagok hatásának kitett munkavállalók egészségének és biztonságának védelméről
14.	92/85/EGK irányelv	a terhes, a nem régen szült és a szoptatós anyák munkahelyi védelméről

Forrás: szerző saját forrása

Rövidítések jegyzéke

Ebtv.	1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól
ILO	Nemzetközi Munkaügyi Szervezet
Mt.	1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről
Mvt.	1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről
NM rendelet	27/1996. (VIII. 28.) NM rendelet a foglalkozási betegségek és fokozott expozíciós esetek bejelentéséről és kivizsgálásáról
OÉT	Országos Érdekegyeztető Tanács
OMMF	Országos Munkavédelmi és Munkaügyi Főfelügyelőség
OSHA	Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség
WHO	Egészségügyi Világszervezet

*Források jegyzéke**Jogszabályok*

67/548/EGK irányelv a veszélyes anyagok osztályozására, csomagolására és címkézésére vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről
 89/391/EGK irányelv a munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről
 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmánya
 1987. évi XI. törvény a jogalkotásról
 1989. évi XXXII. törvény az Alkotmánybíróságról
 1992. évi XXII. törvény a Munka Törvénykönyvéről
 1993. évi XCIII. törvény a munkavédelemről
 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól
 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről
 2000. évi LXXV. törvény a mezőgazdasági munkaügyi ellenőrzésről szóló, a Nemzetközi Munkaügyi Konferencia 1969. évi 53. ülészakán elfogadott 129. számú Egyezmény kihirdetéséről
 2007. évi CLXI. törvény a munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény módosításáról
 2009. évi VI. törvény a Módosított Európai Szociális Karta kihirdetéséről
 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről
 89/1995. (VII. 14.) Korm. rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgálatról
 217/1997. (XII. 1.) Korm. rendelet a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény végrehajtásáról
 65/2008. (III. 29.) Korm. rendelet a vizitdíj és a kórházi napidíj megszüntetésével kapcsolatos egyes kormányrendeletek módosításáról és hatályon kívül helyezéséről
 27/1995. (VII. 25.) NM rendelet a foglalkozás-egészségügyi szolgáltatásról
 27/1996. (VIII. 28.) NM rendelet a foglalkozási betegségek és fokozott expozíciós esetek bejelentéséről és kivizsgálásáról
 33/1998. (VI. 24.) NM rendelet a munkaköri, szakmai, illetve személyi higiénés alkalmasság orvosi vizsgálatáról és véleményezéséről
 18/2007. (V. 10.) SZMM rendelet egyes miniszteri rendeleteknek az egységes munkavédelmi hatóság megszervezésével kapcsolatos módosításáról

Könyvek, tanulmányok, cikkek:

- A munkajog nagy kézikönyve.* Complex Kiadó Kft., Budapest, 2006.
BÁNYAI GÁBOR: *Karoshi, avagy a munkavállaló halála.* Magyar Jog 2/2008.
CSÉFFÁN JÓZSEF: *A Munka Törvénykönyve és magyarázata.* Szegedi Rendezvényszervező Kft., Szeged, 2008.
GULYÁS PÉTER: *Az egészség alkotmányos védelme.* Magyar Jog 11/2004.
KISS GYÖRGY: *Munkajog.* Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
KLEINSCHMIDT, CAROLA: *A munkavállalók betegre dolgozzák magukat.* Reflex 2/2007.
MARTON TAMÁS: *Mobbing-, bullying-, pszichoterror-, szociális stressz a munkahelyen.* Munkaügyi Szemle 7-8/2006.
PRUGBERGER TAMÁS: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog.* KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2001.
RADNAY JÓZSEF: *Munkajog.* Szent István Társulat, Budapest, 2004.
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *A mi alkotmányunk.* Complex Kiadó Kft., Budapest, 2006.

GABRIELLA BERKI

WORKPLACE STRESS FROM
THE LABOUR LAWS' POINT OF VIEW

(Summary)

This study deals with the issues of labour law in connection with workplace stress. The actuality of this matter is showed by the European trends, as European social partners signed two framework agreements on this topic in the recent years.

The connection between labour law and workplace stress is rather apparent. If the employee suffers damages and the damages and his work may be connected, the responsibility of the employer is to be examined.

Workplace stress is a special occupational risk, which needs to be tackled taking into account its characteristics. After a short introduction to the nature of workplace stress, its definition, causes, consequences and strategies how to handle it, I analyze the points at which workplace stress is attached to the legal system. However, the emphasis is laid on the employers' responsibility and occupational health and safety.

In my opinion, there are two ways of solving the problem, which offer the same result: if workplace stress causes damage to the one's health, labour law has to ensure the right to the employee to bring a case and to demand recompense in front of the court. Firstly, a new regulation might be accepted which takes into account the special characteristics of workplace stress. Secondly, the legal situation might be clarified in the framework of the recent regulation.

CSATLÓS ERZSÉBET

Olajszennyezés az Arktiszon – a felelősség rendezése nemzeti és nemzetközi síkon

A természetben nincsenek sem jutalmak
sem büntetések: következmények vannak.
(Robert Green Ingersoll)

I. Bevezetés

Az Északi-sarkvidék alapjaiban különbözik Földünk minden más régiójától. Ami egyedivé teszi, az egyedülálló mérete és a tenger, a félig megfagyott óceán, mely több mint 25 millió km² területet ölel fel, Eurázsia és Észak-Amerika kietlen tundraival körülvéve. Ezek összességében mintegy 13 millió km²-en terülnek el, ami egy tizede a teljes földfelszínnek. A sarki jegek alatt – mind a szárazföldeken, mind a kontinentális talapzatban – igen jó minőségű, ritka ásványkincsek rejlenek, így kőolaj, földgáz, nehéz fém ércek, higany, arany, ezüst, szén is. Az ásványok szinte meddőmentesek, vagyis az ásvány könnyen leválasztható arról a közetről, amelyben található.¹ Ez a természeti kincsekben való gazdagság áldás, és egyben átok is az Arktisz számára, hiszen a kitermelések egyúttal jelentős környezetszennyezéssel is járnak. A kiaknázás járulékosan levegő- és vízszennyezéshez, állatok élőhelyeinek megsemmisítéséhez, a domborzati viszonyok megváltozásához vezet.

A szárazföldön jelentkező probléma inkább a sarkvidékek speciális tulajdonsága miatt jelent kihívást, ugyanis a tartósan hideg, és meglehetősen zord időjárás nem kedvez egyes organikus vegyületeket lebontó baktériumok megjelenésének, illetve szaporodásának. A tengereken keletkező problémák szintén súlyosak, de a szárazföldtől eltérően talán összetettebbek, mert a tengerek élővilága nem csak egy síkon, hanem teljes mélységében érintett, és szoros összefüggésben vannak a légkörben lévő nagyon magas, és jelenleg is növekvő koncentrációjú széndioxid okozta globális felmelegedéssel. A felmelegedés közvetlen bizonyítéka, hogy az északi rész átlaghőmérséklete az elmúlt 50 évvel korábbihoz képest 3–4 °C-kal nőtt, ez a jelentős különbség 2100-re pedig várhatóan 6–7 °C lesz. A magasabb hőmérséklet hatására a vastag jég egyre inkább elvékonyodik, a területe csökken oly mértékben, hogy 2050-re már a sarki jégterületeknek a fele, a század végére akár teljesen mértékben eltűnhet.

¹ BOGNÁR ÁRPÁD – GICZI ZOLTÁN – TÖRÖK ANDRÁS: *Sarkvidékek*. http://www.sze.hu/~raczev/Okol_files/hallgatoi/Sarkvidekek.pdf (2009.05.25.)

A jégtakaró elolvadásával a *permafrostnak* nevezett fagyott föld felenged, mezőgazdasági művelésre alkalmassá válik, az alatt rejlő ásványkincsek könnyebben hozzáférhetőek lesznek, vízi területeken pedig a jégtakaró visszahúzódásával az évszázadokig járhatatlan vízi útvonalak válnak közlekedésre alkalmassá. A 20. század elején sikerült először keresztülhajózni a két legfontosabb útvonalat, az Északnyugati, valamint az Északkeleti Átjárót, de számottevő vízi közlekedésről a jég miatt nem beszélhettünk. 1961-ben azonban Kanada elsőként kezdte meg a parti vizein a kőolaj-kitermelést, ezzel együtt pedig megnőtt az igény a gyors és költségkímélő vízi szállítási lehetőség iránt, amennyire a jég engedte, használatba is vették ezeket az utakat. 2007-ben az Európai Űrkutatási Központ (ESA) műholdfelvételein láthattuk, hogy a globális felmelegedés hatásaként az Északnyugati Átjáró első ízben tisztult meg teljesen a jégpáncéltól. Az ESA az átjárót 1978 óta figyeli műholdak segítségével. Nyilatkozatuk szerint a 2007-es évben a globális felmelegedés előrehaladása következményeként a jégpáncél a korábbi tíz év átlagos százezer négyzetkilométeres évenkénti csökkenéséhez képest is ugrásszerűen, óriási mértékben, 1 millió km² –rel, lecsökkent, így az átjáró először vált teljesen hajózhatóvá a megfigyelések 1978-as kezdete óta.² Ha az eddigi kiaknázásokhoz hozzávesszük az oroszok célkitűzését, miszerint az Északi-sarkvidéknek 2020-ra Oroszország elsőszámú stratégiai nyersanyagforrásává kell válnia, továbbá, hogy Oroszország új katonai egység felállítását tervezi, melynek feladata az orosz érdekek védelme lenne a vitatott északi-sarkvidéki területeken, akkor egyértelmű, hogy a térség potenciális olajszennyezése biztosított lesz.³ A következőkben arra próbálok választ adni, hogy miért szükséges külön kiemelni ezt a térséget az olajszennyezéssel, és annak szabályozásával kapcsolatosan, miért is érdemel külön figyelmet.

II. A térség különleges fizikai jellemzői és annak összefüggése az olajszennyezés hatásaival

A tengeri olajszennyezés kérdése a 20. században merült fel a kőolaj partok közeli kiaknázásának megkezdésével, ugyanis a szennyezés az olajfúrás működésével összefüggésben, a kitermelt kőolaj vízi szállításával, és az olajszállító hajók baleseteinek következtében kerül a vízbe.⁴ Az első jelentős kihívást a *Torrey Canyon* elsüllyedése okozta 1967-ben, amelyet a szakemberek egy atombomba felrobbanásával egyenértékű katasztrófának tartottak, és ahogy Hiroshima elindította az atomkorszakot, úgy a *Torrey Canyon*–katasztrófa az ökológia korának kezdetét jelentette.⁵ A tankhajók által okozott károkat legelőször az 1954. évi londoni konferencián próbálták mérsékelni, ami a strandok védelme céljából megtiltotta a tankok kimosását a partok közelében, de ténylegesen az 1967. évi katasztrófa indította meg a nemzetközi jogalkotást különböző multilaterális

² Warming Opens Northwest Passage. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/6995999.stm> (2009. 04. 26.)

³ Oroszok a sarkvidéken. http://www.olajospeter.hu/index.php?id=146&tx_ttnews%5Btt_news%5D=4781 (2009.05.12.)

⁴ Oil Spill Response Challenges in Arctic Waters. 7. http://www.crrc.unh.edu/workshops/arctic_spill_summit/nuka_oil_spill_response_report_final_jan_08.pdf (2009.05.27.); ABECASSIS, D. W.: *Marine Oil Pollution*. Cambridge University Press, 1976. 14–26.

⁵ FALK: *Inability of the Traditional Forms of Political Order to Adopt to Modern Problems of International Pollution*. Conference on the International and Interstate Regulation of Waters Pollution. 9 Columbia Journal Of Transnational Law 16. 1970.

egyezmények képében.⁶ Az így született egyezmények, valamint az ezekre épülő nemzetközi bírói joggyakorlat megalkotta az tengeri olajszennyezések, mint fokozott veszéllyel járó tevékenységek miatti objektív felelősségi rendszert, valamint a „szennyező fizet”-elvet, de a probléma jellegéből adódóan már ekkor is a megelőzésre helyezték a hangsúlyt.

Az Arktisz vizein néhány évtizede lehetséges a hajózás, az olajszállítás pedig a kiaknázásokkal élénkült meg, így ennek a térségnek is szembe kellett néznie az olajtanke-rek balesetével, amire legelőször 1989-ben került sor, amikor az *Exxon Valdez* az Alaszka közelében lévő Prince William-szorosnál zátonyra futott. Mindenidők legnagyobb olajkatasztrófáját okozta azzal, hogy a mintegy 53,1 gallon (kb. 200 millió liter) kőolaj-rakománya a vízbe került, és az olajfolt 28.000. km² területet fedett le, amelynek egy részét egy 3 nappal későbbi vihar még tovább terjesztett a partok felé.⁷ A katasztrófa következményei, és az abból levont tanulságok is azt a tényt támasztották alá, hogy olajszennyezés tekintetében az Arktisz egy speciális térség, aminek speciális védelemre van szüksége.

Egy átlagos olajszennyezés esetén a vízbe kerülő nyersolaj nem marad sokáig ugyanabban az állapotban. Először az illékonyabb összetevők, majd a magasabb forráspontúak párolognak el, a maradékot pedig baktériumok támadják meg, és bontják le. Sok tényezőtől függ a bakteriális lebontó tevékenység gyorsasága, de ha nincs elég cseppfolyós oxigén – A Balti-tengerből például teljesen hiányzik – a térségben, akkor ezek a baktériumok egyáltalán nem funkcionálnak. Emellett figyelembe kell venni, hogy ez egy folyamat, nem egyik pillanatról a másikba megy végbe, ráadásul bizonyos esetekben sosem következik be a lebomlás, amennyiben a megfelelő környezeti feltételek hiányoznak.⁸

Az Arktisz környezete a lebomlási folyamatoknak egyáltalán nem kedvez. A jeges térségben a párolgás nagyon lassan megy végbe, az olaj beszorulhat a jég alá, a lebontó baktériumok munkája pedig nagymértékben megnehezül. Az átlagos környezeti feltételek mellett a kiömlött olaj 50%-a egy hét alatt elkezd bomlani, ez az időtartam itt a szélsőséges klíma hatására akár 50 évre is kitolódhat.⁹ Az állati és növényi populációk regenerálódása pedig azért megy végbe az átlagosnál sokkal lassabban, mert az itt élő fajok átlagéletkora magas, és ez megnöveli a generációs váltás időtartamát. Így lehetséges, hogy az *Exxon Valdez* olajából még 2005-ben is találtak az alaszakai partoknál.¹⁰ Ehhez képest a Barents- és a Kara-tenger –amelyek alatt egyébként a világ legnagyobb kontinentális talapzata húzódik – a meleg déli áramlatoknak köszönhetően az Arktisz legenyhébb hőmérsékletű, legpárásabb területe. Az áramlatok azonban nem állnak meg itt, ha a szennyezés nem is a legészakibb, legjegesebb térségben történne, hanem a hajózhatóbb, jégakadályoktól mentesebb Barents- és Kara-tengereken, a szennyezés rövid időn belül eljut a zord vidék felé.¹¹ A jeges környezet pedig amellett, hogy lelassítja ezeknek az olajszennyezéseknek a természetes lebomlását, a mesterséges eltávolítást –

⁶ NAGY KÁROLY: *Nemzetközi Jog*. Püski. Budapest. 1998. 563.

⁷ Oil Spill Case Histories 1967–1991. Summaries of Significant U.S. and International Spills. Report No. HMRAD 92–11. 80–86. http://response.restoration.noaa.gov/book_shelf/26_spilldb.pdf (2009.05.10.)

⁸ ABECASSIS: i. m. 27.

⁹ SCHACTER – SERNER: *Marine Pollution and Remedies*. 65 American Journal of International Law 84. 1971. 89.

¹⁰ Oil Spill Response Challenges in Arctic Waters. (4. jegyzet) 7–8.

¹¹ State of European Arctic Environment, EEA Environmental Monograph no. 3. <http://www.eea.europa.eu/publications/MON3/page003.html#state> (2009.05.10.)

ami vitathatatlanul szükséges, elvégre akármilyen mértékben is bomlik le, akkor is toxikus anyag, ami beláthatatlanul károsítja az élővilágot – is nagymértékben megnehezíti.¹² Stewart, a kanadai Word Wildlife Fund igazgatója, a megfigyeléseik és kutatásaik eredményét foglalta össze, amikor kijelentette, hogy az ilyen olajszennyezéseket a jég miatt eleve nagyon nehéz észrevenni, de ha sikerül is, teljességgel lehetetlen kontrollálni a foltok terjedését, károsító tevékenységét olyan vízben, aminek akár csak a 30%-a jéggel borított, mivel a jég eldugítja az eltávolításhoz használt eszközöket.¹³

Látható, hogy a 20. századi fejlődés jelentős változást hozott az Arktisz ökoszisztémájának megítélésében, annak speciális sérülékenysége egyértelműen bizonyítottá vált. *Osherenko és Young* 6 pontban összegezte ennek a térségnek az emberi beavatkozásra való érzékenységet:

- 1) az alacsony hőmérséklet nagymértékben késlelteti a természetes és az emberi tevékenységből származó szennyezés lebontásának folyamatát;
- 2) a regenerálódás a rövid évszakok miatt nagyon lassú;
- 3) az állatpopuláció kisméretű területekre sűrűsödött be, így a katasztrófák szempontjából különösen veszélyeztetettek bizonyos térségek;
- 4) a tengeri területek a többi tengerrel összehasonlításban különösen fontosak az Arktisz térségében, hiszen gyakorlatilag másból sem áll ez a tájék;
- 5) a klíma miatt a szén-dioxid-termelés jóval magasabb, mint a mérsékelt égöv területein;
- 6) az időjárás és a jég miatt a környezetvédelem, és a szennyeződések eltávolítása különösen problémás.¹⁴

III. A környezetvédelmi szabályozás kezdete az Arktiszon

A tengeri területeket érintő környezetszennyezés kérdését a 20. század elején kezdték nemzetközi síkon szabályozni, a határon átnyúló szennyezés kérdéskörével párhuzamosan, és annak eredménytelensége, és a térség speciális problémáinak felismerése miatt volt szükséges átgondolni egy Arktisz-specifikus szabályozás szükségességét.

III.1. A szabályozás hajnala: a vonatkozó környezetvédelmi alapelvek megszületése

Amíg nem létezett nemzetközi szabályozás a környezetszennyezés kérdésére, addig az általános alapelvekből, a békés egymás mellett élés követelményéből vontak le következtetéseket. Elsősorban azok a viták kerültek nemzetközi síkra, amelyek esetében egyik állam tevékenysége károsan befolyásolta egy másik állam érdekeit, vagyis a határon átnyúló szennyezés kérdésköre volt az, ami körül megfogalmazódtak a környezet-

¹² Arctic Oil Activity Seen Up, Eco-Risks Loom. Report.
<http://www.planetark.com/dailynewsstory.cfm/newsid/46546/story.htm> (2009.05.25.)

¹³ JOLICOEUR, THOMAS: *Arctic unprepared for another oil spill*: WWF
<http://www.canada.com/news/Arctic+unprepared+another+spill/1419878/story.html> (2009.05.22.)

¹⁴ OSHERENKO, GAIL – YOUNG, O. R.: *The Age of the Arctic*. Cambridge University Press. 1989. 111–117.

védelem legfőbb alapelvei. Az első ilyen *Trail Smelter-ügy*¹⁵ volt, ami 1938-ban került választott bíróság elé az USA által elszenvedett, a határ mellett lévő kanadai üzem által kibocsátott kén-dioxid-szennyezés miatt. Ebben az ügyben fogalmazták meg a *sic utere-elvet*, amely szerint egyik állam sem használhatja a saját területét, illetőleg egyik állam sem engedheti meg a területének használatát olyan módon, hogy a használat a másik állam területét, érdekeit, értékeit károsítsa.¹⁶ A jelen esetben amellett, hogy Kanada közvetlen felelősségét megállapították, arra is rávilágítottak, hogy a felelősség megállapításához az is elegendő lett volna, hogy a károkozó szennyező tevékenységet Kanada területén hajtották végre. Hasonló következtetésre jutott a Nemzetközi Bíróság 1948-ban a *Korfu-szoros ügyében*, amikor kimondta, hogy minden államnak kötelessége, hogy ne engedélyezzen olyan tevékenységet, amellyel más államok jogait sértik.¹⁷ A felelősség mértékének tekintetében pedig az 1957. évi *Lanoux-tó ügyében*¹⁸, a francia-spanyol ellentéteket elbíráló választott bírói ítéletben született állásfoglalás, melyben a fokozott felelősség rendszerét vetítették elő. Ezen elv alapján, ennek megerősítéseként született választott bírósági ítélet 1968-ban a *Gut Dam-ügyben*, amikor az Ontario-tó a kanadai gátépítkezéssel kapcsolatba hozhatóan kiöntött, és ezzel kárt okozott az USA területén. Ebben az esetben sem foglalkozott a bírói szerv a felróhatóság kérdésével, kizárólag arra koncentrált, hogy a károkozás és a kanadai építkezések között összefüggés volt.¹⁹

Habár az ítéletek kizárólag a peres feleket kötik, nagy szerepük van a nemzetközi jog fejlődésében, azáltal pedig, hogy viszonylag hosszú időn keresztül vizsgálva koherencia figyelhető meg az indoklásokban, a jogi egyetértésből következtethetünk arra, hogy az említett elvek szokásjogként is megállják a helyüket. Az alapelveket pedig analógiával ki lehet terjeszteni a vízi területekre, ugyanis abból, hogy egy állam a teljes szuverenitása alatt álló területeken nem folytathat olyan tevékenységet, amelyből egy másik államnak kára származik, a logika szabályai alapján olyan területre is fennáll ez a tilalom, amely fölött az adott állam csak részleges szuverenitást gyakorolhat. Ilyen a parti tenger alapvonalától számítva minden olyan tengerjogi kategória alá eső terület, amelyen még a parti állam számára speciális jogok állnak fenn.²⁰

III. 2. A kezdeti próbálkozások nemzetközi síkon

A nemzetközi közösség olajszennyezés szabályozása iránti szándékának kezdetei 1926-ra datálódhatnak. Az ekkor, Washingtonban kidolgozott egyezmény az olajszennyezés veszélyeinek visszaszorítása céljából 50-150 tengeri mérföldes biztonsági zónákat létesített volna, azonban a hatályba lépéshez szükséges 5 ratifikációt nem sikerült megszere-

¹⁵ Trail smelter case (United States, Canada), 16 April 1938 and 11 March 1941, U.N.R.I.A.A. Volume III. 1905–1982. http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_III/1905–1982.pdf (2009.05.30.)

¹⁶ Trail smelter case, 1965–66.

¹⁷ Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), Judgment of 25 March 1948, I.C.J. Reports 1948, p. 15. 22. <http://www.icj-cij.org/docket/files/1/1569.pdf> (2009.05.30.)

¹⁸ Affaire du lac Lanoux (Espagne, France), 16 Novembre 1957, U.N.R.I.A.A. Volume XII. 281–317. http://untreaty.un.org/cod/riaa/cases/vol_XII/281-317_Lanoux.pdf (2009.05.30.)

¹⁹ Canada- United States Settlement of Gut Dam Claims, Sept. 22, 1968. Report of the Agent of the United States before the Lake Ontario Claims Tribunal. International Legal Materials 118.(1969).

²⁰ BEESLEY, J. A.: *Rights and Responsibilities of Arctic Coastal States: The Canadian View*. Journal of Maritime Law and Commerce Vol. 3. No. 1. 1971–1972. 10.

reznie. Néhány évvel később a Londonban született 1954. évi egyezmény szintén tartalmazta a biztonsági zóna felállításának gondolatát, azonban a lobogó állam jogát erősebbnek ítélte annál, mintsem hogy a nyílt tengeren ellenőrző mechanizmusokat vezetett volna be. Annak ellenére, hogy kétszer is módosították, többek között a biztonsági zónát is megnövelték, nem érte el a célját.²¹

Négy évvel később az ENSZ 1958. évi, a nyílt tengerek jogállásáról szóló egyezményének 24. cikke úgy rendelkezett, hogy minden államnak kötelessége a hajózásból, kiaknázásból, illetve a kutatási tevékenységből származó tengeri szennyezés megakadályozása érdekében rendelkezéseket hozni, de minimumszabályokat nem tartalmazott. Amennyiben a parti állam ennek nem tesz eleget, megsérti az egyezményt, a felelőssége pedig akkor állapítható meg, ha bizonyítható, hogy az olajszennyezés bekövetkezte a szabályozás megalkotásának hiányából ered. Mivel ezt bizonyítani nagyon nehéz, csaknem lehetetlen az egyezmény 24. cikke alapján felelősséget megállapítani. Hasonló a helyzet az 1958. évi kontinentális talapzatról szóló egyezmény 5. cikk 7. pontjának rendelkezésével kapcsolatosan. Ez a cikk arra kötelezi a részes államokat, hogy egy biztonsági zónában minden megfelelő intézkedést hozzanak meg a károsító esemény kivédése céljából. A kérdés csak az, hogy mi tekinthető megfelelő intézkedésnek.²²

Ilyen szabályozási háttér mellett került sor az 1960-as évek két fő olajszennyezési forrást szimbolizáló katasztrófájára: 1967-ben az olajszállítás közben bekövetkező balesetet szenvedett *Torrey Canyon* tanker ügyére, és 1969-ben az olajkitermelés közben bekövetkezett *Santa Barbara*-esetre. Ezek az esetek felszínre hozták az eddigi szabályozás hiányosságait: a véletlen balesetekből származó olajszennyezés esetére nincsenek szabályok. Így került sor 1969-ben a Brüsszeli konferencián az IMCO²³ által 2 egyezmény elfogadására: az olajszennyezéssel okozott károkkal kapcsolatos polgári jogi felelősségről szóló, és az olajszennyezést okozó balesetek esetén a nyílt tengeri beavatkozásról szóló egyezményre. Annak ellenére, hogy ezek az egyezmények mintegy 40 évvel később születtek az 1926-os próbálkozás után, a megannyi tapasztalat birtokában, és a tengeri olajszennyezés rendkívüli aktualitása ellenére sem biztosítottak kielégítő szabályozást, gyakorlatilag nem küszöbölték ki a két 1958. évi egyezmény hibáit.

Ennek fő oka, hogy a felelősséget rendező egyezmény kizárólag az olajtankertulajdonosok fokozott felelősségét rögzítette.²⁴ Kimentési okként szabályozta a *cause étrangère* esetét,²⁵ vagyis, ha az olajszennyezés kívülálló ok miatt következik be, a hajó tulajdonosa nem felelős érte. Amennyiben mégis felelős a szennyezésért, maximalizálva van az ezért fizetendő összeg is.²⁶ Emellett a felmerülő károk fedezése érdekében biztosításkötési kötelezettséget írt elő, viszont a biztosító vagy a pénzügyi fedezetet szolgáltatató számára lehetőség ad, hogy közvetlenül a károsulttal szemben felhozzák kifogásként, hogy a szennyezés oka a hajó tulajdonosának a szándékos cselekménye vagy mu-

²¹ PHARAND, DONAT: *Oil Pollution Control in the Canadian Arctic*. Texas International Law Journal. Vol. 7:1. 1971–1972. 48–49.

²² SEEGER ELVERFELDT – NIELS-J.: *State Responsibility for Transjurisdictional Oil Pollution Damage Resulting From the Exploration and Exploitation of the Continental Shelf*. New York Journal of International and Comparative Law. Vol. 2. 1980–1981.

²³ International Maritime Consultative Organisation

²⁴ International Convention on the Civil Liability for Oil Pollution Damage Done at Brussels, November 29, 1969. (továbbiakban: Oil Pollution Convention)

<http://www.admiraltylawguide.com/conven/civilpol1969.html> (2009.05.30.)

²⁵ Oil Pollution Convention, III. (2) b. pont

²⁶ Oil Pollution Convention, V. (1) bekezdés

lasztása, így gond nélkül mentesülnek a kifizetési kötelezettség alól.²⁷ Az egyezmény területi hatálya csak a parti állam államterületére terjed ki,²⁸ ami azt jelenti, hogy kizárólag a parti tengerig bezárólag, vagyis a jelenleg hatályos tengerjogi kategóriákat nézve, a csatlakozó övezet, és a kizárólagos gazdasági övezet szennyezéseire nem.

Ezt tetézi, hogy a nyílt tengeren való beavatkozásról szóló egyezmény csak csekély mértékű beavatkozási lehetőséget adott a nyílt tengeren történt balesetek kezelésére, aminek hatékonyságát lassítja az a kötelezettség, mely szerint a minden intézkedés előtt a parti állam köteles konzultálni a többi esetlegesen érdekelt állammal az intézkedések jellegéről, és ettől csak rendkívüli vészhelyzet esetén térhet el.²⁹ Nem mellékes annak a rendelkezésnek az említése sem, amely szerint a parti állam által hozott védelmi intézkedéseknek szigorúan arányban kell állnia a szennyezés által okozott, vagy annak fenyegetettségének mértékével.³⁰ Ahhoz, hogy a parti állam védelmi intézkedéseket hozzon a nyílt tengeren, 2 feltétel egyidejű fennállása szükséges: a hajóban, vagy a rakományban keletkezett, vagy ezeket veszélyeztető anyagi kár, és a parti államot ért, vagy a parti államot veszélyeztető szennyezésből eredő kár. Az előbbi ok az, amit a parti állam nehezen, vagy egyáltalán nem tud megállapítani.³¹

Kanada már a konferencia során is hevesen tiltakozott a rendelkezések gyengesége miatt, azonban érvei hiábavalónak bizonyultak. Javaslatot tett a hajótulajdonos és a rakománytulajdonos egyetemleges felelősségének megállapítására, illetve az áldozatok megsegítésére egy nemzetközi kompenzációs alap felállítására is, de mivel a felvetései süket fülekre találtak, így saját kezébe vette a probléma megoldását, legalábbis az őt érintő északi vizek tekintetében.³² A *Torrey Canyon* katasztrófa miatt, ugyan felismerték a kompenzációs alap létrehozásának szükségességét, és határozatot is életre hívtak annak ügyében, de a hatálybalépéshez szükséges ratifikációt egyik egyezmény sem szerezte meg.

IV. „Az elégtelen nemzetközi szabályozásra adott egyoldalú kanadai válaszlépés: az AWPPA³³”

1970-ben, az Prudhoe-öbölben kezdődött jelentős mértékű offshore olajkitermelés, és az ezzel szükségképpen együtt járó szállítási tevékenységek megélénkülése az Arktisz-vízekben, amelyet az 1969-es Manhattan-incidens is szimbolizált, rávilágított arra, hogy a térség törekény ökoszisztémájára ezentúl számos veszély leselkedik. A gazdasági fejlődés elkerülhetetlen, de annak nem feltétlen kell a környezet elpusztításával járnia. A hatályos nemzetközi szabályozás mellett azonban, Kanada szerint, a speciális

²⁷ Oil Pollution Convention, VII. (8) bekezdés

²⁸ Oil Pollution Convention, II. cikk

²⁹ KLOTZ, JOHN C.: *Are Ocean Polluters Subject to Universal Jurisdiction – Canada Breaks the Ice*. The International Lawyer. Vol. 6. No. 4. October 1972. 709.

³⁰ High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties Done at Brussels, November 29, 1969. (továbbiakban: Intervention Convention) VI. cikk

<http://sedac.ciesin.org/entri/texts/intervention.high.seas.casualties.1969.html> (2009.05.30.)

³¹ Intervention Convention, I. cikk.

³² PHARAND: i. m. (21. jegyzet) 55.

³³ Arctic Waters Pollution Prevention Act 1970. (továbbiakban: AWPPA)
<http://laws.justice.gc.ca/PDF/Statute/A/A-12.pdf> (2009.06.02.)

ökoszisztéma veszélyben van, ezért felvállalta a modern keresztes lovag szerepét, és sem a gazdasági fejlődéshez fűződő érdek, sem a nyílt tengerek szabadsága nem akadályozta meg abban, hogy szigorú rendszabályokat vezessen be az Arktisz védelmének érdekében, véleménye szerint ugyanis nem szabad a fent említett célok érdekében feláldozni a környezetet.³⁴ Így született meg az Arktisz Vizek Szennyezettségét Megelőzését Célzó Törvény, amely 1970. június 26-án nyert szentesítést, és 1972-ben hatályba is lépett, amint a végrehajtásához szükséges valamennyi részletszabály megszületett. Még törvényjavaslatként létezett csak az AWPPA, amikor Trudeau miniszterelnök a sajtóban felvezette a törvény szükségességét, és kifejtette, hogy a kanadai aktus pusztán átmeneti jellegű, addig van rá szükség, ameddig a nemzetközi közösség nem alkot speciális szabályozást a térség védelmére nézve.³⁵ Nem is lehetséges, hogy ezt a hatalmas területet Kanada egymaga védelmezze, de ki kellett küszöbölni az 1969. évi brüsszeli egyezmények hibáját abban a tekintetben, hogy az gyakorlatilag csak akkor alkalmazható, ha már bekövetkezett a szennyezés, a megelőzésre alkalmatlan. Trudeau szerint erre a törvényre úgy kell tekinteni, mint a fejlődés ugródeszkájára, amely az egész emberiség érdekében szolgálja a környezetvédelmet.³⁶

A preambulumból egyértelműen kiderül, hogy Kanada egyensúlyt akar teremteni a gazdasági fejlődés, a kiaknázások, és az arktiszi őslakosok, valamint a tengeri környezet védelmé között, vagyis egyiket sem akarja a másiknak alá rendelni.³⁷

IV.1. A rendelkezések területi hatálya és tárgyi hatálya

Az AWPPA által előírtak az Arktisz-vizekre vonatkoznak, amelyet a törvény az 141. és a 60. hosszúsági fokok által meghatározott, Kanada szárazföldi területeitől 100 tengeri mérföldes zónában elterülő térségként definiál.³⁸ Kivételként említhető a Grönland térsége, ahol az eredeti államhatár továbbra is fennáll. Külön kiemelés érdemelt a „víz” fogalma, amit annak folyékony és megfagyott állapotára is ért a jogszabály. Ezt különösen fontos volt meghatározni, tekintve, hogy a térség javarészt jégből áll. Emellett fontos az a tény, hogy a 100 tengeri mérföldes zóna a kontinentális talapzat kiaknázásával kapcsolatosan rugalmasan kezelendő, ugyanis ebben az esetben a kiaknázásokkal együtt változik a területi hatály is, függetlenül attól, hogy az túlmeleg-e esetleg ezen a zónán. Erre utal a 3(2) szakaszban a víz alatti térségen történő tevékenységek említése.³⁹

A törvény a szennyező anyagok elhelyezését tilalmazza ebben a térségben. Minden olyan anyag, ami a vízbe kerülve káros hatást fejt ki, és mindaz, ami az AWPPA célkitűzési fényében ilyennek minősül, szennyező anyag.⁴⁰ Ez a definíció messze túlmeleg az olajszenyezés meghatározásán, emellett a szennyezés kérdéskörét tekintve a törvény felhatalmazza a kormányt további szabályozások megalkotására, a térségre károsnak ítélt anyagok tilalmazására.⁴¹

³⁴ BEESLEY: i. m. (20. jegyzet) 6.

³⁵ BEESLEY, J. ALAN: *The Arctic Pollution Prevention Act: Canada's Perspective*. International Law Journal of Syracuse Vol. I. 226.

³⁶ PHARAND: i. m. (21. jegyzet) 62.

³⁷ AWPPA, Preambulum

³⁸ AWPPA, 3 (1) pont

³⁹ PHARAND: i. m. (21. jegyzet) 57.

⁴⁰ AWPPA, 2 (1) cikk

⁴¹ AWPPA, 4 (3) cikk

IV.2. A felelősség kérdése

Az AWPPA polgári jogi felelősséget keletkeztet a szennyező anyagoknak a térségben történő elhelyezése miatt. Az elkövetői kört igen szélesen húzták meg, ide tartoznak azok, akik kutatást vagy kiaknázási munkákat végeznek az altalajon, a vízben, vagy a vízfelszínen, akik bármilyen ipari tevékenységet végeznek a térség szárazföldi vagy vízi területeit érintve, illetve azok a hajó- és rakománytulajdonosok, akik az Arktisz-vízekben hajóznak.⁴² Ez az alanyi kör köteles minden olyan költség megtérítéséért, amely a tevékenysége következtében szükségessé vált intézkedés végrehajtásával kapcsolatosan merül fel, és azokért a károkért, amit ezzel másoknak okozott, mégpedig úgy, hogy ezeknek a károsult személyeknek a bíróság előtti igényérvényesítés során a követelése megelőzi a beavatkozással kapcsolatos állami költségigényeket.⁴³ Az igényérvényesítésre a szennyező anyag elhelyezésétől számított 2 év áll rendelkezésre.⁴⁴

Ami a felelősség természetét érinti, a brüsszeli egyezményekhez hasonlóan, a fokozott felelősség intézménye került meghatározásra, de ezen túlmenően, egyetemleges felelősséget létesít a hajó és a rakomány tulajdonosa között. Ez a felelősség teljes mértékben objektív, annak megállapítása nem függ a gondatlanság, vagy a szándékosság bizonyításától, azt az esetet kivéve, ha az adott személy magatartása egy másik személy magatartása miatt következik be.⁴⁵

Azt, hogy a potenciális elkövetői kör képes legyen a szennyezéssel okozott károk és intézkedések költségeinek megtérítésére, előzetesen ellenőrzik, ugyanis ahhoz, hogy kiaknázási, kutatási, vagy hajózási tevékenységet folytasson valaki a térségben, igazolni kell akár biztosítás, akár egyéb megfelelő módon, hogy rendelkezik a végrehajtási szabályokban meghatározott összeggel. Ezekből a biztosítási pénzekből a kárt szenvedett fél közvetlen kielégítést kaphat.⁴⁶ Mivel a törvény által meghatározott felelősségi szabályok miatt szinte nem lett volna olyan biztosító, aki ekkora kockázatot vállal, ezért a végrehajtási szabályok⁴⁷ 4 kimentési okot adnak az abszolút felelősség alól. Ez a kör a vis maior, a harmadik fél szándékos magatartása, a kormány vagy hajózási segélynyújtásért felelős szerv által adott utasítás vagy szabályozás, illetve a hajótulajdonos szándékos hajózási kötelezettségszegése következtében bekövetkezett balesetekre terjed ki.⁴⁸ Emellett limitálta a hajó- és a rakománytulajdonos egyetemleges felelősségével kapcsolatosan a fizetendő összeget, amely így 2000 arany frank/ a hajó tonnánkénti súlya, de maximum 210 millió arany frank.⁴⁹ Ezzel kapcsolatosan meg kell említeni az AWPPA előírását, amely szerint minden a szárazföldön, vagy a zóna többi részében történő tevékenység megkezdése előtt a tevékenységre vonatkozó tervet kell készíteni, ami tartalmazza annak specifikumát is, és amely alapján a kijelölt kormány megbízott felméri, hogy az adott tevékenység mennyiben jelent majd veszélyt a környezetre, szükség esetén a terv módosítását kéri, vagy megtiltja annak végrehajtását.⁵⁰

⁴² AWPPA, 6 (1) cikk

⁴³ AWPPA, 6 (2)–(3) cikk

⁴⁴ AWPPA, 6 (5) cikk

⁴⁵ AWPPA, 7. cikk (1)

⁴⁶ AWPPA, 8. cikk

⁴⁷ Arctic Waters Pollution Prevention Regulation (továbbiakban AWPPR)

[http://laws.justice.gc.ca/en/C.R.C.-c.353/\(2009.06.10.\)](http://laws.justice.gc.ca/en/C.R.C.-c.353/(2009.06.10.))

⁴⁸ AWPPR, 11 (1) cikk a pont

⁴⁹ AWPPR, 14 cikk (2) pont

⁵⁰ AWPPA, 10. cikk

IV.3. A hajózásbiztonsági zóna és a szennyezés-megelőzésért felelős biztos⁵¹

A hajózás biztonsága és a szennyezés megelőzése érdekében a térségbe behajózó hajóknak bizonyos technikai szabályokat be kell tartaniuk többek között az üzemanyagtartály felépítésére és a jéghegyeket kijelző készülékek és berendezések vonatkozásában.⁵² Különösen az 1970-es *Arrow-katasztrófa*⁵³ világított rá ilyen előírások szükségességére. A rendelkezések hatálya alól kivették azokat a hajókat, amelyek szuverén hatalom alatt állnak, és a felszerelésük lényegében megegyezik a kanadai szabályokkal.⁵⁴ Ezzel gyakorlatilag az összes állami hatalom alatt álló hadihajót, és egyéb, nem kereskedelmi hajót kizártak az AWPPA hatálya alól, hiszen ellenkező esetben a szuverén immunitás eszméjével kerülnének ellentétbe.⁵⁵ A törvényhez fűzött, hajózás biztonságának ellenőrzésére létesített zónára vonatkozó rendelet⁵⁶ 16 különböző sávra osztotta a 100 tengeri mérföldes zónát, az ehhez kapcsolódó hajózással összefüggő szennyezés megelőzésére vonatkozó szabályzat⁵⁷ pedig pontosan meghatározta azokat a hajókra vonatkozó részletes feltételeket, amelyeket az egyes sávokba való behajózáshoz teljesíteni kell. Ezeket az előírásokat az évszakok változásának megfelelő a fizikai jellemzők szerint alakították ki. Mindenesetre egyik sávba sem léphet be olyan hajó, amely nem rendelkezik olyan navigációs rendszerrel, ami a jeget kimutatja.⁵⁸ Ezen túlmenően kiegészítette az AWPPA-t azzal, hogy a 60. szélességi körtől északra tartózkodó hajók esetében az olajátadással járó műveletekre vonatkozó szabályokat megszigorította, hogy elkerüljék az átadás során előforduló szivárgásokat.⁵⁹ Nem sokkal később, 1974-ben sor került arra is, hogy Kanada bebizonyítsa, hogy nemcsak szabályozást alkot, azt be is tartatja. Vancouver Harbour közelében ugyanis a nyugat-német *Westfalia* nem tartotta be ezeket az előírásokat, és olajszennyezést okozott. A kanadai bíróság annak ellenére elítélte az idegen hajóért felelős személyeket, hogy az átadás idején senki nem tartózkodott a hajón, és elutasította azokat az érveket, amelyek arra épültek, hogy a hajó gyakorlatilag üresen állt, mikor a szennyező cselekmény történt.⁶⁰

A rendszabályok betartatásáért *szennyezés-megelőzésért felelős biztost* nevez ki a kormány, és a feladata ellátásához felruhazza a szükséges hatalommal. A biztonsági zónán belül joga van a hajó területére belépni, azt a zónából kiutasítani, szükség esetén a rakománnyal együtt lefoglalni, és olyan sávba irányítani a hajót, amelyben megfelel a hajózási feltételeknek, emellett olyan tevékenység területére belépni, és vizsgálatot folytatni, ahol kiaknázással, kutatással foglalkoznak. Amennyiben szennyezést észlel, joga-

⁵¹ Pollution Prevention Officer

⁵² AWPPA, 12 (1)

⁵³ Az Arrow egy libériai olajtanker volt, amelyen az olajtároló tank sérülése folytán az utazás során sok olaj került a vízbe, majd Új-Skócia közelében a sérült 5 tartály mentén a tanker szabályosan kettétört, és elsüllyedt. Egy megfelelően megerősített tárolóval erre a katasztrófára nem került volna sor. The Arrow. http://www.ns.ec.gc.ca/emergencies/studies_arrow.html (2009.05.04.)

⁵⁴ AWPPA, 12 (2) cikk

⁵⁵ PHARAND: i. m. (21. jegyzet) 59.

⁵⁶ Shipping Safety Control Zones Order (továbbiakban SSCZO)

http://laws.justice.gc.ca/PDF/Regulation/C/C.R.C.,_c._356.pdf (2009.06.05)

⁵⁷ Arctic Shipping Pollution Prevention Regulations, (továbbiakban ASPPR) 1970 http://laws.justice.gc.ca/PDF/Regulation/C/C.R.C.,_c._353.pdf (2009.06.05.)

⁵⁸ ASPPR, 26 (1) cikk

⁵⁹ ASPPR, 20. cikk

⁶⁰ PHARAND, DONAT: *Annual Survey of Canadian Law*, Part 3, International Law. Law of the Sea. Ottawa Law Review 1977. 512.

sult a térségben tartozó összes hajót felszólítani, hogy azok adják meg a tartózkodási helyük koordinátáit, kötelezheti ezeket a hajókat a szennyezés eltakarításában való részvételre, továbbá a körülmények feltárásában való segítségnyújtásra. A hajótulajdonos, vagy a térségben az AWPPA hatálya alá tartozó tevékenységet folytató személynek kötelessége együttműködni a biztossal, számára minden információt átadni, amely a munkája ellátásában segítheti. Senki sem hallgathat el, ferdíthet el, vagy adhat sem szóban, sem írásban szándékosan félrevezető felvilágosítást a szennyezés-megelőzésért felelős biztosnak.⁶¹

IV.4. Az AWPPA szabályainak megszegésének anyagi következményei

Minden kanadai bíróság jogosult eljárni a szabályok megsértése miatt, amennyiben megállapította saját joghatóságát. Amennyiben nem személyt, hanem hajót helyeznek vád alá, azt a kapitánya, bármelyik tisztje, vagy annak ügyvédje képviselheti, viszont ellenkező esetben is, mindenféle képviselő nélkül eljárhatnak a hajó ügyében.⁶²

Az a személy, aki nem tartja tiszteletben a törvény rendelkezéseit, legfeljebb 5.000. \$ pénzbüntetésre számíthat, ugyanez hajó esetében már 100.000. \$, ráadásul személyek esetében, ha folyamatosan, egy napnál hosszabban követi el az adott szabályszegést, akkor ezt az összeget akár naponta ki lehet szabni vele szemben. Maximum 25.000. \$-ra büntetendő az a személy, aki a biztosítással kapcsolatos pénzügyi fedezetére vonatkozóan szolgálatot valótlan adatot, aki a törvényben meghatározott esetekben elmulasztja a szennyezés-megelőzésért felelős biztos értesítését, aki hátráltatja a biztos munkáját, illetve aki az előzetes tervvel kapcsolatosan követ el szabályszegést. Ugyanezen összeg keretében büntetendő az a hajó, ami behajóz a védelmi zónába anélkül, hogy a szükséges feltételeknek megfelelne, ami nem engedelmeskedik a biztos intézkedéseinek, továbbá amelyik nem jelenti az általa észlelt szennyezést a biztos felé.⁶³ Emellett részletes szabályozás alá esik a lefoglalás és az elkobzás esete hajók, és azok rakománya tekintetében. Ennek elsősorban szennyezés-megakadályozó célja van, valamint a pénzbüntetés megfizetéséhez szolgáltatnak biztosítékot ezzel a rendelkezéssel.⁶⁴

IV.5. Az AWPPA nemzetközi jogi megítélése

Az USA a törvény célkitűzésével egyetértett, de az eszközeivel már nem, így 1970. április 15-én ki is fejezte az ellenérzéseit vele kapcsolatban: nemzetközi joggal ellentétessnek tartja, hogy a nyílt tengeren egyoldalú, nemzeti jogi aktsussal bármiféle joghatóságot is vindikáljon magának Kanada.⁶⁵ Ez nemcsak a nyílt tengerek szabadságának elvét, és ezzel együtt a hajózás szabadságának elvét sérti, hanem az úszó államterület doktrínáját is, ezzel pedig a lobogó szerinti állam szuverenitását azzal, hogy egyoldalú nemzeti ak-

⁶¹ AWPPA, 14–17. cikk

⁶² AWPPA, 22. cikk

⁶³ AWPPA, 18–19. cikk

⁶⁴ AWPPA, 20–27. cikk

⁶⁵ HENKIN: *Arctic Anti Pollution: Does Canada Make or Break International Law?* 65 American Journal Of International Law 131. 1971

tussal állapít meg kötelezettséget idegen államok számára. Nem csoda, hogy felzúdult a nemzetközi közvélemény, véleményüket pedig az USA tolmácsolta.

Az *angol-norvég halászati ügyben* már deklarálták, hogy amennyiben egy nemzeti jogszabálynak más államokra is kihatása van, akkor vizsgálat tárgyát képezheti a jogszabály nemzetközi jogi szempontból való létjogosultsága, a többi államra vetített kötelező jellegének megtétele.⁶⁶ Kanada előre gondolt erre a problémára, ezért mielőtt a parlament megszavazta volna 1970-ben az AWPPA-t, az ország módosította a Nemzetközi Bíróság joghatóságát elfogadó nyilatkozatát. Ezzel biztosította azt, hogy amennyiben az AWPPA szabályaival kapcsolatban jogi vita támad Kanada és egy másik állam között, azt a kanadai bíróságok fogják elbírálni.

Kanada érveit és az ezzel kapcsolatos vitás kérdéseket három csomópont köré építhetjük. Egyrészt az AWPPA és a *mare liberum-elv* kapcsolata, a szabályozásnak az önvédelemhez való viszonya, és a Kanada eiött húzódó útvonal nemzetközi útvonal jellege alkotja azt a kört, amelyek a fő vitapontokat jelentik.

Ami a nyílt tengerek szabadságát illeti, Trudeau hivatalos álláspontja szerint a kanadai Arktisz-térségére alkalmazandó az nem irányadó, mivel az év java részében jéggel borított területeket az ottani lakosság amúgy is a szárazföld meghosszabbított részének tekinti és „hómobil” valamint egyéb különböző erre alkalmas, de tulajdonképpen szárazföldi közlekedési eszközöknek rajta keresztül.⁶⁷ Ez nyilvánvalóan alaptalan érv, hiszen a jég olvad, egyre nagyobb mértékben, és a hajózás már korábban is lehetséges volt a térségben, ahogy azt a Manhattan sikeres útja is bizonyította 1969-ben.

A Lotus-ügyben tett megállapításokat nézve – amikor a török állam extra-territoriális hatású belső szabályának nemzetközi jogi megtételét vizsgálta az Állandó Nemzetközi Bíróság 1927-ben – az állami joghatóság-gyakorlást jogszerűnek kell tekinteni, ha a nemzetközi jog területén nem létezik arra vonatkozóan kifejezett tiltó szabály.⁶⁸ Ebben az esetben a nyílt tengerek szabadsága lehetne ilyen tiltó szabály, azonban a *mare liberum* elvet a valóságban sohasem alkalmazták abszolút jelleggel, elvégre univerzális joghatóságot biztosítottak fölötté olyan esetekben, mint például a kalózkodás is. Emellett a tengeri hatalmak gyakorlatából világosan megmutatkozik, hogy olyan esetben is gyakorolható joghatóság a nyílt tengeren tartózkodó idegen hajón, amikor az állam területének, biztonságának védelme érdekében erre szükség van. A kanadai kormány álláspontja szerint az állam környezetét veszélyeztető magatartás egyúttal az állam biztonságát is fenyegeti, ugyanis a környezeti integritás a területi integritással egyenértékű jog. Ebből következik, hogy az állami önvédelem elve megengedi az állam számára, hogy ilyen környezeti jelleget öltött veszélyhelyzet esetén megtegye azokat az intézkedéseket, amelyeket szükségesnek ítél a veszély elhárításához, érdekeinek a védelméhez.⁶⁹ Egyenesen visszaélést jelentene a nyílt tengerek szabadságának elvével az ellentétes nézet, miszerint büntetlenül lehetne a másik állam területét érintően szennyező tevékenységet folytatni.⁷⁰ Kanada szerint is az önvédelem elve megillet minden parti államot, amely a tengeri államterülethez tartozó övezetben (az 1958. évi Tengeri Jogi

⁶⁶ Fisheries Case (United Kingdom v. Norway) Judgement of December 18. 1951. I.C.J. Reports 1951, p. 116. 20.

<http://www.icj-cij.org/docket/files/5/1809.pdf> (2009.06.05.)

⁶⁷ PHARAND, DONAT: i. m. (21. jegyzet) 64.

⁶⁸ The Case of the S.S. Lotus, September 7th 1927. P.C.I.J. (Ser. A.) No. 10. 13–15.

http://www.icj-cij.org/pcij/serie_A/A_10/30_Lotus_Arret.pdf (2009.06.02.)

⁶⁹ BEESLEY: i. m. (20. jegyzet). 8.

⁷⁰ lásd 3.1. pont

Egyezményben már csatlakozó öveztként nevezett terület)⁷¹, ezt az USA már 1804-ben a *Church v. Hubbart* ügyben is elismerte.⁷² Marshall bíró az ügyben kifejtett véleményét vették alapul az 1935-ben hozott csempésztörvény megalkotásakor is, amely alapján a meglévő 12 tengeri mérföldes parti tengeren túl még további 50 tengeri mérföldes sávra kiterjesztette a joghatóságát, hogy az alkoholtilalmat betartathassa.⁷³ Ugyanerre az elvre hivatkozott az USA a kontinentális talapzattal és a nyílt tenger fölötti légtérrel kapcsolatosan ahhoz, hogy joghatóságot gyakorolhasson felettük. A csatlakozó övezet doktrínája is teljes egészében az önvédelem elvén alapul, és az állam speciális érdekeinek a védelmét szolgálja,⁷⁴ de az olajszennyezés megelőzéséhez ez a plusz 12 tengeri mérföld nem elég. A fentiekből azonban látható, hogy semmi akadálya a szuverenitás kiterjesztésének az önvédelem elvére hivatkozva.

Kanada a saját állami érdekeinek védelme mellett szót emelt az emberiség védelme érdekében is, ugyanis a térség megóvása nem pusztán egy országnak az érdeke, hanem az egész nemzetközi közösségé. Tekintettel arra, hogy nincs kifejezett nemzetközi szabályozás az Arktisz vizeire vonatkozóan, ezért – Kanada szavaival élve – valakinek meg kell őriznie ezt a térséget az emberiség számára addig is, ameddig a nemzetközi jog eléri azt a fejlettségi szintet, hogy önállóan is gondoskodhasson az északi jeges területek védelméről.⁷⁵

A hajózás szabadságának kérdését tekintve Kanada az AWPPA megalkotásának idején már az Arktisz-vizek területére a teljes szuverenitást magáénak követelte, de ez nem változtatott azon a tényen, hogy az ott húzódó vízi útvonal, az Északnyugati Átjáró, nem minősült nemzetközi átjárónak, legfőképpen azért, mert Amundsen 1906-os sikeres útja óta nem volt számottevő a térség forgalma.⁷⁶

A végső nemzetközi felhatalmazást az ENSZ 1984. évi Tengeri Jogi Egyezmény 234. cikke adta meg az AWPPA számára.

IV.6. A 234. cikk és az AWPPA

A kanadai egyoldalú aktus nemzetközi jogi megítélése megosztotta az államokat, Kanada pedig nem hagyta annyiban, a szabályozás színterét nemzetközi síkra próbálta terelni.

IV.6.1. A jég által borított területekre vonatkozó cikk megszületéséhez vezető út

Kanada nemzetközi síkon is szeretne volna biztosítani a környezetvédelmet, ezért tervezetet nyújtott be az ENSZ Tengerfenék Bizottságához, amellyel egy új, tengeri szennyezést szabályozó egyezmény létrehozását szeretne volna elérni, és amely általános kötelezettségként írta volna elő minden állam számára a tengeri környezet védelmét.

⁷¹ ABECASSIS: i.m. 107.

⁷² CHURCH V. HUBBART: 6 U.S. 2 Cranch 187 (1804)

<http://caselaw.lfindlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=6&invol=187> (2009.06.05.)

⁷³ JESSUP, PHILIP C.: *The Anti-Smuggling Act of 1935*. American Journal of International Law 1937. 104–105.

⁷⁴ SUTTON, GARY: *Pollution Prevention in the Arctic – National and Multinational Approach Compared*. Ottawa Law Review 1971–1972. 45.

⁷⁵ Press Conference of April 8 1970. of Prime Minister Trudeau. International Legal Materials 1970. 601.

⁷⁶ A nemzetközi átjáró fogalmi kritériumait lásd: Fisheries Case

Kanada javaslata alapján a parti állam a saját joghatóságán belül környezetvédelmi célokat szolgáló, szükséges intézkedéseket hozhat. A területi hatály tengeri mérföldben számított kiterjedése kérdésében nem tett javaslatot, azt úgy határozta meg, mint ökológiai és földrajzi szempontból különleges terület. 1973 augusztusában ez a tervezet már módosítva került az IMCO – konferencia napirendi pontjai közé, ekkorra megszületett az egyetértés, hogy a speciális intézkedéseket a parti állam csak meghatározott zónán belül hozhatja meg, és leszűkítették azoknak az előírásoknak a körét, amelyeket a térségbe belépő hajók számára előírhatóak. Így például nem lehetett a hajó tervezésével, felszerelésével vagy a kezelő személyzettel kapcsolatos általános előírásokat tenni. Emellett jelentősen lekorlátozták a területi hatályt: Kanada által eredetileg ökológiai és földrajzi szempontból különlegesnek jelölt területen belül is csak a különösen sérülékeny, így a külső hatásoknak legkevésbé ellenálló térségekre lehet ilyen speciális szabályokat előírni.⁷⁷

Ezekből a tervezetekből végül nem született egyezmény, de a jogi szabályozás továbbfejlődéséhez szükséges alapokat lefektették, így a Caracasban 1975-ben összehívott tengeri jogi konferencia már számolt az Arktisz számára szükséges speciális szabályozás kérdésével. Ekkor került kidolgozásra az 1982-ben Montego Bay-ben megszületett egyezményben 234. cikk alatt ismert szabályozás. Gyakorlatilag annnyival bővült az eddigi koncepció, hogy tovább pontosították a „különösen sérülékeny” jelleg mibenlétét azáltal, hogy annak fogalmi elemévé tették a szennyezés esetén a „lényeges kár vagy visszafordíthatatlan zavar” kritériumát, valamint azt a tény, hogy itt a hajózás számár a jégtakaró „akadályokat vagy kivételes veszélyt jelent”.

IV.6.2. A 234. cikk és annak környezetvédelmi jelentősége

Az 1982. évi Tengeri Jogi Egyezmény 234. cikke az alábbiakat tartalmazza: a parti államoknak jogában áll a kizárólagos gazdasági övezet határain belül található jég által borított területeken a tengeri környezet szennyezésének megelőzése, csökkentése, valamint ellenőrzése céljából hátrányos megkülönböztetéstől mentes törvényeket és előírásokat elfogadni és végrehajtani az olyan jég által borított területekre vonatkozóan, ahol a különösen kemény időjárási viszonyok és az év legnagyobb részében ezeket a területeket borító jégtakaró akadályokat vagy kivételes veszélyeket jelent a hajózás számára és a tengeri környezet szennyeződése az ökológiai egyensúlyban lényeges kárt vagy visszafordíthatatlan zavarokat okozhat. E törvények és előírások megfelelő tekintettel kell, hogy legyenek a hajózásra és a tengeri környezetre a legjobb elérhető tudományos bizonyítékon alapuló megőrzésére és védelmére.⁷⁸ Az Arktisz térségére ezzel tehát megszületett az első nemzetközi szabály, a kérdés csak az, hogy ez a pársoros cikk be tudja-e tölteni a rendeltetését, vagyis azt, hogy a segítségével a parti államok felvegyék a harcot a rendszeres közlekedés okozta kihívásokkal, az olajkatasztrófákkal, illetve a folyékony gáz szállításából eredő problémákkal.

Az Arktisz jéggel borított, nehezen regenerálódó világában pusztán a rendszeres hajózás is komoly károkat okozhat, anélkül, hogy az olajat, vagy egyéb szennyező anyagot

⁷⁷ McRAE, D. M. – GOUNDRY D.J.: *Environmental Jurisdiction in the Arctic Waters: The Extent of Article 234*. U.B.C. Law Review, Vol. 16:2, 1982. 210–213.

⁷⁸ United Nations Convention on the Law of the Sea, 234. cikk http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (2009.06. 08.) magyar fordítás: Az Európai Községek Hivatalos Lapja, L 179., 1998. 6.23.

juttatna a vízbe. De lehet-e tengeri szennyező tevékenységnek tekinteni a jeges térségben való hajózást? Az egyezménytervezet 1. cikkelye szerint bármilyen emberi tevékenységből közvetlenül vagy közvetetten származó anyag vagy energia szennyezésnek minősül, ha emiatt káros hatások érik vagy érhetik a tenger élővilágát, a halászatot vagy az emberek egészségét.⁷⁹ A szimpla közlekedési célú hajózás esetén a kulcsfogalom itt az *energia*, ugyanis a hajó egyéb szennyező tevékenység nélküli mozgását másnak nemigen lehet megfeleltetni. Az Arktisz térségében az „energiabevitel” megfelelőjét az ENSZ stockholmi környezetvédelmi konferenciáján elhangzott 6. alapelvben is megtaláljuk, amely a hőkibocsátást – mint az energiabevitel következményét – is a szennyező tevékenységek közé sorolja.⁸⁰ Ki kell emelni, hogy nem akármilyen hajózási tevékenységet lehet leszabályozni a 234. cikk alapján, ugyanis a szövegezésben fontos fogalmi elem, hogy a tényleges, vagy a potenciális veszély oka abból eredjen, hogy a térség jelentős jégtakaróval rendelkezik, és emiatt a veszélyforrás miatt kell korlátozni, beszabályozni a hajóforgalmat. A rendelkezés szövegének jóhiszemű értelmezéséből következik,⁸¹ hogy az áthaladás teljes tilalma nem rendelhető el.

A kiömlő olaj által okozott károkkal összefüggésben itt is a megelőzésre helyeződik a hangsúly. Felmerül viszont a kérdés, hogy a speciális intézkedések meghozatala milyen területi hatállyal bír.⁸² A 234. cikknek ugyanis az a lényegi újdonsága, hogy a jéggel borított területeken ennek a jeges-jellegnek a léte az, ami miatt a külön szabályozás egyáltalán létjogosultságot nyert, ezért ha szűken értelmezzük a szövegezést, akkor olyan időben, amikor esetleg kitisztul a víz, vagyis a jég elolvad, akkor nem is lehet ilyen módon külön szabályozást alkalmazni. Más szavakkal élve a parti államnak pusztán időszakos jogot biztosítana az 1982. évi egyezmény a térség védelmére nézve. Ugyanez a probléma merül fel a folyékony állapotú gázok szállításával, vagyis hogy beavatkozhat-e a parti állam a speciális szabályozásai révén, ha egy robbanás nem a jeges közlekedési viszonyok következménye, hanem annak, hogy rakományban gázszivárgás történt. A szerződéses jogáról szóló Bécsi Egyezmény az egyezmények értelmezésére vonatkozó 31. cikkének segítségével, a jóhiszeműség alapelvének felhasználásával, és a rendelkezés általános célját szem előtt tartva tágan értelmezzük a 234. cikket, és a parti állam szabályozási jogait akkor is fenntartjuk, amikor esetleg nem jeges a térség, amikor nem a jég a közvetlen oka a szennyezésnek.

IV.7. A többi Arktisz állam válaszlépése

IV.7.1. A Szovjetunió

A nemzetközi jogilag is legitimált kanadai mintán felbuzdulva a Szovjetunió is munkához látott. Egyrészt a nem titkolt területköveteléseit szerette volna valamiképpen legitimálni, másrészt a környezetvédelmi szempontok őt sem hagyták érintetlenül, és erre meg is volt az oka. Ez az állam volt a legnagyobb tengeri hatalom, aki részesévé

⁷⁹ McRAE – GOUNDRY, i. m. 223.

⁸⁰ Declaration of the United Nations Conference on Human Environment Stockholm, 5–16 June 1972. <http://www.uneorg/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503> (2009. 06. 08.)

⁸¹ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, 1155 U.N.T.S. 331. 31. cikk http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/I_1_1969.pdf (2009.06.08.)

⁸² McRAE – GOUNDRY: i. m. 24–25.

vált az 1982. évi Tengeri Jogi Egyezménynek. Kétség kívül nagy a tét a térség biztonsága tekintetében: mintegy 10.000. km tengerpart, 5 tenger⁸³, amelyet olyan szigetek választanak el egymástól, melyeknek az összterülete csaknem akkora, mint a Jeges-tenger fele, és nem mellékesen ezek a vizek rejtik a világ legnagyobb – 4,3 millió km² – kontinentális talapzatát.

1984 márciusában született meg az *edictum*, amely az AWPPA-hoz hasonlóan környezetvédelmi kérdések köré szerveződött. Területi hatályként az északi térség tengeri területeit és az ehhez csatlakozó északi partot jelölte meg a jogszabály címe is,⁸⁴ amely kellően tág meghatározás ahhoz, hogy később teljes mértékben szabadon, konkrét északi határvonal – mint Kanadában a 100 tengeri mérföldes zóna – nélkül lehessen betartatni annak rendelkezéseit, annak ellenére, hogy az *edictum* is tartalmazott konkrét számokat a rendelkezések területi hatályára.⁸⁵

Ezen a mintegy 100 tengeri mérföldes szennyezés megelőzést szolgáló zónán belül szigorú hajózási szabályokat vezettek be, bizonyos időszakokban nemcsak az Északkeleti Átjáró használatát tiltották meg, hanem még a kutatási tevékenységet is, amennyiben az nem felelt meg az *edictum* által meghatározott természetvédelmi követelményeknek. A 6 évvel későbbi, 1990. évi dekrétum gyakorlatilag az 1984-ben lefektetett szabályozást pontosította.⁸⁶

Az sem elhanyagolható tény, hogy a szuverenitás biztosítása mellett a környezetvédelem ügyét is szem előtt tartották: ekkor írták elő először, hogy a védelmi zónába belépő hajók kötelesek előzetesen biztosítást kötni az esetleges szennyezési károk fedezésére. Emellett a Szovjetunió is számos egyéb nemzeti jogalkotási termékkel igyekezett a tengeri területek védelméhez szükséges jogszabályi keretet megteremteni. Ilyen az 1985-ben a kizárólagos gazdasági övezte védelméről alkotott statútum, a szintén 1985. évi *a tengeri környezet és a gazdasági övezet védelme és megőrzése érdekében alkotott statútum*, és az 1998-ban az *Orosz Föderáció parti tengerének, beltengerének és a csatlakozó övezetének védelmére alkotott törvény, az Északkeleti Átjárón közlekedő hajók számára előírt technikai szabályok*.⁸⁷

Az ország számára az utóbbi időben a legnagyobb problémát nem is a tengeren történő olajkatasztrófák, hanem inkább az előregedett olajszállító-csővek jelentik, amelyek megrepedése mentén jelentős mennyiségű olaj folyik el, olyannyira, hogy a becslések szerint Oroszország éves olajtermésének az egyötöde vész el, és a lopás ennek csak kis mennyiségét teszi ki. A Komineft cég problémája általános képet fest az egész térség olajkitermelő cégeinek helyzetéről. 1994 februárjában a céghez tartozó erősen korrodálódott, 20 éves cső elkezdett eresztetni, a kiömlő olajat pedig egy gáttal fogták föl. Ez a gát a hideg és a hó együttes hatásai miatt összedőlt, ennek következtében pedig 102.000. tonna olaj borította el a szibériai tundrát, és nagyrészt a Kolova és az Usa folyókat is beszennyezte. 1986 óta csak ennek a cégnek 5 ilyen nagymértékű problémája volt, 1992-ben két olyan nagy csőrepedés is volt, ami mintegy 30.000. tonna olaj elszi-

⁸³ A Barents-, Kara-, Laptev-, Kelet-Szibériai- és a Chukchi-tenger

⁸⁴ Edict on Intensifying Nature Protection in Areas of the Far North and Marine Areas Adjacent to the Northern Coast of the USSR

⁸⁵ KOLODKIN A. – VOLOSOV M.: *The Legal Regim of the Soviet Arctic. Marine Policy*. (March 1990). 158–168.

⁸⁶ FRANCKX, ERIC: *Nature Protection in the Arctic: Recent Soviet Legislation*. International Law and Comparative Law Quarterly, Vol. 41. 1992 April. 379–381.

⁸⁷ JENSEN, OYSTEIN: *The IMO Guidelines for Ships Operating in Arctic Ice-Covered Waters*. Fridtjof Nansens Institutt Report 2/2007. 8.

várgásához vezetett. Oroszország hatalmas mennyiségű olajat veszít ilyen balesetekkel, ez az 1992-es szivárgás például akkor az éves olajkitermelés 20%-át jelentette, az 1994-es csőrepedés által okozott károkat pedig a szakértők az *Exxon Valdez* károkozásának nyolcszorosára becsülték fel. Az 1991-ben elfogadott környezetvédelmi törvény pedig nem oldja meg a legnagyobb problémát: a Komneft céget 600.000.\$ pénzbüntetésre ítélték, de az a pénzügyi problémái miatt nemhogy a felszereléseinek állapotát nem tudta megváltoztatni, de bírság összegét sem tudta kifizetni. Az eltakarítás költségeire Oroszország a Világbanktól kapott 100 millió \$ -t az európai helyreállítási és fejlesztési banktól pedig 25 millió \$ -t. Ez azonban nem tekinthető megoldásnak, hiszen olyan sűrűn fordulnak elő ilyen balesetek, hogy más anyagi forrást kellene találni, egyébként pedig inkább a megelőzés felé kellene közelíteni, hiszen legtöbbször az eltakarítás nem elég, akkorra már súlyosan károsodott a környezet, a takarítással pedig maximum enyhíteni lehet a további károk bekövetkeztét. Olyan szabályozást kellene alkotni, amely sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a kitermeléshez és a szállításhoz használt eszközök karbantartására, illetve állapotának bizonyos szinten tartására, hiszen ezeknek az olajszivárgásoknak egyértelműen a felszerelés rossz fizikai állapota az oka.⁸⁸

IV.7.2. Az USA

Az Egyesült Államok sokáig nem alkotott kifejezett, speciális belső jogi aktust a 234. cikk alkalmazása tekintetében, ugyanis olyannyira nem értett egyet Kanada egyoldalú aktusával, és annak nemzetközi jogi legitimációjával, hogy az 1982. évi Tengeri Jogi Egyezményt sem ratifikálta. Általános szinten természetesen szabályozta a tengeri szennyezés kérdését,⁸⁹ de speciális, jeges területekre vonatkozó szabályozás nem létezett, tekintettel arra, hogy az USA eltért mindenféle területkövetelési csatározást, ami például a szovjetekre és a kanadaiakra olyan jellemző volt, amerikai szemmel a Jeges-tenger jégvilága ugyanis ugyanolyan nyílt tengeri térség, mint a többi. Az alaszakai területnél történt *Exxon Valdez*-katasztrófa során a több, mint 27.000 tonna nyersolaj vízbe ömlése, és az ezzel okozott kár azonban cselekvésre készítette, és így született meg 1990 augusztusában az *Oil Pollution Act (OPA)*.⁹⁰ A törvény az AWPPA-hoz hasonló módon részletesen rendezi a felelősségi kérdéseket, az ezzel kapcsolatos kártérítési, és az eltakarítással kapcsolatos anyagi kötelezettséget, a rendelkezések ugyanúgy vonatkoznak a hajózással kapcsolatos balesetekből származó szennyezésre, mint bármilyen egyéb tevékenységből származókra.⁹¹ A felelősség alól mentesülnek azok az esetek, amikor a szennyezés oka háború, természeti esemény („Isten cselekvése”), vagy kívülálló harmadik személynek a cselekménye.⁹² A helyreállítás, és egyéb beavatkozási cselekmények finanszírozására pénzügyi alapot hoznak létre, emellett az USA kerületi bíróságai részére kizárólagos joghatóságot biztosít a törvény a rendelkezéseinek megsértése esetére.⁹³ Az *Act to Prevent Pollution from Ships* szimbolizálja a MARPOL egyezményhez

⁸⁸ Russia Oil Spill. TED Case Studies.

<http://ausolaris1.american.edu/TED/KOMI.HTM> (2009.06.10.)

⁸⁹ Clear Water Act 1973 (33. USC 26.) és az ennek a 311. cikkén alapuló Oil Pollution Prevention (40. CFR 112)

⁹⁰ Oil Pollution Act. (33. USC 40.) (továbbiakban: OPA)

<http://frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/usc.cgi?ACTION=BROWSE&TITLE=33USCC40> (2009.06.10.)

⁹¹ OPA, Sec. 2702.

⁹² OPA, Sec. 2703.

⁹³ OPA, Sec. 2112; 2717.

való csatlakozást, az Alaszka térségében való olaj-kitermelési tevékenység miatti környezetszennyezés kérdését pedig az *Alaska Oil and Hazardous Substances Pollution Control Act*⁹⁴ és az *Water, Air, Energy and Environmental Conservation Act*⁹⁵ szabályozza.

IV.7.3. Norvégia

Környezetvédelmi szempontból releváns szabályozást a norvégok esetében az 1903. évi *Seaworthiness Act* tartalmazta, amely teljes mértékben megfelel a későbbi MARPOL egyezmény szabályainak, de kizárólag norvég hajókra vonatkoztak. A több, mint 100 éves szabályokat 2007. július 1-jén váltotta fel a *Maritime Safety Act*, de konkrétan, a Tengeri Jogi Egyezmény 234. cikke alapján, nem született belső jogi rendelkezés.⁹⁶

IV.7.4. Dánia

A dán tengerbiztonsági szabályok közé a 2002. évi *Sea Safety Act* és az 1993. évi *Marine Environment Act*, valamint az 1988. december 7-i *Act Number 749* által implementált SOLAS egyezmény tartozik. Dánia ezzel az 1988. évi szabályozással a kikötőiben az export-import forgalmat lebonyolító hajók biztonsága érdekében „jégtörő szerviz zónát” létesített.⁹⁷ Ezt tekinthetjük környezetvédelmi lépésnek olyan szempontból, hogy ezzel nyilván csökkenthető a balesetek, így a szennyezés száma is, de mivel a szolgáltatás igénybevétele önkéntes, ezért jelentős védelmi szabályozásnak nem tekinthető. A Tengeri Jogi Egyezmény 234. cikke alapján belső törvényhozási aktus nem történt.⁹⁸

V. Regionális szabályozás a környezetszennyezés, legfőképpen az olajszennyezés kivédése és megszüntetése érdekében

A kanadai egyoldalú jogalkotás, annak legitimálása a 234. cikk alapján, illetve az Arktisz-államok saját belső aktusai még mindig nem bizonyultak elegendőnek a védelem szempontjából, hiszen gyakorlatilag annyi szabályozás létezett, ahány állam, viszont egy szennyezés nem kizárólag az adott állam ügye olyan szempontból, hogy annak negatív hatásai nem szűkíthetők le egyetlen államhoz tartozó térségbe. Regionális összefogásra van szükség ahhoz, hogy hathatósan fel tudjanak lépni a szennyezések megelőzése, és azok felszámolása érdekében. Gorbacsov 1987. évi murmanszki beszéde indí-

⁹⁴ Alaska Oil and Hazardous Substances Pollution Control Act <http://touchngo.com/lglcntr/akstats/STATUTES/Title46/Chapter04.htm> (2009.06.10)

⁹⁵ Water, Air, Energy and Environmental Conservation Act <http://touchngo.com/lglcntr/akstats/STATUTES/Title46.htm> (2009.06.10)

⁹⁶ JENSEN: i. m. 8.

⁹⁷ MOLENAAR, ERIK JAAP: *Coastal State Jurisdiction Over Vessel-Source Pollution*. Kluwer Law International. 1998. 424.

⁹⁸ JENSEN: i. m. 8.

totta el a regionális összefogás gondolatmenetét, és az ő javaslatára kezdődött meg az Arktisz-államok közötti kooperáció környezetvédelmi ügyekben.⁹⁹

A murmanszki beszéd hatására szerveződött meg az első multilaterális együttműködés az Arktisz környezetvédelmének érdekében 1991-ben az Arktiszi Környezetvédelmi Stratégia (*Arctic Environmental Protection Strategy*, továbbiakban: AEPS), majd pedig intézményesült a védelem az Arktisz Tanács (*Arctic Council*) létrehozásával.

V.1. Az AEPS¹⁰⁰

A környezetvédelmi célú együttműködés céljából Finnország 1989-ben Rovaniemi-be – két, Yellowknife és Kiruna városában tartott megelőző tárgyalás után – egy konferenciát hívott össze nyolc Arktisszal határos állam, Kanada, Dánia, Finnország, Izland, Norvégia, Svédország a Szovjetunió és az USA részvételével. A tárgyalások sikeresek voltak, és 1991-ben ugyanitt kiadták a Rovaniemi Deklarációt, amellyel tulajdonképpen életre hívták az AEPS-t.¹⁰¹

A stratégia egy miniszteri szintű együttműködés volt, amelynek során konferenciákat tartottak – az AEPSTörténetében három ilyen összejövetelre került sor¹⁰² –, a köztes időben pedig minden résztvevő állam által jelölt hivatalnok intézte a miniszteri találkozók kapcsolatos adminisztratív teendőket.¹⁰³ Az első ilyen összejövetelt 1993-ban rendezték Nuuk városában, ahol deklaráció¹⁰⁴ formájában újítták meg a célkitűzéseket, valamint kiemelték, hogy szükség lenne belső jogi rendelkezések meghozatalára, valamint kikényszerítésére, emellett a meglévő nemzetközi jogi eszközöket is hatékonyabbnak kellene felhasználni, ahhoz, hogy a környezetvédelem ne csupán papíron valósuljon meg.¹⁰⁵

V.1.1. Az AEPS célkitűzései

A stratégia elsőszámú célkitűzése az Arktisz ökoszisztémájának megóvása és a szennyezés megelőzése, szükség esetén annak minél kisebb kárral járó eltávolítása. A résztvevő államok 6 fő környezetvédelemmel összefüggő problémát határoztak meg, amelyek kezelése érdekében összefogtak: az állandó szerves fertőzések, olajszennyezés, nehézfém-szennyezés, zajszennyezés, radioaktivitás és a savasodás. Mindegyik veszélyforrás esetén meghatározták a veszély mibenlétét és az arra vonatkozó akcióprogramot,

⁹⁹ ARMSTRONG, T.E.: *Soviet Proposals for the Arctic: A Policy Declaration by Mr. Gorbachev*. (1988) 24 Polar Records. 68–69.

¹⁰⁰ Arctic Environmental Protection Strategy. Declaration on the Protection of the Arctic Environment. Rovaniemi, Finland, June 1991. (továbbiakban: AEPS) AEPS, <http://portal.sdwg.org/media.php?mid=623&xwm=true> (2009.06.10.)

¹⁰¹ ROTHWELL, DONALD: *The Polar Regions and the Development of International Law*. Cambridge University Press 1996. 243.

<http://books.google.hu/books?id=xslq-KwOpqoC&printsec=frontcover#PPA243,M1> (2009.06.10.)

¹⁰² 1993-ban a grönlandi Nuukban, 1996-ban a kanadai Inuvikban és 1997-ben a norvég Alta városában.

¹⁰³ KUIVUROVA, TIMO: *Environmental Protection in the Arctic and Antarctic: Can Polar Regimes Learn From Each Other?*. International Journal Of Legal Information Vol. 33. 2005. 209.

¹⁰⁴ The Nuuk Declaration. <http://arctic-council.org/filearchive/The%20Nuuk%20Declaration.pdf> (2009.06.11.)

¹⁰⁵ ROTHWELL: i. m. (101. jegyzet) 237.

valamint azokat a nemzetközi jogi eszközöket, amelyek *inter alia* a térségre vonatkoznak.

Az olajszennyezéssel kapcsolatosan kiemelték, hogy a legnagyobb veszélyt a vízi területekre a hajós közlekedés jelenti, mivel ebből származik az olajszennyezés java része. Becsléssel megállapították, hogy ez évente mintegy 200.000. m³ olajat jelent. Emellett megoldást kell találni az olajkitermeléssel és az olajátadással felmerülő szennyezés megelőzésére, valamint arra, hogy hogyan lehetne kiküszöbölni a fizikai körülményekből eredő hátrányokat, illetve megkönnyíteni a szennyezés eltakarítását.¹⁰⁶ Ennek érdekében a következő célkitűzéseket születtek: az olajszennyezés szintjének minél alacsonyabb dokumentálása érdekében folyamatos megfigyeléseket kell végezni, a szennyezés veszélyének tényének az érintett államokhoz való mihamarabbi eljuttatásának érdekében hírközlő rendszert kell felállítani, a legszigorúbb nemzetközi előírásokat fogják betartani a térségben, és azonnal közösen cselekednek szennyezés esetén.¹⁰⁷ A konkrét feladatok ellátására a nyolc állam külön munkacsoportokat hozott létre az arktiszi flóra és fauna megőrzésére (CAFF), az arktiszi tenger védelmére (PAME), a sürgősségi megelőzésekre illetve eltakarításokra (EPPR) és a megfigyelésre (AMAP).¹⁰⁸

A célkitűzések racionálisak, és szükségesek, azonban ezeket valamilyen jogi keretbe kell elhelyezni, mivel maga a stratégia nem alkotott jogi szabályokat, kizárólag célkitűzéseket tartalmazott. A térségre nézve sem globális, sem regionális szinten nincsen egyértelmű, kimunkált szabályozás, a globális környezetvédelmi egyezmények közül is összesen hat olyan van, amelynek mind a nyolc állam részese, és ebből is három nukleáris vonatkozású. Léteznek ugyan egy-egy faj védelmére alkotott egyezmények, de ezek összességében sem teremtenek egységes szabályozást. A következő probléma, amivel szembe kell nézni, hogy ezidáig az államok egyáltalán nem számoltak a környezeti interdependencia jelenségével, holott a flóra, a fauna, valamint a vízi és a szárazföldi területek szerves egységet alkotnak, nem lehet szigorúan elszigetelni őket a környezetvédelmi problémák kezelése tekintetében, mivel a káros hatások sem határolhatók körül. Emellett az elmúlt évtizedekben nem volt megfigyelhető, hogy különösebb megelőző jellegű koordináció jellemezte volna a térség államait.¹⁰⁹ A stratégia szövege felsorolta azt az olajszennyezés szempontjából jelentős hat egyezményt, amelynek minden résztvevő állam a részese, és ezeket jelölte meg a kooperáció fő nemzetközi jogi eszközeinek: a két 1969. évi egyezményt¹¹⁰, az 1971. évi, a kompenzációs alapot létrehozó egyezményt,¹¹¹ az 1972. évi londoni egyezményt,¹¹² az 1974. évi párizsi egyezményt,¹¹³ a MARPOL-t¹¹⁴. Emellett belekerült két olyan egyezmény is, amelyek a deklaráció megszületésekor még nem voltak minden államban hatályosak: az 1982. évi Tengeri

¹⁰⁶ AEPS, 3.2. pont

¹⁰⁷ AEPS, 5.2. pont

¹⁰⁸ AEPS, 6–9. pont

¹⁰⁹ ROTHWELL, DONALD: *International Law and the Protection of the Arctic Environment*. International and Comparative Law Quarterly. 1995. 299.

¹¹⁰ International Convention on Civil Liability for Oil Pollution Damage és az International Convention Relating to Intervention on the High Seas in Cases of Oil Pollution Casualties

¹¹¹ International Convention on the Establishment of an International Fund for Compensation for Oil Pollution Damage (Fund Convention)

¹¹² Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (London Dumping Convention)

¹¹³ Convention on the Prevention from Marine Pollution from Land-Based Sources (Paris Convention)

¹¹⁴ International Convention for the Prevention of Oil Pollution from Ships (MARPOL 1973/78)

Jogi Egyezmény és az 1990. évi olajszennyezéssel kapcsolatos kooperációs egyezmény¹¹⁵.

V.1.2. Az AEPS hiányosságai

Annak ellenére, hogy már a 70-es években konkrét, alaposan kimunkált belső jogi szabályozások születtek az Arktisz jégvilágának védelme érdekében, és az ENSZ is jogi keretet teremtett a védelem érdekében, regionális szinten még mindig ott tartanak az államok, hogy célkitűzéseket fogalmaznak meg konkrét jogi alapok és akciótervek végrehajtása nélkül.

Emellett az AEPS-deklaráció úgy rendelkezett, hogy annak rendelkezéseit a nemzetközi joggal összhangban kell értelmezni, és azok nem keletkeztetnek jogot, illetve kötelezettséget a részes államok számára.¹¹⁶ Ösztönzi ugyanakkor a nemzeti jogszabályok megalkotását, amelyben csak Kanada jeleskedett, 1991-ben is 100 millió \$-ral támogatta a kormánya a környezetvédelmi kutatásokat. Az orosz térségben ezzel egy időben a Szovjetunió szétesése okozta a legtöbb problémát, így nem tudtak a szennyezés megelőzésére koncentrálni, az Egyesült Államok pedig a politikai csatározásokkal volt elfoglalva, és nem az AEPS-programok implementálásával. Azáltal pedig, hogy meghatározta a hat fő környezetvédelmi problémát a térségben, nemcsak ráfókuszált ezekre a megoldandó problémákra, hanem egyúttal prioritást is alkotott, vagyis a többi esetlegesen felmerülő kérdést háttérbe szorította. Ezzel pedig nem oldotta fel az egyik legnagyobb hiányosságot az Arktisz szabályozását tekintve, ugyanis továbbra sem alkotott egységet a terület problémáinak szabályozása, ezentúl is megmaradt a különböző problémák különálló kezelése. A legnagyobb hiányosságot pedig magának az Arktisznak a definiálása jelentette, ez ugyanis kimaradt az AEPS-ből, így gyakorlatilag területi hatály meghatározása nélkül maradt a stratégia minden rendelkezése.¹¹⁷

Az AEPS keretében történő kooperáció így a kötelező erő, valamint a konkrét cselekvés hiányában nem jelentett igazi megoldást a térség környezeti problémáira.

*V.2. Az Arktisz Tanács*¹¹⁸

Egy intézményesült kooperáció iránti igény már a 1989-ben megfogalmazódott a kanadai miniszterelnök, Brian Mulroney egyik beszédében, a nemzetközi tanács létrehozásának tervét pedig már 1991-ben megalkották, és már a Rovaniemiben tartott értekezleten is lehetőség lett volna megvitatni, de erre nem került sor majd csak 1992-ben, Ottawában. Ekkor négy fő kérdéskört vitattak meg az egybegyűlt államok: kik lehetnek egy ilyen létrejövő tanács tagjai, milyen hatáskört kapjon a szerv, milyen területen ér-

¹¹⁵ International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation

¹¹⁶ KOLODKIN, A. – ROGINKO: *The Arctic: Arena for International Environmental Security?* 10 Ocean Yearbook. 1993. 267.

¹¹⁷ ROTHWELL: i. m. (109. jegyzet) 300–301.

¹¹⁸ Declaration on the Establishment of the Arctic Council, 1996. (továbbiakban: Arctic Council Declaration)

<http://arcticcouncil.org/filearchive/Declaration%20on%20the%20Establishment%20of%20the%20Arctic%20Council-1..pdf> (2009.06.10.)

<http://www.ruvr.ru/main.php?lng=hun&q=70&cid=10&p=08.11.2006> (2009.06.10.)

vényesüljön a Tanács hatásköre és milyen szervezeti keretet öltön az összefogás. Az AEPS-ben résztvevő államok ugyanis ráeszméltek, hogy a meglévónél hatékonyabb összefogásra van szükség a célok megvalósítása érdekében. Példaként az UNEP regionális tengeri jogi megegyezései, valamint az Antarktisz Szerződés szolgáltak. Mindkettő azt erősítette, hogy a regionális szintű együttműködések sikere kizárólag az összefogás erősségén múlik, és mivel az általános nemzetközi jogi szabályok alapján a parti államoknak kötelessége a tengeri környezet védelme, ezért ez szükségképpen kooperációra ösztökéli az egy térségbe tartozó államokat. A térségben élő, a hideg arktiszi őslakosok kis egységeibe tömörülve már az 1970-es évek óta próbálnak az érdekeik védelmében lépéseket hozni.¹¹⁹ Ahhoz, hogy sikeresen megvalósulhasson az Arktisz regionális védelme, az AEPS dokumentumait, célkitűzéseit kibővítve, és a sajátjai közé beolvasztva,¹²⁰ 1996 márciusában az AEPS utolsó, inuviki konferenciájakor már szervezés alatt volt a szeptemberben felállított Arktisz Tanács, amely intézményesülve kívánta szolgálni a magasabb szintű kooperációt, és biztosítani a térség erősebb védelmét.¹²¹

V.2.1. Az Arktisz Tanács szervezeti felépítése

Az 1996. évi Ottawában született deklaráció nemcsak létrehozta az Arktisz Tanácsot mint magas szintű kormányközi együttműködést, hanem a fő működési elveit is lefektette, amit az első, 1998-ban tartott értekezleten egészítették ki a kanadai Iqaluitban, amikor elfogadták a Tanács eljárási szabályzatát.¹²² A Deklaráció 2. pontjában rögzítették a tagállamok sorát, amely megegyezett az AEPS-ben résztvevő tagállamokkal.¹²³ Emellett még két résztvevői kategóriát teremtett: az állandó résztvevők és a megfigyelők csoportját. Azoknak az őslakosoknak a szervezetei kaptak állandó résztvevői jogot,¹²⁴ akik a Stratégia működése során még csak megfigyelőként lehettek jelen, megfigyelői státust pedig azok az államok, NGO-k és egyéb szervezetek kapnak, akik érdekeltként erre igényt tartanak. A döntéshozatali eljárást tekintve, a Tanács követte az AEPS nyomvonalát, amikor általános szabályként rögzítette a tagállamok konszenzusos döntéshozását, amelyet mindig meg kell, hogy előzzön az állandó résztvevőkkel való, minden részletre kiterjedő konzultáció. Az állandó résztvevői státus nem biztosít a döntéshozatalba való beleszólást, inkább csak mintegy tanácsadói szerepet betöltve befolyásolják azt.¹²⁵ Itt érdemes megjegyezni azt a tényt is, hogy ezeknek a résztvevőknek a száma mindig kevesebb kell, hogy legyen a tagok számánál is, ezzel is biztosítják azt, hogy véletlenül se léphessék túl a hatáskörüket egy esetleges nagyobb erejű, a döntéshozatalra gyakorolt nyomással. A megfigyelő státussal rendelkező résztvevők pedig

¹¹⁹ ROTHWELL: i. m. (109. jegyzet) 303–307.

¹²⁰ Arctic Council Declaration, 1 (b) pont

¹²¹ KOIVUROVA, TIMO – VANDERZWAAG, DAVID L.: *The Arctic Council at 10 Years: Retrospect and Prospects*. U.B.C. Law Review Vol. 40. 2007. 130.

¹²² Arctic Council Rules of Procedure. Iqaluit, September 17–18, 1998. <http://arcticportal.org/uploads/UG/8j/UG8jta3NiHqZnRYe7iyPMQ/AC-Rules-of-Procedure.pdf> (2009.06.12.)

¹²³ Kanada, Norvégia, Dánia (ide értve Grönlandot és a Feröer-szigeteket is) Finnország, Izland, Oroszország, Svédország és az USA

¹²⁴ Declaration, 2. pont. Ezek többek között: Aleut International Association (AIA), Arctic Athabaskan Council (AAC), Gwich'in Council International (GCI), Inuit Circumpolar Council (ICC), Saami Council és a Russian Arctic Indigenous Peoples of the North (RAIPON).

¹²⁵ Declaration, 7. pont

testközelből figyelemmel kísérhetik a Tanács munkáját, de véleményezési joggal sem rendelkeznek.

Az Arktisz Tanács két évente tart ülést, a köztes időben pedig tisztviselők (Senior Arctic Officers – SAOs) biztosítják a működést. Az AEPS rendszerén belül kialakult négy munkacsoport továbbra is ellátja a feladatát, körük kiegészült a Fenntartható Fejlődésért Felelős Munkacsoporttal, valamint az Arktisz Fertőzöttségére Reagáló Akció Program munkájával. Ezek a munkacsoportok tulajdonképpen különböző problémákra lebontva hajtják végre az általános iránymutatásokat. Mindegyikük külön szervezettel, managementtel és adminisztratív funkciókat ellátó szervvel is rendelkezik. Az irányításukat a nemzeti kormányok által delegált tagok végzik az állandó résztvevők, valamint szükség esetén szakértők segítségével.

A Tanács elnökségét egy-egy tagország látja el két évre. Elsőként Kanada kezdte a sort, majd az Egyesült Államok, Finnország, Izland, Oroszország és Norvégia következett. Jelenleg Dánia látja el a feladatot egészen 2011-ig, amikor Svédország fogja felváltani. Az utóbbi három megállapodott abban, hogy közös politikát fognak folytatni a térség védelme érdekében.

V.2.2. Az Arktisz Tanács eddigi teljesítményének értékelése

Az első tanácsi összefüggésre 1998-ban Iqaluitban¹²⁶ került sor. Itt tulajdonképpen környezetvédelmi kérdésekben nem született semmilyen előrelépés, de ekkor alkották meg az eljárási szabályokat és a megfigyelői státusz részletkérdéseit, valamint meghirdették a fenntartható fejlődés programját, és felállították az ezért felelős munkacsoportot. A 2000 októberében, az alaszakai Barrowban tartott ülésen megállapították, hogy az eddigi eredmények alapján az Arktisz Tanács sikeresen átvette az AEPS szerepét, de a közös tevékenységek koordinációja még fejlesztésre szorul. Akciótervet fogadtak el a szennyezés csökkentése végett, és az ezért felelős munkacsoportra bízta a továbbiakban a megelőzési és helyreállítási akciók kidolgozását. Emellett üdvözölték a riói fejleményeket és az Agenda 21-et, és továbbfejlesztették a fenntartható fejlődés programját.¹²⁷ Két évvel később a finnországi Inariban megrendezett értekezleten az Arktisz Tanács szerepét már olyan mértékűnek becsülték, amely alkalmassá teszi, hogy nemzetközi síkon jelentős nemzetközi aktorként kelljen vele számolni környezetvédelmi kérdésekben. A találkozót témája elsősorban az olyan nukleáris szennyezés káros hatásaival való küzdelemre épült, amely az Arktisztól távol lévő európai országoktól ered, de előbb-utóbb a teljes térségben köt ki, és ott okoz problémákat. Ez a helyzet pedig nemzetközi összefogásért kiált, és a kooperáció megvalósításban jut jelentős szerep az Arktisz Tanácsnak, ugyanis nemcsak maga a Tanács, hanem annak állandó résztvevői is képesek befolyásolni a regionális és a nemzetközi politikát. Ezzel gyakorlatilag megkétszereződött a munka, hiszen most már nemcsak egy regionális érdekcsoportosulás, hanem nemzetközi aktorként is megjelent a Tanács, és így rendezte a sarkkörüli térség ügyében való kooperációt.¹²⁸ 2004-ben a reykjavíki értekezlet fő mozgatórugója az elkövetkezendő, 2007-

¹²⁶ Iqaluit Declaration.

<http://arctic-council.org/meeting/1194741107.04> (2009.06.15.)

¹²⁷ Barrow Declaration,

<http://arctic-council.org/filearchive/The%20signed%20Barrow%20Declaration.pdf> (2009.06.13.)

¹²⁸ Inari Declaration.

<http://arctic-council.org/filearchive/The%20signed%20Inari%20Declaration.pdf> (2009.06.13.)

2008-as Nemzetközi Sarkvidéki Év (International Polar Year – IPY), és ennek keretén belül az Arktisz Tanács szerepe volt. Ezzel kapcsolatosan a tagállamok hangsúlyozták az Arktisz Tanács politikai támogatását az IPY, valamint annak Bizottsága felé történő javaslatlattervek növelésének fontosságát. Emellett egy kényes problémával is szembe kellett néznie a Tanácsnak: a kezdeményezésekkel és a munkacsoportok végrehajtási tevékenységével nem volt gond, ellenben az ehhez szükséges anyagi keret megteremtésével már annál inkább.¹²⁹ A projektek száma egyre nőtt, és vele együtt a pénzügyi problémák is, amelyek megtárgyalására külön értekezletet kellett összehívni, az izlandi Selfossban külön pénzügyi alapot hoztak létre az akcióprogramok támogatására. Eleinte elég lassan haladt a munka a Tanácsban, azonban amikor Oroszország került az elnöki székbe, és megszületett a 2006. évi Salekhardban összegyűlt értekezlet deklarációja, célul tűzte ki a tevékenység hatékonyabbá tételét. Megkezdődött több fontos ökológiai tervezet megvalósítása, így a tengerek vegyi szennyeződésének megsemmisítésével, a háttérugárzás ellenőrzésével, és a technogén katasztrófák megelőzésével kapcsolatos projekté. Külön kiemelte az ökológiai összetevők védelmét, hiszen ez jelentősen befolyásolja a térségben élő északi népek helyzetét. Gazdasági aspektusból nézve is súlyos problémákhoz vezethet ezeknek a tényezőknek az elhanyagolása. Oroszország mellett nagy hangsúlyt fektetett arra a tényre, hogy az Arktisz Tanács egy igen fontos nemzetközi kooperáció, amely felvállalta az ökológiai biztonság eme regionális problémáját, ha egyáltalán beszélhetünk regionális problémáról egy környezetvédelmi projekt esetében.¹³⁰ Az orosz elnökség után Norvégia vette át a vezető szerepet, aki a következő elnökökkel, Dániával és Svédországgal közös prioritási pontokat tartalmazó politikát hirdetett meg. Követték az orosz politikát azzal, hogy az ökológiai aspektust helyezték előtérbe, de megkezdtek egy két és fél évre szóló energetikai projekt megvalósítását is, amely optimális megoldásokat tartalmazott az ásványkincsek kitermésére az örök fagy birodalmában. Emellett gondoskodtak olyan adminisztratív jellegű lépésekről is, mint például egy titkárság felállításáról, és székhelyének Tromsoba helyezéséről, valamint az Arktisz-honlap folyamatos frissítésének biztosításáról is.¹³¹ 2009. április 30-án pedig a norvégokat felváltották a dánok az elnökségi pozícióban, programjuk pedig tovább folytatja az arktiszi emberek helyzetére vonatkozó tervek, az IPY-vel való szoros azonosulás, a klímaváltozás és a biodiverzitás problémájának kezelését, emellett pedig az elnökségi program szerint foglalkoznak majd az akcióprogramok hatékonyabb eszközeinek megteremtésével, nagy hangsúlyt fektetve a Tanács kooperációs funkciójára. Ez az együttműködési erő nemcsak a nemzetközi életben biztosít helyet számára, hanem fontos szerepet tölt be a kisebb regionális egységek, vagyis javarészt az állandó résztvevők közötti együttműködés erősítésében.

Összességében elmondható, hogy mind az AEPS mind pedig az Arktisz Tanács mindenféle jogi kötődő nélkül működött, a fő célkitűzéseket is legfeljebb deklaráció formájában rögzítették, így viszont a tagállamok nemzeti jogalkotására csak csekély befolyással bírtak a vívmányaik, holott ahhoz, hogy az egységes környezetvédelmi Arktisz-politika biztosítva legyen, szükséges, hogy a belső jogalkotás és jogalkalmazás

¹²⁹ Reykjavik Declaration

<http://arctic-council.org/filearchive/The%20signed%20Reykjavik%20Declaration.pdf> (2009. 06.13.)

¹³⁰ Salekhard Declaration.

http://arctic-council.org/filearchive/SALEKHARD_AC_DECLARATION_2006.pdf (2009.06.13.)

¹³¹ Tromsø Declaration.

<http://arctic-council.org/filearchive/Tromsø%20Declaration-1..pdf> (2009.06.13.)

szintjén is egységet alkosson a nyolc állam. Az Arktisz területének egy jó része ugyanis államterületként nemzeti joghatóság alá esik, más részén pedig a tengerjogi szabályok szerint gyakorolhatnak speciális jogokat a parti államok. Ez a probléma az 1997. évi altai találkozáson elfogadott, és a környezetvédelmi szabályozásokat harmonizálni kívánó iránymutatás példáján is megmutatkozott. A konszenzusnak köszönhetően elfogadták az államok a deklarációt, de nem jött létre olyan mechanizmus, amely alapján a nemzeti jogrendszerbe való átültetés kötelező jelleggel megtörténhetett volna, sőt, később kiderült, hogy számos, a térség ügyében érdekelt NGO-hoz, szervezethez el se jutott ennek a tervnek a híre. Ennek ellenére sok esetben pozitívként jelenik meg a hatékony információáramlás a nemzetközi színtér felé, így erősítve a terület veszélyeztetett jellegének, és az odafigyelés fokozott szükségességének tényét. A Tanács emellett az arktiszi óslakosok számára véleményalkotási fórumot biztosított azzal, hogy állandó részvételi státusszal ruházta fel őket, valamint lehetővé tette, hogy az állásfoglalásuk egységes képet adva jelenhessen meg a nemzetközi közösség előtt. A hiányosságok ellenére tehát az Arktisz Tanácsnak sikerült elérnie, hogy a területet önálló politikai régióként vegyék figyelembe nemzetközi síkon, hiszen ez annak védelme szempontjából egyedülálló kezdeményezés volt, nem beszélve arról, hogy szükséges is, annak ellenére, hogy hatékony környezetvédelmi egységet nem volt képes kialakítani.¹³²

V.2.3. Az Arktisz Tanács hatékonyságának növelésével összefüggő kérdések¹³³

Az eddigi működésből levont következtetések alapján világossá vált, hogy az Arktisz Tanácsnak el kell döntenie, küldetését miként kívánja folytatni. Választhatja a könnyebbik utat, és egyszerű véleménycserélő fórumként működik tovább, vagy felvállalja a szennyezési problémák szempontjából lényeges döntéshozó és szabályozó funkciót. Ezzel kapcsolatosan pedig fontolóra kellene venni, hogy szerződésben, nemzetközi egyezményekben rögzítsen programokat, amelyek kötik a feleket, és végső soron a megszegésük, a lefektetett szabályok ignorálása valamilyen szinten szankcionálható.¹³⁴ Az elnöksége alatt Norvégia előkészítette azt a dokumentumot, ami ezt a célt szolgálja. Az alapvető strukturális változásokhoz a többi tagállam hozzájárulását viszont lehet, hogy nem lesz egyszerű megszerezni, hiszen a jelenlegi szabályok szerint döntés csak konszenzussal hozható.

A leginkább sürgető kérdés azonban a kötőerő problémája, vagyis hogy szükséges-e nemzetközi jogi szempontból nagyobb kötőerővel rendelkező szerződésbe foglalni az egyes akcióprogramokat, vagy továbbra is elegendő pusztán deklarálni azokat, és tulajdonképpen morális kötelezettséggé tenni a bennük foglaltakat. Számos ellenérv szól ugyanakkor a szerződés alapú megközelítés ellen: a konszenzuskeresés nehézsége, a hosszadalmas és igen időigényes előkészítő, illetve tárgyalási eljárás, a politikai és bürokratikus merevség, valamint az a tény, hogy az eddig is kaotikus, részterületekre fragmentálódott nemzetközi szennyezésekkel kapcsolatos joganyagot még inkább megbonyolítja. Számolni kell azonban azzal is, hogy amennyiben arról lesz szó, hogy egy-egy tagállam nemzetközi szerződésben vállalja fel meghatározott szabályok betartását, vagy akcióprogramokban való részvételét, mert nyilván amíg a deklarációk esetén meg-

¹³² KOIVUROVA – VANDERZWAAG: i. m. 157–159.

¹³³ Improving the Efficiency and Effectiveness of the Arctic Council: a Discussion Paper.
http://arctic-council.org/filearchive/AAC_Arctic_Council_Future_Dec_2006.pdf (2009. 06.11.)

¹³⁴ KOIVUROVA – VANDERZWAAG: i. m. 161.

adta a beleegyezését a meghirdetett célokhoz, egy egyezmény, szerződés esetén már konkrétumokat fogalmaznak meg, amelyekhez tartani is kell magukat. A meglévő tanácsi dokumentumok nemzeti jogrendszerbe történő beültetésén, pontosabban pedig annak hiányán világosan látszik a tagállamok hozzáállása, amelyből következtethetünk arra, hogy amennyiben szerződés kötésre kerülne a sor, vagy nem születne konszenzus, vagy jóval alacsonyabb standardokat tudnának csak elfogadni, mint amennyi egyébként szükséges lenne. A szigorú, tagállamokat egységes szabályozás alkalmazására szorító jogi eszköz szükségessége azonban nem kérdéses: a klímaváltozás, a közlekedési útvonal és az ásványkincsek iránti igény előbb-utóbb rákényszeríti az Arktisz Tanácsot, és annak tagállamait, hogy összehangolják az alkalmazandó jogot. Egy-egy szennyezés – függetlenül attól, hogy az most olaj vagy egyéb szennyező anyag lerakásával keletkezik – hatásai ugyanis nem korlátozódnak az elkövetés helyére, szükségképpen érintik az Arktisz térségébe tartozó többi államot is. Maga a kezdeményezés, az Arktisz Tanács létrehozása a környezetvédelmi kérdések egységes rendezésére, példamutató, csak az eszközein és azok erősségén kell változtatni, és nem utolsó sorban gondoskodni kell a megvalósításhoz szükséges anyagi eszközökről. Az Arktisz Tanács több, mint 10 éves működése rámutatott arra, hogy mennyi pozitívum származhat abból, ha ennek a különleges térségnek a szennyezések megelőzésével kapcsolatos ügyét, nemzetközi síkon is egységesen képviseli. Azonban az is kiderült, hogy amennyiben hatékony védelmet szeretnének biztosítani, azt csak konkrétan megfogalmazott, kötelező erejű dokumentumokban lehet lefektetni, amelyekhez a tagállamok kénytelenek tartani is magukat.

VI. Konklúzió

Az Arktisz egy egyedülálló fizikai sajátossággal bíró, a külső hatásokra különösen érzékeny terület, ami áldásként vagy csapásként, hatalmas mennyiségű nyersanyagot, ásványkincseket rejt, emellett kiemelten fontos vízi útvonal lehet a jövőben. Évszázadokig a jég uralta a vízi területeit, csak az 1950-es években derült ki, hogy milyen kincsek lakozhatnak az érintetlen térség alatt, a globális felmelegedés miatt pedig egyre jobban tudták térképezni annak értékeit, egyre inkább lehetővé válik a hajózás, a part menti olajkitermelések, és ezzel jelentősen megnő a térség veszélyeztetése. Itt elsősorban az olaj az, ami nagy problémákat okoz; a tankerek balesete, a kitermelés közbeni olajvesztések, az emberi mulasztások mind nyomot hagynak a terület élővilágában, és akkor még a kontinentális talapzatok kincseinek kitermelése nem is igazán indult meg. Hamar kiderült, hogy az északi jeges térség a különböző fizikai sajátosságai miatt sokkal érzékenyebben reagál a szennyeződésekre, a meglévő nemzetközi jogi eszközök pedig nem alkalmasak arra, hogy megvédjék ezektől. Számos nemzetközi egyezmény született a tengeri környezet védelmében, de mindössze 6 olyan van, aminek minden olyan állam a részese, amely az Arktisz-térségében helyezkedik el, és a vízi területeken keresztül kapcsolatban van. Az egyezményeknek azonban van egy nagy hibája: eleve valamilyen szintű kompromisszum áll a megalkotásuk mögött, amely miatt nagy esély van arra, hogy a kelletténél gyengébb eszközöket fogalmaztak meg a környezet védelme érdekében, másrészt választási lehetőséget enged az államoknak. Ez utóbbi azt jelenti, hogy amennyiben egy állam érdekeinek nem felel meg maximálisan az egyezményben foglalt szabályozás, úgy nem csatlakozik hozzá, és ezáltal nem lesz rá nézve kötelező. Ezért

tekinthető mérföldkőnek Kanada 1970. évi belső jogi szabályozása, ugyanis ezzel nemcsak a saját joghatóságán belül alkotott a szennyezések kivédése, illetve szükség esetén annak eltakarítása érdekében mindenkire kiterjedő szabályozást, hanem ki is tolta azt a határt, amelyen belül a rendelkezéseit érvényre juttathatja. Ennek a lépésnek nem csekély nemzetközi visszhangja volt, de miután az ENSZ 1982-ben gyakorlatilag legitimálta a kezdeményezést, így inkább követendő példának tekinthető. Felismerték azonban, hogy bárhol is történjen a szennyezés, függetlenül attól, hogy a szennyezőanyag olaj, vagy sem, hatással van a többi állam érdekszférájára is, és mivel az Arktisz egy speciális, földrajzi egység, ezért célszerű összefogni, és egységesen, regionális szinten szabályozni a szóban forgó kérdéseket. Erre a célra jött létre először az AEPS, majd a kooperáció intézményesült formája, az Arktisz Tanács, amely a több mint 10 éves működése során bebizonyította, hogy hasznos a léte, mindenképpen előny, hogy egységes álláspontot tudnak képviselni nemzetközi síkon. Viszont az is kiderült, hogy a kötelező erő – ami már az AEPS-nél is hiányzott – a hatékony és sikeres működés akadályja. A következőkben fog eldőlni, hogy a tagállamok felvállalják-e ennek szükségességét, vagy sem. Így ennek fényében alakul majd a Tanács sorsa, hogy sikerül-e betölteni azt a szerepet, amit a 8 alapító tagállam eredetileg neki szánt. Ennek hiányában ugyanis a térség gyakorlatilag védtelen az egyre sűrűsödő szennyezéssel szemben, a meglévő egyezmények ugyanis nem nyújtanak megfelelő védelmet.

ERZSÉBET CSATLÓS

OIL POLLUTION IN THE ARCTIC AREA – RESPONSIBILITY ON NATIONAL AND INTERNATIONAL GROUND

(Summary)

The Arctic is the most specific area of the world with its surface of almost 25 square kilometers of half-frost ocean surrounded by the desolate tundra of Eurasia and North America. Under the ice the Earth's largest target of untouched mineral treasures is hidden in the continental shelf and as an effect of global warming it is getting more and more easy to reach and exploit it. These works and the circumpolar transport which is also becoming frequent with the collapse of icy burdens cause the pollution of this very sensitive area in which the self-cleaning procedure of the nature differs from that of other places of the planet needs to be protected by specific legal instruments of international law. The only generally applicable provision applying expressly to this polar area is Article 234 of the 1982 Law of the Sea Convention, entitled "Ice-covered areas". This affirms the right of the coastal States to adopt and enforce non-discriminatory laws and regulations for the prevention, reduction and control of marine pollution from vessels in ice-covered areas within the limits of the exclusive economic zone, bearing in mind the special geographic conditions of these sea areas. Such regulations shall have due regard to navigation and the protection and preservation of the marine environment based on the best available scientific evidence. In the essay the existing

legal protection is examined from the basics: the principles of environmental protection against pollution, the ineffective international standards, through the national approach, the road to the birth of the insufficient but milestone Article 234 of UNCLOS, to the commencement of regional cooperation concluding its advantages, insufficiencies and prospects for the future.

DEILINGER VIKTÓRIA

Perkultúra – avagy leíró szociológiai tanulmány a Szegedi Városi Bíróság gyakorlata alapján

A felmérés általános kérdései

A doktori képzés alatt végzett kutatásom témája: „Bírói pervezetés”. A szakirodalom feldolgozása során olvastam Prof. Dr. Kengyel Miklós: Perkultúra c. munkáját, amely országos felmérést mutat be a tárgyalótermi magatartás, kommunikáció témájában. Kengyel Miklós első kutatási célkitűzése a következő volt: „közvetlen megfigyelés útján tapasztalatokat szerezzünk a jogkereső állampolgárok és jogi képviselőik, valamint a jogalkalmazók tárgyalótermi viselkedéskultúrájáról, illetve a polgári igazságszolgáltatásban érvényesülő hatóság-ügyfél kapcsolatról.” Ezt a vizsgálatot a nyolcvanas évek végén, 20 évvel ezelőtt végezték el. Ezért alakult ki az az elhatározásom, hogy a jelenkori állapotról adjak számot.

Szeretném leszögezni, hogy a következő tanulmány leíró szociológiai tanulmány, ezért jelenlegi állapotában nem terjed túl a vizsgálat során tapasztaltak közlésén. A felmérést a Szegedi Városi Bíróságon végeztem 50 tárgyalás megfigyelésével. Későbbi terveim között szerepel a mostani vizsgálat kiterjesztése országos szintre.

A Kengyel-tanulmányon kívül említést érdemel az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának (továbbá: OITH) egy a közelmúltban megjelent kiadványa, amely a jogkereső, illetve bármilyen módon az igazságszolgáltatással kapcsolatba kerülő állampolgároknak nyújt segítséget: „Megmagyarázzuk a bíróságokat I. A Bíróság - Bírósági Ügyek” című brossúra¹. Ez az útmutató leegyszerűsítve próbálja vázolni az igazságszolgáltatás lényegét, hogy az állampolgárok ne tévedjenek el a "jog útvesztőjében". A közreadott gyakorlati tudnivalók között találunk kifejezetten a tárgyalótermi viselkedésre, kommunikációra irányuló ajánlásokat is. Néhányat a tanulmányomban is szeretnék ismertetni.

A kutatás módszertana

A polgári perrendtartásban megfogalmazott nyilvánosság elve alapján a bírósági tárgyalások – főszabály szerint – nyilvánosak. A kutatás megvalósítási módja tehát a részve-

¹Kiadja az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatala, Budapest, 2005.

vő megfigyelés volt, ahogy azt Kengyel Miklós megfogalmazta. A polgári bírósági tárgyaláson megfigyelőként előre megszerkesztett adatlapon rögzítettem tapasztalataimat.

A kutatás eredményeképpen felvázolhatjuk, hogy a laikus jogkereső személyek formális értelemben mit tapasztalhatnak egy-egy bírósági tárgyalás során. Ezt a következő dimenziókban vizsgáltam: tárgyalások hangvétele, tárgyalótermi beszédkultúra, az alak-szerűségek megtartása, a bírói tekintély megnyilvánulásai, érzelmek és indulatok léte-hiánya. Kengyel Miklós által fontosnak tartott szempontokat az általa kidolgozott kate-góriarendszer alapján vizsgáltam.

Anonim adatlapokkal végeztem a megfigyelést; a vizsgálatot véletlenszerű reprezen-tatív mintából végeztem – nemek aránya: 60%–40% (férfi – nő).

Adatfeldolgozás módszerével kapcsolatban: A kutatás eredményeit manuálisan dol-goztam fel, vittem gépre. Az adatbázis-kezelő program egyelőre szükségtelennek bizo-nyult. Természetesen a vizsgált halmaz kiterjesztésekor erre is sor kerül.

A tárgyalás alatt

a) A tárgyalások hangvétele

A bírói pervezetés hihetetlen jelentőséggel bíró tevékenység. Többek között a formális aktusokon, bizonyítási eljárásban megtapasztalható szerepen túl a tárgyalás alaphangvé-telét is meghatározza. A vizsgált minta tekintetében túlnyomórészt pozitív tapasztalato-kat szerezhettem. (A vizsgálat során megfigyelt tárgyalásokon tapasztaltakat dőlt betű-vel adom közre.) Példának okáért:

„A bíró kedves, megértő a laikus peres féllel.”

„Többször próbálja megnyugtatni a peres felet, hogy sor kerül a részletes meghallgatá-sára.”

„Megfelelően, részletesen és kedvesen tájékoztatja az ügyvéd nélkül eljáró felet.”

„A bíró megértő a peres felekkel.”

„A bíró udvariasan, kedvesen beszél a felekkel.”

„Hosszasan, nyugodtan beszélget az ügyvédekkel a tényállásról, mert több homályos fol-t található az ügyben.”

„Higgadtan, nyugodtan vezeti a tárgyalást a bíró.”

„A jogi képviselőt nyugodtan kioktatja, amikor kiderül, hogy helytelenül értelmezett egy jogszabályhelyet.”

„Teljesen természetesen vezeti a tárgyalást.”

„A bíró határozottan vezeti a tárgyalást. Jól felkészült, pontosan tudja, mit akar bizo-nyítani és kin van a bizonyítási teher.”

Negatív mozzanatok is megfigyelhetők:

„A tanúk cseréjénél kínos csend áll be, a bíró idegesen morzsolja a kezét.”

„A bírónak egyre inkább fogytán a türelme.”

„Amikor kis szünet adódik, a bíró idegesen forgatja a tollát.”

Kengyel Miklós kutatása során négy kategóriát hozott létre, amelyek a polgári tárgyalások egy-egy jellegzetes hangulatát fejezik ki. A vizsgálat alapján megállapított százalékos eredménnyel együtt ezek a következők:

1. sz. táblázat

Minősítés	
20%	közvetlen-bizalmas
46%	hivatalos-tárgyilagos
16% ²	feszült-ingerült
12%	szigorú-merev

(Kengyel Miklós)

Az általam végzett, szűkebb minta alapulvételével operáló kutatás eredményeképpen a fentiekből három kategóriát tapasztaltam. Az esetek jelentős részénél hivatalos-tárgyilagos, míg szinte elenyésző számban szigorú-merev, illetve feszült-ingerült légkört figyelhettem meg:

2. sz. táblázat

Minősítés	
0%	közvetlen-bizalmas
84%	hivatalos-tárgyilagos
8%	szigorú-merev
8%	feszült-ingerült

A bírósági folyosón várakozó felek, tanúk véleményét is meghallgattam arra vonatkozóan, hogy milyen tárgyalási hangvételt várnak el, mire számíthatnak, ha az igazságszolgáltatással kerülnek kapcsolatba. A vélemények a következők szerint összegezhetőek: a laikus felek tisztában vannak azzal, hogy a bíró az igazságszolgáltatás megtestesítője, képviselője, ezért teljesen elfogadják a hivatalos-tárgyilagos hangvételt. Ők is tisztelettel szólítják meg a bíróságot. Többen külön kiemelték, hogy emellett a legfontosabb, hogy megértően, emberségesen bánjanak velük.

A következő vizsgálati szempont a bíró nemének hatása a tárgyalás hangvételére.

² A tárgyalások 6%-a olyan egyéb jelzőket kapott, mint pl. mesterkéltné, hivataloskodó. KENGYEL MIKLÓS: *Perkultúra*. Pro Pannónia Kiadói Alapítvány. Pécs, 1993. 94.

3. sz. táblázat

A bíró nemének hatása a tárgyalás hangvételére

A bíró	A hangvétel					Összesen
	közvetlen	hivatalos	szigorú	feszült	egyéb	
Nő	0%	32%	8%	0%	0%	40%
Férfi	0%	52%	0%	8%	0%	60%
Összesen	0%	84%	8%	8%	0%	100% n=50

A Kengyel-tanulmányhoz hasonlóan a fenti eredmények alapján sem sikerült tipikus „nőies” vagy „férfias” tárgyalásvezetési stílust felfedezni. Az viszont egyértelműen megállapítható, hogy mind a női bírónál, mind pedig a férfi bírónál a hivatalos tárgyalási hangvétel a jellemző.

A Polgári perrendtartás 5. §-ban található főszabály szerint a bíróság a felek közötti jogvitát nyilvános tárgyaláson bírálja el. Következésként azt vizsgáltuk meg, hogy milyen hatással van a tárgyalás hangvételére a résztvevők száma:

4. sz. táblázat

A résztvevők száma és a tárgyalás hangvétele

Résztevők (fő)	A hangvétel					Összesen
	közvetlen	hivatalos	szigorú	feszült	egyéb	
2-3-4	0%	31%	8%	0%	0%	39%
5	0%	31%	0%	8%	0%	39%
6	0%	11%	0%	0%	0%	11%
7	0%	11%	0%	0%	0%	11%
8-9	0%	0%	0%	0%	0%	0%
10 és több	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Összesen	0%	84%	8%	8%	0%	100% n=50

A Szegedi Városi Bíróságon viszonylag kis létszámú tárgyalásoknak lehettem tanúja. Többnyire a bíróság tagjain kívül legfeljebb öt fő tartózkodott a tárgyalóteremben. Tipikusnak két esetet említhetünk: mind az alperes, mind a felperes jogi képviselőjével jelent meg; illetve a felek (valamelyik fél) meg sem jelentek a tárgyaláson, hanem csupán a képviselők tartózkodtak a tárgyalóteremben. Az egyetemi szorgalmi időszak során gyakori, hogy joghallgatók tárgyaláslátogatási kötelezettségüket teljesítik. Ezen kívül viszont nem jellemző, hogy hallgatóság vegyen részt a tárgyaláson.

A házassági perekkel kapcsolatban, több esetben kérték a felek a nyilvánosság kizárását a Pp. különleges eljárások című fejezetében megengedett módon. A Pp. ezen szabályozását különösen hasznosnak tekintem, hiszen ez esetben a per tárgya a lehető legszemélyesebb.

A következő táblázat segítségével mutatom be azt, hogy az ügyvédek jelenléte, illetve száma hogyan befolyásolja a tárgyalás hangvételét.

5. sz. táblázat

Az ügyvédi részvétel hatása a tárgyalás hangvételére

Ügyvéd	A hangvétel					Összesen
	közvetlen	hivatalos	szigorú	feszült	egyéb	
nincs	0%	22%	0%	4%	0%	26%
egy ügyvéd	0%	31%	0%	4%	0%	35%
két ügyvéd	0%	31%	8%	0%	0%	39%
Összesen	0%	84%	8%	8%	0%	100% n=50

Kettőnél több ügyvéd a megfigyelt tárgyalásokon nem vett részt. Ugyan van erre is példa, de viszonylag ritkán fordul elő. Megállapítható, hogy a hivatalos-tárgyilagos hangvétel az ügyvédek számára tekintet nélkül alakul ki. Az is megfigyelhető viszont, hogy azokban az esetekben, amikor a felek, vagy valamelyik fél jogi képviselő nélkül jár el, akkor a hivatalos hangnem megtartása mellett a bíró a jogi szakszavak részbeni mellőzésével, azok körülírásával, közérthetőbben vezeti a tárgyalást. Ehelyütt kell megemlíteni, hogy a fenti hozzáállás a Pp. 7. §-ban előírt kioktatási kötelezettségnek a folyománya, miszerint a bíróság köteles a jogi képviselő nélkül eljáró felet perbeli eljárási jogairól és kötelezettségeiről tájékoztatni.

Kengyel Miklós kitért arra is tanulmányában, hogy szoros az összefüggés a perérték nagysága, illetve a per tárgya és az ügyvédi részvétel között. Minél nagyobb összegről folyik a vita, annál biztosabb, hogy ügyvédi közreműködéssel zajlik az eljárás. A per tárgya is befolyásoló tényezője a vizsgált kérdésnek. Ezt mutatja be a következő táblázat. Az elenyésző mennyiségű családi viták eredményeit (házasság, származás, tartásdíj) a táblázatban nem tüntetem fel. A hangsúlyt a polgári vitákra helyeztem. Ezt a kategóriát három részre bontottam: tulajdonnal, szerződéssel, kártérítéssel kapcsolatos ügyek.

6. sz. táblázat

A pertárgy hatása a tárgyalás hangvételére

Per tárgya	A hangvétel					Összesen
	közvetlen	hivatalos	szigorú	feszült	egyéb	
tulajdon	0%	20%	6%	2%	0%	28%
szerződés	0%	53%	2%	1%	0%	56%
kártérítés	0%	9%	0%	4%	0%	13%
Összesen	0%	82%	8%	7%	0%	97% ³

A tulajdonnal és szerződéssel kapcsolatos jogvitáknál mindhárom tapasztalt kategória megfigyelhető, míg a kártérítéssel kapcsolatos tárgyalásoknál csak hivatalos, illetve feszült légkört éltem át. Természetesen ezekből az arányszámokból akkor lehetne megszemenő következtetéseket levonni, ha legalább akkora mintát vennék alapul, mint Kengyel Miklós.

³ A fennmaradó 3% a családi vitákból tevődik össze.

b) Tárgyalótermi beszédkultúra

Ahogy a Kengyel-tanulmányban olvashatjuk, a polgári per a szóbeliség elvére épül. A tárgyalás meghatározó szereplője a bíró, aki vezeti a pert. Ezen belül többek között gondoskodik a rend fenntartásáról, bizonyítási eljárást folytat le. Az eljárás során kialakult kommunikáció stílusát nagyban meghatározza a bíró, illetve hathatósan befolyásolhatja azt. A pervezetéshez megválasztott beszédstílus különböző fajta lehet:

„Felhívja a felet, hogy a kérdésekre válaszoljon; bizonyos mederben folyjon a tárgyalás, ne pedig húzza az eljárást, mint a rétestésztát.”

„A bíró közérthetően, természetesen beszél az eljárás szereplőivel.”

„A felekkel keményen, határozottan beszél a bíró.”

„A tárgyalást a bíró lassan vezeti, elnyúlik az egész eljárás.”

„Határozottan, pontosan vezeti a tárgyalást.”

„A bíró udvariasan próbálja rávezetni a felet, hogy a kérdésre válaszoljon.”

A vizsgálat során minősítettem a bírák beszédstílusát. A következő eredmény született:

7. sz. táblázat

Bírói beszédstílus

A bíró	A hangvétel					Összesen
	hivatalos jogászi	közérthető természetes	választékos udvarias	határozott kioktató	egyéb	
bíró	13%	69%	8%	10%	0%	100%

Ezt az eredményt a nemek tükrében is vizsgáltam, melyet a 8. táblázat mutat be. Alapvetően nincs jelentős eltérés a női és férfi bírák beszédstílusa között.

8. sz. táblázat

Nemek hatása a bírói beszédstílusra

A bíró	A hangvétel					Összesen
	hivatalos jogászi	közérthető természetes	választékos udvarias	határozott kioktató	egyéb	
nő	2%	28%	0%	10%	0%	40%
férfi	11%	41%	8%	0%	0%	60%
Összesen	13%	69%	8%	10%	0%	100%

A következőkben a bírák és az ügyvédek beszédstílusát vettem össze.

9. sz. táblázat

Beszédstílus (bíró, ügyvéd)

bíró	beszédstílus	ügyvéd
36%	hivatalos	10%
31%	közérthető	17%
15%	határozott	12%
0%	választékos	9%
3%	udvarias	0%
3%	természetes	8%
8%	kioktató	4%
4%	jogászi	0%
0%	visszafogott	17%
0%	humoros	8%
0%	gátlásos, zavart	7%
0%	ideges	8%

Az ügyvédek beszédstílusára leginkább jellemző jelzők: közérthető, határozott, visszafogott. Fiatal ügyvédeknel, illetve ügyvédjelölteknel figyeltem meg gátlásos, zavart és ideges beszédstílust, ami alapvetően életkori sajátságoknak tudható be.

A peres felek, illetve az eljárás egyéb résztvevőinek beszédstílusa is érdekes vizsgálandó téma volt.

Az Országos Igazságszolgáltatási Tanács Hivatalának ajánlásában a beszédstílusra vonatkozóan is találunk iránymutatást: „A bíróság nem az alapján fog dönteni, hogy ki kiabál hangosabban. A bíró komoly és felelősségteljes döntést akar hozni, ehhez pedig higgadt, nyugodt és kiegyensúlyozott légkörre van szüksége.”

A megfigyelt tárgyalásokon a következőket tapasztaltam:

„Az egyik peres fél ideges, folyamatosan az aktát lapozgatja.”

„A tárgyalás közben a bíró elhagyja a tárgyalótermet, hogy fénymásolatot készítsen egy iratról. A teremben marad a felperes, alperes és a tanú. A tanú – a bíró távollétében – folytatja a vallomását 'magának'.”

A Kengyel-tanulmány eredményei meglehetősen kedvezőtlen képet nyújtanak a polgári tárgyalások laikus résztvevőinek beszédstílusáról. A mintájukban feltűnően magas volt a negatív minősítések aránya. Az általam megfigyelt minta szerencsére – vagy csak véletlenszerűen – nem mutatott ennyire negatív képet. Többnyire a felek is próbáltak igazodni a tárgyalások hivatalos hangneméhez, amit a lenti táblázat igazol.

10. sz. táblázat

A peres felek beszédstílusa

kulturált (választékos, udvarias, természetes)	24%
hivatalos (tárgyilagos, lényegre törő, közérthető)	32%
gátlásos (zavart, akadozó, kapkodó)	23%
passzív (visszafogott, vonakodó, körülményes)	15%
agresszív (nagyhangú, nagyképu, kötekedő, kioktató)	6%

c) Alakszerűségek megtartása

A bíró részéről az alaki szabályok betartatásának mértéke jelentősen befolyásolja a tárgyalás során kialakult légkör minőségét.

A hatályos Pp. pervezetésre vonatkozó része meglehetősen szűkszavúan fogalmazza meg a bíró pervezetési feladatait: A tárgyalást az elnök vezeti és a törvény keretei között megszabja azoknak a cselekményeknek a sorrendjét, amelyeket a tárgyaláson teljesíteni kell. Továbbá az elnök ügyel arra, hogy a tárgyalás ne terjedjen ki az üggyel összefüggésben nem álló körülményekre, és az elnök feladata a tárgyalás rendjének fenntartása is. Természetesen ezen kívül találunk még részletszabályokat.

Az alakszerűségek megtartása alatt azt értjük, hogy a bíróság az eljárási cselekmények foganatosítása során mindenben a törvény által előírtakat juttatja érvényre. Az alaki szabályok betartása/betartatása különböző mértékben valósul meg. Először a közvetlen megfigyelés során tapasztaltakat adom közre:

„Amikor a fél közvetlenül a pulpitus előtt beszélt, a bíró kedvesen visszaküldi a helyére.”

„A fél „hölgyemnek” szólítja a bírót. A bírónő udvariasan figyelmezteti a felet arra, hogy „bírónő” a megnevezése.”

„A bíró többször ingerülten felhívja a feleket, hogy ne beszéljenek, míg a jegyzőkönyvet diktálja.”

„A feleknek, képviselőiknek megengedi, hogy ülve adják elő mondanivalójukat.”

„Kiderült, hogy az egyik tanú meghallgatása felesleges. A bíró udvariasan elnézést kér a tanútól és engedélyezi távozását.”

„Kedvesen próbálja a feleket az egyezés felé terelgetni.”

„A bíró kedvesen rá szól a peres félre, hogy ne beszéljen a tanúval.”

„A bíró felhívja a felek figyelmét arra, hogy kövessék figyelemmel a jegyzőkönyvezést annak érdekében, hogy minden helyesen kerüljön rögzítésre.”

A tárgyalást vezető bírónak az alakszerűséghez való viszonyát vizsgálva az esetek 77%-ában tapasztaltam, hogy a tárgyalás alakszerű volt; 15%-ban a bíró csak a lényeges alaki szabályokat tartotta be; az esetek 8%-ában még a lényeges alaki szabályokat sem tartotta be. A Kengyel-tanulmány említ egy negyedik kategóriát is, miszerint kicsinyes módon minden szabályt megtart a bíró, de ilyet nem tapasztaltam a megfigyelt tárgyalásokon.

A vizsgált kérdéskört befolyásoló tényezők közül a következő táblázat a bíró személyével foglalkozik.

11. sz. táblázat

A bíró személye és az alakszerűség megtartása

A bíró	A tárgyalás			Összesen
	alakszerű	nagyvonalúan alakszerű	alakszerűtlen	
fiatal (30 év alatt)	12%	0%	0%	12%
középkorú (30-50 év)	55%	7%	8%	70%
idősebb (50 év felett)	10%	8%	0%	18%
Összesen	77%	15%	8%	100%
férfi	30%	8%	2%	40%
nő	47%	7%	6%	60%
Összesen	77%	15%	8%	100%

A táblázat tanulsága szerint az életkor nem befolyásolja jelentősen az alaki szabályok megtartását. A középkorú bírónál megfigyelhető százalékos eltolódás (55%) oka csupán annyi, hogy a megfigyelt tárgyalásokat javarészt középkorú bírák vezették. A táblázat második felének eredményei érdekes képet vázolnak a széles körben elterjedt sztereotip bíróképről, mely szerint a női bírák inkább tartják magukat az alaki szabályokhoz, míg a férfi bírákra inkább a nagyvonalúság jellemző. Ugyanis körülbelül ugyanaz az aránypár jött ki mind a férfiak, mind a nők tekintetében. Megállapítható, hogy a vizsgált esetekben mind a férfi, mind a női bírák az alakszerű tárgyalásvezetési stílust képviselik.

Az alakszerűségek megtartása a bírói tekintélyre is kihatással van, erről tanúskodik a következő táblázat.

12. sz. táblázat

Az alakszerűség megtartása és a bírói tekintély

A tárgyalás alak- szerűsége	A bírói tekintély			Összesen
	spontán	formális	fenntartott	
alakszerű	70%	7%	0%	77%
nagyvonalúan alak- szerű	7%	8%	0%	15%
alakszerűtlen	3%	5%	0%	8%
Összesen	80%	20%	0%	100%

A bírói tekintély minősítésénél azt vizsgáltam, hogy a bírói tekintély a bíró tárgyalási stílusából spontán adódik, a bíró pozíciójának szóló formális, vagy csak külön intézkedés árán fenntartott tekintély. Az utolsó kategóriába tartozik például, amikor a bírónak a Pp. 134. §-ban megfogalmazott rendfenntartás eszközeihez kell folyamodnia. A „fenntartott” kategóriába tartozó tárgyalásvezetési stílussal elenyésző számban találkoztam a vizsgált időszakban.

A táblázat alapján megállapítható, hogy túlnyomórészt a tárgyalási stílusból spontán módon alakul ki a bírói tekintély.

Általánosságban továbbá azt figyeltem meg, hogy minél kevesebben vannak jelen a tárgyaláson és ezen személyek közül minél több a laikus, annál kevésbé tartatja be a bíróság az alakszerűségeket.

d) Bírói tekintély megnyilvánulásai

A bírói tekintély külsőségekben való megnyilvánulásaival kapcsolatban Kengyel Miklós egy nagyon tanulságos szemelvényt idézett tanulmányában, melyet most én is szeretnék megosztani: „A bírónak tisztában kell lennie azzal, hogy benne a hatalom ... reprezentánsát látják. Nemcsak akkor, amikor feláll és ítéletet hirdet. Akkor is, amikor a folyosón végigmegy, leül a tárgyalóteremben, beszél, kérdez és válaszol. A hatalom akkor is sugárzik belőle, ha meg sem szólal... Soha nem szabad megfélemlenie azonosban arról, hogy a hatalomnak csak reprezentánsa és nem maga a hatalom. Nem szabad összetévesztenie magát azzal az erővel, amiből táplálkozik. A jó bíró nem félelmet kelt, hanem tiszteletet. Ha a bíró türelmetlen, ingerült, fennhéjázó, fölényes, gúnyos, sértő, – pedig ezek csak külsőségek – a hatalmat kicsinyíti le.”⁴

Az empirikus vizsgálatot a bírói tekintély tárgyalótermi megnyilvánulásaira korlátoztam. A fentebb már említett eredmény (ld. 12. sz. táblázat) befolyásoló tényezőit próbáltam vizsgálni.

80% a bírói tekintély spontán, a tárgyalási stílus révén nyilvánult meg

20% a bírói tekintély formális volt, csak a bíró pozíciójának szólt

Elsőként azt vizsgáltam meg, hogy a bíró életkora és neme milyen hatással lehet a tekintélyre.

13. sz. táblázat

Az alakszerűség megtartása és a bírói tekintély

A bíró	A bírói tekintély		Összesen
	spontán	formális	
fiatal (30 év alatt)	12%	0%	12%
középkorú (30-50 év)	50%	20%	70%
idősebb (50 év felett)	18%	0%	18%
Összesen	80%	20%	100%
férfi	25%	15%	40%
nő	52%	8%	60%
Összesen	80%	20%	100%

⁴ LUKÁCS: *Bírák könyve*. 23–24.

A következő táblázatban látható, hogy a bírói tekintély különböző megnyilvánulásai eltérő módon hatnak a tárgyalás hangvételére. Ha a bíró tekintélye közvetlenül a pervezetési stílusán alapul (spontán), akkor sokkal nagyobb mértékben tudja a tárgyalóteremben a hivatalos-tárgyilagos légkört fenntartani. Ha a bírói tekintély csupán formális, akkor sokkal gyakoribb lesz a feszült-ingerült hangulatú tárgyalás.

14. sz. táblázat

A tárgyalás hangvétele és a bírói tekintély

A bírói tekintély	A hangvétel			Összesen
	hivatalos	szigorú	feszült	
spontán	76%	4%	0%	80%
formális	8%	4%	8%	20%
Összesen	84%	8%	8%	100% n=50

A Kengyel-tanulmány vizsgálta a bírói tekintély hiányának kompenzálását is, illetve annak megjelenési formáit. A 12. sz. táblázat kapcsán is említettem, hogy a „fenntartott” kategóriába tartozó tárgyalásvezetési stílussal elenyésző számban találkoztam a vizsgált időszakban. Abban a két esetben a bíró rendreutasítással állította helyre tekintélyét.

e) Érzelmek és indulatok

A megfigyelés során a bírói érzelemnyilvánítás látható jeleire összpontosítottam. Hiszen, ahogy Kengyel Miklós is rámutatott: A bírói szerep egyik velejárója a szenvtelenység, az érzelmek és indulatok kifejezésétől való tartózkodás. A bírónak a per során mindvégig meg kell őriznie a tárgyilagosságát és a semlegességét. E nélkül nem tudja betölteni az igazságos és pártatlan döntőbíró szerepét. Az esetek túlnyomó többségében nem is tapasztaltam semmilyen érzelemnyilvánítást. Az esetek elenyésző hányadában tapasztalható jelenségeket két különböző módon próbáltam bekeategorizálni: Az első alapján a közvetlenül tapasztalható, leginkább verbális megnyilvánulásokat gyűjtöttem össze (rokonszenv, ellenszenv), a második során a tárgyalótermi metakommunikációt figyeltem meg.

Közvetlen érzelemnyilvánítást összesen három esetben tapasztaltam. Ebből két esetben (4 %) rokonszenvet, egyszer pedig (2%) ellenszenvet fejezett ki a bírói megnyilvánulás. Az utóbbi esetben a bíró *„Ingerülten beszélt a tanúval, miután nem értette meg a feltett kérdést. ... A tanú értetlenkedik, mire a bíró kitört: – Nem létezik, hogy nem emlékszik ennyire triviális dologra.”*

Metakommunikációs szituáció nyolc esetben volt megfigyelhető. Ebből hat alkalommal (12%) a bíró és a peres felek között, míg két alkalommal (4%) a bíró és az ügyvédek között zajlott le metakommunikáció. Legtöbbször bólintás és összemosolygás formájában jelentek meg metakommunikációs jelek.

Összefoglaló

A fentiekben láthattuk, hogy a laikus jogkereső személyek formális értelemben mit tapasztalhatnak egy-egy bírósági tárgyalás során. Ötven tárgyalás során tapasztalt jelenségek alapján bemutatásra került a Szegedi Városi Bíróság gyakorlata a tárgyalások hangvétele, tárgyalótermi beszédkultúra, az alakszerűségek megtartása, a bírói tekintély megnyilvánulásai, érzelmek és indulatok léte-hiánya tekintetében.

A tárgyalás hangvételét illetően az esetek jelentős részénél hivatalos-tárgyilagos, míg szinte elenyésző számban szigorú-merev, illetve feszült-ingerült légkört figyelhettem meg. A kutatási eredmények alapján nem fedeztem fel „nőies” vagy „férfias” tárgyalásvezetési stílust. Az viszont egyértelműen megállapítható, hogy mind a női bíráknál, mind pedig a férfi bíráknál a hivatalos tárgyalási hangvétel a jellemző.

A tárgyalótermi beszédkultúra vizsgálatánál az esetek túlnyomó többségénél közérthető természetes beszédstílust (69%), míg ennél jóval kisebb mértékben hivatalos jogászi (13%) stílust figyelhettem meg. Az ügyvédek beszédstílusának vizsgálata során legtöbbször az alábbi jellemzők megnyilvánulásaival találkoztam: közérthető, határozott, visszafogott. A peres felek leginkább igazodni próbáltak a bíróságon tapasztalt hivatalos beszédstílushoz, de sokszor találkoztam gátlásos, zavart felekkel is.

A tárgyalást vezető bírónak az alakszerűséghez való viszonyát vizsgálva az esetek 77%-ában tapasztaltam, hogy a tárgyalás alakszerű volt; 15%-ban a bíró csak a lényeges alaki szabályokat tartotta be; az esetek 8%-ában még a lényeges alaki szabályokat sem tartotta be. Az alakszerűségek megtartása és a bírói tekintély közötti összefüggéseket vizsgálva megállapítottam, hogy az esetek 80%-ban a bírói tekintély spontán, a tárgyalási stílus révén nyilvánult meg, míg az esetek 20%-ban a bírói tekintély formális volt, csak a bíró pozíciójának szólt.

Az érzelmek és indulatok létének-hiányának vizsgálata során közvetlen érzelmnyilvánításokat és metakommunikációs szituációkat figyeltem meg.

Szándékomban áll a vizsgálat kiterjesztése akár szegedi szinten a különböző bírói fórumokra (Megyei Bíróság, Ítéltábla), akár országos szinten. Nagyobb vizsgálati mintával, több eredménnyel olyan dokumentáció készíthető, amelyből az igazságszolgáltatási rendszerünk fejlesztése szempontjából építő jellegű javaslatokat tehetünk, következtetéseket vonhatunk le.

VIKTÓRIA DEILINGER

CULTURE OF PROCEEDINGS
- DESCRIPTIVE SOCIOLOGICAL STUDY ON THE BASIS OF THE
PRACTICE OF THE LOCAL COURT OF SZEGED

(Summary)

The study is based on Prof. Dr. Miklós Kengyel's work titled „Culture of proceedings”, which demonstrates what can experience a laic person during a trial in a formal sense. This research was carried out at the end of the nineteen eighties that is 20 years ago. Therefore developed the decision to examine the present-day status.

During the research fifty trials were observed. Experienced phenomena gave evidence of the practice of the Local Court of Szeged from the following aspects: 1) tone of the trials, 2) culture of courtroom speech, 3) keeping the formalities, 4) manifestation of the judicial authority, 5) existence or non-existence of feelings and emotions.

In the majority of cases the tone of the trials was official-objective, while almost in a negligible number strict-rigid or tense atmosphere was noticed. The culture of courtroom speech: in the vast majority of cases natural-understandable style (69%), while in a much lesser extent formal-legalistic (13%) style was observed. In connection with the trial leading judge's relationship with keeping the formalities the conclusion is the following: 77% of cases the trials were formal; 15% of cases only the essential procedural rules were kept; 8% of cases the relevant procedural rules were neither kept. The fifth issue was the monitoring of the existence or non-existence of feelings, emotions and situations of metacommunication.

I intend to extend the study to various judicial forums in Szeged (County Court, Court of Appeal) or national level. With larger research sample, with more results we could prepare documentation with conclusions and constructive proposals for the jurisdiction.

FEKETE ORSOLYA

Szép új világ? Új fejezet az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogának történetében

I. Bevezető

A fogyasztóvédelmi jognak az Európai Unió jogában betöltött szerepét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a Római Szerződésben már közössé tett jogterületekhez képest – képletesen szólva – egy viszonylag fiatal, de annál gyorsabban növő gyermekkel van dolgunk. Egy olyan gyermekkel, akinek szükségleteit illetően mindenki (a tagállamok) határozott véleménnyel rendelkezik, és akinek a változó (társadalmi-gazdasági) környezet is állandó, dinamikus formálódását vonja maga után.

Jelen tanulmány célja – a kiinduló helyzet rövid feltérképezését követően – az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK számú, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelve¹ (továbbiakban: Irányelv) szabályozási struktúrájának, rendelkezéseinek értelmezése és elemzése; a hazai implementálásával² kapcsolatos egyes problémák megvilágítása. A vizsgálódás során egy hosszabb kitekintést látunk indokoltnak az Irányelvben említett átlagfogyasztó, és a definiált fogyasztó fogalom tartalmának meghatározása kapcsán. Ennek során elsősorban az Európai Bíróság judikaturáját vesszük alapul, de vizsgáljuk az érintett német és magyar joggyakorlatot is.

Nem túlzás azt állítani, hogy az Irányelv új fejezetet nyitott az Európai Unió fogyasztóvédelmének történetében, és jelen helyzetben még csak tapogatózhatunk hatásait illetően. A vizsgálódás során nem törekedtünk teljeskörűsége; így nem végzünk elemzést az egyes tagállamoknak az implementációt megelőző jogi szabályozási környezeté-

¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005. május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról („Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”)

² Megjegyezzük, hogy a magyar nyelvben az *implement* szó fordításaként az átültetés kifejezés használata. A szövegbeli „magyartalanság” használata azonban nem véletlen, mivel álláspontunk szerint az átültetés kifejezés nem tükrözi tökéletesen az angol szó jelentéstartalmát; azaz nem utal arra, hogy nem pusztán az irányelv szövegének nemzeti jogba való szerinti való átvételéről van szó, hanem a nemzeti jogalkotó fórum számára előírt (rendszerint jogalkotást jelentő) kötelezettségről annak érdekében, hogy az irányelvben megfogalmazott cél megvalósuljon.

nek összehasonlításával, az implementáció miatt szükséges jogszabály módosítások feltárásával kapcsolatban. Felhívjuk ugyanakkor a figyelmet, hogy egy maximumharmonizációra³ törekvő irányelv esetében ezen körülmények feltárása sem lenne elhanyagolható.

II. A fogyasztóvédelmi jog kialakulása

Nincs kialakult konszenzus a témával foglalkozó kutatók között a fogyasztóvédelmi jog kialakulásának idejét illetően⁴. Álláspontunk szerint a fogyasztói társadalom kialakulása, a tömegtermelés, a tömegkultúra, az agresszív marketingstratégiák befolyásoló hatása, a fogyasztók számára hátrányosabb helyzetet eredményező információs asszimetria azok az ismérvek, amelyek a modern kort jellemzik, és amelyek az újkori fogyasztóvédelem jellemzőinek is meghatározói.

Jelen körülmények között az államok nem elégedhetnek meg a fogyasztó megfelelő informáltságát biztosító szabályok megalkotásával, és a fogyasztói tudatosság szerepének hangsúlyozásával; ennél többre van szükség. Az államnak – az egyes jogágak sajátosságait figyelembe véve – különböző szintű védelmet kell biztosítani a fogyasztók részére⁵.

Egy gondolat erejéig kívánatos arra is kitérni, hogy a magyar sajátosságok (a korábbi időszak hiánygazdasága, többnyire passzív szerepkörbe kényszerített fogyasztók) folytán a magyar jogban az állami protekcionizmust szükségképpen ki kell, hogy egészítse a tudatos, önálló fogyasztói magatartás kialakulásának elősegítése is ahhoz, hogy a szükséges szemléletváltás bekövetkezzen⁶.

III. Előzmények – fogyasztóvédelem az Európai Unióban

A következőkben rövid áttekintést adunk az Európai Gazdasági Közösség (majd Európai Unió) fogyasztóvédelmi politikájának fejlődéséről elsősorban az elsődleges (és csak kiegészítésképpen a másodlagos) joganyagot alapul véve.

A *Római Szerződés* 1957-es aláírásakor még nem volt közösségi szintű fogyasztóvédelem az Európai Gazdasági Közösségben. Az elsődleges cél a vámunió megerősítése-

³ A harmonizáció stílusát a szakirodalomban különböző megjelölésekkel illetik. Kecskés László totális és opcionális harmonizáció között tesz különbséget. Az előbbit Pázmándi Kinga a maximumharmonizáció, míg Vigh József Ferenc a teljes körű harmonizáció kifejezéssel jelöli. V.ö. KECSKÉS LÁSZLÓ: *EK-jog és jogharmonizáció*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1999. 215–216. p., PÁZMÁNDI KINGA: *A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalma*. in: *Gazdaság és Jog* 2008/9. 3. p., VIGH JÓZSEF FERENC: *A fogyasztó védelme érdekében tett újabb lépés az EU jogalkotásában: irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról*. in: *Külgazdaság Jogi melléklet*. 2007/9–10. 102. p.

⁴ V.ö. JAKAB ÉVA: *Stipulationes aediliciae* (A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban) *Acta Juridica et Politica*. Tomus XLIV. Fasciculus 7., Szeged, 2003. és FAZEKAS JUDIT: *A fogyasztóvédelmi jog fejlődése. A civilizált fejlődéstörténete*. „Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért”. Miskolc, 2003., 11. p.

⁵ A polgári jog, a közigazgatási jog és a büntetőjog eszközeivel nyújtott védelem eltérő vonásait lásd részletesen FEKETE ORSOLYA: *A fogyasztóvédelem néhány problémájáról a közigazgatási jog és a büntetőjog szemszögén keresztül*. Jogtudományi Közlöny 2009/9. 384–385. p.

⁶ A Kormány III. közléstávú fogyasztóvédelmi politikájának (2007–2013) egyik célkitűzése a tudatos (körültekintő, jogaival, kötelezettségeivel tisztában levő) fogyasztóvá nevelés elősegítése volt. http://tudatosfogyaszto.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=33&Itemid=46 (2009.08.28. 16.00)

vel a közös piac kialakítása volt, ahol a négy szabadság – az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlása – megvalósulhat. A közös mezőgazdasági és a versenypolitika kapcsán azonban közvetetten utalás történt a fogyasztókra.⁷ Az akkori felfogás szerint ugyanis a határok nélküli közös piac megvalósulásával és a közösségi versenyszabályok érvényesítésével a fogyasztók, mint az integrációs folyamat győztesei jelennek meg.

Először 1972-ben, a párizsi állam és kormányfői csúcstalálkozón merült fel a fogyasztóvédelem közösségi szinten való kezelésének problémája. Az Alapszerződésben ekkor még nem történt változás, csak a másodlagos jog területén; előbb ajánlások, majd irányelvek formájában megjelenő szabályok születtek.⁸

1975-ben elfogadásra került a Közösség fogyasztóvédelmi és tájékoztatási politikájának előzetes programjáról szóló tanácsi határozat⁹, amelynek keretében deklarálták azt az öt *fogyasztói alapjogot*, amelyek máig hatóan meghatározónak tekinthetők a közösségi fogyasztóvédelmi jog területén. Ezek a következők: a fogyasztók egészségének és biztonságának védelméhez, a fogyasztók gazdasági érdekeinek védelméhez, az oktatáshoz és tájékoztatáshoz, a jogorvoslathoz és a kárigények érvényesítéséhez, a fogyasztói érdekképviseltek létrehozásához való jog.

Az 1986. februárjában aláírt és 1987-ben hatályba lépett *Egységes Európai Okmány* legfontosabb vívmánya a jogharmonizációs folyamat felgyorsítása volt azáltal, hogy az újonnan bevezetett 100/A cikkben¹⁰ lehetővé tette a belső piac kiépítését szolgáló – tagállami szabályok harmonizációját célzó – közösségi intézkedések¹¹ többségi szavazással történő elfogadását, az addigi egyhangú szavazat megkövetelése helyett. A belső piac létrehozásához és működéséhez szükséges intézkedések meghozatala során egyes közös politikák – az egészségügy, a közbiztonság, a környezetvédelem és a fogyasztóvédelem – területén az Okmány *a fogyasztói érdekek magas szintű védelmének követelményéről* beszélt.¹²

Az Európai Uniót létrehozó *Maastrichti Szerződés* óta a fogyasztóvédelem kapcsán már valóban egy önálló közösségi politikáról beszélhetünk, hiszen a Szerződésben (tehát már az elsődleges joganyagban!) külön cikkben¹³ határozták meg a célként kitűzött magas szintű fogyasztóvédelem elérésében megvalósítandó Közösségi együttműködés tartalmát. A Szerződés tehát kifejezett rendelkezést tartalmazott a fogyasztóvédelem területén való jogalkotásról, így elhárult az akadály az átfogó, közösségi szintű fogyasztóvédelmi jog kialakítása előtt.¹⁴

⁷ Római Szerződés 39., 40., és 85., 86. cikkeiben (mai 33., 34., és 81. 82. cikkek).

⁸ Ezek elsősorban egyes élelmiszerek biztonsági előírásaival, árfeltüntetéssel, szabványosítással foglalkoztak.

⁹ 1975. április 14-ei tanácsi határozat. *Az Európai Unió politikái*, szerk.: KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS: Osiris Kiadó, Bp., 2000. 207. p.

¹⁰ Ma ez a 95. cikk.

¹¹ Kiemelendő, hogy az Okmány az intézkedés (*measure*) kifejezést használja, azaz ettől kezdve a jogharmonizáció addig csaknem kizárólagos eszközének tekintett irányelv mellett a rendeletek és az ajánlások is szolgálhattak harmonizációs célokat. V.ö. KECSKÉS: i.m. 224–225. p.

¹² 100/A cikk (3) bekezdés (mai 95. cikk (3)bekezdés). *Az Európai integráció alapszerződésai*. KJK-Kerszöv Jogi és üzleti Kiadó Kft. Bp., 2000. 89. p. és *Az Európai Unió politikái*, szerk.: KENDE TAMÁS – SZÜCS TAMÁS. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 206. p.

¹³ XI. cím 129/A cikk

¹⁴ Lényeges, hogy korábban a fogyasztóvédelmi célú intézkedéseknek összhangban kellett lennie a belső piac megvalósítását szolgáló intézkedésekkel. A fogyasztóvédelem ettől kezdve önálló politikává vált, lehetővé volt *kizárólag* fogyasztóvédelmi szempontokat figyelembe vevő intézkedések meghozatalára.

Rögzítésre került a *minimumharmonizáció elve* is. Ez azt jelenti, hogy az egyes tagállamok a fogyasztói érdekeinek védelmében a Közösségi szabályoknál szigorúbbakat is bevezethetnek, de ezeknek összeegyeztethetőknek kell lenniük a Szerződéssel, de a tagállamot értesítési kötelezettség terheli a Bizottság irányában.¹⁵ 1995-ben a Bizottság önálló fogyasztóvédelmi igazgatóságot állított fel.

Bár a fentebb kifejtettek és az e téren egyre inkább megélénkülő másodlagos jogalkotás a fogyasztóvédelem jelentőségének növekedését jelzik, álláspontunk szerint az igazi áttörést az *Amszterdami Szerződés* hozta meg, amely szemléletbeli változást hozott, horizontális politikává¹⁶ tette a fogyasztóvédelmi politikát. Ennek értelmében követelménnyé vált a fogyasztóvédelmi politika célkitűzéseinek és prioritásainak minden más Közösségi politika és tevékenység során való figyelembevétele. Az Amszterdami Szerződés az elsődleges jogforrások szintjén rögzítette a fentebb már hivatkozott, 1975-ben deklarált fogyasztói alapjogokat: „A Közösség – a fogyasztói érdekek előmozdítása és a fogyasztóvédelem magas színvonalának érdekében – hozzájárul a fogyasztók egészségének, biztonságának és gazdasági érdekeinek védelméhez, valamint – érdekeinek megóvása céljából – információhoz, oktatáshoz, önszerveződéshez való joguk előmozdításához.”¹⁷

Itt került kimondásra először az is, hogy a fogyasztóvédelmi követelmények teljesítése egy vállalkozás részéről *hozzáadott értéket* teremt, versenyelőnyt jelent a piacon. A minimumharmonizáció elve, valamint a Közösség és a tagállamok közötti hatáskörmegosztás a jogalkotás terén továbbra is fennmaradtak.

A közösségi szintű fogyasztóvédelmi politika kereteit 1975-től kezdődően elfogadott fogyasztóvédelmi programokból is nyomon követhetjük. A kezdetben öt, majd 1990-től kezdődően három éves időintervallumokra meghatározott programok minden esetben rögzítették az aktuális időszak prioritásait, ennek rendelve alá a szükséges intézkedéseket.

Vizsgálódásunk tárgya szempontjából a *Bizottság* által 2002. május 7-én elfogadott, a *2002 és 2006 közötti időszakra vonatkozó fogyasztóvédelmi stratégiája* érdemel kiemeltebb figyelmet, amely három középtávú célt határozott meg. Ezek közül az első az egységes, magas színvonalú fogyasztóvédelem kialakítása. Ezen cél kapcsán az egységesség rendkívül hangsúlyos elem. A fogyasztóvédelmi jogszabályok végrehajtása terén (az egyes kérdések irányelvekkel való szabályozása miatt) jelentős különbségek (voltak) tapasztalhatók a tagállamok között. Az eltérések lehetőségét az Unió bővítése csak fokozta. A programban deklaráltak szerint ahhoz, hogy az egységes belső piac az Unió polgárok mindennapjaiban is kézzelfoghatóvá váljon, szükséges, hogy alappal bizvasanak abban, hogy az Unió bármely tagállamában ugyanolyan magas szintű követelmények érvényesülnek egészségük, biztonságuk, gazdasági érdekeik védelme kapcsán. Ezen cél megvalósítása érdekében hangsúlyossá vált a termékek és a szolgáltatások biztonságosságának fokozása, a kereskedelmi gyakorlat egységesítése. Célként tüzték ki egyes a fogyasztókat közvetlenül érintő jogszabályok felülvizsgálatát, pontosítását (ilyen pl.: a fogyasztói szerződésekre, az árak feltüntetésére, az ingatlanok időben meg-

¹⁵ Maastrichti Szerződés 129/A cikk (3) bekezdés. *Az Európai integráció alapszerződésai*. 138. p.

¹⁶ A Szerződés 153. cikkely (2) bekezdésében megjelenő követelményt *keresetsznet-klauszulaként* is említik a szakirodalomban. V.ö. DIRK STAUDENMAYER: *Az európai fogyasztóvédelmi jog Amszterdam után – jelen helyzet és perspektívák*. in: Magyar Jog. 2000/4. 247. p.

¹⁷ Amszterdami Szerződés 153. cikk (1) bekezdés. *Az Európai integráció alapszerződésai*.

osztott használatára vonatkozó joganyag), a belső piac pénzügyi szolgáltatásaira vonatkozó átfogó jogi keretek megalkotását.¹⁸

A program fenti megállapításaival teljes mértékben összecseng a 2007-ben kibocsátott – a fogyasztóvédelmi joganyag felülvizsgálatának eredményeit rögzítő – *Zöld Könyv*. A vizsgálat eredményeképpen megállapításra került, hogy a fogyasztóvédelmi joganyag két irányban is tagolt. A minimumharmonizáció elvét rögzítő irányelvek az egyes tagállamok gyakorlatában nagymértékű eltérést eredményeznek, tényleges jogközelítésről csak kis mértékben beszélhetünk. A széttagoltság másik oka, hogy a fogyasztóvédelmi tárgykörben megjelent irányelvek nem rendezték az egymáshoz való viszonyukat; a gyakorlatban, egy-egy konkrét jogeset kapcsán számos problémát okozott egy-egy irányelv hatályának kérdése.

A kétségtelenül fennálló problémák megoldására a Zöld Könyv három megoldási javaslatot vázolt. Az első a vertikális megközelítés fenntartása, és az egyes irányelvek szisztematikus, külön-külön történő felülvizsgálata és módosítása. A második a horizontális szemléletű jogszabályok megalkotása. A harmadik a szabályozás mellőzése.¹⁹

A dilemma azóta eldöntöttnek látszik, figyelemmel arra, hogy a 2005/29/EK irányelv a horizontális szabályozás egyik kezdő lépése.

IV. A UCP²⁰ irányelv

1. Az irányelv szerkezete

Az Irányelv preambuluma áttekintést nyújt az irányelv céljáról, a hatályáról, az általa módosított jogszabályokról. Meghatároz egyes, az Irányelv szempontjából lényeges fogalmakat. Ennek – amint arra később részletesen kitérünk – például az átlagfogyasztó fogalmánál különös jelentősége van, mivel a tényleges rendelkezések között ez esetben nem találhatunk pontosabb definíciót.

Az Általános rendelkezések címet viselő első fejezeten belül találhatjuk az Irányelv célját (1. cikk), a fogalom meghatározásokat (2. cikk), a hatályra vonatkozó rendelkezéseket (3. cikk), végül egy a belső piac védelmét szolgáló előírást (4. cikk).

Az Irányelv második fejezete részletezi a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatra vonatkozó részletszabályokat. A jogszabály egy háromlépcsős szabályozást rögzít. Elsőként a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat általános tilalmát tartalmazó generálklauzulát találhatjuk (5. cikk); ezt követi a megtévesztő kereskedelmi gyakorlatok szakaszán belül előbb a megtévesztő tevékenységekre (6. cikk), majd a megtévesztő mulasztásokra vonatkozó rész (7. cikk); a 8–9. cikk meghatározza az agresszív kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó részletes szabályokat. Érdekes, hogy a szabályozás harmadik lépcsőjét jelentő feketelistás (azaz minden körülmény között tisztességtelennek minősülő) magatartásokat tartalmazó rész nem illeszkedik szervesen a jogszabály szövegébe, azokat az Irányelv I. számú melléklete tartalmazza.

¹⁸ FAZEKAS JUDIT: *Fogyasztóvédelmi jog*. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2007. 29–32. p.

¹⁹ FAZEKAS JUDIT (2007.) 35–36. p.

²⁰ A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat angol nyelvű megnevezésének rövidítéséből ~ *unfair commercial practises* adódik a megjelölés.

A 3. fejezetet egyetlen, a magatartási kódexekre vonatkozó cikk alkotja, végül a záró rendelkezéseket alkotó 4. fejezetben kerülnek rögzítésre a végrehajtásra, a szankciókra, a jogszabály-módosításokra, valamint az irányelv implementálására vonatkozó rendelkezések.

2. Az irányelv általános jellemzői

A 2005. május 11-én elfogadott Irányelv legjelentősebb novuma a *maximumharmonizáció*²¹ előírása a tagállamok számára az implementálásakor. Az irányelv – a nemzeti jogokban megvalósítandó várhatóan jelentős mértékű jogszabály módosításokra is tekintettel – az implementálás végső határidejeként 2007. június 12. napját jelölte meg, a módosított rendelkezések hatályba léptetésére pedig 2007. december 31. napját. A maximumharmonizáció előírása azért bír különös jelentőséggel, mivel a szabályozás tárgya eddig a tagállamok belső jogának immanens része volt. Figyelembe veendő ugyanakkor, hogy az irányelv hat éves átmeneti időtartamra lehetőséget biztosít a korábbi minimumharmonizációs irányelvek implementálásakor elfogadott, szigorúbb rendelkezéseket tartalmazó szabályok fenntartására²².

Újszerű az Irányelv megközelítése abban is, hogy sem szektor, sem közvetítő médium, se a tilalmazott magatartások fajtája vonatkozásában nem specifikus, hanem *átfogó jellegű szabályokat* ír elő, megfelelően a fentiekben már említett horizontális jellegű szabályozás követelményének.

A szabályozással kettős célt kívánt a közösségi jogalkotó elérni²³. Célul tűzte a magasabb szintű fogyasztóvédelem megvalósítását a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok megtiltásával. Már itt kiemelnénk azt az irányelv hatályakor részletesen tárgyalandó kérdést, hogy a jogszabály a fogyasztók (és nem a versenytársak) védelmét tartja szem előtt.

Emellett azonban harmonikusabbá kívánta tenni a belső piac működését az egységes szabályok határokon átnyúló szolgáltatások mértékére gyakorolt ösztönző hatásával. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra vonatkozó tagállami szabályok nagymértékű eltérése ugyanis riasztóan hat a piac szereplőire, a piac zavartalan működésének akadályát jelenti. Ha a piaci szereplő a származási országának általa ismert jogi környezetéből kilépve magasabb szintű védelemmel (és ekképpen rá nézve magasabb szintű követelményekkel) találja szemben magát, az nyilvánvalóan nem ösztönzi a határokon átnyúló szolgáltatások nyújtását. Ugyanez fordítva elmondható a fogyasztóról is, aki nem szívesen vesz igénybe olyan tagállamban szolgáltatást, ahol a fogyasztóknak nyújtott védelem a hazájában megszokottnál alacsonyabb szintű.²⁴

²¹ V.ö. 3. lábjegyzet. A korábban felsorolt megjelölések közül a maximumharmonizációt használjuk.

²² Ezen szabályokról azonban a bizottság irányában tájékoztatási kötelezettség terheli a tagállamot. Irányelv 3. cikk (5) és 19. cikk

²³ Irányelv preambulum (1)–(2)

²⁴ A Közösségben felmérésekkel is alátámasztották, hogy nem csupán a jogalkotói és jogalkalmazói oldal, hanem a fogyasztók és a vállalkozások is hiányolják az egységes közösségi szabályokat a fogyasztóvédelem és a tisztességtelen piaci magatartásokra vonatkozó rendelkezések terén. V.ö. KELEMEN KINGA: *A tisztességtelen piaci magatartás és a fogyasztóvédelem kapcsolata a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelv tükrében*. (in: Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem Egy európai irányelv átültetésének margójára. Szerk.: Vörös Imre) MTA Jogtudományi Intézet 2007. 20. p.

További fontos körülmény, hogy az Irányelv *szubszidiárius* szabályként fogalmazódik meg, miután rendelkezéseit csak akkor kell alkalmazni, ha különös közösségi jogi előírások vagy különös ágazati szabályok nincsenek²⁵.

Az irányelv a horizontális jellegű szabályozás követelményének megfelelően számos korábbi irányelvet módosít²⁶, biztosítva ezzel a joganyagban az összhangot.

3. Az irányelv hatálya

A vizsgálódás szempontjából az irányelv tárgyi hatálya érdemel különös figyelmet, ugyanis az kizárólag a fogyasztók és a kereskedők között²⁷ megvalósuló tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokra terjed ki. Nem vonatkozik tehát a vállalkozások egymás közötti kereskedelmi gyakorlataira. A gyakorlatban elhatárolási nehézséget okozhat, ha mind a fogyasztó, mind a versenytárs érdeke sérül. Például a magyar jogban is ismert jóhírnév megsértése nyilvánvalóan sérti a versenytárs érdekeit, de közvetve a fogyasztói döntéshozatali mechanizmusban is szerepet játszik, tehát a fogyasztó érdeke is sérülhet.

A mindkét irányú, tehát fogyasztók és kereskedők, valamint kereskedők egymás közötti viszonyait is lefedő irányelv megalkotásának elsősorban politikai akadályai voltak. A fentiekben említettek szerint az irányelv szabályozási tárgyköre jelenlegi formájában is a tagállamok által kizárólagosan, önállóan szabályozott terület volt. Kétségtelen, hogy az irányelv a jogalkalmazás számára nehézséget jelenthet; ennek következtében tárgyi hatályt illetően a jogirodalomban olvasható azon kritikákat, amely szerint az irányelv a közösségi szabályozás kettéválását vonja maga után, teljes mértékben megalapozottnak tekinthetjük²⁸.

A tárgyi hatály két olyan fogalmat alkalmaz, ami további definiálásra szorul: a kereskedő és a fogyasztó fogalmát. Kettőüket a szakmaiság-laikus elem elhatárolás mentén különíthetjük el. A kereskedő az a természetes vagy jogi személy, aki, illetve amely, az Irányelv szabályozási körébe tartozó kereskedelmi gyakorlatok során kereskedelmi, ipari, kézműipari vagy szakmai tevékenységével összefüggő célok érdekében jár el, (illetve a kereskedő nevében vagy érdekében jár el.)²⁹ A fogyasztó ezzel szemben az a természetes személy, aki az imént felsorolt tevékenységek valamelyikén kívül eső célok

²⁵ Irányelv preambulum (10)

²⁶ Módosításra került a 84/450/EGK tanácsi irányelv a megtévesztő reklámra vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről,

a 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a távollevők között kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről,

a 98/27/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a fogyasztói érdekek védelme érdekében a jogsértés megszüntetésére irányuló eljárásokról, és

a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv fogyasztói pénzügyi szolgáltatások távértékesítéssel történő forgalmazásáról, valamint a

2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről.

²⁷ Az angol nyelvű megjelölés *business, consumer* folytán az ilyen viszonyokat a szakirodalomban szokás B2C viszonyként megjelölni.

²⁸ V.ö. KELEMEN KINGA i.m. 51–54. p., FIRNIKSZ JUDIT – BALOGH VIRÁG – GRIMM KRISZTINA: *A tisztességtelen versenyt érintő jogharmonizációs folyamat a joggyakorlat tükrében* (in: Tisztességtelen verseny – fogyasztóvédelem Egy európai irányelv átültetésének margójára. Szerk.: Vörös Imre) MTA Jogtudományi Intézet 2007. 218–220. p., és VÍGH JÓZSEF FERENC i.m. 105. p.

²⁹ Irányelv 2. cikk b) pont

érdekében jár el³⁰. Az elhatárolásnak a szakmai elem-laikus elem mentén való megtörténte a nemzeti jogokban is bevett, elfogadott módszere a szabályozásnak. Ami új, és álláspontunk szerint kritika tárgyává tehető elem, az a fogyasztó fogalmának a természetes személyekre való leszűkítése³¹. Semmi sem indokolja, hogy a jogi személyt, aki szolgáltatást vesz igénybe, vagy valamilyen más kereskedelmi tevékenység alanya, kizárjuk a védelmi körből, mivel szenvedhet jogsérelmet, és ebből következően igényelne jogvédelmet³².

Kiemelendő továbbá, hogy bár az irányelv az előbbieket szerint pontos fogyasztó definíciót ad, a fogalom meghatározást követően a normaszövegben kizárólag az átlagfogyasztó kifejezéssel operál, amelynek pontos tartalmát nem határozza meg. Ez utóbbi vonatkozásában csak az Irányelv preambulumban található utalás arra nézve, hogy az Európai Bíróság esetjogának alapulvétele szükséges a fogalom tartalmának meghatározásához.

E vonatkozásban rögzítésre került, hogy „az átlagfogyasztókra vonatkozó vizsgálat nem statisztikai alapú vizsgálat. A nemzeti bíróságok és hatóságok – az Európai Bíróság esetjogának figyelembevételével – saját mérlegelési jogkörükben határozzák meg az átlagfogyasztó adott esetben tanúsított jellegzetes viselkedését.”³³

Röviden utalnánk arra a tényre, hogy az Irányelv elfogadását megelőzően a Bizottság által közrebocsátott tervezetben még egyértelműbb volt az Európai Bíróság esetjogának átvételére vonatkozó kötelezettség. A tervezet szövege ugyanis akkor még úgy fogalmazott, hogy az Irányelv az Európai Bíróság által kidolgozott átlagfogyasztóra vonatkozó tesztet kodifikálja³⁴. Később ez a kötelezettség „enyhült”, és a már említett módon szerepel az Irányelv szövegében.

A fentiekből következően valamennyi Unió tagállam – illetve annak érintett szervei – számára kiemelkedő jelentőséggel bír az e tárgykört érintő bírósági esetjog ismerete. Jelen tanulmányban ezen túlmenően a német és a magyar esetjog rövid bemutatására teszünk kísérletet.

³⁰ Irányelv 2. cikk a) pont

³¹ Az irányelv implementálása szükségessé tette néhány magyar jogszabály módosítását, és kiváltotta a korábban szélesebb körű fogyasztó fogalom leszűkülését.

Az 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.) a gazdasági és szakmai tevékenységi körén kívül eső célból szerződést kötő személyről beszélt (685.§); a Fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény 2008. 08. 31. napjáig hatályos (Fgytv.) 2.§ e) pontja szerint a fogyasztó a gazdasági vagy szakmai tevékenység körén kívül – árut vesz, rendel, kap, használ, illetve akinek a részére a szolgáltatást végzik, továbbá, aki az áruval vagy a szolgáltatással kapcsolatos tájékoztatás vagy ajánlat címzettje.

A 2008. augusztus 31. napjáig hatályos Tptv. még tovább tágitotta a „szokásos” fogyasztó fogalmat; fogyasztónak tekintette a megrendelőt, a vevőt és a felhasználót, idesorolva tehát a szakmai tevékenysége körében eljáró személyt is. (A szokásos kifejezést más magyar jogszabályban megjelenő fogyasztó fogalomhoz mérten használjuk.)

A jelenleg hatályos jogszabályok (Fgytv. 2.§ a) pont, Fttv. 2.§ a) pont, a Tptv. utaló szabályt tartalmazó 2/A§ (1) bekezdése) fogyasztónak egységesen csak a természetes személyt tekintik. A Vékás Lajos által régóta szorgalmazott szilárd fogyasztó-definíció tehát él, bár jelenlegi formájában kritika tárgyává tehető (ld. következő lábjegyzet) V.Ö. VÉKÁS LAJOS: Az európai közösségi magánjog sajátos alanyáról: a „fogyasztó” fogalmáról. in: Európai Jog: 2002/5. 3. p.

³² Az objektíve jobban megragadható laikus elem – szakmai elem elhatárolás mellett áll ki például Hámmori Antal is. V.Ö. HÁMMORI ANTAL: A „fogyasztó”-fogalom „dilemmái” különös tekintettel az Fgytv. módosításában és az új Ptk. javaslatban foglaltakra. In: Magyar Jog 2009/2. 93–94. p.

³³ Irányelv preambulumban (18)

³⁴ FIRNIKSZ–BALOGH: Grimm Krisztina: i.m. 235. p.

V. Kitekintés – az átlagfogyasztó fogalma az Európai Bíróság esetjogában

Ahogy azt már fentebb jeleztük, az Irányelvhez fűzött indokolás kimondja, hogy az átlagfogyasztóval szembeni tisztességtelenség statisztikailag nem vizsgálható. A mondottak összecsengenek a *Freiburger Kommunalbauten v Hofstetter* ügyben³⁵ született döntésben foglaltakkal, amely szerint követelmény, hogy a nemzeti bíróságok és hatóságok „saját mérlegelésük szerint ítélik meg az átlagfogyasztó reakcióját egy adott ügyben.”³⁶

Mindez azt is jelenti, hogy az átlagfogyasztó sem rendelkezik számszerűsítettten meghatározható, statisztikailag pontosan igazolható jellemzőkkel. Az átlagfogyasztó ismérvei mindig egy konkrét ügyben, a vizsgált esettel, az érintett termékkel vagy szolgáltatással összefüggésben vizsgálandók. Ha az áru vagy a szolgáltatás vonatkozásában az összes fogyasztó felvevő piacot jelent, akkor az átlagfogyasztó az összes fogyasztó átlaga. Ha a címezettek köre szűkebben vonható meg, akkor az átlagfogyasztót ezen szűkebb keresztmetszetben lévő fogyasztók átlagtagjai jelentik. A Kelemen által hivatkozott tanulmány arra is kitér, hogy bizonyos esetekben a nyelv is lehet olyan korlátozó tényező, amely a vizsgált fogyasztók csoportjának szűkebb körben való megvonását teszi szükségesé. Ilyen lehet például az az eset, amikor egy terméket csak kevesek által használt és értett nyelven reklámozniak³⁷.

A kezdeti (Maastricht előtti) időszakban a fentiek alapján az Európai Bíróság választott témánk szempontjából releváns ítéleteiben alapvetően azt vizsgálta, hogy mennyiben egyeztethető össze az eljárás alá vont magatartása a Római Szerződés áruk, személyek, szolgáltatás és a tőke szabad áramlását biztosító 30. cikkével? Gyakoriak voltak a reklámozással összefüggésben fölmerült esetek. A reklámozás, mint szolgáltatás egyike a négy szabadságnak, tehát védelemben részesítendő. Ezen túlmenően a reklám információ is, amely megkönnyíti a választást a fogyasztók számára, s ekként fontos szerepe van a verseny fenntartásában.³⁸

1. GB-INNO ügy

A *GB-INNO* ügyben³⁹ előzetes döntéshozatali eljárás keretében járt el az Európai Bíróság. A megvizsgálandó kérdés az volt, hogy a Belgiumból Luxemburgba bevitt reklámanyagokra vonatkozik-e az árengedmények feltüntetésére vonatkozóan tilalmakat rögzítő luxemburgi szabály? A jogesetbeli reklámban alkalmazott tájékoztatás megfelelt a belga előírásoknak: teljes körű volt, utalt az árengedmény fennálltának idejére, és feltüntette a korábbiak mellett a csökkentett árakat. A luxemburgi szabályok a fogyasztók megtévesztésének elkerülése érdekében azonban tilalmazták a korlátozott idejű árengedményekkel kapcsolatos kereskedelmi ajánlatokat, ha megjelölték az ajánlat időtartamát, vagy feltüntették a korábbi árakat.

³⁵ C-237/02.

³⁶ V.ö. KELEMEN: i.m. 2007. 58. p. A szerző egy angol nyelvű tanulmányra hivatkozik, amely *An analysis of the application and scope of the unfair commercial practices directive* címmel jelent meg 2005. májusában.

³⁷ V.ö. KELEMEN: i.m. 59. p.

³⁸ Lásd ennek részleteit MANFRED A. DAUSES: *Az Európai Bíróság gyakorlata a közös piaci fogyasztóvédelem és versenyszabadság kérdéseiben*. in: Jogtudományi Közlöny 1996/9. 364–367. p.

³⁹ C-362/88.

Az Európai Bíróság döntésében megfogalmazott alaptétel szerint a „közösségi jog a fogyasztóvédelem egyik alapvető követelményét a fogyasztó tájékoztatásában látja”⁴⁰ A reklám pedig a fentebb már említettek szerint a fogyasztói tájékoztatás egyik eszköze. Azzal, hogy a fogyasztót gátolják a reklámhoz való hozzájutásban, végső soron az áruk szabad áramlása szenved sérelmet, abban az értelemben, hogy ha a fogyasztó nem szerez tudomást a más tagállambeli kereskedelmi ajánlatokról az ott közzétett formában, nem is mehet el ebbe a tagállamba megvásárolni azt.

Az Irányelv indokolása két, az átlagfogyasztó további megítélése szempontjából releváns jogesetet is említ, a Gut Springenheide, és a Clinique eseteket.⁴¹

2. Clinique ügy

Az időben később lezajlott *Clinique* ügyet⁴² ismertetjük előbb, mivel az ebben megjelent lényegi kérdések még szintén a Maastricht előtti időkhöz kapcsolódnak. Az ügyben, az amerikai Estée Lauder cég német és francia leányvállalata a német UWG⁴³ szigorú szabályaira tekintettel nem a szokásos Clinique megnevezéssel hozta forgalomba termékeit az akkori NSZK-ban, hanem Linique megnevezéssel. Tartottak ugyanis attól, hogy az eredeti megnevezésből a fogyasztók gyógyászati termékre következtetnének, amely az UWG szerint megtévesztésnek minősülne. A későbbiekben a cég egyes termékeit a költségek csökkentése céljából a más államokban szokásos megjelöléssel hozta forgalomba az NSZK-ban is, amely magatartása miatt eljárás indult ellene. Az előzetes döntéshozatali eljárásban a Bíróság elé kerülő ügyben az volt a kérdés, hogy „az EK Szerződés 30. és 36. cikke értelmezhető-e úgy, hogy ezek a cikkek nem teszik lehetővé a tisztességtelen versenyre vonatkozó olyan nemzeti előírás alkalmazását, amely megengedi, hogy egy másik európai országban jogszerűen előállított [...] kozmetikai termék behozatalát és forgalmazását azzal az indokolással tiltsák meg, hogy a „Clinique” terméknevét a fogyasztókat megtévesztené [...] ha ezt a terméket ezen a néven az európai közösség más országaiban jogszerűen és mindenféle kifogás nélkül forgalmazzák?”⁴⁴

A konkrét ügyben kétség nélkül megállapítható volt, hogy egy az áruk forgalmazását akadályozó UWG-beli szabályról volt szó, amelyet a szerződésben foglalt kivételek egyike, jelen esetben a fogyasztók egészségének védelme tehetett volna csak jogszerűvé. A Bíróság szerint azonban a termék megnevezése nem elegendő a megtévesztő hatás kiváltásához figyelemmel arra is, hogy a kozmetikai termékeket nem gyógyszertárak, hanem illatszerboltok forgalmazták, kiszerelésük is eltért a gyógyászati termékektől.

3. Gut Springenheide ügy

A másik a *Gut Springenheide* ügy⁴⁵, amelyben egy reklám fogyasztókra gyakorolt hatását vizsgálták. Az ügyben a Gut Springenheide GmbH 10 friss, 6 gabonás tojás felirattal

⁴⁰ V.ö. JÜRGEN KESSLER: *A versenyjogi megtévesztési tilalom és az európai piaci rend*. Versenyfelügyeleti Értesítő. 1996. évi 9. szám 316. p.

⁴¹ V.ö. Kelemen i.m. 57. p.

⁴² C-315/92.

⁴³ Gesetz gegen unlauteren Wettbewerb= Tisztességtelen verseny elleni törvény

⁴⁴ JÜRGEN KESSLER: 317. p.

⁴⁵ C-210/96.

reklámozott és értékesített olyan tojásokat, amelyek állítása szerint olyan tyúkoktól származtak, amelyek takarmányának 60%-a 6 különféle gabonából állt. A kérdés az volt, hogy ezen állítás alkalmas-e a fogyasztók megtévesztésére. Az ügyben az Európai Bíróság által hozott döntés szerint nem volt szükség szakvélemény beszerzésére vagy a fogyasztók körében végzett közvélemény kutatásra. Álláspontja szerint annak eldöntésében, hogy egy állítás, megjelölés vagy leírás alkalmas-e a fogyasztó megtévesztésére, az olyan átlagfogyasztóból kell kiindulni, aki megfelelően informált, kellően figyelmes és körültekintő⁴⁶. Mindamellett a Bíróság nem zárta ki a közvélemény kutatás, vagy szakértői vélemény beszerzésének lehetőségét, amennyiben azt az eljáró nemzeti bíróság szükségesnek ítéli meg.

4. Az átlagfogyasztó fogalmának alakulása néhány védjegyekkel kapcsolatos ügyben

A Gut Springenheide ügyre történt utalás a Bíróság ítéletében a *Lloyd ügyben*⁴⁷, amelyben a Lloyd Schuhfabrik Meyer & Co GmbH ellen védjegybitorlás kérdésében indult eljárás. Ítéletében a Bíróság annak eldöntése kapcsán, hogy a fogyasztó számára két védjegy összetéveszthető vagy sem, szó szerint visszatér a korábban már kimondott (és a későbbiekben többször visszatérő) fordulathoz, amely szerint az átlagos fogyasztóból kell kiindulni, aki megfelelően informált, kellően figyelmes és körültekintő⁴⁸.

Ugyanez állapítható meg a *Koninklijke Philips Electronics NV v Remington Consumer Products Ltd ügyben*⁴⁹, amelyet eredetileg szintén védjegybitorlás miatt indított Angliában a Philips társaság a Remington ellen. A High Court elutasító döntése ellen a Philips a Court of Appeal-höz fellebbezett, és ez utóbbi fordult előzetes döntéshozatali eljárás keretében az Európai Bírósághoz. Az ügyben felmerült – az egyes védjegykategóriák lajstromozhatóságával kapcsolatos – problémák, nem tartoznak a vizsgálódásunk körébe. Számunkra az ítélet azon pontja releváns, amely kimondja, hogy valamely áru formájából álló megjelölés megkülönböztető képességét [...] a szokásosan tájékozott, ésszerűen figyelmes és körültekintő átlagfogyasztó általi feltehető észlelését tekintetbe véve kell értékelni.⁵⁰

A védjegyek lajstromozhatóságával, illetve a védjegybitorlással kapcsolatos ügyekben mindig központi kérdés volt, hogy egy adott termék célcsoportja – amely szokásos mértékben tájékozott, ésszerűen figyelmes és körültekintő, átlagos fogyasztókból áll – hogyan észlelné az adott védjegyet. A fogyasztóval szemben támasztott ezen követelményekre 2004-ben az Európai Bíróság már mint állandó ítélkezési gyakorlatra hivatkozott a *Picasso-ügyben*⁵¹, melyben Picasso örökösei sikertelenül támadták a PICARO szömegjelölésű és különféle járművöknél alkalmazni kívánt védjegyet.

⁴⁶ Szó szerint „... an average consumer, who is reasonably well-informed, and reasonably observant and circumspect.” V.ö. C-210/96 31. pont.

⁴⁷ C-342/97

⁴⁸ V.ö. 45. számú lábjegyzet.

⁴⁹ C-299/99.

⁵⁰ C-299/99. 63. pont. Megjegyezzük, hogy a fogyasztóval szemben támasztott követelmények leírása a magyar szövegben itt némileg eltér a korábban már említettől. Ebben az ügyben az Európai Bíróság honlapján található hivatalos magyar fordítást vettük alapul, de az eredeti angol nyelvű szöveg teljes mértékben meg egyezik a korábbiakkal. V.ö. 46. számú lábjegyzetbeli idézet.

⁵¹ T-185/02. 35.pont

Később a bíróság gyakorlata tovább finomodott, és rögzítésre került, hogy ha a védjegy által érintett termék valamennyi fogyasztónak szánt, általános fogyasztási cikk, akkor azon célközönséggel szemben sem támaszthatók speciális ismérvek, amelynek észlelése az adott ügy eldöntése szempontjából releváns⁵². A nyelvi tényezők azonban itt is korlátozóak lehetnek, miként az a QUICK-GRIP megjelölésű szóvédjegy ügyében⁵³ kiderült. Az angol nyelvű megjelölés miatt a szokásos fogyasztó csoportja itt az angol ajkú átlagfogyasztókra szűkül.

Az is kifejtésre került, hogy a fogyasztók által tanúsított figyelem foka, mértéke nagymértékben függ a megvenni kívánt áru értékétől, illetve az adott területen való jártasság fokától. A New Look Ltd a ruházati ágazatban alkalmazott védjegyek kapcsán⁵⁴, míg a Henkel KGaA egy általa forgalmazott tisztítószer dobozának alakja kapcsán⁵⁵ hivatkozott sikertelenül a fogyasztók részéről megnyilvánuló különleges figyelemre, amely az összetéveszthetőséget kizárná.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az Európai Bíróság bizonyos korrekciókat alkalmazva a körületekintő, megfelelően tájékozott, ésszerűen eljáró fogyasztóból indul ki. Az, hogy ez nem jelenthet abszolút mércét, egyértelműen kiderül az Irányelv (18) bekezdéséből, amely utal az esetleges társadalmi, kulturális és nyelvi tényezők által generált eltérésekre, illetve azon fogyasztói csoportok tagjaira, akik egyes tulajdonságaik (pl. koruk, betegségük) miatt kiszolgáltatottak. Azokban az esetekben, amikor a fogyasztóknak ezen szűkebb köre a címzett, akkor ezen csoport tagjai képezik az átlagfogyasztó-modell viszonyítási alapját.

A Bíróság által alkalmazott fogyasztó-modell jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni: vízválasztó lehet egy magatartás jogi megítélése, azaz annak a szabályozással való összeegyeztethetősége, illetve jogszabályba ütközésének megítélése kapcsán.

VI. A fogyasztó fogalmának változása a német versenyjogban

A német Legfelsőbb Bíróság az általa alkalmazott fogyasztó-modell felülvizsgálatára kényszerült az Európai Bíróság joggyakorlatának hatására. Amint azt Vida az egyik kommentártört idézve kifejti, a német Legfelsőbb Bíróság korrigálta a fogyasztóról alkotott képét⁵⁶.

Az Európai Bíróság gyakorlatában megjelenő „értelmes fogyasztó” modellje szemben állt a német joggyakorlatban elfogadottal, az ugyanis az olyan fogyasztó modelljéből indul ki, aki „az ütődöttség határán mozog, szellemileg kiskorú, gyámkodásra és segítségére szorul és akit a megtévesztő reklámozással való félrevezetés legkisebb veszélye ellen is óvni kell.”⁵⁷ A megfogalmazást lehet túlzónak minősíteni, de az alábbiakban

⁵² T-115/03.

⁵³ T-61/03.

⁵⁴ T-117/03., T-119/03. és T-171/03. egyesített ügyek

⁵⁵ T-393/02.

⁵⁶ VIDA SÁNDOR: *Az „átlagos” fogyasztó az európai és a német védjegyjogban.* in: Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 109. évfolyam 2. szám. 2004/4. <http://www.mszh.hu/kiadv/ipsz/200404/02-eurjog-vida.html?printable=1>. (2008.10.10. 15.40)

⁵⁷ Emerichet idézi Vida. V.ö. VIDA SÁNDOR: *A fogyasztó fogalma az Európai Bíróság gyakorlatában.* Versenyfelügyeleti Értesítő 1999. évi 1. szám 40. p.

ismertetett jogesetek azt is megmutatják, hogy a megjegyzés nem nélkülöz minden alapot.

1. Yves Rocher ügy

Jól példázza a korábbi német jogszemléletet az Európai Bíróság elé kerülő *Yves Rocher* ügy⁵⁸. Egy a tisztességtelen gazdálkodás ellen küzdő német egyesület az említett francia cég német leányvállalata ellen indított pert az UWG 6.§-ára való hivatkozással, amely tiltotta⁵⁹ egy termék régi és új árának egymás mellett szembeütlő módon való feltüntetését, a termék ilyen módon való reklámozását. A szabályozás indoka az volt, hogy a gazdasági szereplőknek ne legyen lehetősége a fogyasztó oly módon való félrevezetésére, hogy egy általa ténylegesen korábban nem érvényesített árat feltüntetve régi árként a fogyasztóban a kedvező vásárlás lehetőségének képzetét keltse. Való igaz, hogy a piaci szereplők gyakran visszaéltek a fogyasztó vásárlási kedvére kedvezően ható árcsökkenés feltüntetésével⁶⁰, ezzel azonban a fogyasztó tájékoztatását szolgáló ténylegesen alkalmazott árak szembeállítására is tiltottá vált. A Bíróság – megfelelően a fent hivatkozott 1975-ös tanácsi határozatban foglaltaknak – a fogyasztóvédelem egyik alapvető pillérének tartja az információhoz jutás jogosultságát. Az Európai Bíróság így a Római Szerződés 30. cikkelyébe ütközőnek találta a fenti jogszabályhelyet, kimondta, hogy alkalmas a tagállamok közötti kereskedelem korlátozására, és ezt a korlátozást nem teszi lehetővé egyetlen a Szerződésben felsorolt kivétel sem.⁶¹

2. Verein gegen Unwesen in Handel und Gewerbe Köln E.V. v Mars GmbH

A túlzott mértékű védelem hasonló megnyilvánulásával találkozhatunk a *Mars*-ügyben⁶². Egy a tisztességtelen verseny ellen fellépő német szövetség többek között az alperesi cég által forgalomba hozott jégkrémek csomagolásán szereplő „+10%” feliratot kifogásolta. A felperesi szövetség arra hivatkozott, hogy a „+10%” felirat feltüntetése a termékeken olyan módon történt, amely a fogyasztóban azt a képzetet kelthette, hogy a termék volumene az új jelölést tartalmazó rész méretének megfelelően növekedett, holott a csomagolásnak ez a része több, mint a termék 10%-a. A Kölni Tartományi Bíróság az Európai Bíróság előzetes döntését kérte az ügyben. Az Európai Bíróság szerint az ésszerűen körültekintő fogyasztókról feltételezhető hogy tudják, nincs szükségszerű összefüggés a termék tömegének növekedéséhez kapcsolódó reklámjelzések mérete és a tömeg növekedésének mérete között⁶³.

Érdekes, hogy az ügyben 1999-ben még a Bíróság döntésével egyetértő Vida 2007-re némileg módosította álláspontját, és egy kevésbé mechanikus, differenciáltabb fogyasztó modellje mellett teszi le voksát. Véleménye szerint már a Mars-ügyben is figyelembe kellett volna a Bíróságnak vennie azt, hogy az ügyben érintett termék (jégkrém)

⁵⁸ C-126/91

⁵⁹ Meg kívánjuk jegyezni, hogy a hivatkozott szakaszt egy 1994-es módosítás hatályon kívül helyezte.

⁶⁰ A vevőcsalogatást célzó fiktív árkedvezmény a mai magyar piacon is gyakran alkalmazott fogás, amelyet az illetékes szervek megfelelően szankcionálnak is. V.ö. 21/2007.Vj., 149/2007.Vj., 39/2008.Vj.

⁶¹ V.ö. ViDA: 1999. 42. p.

⁶² C-470/93.

⁶³ V.ö. ViDA: 1999. 43. p.

tipikus vásárlói gyermekek, így nem az átlagos fogyasztóból, hanem az átlagos gyermekfogyasztóból kellett volna kiindulni.⁶⁴

Visszatérve a korábban említett különbségre a német és az európai fogyasztói felfogás között, több neves szerző álláspontját tekintve úgy tűnik, Németországban is elfogadottá vált a változtatás szükségessége. Jürgen Kessler szerint „A Bíróság fogyasztópolitikai koncepciója [...] jelentősen eltér a német versenyjogi gyakorlat „vezérmotívumaitól”. A koncepció az öntudatos, érdeklődő fogyasztó modellje, aki hasznosítja a termékekre vonatkozóan rendelkezésre álló információkat és döntéshozatalának alapjává teszi őket.”⁶⁵

A *Nissan ügyben* hozott ítélet kapcsán Vida a Főügyész⁶⁶ perösszefoglalóban megjelenő azon római jogi mondást idézi, amely úgy hangzik: „Vigilantibus non dormientibus iura succurrunt”, azaz „A jog az ébereké és nem az alvóké”.⁶⁷ Mindez jól mutatja, hogy mekkora utat kellett bejárnia a német joggyakorlatnak a gyámoltott fogyasztó pozíciójától az öntudatos, és magáért tenni akaró-tudó fogyasztó modellül állításáig.

Egyet kell értenünk Kesslerrel, aki – utalva az Európai Bíróság egy ítéletében foglaltakra – kiemeli, hogy a fogyasztókra vonatkozó elképzelések nem csak az egyes tagállamokban eltérőek, hanem egy-egy tagállamon belül is továbbfejlődnek. Egy a fogyasztók kielégítésével foglalkozó belföldi ágazat előnyének megőrzése végett azonban a tagállamok jogi szabályozással nem segíthetik elő a fogyasztói szokások megmerevedését.

Érdemes Alfred Hagen. Meyer gondolataira is kitérnünk. Meyer elemzésére egyrészt Traub hivatkozik egy átfogó tanulmányában⁶⁸, amikor azt mondja, hogy az Európai Bíróság döntéseiben egyre inkább a kritikus, figyelmes, körültekintő, megfontolt fogyasztót állítja modellként. Ennél is érdekesebb azonban Meyernek a Dausés által idézett gondolata⁶⁹, amely szerint az áruforgalom liberalizálásának előrehaladásával az Európai Bíróság ítéleteiben célzatosan növeli a fogyasztók racionalitása és tanulóképessége iránti követelményeket. A fejlődés a fogyasztótól a termékek figyelmes szemügyre vételét követeli meg a lényeges tulajdonságok megragadása érdekében.

VII. A magyar fogyasztó-modell

A Traub-féle összehasonlító elemzés alapjául szolgáló magyar országtanulmány megállapítása szerint a fogyasztó védelmét szolgáló magyar versenyjogi szabályozás nagymértékben megegyezik a német joggal⁷⁰. Erre tekintettel a német példa vizsgálata nem

⁶⁴ VIDA SÁNDOR: *A reklám és a gyermekek az EK és néhány tagállam jogában*. (in. Tiszteletteljes verseny – fogyasztóvédelem Egy európai irányelv átültetésének margójára. szerk.: Vörös Imre. MTA Jogtudományi Intézet 2007. 108–110. p.

⁶⁵ KESSLER: i.m. 317. p.

⁶⁶ Megjegyezzük, hogy a mai terminológiában már a Főtanácsnak kifejezés használatos.

⁶⁷ VIDA: 1999. 42. p.

⁶⁸ FRITZ TRAUB: *A fogyasztó fogalma a versenyjogban. Jogösszehasonlító áttekintés*. in Versenyismeret (1995) XLIII. (október–november) 73. p. (fordította: Pappné Ritter Jolán)

⁶⁹ DAUSÉS: i.m. 371. p.

⁷⁰ TRAUB: i.m. 74. p.

volt véletlenszerű, a magyar versenyjogi szemlélet⁷¹ némethez való közel állása indokolta a változások megemlítését.

A GVH – az általa követett alapelveket feltáró-magyarító dokumentum⁷² szerint – a körütekintő fogyasztóból indul ki. A körütekintő fogyasztó magatartásának egyrészt meghatározó eleme a *racionalitás*. Az így cselekvő fogyasztó döntéshelyzetben felkutatja a döntés meghozatalához szükséges információkat és a szituációnak megfelelő magatartást tanúsítva cselekszik. A fogyasztói döntés meghozatalában ugyanakkor helyet kap a szubjektum is: a fogyasztó – mérlegelve a döntés várható következményeit – a feltárt alternatívák közül a *számára* legelőnyösebbet választja. A GVH meghatározása szerint: „a fogyasztó a számára elérhető optimum elérésére törekszik”.⁷³

Az imént megrajzolt fogyasztói modell – első pillantásra – úgy tűnik megfelel az Európai Bíróság esetjogában kimunkált megfelelően informált, kellően figyelmes és körültekintő fogyasztónak.

Vannak azonban olyan vélemények, amely szerint a magyar joggyakorlat nagy része összeegyeztethetetlen a Római Szerződés 30. cikkével, valamint szigorúbb, mint az EU országok közül is a legszigorúbbnak tartott joggyakorlata.⁷⁴

Álláspontunk szerint a GVH Versenytanácsának *egyres határozataiban* megjelenő fogyasztó-modell az azóta felülvizsgált túlzottan protekcionista német modellhez hasonlítható.⁷⁵ Erre jelenthetnek példát az alábbiakban részletesen bemutatott felsőfokú jelzők alkalmazásával kapcsolatos szigorú követelmények. Más döntésekben⁷⁶ viszont teljesen mondható az összhang az Európai Bíróság gyakorlatával.

1. A felsőfokú jelzők alkalmazásával kapcsolatos határozatok

A felsőfokú jelzők alkalmazásával kapcsolatban a GVH következetes álláspontot képvisel. Eszerint abban az esetben, ha egy vállalkozás magáról vagy termékéről olyan felsőfokú jelzőt állít, amelynek a fennálltát a reklámozás teljes időtartama alatt nem tudja objektív ismérvek alapján, hitelt érdemlően alátámasztani, jogsértést követ el.

⁷¹ Megjegyezzük, hogy a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.) hatályba lépésével egyidejűleg a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. Tv. (Tpv.) és a Fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (Fgytv.) is módosult. A Tpv. ezt követően kizárólag az üzletfél, azaz a fogyasztónak nem minősülő személy vonatkozásában tiltja a megtévesztést. Az Fttv. tartalmazza a fogyasztóval, azaz az önálló foglalkozásán és gazdasági tevékenységén kívül eső célok érdekében eljáró természetes személlyel szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmát. V.ö. Tpv. 2/A§ és Fttv. 2.§ a) pont és 3.§ Figyelemmel arra, hogy az Fttv. hatályba lépését megelőzően az Európai Bíróság gyakorlatában megjelenő jogértelmezéshez hasonló értelmezési gyakorlat a GVH esetében alakult ki, ezen szerv esetjogát választjuk az elemzés alapjául.

⁷² Ez a dokumentum a Háttérmagyarázat. A Gazdasági Versenyhivatal által követett, a fogyasztói döntések szabadságára vonatkozó alapelvek címet viseli. Megjegyezzük, hogy a dokumentum jogi minősége nem tisztázott, hiszen nem jogforrás, a GVH gyakorlatát azonban teljes mértékben meghatározza, így közvetve a piaci szereplőket is befolyásolja.

⁷³ Háttérmagyarázat 10. p.

⁷⁴ Vida Sándor itt Petschet idézi. V.ö. VIDA SÁNDOR: *A fogyasztó versenyjogi védelme a megtévesztéssel szemben*. Magyar Jog 2000. 11. szám 665–666. p.

⁷⁵ Az összevetés természetesen nem lehet teljes körű, mivel nem hagyható figyelmen kívül, hogy a Tpv. 83.§-a szerint a Versenytanács ügy érdemében határozatának bírósági felülvizsgálata kérhető, amellyel elmarasztaló döntés esetén az eljárás alá vontak, igen gyakran élnek is.

⁷⁶ 2005. november 1-től (igazodva a Ket. rendszeréhez) a versenyfelügyeleti eljárásban kétféle döntés hozható. Az ügy érdemében a Versenytanács által hozott döntés neve a *határozat*, az egyéb kérdésekben a versenytanács vagy a vizsgáló által hozott döntés neve a *végzés*.

Visszatérő probléma például a No.1. rövidítés alkalmazása⁷⁷, amely a GVH értelmezésében önmagában a többi termékhez képest kiemelkedő minőséget, illetve minőségbeli elsőséget jelent. Nem értünk egyet ezen állásponttal, mert véleményünk szerint a fogyasztók az ilyen kifejezéseket megfelelően kezelik⁷⁸, a reklámok nyelvezetében gyakran megjelenő „szokásos” túlzások közé sorolják őket. Problémásnak találjuk, hogy az olyan ízléstől függő kifejezések alkalmazását, mint legfinomabb, legszebb, stb. nem is lehet megfelelő módon alátámasztani, hiszen a fogyasztók körében végzett felmérés is azok szubjektív értékítéletét tükrözné.⁷⁹

Más megítélés alá eshet, ha a nem bizonyított felsőfokú jelzők alkalmazása kiszolgáltatott fogyasztói csoportokkal szemben történik meg. Például egy gyógyhatású rákellenes készítmény a leghatékonyabbnak és legerősebbnek minősítése, az állítást alátámasztó megfelelő vizsgálati eredmények nélkül. Az egészség helyreállítására szolgáló termékek ugyanis bizalmi termékek, amelyeknél különösen fontos, hogy a sérülékeny, egészségügyi problémákkal küzdő fogyasztókban ne keltsenek hiú ábrándokat.⁸⁰

Álláspontunk szerint a megfelelően alá nem támasztott felsőfokú jelzők használatának következetes bírságolása nem hagyható teljes egészében kritika nélkül. Egy *differeenciáltabb gyakorlat* kialakítása azonban valóban megoldást jelenthetne.

2. „A tájékoztatás nem teljes körű...”

A Versenytanácsi határozatokban visszatérő fordulatként kerül megállapításra, hogy a fogyasztói döntés meghozatala egy folyamat, amelynek nemcsak egészét, hanem egyes részeit is védi a versenytörvény⁸¹. A korábbi Tptv. a fogyasztói döntések befolyásolásának tilalmáról beszélt, azaz nemcsak azok a magatartások vonhattak maguk után szankciót, amelyek teljes egészében meghatározták a fogyasztó magatartását, hanem az olyanok is, amelyek érdemben kihatással voltak a döntési folyamatra.

A fogyasztók felé irányuló minden tájékoztatással szemben máig alapvető követelmény, hogy a fogyasztó reális képet kaphasson az érintett vállalkozásról, annak árujáról, vagy az általa nyújtott szolgáltatásról. Ennek a követelménynek a reklámokkal szemben is érvényesülnie kell, azaz a reklámban közölt információnak is egyértelműnek és pontosnak kell lennie. Ez azért is hangsúlyos, mert az információ átadására szolgáló csatornák között a reklámnak kiemelkedő szerepe van, figyelemmel arra, hogy nagy nyilvánossághoz, közvetlenül jut el⁸².

⁷⁷ 40/2004. Vj., 127/2004. Vj., 165/2004. Vj.

⁷⁸ Viszonylag szűk és nem reprezentatív mintán elvégzett vizsgálataink alapján.

⁷⁹ Felsőfokú jelzők alkalmazásának tilalmával kapcsolatos GVH határozatok pl.: 3/1997.Vj., 62/1997.Vj., 93/1999.Vj., 4/2000.Vj., 66/2000.Vj., 103/2000.Vj., 209/2000.Vj., 161/2002. Vj., 15/2003.Vj., 40/2004.Vj., 150/2004.Vj., 165/2004.Vj.,

⁸⁰ 19/2008. Vj.

⁸¹ 2008. szeptember 1. előtt a Gazdasági Versenyhivatal hatásköre fogyasztó megtévesztéses ügyekben a Tptv. 45.§-án alapult. Ezen időponttól a GVH a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának megsértése miatt a 2008. évi XLVII. törvény (továbbiakban: Fttv.) 10.§-ának (3) bekezdése alapján járhat el, ha a kereskedelmi gyakorlat a gazdasági verseny érdemi befolyásolására alkalmas. A Tptv. az üzleti döntések tisztességtelen befolyásolásának tilalmával az üzletfelek megtévesztését szankcionálja. Az Fttv. teljes hatáskör-megosztási rendszere a későbbiekben részletesen ismertetésre kerül.

⁸² 43/2008. Vj.24. pont.

A Tptv. korábbi releváns rendelkezései⁸³ a tisztességtelen befolyásolásra alkalmas tájékoztatást szankcionálták. Ebből következően a tájékoztatás akkor is megvalósult, a szankcionálható magatartás befejezettnek minősült, ha utóbb más csatornákon (internetes portál, ügyfélszolgálat, stb.) keresztül az információhiány pótolható volt, vagy az adott piaci szereplő a vásárlás vagy szolgáltatás nyújtásának helyszínén kiegészítő információt szolgáltatott és megszüntette a fogyasztó hiányos informáltságát. Figyelembe veendő e körben a GVH piactanulmányokra alapozott állítása, amely szerint a reklámokban közölt információk „felfogásának”, érzékelésének lehetősége eltér az egyes marketingkommunikációs eszközök esetében. Az alkalmazott egyes csatornák között különbség mutatkozik abban, hogy azok csak figyelem felkeltésére vagy részletesebb információk közlésére is alkalmasak, mivel információátadási kapacitásuk eltér egymástól. Egyetértünk azzal, hogy nyilvánvalóan más hatást gyakorol egy apró betűs szöveg egy út menti óriásplakáton, egy pár másodpercig felvillantott reklámon, vagy a nyomtatott sajtóban megjelenve.

Az apró betűs szöveg, valamint a hiányos vagy megtévesztő tájékoztatás megítélésében – a kezdeti bizonytalanság után – évek óta következetesnek tekinthető és a bíróság által is megerősített gyakorlata alakult ki a GVH-nak.

2004-ből két – egymásnak ellentmondó tartalmú – határozat is említésre méltó. Az egyikben⁸⁴ az eljárás alá vont számára még mentesülést jelentett, ha a nyomtatott sajtóban megjelenő reklámjaiban elhelyezett apró betűs szöveg tartalmazta azokat a kiegészítő információkat, amely kizárta a fogyasztók megtévesztését; a másikban⁸⁵ az ilyen magatartást tanúsító piaci szereplőt megbírságotlították. Az utóbbi indokolása szerint a nyomtatott sajtóban megjelenő reklámok is csak korlátozott terjedelmű üzenetek továbbítására képesek, a fogyasztó *ténylegesen nem érzékeli az apró betűs szöveget*.

Magunk az előbbi, a tudatos fogyasztó felelősségét előtérbe helyező állásponttal tudunk egyetérteni. Nem fér kétség ahhoz, hogy az egyes reklámhordozók információátadási kapacitása eltér egymástól. Ha a fogyasztó tisztában van ezzel, akkor egy televízióban látott reklámspotnak vagy újsághirdetésnek a rá gyakorolt összbemomása alapján nem hoz azonnal döntést, hanem felkutatja a rendelkezésre álló egyéb információkat. Álláspontunk szerint ezért nem lenne kívánatos azon üzletfelek bírságolása, amelyek esetében az alkalmazott kommunikációs csatornán közölt információk együttesen teljes körűek.

Utóbbi években megjelenő határozatok⁸⁶ alapján azonban egyértelmű, hogy a GVH gyakorlata nem ebbe az irányba mozdult el. Az érintett határozatokban rögzítésre került, hogy már az is kifogásolható, ha a megtévesztő információk hatására a fogyasztó felkeresi a reklámozót további információk beszerzése végett, mert ennek során lehetőség van a fogyasztó meggyőzésére, a szolgáltató ráveheti a fogyasztót a szolgáltatás igénybe vételére.

Kétséget kizáróan kettős mércének kell érvényesülnie. A vállalkozásoknak egyrészt biztosítaniuk kell a fogyasztói információkeresés zavartalanságát. Ennek során még a teljes körű információátadásra alkalmatlan reklámozás során is biztosítani kell, hogy a tájékoztatás ne legyen hiányos, félreérthető, vagy félrevezető⁸⁷. Másrészről a fogyasztó-

⁸³ 2008. szeptember 01. előtt hatályos Tptv. 8.§ (1) és (2) bekezdése

⁸⁴ 6/2004. Vj.

⁸⁵ 191/2004. Vj.

⁸⁶ 30/2007. Vj., 49/2007. Vj., 50/2007. Vj., 118/2007., 4/2008. Vj.

⁸⁷ Még a valós információkat közlő reklám is lehet félrevezető, ha emellett olyan információk elhallgatására is sor kerül, amelyek hiányában a tájékoztatás megtévesztésre alkalmas. A megtévesztésre való objektív

nak általában elvárható mértékű információkeresést kell lefolytatnia. Nem értékelhető a kínálati oldal terhére, ha az őt ért hátrány a saját magatartására vezethető vissza⁸⁸. Nem vitatható ugyanakkor, hogy a fogyasztótól elvárható magatartás, az általa beszerezendő-beszerezhető információk erőteljesen függenek az adott árutól vagy szolgáltatástól. A fogyasztó hátrányára fennálló információs aszimmetria és ebből következően a leküzendő információhiány jóval nagyobb lehet a pénzügyi szolgáltatásoknál, mint például egy cipővásárlásnál. Ennek megoldása lehet a „kényes területeken” szigorúbb tájékoztatói szabályok előírása⁸⁹.

Az Fttv. 2008. szeptember 1. napján történő hatályba lépésétől sokan⁹⁰ az eddig ismertett hazai gyakorlat megváltozását várták, figyelemmel arra, hogy a jogszabály kifejezetten az üzleti döntés meghozatalát nevesíti a védelem tárgyaként. A törvény szerint⁹¹ üzleti döntés a fogyasztó arra vonatkozó döntése, hogy kössön-e, illetve hogyan és milyen feltételek mellett kössön szerződést, továbbá, hogy gyakorolja-e valamely jogát az áruval kapcsolatban. Kifejezetten a döntés meghozatala kerül tehát a középpontba.

Az azóta napvilágot látott versenytanácsi döntések azonban arra utalnak, hogy a GVH a korábbi gyakorlat teljes körű fenntartására törekszik. Indoklásuk szerint azért, mert a fogyasztói döntést nem szigorúan a magánjog szerinti szerződési akarat kifejezéseként kell értékelni. „Így üzleti döntésnek minősülnek pl. a fogyasztó azon döntései, hogy azonosítja a kielégítendő szükségletet, s ezzel kapcsolatban a versenytársak közül melyik vállalkozást, annak melyik szolgáltatását (termékét), s azt milyen feltételekkel választja.”⁹²

Megjegyezzük azonban, hogy míg az Fttv. hatályba lépése előtti kiforottnak tekintett gyakorlat jogerős döntésekből olvasható ki, jelenleg még nem állapítható meg, hogy a gyakorlat továbbvitelére vonatkozó szándék a bírósági felülvizsgálatok során is megállja-e a helyét.

3. Az érzékeny fogyasztói csoportok védelmét szolgáló határozatok

A GVH gyakorlatában is megjelenik a kiszolgáltatott fogyasztói csoportok védelme, amelyre a Tisztességtelen a kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelv is utal.

A személyes érintettségéből fakadó kiszolgáltatottság kapcsán a GVH kifejtette, hogy „Azok a reklámok, amelyek az emberi hiszténységet megcélözva, megalapozatlanul kedvező változásokat ígérnek, számításba véve azt, hogy nem az áru minősége, hanem az árut fogyasztó hite váltja ki az ígért hatást, a fogyasztót éppen ennek folytán kiszolgáltatottabbá teszik a más típusú reklámok által megcélzott fogyasztóknál.”⁹³. Az ese-

alkalmasság elegendő, nem szükséges annak tényleges bekövetkezése. 30/2007.Vj.számú ügyben található utalás 18/1999. Vj. számú ügyre. V.ö. továbbá 61/2007.Vj., 14/2008.Vj.

⁸⁸ V.ö. 113/2007.Vj. 32.7. és 32.12. pontok

⁸⁹ Ilyen ügyfél tájékoztatást ír elő például a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény vagy *soft law* forrásában a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének 15/2001. számú ajánlása.

⁹⁰ Talán ez az oka a reklámokban azóta gyakran fölcsendülő figyelmeztetés szinte általánossá válásának, miszerint: „A tájékoztatás nem teljes körű, további információk érdekében keresse föl az Önhöz legközelebb eső ügyfélszolgálatunkat.”

⁹¹ Fttv. 2.§ b) pont

⁹² 43–24/2009. Vj.

⁹³ A 199/1992. Vj., 200/1992. Vj., 35/1993. Vj. számú határozatokhoz kapcsolódó elvi állásfoglalás

tenként „csodás gyógyulást” ígérő gyógyhatású készítmények fogyasztói tehát a GVH gyakorlatában fokozott védelemben részesítendő, sérülékeny fogyasztói csoportként jelennek meg. A GVH szerint ezen fogyasztók szemében gyógyító hatás a termék minden más tulajdonságát megelőzi, a fogyasztók „a gyógyulás vagy gyógyító hatás reményében lényegesen érzékenyebben reagálnak az ezt ígérő tájékoztatásra, és *anyagi erejüket meghaladó kiadásokra is hajlandóak.*”⁹⁴ Ilyen esetekben teljes mértékben megalapozott a fokozott védelem.

VIII. Az Irányelv védelmi rendszere

1. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot tilalmazó generálklauzula

A fogyasztó fogalmának körüljárását követően térjünk vissza a vizsgált Irányelvhez. A tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmának generálklauzula formájában való felvételét az irányelvbe a gazdasági folyamatok, a piaci folyamatok dinamikus, s a jogszabályok által gyakran követhetetlen változása indokolta. A jogalkotó ezáltal a valós élethez rugalmasan igazítható „gumiszabályt” alkotott.

A kereskedelmi gyakorlat tisztességtelenségének megállapításához több feltétel együttes megvalósulására van szükség. A kereskedelmi gyakorlatnak ellentétesnek kell lennie a szakmai gondosság követelményével. Az első feltételként megjelölt *szakmai gondosság* az Irányelv fogalom meghatározása szerint⁹⁵ a szakismeret és gondosság azon szintjét jelenti, amelynek gyakorlása ésszerűen elvárható a kereskedőtől a fogyasztóval szemben, a becsületes piaci gyakorlatnak és/vagy a jóhiszeműség általános alapelveinek megfelelően kereskedő tevékenységi körében.

További feltétel annak megállapítása, hogy a kereskedelmi gyakorlat a termékkel kapcsolatban torzítja vagy torzíthatja azon átlagfogyasztó gazdasági magatartását, akihez eljut, vagy aki a címzettje. Abban az esetben, ha a címzett egy bizonyos fogyasztói csoport, akkor a figyelembe vehető fogyasztók köre is tovább szűkül, a címzett csoport átlagtagját kell figyelembe venni a magatartás megítélésakor⁹⁶.

A tisztességtelenség meghatározása kapcsán kiemelendő, hogy a sérelemnek nem kell bekövetkeznie. Elegendő, ha a *magatartás objektíve alkalmas a megtévesztésre.*

A torzító-megtévesztő magatartásnak *célzatosnak* is kell lenni, azaz kifejezetten olyan célból kell a kereskedelmi gyakorlatot alkalmazni, hogy az érzékelhető módon rontsa a fogyasztónak a tájékozott döntés meghozatalára való képességét, és ösztönzi olyan döntés meghozatalára, amelyet enélkül nem hozott volna meg. Kissé problémásnak látjuk, hogy a célzatosság követelményét csupán az értelmező rendelkezések között találjuk, az „érdemi” normaszövegben utalás sincs rá. Kiemelendő továbbá, hogy az Irányelv kifejezetten az ügyleti döntés meghozatalát nevesíti a védelem tárgyaként. Ellentétben áll ez a Gazdasági Versenyhivatal (továbbiakban: GVH) azon hazai gyakorla-

⁹⁴ 2/2004. Vj. A tudományos eredmények által alá nem támasztott gyógyító hatás túlhangsúlyozására tá-
lálhatunk példát 123/2003. Vj., 152/2003. Vj., 165/2003. Vj., 2/2004. Vj., 19/2008. Vj., 30/2008. Vj.,
154/2008. Vj. számú Versenytanácsi határozatokban is.

⁹⁵ Irányelv 2. cikk h) pont

⁹⁶ Különös figyelmet érdemelnek a koruk, fogyatékoságuk vagy hiszékenyséjük miatt kiszolgáltatott fo-
gyasztói csoportok. Irányelv. 5. cikk (3)

tával, amely a döntéshozatali folyamat egészét⁹⁷ tekintette a védelem tárgyának. Bizo-nyos idő elteltével reményeink szerint nyomon követhető e körben a hazai joggyakorlat változása is.

Végül a generálklauzula kapcsán kiemelendő, hogy a torzításnak jelentős mértékű-nek kell lennie, a csekély súlyú magatartások nem tartoznak az Irányelv védelmi köré-be⁹⁸.

A generálklauzulára vonatkozó cikk kifejezetten nevesíti az alábbiakban részlete-zendő megtévesztő, valamint agresszív kereskedelmi gyakorlatokat, mint különösen tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatot.

2. *Megtévesztő tevékenység és megtévesztő mulasztás tilalma az Irányelvben*

Megtévesztőnek minősül az a kereskedelmi gyakorlat, amely hamis információt tartal-maz, és ezáltal valótlan, vagy bármilyen módon félrevezető vagy félrevezethető lehet az átlagfogyasztó számára (az információ az egyes elemek vonatkozásában tényszerűen lehet helytálló); feltéve, hogy ezáltal ténylegesen vagy valószínűsíthetően olyan döntés meghozatalára készíti az átlagfogyasztót, amit egyébként nem hozott volna meg. A megtévesztő tevékenységet valósíthat meg az összetévesztést eredményező termékmar-keting, illetve a magatartási kódexben szereplő és kötelezően vállalt kötelezettség be nem tartása is, ha az átlagfogyasztót ténylegesen vagy valószínűsíthetően olyan döntés meghozatalára készíti, amelyet egyébként nem hozott volna meg.

Megtévesztő mulasztásnak minősül a fogyasztói döntés meghozatalához szükséges információ kihagyása, elhallgatása, annak homályos, érthetetlen, félreérthető, vagy idő-szerűtlen módon való rendelkezésre bocsátása, a kereskedelmi gyakorlat céljának meg nem nevezése (ha az nem egyértelmű), feltéve, hogy ezek bármelyike ténylegesen vagy potenciálisan alkalmas arra, hogy az átlagfogyasztó olyan döntést hozzon, amelyet nem hozott volna meg.

Az Irányelv mind a téveses, mind a mulasztásos magatartás kapcsán részletezi a termék kapcsán lényegesnek minősülő információkat.

Amint arra Miskolczi-Bodnár Péter felhívta a figyelmet⁹⁹, a gyakorlatban problémát jelenthet a téveses és a mulasztásos forma elhatárolása. Egy magunk által kreált példá-val élve: egy reklámspotban valamilyen információnak apró betűvel való közlése egy rosszul látó fogyasztó számára jelenthet elrejtést, míg az információt érzékelő fogyasz-tót valamilyen más okból félrevezetheti.

3. *Agresszív kereskedelmi gyakorlatok*

Az agresszív kereskedelmi gyakorlat esetében az információ közreadásának módja mi-nősül lényeges elemnek. Ennek zaklatás, kényszerítés, fizikai erőszak, meg nem enge-dett befolyásolás útján kell megvalósulnia, és ténylegesen vagy potenciálisan korlátoz-nia kell az átlagfogyasztó választási szabadságát, vagy készítenie kell őt olyan üzleti döntés meghozatalára, amelyet enélkül nem tett volna meg. A kereskedelmi gyakorlat

⁹⁷ V.ö. pl. 113/2007. Vj 32.4. pont.,

⁹⁸ Ezen rendelkezés célja a bagatell ügyek kiszűrése. Irányelv 2. cikk e) pont.

⁹⁹ 27. Jogász Vándorgyűlés, Pécs a Fogyasztóvédelem a pénzügyi szektorban címmel elhangzott előadás.

agresszív voltának megítélésében az adott magatartás időzítése, helye, ideje, fenyegető, gyalázkodó szóhasználat alkalmazása, a fogyasztót ért szerencsétlenség vagy az ítélőképességét befolyásoló körülmény kihasználása, súlyos, aránytalan akadály támasztása lehetnek azok az ismérvek, amelyek segítséget nyújtanak¹⁰⁰.

4. Feketelistás magatartások

Teljesen újszerű elemként – a fentiekben már hivatkozott módon – az Irányelv mellékletében találhatunk 31 olyan magatartást, amelyet fennállta esetén, minden további vizsgálódás és mérlegelés nélkül tisztességtelennek kell minősíteni.

A gyakorló jogászok számára ezért a háromlépcsős szabályozásban a feketelista jelenti a kiindulópontot, a megtévesztő és agresszív kereskedelmi gyakorlatok fennálltának megvizsgálása a második, míg a generálklauzula alkalmazása az utolsó lépcsőt.

A feketelista alkalmazása kapcsán számos kritika látott napvilágot. Kelemen Kinga Gamerithet idézi, aki szerint a Bizottság eredeti javaslata szerint a feketelistát csak, mint egy irányvonalat, a joggyakorlat egységesítését elősegítő eszközt kellene használni, nem pedig kötelezővé tenni.¹⁰¹ Mások¹⁰² azt kifogásolják, hogy a feketelistában szereplő magatartások viszonya az Irányelv más szabályaival nem mindig világos.

Álláspontunk szerint megalapozott vélemény még nem alkotható, az Irányelv implementálását követően kialakuló joggyakorlat mutatja meg, hogy a lista beváltja-e a hozzá fűzött reményeket, nevezetesen alkalmas lesz-e a jogbiztonság növelésére.

5. Magatartási kódexek

A magatartási kódex az Irányelv értelmezésében olyan megállapodás vagy szabálygyűjtemény, amely meghatározza azon kereskedők magatartását, akik egy vagy több sajátos kereskedelmi gyakorlat vagy üzletág vonatkozásában a kódexet magukra nézve kötelezőnek ismerik el¹⁰³. Hangsúlyozottan szakmai önszabályozásról, és nem a tagállamok által jogszabályi keretek közt megalkotott normákról van tehát szó.

Az Irányelv lehetővé teszi, hogy a magatartási kódexek felelősei ellenőrizzék a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokat, illetve, hogy az önszabályozás keretében rögzített eljárás lefolytatása érdekében azon személyek és szervezetek, akiknek jogos érdekük fűződik a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat leküzdéséhez, hozzájuk forduljanak. Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy ezen szakmai szervezetek által lefolytatott, vagy az előttük igénybe vett eljárás kiegészítő jellegű, nem zárhatja ki a tagállamok által egyébként biztosított bírói vagy közigazgatási utat¹⁰⁴.

Kiemelendő azonban, hogy abban az esetben, ha a kereskedő egyértelmű, ellenőrizhető kötelezettségként, magára nézve kötelezőként ismeri el egy magatartási kódex szabályait, a kódexben szereplő kötelezettségek be nem tartása megtévesztő tevékenység-

¹⁰⁰ Irányelv 8–9. cikk

¹⁰¹ KELEMEN: i.m. 85. p.

¹⁰² FIRNIKSZ – BALOGH – GRIMM: i.m. 253. p.

¹⁰³ Irányelv 2. cikk f) pont

¹⁰⁴ Irányelv 10. cikk

nek minősül¹⁰⁵. Víg József Ferenc szerint ennek a szabálynak az Irányelvben való megjelenése egyenesen a jogi fetisizmus hiedelmének cáfolata, azaz annak elismerése, hogy a problémák megoldása nem csupán „jogi úton” lehetséges¹⁰⁶.

IX. Az Irányelv végrehajtása

Az Irányelv megengedő szabályt tartalmaz az Irányelvi szabályok kikényszerítésére hivatott tagállami szervek kiválasztása tekintetében. Figyelemmel van arra a körülményre, hogy az egyes tagállamok jogérvényesítési rendszere nagymértékben eltér egymástól abban a vonatkozásban, hogy a rendes bírói rendszer, speciális bíróságok, vagy a közigazgatási szervek keretében biztosítják azt.

Ennek megfelelően az Irányelv lehetőséget biztosít a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat elleni fellépésnek mind a bírósági, mind a közigazgatási eljárás keretében való megvalósítására. Mindkét esetben követelmény, hogy a rendszernek a kényszerítő eszközök alkalmazására alkalmasnak és hatékornak kell lennie¹⁰⁷. További követelmény az eljáró szerv pártatlansága, a döntés indokolása, hatáskör biztosítása a meghozott határozat ellenőrzésére és érvényesítésére. A jogsértés megállapítása esetén a tagállami szabályoknak lehetővé kell tenniük, hogy az eljáró szerv elrendelhesse a tilalmazott kereskedelmi magatartás megszüntetését, vagy jövőre nézve való megtiltását. Az Irányelv lehetővé teszi olyan tagállami norma megalkotását, amely biztosítja a határozatok nyilvános közzétételét, vagy helyesbítő nyilatkozat megtételére való kötelezést. Egyéb követelményként az Irányelv az alkalmazott szankció hatékonyságát, arányosságát, és visszatartó erejét említi.

Garanciális szabály, hogy a tagállami közigazgatási szervek a fenti tárgykörben hozott határozatainak bírósági felülvizsgálatát a tagállamok kötelesek biztosítani. A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálata a nemzeti jogokban a jogállamiság egyik fontos biztosítéka, ezt a követelményt az Irányelv teljes mértékben kielégíti.

Az eljárás megindítására azon személyek vagy szervezetek jogosultak (ideértve a versenytársakat is), akiknek jogos érdekük fűződik az adott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat leküzdéséhez.¹⁰⁸

X. Az irányelv implementálásával kapcsolatos egyes magyar problémák

A 2005/29/EK irányelv implementálása hazánkban a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvénnyel (továbbiakban: Fttv.)¹⁰⁹ történt meg. Ezzel párhuzamosan három jogszabály, a Fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (továbbiakban Fgytv.), a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (a továbbiakban:

¹⁰⁵ Irányelv 6. cikk (2) bekezdés

¹⁰⁶ VIGH: i.m. 112–113. p.

¹⁰⁷ Ennek megfelelően például a hazai közigazgatási rendszer részét képező békéltető testületek nem felelnek meg a követelménynek, mivel a kényszerítő erejű szankciók alkalmazására nem jogosultak.

¹⁰⁸ Irányelv 11–13. cikk

¹⁰⁹ Megjegyezzük, hogy eredetileg 2007.12.31. napjáig kellett volna az implementációt elvégezni.

Tpvt.) és a gazdasági reklámtevékenységről szóló 1997. évi LVIII. törvény (továbbiakban: Grtv.) módosítása is szükségessé vált.

Az implementáció során felmerült legfontosabb kérdés a hatáskörtelepítés volt. Az Irányelvben foglalt normákhoz hasonló szabályok vizsgálata és érvényesítése a GVH feladata volt az Fttv. hatályba lépését megelőzően. A GVH gyakorlata kiforrottnak (volt) tekinthető a fogyasztók védelmét szolgáló Tpvt.-beli rendelkezések értelmezését illetően, amit az évenként bővített és irányadónak tekintett elvi állásfoglalásaik gyűjteménye is igazol.

A problémát az jelentette, hogy a GVH elsődleges feladata a piac tisztasága felett való őrködés, a piaci folyamatok törvényes mederben tartása, és csak másodlagosan, ezen keresztül a fogyasztók védelme. Ahogyan a GVH által kibocsátott egyik dokumentumban olvashatjuk: „A fogyasztói döntések szabadságát elősegítő tevékenysége során a GVH a verseny tisztaságához fűződő közérdek védelmét tekinti feladatának, ebből következően a GVH tevékenysége során hangsúlyozottan a *fogyasztói közösség egészét* érintő, egyszersmind verseny- vagy piactorzulással kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Az egyéni fogyasztói sérelmek nem tartoznak a GVH feladatkörébe, erre a fogyasztóvédelmi intézményrendszer egyéb fórumai illetve a polgári jog eszközei vehetők igénybe, vagy egyes magatartások akár büntetőjogi tényállás alá vonhatók.”¹¹⁰

További problémaként jelentkezett, hogy a GVH országos hatáskörű szerv, budapesti székhellyel, amelynek nincsenek területi, helyi szervei, így a fogyasztókhoz való közelsége és a problémák hatékony orvoslása nem lett volna megoldott. Mindezen problémák ellenére a GVH-t az általa lefolytatott eljárások tartalma és következetes gyakorlata miatt nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

A végső megoldás – egy több oldalról vitatható, és a magyar gyakorlattól merőben eltérő – rendszer felállítása formájában jelent meg. Az Fttv. hatáskörmegosztást rögzít, meghozza két irányban, horizontálisan és vertikálisan is.

Azok az ügyek, amelyek a gazdasági versenyt érdemben érintik, továbbra is a GVH hatáskörébe tartoznak, igaz az eljárás jogalapját a továbbiakban nem a Tpvt.-ben, hanem az Fttv.-ben találjuk. A gazdasági versenyt érdemben nem érintő ügyekben a törvény egy horizontális tagolást alkalmaz: a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete (továbbiakban: PSZÁF vagy Felügyelet) által felügyelt tevékenységek kapcsán az eljárás a Felügyelethez, míg egyéb esetekben a Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatósághoz (továbbiakban: NFH) tartozik. Mivel ez utóbbi, területi szervekkel rendelkező hatóság, az ügyfelekhez való közelség is biztosítottá vált.

A korábbi hatásköri szabályok nyomán kialakult gyakorlatot „tisztelően tartva” egy kivétel is megfogalmazásra került: ha a jogsértő magatartás kizárólag valamely pozitív tájékoztatási kötelezettség megsértésében ölt testet, vagy ha a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat a terméken, annak csomagolásán, terméken elhelyezett címkén, vagy az ahhoz tartozó használati-kezelési útmutatóban jelenik meg, akkor a verseny érintettségétől függetlenül kizárólag az NFH, illetve a PSZÁF jogosult eljárni.

Látható, hogy a hatásköri rendszer felvázolása nem túl egyszerű, így felmerül a kérdés, hogy mi történik, ha az érintett szervek számára nem egyértelmű az adott ügy ha-

¹¹⁰ Háttérmagyarázat. „A Gazdasági Versenyhivatal által követett, a fogyasztói döntések szabadságára vonatkozó alapelvek” című dokumentumhoz. 6. p.

táskörükbe tartozása¹¹¹, arról nem is beszélve, hogy a jogaikban sértett érdekelték vajon hogyan igazodnak el ezen jogi szabályozási környezetben?

Az érintett hatóságok közötti együttműködés részletei kapcsán az Fttv. egy háromoldalú együttműködési megállapodás megkötését említi.¹¹² Hangsúlyozottan említi, és nem írja elő. Ez az együttműködési megállapodás¹¹³ ugyan létrejött, és talán lehetővé is teszi az információk jobb áramlását az érintettek között, sőt megvan a lehetősége annak, hogy egy egységes gyakorlat kialakuljon, de kiemelendő, hogy nem jogszabályról van szó. A benne foglaltak betartatása adott esetben problémát jelenthet.

A fogyasztók helyzetét megkönnyítendő, nem jár semmiféle jogvesztéssel, ha az eljárást nem az arra hatáskörrel rendelkező szervnél indítják meg, az Fttv. kifejezetten rendelkezik az áttételről, amennyiben az szükséges¹¹⁴.

XI. Összegzés

A fentiekben nyomon kísérhettük az Európai Közösségek, majd Unió fogyasztóvédelmi jogának fejlődését bemutató fontosabb állomásokat, az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK számú, a tisztességtelc n kereskedelmi gyakorlatokról szóló irányelve megalkotásának indokait, egyes rendelkezéseit, és az azzal kapcsolatban felmerült problémákat. Röviden kitértünk az Irányelv hazai implementálása kapcsán felmerült legfontosabb kérdésekre is.

Kiemeltük, hogy az irányelv egy új fejezetet jelent az Unió fogyasztóvédelmi jogának történetében. A tagállamok ezen jogterületen korábban csak a minimumharmonizáció talaján álló irányelvek elfogadására voltak hajlandók, ám ez nem hozta meg a kívánt eredményt. Egy széttagolt, az egységes belső piac működését számos ponton akadályozó szabályozási közeg jött létre. Álláspontom szerint önmagában ez a felismerés nem lett volna elegendő az új típusú szabályozás létrehozására. Ehhez az kellett, hogy a tagállamok beléssák: komoly, személyi (élet, testi épség) és vagyoni érdekek kerülnek kockáztatásra az elaprózott szabályozással. Az Irányelv legjelentősebb újítása tehát a szabályozás horizontális jellege, valamint az érvényesülő maximumharmonizáció.

¹¹¹ Az Fttv. 11.§-a tartalmazza ugyan a verseny érintettségének megállapításához szükséges ismérvek felsorolását, de a gyakorlat még így is számos problémát hozhat felszínre.

¹¹² Fttv. 12.§ (3) bekezdés

¹¹³ Elérhető valamennyi érintett szerv honlapján: www.gvh.hu, www.nfh.hu, www.pszaf.hu

¹¹⁴ Fttv. 20.§ (1) bekezdés és 23. § (1) bekezdés. Megjegyezzük, hogy hatáskör, illetve illetékesség hiányában az áttételre vonatkozó szabályokat a Ket. 22.§ (2) bekezdése is rögzíti, és figyelemmel arra, hogy az érintett szervek mindegyike a Ket. hatálya alá tartozó közigazgatási hatóság, köteles is lenne azt betartani. Az Fttv.-ben szereplő külön szabályozás indoka az áttételre biztosított határidő hosszabb volta. A Ket. szerint az áttételre haladéktalanul, de legkésőbb a kérelem megérkezésétől, folyamatban levő ügyben a hatáskör és illetékesség hiányának megállapításától számított öt napon belül sor kell, hogy kerüljön. Az Fttv. alapján minderre haladéktalanul, de legkésőbb a jogsértő gyakorlat észlelésétől, illetve a kérelem megérkezésétől számított harminc napja van az NFH-nak, illetve a PSZÁF-nak.

Kétségtelen érdeme, hogy számos fogalmat (pl. tisztességtelen kereskedelmi magatartás, agresszív kereskedelmi gyakorlat) pontosan rögzít, amely nélkülözhetetlen, figyelemmel a tagállami szabályok korábbi heterogenitására.

Problémás azonban az Irányelv hatályának kizárólag a vállalkozás-fogyasztó viszonyára szűkítése, kihagyva a vállalkozások egymás közötti tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatait, mivel így az Unió jog kettéválása következhet be, nem is beszélve a gyakorlatban felmerülő jogalkalmazási nehézségekről.

Az átlagfogyasztó pontos definiálása helyett az Európai Bíróság esetjogára való utalás nehezebb áttekinthetőséget, de minimálisan körületekintőbb jogalkalmazói magatartást feltételez. Az Európai Bíróság gyakorlatát nyomon követve kirajzolódott a jól informált és körületekintő fogyasztó képe, akit a közösségi jog védelemben részesít, de nem gyámlik felette. Láthattuk, hogy a korábbi protekcionista német gyakorlat hogyan volt kénytelen idomulni a Bíróság esetjogában kiforrott ezen elvárásokhoz.

Hazánkban a piacgazdaságba való átmeneti időszakban indokolt volt a fogyasztó fokozott védelme, hisz a fogyasztó általa addig nem tapasztalt üzleti fogásokkal szembe-sült. Kétséges azonban, hogy a fokozott védelem mennyiben tartható-tartandó fenn.

A változás egyik nyilvánvaló mozgatórugója hazánk Unió tagsága, amely maga után vonja a közösségi jog alkalmazásának kötelezettségét.

A másik ok, hogy véleményünk szerint mára már elvárható, hogy a fogyasztók alkalmazkodjanak a piacgazdaság nyújtotta kihívásokhoz, ne csupán a védelmükre rendelt szervek gyámoltására támaszkodjanak. A tudatos, körületekintő (a GVH gyakorlatában újabban¹¹⁵) racionális fogyasztótól elvárható, hogy tudja: a reklám a figyelemfelkeltés eszköze, ami természeténél fogva egy termék vagy szolgáltatás pozitívumainak (sokszor akár túlzó) kihangsúlyozására és az esetleges negatívumok háttérbe szorítására (elhallgatására) törekszik. Ennélfogva a tudatos fogyasztó nem elégedhet meg a reklámban közölt információkkal; a termék megvásárlása, a szolgáltatás igénybevétele során meg kell győződnie arról, hogy az rendelkezik-e az általa elvárt tulajdonságokkal.

A kép azonban némileg árnyaltabb. Kétségtelen, hogy egy tudatos fogyasztónak is csak tisztességes eszközöket alkalmazó piaci szereplővel szemben lehet esélye; a tájékozódás keretében nem kényszeríthetjük a fogyasztót túlzott mértékű vizsgálódásra, amikor a gazdálkodó szervzet állításait kétségbe vonva, „nyomozza” azok valóságtartalmát.

Mindezek alapján egy olyan differenciált fogyasztó-modell kerül előtérbe, amelyben az önállóság és a felelősség felvállalása mellett megjelenik az érzékeny csoportok és az érzékeny területek fokozott védelme.

Jelenleg az is kérdéses, hogy a fogyasztói önállósodás hazai fogyasztóvédelmi programban és utalásszerűen a GVH gyakorlatában is megjelent célkitűzését mennyiben módosítja a világméretű gazdasági válság nyomán – gazdasági és kulturális értelemben – még inkább szétnyíló olló miatti fokozódó nyomás a válság kárvallottainak segítésére. Értve ezalatt azt, hogy megnőtt az igény a fogyasztó jogi és nem jogi eszközökkel való fokozottabb védelmére, az önállóvá váló nevelés programjának megvalósítása helyett, illetve mellett.

A fenti felvetések fényében érdemes visszatérni ahhoz a fentebb már idézett meyeri gondolathoz, hogy az illetékes szervek által alkalmazott fogyasztói modellnek a társadalmi-gazdasági változásokhoz rugalmasan alkalmazkodó modellnek kell lennie. Re-

¹¹⁵ 168/200W7.Vj. 170/2007. Vj.

ményeink szerint a döntéshozók megtalálják az egyensúlyt a fogyasztótól elvárt tudatosság és a neki nyújtandó védelem megsgyéjén.

Felhasznált jogforrások

Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve (2005.május 11.) a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól, valamint a 84/450/EGK tanácsi irányelv, a 97/7/EK, a 98/27/EK és a 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvek, valamint a 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet módosításáról („Irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról”)

A 84/450/EGK tanácsi irányelv a megtévesztő reklámra vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítéséről,

A 97/7/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a távollevők között kötött szerződések esetén a fogyasztók védelméről,

A 98/27/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a fogyasztói érdekek védelme érdekében a jogsértés megszüntetésére irányuló eljárásokról, és

A 2002/65/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv fogyasztói pénzügyi szolgáltatások távértékesítéssel történő forgalmazásáról

A 2006/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet a fogyasztóvédelmi jogszabályok alkalmazásáért felelős nemzeti hatóságok közötti együttműködésről.

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959.évi IV. törvény (Ptk.)

A tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tpv.)

A hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 1996. évi CXII. törvény (Hpt.)

A fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (Fgytv.)

A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról szóló 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.)

Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének 15/2001. számú ajánlása.

Jogesetek

C-362/88.	165/2003.Vj.
C-126/91.	2/2004.Vj.
C-315/92.	6/2004. Vj.
C-470/93.	40/2004. Vj.
C-210/96.	127/2004. Vj.
C-210/96.	150/2004.Vj.
C-342/97.	165/2004.Vj.
C-299/99.	191/2004. Vj.
C-237/02.	21/2007.Vj.
T-185/02.	30/2007.Vj.
T-393/02.	49/2007.Vj.
T-115/03.	50/2007.Vj.
T-61/03.	61/2007.Vj
T-117/03., T-119/03. és	113/2007.Vj.
T-171/03. egyesített ügyek	118/2007.
3/1997.Vj.	149/2007.Vj.
62/1997. Vj.	168/2007.Vj.
93/1999.Vj.	170/2007. Vj.
4/2000.Vj.	4/2008.Vj.
66/2000.Vj.	14/2008.Vj.
103/2000.Vj.	19/2008.Vj.
209/2000.Vj.	30/2008.Vj.
161/2002. Vj.	39/2008.Vj.
15/2003.Vj.	43/2008.Vj.
123/2003. Vj.	154/2008.Vj.
152/2003. Vj.	43-24/2009.Vj.

A 199/1992. Vj., 200/1992.Vj., 35/1993.Vj. számú határozatokhoz kapcsolódó elvi állásfoglalás

ORSOLYA FEKETE

A BRAVE NEW WORLD?
NEW CHAPTER IN THE HISTORY OF THE EUROPEAN
UNION'S CONSUMER PROTECTION LAW

(Summary)

The aim of the study – following a short historical overview – is the Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market, the interpretation of its provisions and its analysis; the exploration of problems connected to its domestic implementing.

Not exaggerating to claim that the Directive opened a new chapter for the European Union's consumer protection law in its history, since a regulation depending on the soil of the maximum harmonization with a horizontal character was not born yet till now in this area.

In the paper we emphasize the accurate definition of several concepts regarding the virtue of the Directive (for instance: unfair commercial practices, aggressive commercial practices), what may provide help in the liquidation of the heterogeneous member state practices.

We draw attention at the same time to the difficulties that may be borne when instead of defining the meaning of the average consumer, the ECJ's case-law is adapted. We examine in connection with this the European Court's case-law, and the affected German and Hungarian legal practice.

By the result of the analysis appears a well informed and circumspect consumer, whom the community law protects, but is not its legal guardian. We may observe how the previous protectionist German practice was matured to the expectations of the Court's case-law. We point out the sensitive points of the Hungarian practice.

Through the investigation a differentiated consumer model is outlined, in which besides its independence and responsibility the increased protection of sensitive groups and areas come to light. Our final conclusion is that a balance between *the expected consciousness - protection of the consumer model* applied by the competent organs has to adapt flexibly to the socio-economic changes.

GÉCZINÉ BÁRDOSI ESZTER

A határokon átnyúló végrehajtási eljárások a magyar bírósági gyakorlatban – egy összehasonlító vizsgálat tanulságai

A magyar bíróságok hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása óta, több mint öt éve alkalmazzák a Tanács 44/2001/EK rendeletét, amely a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szól. Közel négy éve alkalmazandó az Európai Parlament és a Tanács 805/2004/EK rendelete a nem vitatott követelésekre vonatkozó európai végrehajtható okirat létrehozásáról. Az e két rendelet határokon átnyúló végrehajtási ügyekben történő alkalmazását vizsgáltam a phd tanulmányaim keretében végzett felmérés során, amelyet 2009. januárja és júniusa között végeztem Győr – Moson – Sopron, Komárom – Esztergom, Vas és Veszprém megye bíróságain.

Dolgozatom három fő részből áll. Az első részében fel szeretném vázolni a kutatás legfontosabb ismérveit: az általa átfogott időszakot, a tárgyat képező esetek főbb jellemzőit és csoportjait, végül a vizsgálat célját és módszerét. Ezt követően rátérek az ügyek kapcsán alkalmazott jogszabályok áttekintésére, a 44/2001/EK, valamint a 805/2004/EK rendelet szabályainak bemutatása a vizsgálat során fellelt esetek segítségével történik. Végül, dolgozatom utolsó részében összegzem a négy megyében elvégzett vizsgálat adatait, eredményeit, megpróbálom magyarázatot adni az eltérésekre, egyes adatoknál, ahol rendelkezésre álltak korábbi információk – megpróbálom a két vizsgálat különbségeire is rávilágítani. Zárásként pedig kísérletet teszek annak a kérdésnek a megválaszolására, hogyan működnek a gyakorlatban a határokon átnyúló végrehajtási eljárásokra vonatkozó európai rendeletek, beváltják – e a hozzájuk fűzött reményeket, gyorsabbá és hatékonyabbá teszik – e a határozatok szabad áramlását.

I. A kutatás ismérvei

1. A kutatás ideje

A vizsgálatot a megyei bíróságok elnökei által kiadott kutatási engedélyek alapján 2009. január 5. és 2009. június 10. között végeztem el. Ebben az időszakban a tényleges kutatás, azaz az iratanyag kigyűjtése, átvizsgálása és kijegyzetelése megyénként kb. egy-egy hetet vett igénybe. Győr – Moson – Sopron Megyében ennél valamivel hosszabb ideig tartott a kutatás, mivel itt nagyobb mennyiségű volt a fellelt eset. Veszprém és Komárom – Esztergom Megyében rövidebb idő alatt sikerült a kigyűjtött ügyeket kijegyzetelni, mivel itt a megyeszékhelyen összegyűjtötték az aktákat, nem kellett minden városi bíróságra külön elutazni.

A vizsgálat az Európai Unióhoz való csatlakozást követő időszakot fogta át, tehát azok az ügyek képezték tárgyát, amelyek 2004. május 1. és 2009. júniusa között fejeződtek be a négy megye bíróságain.

2. A kutatás tárgya

A kutatás tárgyát azok a határokon átnyúló végrehajtási ügyek képezték, amelyekben a négy dunántúli megye bíróságai a 44/2001/EK rendelet határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó rendelkezéseit, valamint a 805/2004/EK rendelet szabályait alkalmazták.

Határokon átnyúló végrehajtás alatt a külföldi bírósági határozatok magyarországi illetve a magyar határozatok külföldi végrehajtását értem.¹

A külföldi határozatok magyarországi végrehajtásával kapcsolatban a hazai bíróságok az ügyek két nagyobb csoportjával találkozhatnak: az egyik, szélesebb körbe azok az esetek tartoznak, amelyekben a külföldi határozatot Magyarországon végrehajthatóvá kell nyilvánítani. Ez a magyar Vht. szerint úgy történik, hogy a magyar bíróság végzéssel tanúsítja, hogy a külföldi határozat Magyarország területén a hazai határozatokkal azonos módon végrehajtható. Az esetek kisebb hányada az, ahol ez a közbenső, végrehajthatóvá nyilvánítási ún. exequatur eljárás elmarad és a külföldi ítélet alapján közvetlenül végrehajtási lapot állítanak ki.

A magyar bírósági határozatok „exportjánál” a vonatkozó EK rendeletek alapján a bíróságoknak alapvetően egy teendőjük van: a határozatról a rendeletek mellékletében szereplő formanyomtatvány, az ún. tanúsítvány kiállítása, amellyel igazolják, hogy a határozat végrehajtható. A végrehajtást kérőnek ezzel a formanyomtatvánnyal magának kell külföldön kezdeményeznie a végrehajtást. A gyermektartásdíjak végrehajtása (ill. a perköltség követelések) végrehajtása a kivétel ezalól, mert ilyen esetekben a bíróságoknak a nemzetközi jogsegélyegyezmények alapján közre kell működniük a végrehajtási kérelem külföldre való továbbításában.

¹ Kengyel Miklós egy írásában érzékletesen vezeti le, hogyan és miért váltak egy évtized alatt a „külföldi elemet tartalmazó, vagy nemzetközi vonatkozású” ügyek az ezredforduló jogi terminológiájának szóhasználatában „határon átnyúló, vagy szebb kifejezéssel határon átvélő” jogvitákká. KENGYEL MIKLÓS: *A határon átvélő jogviták és a nemzetközi jogfejlődés*. in: *Közjegyzők Közlönye* 2008/1. 3.

A négy megye kiválasztásánál az volt az egyik szempont, hogy olyan helyen célszerű a vizsgálatot lefolytatni, ahol feltehetően sok ilyen ügy folyt: ez az Észak–Nyugat dunántúli régióban azért volt várható, mert itt a fejlettebb gazdaság és a nyugati határ közelsége több ilyen esetet valószínűsített. Az első, Győr–Moson–Sopron megyei vizsgálat nagyjából igazolta is ezt a várakozást: éves szinten 8–10 külföldi végrehajtási ügy folyt a megye bíróságain. Az öt év alatt befejezett közel ötven eset alapján körvonalazódó gyakorlat azonban messzemenő következtetések levonására nem tűnt alkalmasnak, célszerűnek látszott legalább két vagy három másik, szomszédos megye gyakorlatát is megvizsgálni és az eredményeket összevetni. Felvetődhet a kérdés, nem lett volna –e egyszerűbb a Budai Központi Kerületi Bíróságon elvégezni a kutatást, amely a főváros területén a külföldi határozatok végrehajthatóvá nyilvánítására kijelölt bíróság. A BKKB-n belüli egységes gyakorlat a jogalkalmazás esetleges eltéréseinek vizsgálatát nem tette volna lehetővé.

A felmérés készítésekor az „első merítéssel” minden külföldi végrehajtási ügyet igyekeztem kigyűjteni. Ebből már látható volt, hogy a külföldi végrehajtási ügyek túlnyomó része az Európai Unión belüli ügyforgalomban bonyolódik, ezen kívül csak egy-egy svájci, ausztrál, ukrán, norvég vonatkozású esetet találtam a négy megyében.

A kutatás fókuszában azok a határon átfelvonuló végrehajtási ügyek álltak, amelyekben a fent említett két EK rendeletet alkalmazták. A vizsgált ügyek mintegy 90 %-a a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 44/2001/EK rendelet hatálya alá tartozott. A határokon átnyúló végrehajtási ügyeknek nagyjából egytizedében alkalmazták a bíróságok a 805/2004/EK rendelet szabályait. E rendeletek tárgyi hatályán kívül eső ügyre az összes külföldi végrehajtási ügy köréből kevés példa akadt: csak néhány esetben merült fel a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 2201/2003/EK rendeletet illetve kétoldalú jogsegélyegyezmények, multilaterális nemzetközi egyezmények alkalmazása. A gyermektartási ügyek külföldi végrehajtása az a terület, ahol nemzetközi egyezményeket gyakran alkalmaznak, mivel az EK rendeletekkel együtt érvényesül a vonatkozó New York –i Egyezmény, és a rendeletek alkalmazásával konkurál a Hágai Gyermektartási Egyezmény.

3. A vizsgálat célja

A kutatásom célja a következő volt: a külföldről érkező határozatok magyarországi végrehajtásával kapcsolatban fel akartam mérni, hány ilyen kérelem érkezett a megyékbe 2004. május 1. óta, ezek mely országokból jöttek és milyen típusú ügyekben; mely rendeletek alapján kérik a végrehajtást, megfelelőek –e a beadványok az ilyen ügyekben, vagy gyakori a hiánypótlás. Vizsgálni szerettem volna, mennyi idő telik el a végrehajthatóvá nyilvánításig valamint a végrehajtás elrendeléséig, illetve az ügy végrehajtóhoz kerüléséig, milyen gyakori a jogorvoslat az ilyen ügyekben, milyen indokkal és eredményesen veszik-e azt igénybe. A magyar határozatok külföldi végrehajtásához kapcsolódó ügyekben át akartam tekinteni, hogy 2004. május 1. óta hány esetben adtak ki tanúsítványt a négy megyében, milyen perekhez kapcsolódóan, mely országokban való felhasználáshoz. Kíváncsi voltam arra is, hogy a határterületeken megfigyelhető-e a külföldi végrehajtási ügyek magasabb száma az ország belső vidékeihez képest. Végso-

ron arra kerestem választ, hogy azok az EK rendeletek, amelyeket 2004 óta alkalmazunk, és amelyek célja külföldi végrehajtások gördülékenyebbé tétele, beváltják – e hozzájuk fűzött reményeket.

4. A felmérés módszere

A kutatási módszer megválasztásánál arra törekedtem, hogy minél tárgyilagosabban közelítsek a témához.

Az első nehézség ebben hamar jelentkezett: az esetek kigyűjtése nem volt egyszerű, mivel a vizsgálni kívánt ügyekre vonatkozóan nincs hivatalos statisztikai adatgyűjtés, sőt az elektronikus végrehajtási lajstrom program újabb változata nem teszi lehetővé az ügyek típus szerinti kiválogatását a 2007-et megelőző időszakból. Hozzá kell tenni: a külföldi végrehajtási ügyek felcímkézését nem írja elő sem a BÜSZ², sem a Végrehajtási Ügyviteli Szabályzat (VÜSZ)³ sem pedig a bíróságok egységes iratkezeléséről szóló 4/2002. OIT Szabályzat.

Győr – Moson – Sopron megye esetében két tényező segítette az összes megyébe érkező külföldi végrehajtási ügy megtalálását: a végrehajtási lajstrom megjegyzések rovatában az ilyen ügyeknél az irodavezető minden esetben bejegyezte a „tanúsítvány” szót, ez alapján a programból minden ügyet sikerült megtalálni 2007-től kezdődően. A 2007 előtti ügyek kikeresésében helyismeretem segített. (2005-ben neveztek ki bírósági titkárnak a Győri Városi Bíróságra). A külföldre irányuló végrehajtási kérelmeket illetően viszont csak a bírák és titkárok emlékezetére lehetett hagyatkozni, így lehet, hogy néhány ügy kimaradt a gyűjtés során.

Ugyanez a körülmény fennállt a Vas, Veszprém és Komárom – Esztergom megyében végzett adatgyűjtésnél is: csak a végrehajtási ügyszakba beosztott bírák és titkárok segítségével, az ő emlékezetükre hagyatkozva lehetett kigyűjteni az eseteket – ez a legjobb szándék mellett is magában hordoz bizonyos hibalehetőséget, az adatokból való következtetéseknél ezt tehát nem szabad figyelmen kívül hagyni.

A kigyűjtött ügyek mennyiségével kapcsolatban megjegyzendő, hogy a bírósági ügyviteli szabályok sajátossága miatt gyakran fordul elő, hogy egy tényleges ügy több ügyszámon is szerepel. Ennek az az oka, hogy bár egy ügyet érdemben egyszer lehet befejezni, ügyviteli befejezés többször is történhet. Az ügyszámok többszöröződését kiszűrtem az adatgyűjtéskor, vagyis egy ügy az tényleg egy ügy.

A fenti módszerrel kigyűjtött ügyiratokat áttanulmányoztam és aktáként vezetett adatlapokra kijegyzeteltem belőlük a legfontosabb információkat: a bíróság nevét, az ügyszámot, külföldre irányuló végrehajtás vagy Magyarországra érkező, melyik EK rendeletet alkalmazták, melyik országhoz kapcsolódik, milyen típusú ügyben született döntésről van szó, mikor adták be a kérelmet. Mikor történt az első intézkedés, majd az érdemi döntés, volt – e hiánypótlás, volt – e fellebbezés, ha igen, milyen okból stb. Az adatlapokat bíróságonként és évekre lebontva csoportosítottam és összegeztem, majd elemeztem.

² A bírósági ügyviteli szabályairól szóló 14/2002. (VIII.1.) IM rendelet

³ A bírósági végrehajtási ügyvitelről és pénzkezelésről szóló 1/2002.(I.17.) IM rendelet

A kutatási módszerről szólva feltétlenül megemlíteném, hogy hazánkban már folyt empirikus felmérés a témában. Kengyel Miklós vezetésével gyűjtöttek anyagot 2006-ban ahhoz az Európai Unió Bizottsága által megrendelt tanulmány elkészítéséhez, amely valamennyi tagállamban vizsgálta a 44/2001/EK rendelet alkalmazását. A kutatás alapján a Heidelbergi Ruprecht Karls Egyetem készítette el a JLS/C4/2005/03. számú jelentést, amelynek végleges változata 2007. szeptemberében készült el.⁴ Kengyel Miklós a hazai felmérés tapasztalatairól az Európai Jog hasábjain részletesen beszámolt.⁵ A 2006-os felmérés eredményei – amelynek magyar adatait zömében a BKKB ill. megyei bíróságok kérdőíves adatszolgáltatása alapján nyerték – kiindulópontként és viszonyítási alapként szolgálhattak, általuk lehetővé vált annak vizsgálata, hogy az azóta eltelt időben változott – e a gyakorlat.

Mielőtt ismertetném, hogy a kutatás során a fenti módszerrel milyen adatokat szereztem és rátérnék azok összegzésére, elemzésére és értelmezésére, célszerűnek tűnik a határokat átlépő végrehajtási ügyek jogszabályi háttérét, a vonatkozó EK rendeleteket áttekinteni. A joganyagot a kutatás során feltárt érdekesebb jogesetek ismertetésével próbálom „emésztetőbbé” tenni.

II. A jogforrások áttekintése

A külföldi határozatok elismerését és végrehajtását többértű, nehezen áttekinthető szabályozás rendezi az Európai Unióban. Magyarországon az EK rendeleteket, nemzetközi egyezményeket kell alkalmazni ezen a területen, mindemellett a hatályos Pp., Vht. vonatkozó szakaszait is szem előtt kell tartani.

1. A legfontosabb, legátfogóbb jogforrás a Tanács **44/2001/EK rendelete** a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, amelynek előzménye az 1968-as Brüsszeli Egyezmény volt. A jogszabályt emiatt Brüsszel-I. Rendeletnek is nevezik. A rendelet 2004. május 1-től hatályos Magyarországon. Ez az EU tagállamai egymás közti viszonyában kötelezően alkalmazandó, közvetlenül hatályos, a tagállamok közti két ill. többoldalú egyezmények helyébe lépett. Ugyanakkor, együtt alkalmazandó olyan egyezményekkel, amelyeknek a tagállamok részesei és amelyek egyes különös jogterületeken a joghatóságot, a határozatok elismerését és végrehajtását szabályozzák. (Így pl. a New York –i Tartási Egyezmény-nyel)

2. Speciális jogviszonyokra vonatkozik a Tanács 2201/2003/EK rendelete a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, amelyet a szakirodalom Brüsszel-II.A. Rendeletnek is nevez. 2005. március 1-jén lépett hatályba, módosítása a küszöbön áll⁶.

3. Az Európai Parlament és a Tanács 805/2004/EK rendelete a nem vitatott követelésekre vonatkozó európai végrehajtható okirat létrehozásáról nagy előrelépést jelentett a végrehajtási eljárások gyorsabbá tételében a végrehajthatóvá nyilvánítási ún. exequatur eljárás eltörlésével, 2005. október 25-ét követően kell alkalmazni.

⁴ <http://www.ipr.uni-heidelberg.de/studie2/index.htm>

⁵ KENGYEL MIKLÓS: A Tanács 44/2001/EK (Brüsszel-I.) rendeletének alkalmazása a hazai joggyakorlatban Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. in: Európai Jog 2007/2. 37–45.

⁶ COM(2006)399. <http://eur-lex.europa.eu>

4. Az Európai Parlament és a Tanács 1896/2006/EK rendelete az európai fizetési meghagyásos eljárás létrehozásáról szintén tartalmaz végrehajtási szabályokat a határon átlépő ügyekre. A rendelet 2008. december 12-től alkalmazandó.

5. Az Európai Parlament és a Tanács 861/2007/EK rendelete a kis értékű követelések európai eljárásának bevezetéséről 2009. január 1-től alkalmazandó. Ez a rendelet egyszerűsített és gyorsított végrehajtási szabályokat tartalmaz azokra határokat átlépő ügyekre, amelyeket 2000 eurót meg nem haladó követelés érvényesítésére e speciális eljárás szabályai szerint folytattak le.

6. *A gyermektartási kötelezettség tárgyában hozott határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, Hágában, 1958. április 15-én aláírt egyezmény* (az 1965. évi 7. törvényerejű rendelettel hirdették ki) valamint *a tartásdíj külföldön való behajtása tárgyában, New Yorkban, 1956. évi június hó 20. napján kelt nemzetközi egyezmény* (az 1957. évi 53. törvényerejű rendelet hirdette ki) is alkalmazható az EU-n belül a tartásdíjak behajtása során. Megjegyzendő, hogy a Hági Egyezmény az ügyfél választása esetén alkalmazható a 44/2001/EK rendelet helyett, vagy olyan esetekben ha a határozat még olyan időpontban keletkezett, amikor a 44/2001/EK rendelet még nem volt alkalmazható, így pl. a 2004. május 1. előtt született magyar gyermektartási ítéleteknél. A gyermektartásdíjak behajtására vonatkozik egy új jogszabály, a Tanács 4/2009/EK rendelete, amely 2009. január 30-án lépett hatályba, és 2011. június 18-tól kell alkalmazni.

7. Szólni kell végül arról, hogy a határozatok elismerés és végrehajtása kapcsán az EK rendeletek helyett még mindig alkalmazandóak lehetnek az unión belüli ügyforgalomban is a kétoldali jogsegélyegyezmények, vagy többoldali nemzetközi egyezmények, olyan speciális kérdésekben, amelyeket az EK rendeletek nem szabályoznak, illetve olyan „rég” határozatoknál, amelyek a rendeletek hatálybalépése előtt keletkeztek. Így kivételesen alkalmazandóak lehet az unión belüli ügyekben is az alábbi kétoldali egyezmények: (egy részüket a 44/2001/EK rendelet 69. cikke említi – amelyeknek tehát a rendelet a helyükbe lép főszabály szerint)

Szerződés a Bolgár Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság között a polgári, családjogi és bünygyi jogsegélyről, kelt Szófiában, 1966. május 16-án, és az ezt kiegészítő jegyzőkönyv (kihirdette az 1967. évi 6. tvr. és az 1983. évi 2. tvr.)

Szerződés a Lengyel Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság között a polgári, családjogi és bünygyi jogsegélyről, kelt Budapesten, 1959. március 6-án, és kiegészítő jegyzőkönyve (kihirdette az 1960. évi 5. tvr és az 1981. évi 24. tvr.)

Szerződés Magyar Népköztársaság és a Görög Köztársaság között a polgári és bünygyi jogsegélyről, kelt Budapesten, 1979. október 8-án, (kihirdette az 1981. évi 21. tvr.)

Szerződés a Magyar Népköztársaság és a Francia Köztársaság között a polgári és a családjogi jogsegélyről, a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, a bünygyi jogsegélyről és a kiadatásról, kelt Budapesten, 1980. július 31-én, (kihirdette az 1982. évi 3. tvr.)

Szerződés a Magyar Népköztársaság és a Ciprusi Köztársaság között a polgári és bünygyi jogsegélyről, kelt Nicosiában, 1981. november 30-án, (kihirdette az 1983. évi 19. tvr.)

Szerződés a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között a jogsegélyről, valamint a polgári jogi, családjogi és a büntetőügyekre vonatkozó jogi kapcsolatok szabályozásáról, kelt Bratislavában 1989. évi március hó 28-án, továbbra is hatályos a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Magyarország között, (kihirdette az 1991. évi LXI. tv.)

Szerződés a Román Népköztársaság és a Magyar Népköztársaság között a polgári, családjogi és büntügyi jogsegély tárgyában, kelt Bukarestben 1958. évi október hó 2. napján (kihirdette az 1959. évi 19. tvr.)

Szerződés a Magyar Népköztársaság és az Olasz Köztársaság között a kölcsönös polgári jogsegélyről, kelt Budapesten 1977. évi május hó 26. napján (kihirdette az 1981. évi 11. tvr.)

Szerződés a Magyar Népköztársaság és a Finn Köztársaság között a polgári, családjogi és büntető ügyekben nyújtandó jogvédelemről és jogsegélyről kelt Budapesten, 1981. évi május hó 22. napján (kihirdette az 1982. évi 25. tvr.)

Ezeknek a kétoldalú egyezményeknek az alkalmazása pl. a bolgár és a román viszonylatban a 2007. január 1. előtt született határozatokat illetően még mindig szükséges lehet, ugyanígy a többi csatlakozó keleti országgal kötött egyezményé is a 2004. május 1. előtti határozatoknál, vagy az általuk szabályozott speciális kérdéseknél, amelyeket az EK rendeletek nem tartalmaznak.

Az EK rendeleteket a végrehajthatóvá nyilvántás szempontjából két főbb csoportra oszthatjuk. Az egyik csoportba tartoznak azok a rendeletek, amelyek a határozatok más tagállamban való végrehajtásához előírják a közbenső, exequatur eljárást – ezek a régebbi rendeletek. A másik csoportban, az újabb rendeleteknél a végrehajtásnál már nem kell exequatur eljárást lefolytatni. Kisebb átfedések vannak a két csoport között.

Az exequatur eljárás során a külföldi határozatot a végrehajtás helye szerinti tagállam bírósága végrehajthatóvá nyilváníttja, ami történhet a külföldi határozatra vezetett záradék formájában, vagy nyilvántartásba vétel útján (pl. az Egyesült Királyságban). Az exequatur eljárás végrehajtási jogcímet keletkeztet egy, a határozat meghozatalától különböző országban. Ez szükséges ahhoz, hogy az egyik tagállam a felségterületén érvényesülni engedjen olyan döntést, amelyet egy másik tagállam a bírósága hozott meg.

1. sz. táblázat

<i>Van exequatur eljárás</i>	<i>Nincs exequatur eljárás</i>
44/2001/EK rendelet	805/2004/EK rendelet
2201/2003/EK rendelet	2201/2003/EK rendelet ⁷
4/2009/EK rendelet	1896/2006/EK rendelet ⁸
	861/2007/EK rendelet
	4/2009/EK rendelet

A jogfejlődés iránya a közbenső, végrehajthatóvá nyilvántási eljárások eltörlése felé mutat, a bírósági határozatok szabad áramlásának és a határokat átlépő végrehajtási eljárásoknak a felgyorsítása érdekében. Az Európai Unió tagállamainak egymás iránti bizalma persze nem jelenti azt, hogy a tagállamok szuverenitásuk egy részét feladva, min-

⁷ A 2201/2003/EK rendelet szerint a szülői felügyelettel kapcsolatos ügyekben hozott döntések külföldi végrehajtásához szükséges a végrehajthatóvá nyilvántási eljárás, csak kivételesen, a gyermek láthatására (41. cikk) ill. a gyermek visszavételére (42. cikk) vonatkozó határozatoknál tekint el az exequatur eljárástól.

⁸ Az 1896/2006/EK rendelet tovább egyszerűsített: a végrehajthatóvá nyilvántási eljárás eltörlésén túl, a tanúsítvány kibocsátásától is eltekint, az ellentmondás hiányában automatikusan végrehajthatóvá kell nyilvánítni az európai fizetési meghagyást egy formanyomtatványon, és azt a jogosultnak kézbesíteni kell. (18.Cikk)

den további nélkül kitennék a polgáraikat (lakóikat) másik tagállamokból érkező bírói döntéseknek. A határozatok szabadabb és gyorsabb áramlása végett az exequatur eljárás biztosította garanciákról lemondtak, viszont a fair eljárás többlet-feltételeit építették be a polgári eljárás egy másik szakaszába: a származási hely bíróságának az alapeljárásban fokozottan ügyelnie kell a felek meghallgatására, a védekezés lehetőségének biztosítására, az iratok tényleges kézbesítésére. Ezeknek a meglétét igazolja a határozat származási helye szerinti tagállam bírósága a tanúsítványokkal, amelyek a végrehajtás előfeltételei a fogadó államokban.

A következőkben a 44/2001/EK rendeletet és a 805/2004/EK rendelet végrehajtási szabályainak részletes ismertetésével próbálom meg a kétféle eljárási sémát bemutatni.

1. Hogyan alkalmazza a magyar bírósági gyakorlat a Tanács 44/2001/EK rendeletének a külföldi határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó szabályait?

A 44/2001/EK rendelet a külföldi határozatok elismerése és végrehajtása kapcsán egy háromlépcsős megoldást alkalmaz, amelynek lényege röviden a következő: 1. a határozat meghozatala szerinti állam bírósága kiállít egy igazolást arról, hogy a határozat a származási országban végrehajtható. 2. Ezután következik a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás, amiről a végrehajtás helye szerinti másik tagállam bírósága dönt, a benyújtott igazolás és a külföldi határozat alapján. 3. A végrehajthatóságot megállapító döntés jogerőre emelkedése után következik a végrehajtás elrendelése, ami Magyarországon a végrehajtási lap kiállításával történik.

A külföldi határozatok elismerése és végrehajtása kapcsán kétféle „tanúsítványról” beszélhetünk, az azonos szóhasználat gyakran okoz keveredést és zavart, szükséges ezért tisztázni a két jogintézmény különbségét.

Tanúsítványnak nevezi Rendelet egyrészt azt a formanyomtatványt, amelyet a határozathozatal helye szerinti bíróság állít ki az V. melléklet szerint, és ami igazolja, hogy a határozat az adós ellen a származási tagállam területén végrehajtható. Az ilyen tanúsítvány kiállítása Magyarországon az elsőfokon eljáró bíróságok hatáskörébe tartozik a Vht. 31/C.§ (1) bek. a) pontja alapján. Korábban a végrehajtást elrendelő és a végrehajtást foganatosító bíróság is állíthatott ki tanúsítványt. Ezt a szabályt a 2008. december 12-től hatályos 2008. évi XXXIX. törvénnyel kigyomlázták a Vht.-ból.⁹ Lényegében ez az az ügycsoport, amelyet a kutatásban a „külföldre irányuló”, vagy kifelé menő ügyeként jelöltem.

A külföldi határozat magyarországi végrehajtására alkalmazni kell a Rendelet 38–52. Cikkét, valamint a Vht. 205–210/B. §-át. A külföldi határozat végrehajthatóvá nyilvánításától a Rendelet II. melléklete szerint a megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság, Budapesten pedig a Budai Központi Kerületi Bíróság dönt. Ha a külföldi határozat Magyarországon végrehajtható, akkor a Vht. 208.§ -a szerint a bíróság a külföldi határozatra végzésével végrehajtási tanúsítványt vezet, amelyben azt tanúsítja, hogy a határozat a magyar jog szerint a belföldi bíróság határozatával azonos módon végrehajtha-

⁹ A Vht.-t módosító 2008. évi XXXIX. törvény miniszteri indokolása szerint egyszerűsíteni és egyszerűsíteni kellett a tanúsítványok kiállítására vonatkozó hatásköri és illetékességi szabályokat. Forrás: <http://www.parlament.hu/irom38/05591/05591.pdf> 32. p (2009.01.31.)

tó. Itt van tehát a „másik” tanúsítvány, ami a megtévesztő szóhasználat miatt az előzővel könnyen összekeverhető.

Az alábbiakban cikkenként következzenek a 44/2001/EK rendelet határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozó szabályainak ismertetése és a kutatás során az adott cikk alkalmazására fellelt esetek ismertetése.

22. cikk

A lakóhelyre való tekintet nélkül a következő bíróságok kizárólagos joghatósággal rendelkeznek:

5. a határozat végrehajtását érintő eljárásban annak a tagállamnak a bíróságai, ahol a határozatot végrehajtották, vagy ahol azt végre kell hajtani.

A nemzetközi végrehajtás terén – a végrehajtás foganatosításánál – kizárólagos joghatóság érvényesül, azaz minden államnak kizárólagos joghatósága van a saját területén foganatosítandó végrehajtási eljárásra. Nem lehet tehát végrehajtási lap kibocsátását kérni olyan adós ellen, aki nem Magyarországon lakik.

A 22. cikk 5. pontja vonatkozásában a magyar bírói gyakorlatból az alábbi esetet emelhetjük ki: a Veszprémi Városi Bíróság a 1901-25.Vh.827/2007/2. számú végzésében megállapította joghatóságának hiányát és a végrehajtás lap kibocsátását megtagadta az Olaszországban élő adóssal szemben, akinek sem lakóhelye sem vagyona nem volt Magyarországon. Határozatának indokolásában a rendelet 22. cikkére hivatkozott és tájékoztatta a végrehajtást kérőt, hogy a Veszprémi Városi Bíróság ítéletében meghatározott gyermektartásdíj végrehajtásának foganatosítására abban a tagállamban van lehetőség, amelyben az adós lakóhelye illetve végrehajtás alá vonható vagyona található – jelen esetben Olaszországban. Tájékoztatta a bíróság a végrehajtást kérőt a tartásdíj külföldön való behajtása tárgyában, New Yorkban, 1956. évi június hó 20. napján kelt nemzetközi egyezmény által biztosított lehetőségekről is, majd az eljárás későbbi szakaszában a végrehajtási kérelmet a tartásdíjat megállapító határozatról a 44/2001/EK rendelet V. melléklete alapján kiállított tanúsítvánnyal együtt – jogsegély keretében – az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumon keresztül Olaszországba továbbította.

A fent említett ügyszámhoz hasonló eset elég gyakran fordul elő a bírósági gyakorlatban, a végrehajtási kérelmeket sokszor rutinszerűen, ámde helytelenül végrehajtási lapon terjesztik elő a külföldi adósokkal szemben is.

34. cikk

A határozat nem ismerhető el, amennyiben:

1. az ilyen elismerés nyilvánvalóan ellentétes annak a tagállamnak a közrendjével, ahol az elismerést kéri;

2. a határozatot az alperes távollétében hozták, amennyiben az eljárást megindító iratot vagy azzal egyenértékű iratot nem kézbesítették az alperes részére megfelelő időben ahhoz, hogy védelméről gondoskodhasson, kivéve, ha az alperes elmulasztotta a határozatot megtámadó eljárás kezdeményezését, annak ellenére, hogy lehetősége lett volna rá;

3. összeegyeztethetetlen az azonos felek közötti jogvitában abban a tagállamban hozott határozattal, amelyben az elismerést kéri;

4. összeegyeztethetetlen más tagállamban vagy harmadik államban, azonos jogalaptól származó, azonos felek közötti eljárásban hozott korábbi határozattal, feltéve, hogy a korábbi határozat a címzett tagállamban az elismerés feltételeinek megfelel.

A 34. cikk gyakorlati alkalmazásának tapasztalatairól előjáróban elmondhatjuk, hogy a jogorvoslatok során igen gyakran hivatkoztak ezen okok valamelyikére, azonban a másodfokú bíróságok egyetlen esetben sem találták igazoltnak e hivatkozásokat.

A 34. cikkhez kapcsolódóan a magyar bíróságok előtt gyakran vetődött fel a 2. pont-ra való hivatkozás. A külföldi határozatok végrehajthatóvá nyilvánítása elleni jogorvoslati eljárásban sokszor hozták fel ezt az érvet az adósok. A Győri Városi Bíróság a 0801–61.Vh.3172/2007/2. számú végzésével egy, az Oberpullendorfi Járásbíróság által kibocsátott mulasztási ítéletet nyilvánított Magyarországon területén végrehajthatónak, amely ellen az adós fellebbezéssel élt. Előadta, hogy az alapeljárásban sem személyesen, sem meghatalmazottja útján nem tudott részt venni, mivel a keresetlevelet nem kézbesítették részére olyan időben, hogy a védekezésre módja lett volna felkészülni. A másodfokú eljárásban a Győr – Moson – Sopron Megyei Bíróság I.Pkf.50.937/2007/2. számú végzésével a városi bíróság végzését helybenhagyta. A végzés indokolásában hivatkozott a rendelet 34. cikke 2. pontjára, majd kifejtette, hogy az adósnak a 2004. április 29-én történt kézbesítést követően 2004. június 22-ig, a mulasztási ítélet meghozataláig eltelt idő állt rendelkezésére. A megyei bíróság azonban nem is vizsgálhatta azt, hogy ez az idő mennyiben volt elég a védekezése előkészítésére, mivel ezt megelőzően az adósnak igazolnia kellett volna, hogy „fellebbezésre lehetősége volt –e, illetőleg fellebbezési joggal élt-e a határozat alapjául szolgáló eljárásban”. Az adós ezeket nem igazolta, a „végzés megváltoztatására a fellebbezésben felhozottak az érdemi vizsgálathoz szükséges egyik konjunktív feltétel hiányában nem alkalmasak.” A megyei bíróság tehát a 2. pont két fordulatát olyan konjunktív feltételnek tekintette, amely bizonyítására az adós köteles a végrehajthatóvá nyilvánítással kapcsolatos jogorvoslati eljárás során.

A Veszprémi Városi Bíróság fentebb említett 1901–25.Vh.827/2007. számú ügye szintén kapcsolódott a 34. cikk 2. pontjához: a veszprémi gyermektartási határozat olaszországi végrehajthatóvá nyilvánítása során az adós feltehetően erre hivatkozva kérte a végrehajtás elutasítását, ezért az olasz bíróság az IRM-en keresztül kérte az ítélet, a jogerősítő végzés, a keresetlevél és az első tárgyalásra szóló idézés szabályszerű kézbesítését igazoló tértivevények bíróság által hitelesített másolatának megküldését.

Ehhez kapcsolódva szükséges kitérni arra, hogy amíg a Brüsszeli Egyezmény alapján a külföldi határozat végrehajthatóvá nyilvánítása során eljáró bíróságnak hivatalból vizsgálnia kellett a kézbesítések szabályszerűségét, addig a 44/2001/EK rendelet alapján a végrehajthatóvá nyilvánításról első fokon döntő bíróság ezt nem teheti meg, a megtagadási okok vizsgálatára csak a jogorvoslati szakaszban kerülhet sor. Mindazonáltal – legalábbis a gyermektartásos ügyekben – a gyakorlat alapján célszerűnek látszik a bírósági jogsegély során ezeket a mellékleteket eleve csatolni a továbbítandó iratokhoz, ez egy körrel lerövidíthetné az átadó és átvevő központi hatóságokon keresztüli ügyintézkést. Fontos, hogy minden másolatot hitelesíteni kell, az egyszerű fénymásolat nem elfogadható, és világosan ki kell tűnni ezekből, hogy mely irat kézbesítését igazolják. Ezt a technikát követték a Tatabányai Városi Bíróságon folyt 1201.Vh.3856/2007. számú ügyben is, ahol a gyermektartásdíj németországi végrehajtásához még az iratok továbbítása előtt bekérte az IRM a tértivevények hiteles másolatát, ugyanezen okból, „meg-

előzve” az adós esetleges kifogását a 34. cikk 2. pontjára hivatkozva, és lerövidítve a jogsegély útját.

36. cikk

A külföldi határozat érdemben semmilyen körülmények között sem vizsgálható felül.

45. cikk

(1) Az a bíróság, amelynél a 43. vagy 44. cikk alapján jogorvoslatot nyújtottak be, kizárólag a 34. és 35. cikkben meghatározott okok egyike alapján utasíthatja el vagy vonhatja vissza a végrehajthatóságot megállapító határozatot. A bíróság késedelem nélkül határozatot hoz.

(2) A külföldi határozat érdemben semmilyen körülmények között sem vizsgálható felül.

A 36. cikk ill. a 45. cikk (2) bekezdés alkalmazásával kapcsolatban elmondható, hogy a hazai bíróságok előtt – az „alapügyben nem vehettem részt, nem kaptam idézést” után – leggyakrabban az az adósi kifogás hangzik el, hogy „nem /ennyivel/ tartozom”.

A Győri Városi Bíróság a 0801–56.Vh.1551/2006. számú ügyben az Eisenstadti Törvényszék mulasztásos ítéletét nyilvánította Magyarországon végrehajthatónak. Az adós a végzés elleni fellebbezésében a tartozás fennállását vitatta. A Győr – Moson – Sopron Megyei Bíróság 2.Pkf.50.387/2006/2. számú végzésével a városi bíróság határozatát helybenhagyta, a 36. cikkben foglaltak alapján, hivatkozva arra is, hogy a rendelet 45.cikk (1) bekezdésében foglalt feltételek egyike sem áll fenn.

Hasonló volt a Tatabányai Városi Bíróság 1201–31.Vh.947/2005/2. számú végzése elleni adósi fellebbezésben előadott érvelés: az Ennsi Járásbíróság fizetési meghagyásának magyarországi végrehajthatóságát az adós azért kifogásolta, mivel álláspontja szerint a fizetési meghagyással érvényesített követelés valójában nem az ő, hanem a cége tartozása. Egyébként pedig a hitelező követelése az adós cégének ausztriai csődeljárása során részben kielégítést nyert. Ezt a hivatkozást is a 36. cikk, ill. a 45. cikk (2) bekezdése alapján utasította el a Komárom–Esztergom Megyei Bíróság, 2.Pf.21.015/2005/3. számú végzésével helybenhagyva az elsőfokú határozatot.

38. cikk

(1) Valamely tagállamban hozott és ebben az államban végrehajtható határozatot más tagállamban akkor hajtanak végre, ha azt bármely érdekelt fél kérelmére ott végrehajthatónak nyilvánították.

A 38. cikk (1) bekezdéséhez kötődő magyar bírósági gyakorlatról a következőket kell tudni: ha a külföldi határozat Magyarországon végrehajtható, akkor a Vht. 208.§-a szerint a bíróság a külföldi határozatra végzésével végrehajtási tanúsítványt vezet, amelyben azt tanúsítja, hogy a határozat a magyar jog szerint a belföldi bíróság határozatával azonos módon végrehajtható.

Érdekességgéppen itt egy kapcsolódó eset a győri ügyek közül. A Győr–Moson–Sopron Megyei Bíróság 2.Pkf.51.430/2008/2. sz. végzésében észrevételezte, hogy a városi bíróság a külföldi határozatot végrehajthatóvá nyilvánította, holott „nem a Magyarország területén való végrehajthatóságról kell végzést hozni, hanem azt kell tanúsítani, hogy a határozat a magyar jog szerint a belföldi bíróság határozatával azonos módon végrehajtható.”

A megyei bíróság döntése összecseng a szakirodalomban megjelent állásponttal, miszerint a „végrehajthatóság megállapítására irányuló kérelem tárgyában hozott határozat tartalmát és formáját nem a rendelet, hanem a nemzeti jog szabályozza”¹⁰

A fenti véleménnyel kapcsolatban egy kiegészítést lehetne megfogalmazni. A végrehajthatóság megállapítása iránti eljárásra vonatkozóan a rendelet szabályai a nemzeti jog helyébe léptek, a végrehajthatóvá nyilvánítás fő feltételeit ebben találjuk, a kérelem benyújtásának részletszabályait viszont a rendelet 40. cikke alapján a nemzeti jog határozza meg, döntésnek a rendelet által nem rendezett kérdéseit a Vht. és Pp. szabja meg, a végrehajtás foganatosítására szintén a magyar Vht. szabályait kell alkalmaznunk.

39. cikk

A kérelmet a II. mellékletben szereplő listán megjelölt bírósághoz vagy hatáskörrel rendelkező hatósághoz kell intézni.

(2) Az illetékességet annak a félnek a lakóhelye alapján határozzák meg, akivel szemben a végrehajtást kérték, vagy a végrehajtás helyének alapján kell meghatározni.

A külföldi határozat végrehajthatóvá nyilvánításától a rendelet II. melléklete szerint a megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság, Budapesten pedig a Budai Központi Kerületi Bíróság dönt. Megjegyzendő, hogy a rendelet II. mellékletét ezekkel az adatokkal a Csatlakozási Szerződés II. melléklet 18.pont A. rész 3. alpontja egészítette ki.

A 39. cikket illetően szimpatikus és ügyfélbarát megoldást alkalmazott a Veszprémi Városi Bíróság egyik határozatában. A magyar hitelező cég a sikertelen hazai végrehajtási eljárást követően kérelmezte, hogy a bíróság „terjessze ki a végrehajtást az adós romániai vagyonaára is”. Az 1901–22.Vh.2320/2007/4. számú végzésével a bíróság tájékoztatta a végrehajtást kérőt, hogy a Veszprémi Városi Bíróság által kibocsátott jogerős fizetési meghagyásról kiállította a rendelet 54. cikke szerinti tanúsítványt. Részletes tájékoztatást adott ezen kívül a végrehajtást kérőnek arról, hogy a tanúsítvánnyal a hogyan, milyen mellékletek benyújtásával kérheti Romániában a követelése végrehajthatóvá nyilvánítását. A Polgári Ügyek Igazságügyi Atlaszában talált adatok alapján a bíróság megjelölte azt is, hogy a hitelező a 39. cikk alapján az adós lakóhelye szerint melyik román bíróságnál nyújthatja be kérelmét.

Fontos megjegyezni, hogy a jogérvényesítés segítségével eddig, azaz az ügyfél részletes tájékoztatásáig mehet el a bíróság és ezt meg is kell tennie. A tanúsítvánnyal együtt ki kell adni a végrehajtást kérőnek az alapügyben hozott határozat egy hiteles kiadványát, illetőleg a jogérvényesítés segítésének elve valamint a költséghatékonyság szem előtt tartásával – ha a határozat fordítása a bírósági eljárásban már megtörtént – célszerű a fordításból is küldeni hiteles másolatot a végrehajtást kérőnek, vagy ezt mellékletben hozzáfűzni a tanúsítványhoz. Tetemes költséget és időt takaríthat meg a bíróság ezzel az egyszerű megoldással. (Ld. még az 54. cikknél ismertetett eseteket)

Ki kell említeni azonban, hogy a 44/2001/EK rendelet alapján – a tartásdíj behajtását érintő határozatok kivételével – nincs lehetőség arra, hogy a magyar bíróságok közvetlenül „áttegyék” vagy megküldjék a külföldi bíróságoknak a végrehajtási kérelmeket. A tartást érintő határozatokat viszont kötelesek a bíróságok külföldre továbbítani a New York –i egyezmény alapján történő jogsegély keretében, az Igazságügyi és Rendészeti Minisztériumon keresztül.

¹⁰ KENGYEL MIKLÓS – HARSÁGI VIKTÓRIA: *Európai polgári eljárásjog*. Osiris Kiadó. Budapest, 2006. 445.

40. cikk

(1) *A kérelem benyújtására szolgáló eljárást annak a tagállamnak a joga szabályozza, amelyben a végrehajtást kérték.*

(2) *A kérelmezőnek a felhívott bíróság illetékességi területén található kézbesítési címet kell megadnia. Ha azonban annak a tagállamnak a joga, amelyben a végrehajtást kéri, az ilyen cím megadásáról nem rendelkezik, a kérelmező kézbesítési meghatalmazottat jelöl ki.*

(3) *A 53. cikkben említett okiratokat a kérelemhez csatolják.*

A 40. cikkhez (2) bekezdéséhez kapcsolódóan a magyar bírósági gyakorlatból a Veszprémi Városi Bíróságon folyt 1901–20.Vh.287/2004. számú ügyet említhetjük meg, amelyben a Neussi Járásbíróság két fíletét nyilvánították a végrehajthatóvá. A Veszprém Megyei Bíróság az adós fellebbezése folytán a határozatot 2.Pkf.22.202/2004/2. számú végzésével hatályon kívül helyezte, mivel az elsőfokú eljárásban a végrehajtást kérő oldalán ügyvéd járt el, azonban sem meghatalmazást, sem kézbesítési megbízást nem csatoltak be, ezen kívül elmaradt a neussi határozatokra vonatkozó 53. cikkben előírt tanúsítvány csatolása is.

41. cikk

A határozatot az 53. cikkben említett alaki követelmények teljesítését követően, a 34. és 35. cikk szerinti felülvizsgálat nélkül nyomban végrehajthatónak kell nyilvánítani. Az a fél, aki ellen a végrehajtást kérték, az eljárásnak ebben a szakaszában a kérelemre észrevételt nem tehet.

A 41. cikk második fordulatahoz kapcsolódik a már említett, Veszprémi Városi Bíróságon folyt 1901–20.Vh.287/2004. számú ügy amelyben az adós a megismételt eljárásban hozott végzés elleni fellebbezésben azt is kifogásolta, hogy az elsőfokú eljárásban nem hallgatták meg. A Veszprém Megyei Bíróság 2.Pkf.21.026/2005/2. számú végzésével az elsőfokú határozatot helybenhagyta, az adós kifogásával kapcsolatban kifejtette, hogy adós meghallgatására az elsőfokú eljárásban nincs lehetőség, a bíróság nemperes eljárásban határoz, a városi bíróság nem sértett jogszabályt az adós meghallgatásának mellőzésével.

A 41. cikk második fordulatahoz is kapcsolódik a Tatabányai Városi Bíróság előtt 1201.Vh.3133/2007. számon folyt ügy, amelyet részletesen a 42. cikknél ismertetünk.

42. cikk

(1) *A végrehajthatóság megállapítására irányuló kérelem tárgyában hozott határozatot haladéktalanul a kérelmező tudomására kell hozni annak a tagállamnak a joga által megállapított eljárásnak megfelelően, ahol a végrehajtást kérték.*

(2) *A végrehajthatóságot megállapító határozatot kézbesítik annak a félnek, aki ellen a végrehajtást kérték, a határozattal együtt, amennyiben azt a fél részére még nem kézbesítették.*

A magyar bírósági gyakorlatból a 42. cikk alkalmazását szemlélteti a következő eset. A Tatabányai Városi Bíróság a 1201.Vh.3133/2007/4. számú végzésében a Freiburgi Törvényszék költségmegállapító végzéséről tanúsította, hogy a magyar jog

szerint a belföldi bíróság határozatával azonos módon végrehajtható. Az adós a végzés elleni fellebbezésében kifogásolta, hogy a bíróság tanúsítvány beszerzése nélkül döntött a végrehajthatóvá nyilvánításról, hogy az adós neve helytelenül szerepel a végzésben, nem állapítható meg ez alapján, ki is pontosan az adós, ezen kívül sérelmezte, hogy a városi bíróság nem kézbesítette részére az eljárás alapjául szolgáló iratokat, így pl. a német bíróság határozatát sem, amelyről pedig neki nem volt tudomása. Kifogásolta, hogy nem tehetett észrevételt az elsőfokú eljárásban a végrehajtást kérő által előadottakra. A Komárom – Esztergom Megyei Bíróság 2.Pkf.20.293/2008/7. számú végzésével a városi bíróság határozatát – az adós nevének pontfőzésével – helybenhagyta, az adós kifogásaival kapcsolatban megállapította a következőket: az adós nevét valóban elírták a határozatban, de a freiburgi határozatban a bejegyzett cégnévvel azonos név szerepel, így azt a megyei bíróság helyesbítette. Az adós 42.cikk (2) bekezdésével összefüggő kifogását nem fogadták el, mivel a beszerzett iratok alapján megállapítható volt, hogy az adós jogi képviselője útján részt vett a freiburgi eljárásban. Az ügyvédnek kézbesítették az iratokat, így az adósnak is tudomással kellett bírnia az abban született határozatról. Végül, a megyei bíróság kifejtette, hogy bár a városi bíróság valóban tanúsítvány beszerzése nélkül hozott határozatot, de az 55. cikknek megfelelően járt el, mivel a végrehajtást kérő által csatolt iratokból minden szükséges információ rendelkezésre állt ahhoz, hogy a freiburgi határozatot Magyarországon végrehajthatóvá nyilvánítsák.

43. cikk

(1) *A végrehajthatóság megállapítására irányuló kérelem tárgyában hozott határozat ellen bármely fél jogorvoslatot nyújthat be.*

(2) *A jogorvoslatot a III. mellékletben szereplő listán megjelölt bírósághoz kell benyújtani.*

(3) *A jogorvoslatot a peres eljárási szabályoknak megfelelően kell kezelni.*

(4) *Amennyiben az a fél, aki ellen a végrehajtást kérték, a kérelmező által benyújtott jogorvoslatot érintő eljárásban nem jelenik meg a jogorvoslat tárgyában eljáró bíróság előtt, a 26. cikk (2)–(4) bekezdését kell alkalmazni még abban az esetben is, ha az a fél, aki ellen a végrehajtást kérték, egyik tagállamban sem rendelkezik lakóhellyel.*

(5) *A végrehajthatóság megállapítása elleni jogorvoslatot a végrehajthatóságot megállapító határozat kézbesítésétől számított egy hónapon belül kell benyújtani. Ha az a fél, akivel szemben a végrehajtást kérik, más tagállamban rendelkezik lakóhellyel, mint ahol a végrehajthatóságot megállapították, a jogorvoslatra nyitva álló időtartam akár a személyes, akár a lakóhelyen történő kézbesítés időpontjától számított két hónap. Ez az időtartam a távolságra tekintettel nem hosszabbítható meg.*

A 43. cikk (1), (2) és (5) bekezdésével kapcsolatban elmondható, hogy a magyar bírói gyakorlat számára nem mindig egyszerű a rendelet és a nemzeti jog szabályainak egyúttalkalmazása a határozatszerkesztés során. Ez megmutatkozik a jogorvoslati figyelmeztetések színes kavalkádjában, ahol a nemzeti és európai szabályok keveredése miatt bizony sokszor bukkant fel helytelen tájékoztatás a végzésekben. A jogorvoslati figyelmeztetések „tarka csokrában” a következő gyakori típushibák fordultak elő:

Egyes végrehajthatóságot megállapító határozatokban a jogorvoslati figyelmeztetés – a 44/2001/EK rendelet szabályait figyelmen kívül hagyva – a magyar Pp. szerinti 15 napos fellebbezési határidőről tájékoztatta a feleket. Más esetben pedig a rendelet alapján – a felekre egységesen – egy hónapos fellebbezési határidőt adott a határozat, holott

a másik tagállamban lakó adósra helyesen két hónap lett volna a határidő. Előfordult olyan jogorvoslati figyelmeztetés is, amely az elsőfokú határozat ellen „felülvizsgálat” benyújtásának lehetőségéről tájékoztatott, más ügyben a szöveg egyszerűen maradt a rendelet szóhasználatánál és a végzés elleni „jogorvoslatról” beszélt.

A külföldi határozat végrehajthatóvá nyilvánítására vonatkozó határozat elleni – a tisztességes eljárás követelményeinek megfelelő, a nemzeti jog és a rendelet szabályaival is összhangban álló jogorvoslati tájékoztatást – a következőképpen lehetne megfogalmazni arra az esetre, ha az adós Magyarországon lakik:

„A végzés ellen a kézbesítéstől számított egy hónapon belül fellebbezésnek van helye, amelyet a ... Megyei Bírósághoz címezve a ... Városi Bíróságon lehet benyújtani három példányban.”

Ha az adós külföldön lakik, a tájékoztatást például az alábbiak szerint lehet megadni:

„A végzés ellen fellebbezésnek van helye, amelyet a ... Megyei Bírósághoz címezve a ... Városi Bíróságon kell benyújtani három példányban. A végrehajtást kérőnek a fellebbezési kérelmet a végzés kézbesítésétől számított egy hónapon belül lehet benyújtania. Az adósnak a fellebbezési kérelmet a végzés kézbesítésétől számított két hónapon belül lehet benyújtania.”

Arra az esetre, ha a bíróság a külföldi határozat végrehajthatóvá nyilvánítása iránti kérelmet elutasítja, mert pl. a kérelmező nem nyújtotta be a rendeletben előírt mellékleteket, a tájékoztatást a magyar Pp. alapján kel megadni, hiszen erre a rendelet nem tartalmaz előírást. A végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás során ebben az esetben alkalmazzuk a 15 napos határidőt. A figyelmeztetés ebben az esetben a „hagyományos”:

„A végzés ellen a kézbesítéstől számított tizenöt napon belül fellebbezésnek van helye, amelyet a ... Megyei Bírósághoz címezve a ... Városi Bíróságon lehet benyújtani három példányban.”

A 43. cikk (3) bekezdésének alkalmazása az egyértelműen hangzó jogszabályszöveg ellenére nem egységes a magyar bíróságok gyakorlatában. A jogszabály célja az lenne, hogy az elsőfokú nemperes eljárással ellentétben – ahol az adóssal nem kell közölni a teljes iratanyagot és ahol az adós valóban nem tehet észrevételt a végrehajtást kérő által előadottakra, ezért mintegy „meglepetésként” éri a végrehajthatóvá nyilvánításról szóló határozat – a jogorvoslati eljárásban lehetővé tegye mindkét fél meghallgatását és az adós számára a védekezést. Ez együtt jár azzal is, hogy a feleket a kontradiktórius eljárás szabályainak figyelembevételével tájékoztatni kell a bizonyítási kötelezettségéről és a bizonyítási teherről.

A Győr–Moson–Sopron Megyei Bíróság gyakorlatában a fellebbezéseket nemperes eljárásban bírálják el. A Győr–Moson–Sopron Megyei Bíróság Polgári Kollégiuma megvitatta ezt a kérdést, és arra jutott, hogy nemperes eljárásban intézendők a végrehajthatóvá nyilvánítással kapcsolatos végzések elleni fellebbezések, mivel a Vht. 210/A. §-a lehetővé teszi meghallgatás tartását nemperes eljárásban is, így a kontradiktórius

eljárás követelményének eleget tesznek.¹¹ A vizsgált ügyekben hozott határozatok (2.Pkf.50.279/2006/2., 2.Pkf.50.872/2005/2., 2.Pkf.50.387/2006/2., 2.Pkf.50.388/2006/2., 1.Pkf.50.937/2007/2., 2.Pkf.51.430/2008/2.) tehát mind tárgyaláson kívüli eljárásban születtek.

A Veszprém Megyei Bíróság szintén peren kívüli eljárásban bírálja el a fellebbezéseket. (2.Pkf.21.026/2005/2.)

A Komárom-Esztergom Megyei Bíróság a peres eljárás szabályai szerint jár el, 2.Pf.21.015/2005/3. ill. 2.Pkf.20.293/2008/7. számú végzését nyilvános fellebbezési tárgyaláson hozta meg.

A Vas Megyei Bíróság gyakorlatáról nincs adat, mivel nem volt fellebbezett végzés a vizsgált elsőfokú határozatok között.

A fellebbezések tárgyaláson kívüli elbírálásával kapcsolatban felmerülhet a kérdés, megfelel-e ez az eljárás a 44/2001/EK rendelet 43. cikk (3) bekezdésének? A válasz eldöntésénél több szempontot kell mérlegelni.

A végrehajtási eljárás a magyar jog szerint nemperes eljárás, kivételes eszköznek minősül a végrehajtási per indítása. Ennek az az egyszerű oka, hogy a már egyszer perben eldöntött kérdéssel kapcsolatosan nem lehet újra „vitát nyitni”, az adósnak a perben kell a követeléssel kapcsolatos kifogásait érvényesítenie, erre a végrehajtási szakban már csak igen korlátozott mértékben van lehetősége. Mind az elsőfokú, mind a másodfokú bíróság peren kívüli eljárásban hoz határozatot végrehajtási ügyekben. Ez az eljárási mód a végrehajtási ügyek gyors és hatékony befejezését szolgálja, figyelembe véve azt is, hogy az adósok a végrehajtás során „végső eszközként” gyakran próbálják a jogorvoslatokkal az eljárást elhúzni. Azokra az esetekre, ha a bíróságnak mégis szüksége lenne a felektől közvetlenül beszerezendő információkra, a peren kívüli eljárásban rendelkezésre áll a meghallgatás lehetősége. Meghallgatást tehát a bíróság csak akkor tart, amikor azt szükségesnek látja.

Ez a gondolatmenet igaz lehet a külföldről érkező határozatok végrehajtásánál is: az adósnak főszabály szerint az alapeljárásban kell érvényesítenie a követeléssel szembeni kifogásait, még akkor is, ha az a lakóhelyétől távol és idegen nyelven folyik. Nem lehet azonban figyelmen kívül hagyni, hogy ez a két utóbbi tényező – az alapeljárás összes garanciális szabályának a betartása mellett is – megnehezíti az adós helyzetét a védekezésben. Ehhez járul még, hogy az exequatur eljárás első szakasza gyakorlatilag teljesen formális szempontok vizsgálatára korlátozódik (van –e hiteles határozat és tanúsítvány), a 34. cikkben foglalt megtagadási okok vizsgálatára az elsőfokú eljárásban egyáltalán nincs lehetőség. Mindezek a tényezők az adós védekezéshez való jogát jelentősen korlátozzák.

Végül érdemes egymás mellé helyezni a 44/2001/EK rendelet 43.cikkét: „A jogorvoslatot a peres eljárási szabályoknak megfelelően kell kezelni.” illetve a Vht. 210/A §-át, amely azt mondja: „A bíróság a 44/2001/EK tanácsi rendelet szerinti, a bírósági határozat és közokirat végrehajthatóságának megállapítására irányuló eljárás során – ha a 44/2001/EK tanácsi rendelet másképpen nem rendelkezik – az e Fejezetben foglaltak szerint jár el.” Az európai és a hazai szabályok alkalmazásánál az elsőbbség az európaié. Azaz, a magyar szabályokat – még az eljárásiakat is – csak akkor alkalmazhatjuk, ha

¹¹ Győr–Moson–Sopron Megyei Bíróság Polgári-Gazdasági-Közigazgatási Kollégium P.Koll.40/2005/I.sz. jegyzőkönyv kivonat a 2005. december 9. napján tartott kollégiumi értekezletről 4., 15.

az európai szabály azt kifejezetten felhívja, mint pl. a 40. cikk (1) bekezdésnél, vagy akkor, ha az európai szabály nem rendelkezik valamiről.

Az eldöntendő kérdés ezt követően az, hogy a „peres eljárás” azt jelenti –e ebben a kontextusban, hogy minden esetben kötelező tárgyalni, vagy azt, hogy olyan eljárásban kell vizsgálni a jogorvoslatot, amely lehetővé teszi a felek meghallgatását, az álláspontjaik ütköztetését, az adós kifogásainak tisztességes vizsgálatát. A nemperes eljárásban lefolytatható meghallgatás lehetőséget biztosít mindezek megvalósítására. Az pedig, hogy a konkrét esetben mindezt alkalmazták-e, már túlmutat a jogszabályokon, a bírói felelősség területére vezet illetve a másodfokú döntés ellen igénybe vehető felülvizsgálat tárgya lehet.

45. cikk

Ld. a 34–36. cikknél ismertetett eseteket.

52. cikk

A végrehajthatóságot megállapító határozat kibocsátására szolgáló eljárásban abban a tagállamban, ahol a végrehajtást kérték, semmiféle, a tárgy értéke alapján kiszámított díj vagy illeték nem számítható fel.

Az 52. cikkhez kapcsolódik a Győr–Moson–Sopron Megyei Bíróság 1.Pkf.50.937/2007/2. számú végzése, amely indokolásában a megyei bíróság rögzítette, hogy a rendelet 52. cikke alapján a (másodfokú) eljárás költségmentes. Hasonló álláspont tükröződik a Győri Városi Bíróság 0801–16.Vh.4337/2005/4. számú végzéséből. Ez utóbbi egy megismételt eljárásban utasította el a külföldi határozat végrehajthatóságának megállapítása iránti kérelmet és egyben rendelkezett a végrehajtást kérő által tévesen lerótt eljárási, valamint a fellebbező adós által lerótt fellebbezési illeték visszatérítéséről, hivatkozva az Itv. 57.§ (1) bekezdés m) pontjára.

Ez a gyakorlat az 52. cikknek tehát olyan értelmet tulajdonít, miszerint díj és illeték alóli mentesség a végrehajthatóságot megállapító határozat kibocsátására irányuló teljes eljárásra, így a jogorvoslati eljárásra is vonatkozik, és ez tárgyi illetékmentességet jelent.

Megjegyzendő azonban, hogy a végrehajthatóságot megállapító határozat jogerőre emelkedését követően a végrehajtási lap kibocsátására már nem vonatkozik az illetékmentesség.

53. cikk

(1) Az elismerést vagy a végrehajthatóság megállapítását kérelmező félnek be kell mutatnia a határozatnak a hitelessége megállapításához szükséges feltételeknek megfelelő másolatát.

(2) A végrehajthatóság megállapítását kérelmező félnek az 55. cikk sérelme nélkül az 54. cikkben említett tanúsványt is be kell mutatnia.

Az 53. cikk (1) bekezdésének alkalmazásának jellemző példája a Győri Városi Bíróságon folyt 0801–61.Vh.4583/2006. számú ügy, valamint a Szombathelyi Városi Bíróság előtt folyt 0801–SzVh.1076/2008. sz. eljárás. A bíróság mindkét esetben elutasította a külföldi határozatok magyarországi végrehajthatóvá nyilvánítását, mivel a végrehajtást kérő a hiánypótlási felhívás ellenére sem nyújtotta be a külföldi határozatok hiteles

kiadmányát, csak fénymásolat állt rendelkezésre. A gyakorlatban sokszor került sor hiánypótlásra amiatt, hogy a határozat hiteles kiadmánya nélkül csak a határozat hiteles fordítását mutatták be, összefűzve a határozat fénymásolatával. Fontos kiemelni, hogy a fénymásolat akkor sem elegendő a végrehajthatóság megállapításához, ha hiteles fordítással együtt áll rendelkezésre a határozatról, hiszen az nem a határozat hitelességét igazolja, csak a fordításét.

Az 53. cikk (2) bekezdésével kapcsolatos eseteket lásd az 55. cikknél.

54. cikk

A határozathozatal helye szerinti tagállam bírósága vagy hatáskörrel rendelkező hatósága bármely érdekelt fél kérelmére az e rendelet V. mellékletében szereplő nyomtatványnak megfelelő tanúsítványt bocsát ki.

Az 54. cikk alkalmazásával kapcsolatban a magyar bírói gyakorlatból kiemelhető a Győr – Moson – Sopron Megyei Bíróságon folyt 9.K.27.070/2006. számú közigazgatás per, amely a rendelet tárgyi hatályának kérdését is érintette. Ebben a megyei bíróság a bulgáriai székhelyű felperesi vállalkozás által az alperes közúti közlekedési bírság ügyében, valamint adóügyben hozott közigazgatási határozatainak felülvizsgálata iránt előterjesztett keresetét elutasította. Kötelezte a felperest az alperes javára 10.000 forint perköltség megfizetésére.

Az alperesi hatóság 2009. február 5. napján a 44/2001/EK rendelet 54. cikke alapján kérte az V. számú tanúsítvány kiállítását annak érdekében, hogy a neki megítélt perköltség végrehajtását külföldön kezdeményezhesse. A megyei bíróság 9.K.27.070/2006/11. számú végzésével a tanúsítvány kiállítását megtagadta, azzal az indokolással, hogy a 44/2001/EK rendelethatálya nem terjed ki a közigazgatási ügyekre.

Az alperes fellebbezésében a végzés megváltoztatását, a tanúsítvány kiállítását kérte, arra hivatkozva, hogy jelen esetben nem adókötelezettség megállapításáról, hanem a Pp. alapján perköltség végrehajtásáról van szó, és erre a rendelet hatálya kiterjed.

A Fővárosi Ítéltábla 2.Kpkf.50.489/2009/2. számú 2009. május 13. napján kelt végzésével az elsőfokú bíróság határozatát helybenhagyta. Döntése indoklásában rögzítette, hogy a 44/2001/EK rendelet 1. cikkének (1) bekezdése alapján a rendelet nem terjed ki az adó-, vám- vagy közigazgatási ügyekre. A másodfokú bíróság hivatkozott az Európai Közösségek Bírósága C-185/07. számú Allianz Spa, Generali SpA v. West Tankers ügyben kifejtett álláspontjára, miszerint annak eldöntése során, hogy egy jogvita a rendelet hatálya alá tartozik –e, csak az eljárás tárgyát kell figyelembe venni (C-190/89. számú Rich-ügy). Konkrétabban szólva a rendelet hatálya alá tartozást annak a jognak a természete határozza meg, amelynek védelmére az adott eljárás irányul (C-391/95. számú Van Uden-ügy). A másodfokú bíróság kifejtette, hogy az alperes közigazgatási határozatai folytán az alperes és a felperes között közigazgatási hatósági jogviszony jött létre, nem mellérendeltségen alapuló polgári jogi jogviszony. A Legfelsőbb Bíróság is rámutatott arra BH 2004/189. számú eseti döntésében, hogy a peres fele közti közigazgatási jogviszony elemei, az abból fakadó egyes jogok és kötelezettségek nem alakíthatók polgári jogi jellegűvé, így polgári jogvitát nem keletkeztethetnek. A Legfelsőbb Bíróság EBH 2004/1077. számú elvi határozata szerint a közigazgatási ügy mindaddig folyamatban van, amíg a bíróság közigazgatási perben jogerős ítéletet nem hoz. Minderre figyelemmel, az elsőfokú bíróság közigazgatási ügyben hozott ítélete az eljárás

rás tárgyánál illetve az általa védett jogviszony természeténél fogva nem tartozik a rendelet hatálya alá, így sorolható ez alá az ítélet perköltségről rendelkező része sem.

Az V. melléklet szerinti tanúsítvány kiállításával kapcsolatban nem egységes annak a gyakorlata, hogy milyen nyelven állítja ki azt a származási ország bírósága. A 44/2001/EK rendelet 54. cikke – ellentétben a 805/2004/EK rendelettel – nem szabályozza, hogy a tanúsítványt milyen nyelven kell kiállítani, a gyakorlatban ezért nagyon sokféle megoldással lehet találkozni. A magyar bíróságok előtt folyt ügyekben számos esetben fordult elő, hogy a külföldi bíróságoktól származó, magyar nyelvű tanúsítványt csatoltak be, így például a Győri Városi Bíróság 0801–61.Vh.896/2008. számú ügyében Ausztriából érkezett magyar nyelvű tanúsítvány. Ennek a fordítottjára is volt precedens, a Győri Városi Bíróság a G.22.328/2007. számú ügyben magyar és német nyelven is kiállította a tanúsítványt, igaz, a rendelkező rész magyarul szerepelt a német nyelvű formanyomtatványon is. A Kőszegi Városi Bíróság a 1803.–Kvh.14/2008. számú ügyben magyar és német nyelven is kiállította a tanúsítványt, és a német nyelvű formanyomtatványra a határozat rendelkező részét is rávezették németül, mivel az az alapeljárásban elvégzett fordítás miatt már a bíróság rendelkezésére állt.

Ezzel ellentétben, a Veszprémi Városi Bíróság 1901–21.Vh.1556/2006/4. számú végzésével megtagadta a Veszprémi Városi Bíróság által hozott, 4.P.21.819/2005/11. számú ítéletről a 44/2001/EK rendelet V. számú melléklete szerinti tanúsítvány német nyelven történő kiállítását. A határozat indokolásában kifejtette, hogy a Vht. 9.§ -a és a Pp.6.§ (2) bekezdése alapján nincs törvényes lehetőség a német nyelvű tanúsítvány kiállítására, mert az a körülmény, hogy a végrehajtást Németországban kell folytatni, a magyar bírósági eljárásban nem alapozza meg a német nyelv használatát.

A tanúsítvány kiállításához az V. mellékletben szereplő formanyomtatványt olyan módon szerkesztették meg, hogy az magának a nyomtatványnak a fordítását teljesen feleslegessé teszi, ennél fogva tulajdonképpen mindegy, milyen nyelven állítják ki. Minden tagállam bíróságai hozzáférhetnek az Európai Unió valamennyi hivatalos nyelvén kiállított nyomtatvány szövegéhez, így az egyes pontoknál szereplő adatokat azonosíthatják. A határozat rendelkező része szövegének fordításától viszont nem lehet eltekinteni, mert ez a végrehajtáshoz nélkülözhetetlen.

Ha a bíróságnak rendelkezésére áll az alapeljárásban hozott határozat fordítása azt a tanúsítvány kiállítása mellett a végrehajtást kérő részére rendelkezésre kell bocsátani. Ha ugyanis az alapeljárásban alkalmazták a Pp. 6.§ (2) bekezdését, és a perben fordítani kellett a határozatot, mert az egyik fél nem beszélt magyarul, akkor ez megalapozza, a Pp. 6.§ (2) bekezdésének alkalmazását a végrehajtási eljárásban is. Mindezt figyelembe véve – a kőszegi 1803.–Kvh.14/2008. számú eset mintájára – helyesnek és célszerűnek tekinthető az a gyakorlat, ha a magyar bíróság a végrehajtás helye szerinti állam nyelvén is kiadja a tanúsítványt és a határozat fordítását, amennyiben azt az alapeljárásban már beszerezte.

Abban az esetben viszont, ha magyar nyelvet beszélő felek között, Magyarországon folyt a per, csak a végrehajtást vinnék külföldre, ugyanez nem érvényes. Ha az alapeljárásban nem alkalmazták a Pp. 6.§ (2) bekezdését, akkor a bíróság a végrehajtási szakban sem köteles a tanúsítvány idegen nyelvű kiállítására és a határozat ellátmány terhére történő fordíttatására, így ezt a költséget a végrehajtást kérőnek kell előlegeznie. Helyes ez alapján a veszprémi döntés is.

55. cikk

(1) Ha az 54. cikkben említett tanúsítványt nem mutatják be, a bíróság vagy hatáskörrel rendelkező hatóság annak bemutatására határidőt szabhat, elfogadhat azzal egyenértékű okiratot, vagy, ha úgy véli, hogy elegendő információval rendelkezik, eltekinthet azok bemutatásától.

(2) A bíróság vagy hatáskörrel rendelkező hatóság kérelmére be kell mutatni az okiratok fordítását. A fordítást valamely tagállamban erre képesítéssel rendelkező személy hitelesíti.

Az 55. cikk alkalmazására számos esetet találunk az uniós csatlakozás óta eltelt öt év magyar bírói gyakorlatából. Érdekes ezek közül kiemelni három jellemző ügyet, amelyek jól megvilágítják, hogy milyen követelményeket támaszt a magyar gyakorlat az „egyenértékű okirattal” szemben.

A Győri Városi Bíróság 0801–16.Vh.4337/2005/4. számú végzésével elutasította az olasz Prato-i Bíróság fizetési meghagyásának végrehajthatóvá nyilvánítása iránt benyújtott kérelmet, a következők miatt. A bíróság a hiányosan benyújtott kérelme miatt felhívta a végrehajtást kérőt, hogy csatolja be a végrehajtani kívánt okiratok hiteles fordítással ellátott azon példányait, amelyekből megállapítható a fizetési meghagyás származási államban beállt jogereje és végrehajthatósága ill. ennek időpontja, valamint – ha a határozatot a megjelenés elmulasztása mellett hozták – az eljárási megindító irat kézbesítésének időpontja. A végrehajtást kérő a felhívásra, hivatkozással a 44/2001/EK rendelet V. mellékletében foglaltakra, a Prato-i Bíróság által kibocsátott – de az V. melléklettől eltérő – olyan igazolást csatolt, amely szerint a fizetési meghagyásra vonatkozó fellebbezést az általános peres ügyek között nem regisztráltak 2005. december 13-ig. A Győri Városi Bíróság szerint ez az okirat nem igazolta kellőképpen azokat az adatokat, amelyek a végrehajthatóság megállapításához szükségesek, mivel ebből nem állapítható meg, hogy a fizetési meghagyás jogerős és végrehajtható a származási tagállam területén.

A Tatabányai Városi Bíróság 1201–Vh.3133/2007/4. számú határozatával tanúsítvány benyújtása nélkül is megállapította a Freiburgi Törvényszék költségmegállapító végzéséről, hogy az Magyarországon végrehajtható. A határozat indokolása szerint az 55. cikk alapján a tanúsítvány benyújtásától eltekintett a bíróság, mivel a freiburgi döntésből és a mellékelten becsatolt iratokból megállapítható volt, hogy a határozat jellegénél fogva megfelel a magyar bíróságok polgári ügyekben hozott marasztaló határozatának, jogerős és végrehajtható. A bíróság ezért úgy ítélte meg, hogy a döntés meghozatalához a tanúsítvány nélkül is elegendő információval rendelkezik. Az adós fellebbezése folytán eljáró Komárom – Esztergom Megyei Bíróság helybenhagyta a városi bíróság határozatát és a kifejtette, hogy nem volt szükség a tanúsítvány beszerzésére, mert az iratokból valóban minden szükséges adat rendelkezésre állt, így az is, hogy az alapeljárásban hozott határozatot nem az adós távollétében hozták, mivel ügyvéddel képviseltette magát.

A Veszprémi Városi Bíróság 1901-22.Vh.1678/2007/2. számú – elsőfokon jogerősre emelkedett – végzésével a németországi Kerpeni Járásbíróság ítéletéről állapította meg, hogy az a magyar jogszabályok alapján végrehajtható. A kerpeni ítélet 1000 euró fájdalomdíj megfizetésére kötelezte a német alperest, akinek a kutyája megharapta a szintén német felperest. A végrehajtási kérelemmel az adós veszprém megyei ingatlanát vették célba. A bíróság észlelte, hogy a végrehajtási kérelemhez nem csatolták az V. melléklet

szerinti tanúsítványt. A rendelkezésre álló iratokból azonban megállapítható volt, hogy a kerpeni határozat Németországban jogerős és végrehajtható, az adós pedig ügyvédi képviseléssel részt vett az eljárásban. A bíróság mindezek alapján eltekintett a tanúsítvány beszerzésétől, ezeket az információkat elegendőnek tartotta ahhoz, hogy az ítélet magyarországi végrehajthatóságát megállapítsa.

Az ismertetett esetek alapján a gyakorlat egyértelműen arra mutat, hogy az V. melléklet szerinti tanúsítvány benyújtásától akkor tekintenek el a magyar bíróságok, ha a rendelkezésre álló iratokból egyértelműen megállapítható, hogy a határozat a származási országban végrehajtható, illetőleg, ha az adós nem vett részt az alapeljárásban, részére a kezdőiratot kézbesítették. Ezek az adatok gyakorlatilag a tanúsítvány 4.4 pontjában illetve záró mondatában szereplő információkat pótolják.

Az 55. cikk (2) bekezdésének alkalmazásával kapcsolatban elmondható, hogy a bíróságok általában a tanúsítvány és a határozat hiteles fordítását is kéri, és elfogadnak más országban hiteles fordítás készítésére jogosult által készített fordítást. Az 54. cikk-nél ismertetett esetekkel kapcsolatban írtakat csak megismételni lehet: a tanúsítvány fordíttatása felesleges, a rendelkező rész fordíttatása viszont elengedhetetlen. A határozat rendelkező részen kívüli szövegének fordíttatása szükségtelen és a végrehajtást kérőnek felesleges költségeket okoz, akkor viszont nem lehet az egész határozat fordítását „megúszni”, ha a határozat szerkesztése miatt nem világos benne a rendelkezések elhelyezkedése.

2. A 805/2004/EK rendelet alkalmazásával kapcsolatos gyakorlati tapasztalatok

A határokon átnyúló végrehajtási ügyeknek nagyjából egytizedében alkalmazták a bíróságok a 805/2004/EK rendelet szabályait. Mivel kisebb számú eset állt rendelkezésre a vizsgálat során, ezeknek a „hozadéka” is szerényebb, a rendelet alkalmazásának szűkebb vetületére világítanak rá.

A rendelet várható gyakorlati hasznát vetítette előre az Európai Gazdasági- és Szociális Bizottság becslése, amely szerint az összes, más tagállamban végrehajtandó bírósági határozatnak a 90%-a nem vitatott pénzkövetelés, ezáltal az európai végrehajtható okirat útján lesz behajtható.¹²

Az általam vizsgált esetek nem igazolták ezt a várakozást: az ügyek kb. 50%-a volt olyan, amelynél a követelés nem vitatottnak tekinthető, mivel bírósági meghagyás, fizetési meghagyás, egyezség vagy mulasztásos ítélet rendelkezett a követelésről. Érdekes azonban, hogy a 805/2004/EK rendelet alkalmazására ennél sokkal kisebb arányban került sor. Ennek a magyarázatára a kutatás adatainak elemzésénél még visszatérek.

A rendelet lényege, ha a nem vitatott követelésre vonatkozó határozatot, bíróság által jóváhagyott egyezséget vagy közokiratot a származási tagállamban európai végrehajtható okiratként hitelesítik, az egy másik tagállamban közbenső ún. exequatur eljárás nélkül végrehajtható. Elmarad tehát a végrehajtás szerinti tagállamban a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás, ami tetemes időt és költséget takarít meg.¹³

¹² HILGERS, HANS ANTON : „Europäischer Vollstreckungstitel”, *Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages*. 2005/72 Der Aktuelle Begriff, www.bundestag.de (2005.10.06.)

¹³ Hogy milyen időigényes a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás, azt jól példázza egy a Győri Városi Bíróságon folyt ügy, amelyben egy Olaszországban 2004. szeptemberében kibocsátott fizetési meghagyást – az adós által a végrehajtási eljárásban, Magyarországon igénybe vett összes jogorvoslatot követően – végül 2006.

A 44/2001/EK rendeletnél említett három lépcsőből itt tehát kettő marad. 1. A határozatot hozó bíróság tanúsítványt állít ki az I. melléklet szerint. 2. A végrehajtás helye szerinti ország bírósága közvetlenül elrendeli a végrehajtást, Magyarországon pl. kiállítják a végrehajtási lapot.

A Magyarországon hozott határozatok; bíróság által jóváhagyott egyezségek esetében a tanúsítványt az első fokon eljáró bíróság, azaz hatáskörétől függően a megyei vagy a városi bíróság állítja ki a Vht. 31/C.§ -ában foglaltak szerint. A külföldről érkező európai végrehajtható okiratként hitelesített határozatok végrehajtását a Vht. 16.§ g.) pontja alapján a megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság, Budapesten a Budai Központi Kerületi Bíróság rendeli el végrehajtási lappal. A Vht. 23/B.§(2) bekezdése alapján szintén a székhely szerinti helyi bíróság (ill. a BKKB) záradékolja a külföldi közokiratot.

A rendelet alkalmazásával kapcsolatban felmerült talán legérdekesebb ügy a jogszabály tárgyi hatályának kereteit feszegette.

2. cikk

(1) *E rendeletet a bírósági rendszer jellegétől függetlenül a polgári és kereskedelmi ügyekre kell alkalmazni. Nem vonatkozik különösen az adó-, vám- vagy közigazgatási jogi ügyekre, illetve az állam felelősségére a közhatalom gyakorlása során történt cselekményekért és mulasztásokért („acta iure imperii”).*

(2) *E rendelet nem alkalmazható a következőkre:*

a) *természetes személyek személyi állapota, jog- és cselekvőképessége, házassági vagyoni jog, öröklési jog, beleértve a végrendeletek jogát is;*

b) *csődeljárás, fizetéseképtelen vállalatok vagy más jogi személyek felszámolásához kapcsolódó eljárások, csődegyezség, kényszeregyezség és hasonló eljárások;*

c) *társadalombiztosítás;*

d) *választottbíráskodás.*

A Győri Városi Bíróságon folyt 0801–60.Vh.8394/2008. számú ügyben a Dunaszerdahelyi Járásbíróság egy olyan ítéletének magyarországi végrehajtását kérték, amelyet Szlovákiában európai végrehajtható okiratként hitelesítettek. A Dunaszerdahelyi Járásbíróság ebben az ítéletében egy magyar asszonyt kötelezett arra, hogy fizessen meg 22.000 szlovák koronát a d.-i kórház részére. Az asszony ugyanis itt szülte meg gyermekét, azonban nem rendelkezett Szlovákiában egészségbiztosítással és az orvosi ellátás költségét nem fizette meg. Az asszonynak Magyarországon sem volt érvényes társadalombiztosítása. Az ítélet indokolása szerint a bíróság a szlovák Polgári Törvénykönyv és az egészségbiztosítási törvény alapján kötelezte az alperest az orvosi költség megfizetésére. Az alperes az eljárás során elismerte, hogy egyik államban sincs biztosítási jogviszonya, és nem vitatta a tartozás fennállását sem.

A 805/2004/EK rendelet 2. Cikk (2) bekezdés c.) pontja alapján a rendelet nem alkalmazható társadalombiztosítási ügyekben. Felmerül a kérdés, hogy a fenti eset nem minősül-e társadalombiztosítási ügynek? A kérdés megválaszolásánál felhasználhatók a Brüsszeli Egyezményhez ill. a 44/2001/EK rendelethez fűzött kommentárok, és az Euró-

pai Bíróság ezekhez kötődő esetei, hiszen a 805/2004/EK rendelet tárgyi hatályának meghatározása ebbe a rendszerbe illeszkedik.

A rendelet tárgyi hatályának értelmezésénél három fontos szempontot kell figyelembe venni: a tárgyi hatály előírásait a lehető legtágabban, a tárgyi hatály alóli kivételeket – ez ügyben épp erről van szó – megszorító módon kell értelmezni. Harmadrészt, az értelmezésnél óvakodni kell a nemzeti jogban használt fogalmak alkalmazásától. Szem előtt kell tartani azt is, hogy társadalombiztosítás közjogi jellege, ill. amiatt került ki a rendelet hatálya alól, hogy a kapcsolódó nemzetközi egyezményekkel való kollíziót elkerüljék.

A jogirodalom szerint a kivételek megszorító értelmezése miatt csak azok a jogviták tartoznak a c.) pont hatálya alá, amelyek *közvetlenül* a szociális biztonságra vonatkoznak. A társadalombiztosítási szerv részéről a károkozóval szembeni regressz igényre pl. alkalmazható a rendelet, ha az a polgári jogvita fogalma alá sorolható, mert a társadalombiztosítási szerv nem rendelkezik többletjogosítványokkal.¹⁴

Találunk ezzel szemben esetünkhöz kapcsolódva olyan irodalmi utalást is, amely szerint az orvosi kezelés a szociális biztonság körébe tartozik, ebből kifolyólag nem sorolható a rendelet hatálya alá.¹⁵

Az értelmezéshez segítségül hívható a szociális biztonsági rendszereknek a Közösségen belül mozgó munkavállalókra és családtagjaikra történő alkalmazásáról szóló 1408/71/EGK tanácsi rendelet 4.Cikke, eszerint a rendelet alkalmazási körébe tartoznak (vagyis a 805/2004/EK rendelet alóli kivételek) a betegségbiztosítási és az anyasági ellátások.

A dilemma megoldásában az Európai Bíróságnak a Gemeente Steenberghe kontra Luc Baten 271/00. számú ügyben 2002. november 14-én hozott döntése segíthet leginkább. Ebben a Bíróság kimondta, hogy a szociális biztonság fogalma nem terjed ki az olyan megtérítési perekre, melyben a közhatalmi szerv követeli vissza az általa a magánszemély elvált házastársa illetve gyefmeke részére szociális támogatás címén kifizetett összeget. Polgári ügynek minősül az ilyen eljárás, ha az összeget a rendes magánjogi szabályok szerint követelik vissza, amelyben törvényhozó a közhatalmi szerv számára nem biztosít különleges jogosítványokat.¹⁶

A fentieket figyelembe véve, egy társadalombiztosítás nélkül igénybevett orvosi ellátás költségeinek a megtérítése iránti igény – amelyet a kórház érvényesített polgári peres eljárásban, részben a polgári anyagi jog alapján – nem képez kivételt a 805/2004/EK rendelet 2.Cikk (2) bekezdés c.) pontja alapján a rendelet hatálya alól. A Győri Városi Bíróság tehát helyesen járt el, amikor a szlovák bíróság ítélete alapján kiállította a végrehajtási lapot az adóssal szemben.

A rendelet 3. cikkéhez kapcsolódik egy szintén elgondolkodtató eset, amelyben a bíróság a nem vitatott követelések fogalmi körét értelmezte.

¹⁴ KENGyel – HARSÁGI: Im. 74–75.

¹⁵ A Jenard-jelentés hivatkozása az 1952. ILO Egyezményre a szociális biztonság minimális normáiról. KENGyel – HARSÁGI: Im. 74.

¹⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62000J0271:DE:HTML> (2009.05.31.) Idézi KÖBLÖS ADÉL: *A Tanács 44/2001/EK rendelete a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról*, in: *Polgári eljárásjogi szabályok az Európai Unió jogában szerk.: Wopera Zsuzsa – Wallacher Lajos Complex Kiadó, Budapest, 2006. 56.*

3. cikk

(1) *E rendeletet a nem vitatott követelésekre vonatkozó határozatokra, bírósági egyezségekre és közokiratokra kell alkalmazni. A követelést akkor kell nem vitatottnak tekinteni, ha:*

a) annak fennállását az adós a bírósági eljárás során kifejezett elismeréssel, illetve bíróság által jóváhagyott vagy az eljárás során a bíróság előtt kötött egyezséggel elfogadta;

b) a bírósági eljárás során a származási tagállam joga szerinti eljárási szabályokkal összhangban az adós a követeléssel szemben nem emelt kifogást;

c) miután a bírósági eljárás során korábban a követeléssel szemben kifogást emelt, ezt követően az adós nem jelent meg, illetve nem képviseltette magát a bírósági tárgyaláson, feltéve hogy a származási tagállam joga szerint az ilyen magatartás a követelés vagy a hitelező által állított tények hallgatólagos elismerésének minősül;

d) az adós azt közokiratban kifejezetten elismerte.

A Komárom – Esztergom Megyei Bíróság 13.G.40.027/2006/14. számú ítéletével a felperes szlovákiai cég keresetét elutasította, és kötelezte a pervesztes felperest, hogy fizessen meg az alpereseknek 800.000.- 800.000.- forint perköltséget. A felperes a szabályszerűen kézbesített ítélet ellen nem fellebbezett. A pernyertes alperes a perköltségkövetelése szlovákiai behajtása céljából kérte, hogy a bíróság európai végrehajtható okiratként hitelesítse az ítéletet. A Komárom – Esztergom Megyei Bíróság kiállította az ítéletről az európai végrehajtható okiratra vonatkozó tanúsítványt. A döntés a meghozatala a 9. cikk (1) bekezdésének megfelelően egyszerűen a formanyomtatvány kitöltésével valósult meg, amelynek 8. pontjában a bíróság azt közölte, hogy az ítélet a 3. cikk (1) bekezdése alapján nem vitatottnak minősül. Ennek következtében csak feltételezni lehet, milyen gondolatmenet alapján sorolta be a bíróság a pernyertes adós perköltség követelését a 3. cikk alá, valószínűleg a b.) pontba. Eszerint a pernyertes alperes perköltség követelése az elsőfokú ítélet meghozatalával keletkezett, amely ellen a fellebbezés elmulasztása a követelést nem vitatottnak minősíti.¹⁷

9. cikk

(1) *Az európai végrehajtható okiratra vonatkozó tanúsítványt az I. melléklet szerinti szabványos formanyomtatványon kell kiállítani.*

(2) *Az európai végrehajtható okiratra vonatkozó tanúsítványt a határozat nyelvén kell kiállítani.*

A 9. cikk alkalmazásának példáját is láthattuk fentebb, a Komárom – Esztergom Megyei Bíróság 13.G.40.027/2006/14. számú ügyében, ahol a döntés háttérére csak következtetni lehetett, mivel a formanyomtatvány kitöltése erről nem ad sok információt. Ennek az ellenpéldája egy Csehországból érkező határozat magyarországi végrehajtása kapcsán nyilvánult meg. A Csekk Budejovicei Bíróság ítéletét európai végrehajtható okiratként hitelesítette, a Győri Városi Bíróságon folyt 0801–59.Vh.3348/2008. számú ügyben ennek a végrehajtását kérték. A benyújtott iratok között szerepelt a cseh bíróság ítélete, a tanúsítvány az európai végrehajtható okiratról az I. melléklet szerint, ezen kívül egy külön végzés, amelynek rendelkező részében a Csekk Budejovicei Bíróság ki-

¹⁷ Kapcsolódó ügyszám: Tataányai Városi Bíróság:1200-Vh.5/2008.

mondta, hogy az ítéletét európai végrehajtható okiratként hitelesíti és részletes indoklását is adta döntésének. Vizsgálta a rendelet időbeli és tárgyi hatályának fennállását az ügyre nézve, saját joghatóságát, illetve azt is, hogy az ítéletben érvényesített igény miért minősül nem vitatottnak. A követelést a konkrét esetben azért tekintették nem vitatottnak, mivel „az alperes a neki rendesen kézbesített keresethez semmilyen módon sem nyilatkozott és kimentés nélkül nem vett részt azon az elrendelt bírósági tárgyaláson, amelyre rendesen be volt idézve elégséges időintervallum meghagyásával.” A végzés ezt követően kimerítő részletességgel taglalta azt, hogy az eljárás során a kézbesítésre vonatkozó minimum-szabályokat hogyan és miképp valósították meg, ill. az alperes megfelelő tájékoztatása hogyan történt. A cseh ítélet végrehajtása a magyar bíróságot is érdekes helyzet elé állította: a 805/2004/EK rendelet alapján, a Vht. 16.§ g.) pontja szerint az adós lakóhelye szerinti megyei bíróság székhelyén lévő helyi bíróság végrehajtási lapot állít ki. Jelen esetben az adós egy győri cég volt. Itt merült fel az a probléma, hogyan érvényesítse együtt a bíróság a Vht. 6.§ -át és a 16.§ g.) pontját, mivel a végrehajtási lap kiállítását cégek elleni végrehajtásnál meg kell előznie a sikertelen inkasszónak, azonban a cseh ítélet alapján magyar pénztézetnél hogyan tud inkasszót érvényesíteni a végrehajtást kérő? A rendelet 20. cikk (1) bekezdése alapján a külföldi határozatot a végrehajtás szerinti államban hozott határozatokkal megegyező feltételek mellett kell végrehajtani. A bíróság végül – annak érdekében hogy a végrehajtást kérő inkasszót kezdeményezhessen – záradékot vezetett a cseh határozatra, amelyben feltüntette a 20. cikk (1) mondatát, hogy az ítélet a magyar bíróság határozatával azonos módon végrehajtható, illetve tájékoztatta a végrehajtást kérőt az azonnali beszedési megbízás feltételeiről és arról, hogy ezt követően a végrehajtási lap kiállítására kerül sor.

Ezzel a megoldással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a cseh gazdasági társaság végrehajtást kérő külföldi határozatban megítélt követelésének magyar céggel szembeni végrehajtása esetén – a pénzforgalom lebonyolítására vonatkozó jogszabályok alapján – nincs lehetőség inkasszó benyújtására. A Vht. 6.§ (2) bekezdése szerint a pénzkövetelések pénzforgalmi úton történő behajtásának az az előfeltétele, hogy a jogosult bankszámlával, a kötelezett pedig pénzforgalmi bankszámlával rendelkezzen. A 21/2006 MNB rendelet 16.§(1) bekezdés ab) 2. pontja a *belföldi* fizetési forgalomban igénybe vehető fizetési módok között sorolja fel az azonnali beszedési megbízást. A rendelet 2.§ 1. pontja szerint a belföldi fizetési forgalom: azon fizetési műveletek összessége, amelynek keretében mind a megbízó intézménye, mind a jogosult intézménye a Magyar Köztársaság határain belül nyújtja pénzforgalmi szolgáltatását. A rendelet 17.§ -a kimondja, hogy a hitelintézet a számla típusától függetlenül a 16. § (1) bekezdésében felsorolt fizetési módok közül – törvény vagy pénzforgalmi jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – nem tagadhatja meg az egyszerű átutalás, továbbá *belföldi fizetési forgalomban* az azonnali beszedési megbízás, a határidős beszedési megbízás és a készpénzfizetésre szóló megbízás befogadását. A Vht. 6.§ (2) bekezdésében írt feltétel tehát a pénzforgalmi jogszabályok figyelembevételével azt jelenti, hogy a jogosult csak akkor veheti igénybe az azonnali beszedési megbízást, ha belföldi bankszámlával rendelkezik.

Az idézett jogszabályok alapján a külföldi vállalkozás Magyarországon vezetett bankszáma vagy pénzforgalmi bankszámla nélkül nem inkasszálhatta a követelése összegét. A bíróságnak tehát helyesen a végrehajtási lap kibocsátásáról kellett volna döntenie a fent említett esetben.

A 805/2004/EK rendelettel kapcsolatban talált ügyek vizsgálata további bizonytalanságokat is feltárt a joggyakorlatban. Nem egységes a bíróságok gyakorlata abban a

kérdésben, hogy illetékköteles – e a végrehajtási lap kiállítása a 805/2004/EK rendelet alapján Magyarországra érkező végrehajtási kérelmek esetén. A bíróságok a végrehajtási lap kiállításával hoznak döntést a külföldi határozat hazai végrehajtásáról, mivel elmarad a közbenső végrehajthatóvá nyilvánítási eljárás. A külföldi határozat végrehajtást kezdeményező eljárás itt egybeesik a végrehajtási lap kibocsátásáról való döntéssel.

Itv. 57. § (1) bekezdés m) pontja alapján illetékmentes a polgári ügyekben:

az önálló bírósági végrehajtónak az általa lefolytatott bírósági végrehajtási eljárás-sal összefüggésben kezdeményezett eljárása, továbbá a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 44/2001/EK rendelet, a nem vitatott követelésekre vonatkozó európai végrehajtható okirát létrehozásáról szóló 805/2004/EK rendelet és a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, illetve a 1347/2000/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2201/2003/EK rendelet alapján hozott bírósági határozat (bírósági egyezség), kiállított közokirat végrehajtását kezdeményező eljárás;

Az irodalom is foglalkozott az Itv. fenti pontjának értelmezésével. Kengyel Miklós a 2006-os hazai felmérés alapján rámutatott arra, hogy van olyan bíróság, amely az Itv. fenti rendelkezését szűken értelmezi, mivel álláspontja szerint „a végrehajtási lap nem a végrehajthatóságot tanúsítja, hanem a végrehajtás foganatosítását rendeli el.”¹⁸

Az Itv. vonatkozó rendelkezése – a 44/2001/EK rendeletnél történő alkalmazásával összevetve – a nem egyértelmű a 805/2004/EK rendelet tekintetében.

Ha megvizsgáljuk az m.) pont alkalmazását a 44/2001/EK rendelet szerinti végrehajtásnál, akkor látható, hogy a végrehajthatóvá nyilvánítási eljárásnál egyértelmű volt, hogy a Vht. 208.§ szerinti tanúsítvány kiállítása illetékmentes. Azonban ezt követően – osztva a Kengyel Miklós által idézett bíróság álláspontját – amellet kell állást foglal-nunk, hogy a végrehajtási lap kiállítása már illetékköteles. A Vht.208.§-ának a hazai ha-tározatokkal „azonos módon végrehajtható” kitétele erre utal. Ezen kívül a 44/2001/EK rendelet 52. cikke is ezt az értelmezést támasztja alá. Az 52. cikk szerint a végrehajtha-tóságot megállapító határozat kibocsátására szolgáló eljárásban abban a tagállamban, ahol a végrehajtást kérték, semmiféle, a tárgy értéke alapján kiszámított díj vagy illeték nem számítható fel. A végrehajtási lap kibocsátása egy lépéssel a végrehajthatóságot megállapító határozat meghozatala után következik, nem azonosítható azzal.

Az Európai Unió Bizottsága által készített felmérés adatai szerint az 52. cikk ren-delkezései ellenére a legtöbb tagállam valamilyen összeget kivet a végrehajthatóvá nyil-vánításért.¹⁹

A 805/2004/EK rendelet esetén nem egyszerű állást foglalni az Itv. 57.§(1) bekezdés m.) pontja helyes értelmezéséről. A problémát az okozza, hogy a végrehajtás kezdemé-nyezése itt egybeesik a végrehajtási lap kiállításával, elmarad a köztes lépcső, a végre-hajthatóvá nyilvánítás. A bíróságok nem hoznak végzést a külföldi határozat magyaror-szági végrehajthatósága tanúsításáról, csak a végrehajtási lap kibocsátásáról.

¹⁸ KENGYEL MIKLÓS: A Tanács 44/2001/EK (Brüsszel-I.) rendeletének alkalmazása a hazai joggyakorlatban, Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. in: Európai Jog 2007/2. 40.

¹⁹ B. HESS: *The Efficiency of Exequatur Proceedings*. in: Burkhard Hess – Thomas Pfeiffer – Peter Schlosser: Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States, Study JLS/C4/2005/3. 227.

A 805/2004/EK rendelet 20. Cikk (1) bekezdéséből kell kiindulni, amely szerint *e fejezet rendelkezéseinek sérelme nélkül, a végrehajtási eljárásokra a végrehajtás szerinti tagállam joga az irányadó. Az európai végrehajtható okiratként hitelesített határozatot a végrehajtás szerinti tagállamban meghozott határozatokkal megegyező feltételek mellett kell végrehajtani.*

Az Itv. 57.§ m.) pontját módosító 2005. évi XLI. törvény 11.§ -át magyarázó miniszteri indokolás annyit mond eligazításként, hogy ez a pont egyértelművé teszi, hogy a felsorolt rendeletek alapján a külföldi határozat, közokirat, bírósági egyezség végrehajtását kezdeményező eljárás illetékmentes, egyebekben a végrehajtás foganatosítása során felmerülő költségek tekintetében a Vht. rendelkezései irányadók.²⁰

A törvény szóhasználatában a végrehajtás kezdeményezése a 805-ös rendelet alkalmazásakor a végrehajtás elrendeléséről való döntés is egyben. Az Itv. szóhasználatával teljesen szembe helyezkedne az az értelemezés, amely mégis illetékkötelesnek tekintené ezt az eljárást.

Abban az esetben lehetne differenciálni az eljárás kezdeményezése és a végrehajtás elrendelése között, ha a bíróság a Vht. 208-§-a alapján az európai végrehajtható okiratok esetén is – nem fellebbezhető végzést vezetve a határozatra – tanúsítaná, hogy a magyar határozatokkal azonos módon végrehajtható a külföldi határozat. Jelenleg azonban erre egyetlen esettől eltekintve nem találtunk példát. A bíróságok egyszerűen a végrehajtási lap kiállításáról határoznak az európai végrehajtható okiratok alapján.

III. A kutatás során szerzett adatok ismertetése és elemzése

A vizsgálat során fellelt esetek ismertetése a jogalkalmazás egy-egy területére, aktuális problémájára világított rá. Érdemes azonban felvázolni azokat a jelenségeket is, amelyek a határokon átvélő végrehajtási ügyek összességét elemezve rajzolódnak ki. Szükséges itt megismételni a kutatási módszernél írtakat: az ügyek kigyűjtésénél fennállt egy bizonytalansági tényező – azok az akták kerültek elő, amelyre az ügyintéző kollégák emlékeztek – ezért az ügyekre vonatkozó statisztikai jellegű adatokat és az azokból levont következtetéseket fokozott óvatossággal kell kezelni.

1. A külföldi elemet tartalmazó végrehajtási ügyek száma

A négy megye külföldi végrehajtási ügyeinek száma 2004. májusa és 2009. júniusa között meghaladta a százat, 118 ügyet sikerült kigyűjteni a bírósági titkár kollégák segítségével.

²⁰ <http://www.parlament.hu/irom37/15719/15719.pdf>

2. sz. táblázat

	Győr-Moson-Sopron	Komárom-Esztergom	Vas	Veszprém
2004	4	1	1	1
2005	7	5	1	1
2006	7	3	1	4
2007	12	9	3	9
2008	16	11	12	1
2009	3	-	6	-
Összesen	49	29	24	16

A legtöbb, szám szerint negyvenkilenc külföldi végrehajtási ügy Győr – Moson – Sopron megyében folyt az öt év alatt, a legkevesebb pedig –16 eljárás – Veszprém megyében. A második Komárom – Esztergom megye 29 üggyel, mögötte áll nem sokkal a sorban Vas megye. A fellelt ügyek számában minden megyében növekedés figyelhető meg. A 2009 –es év adatai nem teljesek, hiszen csak a befejezett ügyeket lehetett felhasználni, így az első félévben beérkezett, de jogerősen be nem fejezett ügyeket nem lehetett bevenni a vizsgálatba.

Az adatgyűjtés módszere miatt felmerülhet az a gondolat, hogy az ügyek számának a növekedése nem azzal magyarázható –e, hogy az emberi emlékezet rövid távra általában jobban működik, és emiatt a régebbi ügyekből kevesebbet tudtak előszedni a végrehajtási ügyszakban dolgozók. Kétségkívül benne van ez a tényező az adatokban, azonban Győr –Moson – Sopron megyében a lajstrom adataira is lehetett támaszkodni, illetőleg a helyismeret is segített, tehát az adatok itt a legteljesebbek. Az Európai Unió Bizottsága által végeztetett felmérés alapján készült Jelentésben is felhasználták a győri adatokat 2006-ban, eszerint 2004. májusa és 2006. eleje között összesen mintegy 10 ügy volt a Győri Városi Bíróságon, amelyben a 44/2001 EK rendelet külföldi határozatok végrehajtására vonatkozó szabályait alkalmazták.²¹ Mindezekből az adatokból pedig a külföldi végrehajtási ügyek számának emelkedése látható. Valószínűsíthető, hogy megfelelő idő kell a joggyakorlatban ahhoz, hogy egy-egy új szabály, technika „bevetté” váljon, tehát a szabályok szélesebb körű ismerete hozzájárulhatott az ügyek számának emelkedéséhez.

Sok vagy kevés ez az ügymennyiség?

Győr – Moson – Sopron megyében a külföldi végrehajtási ügyek magasabb száma viszonylag egyszerűen magyarázható: a külfölddel való élénkebb gazdasági forgalom és a három országhatár találkozása indokolja a kiemelkedő esetszámot. Hozzá kell tenni, hogy ez az összes végrehajtási ügy számához képest így is csekély mennyiség: a Győri Városi Bíróságon a végrehajtási ügyek száma egy év alatt eléri a 7000-et, ebből éves szinten csak kb. 8–10 külföldi végrehajtási ügy akad. A nemzetközi vonatkozású ügyek ritkasága összefüggést mutat álláspontom szerint az esetek kapcsán felderített, gyakori

²¹ B. HESS: *Decisions on the enforceability of foreign judgements*. in: Burkhard Hess – Thomas Pfeiffer – Peter Schlosser: *Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States*, Study JLS/C4/2005/3. 20.

technikai hibákkal: a bírósági titkárok nem találkoznak elég sűrűn ilyen esetekkel ahhoz, hogy alaposan be tudnák gyakorolni a vonatkozó rendkívül sokrétű, már az EK rendeletek szintjén is széttagolt, bonyolult jogszabályok alkalmazását.

Veszprém megyében a határmenti megyékhez képest alacsonyabb esetszám a földrajzi elhelyezkedéssel magyarázható.

2. A külföldi elemet tartalmazó végrehajtási ügyek megoszlása – csoportjai

2.1. „Jönnek vagy mennek” a határozatok?

3. sz. táblázat

	Győr-Moson-Sopron		Komárom-Esztergom		Vas		Veszprém	
	ki	Be	ki	be	ki	be	ki	be
2004	4	0	1	0	1	0	0	1
2005	6	1	3	2	1	0	1	0
2006	0	7	2	1	1	0	4	0
2007	8	4	5	4	2	1	6	3
2008	4	12	6	5	4	8	1	0
2009	3	0	0	0	4	2	0	0
Össz.	25	24	17	12	13	11	12	4

A négy megyében talált összesen 118 ügy körében nagyjából fele – fele arányban oszlottak meg a külföldről érkező illetve a magyar határozatok külföldi végrehajtása iránti kérelmek. A kifelé menő ügyek száma 67, aránya 57%, a hazánkba érkező ügyek száma 51, aránya 43% volt. Ehhez az átlagos értékhez képest voltak a megyék között eltérések, pl. a Veszprém megyében talált összesen 16 ügy közül 12 volt külföldre irányuló végrehajtási kérelem, és csak 4 esetben fordult elő külföldi határozat hazai végrehajtása. Ezzel szemben a Győr – Moson – Sopron Megyében fellelt 49 ügyből 24 volt befelé jövő, és 25 a kifelé menő végrehajtás.

2.2. A határokon átvélő végrehajtási ügyek megoszlása a kapcsolódó országok szerint

4. sz. táblázat

	Győr- Moson- Sopron	Komárom- Esztergom	Vas	Veszprém	Összesen
Ausztria	27	4	16	2	49
Németország	7	10	5	6	28
Szlovákia	4	8	0	0	12
Olaszország	2	2	0	3	7
Románia	2	1	0	2	5
Lengyelország	0	0	1	2	3
Csehország	3	0	0	0	3
Spanyolország	0	0	1	1	2
Bulgária	1	1	0	0	2
Írország	0	1	0	0	1
Nagy- Britannia	0	1	0	0	1
Egyéb	2	1	1	0	4
Összesen	49	29	24	16	118

A külföldi végrehajtási ügyek országok szerinti megoszlását vizsgálva a várakozásnak megfelelően alakultak az eredmények: a legtöbb ügy Ausztriához (kb.41%) és Németországhoz (24%), illetve a szomszédos Szlovákiához (10%) kapcsolódott és viszonylag magas volt az Olaszországhoz és Romániához kötődő ügyek száma. A 2006-os magyar felmérés adataihoz képest nincs jelentős változás ebben: leggyakrabban akkor is Németországból, Ausztriából és Olaszországból, ritkábban Szlovákiából és Lengyelországból érkeztek a végrehajtási kérelmek.²²

Ha az első három helyen szereplő ország esetében megnézzük azt is, hogy milyen típusú követelések és milyen irányban lépik át a határokat, érdekes eredményre jutunk. Az Ausztriával és Németországgal kapcsolatos ügyforgalomban a legtöbb követelés gazdasági társaságok egymás közti pénztartozása volt, gyakoriak voltak ezen országok viszonylatában a hitel és kölcsönkövetelések, jellemzően magyar adósok elleni végre-

²² KENGYEL MIKLÓS: A Tanács 44/2001/EK (Brüsszel-I.) rendeletének alkalmazása a hazai joggyakorlatban, Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. In.: Európai Jog 2007/2. 39.

hajtási kérelmekkel. Az Ausztria és Németország felőli áruforgalomról tanúskodnak az innen pl. Vas megyébe érkező számlakövetelések sör szállítással, szarvasmarhák vétel-árával kapcsolatban. Mindhárom országgal kapcsolatban sok gyermektartásdíj-követelés fordult elő, Ausztria és Németország esetén nagyobb arányban kifelé irányuló végrehajtási kérelmekkel, Szlovákia tekintetében nagyobb volt az aránya a Magyarországra érkező gyermektartási követeléseknek. Ez az irány nyilvánvalóan a munkavállalók áramlásának irányát tükrözi le – a gyermektartási követelésekkel mennek a nyugaton jobb megélhetésért dolgozó szülő után. Egy sajátos szelete a külföldi végrehajtási ügyeknek a bűncselekménnyel okozott károk megtérítése, számos esetben érkezett Ausztria és Németország felől lopás, több esetben színesfémlopás miatti kártérítés végrehajtási kérelme Vas és Győr-Moson-Sopron megyébe.

A Dunán elsüllyedt „Tisza” esete

A legérdekesebb követelések azonban kétségkívül a Dunán keresztül lépték át a határt. Említettük már egy szlovákiai kórháznak a győri asszony szülésével kapcsolatos követelését, amely az orvosi ellátás költségeinek megtérítésére irányult, mivel az asszonynak nem volt biztosítása.

A másik ritkaságszámba menő követelés a Dunán elsüllyedt „Tisza” nevű kotróhajó miatti nagy összegű kártérítés²³ volt, amelyet a bősi vízierőművet működtető szlovák állami vállalatokkal szemben sikerrel érvényesített a kotróhajó tulajdonosa, az egyik magyar vízügyi igazgatóság. Az eset tényállása szerint a folyón a vízerőmű működtetésével összefüggésben nagyon rövid idő alatt rendkívüli mértékű vízszintemelkedés következett be, és ez a Dunán keletkezett hullám borította fel a kotróhajót. A 44/2001 EK rendelet alapján kiállított tanúsítvánnyal a vízügyi igazgatóság Szlovákiában végrehajtási eljárást kezdeményezett és ennek során gyorsan és egyszerűen hozzájutott a kártérítési összeghez. Ez az eset tehát nemcsak a tényállás különlegessége miatt számít ritkaságnak, hanem annak tekinthető a gyorsan, hatékonyan és eredményesen végződő külföldi végrehajtás miatt is. Az ügy egyszerű és gyors befejezését segítették a végrehajtás foganatosításának szlovák szabályai is. Ezek alapján, ha az adós a végrehajtó felszólítása alapján 15 nap alatt nem fizet, a későbbiekben 30%-kal megemelt összegű végrehajtási költséget köteles a végrehajtónak megfizetni. A fizetőképes adósok esetén ez a szabály nagyban segíti a gyors önkéntes teljesítést, a végrehajtás gyors befejezését.

2.3. A gyermektartási ügyek aránya a külföldi végrehajtások körében

A gyermektartási követelések aránya kiemelkedően magas volt a vizsgált ügyek körében. Az összes külföldi végrehajtási ügyhöz képest Győr – Moson – Sopron megyében 49-ből 16, Komárom-Esztergomban 29-ből 21, Veszprém megyében 16-ból 7, Vasban pedig 24-ből 9 esetben került sor gyermektartásdíj végrehajtására. Érdeemes áttekinteni a tartási követelések arányait az alábbi táblázat segítségével.

²³ Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság P.21.119/1997/81. ill. Fővárosi Ítéletábrla G.Pf.21843/2003/8. sz. ítélet a Győr-Moson-Sopron Megyei Bíróság Elnökségetese 2006.El.XIV.A.10/3. sz. kutatási engedélye alapján.

5. sz. táblázat

	Győr- Moson- Sopron	Komárom- Esztergom	Vas	Veszprém	Átlagosan
Tartási ügyek aránya az összes külföldi végrehajtási ügghöz képest	33%	72%	38%	44%	46%
Tartási ügyek aránya az összes kifelé menő végrehajtási ügghöz képest	56%	94%	69%	50%	67%
A kifelé menő ügyek aránya az összes külföldi gyermektartási ügyből	87%	76%	100%	86%	85%

Az adatokból látható, hogy az összes határon átnyúló végrehajtási ügy 46%-a gyermektartási követelés behajtására irányult. A külföldre irányuló végrehajtási kérelmek összességéhez viszonyítva a tartási követelések aránya még magasabb, 67% volt. Végül, ha megnézzük az összes külföldi elemet tartalmazó tartási ügyet, ezen a csoporton belül a Magyarországról külföldre irányuló végrehajtási ügyek aránya 85%.

Mire következtethetünk ezekből az adatokból? A tartási ügyek nagy száma önmagában véve nem meglepő, figyelemmel arra, hogy a peres ügyek körében is tekintélyes a bontóperek és gyermektartási perek aránya. Társadalmi tömegjelenség a válás, a családok szétszakadása, ami magával hozza a tartási ügyek szaporodását. Ennek okainak vizsgálata meghaladná a dolgozat kereteit.

A nemzetközi elemet tartalmazó végrehajtási ügyek csoportján belül, illetőleg a külföldre irányuló végrehajtási kérelmekhez képest a tartási ügyek nagyobb aránya részben azzal is magyarázható, hogy a tartási követelések külföldi érvényesítésére évtizedek óta „bejáratos” jogsegély rendszer működik a vonatkozó New York-i és Hágai Egyezmények alapján, ezek éppen azt célozzák, hogy a gyermektartásdíj külföldi behajtását megkönnyítsék. Ez a rendszer az EU csatlakozás óta is tovább működik, és felhasználja az EK rendeletek biztosította lehetőségeket is. A New York-i Egyezményrel együtt alkalmazható pl. a 44/2001/EK rendelet és a 805/2004/EK rendelet is. A külföldre, és főként a nyugati országok felé irányuló tartási ügyek magas száma ezen kívül nyilvánvalóan összefügg a megnövekedett munkavállalói mobilitással is, a tartási követelések „követik” a jobb munkabérért nyugatra áramló munkavállalókat.

A tartási ügyek vizsgálata alapján meg kell jegyeznünk, hogy a New York-i Egyezmény évtizedek óta alkalmazott rendszeréhez képest a tartási ügyek intézése nem megy zökkenőmentesen. A csatlakozás óta hatályba lépett EK rendeletek alkalmazása úgy tűnik, a kezdetekben inkább megkavarta a bevált szisztémát. Számos esetben volt tapasztalható, hogy az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Nemzetközi Magánjogi Főosztályáról „visszapattantak” a bíróságokra a tartási ügyek, nagyon sokszor banális, technikai hibák miatt. Az egyik visszatérő hiba, hogy a külföldi végrehajtási kérelmekben rosszul hivatkozzák meg a New York-i Egyezmény mellett alkalmazni kért jogszabályt, amely lehet nemzetközi egyezmény vagy EK rendelet. Fontos kiemelni, hogy

a New York-i Egyezmény nem végrehajtási, hanem jogsegély egyezmény, ezért a külföldi végrehajtás érdekében meg kell jelölni valamilyen jogforrást emellett. A tipikus hiba, hogy pl. a 44/2001/EK rendeletet jelölték meg sokszor olyan határozatoknál is, amelyek a csatlakozás előtt keletkeztek. Másik esetben a Hágai Egyezményt jelölték meg, de az pl. Magyarország és Szlovákia viszonylatában éppen nem alkalmazható, ezért a 44/2001/EK rendeletre kellett volna hivatkozni. Nagyon sokszor fordult elő, hogy a bíróságok nem látták el megfelelően mellékletekkel a továbbítani kívánt végrehajtási kérelmeket, egyszerű fénymásolatban csatolták a tartási határozatot, nem csatolták a költségmentesség engedélyezéséről szóló végzést stb. A legsúlyosabb hiba talán az volt, amikor a tartási követelést külföldön érvényesíteni kívánó ügyfelet a jogsegélyről való tájékoztatás nélkül ellátták egy 44/2001/EK rendelet alapján kiállított tanúsítvánnyal, és útjára bocsátották, hogy maga érvényesítse a követelését. A felsorolt hibák gyakorisága összefügg a végrehajtási ügyszak intézésének általános problémájával: a bírósági titkárok általában rövidebb ideig, bírói kinevezés előtt egy-két évig foglalkoznak a végrehajtási ügyekkel, gyakran forgó rendszerben – egymást váltva. Ez az idő nagyon kevés ahhoz, hogy az egyébként is relatíve ritka külföldi végrehajtási ügyek intézését megfelelően elsajátítsák.

A külföldre menő gyermektartási ügyeinkben nagyon gyakran fordult elő az is, hogy a külföldi bíróságok utólag kérték a keresetlevél, idézés kézbesítésének igazolását az IRM-en keresztül. Ez nem hibát jelez, hiszen a 44/2001/EK rendelet alapján nem kell eleve csatolni ezeket, (a korábbi Brüsszeli Egyezmény szabályai írtak elő ilyet) de mutatja, hogy a külföldi, jellemzően a Nyugat-európai országok bíróságai gyakran a „kör-mére néznek” a hazai bírának, nem bízva annyira az új tagállamok tisztességes polgári eljárásában.

2.4. A nem vitatott követelések aránya a külföldi végrehajtások körében

A 805/2004/EK rendelet alkalmazására a 118 ügyből 17 esetben került sor. Ténylegesen azonban sokkal több ügyben volt nem vitatott a követelés tárgya, de azokat mégis a 44/2001/EK rendelet alapján érvényesítették. Erre természetesen lehetőség van, az ügyfél választásán múlik, hogy igénybe veszi –e a 805/2004/EK rendelet biztosította lehetőségeket, vagy a hagyományos úton kéri a végrehajtást.

6. sz. táblázat

	az összes külföldi végrehajtási ügy száma	az összes nem vitatott követelés száma	a 44/2001/EK r. alapján érvényesített nem vitatott követelések száma	a 805/2004/EK r. alapján érvényesített nem vitatott követelések száma
Győr-Moson-Sopron	49	24	15	9
Komárom-Eszergom	29	9	7	2
Vas	24	14	9	5
Veszprém	16	7	6	1
Összesen	118	54	37	17

A külföldi végrehajtási ügyek majdnem felében, 54 esetben volt szó nem vitatott követelés érvényesítéséről, azonban az ügyeknek csak mintegy tizedében alkalmazták az európai végrehajtható okirat szabályait a 805/2004/EK rendelet alapján.

Az összes nem vitatott követelés döntő többségét a 44/2001/EK rendelet alapján hajtották végre. Ténylegesen nem vitatott követelések alatt a mulasztási ítélettel, egyezséggel, bírósági meghagyással vagy fizetési meghagyással érvényesített követeléseket érttem.

A 805/2004/EK rendelet ritka alkalmazása azzal hozható összefüggésbe, hogy a rendelet előnyei csak lassan válnak ismertté a jogkeresők ill. a jogászai hivatást gyakorlók körében. Erre utal az is, hogy a fellelt 17 eset nagy része 2008 után érkezett a bíróságokra.

805/2004/EK rendelet gyakorlati alkalmazása kapcsán, a jogesetek ismertetésénél már szóba került, hogy nem egységes abban a bíróságok eljárása, hogy rovatnak –e le illetéket az európai végrehajtható okirat alapján kiállítandó végrehajtási lapon vagy sem. Vas megyében kértek illetéket, Győr–Moson–Sopron megyében egy esetben nem rovat-tak le, más esetben viszont felhívtak erre. Veszprém megyében gyermektartásdíjas ügyben nem okozott dilemmát ez a kérdés, Komárom–Esztergom megyében egy európai végrehajtható okirat alapján kiállítandó végrehajtási lapon lerótták az illetéket. Fontos lenne egységes álláspontra jutni az Itv. vitatott rendelkezésének értelmezésében.

3. A hiánypótlás gyakorisága és okai a határon átnyúló végrehajtási ügyekben

A négy megye között nem volt számottevő eltérés a hiánypótlások gyakoriságában. Az ügyek mintegy harmadában volt szükség hiánypótlás elrendelésére. A 2006-ban Magyarországon végzett felmérés a BKKB adatai alapján hasonló tapasztalatokról számolt be.²⁴ Akkor a hiánypótlás leggyakoribb okaként a cégjegyzék vagy a határozat hiteles fordításának hiányát jelölték meg.

A hiánypótlás leggyakoribb oka 2009-ben vizsgált négy megye gyakorlatában a tanúsítvány, illetve a külföldi határozat hiteles kiadmányának hiánya volt. Viszonylag gyakran kérték a külföldi határozat hiteles fordítását (az egész határozatét, a gyakorlat nem elégzik meg a rendelkező rész fordításával) illetve a végrehajtási lap formanyomtatvány benyújtását. Néhány ügyben hiányzott a kézbesítési megbízott, illetve az adós pontos adatainak megjelölése, kétszer fordult elő, hogy a bíróság felhívta a kérelmezőt, hogy jelölje meg, a 44/2001/EK rendelet vagy a 805/2004/EK rendelet alapján kéri a végrehajtást.

Ezzel kapcsolatban érdemes ismertetni egy jogirodalmi álláspontot, amely szerint a hitelező a végrehajthatóvá nyilvánítás megállapítását párhuzamosan, mindkét rendelet alapján kezdeményezheti, és így a végrehajthatóvá nyilvánításra mindkét mód eredményeként sor kerülhet.²⁵

Ezzel a megállapítással részben egyetérthetünk, hiszen a hitelező nem vitatott követelése végrehajtását valóban mindkét rendelet alapján kérheti: maga választhatja meg,

²⁴ KENGyel MIKLÓS: A Tanács 44/2001/EK (Brüsszel-I.) rendeletének alkalmazása a hazai joggyakorlatban, Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai. In.: Európai Jog 2007/2. 39.

²⁵ NAGY CSONGOR ISTVÁN: *Az Európai Unió nemzetközi magánjoga*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2006. 259.

melyiket kéri alkalmazni. Kérheti –e azonban egyszerre, párhuzamosan mindkét rendelt alapján a végrehajtást? Egy pontosítást lehet tenni erre nézve: nincs elvi akadálya annak, hogy egy nem vitatott követelésre a származási tagállam bírósága mindkét tanúsítványt kiállítsa. A hitelezőnek a végrehajtás helye szerinti bíróság előtti eljárásban azonban már választania kell, egyértelműen meg kell jelölnie, hogy a bíróságtól melyik rendelet alapján kéri a külföldi határozat végrehajtását. Ugyanaz a bíróság nem tud egyszerre eleget tenni mindkét kérelemnek: az egyik esetben fellebbezhető végzést hoz a végrehajthatóvá nyilvánításról, ennek jogerőre emelkedése estén állíthatja ki a végrehajtási lapot, a másik esetben pedig ilyen végzés meghozatala nélkül közvetlenül a végrehajtás elrendeléséről határoz, Magyarországon a végrehajtási lap kibocsátásával.

4. A bírósági eljárás időtartama: az első intézkedés, az ügy érdemi elintézésének ideje

A négy vizsgált megyében a külföldi végrehajtási eljárások időtartamában nem volt kiívó különbség. A kérelem beérkezésétől számítva átlagosan kb. egy hónapon belül megtörténik az első intézkedés, és két – három hónap alatt érdemben elintéződik az ügy. Ha nem kell hiánypótlást elrendelni, akkor ehhez képest gyorsabban születik döntés. A hiánytalan kérelem bemutatásától számítva átlagosan kb. egy hónap alatt hoz döntést a bíróság. A jogorvoslatok jelentősen megnövelhetik az eljárás időtartamát, erről a későbbiekben külön lesz szó.

7. sz. táblázat

	Győr-Moson-Sopron	Komárom-Esztergom	Vas	Veszprém	Átlag
Az első intézkedés ideje napokban	35	27	20	30	28
Az érdemi elintézés ideje napokban megadva	64	90	75	58	71
Elintézés a kérelem hiánytalaná válásától számítva	30	32	20	26	27

A végrehajtási lap kiállítására a kérelem benyújtásától számítva átlagosan kb. 3–4 hónap alatt kerül sor.

A 2006-os magyar felmérés a BKKB-n vizsgált 30 ügy alapján ettől némileg eltérő adatokat tárt fel²⁶: hiánytalan kérelem esetén a kérelem benyújtása és a végrehajthatóvá nyilvánítás között kb. egy hét telik el. A különbség magyarázata lehet, hogy a vizsgálat során a hiánypótlás által teljessé váló kérelmeket és az eleve hiánytalan kérelmeket egy csoportba soroltam, így adódhatott hosszabb időtartam. A benyújtáskor hiánytalan ké-

²⁶ KENGyel MIKLÓS: A Tanács 44/2001/EK (Brüsszel-I.) rendeletének alkalmazása a hazai joggyakorlatban, Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai In.: Európai Jog 2007/2. 41.

relmek elintézése a vizsgált ügyekben is gyorsabb volt általában egy hónapnál. A 2006-os vizsgálat szerint hiánypótlás esetén kb. egy hónap telik el a kérelem benyújtása és a végrehajthatóvá nyilvánításról szóló határozat meghozatala között. A 2009-ben vizsgált ügyekben az adatok arra mutattak, hogy a hiánypótlás ennél két-háromszor hosszabb időt vesz igénybe. Ennek oka valószínűleg az, hogy a 2009-es vizsgálat szerint a hiánypótlás leggyakoribb oka a tanúsítvány hiánya volt. A tanúsítvány külföldről való beszerzése nyilvánvalóan időigényesebb, mint pl. a fordítás elkészíttetése. A 2006-os felmérés szerint három hónap telt el a végrehajtási kérelmek benyújtása és a végrehajtás megkezdése között, a 2009-es vizsgálat ezzel közel azonos időtartamot hozott ki.

A magyar bíróságok az általuk hozott határozatokról a 44/2001/EK rendelet ill. 805/2004/EK rendelet szerinti tanúsítványt az esetek többségében egy héten belül kiállítják, egy hónapnál hosszabb időt ez igen kivételes esetekben igényelt.

A 2007-ben nyilvánosságra hozott összeurópai felmérés szerint a végrehajthatóvá nyilvánításról szóló döntés meghozatala átlagosan két hetet vesz igénybe, ha hiánytalan a kérelem.²⁷ A magyar adatközlés sokat javított ezen az átlagon, mivel – eléggé szerencsétlen módon – ezek között az adatok között tüntették fel a nemzetközi összesítés során a magyar bírónak azt a közlését, miszerint a végrehajthatóvá nyilvánítási döntés meghozatala átlagosan egy-két óra időráfordítást igényel. Nos a végzések megírása valóban ennyi ideig tart, de itt valószínűleg az egész eljárás érdemi elintézésének teljes időtartama volt a kérdés. A többi európai országból néhány példát érdemes idézni: Lengyelországban 1–4 hónap, Németországban 3 hét, Ausztriában 1 hét, Litvániában 5 hónapig tart a végrehajthatóvá nyilvánítási döntés meghozatala.

5. A külföldi végrehajtási kérelmek eredményessége

Az alábbi táblázatok segítségével érdemes áttekinteni, hogy hány esetben rendelték el ill. hány esetben utasították el a bíróságok a külföldi végrehajtási kérelmeket.

8. sz. táblázat

	Győr-Moson-Sopron	Komárom-Esztergom	Vas	Veszprém	Összesen
Összes külföldi végrehajtási ügy	49	29	24	16	118
Elrendelt vh./Tanúsítvány kiállítás	43	28	21	12	104
Elutasítás/ megtagadás	6	1	4	3	14

²⁷ B. HESS: *The Efficiency of Exequatur Proceedings*. In: BURKHARD HESS – THOMAS PFEIFFER – PETER SCHLOSSER: *Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States*, Study JLS/C4/2005/3. 226.

9. sz. táblázat

	Győr-Moson-Sopron	Komárom-Esztergom	Vas	Veszprém	Átlag
Elrendelt vh./Tanúsítvány kiállítás	88%	97%	87%	75%	88%
Elutasítás/ megtagadás	12%	3%	13%	25%	12%

Az eljárások eredményességéről elmondható, hogy igen magas arányban rendelték el a külföldi határozatok alapján a végrehajtást, illetve állították ki a magyar határozatról a tanúsítványt. Összességében az ügyek 88%-ában született a kérelemnek helyt adó döntés első fokon, és csak a kérelmek 12%-át utasították el a bíróságok. Ennél magasabb, 97% volt a kérelmeknek helyt adó döntések aránya Komárom-Esztergom megyében, és valamivel kevesebb, 75% volt a kérelmeknek helyt adó határozat Veszprém megyében.

A nemzetközi vizsgálat eredményei szerint európai átlagban a végrehajthatóvá nyilváníttatás iránti kérelmek 90%-a sikeres volt.²⁸

6. A jogorvoslatok

A határozatok elleni jogorvoslatokkal kapcsolatban érdemes áttekinteni, hány esetben, milyen indokkal és milyen eredménnyel vettek igénybe fellebbezést. Megjegyzendő, hogy felülvizsgálat egyáltalán nem fordult elő a négy megye külföldi végrehajtási ügyében. A fellebbezések elbírálásának ideje információkat ad az eljárások hatékonyságáról is.

A négy megyében kigyűjtött összesen 118 esetből csak tízszer, az ügyek kb. 8%-ában éltek fellebbezéssel. Ez megyénként az alábbiak szerint alakult:

10. sz. táblázat

	Győr-Moson-Sopron	Komárom-Esztergom	Vas	Veszprém
A fellebbezések száma	6	3	0	1

Látható, hogy a legmagasabb volt a fellebbezések száma Győr-Moson-Sopron Megyében, ahol az ügyek 12%-ában éltek jogorvoslattal. Vas megyében egyáltalán nem volt fellebbezett ügy a vizsgált esetek között.

²⁸ B. HESS: *Decisions on the enforceability of foreign judgements* In: BURKHARD HESS – THOMAS PFEIFFER – PETER SCHLOSSER: *Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States*, Study JLS/C4/2005/3. 20.

Az európai felmérés szerint a végrehajthatóvá nyilvánítási határozatok mintegy 1–5%-a ellen nyújtottak be fellebbezést.²⁹

A leggyakrabban (négy esetben) nangoztatott érv a fellebbezésekben az volt, hogy a származási országban folyt eljárásban nem kézbesítették a keresetlevélet és az idézést, vagy nem megfelelő időben kapta meg az adós ahhoz, hogy a védekezés előkészítésére elég időt biztosítottak volna. A jogorvoslatok második leggyakoribb indoka (három esetben) a követelés érdemi vitatása volt, ezen kívül két ügyben sérelmezték az elsőfokú eljárásban a meghallgatás hiányát, egy esetben a tanúsítvány, illetve két esetben az adós vitatta azt is, hogy azonos lenne a határozatban kötelezett személlyel. Az érvek egy része más indokkal együtt fordult elő.

A fellebbezések eredményességéről elmondható, hogy a tíz jogorvoslati eljárásból hét helybenhagyással végződött, három pedig az elsőfokú határozat hatályon kívül helyezésével fejeződött be (kettő Győrben, egy Veszprémben). Ezekből azonban csak egy olyan ügy volt, ahol a fellebbezés indokaira tekintettel történt a hatályon kívül helyezés, mivel az adós személyazonossága nem volt megállapítható. A másik két esetben a bíróság eljárási hibákat vétett, amelyeket a másodfok hivatalból észlelt, mert ezek nem a fellebbezésben felhozott indokok voltak.

A jogorvoslatok elbírálásának ideje kb. 2–3 hónapot vett igénybe, és a megyék között nem volt jelentős eltérés. Győr–Moson–Sopron és Veszprém megyében átlagosan 3 hónap, Komárom–Esztergom megyében kb. 2–2.5 hónap alatt bírálták el a fellebbezéseket. Ezek az adatok nem sokkal térnek el a Kengyel-féle kutatás eredményeitől. A korábbi magyar vizsgálat szerint a fellebbezések több mint felét 3 hónapon belül elbírálták.³⁰

A többi EU tagállam adataihoz képest a 2–3 hónapos időtartam jónak számít, hiszen pl. Belgiumban, Olaszországban, Máltán 1–2 évig is eltart a fellebbezések elbírálása, Lengyelországban 1–3 hónap, Németországban 1–6 hónap ez az időtartam.

Összegzés

A határon átnyúló végrehajtási eljárások magyar bírói gyakorlatának vizsgálata alapján a tapasztalatok összegzését érdemes egyrészt a mennyiségi, másrészt az ügyek minőségi jellemzői alapján elvégezni.

Látható volt a számadatokból, hogy öt év alatt az ügyek számában fokozatos növekedés mutatkozik, amely arra utal, hogy a határmenti régiókban egyre jobban elterjedt a vonatkozó EK rendeletek alkalmazása, van tehát valamilyen szintű „gyűjtőhatása” az európai szabályoknak. Ezt a korábbi vizsgálat során még csak Budapestet illetően észlelték. Ez országghatártól távolabb az EK rendeletek hatálya alá tartozó ügyekből kevesebb fordult elő. A földrajzi fekvés természetes következménye, hogy a vizsgált régióban a legtöbb ügy a szomszédos Ausztriához és Szlovákiához, illetve az Észak-Nyugat dunántúli régióval gazdaságilag szoros kapcsolatban álló Németországhoz kapcsolódott.

²⁹ B. HESS: *Decisions on the enforceability of foreign judgements* In: BURKHARD HESS – THOMAS PFEIFFER – PETER SCHLOSSER: *Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States*, Study JLS/C4/2005/3. 226.

³⁰ B. HESS: *Remedies-Efficiency* In: BURKHARD HESS – THOMAS PFEIFFER – PETER SCHLOSSER: *Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States*, Study JLS/C4/2005/3. 259.

A végrehajtandó követelésekben szépen mutatta meg magát a határon átlépő kapcsolatok sokfélesége: a Dunán elsüllyedt kotróhajó miatti kártérítéstől és a Szlovákiában született magyar asszony esetétől kezdve a Vas megyébe szállított sör illetve szarvasmarhák árának követelésén keresztül eljutottunk a számtalan győri céges számlakövetelésig, illetve a magyar színesfém tolvajok elleni kártérítési igényekig.

Sajátos csoportja a külföldi végrehajtási ügyeknek a gyermektartásdíjak behajtása. Az összes vizsgált ügy 46%-a tartozott ebbe a körbe. A tekintélyes mennyiségű eset több hibára világított rá a külföldi gyermektartási ügyek kezelésével kapcsolatban. Szóltunk a banális, technikai jellegű hibákról, amelyek sok bosszúságot okoztak az ügyfeleknek. Ez a jelenség összefügg azzal, hogy a sok ügy ilyen szempontból néha mégis kevés, azaz a külföldi végrehajtás egy bíróság éves ügyforgalmából elenyésző részt képez, amely nem elegendő ahhoz, hogy kezelésüket megfelelően elsajátítsák a bírósági titkárok, akik egyébként is rövidebb ideig, gyakran forgó rendszerben foglalkoznak a végrehajtási ügyekkel.

A határon átvéló végrehajtási ügyeknek csak mintegy tizedében alkalmazták az újabb, 805/2004/EK rendelet szabályait, annak ellenére, hogy ténylegesen a követelések fele nem vitatott volt. Ez magyarázható azzal, hogy ez a rendelet még nem vált igazán „bevetté” sem jogkereső közönség, sem a hivatásos jogalkalmazók, ügyvédek, bírák, titkárok körében. Ezt látszik igazolni az a körülmény is, hogy csak az utóbbi egy-két évben kezdtek szállingózni a bíróságokra az e rendelet tárgyi hatálya alá tartozó ügyek.

Az ügyek többségének gyors és hatékony lefolytatásáról informáltak az első intézkedés, elintézés idejére és a jogorvoslatok elbírálására vonatkozó adatok, amelyek peresze nem vigasztalják azokat az ügyfeleket, akiknek adott esetben évekig húzódott a végrehajthatóvá nyilvánítási ügyük, az adós által igénybevevett összes jogorvoslat és a bíróság közreműködése folytán. A négy megye között nem volt számottevő különbség az ügyek intézésének hatékonyságában és időszerűségében, és nem voltak lemaradva az európai átlaghoz képest sem.

Érdekes jelenség volt megfigyelhető abban, ahogy a magyar bíróságok kezelik a Nyugat-Európából érkező határozatokat, azzal szemben, ahogy ott a mi határozataink szerepelnek. Legtalálósabban úgy jellemezhetjük ezt a folyamatot, hogy *Nyugatról Keletre a bírósági határozatok szabadabban áramlanak, mint Keletről Nyugatra*. Nagyon régi ez a beidegződés, amely szerint hajlamosak vagyunk az gondolni, hogy a régi nyugati demokráciákban minden jobban működik, és ezért mindennel meg vagyunk elégedve, ami onnan érkezik. Ellenkező irányban viszont még mindig nagy a bizalmatlanság az új jogállamokkal szemben, alaposan körbejárják a határozatainkat, azok kézbesítését, fordítását, az adós tájékoztatását. Számos igazolást és mellékletet kérnek be utólag a bíróságainktól ezekre a körülményekre nézve. A jogorvoslatok kissé mechanikus hazai kezelése viszont nem alkalmas arra, hogy kiszűrje az esetleg becsúszó tényleges hibákat a kézbesítéssel kapcsolatban a származási államban. Ezt igazolja egyébként az egyik győri ügy is, amelyben az adós a végrehajthatóvá nyilvánítási határozat elleni fellebbezésében éppen arra hivatkozott, hogy nem kézbesítették neki Ausztriában a határozatot, mivel ő akkor már Magyarországon lakott, és a postahivatalban való letétbe helyezés útján így nem vehette át a fizetési meghagyást. A megyei bíróság az adós érveit nem fogadta el, nem folytatott le bizonyítást arról, hogy valóban megtörténhetett –e a kézbesítés vagy nem. Az adós, aki egyébként osztrák állampolgár volt és német anyanyelvű, ezt követően „hazament” és az alapügyben eljáró bíróság előtt megdöntötte a kézbesítési vélelmet, amely eredményeként az osztrák bíróság a 44/2001/EK rendelet szerint ki-

adott tanúsítványát visszavonta.³¹ Felmerül ezzel kapcsolatban egyszerre több kérdés is. Az első kérdés az, hogy ha az adós történetesen magyar anyanyelvű és az osztrák jogszabályokban is tájékozatlanabb, meg tudta volna tenni ugyanezt, meg tudta volna dönteni kint a kézbesítési vélelmet? Nem biztos. A másik kérdés pedig az, hogy az exequatur döntés elleni jogorvoslat betölti –e azt a célt, hogy lehetőséget adjon az adósnak a védekezésre a lakóhelyén is, pont azért, mert nehezebb lenne neki távol és idegen nyelven, idegen jogi környezetben a védekezését előterjeszteni. A jelenlegi helyzetben biztos, hogy nem. Rendkívül problematikus, hogy a jogorvoslati eljárásban gyakorlatilag egy idegen ország hatósága által, idegen jogszabályok által lefolytatott kézbesítés jogszerűségével szemben kellene megengedni az adósnak az ellenbizonyítást, miközben a végrehajtási állam másodfokú bírósága egyáltalán nincs abban a helyzetben, hogy reális és gyors döntést hozhasson erről. Be kellene szerezni a származási bíróság iratainak egy részét, meg kellene ismerni a származási ország kézbesítési jogszabályait, azok gyakorlatát, ezen kívül adott esetben a származási országban lakó tanúkat kellene meghallgatni – megkeresett külföldi bíróság útján felvett bizonyítás által. Ezeket az elvárásokat az exequatur elleni jogorvoslat a jelenlegi formájában nem képes betölteni.

A jogorvoslati eljárás tekinthető a fentiek alapján a határokon átnyúló végrehajtási eljárások egyik gyenge pontjának. A másik az illeték-kiszabást érintő bizonytalanság és káosz a gyakorlatban. Az Itv. 57.§(1) bekezdés m.) pontja alapján úgy tűnik, hogy a 44/2001/EK rendelet szerinti ügyekben a bíróságok általában rovatnak le illetéket a végrehajtási lapon, a 805/2004/EK rendelet szerinti ügyekben pedig hol kérnek illetéket, hol nem. Nagyon fontos lenne országosan egységes álláspontra jutni ebben, mert tarthatatlan, hogy az ügyfél illeték-kötelezettsége attól függjön, melyik bíróságon adja be a kérelmét. A harmadik kiemelendő problémás területe a külföldi végrehajtásoknak a külföldi végrehajtást kérővel szemben az inkasszó megkövetelése, ez az ismertetett jogszabályok alapján helytelen gyakorlat, jelentősége azonban rövidesen megszűnik a Vht. küszöbönálló változása miatt, amely az inkasszó eltörlését hozza 2009. november 1-től. Mindezen túl a tartási ügyekben megfigyelt sok apróbb technikai hibát kellene csökkenteni a bírósági gyakorlatban.

A határokon átvívelő végrehajtási eljárásokkal kapcsolatban feltárt problémakör mindazonáltal nem ölt olyan méreteket, hogy az a rendszer megfelelő működését kérdőjelezné meg. Összességében elmondható, hogy a határozatok, bírói egyezségek és közokiratok EK rendeletek által szabályozott szabad áramlása ténylegesen megvalósult, és alapvetően jól működik. A rendeletek folyamatosan új értelmezési kérdések elé állítják a bíróságokat, az európai és a nemzeti jog együttalkalmazása miatt. A két jogrend párhuzamos és helyes alkalmazása az elkövetkező években is komoly kihívást jelent majd a tagállami bíróságoknak.

³¹ A Győri Városi Bíróságon folyt 0801-63.vh.426/2007. számú végrehajtási ügy

Irodalomjegyzék

- BRÁVÁ CZ OTTÓNÉ – SZŐCS TIBOR: Jogviták határok nélkül, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2003
- HESS, BURKHARD – PFEIFFER, THOMAS – SCHLOSSER, PETER: Report on the Application of Regulation Brussels I. in the Member States, Study JLS/C4/2005/3
- KAPA MÁTYÁS: Ha az adós nem fizet, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006
- KENGyel MIKLÓS – HARSÁGI VIKTÓRIA: Európai Polgári Eljárásjog, Osiris Kiadó, Budapest, 2006
- KENGyel MIKLÓS – HARSÁGI VIKTÓRIA: Polgári eljárásjog, Osiris Kiadó, Budapest, 2006
- KENGyel MIKLÓS: A határon átvélő jogviták és a nemzetközi jogfejlődés In: Közjegyzők Közlönye 2008/1.
- KENGyel MIKLÓS: A Tanács 44/2001/EK (Brüsszel-I.) rendeletének alkalmazása a hazai joggyakorlatban, Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai In.: Európai Jog 2007/2.
- NAGY CSONGOR ISTVÁN: Az Európai Unió nemzetközi magánjoga, HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2006
- WOPERA ZSUZSA – WALLACHER LAJOS (szerk): Polgári eljárásjogi szabályok az Európai Unió Jogában, Complex Kiadó, Budapest, 2006

ESZTER GÉCZINÉ BÁRDOSI

DIE GRENZÜBERSCHREITENDEN
GERICHTSVOLLSTRECKUNGSVERFAHREN IN DER
UNGARISCHEN PRAXIS

(Zusammenfassung)

Die ungarischen Gerichtshöfe wenden seit nunmehr mehr als fünf Jahren die Verordnung (EG) Nr. 44/2001 des Rates an, welche die gerichtliche Zuständigkeit und die Anerkennung und Vollstreckung von Entscheidungen in Zivil- und Handelssachen regelt. Seit fast vier Jahren ist die Verordnung (EG) Nr. 805/2004 des Europäischen Parlaments und des Rates zur Einführung eines europäischen Vollstreckungstitels für unbestrittene Forderungen anzuwenden. Ich habe die Umsetzung der beiden Verordnungen in grenzüberschreitenden Vollstreckungsverfahren im Rahmen einer Erhebung untersucht, die ich zwischen Januar und Juni 2009 an den Gerichtshöfen der Komitate Győr-Ménfőcsanak, Komárom-Esztergom, Vas und Veszprém durchgeführt habe. Meine Studie gliedert sich in drei Hauptteile. Im ersten Abschnitt skizziere ich die Hauptmerkmale meiner Nachforschungen, wie die erfasste Zeitspanne, die wesentlichen Charakteristika und Kategorisierung der gegenständlichen Fälle, sowie die Zielsetzung und Methodik meiner Untersuchungen. Dann gebe ich eine Übersicht von den in besagten Rechtsfällen angewandten Rechtsnormen, wobei die Erläuterung der Bestimmungen der Verordnungen (EG) Nr. 44/2001 und 805/2004 anhand der untersuchten Causae erfolgt. Im letzten Abschnitt meiner Studie fasse ich schließlich die Daten und Ergebnisse der in

den vier Komitaten durchgeführten Untersuchung zusammen und versuche bezüglich der Daten, bei denen mir auch frühere Informationen zur Verfügung standen, eine Antwort auf die Divergenzen zu finden, und des Weiteren die Abweichungen zwischen den beiden Untersuchungen aufzuzeigen. Abschließend versuche ich eine Antwort auf die Frage zu finden, wie die europäischen Verordnungen zu den grenzüberschreitenden Vollstreckungsverfahren in der Praxis funktionieren und ob sie die an sie geknüpften Hoffnungen erfüllt – den freien Verkehr der Beschlüsse rascher und effizienter gestaltet – haben.

HEGYES PÉTER

Közös tulajdonhoz kapcsolódó jogintézmények a földjogi szabályozás köréből

Bevezetés

A termőföldek, illetve a termőföldekhez kapcsolódó különböző vagyoni értékű jogok vonatkozásában tipikusnak mondható a közös tulajdon fennállása. Ezt támasztja alá, hogy a földjogi szabályozás körében számos jogintézménnyel találkozunk, amely részben vagy egészben a közös tulajdon elemeire épül. Így például az erdőbirtokossági társulatokra vonatkozó, különböző korszakokban megalkotott rendelkezések hagyományosan az erdők közös tulajdonban tartását, s ezzel együtt közös használatát írták elő, ezáltal megakadályozva az erdőterületek elaprózódását, és ilyen módon szolgálva a tartamos erdőgazdálkodás fenntartását.

A tanulmány célja az, egyes, a földjogi szabályozás körében megjelenő és a tulajdonközösségen alapuló speciális jogintézmények ismertetése.

A tanulmány két részből az első a közös tulajdon, mint polgári jogi jogintézmény történeti gyökereinek, jogszabályi hatterének és a kapcsolódó bírói gyakorlat főbb tételeinek bemutatását tartalmazza. A második részben közvetlenül a termőföldekhez kapcsolódó közös tulajdont érintő rendelkezések kerülnek elemzésre a következő négy alcím alatt: (1) az erdőbirtokossági társulat, mint a közös tulajdon sajátos alakzata;¹ (2) termelőszövetkezeti földhasználati jog – részarány-földtulajdon – közös tulajdon; (3) a közös tulajdonra vonatkozó speciális rendelkezések a termőföldről szóló 1994. évi LV. törvényben; (4) kvázi közös tulajdon a társult vadászati- és halászati jog esetében.

¹ Az erdőbirtokossági társulatok sajátos közös tulajdoni alakzatként minősítését lásd: LENKOVICS BARNABÁS: *Magyar Polgári Jog – Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest, 2001. 178.

1. A közös tulajdon jogintézményének főbb polgári jogi szabályai

1/1. A közös tulajdon szabályozásának római jogi alapjai

A római jog ismerte és sok más jogi alakzathoz hasonlóan a mai napig ható regulákkal szabályozta a közös tulajdon (condominium) intézményét. A közös tulajdonra vonatkozó törvényi előírások elsőként az örökösársak (coheredes) közösségénél jelentek meg arra az esetre vonatkozóan, amikor a házközösség önjogúvá vált tagjai (sui heredes) az először osztatlanul, vagyoni egységként átszállt hagyatékot nem osztották fel örököszeik szerint, hanem azt osztatlan állapotban tartva közös gazdálkodást kezdtek (consortium ercto non cito).²

A közös tulajdon szabályozásának kezdeti szakaszában a tulajdonostársak rendelkezési joga sem szenvedett korlátozást. Ezt a klasszikus római jog tudósai szüntették meg, mikor kimondták, hogy a tulajdonosok „az egész dolgot osztatlanul, részarányosan bírják tulajdonul” („totius corporis pro indivisio pro parte dominium habere”).³ Egy dologon tehát már a római jog is csak egy tulajdoni jog fennállását ismerte el, amely jog közös tulajdon esetén eszmei hányadrészekre oszlott. Tulajdoni részük erejéig valamennyi tulajdonostársat megillettek a tulajdonosi részjogosítványok (uti, frui, abuti, habere, possidere), melyek gyakorlását legtöbbször a közöttük létrejött megegyezéssel szabályozták. Saját hányaduk felett főszabály szerint minden társ szabadon rendelkezhetett, kivéve, ha valamely rendelkezés az egész dolgot érintette. Ez utóbbi esetben a korlátozás eszköze a tulajdonostársakat megillető ún. tiltakozási jog (ius prohibendi) volt, amellyel akár többségi véleménnyel szembefordulva is meg lehetett akadályozni valamely rendelkezés véghezvitelét.⁴

A tulajdonostársak közötti jogviszonnyal kapcsolatos peres eljárások megindítása az actio communi dividundo elnevezésű keresettel történt. Amennyiben e kereset a tulajdonközösség megszüntetésére irányult, úgy a bíróság az alábbi két formában⁵ teljesíthette azt:

- osztható dolog esetén, annak tulajdonhányadok szerinti felosztásával;
- nem osztható dolog esetén, annak értékesítése elrendelésével és a vételár összegének tulajdonhányadok szerinti szétosztásával.

E megszüntetési módok mellett kialakultak olyan bírói döntések is, amelyekkel a közös tulajdon fenntartása mellett rendezték a jogvitákat. Ilyen döntés volt a tulajdon tárgy bérbeadásának és a bérleti díj arányos felosztásának, vagy a használat tulajdonostársak közötti időszakonkénti cseréjének elrendelése.⁶

² MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*. Diligens Bt. Szeged, 2003. 411.

³ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1996. 285. o.

⁴ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*; i.m. 182.

⁵ MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*; i.m. 182.

⁶ FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: *A római jog története és intézményei*. i.m. 287.

I/2. Közös tulajdon a történeti magyar magánjogban

1848. előtt Magyarországon az akkor érvényesülő szokásjogi szabályok és törvényi rendelkezések – ezen belül is elsősorban az 1514-ben megalkotott Hármaskönyv⁷ – által behatárolt jogi környezetben a szállásbirtokhoz, valamint az „ősi” dologhoz kapcsolódóan találhatunk a mai értelemben vett közös tulajdonhoz hasonló jogintézményi elemeket.

A szállásbirtok a letelepedő egyes nemzetségek által elfoglalt földterületeket jelentette, melyek a nemzetségi szervezet felbomlásáig közös tulajdonban voltak. A megtelepedést követően a nemzetségek vérségi összetartozásukat elsősorban gazdasági téren érvényesítették, a nemzetség a közös vagyon „várományosi közössége” volt.⁸

A családok gazdálkodása önállósulásának kezdeteitől egészen 1848-ig különös jelentőséggel bírt az ún. ősiség (avicitas).⁹ „Ősi (bona vita) az a kötött dolog, amely elidegeníthetetlen, megterhelhetetlen és felmenőről lemenőre legalább egyszer törvényes öröklés útján szállt át vagy osztályra bocsátották.”¹⁰ Az ősi vagyon tekintetében családi osztatlanság érvényesült. Egyidejűleg állt fent az összes öröklésre jogosult tulajdonosi joga; a megosztott jogosultság az osztályos atyafiakat, így a tényleges vagyonbirtokost, az atyát is korlátozta a rendelkezési jogában, hiszen az „ősi jószág” megterheléséhez, illetve elidegenítéséhez főszabály szerint a várományostársak előzetes beleegyezésére, azaz közös megegyezésre volt szükség. Amennyiben a családfő halálát követően nem került sor a vagyon testvérek közötti felosztására, úgy ún. testvéri osztatlanság jött létre. Mind a családi, mind a testvéri osztatlanság esetén a vagyonszövetség tagjai közösen részesültek az ősi jószág hasznából, és közösen viselték annak terheit. E szabálytól az 1723: 47. tc. állapított meg egy eltérő rendelkezést, amely alapján a pazarló osztályos által okozott károkat csak ő volt köteles viselni és a hitelezők csak tőle követelhatték az okozott kárt.

Az osztatlan vagyonszövetség megszüntetése, azaz az osztályra (divisio) bocsátás a felek közötti megegyezéssel vagy bírósági úton történhetett. A külön tulajdonnal rendelkező osztályos atyafi köteles volt e tulajdonát is megosztani, mely kötelezettség alól csak abban az esetben szabadult, amennyiben az őt megillető valamennyi apai jószágról és jogról lemondott. Közbirtokosság kialakítására, ezzel együtt pedig a közös használat fenntartására került sor azon vagyontárgyak vonatkozásában, amelyek felosztása nem volt lehetséges, illetőleg gazdasági szempontból célszerű. A közösben maradt javakra nézve a közbirtokosság alapvetően nem különbözött a rendes tulajdonközösségtől.¹¹

A nemzetségek tagjainak szállásbirtokhoz való joga vonatkozásában az 1351: 11. tc-vel került deklarálásra az ősiség szabálya, amikor kimondták, hogy az örökös nélkül elhalt nemesek birtokai „testvéreikre, rokonaikra és nemzetségükre” szállnak.¹²

Az ősiség intézményének eltörlésére az 1848. évi XV. törvénycikkkel került sor.

⁷ WERBÓCZY ISTVÁN: *Tripartitum opus juris consuetudinarii incluti regni Hungariae*. 1514.

⁸ MEZEY BARNA – SZENTE ZOLTÁN: *Európai parlamentarizmus és alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 25.

⁹ lásd bővebben HOMOKI NAGY MÁRIA: *A magyar magánjog történetének vázlata 1848-ig*. Jate Press. Szeged, 2001. 54–58.

¹⁰ HOMOKI NAGY MÁRIA: i.m. 43.

¹¹ SZLADITS KÁROLY: *Közös tulajdon kezelése*. Jogtudományi Közlöny. 1923. (58. évf.), 9. sz., 67.

¹² HOMOKI NAGY MÁRIA: 1848-ig; i.m. 52.

A közös tulajdon, mint önállóan szabályozott jogintézmény – sok más jogintézménnyel együtt – az Osztrák Polgári Törvénykönyv 1853-as oktrojált hatálybaléptetésével vált a magyar magánjog részévé.¹³ Ezt követően az Optk-ban foglalt rendelkezésekre építve történt meg a közös tulajdon jogdogmatikai és joggyakorlati szintű kidolgozása, melynek szinte valamennyi jelentősebb szabálya fennmaradt a polgári jogi kodifikációt követően is. E tanulmány keretében csak egy, a közös tulajdon megszüntetéséhez kapcsolódó jelentősebb eltérést emelnénk ki a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény (a továbbiakban: Ptk.) elfogadását megelőző időszakból: a tulajdonostársak nem követelhették a közösség megszüntetését „alkalmatlan időben”, így nem volt követelhető az ingatlanon fennálló közös tulajdon árverés útján történő megszüntetése olyankor, amikor azt valamilyen jogi vagy gazdasági okból nem lehetett megfelelő áron értékesíteni.¹⁴

1/3. A közös tulajdonra vonatkozó hatályos polgári jogi szabályok és a kialakult bírói gyakorlat főbb elemei

Közös tulajdon jön létre, amennyiben olyan dologra, amely tulajdonjog tárgya lehet, e tulajdonjog meghatározott eszmei hányadok szerint egyidejűleg több személyt illet meg. A közös tulajdon fennállásának lehetőségét a Ptk. 139.§ (1) bekezdése deklarálja. Főszabály szerint minden tulajdonostársat a tulajdonjogból folyó részjogosítványok az egész dologra nézve megilletik oly módon, hogy az egyes jogosítványok gyakorlása törvény, a felek megállapodása, vagy adott esetben bírósági határozat rendelkezéseinek megfelelően korlátozott. A közös tulajdon tárgyának hasznai, illetőleg az azzal kapcsolatos kiadások és kötelezettségek tulajdoni hányaduk arányában illetik meg, illetve terhelik őket (Ptk. 141.§).

Közös tulajdon alanyai természetes- és jogi személyek egyaránt lehetnek. Vegyes közös tulajdon jön létre, ha a közös tulajdon egyik alanya az állam, vagy egy helyi önkormányzat.¹⁵

A tulajdonostársakat megillető eszmei tulajdoni hányad mértékének meghatározása kétféle módon történhet: a felek szerződéses megegyezése alapján; jogi tényeken alapuló vagy kötelmi jogviszonyból keletkező közös tulajdon egyes eseteinél törvényi rendelkezés szerint (pl. ráépítéssel keletkező közös tulajdon esetén a ráépítő tulajdoni hányadát az egész ingatlan értékéből a ráépített részre eső érték aránya alapján kell megállapítani – Ptk. 137.§ (3) bekezdés). Kisegítő szabály, miszerint kétség esetén a tulajdonosokat megillető tulajdoni hányadokat egyenlőnek kell tekinteni (Ptk. 139.§ (2) bekezdés).

A „tulajdonosi triász” elemeinek közös tulajdon esetén érvényesülő szabályai szerint, a birtoklás és használat jogának gyakorlása tekintetében a tulajdonostársakkal szemben érvényesülő két alapvető korlát:

- a joggyakorlás nem járhat a többi tulajdonos jogainak és törvényes érdekeinek sérelmével; valamint

¹³ Osztrák Polgári Törvénykönyv tizenhatodik fejezet: A tulajdon és más dologbani jogok közösségéről (825–849.§)

¹⁴ SZLADITS KÁROLY: *A magyar magánjog vázlatja*. Grill Károly Könyvkiadó. Budapest, 1933. 276.

¹⁵ LENKOVICS BARNABÁS: i.m. 165.

- a birtoklás, a használat, a hasznosítás, valamint a rendes gazdálkodás körét meg nem haladó kiadások kérdésében a tulajdonostársak – ha a törvény másként nem rendelkezik – szótöbbséggel határoznak (Ptk. 140. § (1)–(2) bekezdés).

Amennyiben a birtoklás és használat módját a felek egymás között megállapodással rendezik, úgy e megállapodás létrehozásánál is elegendő a többségi határozat. A szerződéssel történt rendezéstől egyoldalúan eltérni nem lehet, azonban kezdeményezhető annak módosítása, ha a szabályozásnál fennálló körülmények utólagos változása folytán a hatályos megállapodás az okszerű gazdálkodás követelményét, vagy valamelyik tulajdonos jogos érdekét sérti.¹⁶ Kiemelendő azonban, hogy a körülmények megváltozását követő ezen igényérvényesítéssel való késedelmet a bírói gyakorlat olyan ráutaló magatartásként értékeli, amely a fennálló használati viszonyok megerősítésének minősül.¹⁷

A szavazati jog a tulajdonostársakat tulajdoni arányukhoz mérten illeti meg. A szavazati arányra tekintet nélkül érvénytelen a határozat, ha valamely tulajdonost a szavazás lehetőségétől elzárják, vagy a szavazati jogának gyakorlásában korlátozták.¹⁸

A szótöbbséggel hozott határozatok az okszerű gazdálkodás, illetve a kisebbség jogos érdekeinek – ez utóbbi vonatkozásában lényeges – megsértése jogcímén a bíróság előtt bármely kisebbségben maradt tulajdonostárs által megtámadhatók (Ptk. 143. § (1) bekezdés). A perben főszabály szerint minden tulajdonosnak perben kell állnia. Ez alól kivétel, hogy megosztott használat esetén csak a használattal kapcsolatos vitában érintett felek perbevonása szükséges.¹⁹ A keresetindítás joga a tulajdonostársakat abban az esetben is megilleti, amennyiben a birtoklás, használat vagy hasznosítás kérdésében nincs határozat (Ptk. 143. § (3) bekezdés)

A Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 8. számú állásfoglalása szerint a birtoklás és használat kérdésében a bíróságoknak a következők alapul vételével és azonos súlyú mérlegelésével kell meghozniuk ítéletüket:

- a fennálló birtoklás és használati viszonyok;
- tulajdoni hányadok;
- a tulajdonostársak dologhoz kapcsolódó jogai és törvényes érdekei;
- az okszerű gazdálkodás követelményei.

A birtoklás és használat módjának bírói ítélettel történt rendezésének joghatásaként csak az ítélethozatal során fennállott körülmények vonatkozásában beszélhetünk res iudicata-ról, azaz a körülmények lényeges megváltozását követően szükség esetén ismét kérhető rendezés a bíróságtól.

A szótöbbséggel való határozathozatal alóli kivételként egyhangú határozat szükséges az egész dolog haszonélvezetbe vagy használatba adásához (Ptk. 144. § b) pont).

Közös tulajdon esetén az egyes tulajdonosok rendelkezési joga kétirányú szabályozás alá esik. Az őt megillető tulajdoni hányaddal minden tulajdonostárs szabadon, korlátozás nélkül rendelkezhet, azonban a többi tulajdonost harmadik személyekkel szemben elővásárlási-, előbérleti-, illetve előhaszonbérleti jog illeti meg (Ptk. 145. § (1)–(2) bekezdés). A jelenleg hatályos szabályozás szerint a tulajdonostárs elővásárlási jogát – ha a törvény kivételt nem tesz – a külön jogszabályokban más személyek számára biztosított elővásárlási jog megelőzi (Ptk. 145. § (3) bekezdés). A tulajdonosok tulajdonosi pozíció-

¹⁶ BH1979. 151.; BH1982. 92.; BH1992. 691.; BH1995. 634.; BH2007. 335.

¹⁷ BH1987. 201.

¹⁸ BDT2008. 1855.

¹⁹ BH1976. 204.

jának erősítése érdekében az új Ptk. 'tervezet már ezzel ellentétes rendelkezést tartalmaz.²⁰ Az egész dolog feletti rendelkezéshez – elidegenítéséhez, biztosítékul lekötéséhez, vagy más módon való megterheléséhez – ellenben az egész tulajdonközösség egyetértése, a rendelkezés módját tekintve egyhangú határozata szükséges (Ptk. 144. § b) pont). A tulajdonostársak egyező akaratának hiánya a megkötött jogügylet érvénytelenségét vonja maga után. Amennyiben közös ingatlan esetén valamely tulajdonos a tulajdoni hányadát meghaladó részt használ, úgy tulajdoni illetőségének átruházása esetén a vevő részére a ténylegesen fennálló birtokállapotnak megfelelő használati jogot csak a tulajdonostársainak előzetes hozzájárulása alapján adhat.²¹

A tulajdonjog védelmében bármelyik tulajdonostárs önállóan is felléphet (Ptk. 146. §). E rendelkezés alapján mindegyik tulajdonostárs önállóan jogosult igénybe venni a tulajdonjog védelmének eszközeit (Ptk. 115. §), továbbá jogosult a birtokvédelemre (Ptk. 188–192. §).²²

A közös tulajdon megszüntetését bármelyik tulajdonostárs követelheti, s e jogáról érvényesen nem mondhat le (Ptk. 147. §). A megszüntetés iránti jog gyakorlásának két, a bírói gyakorlat által érvényesített korlátja a joggal való visszaélés tilalma, valamint a többi tulajdonostárs méltányos érdekeinek védelme. Alapot adhat pl. a kereset elutasítására, ha a tulajdonközösség megszüntetését olyan időben kéri, amikor objektív körülmények a közös tulajdon egészének átmeneti és jelentős értéksökkenését eredményezik és így a megváltás, vagy a közös tulajdon tárgyának értékesítése a többi tulajdonos érdekeit súlyosan sérti.²³ Visszaautalva az előző fejezetben említett „alkalmatlan időben” való megszüntetés tilalmára látható, hogy habár e korlát törvényi szinten szabályozást nem nyert, az ítélezési gyakorlat azonban ismeri és alkalmazza azt.

A megszüntetés módjára elsősorban a felek megállapodása az irányadó. Megállapodás hiányában a közös tulajdon a bíróság szünteti meg valamennyi tulajdonostárs perben állása mellett, az alábbi megszüntetési módok valamelyikének elrendelésével:

- a közös tulajdon tárgyait elsősorban természetben kell megosztani (Ptk. 148. § (1) bekezdés);
- a közös tulajdon tárgyait vagy azok egy részét – ha ez a tulajdonostársak körülményeire tekintettel indokolt – megfelelő ellenérték fejében a bíróság egy vagy több tulajdonostárs tulajdonát adhatja (Ptk. 148. § (2) bekezdés);
- ha a közös tulajdon más módon nem szüntethető meg, illetőleg a természetbeni megosztás jelentékeny értécsökkenéssel járna, vagy gátolná a rendeltetésszerű használatot, a közös tulajdon tárgyait értékesíteni kell, és a vételárat kell a tulajdonostársak között megfelelően felosztani (Ptk. 148. § (3) bekezdés).

A törvényben meghatározott megoldások sorrendjének megtartása mellett a bíróságoknak arra kell törekedniük, hogy a megteremtsék a felek közötti érdekegyensúlyt.²⁴

A termőföldek vonatkozásában a lentkező gyakorisága miatt külön kiemelését érdemel az a kérdés, hogy elbirtoklással megszerezhető-e az osztatlan közös tulajdonban lévő dolog tulajdonostársakat megillető tulajdonrésze. A Ptk. alapján elbirtoklás útján

²⁰ T/5949. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről 4:88. § (5) bekezdés: „A tulajdonostárs elővásárlási joga – ha törvény eltérően nem rendelkezik – megelőzi a külön jogszabályban más személy részére biztosított elővásárlási jogot.”

²¹ BH1982. 92.

²² LENKOVICS BARNABÁS: i.m. 172–173.

²³ PK 10. szám III. pont

²⁴ BH1988. 270.; BH1993. 26.; BH1996. 359.

megszerzi a dolog tulajdonjogát, aki a dolgot sajátjaként ingatlan esetében tizenöt, más dolog esetében pedig tíz éven át szakadatlanul birtokolja. (Ptk. 121. § (1) bekezdés). A felvetett kérdésre a Legfelsőbb Bíróság a PK 4. számú állásfoglalásában adott választ, miszerint „elbirtoklás útján a tulajdonostárs is megszerezheti a másik (többi) tulajdonostárs illetőségének a tulajdonjogát, de ilyenkor fokozott szigorúsággal kell vizsgálni az elbirtoklás törvényes kellékeinek a fennállását, és ennek körében azt is, hogy az elbirtoklásra hivatkozó tulajdonostárs magatartása összeegyeztethető-e a tulajdonostársak jogaira és a dologhoz fűződő törvényes érdekeire vonatkozó, a Ptk. 140. §-ában foglalt jogszabállyal.”

II. A közös tulajdon megjelenése a földjogi szabályozás egyes területein

II/1. Erőbirtokossági társulat, mint a közös tulajdon sajátos alakzata

Az erdők tekintetében a közös tulajdon, birtoklás, illetve használat intézményei évszázados hagyományokkal rendelkeznek, hiszen már a Kárpát-medencében megtelepedő honfoglaló törzsek földközösségei magukban foglalták az erdő közös használatát is. A földközösségi rendszerben a falvak határában található erdők birtoklásának és használatának módját a faluközösség határozta meg.

A feudális időkben, habár a földek a földesurak tulajdonába kerültek, továbbra is fennmaradt az erdők közös használata, amelynek keretében a jobbágyokat és a zselléreket erdőhasználati jog, ún. faizás (erdőlés) illette meg, mely joguk alapján a földesúr erdejében tűzifát dőlt és száraz fából, épületfát a földesúr kijelölése alapján évente telkük nagyságához igazodó mértékbe vághattak maguknak. Mária Terézia úrbírbírórendezését követően a faizásért a jogosultak favágással, illetve fuvarozással tartoztak.²⁵

A nemesi falvakban az osztatlan közös tulajdonban levő (úrbéres telkek, jobbágy-szolgáltatások, erdő, rét, legelő, regale-jog) haszonvételek felosztására nemesi közbirtokosságokat (compossessoratus) alakítottak, melyekben a közös jogokban és kötelezettségekben való részesedés mértékét hányadokban határozták meg.

A földesurak és a jobbágyok osztatlan közös használatában lévő erdőterületek szétválasztása az elkülönítés (segregatio) jogintézményének segítségével történt meg, melyet 1836-ban²⁶ még csak lehetőségként, majd az 1848-as jobbágyfelszabadítást követően 1853-ban, I. Ferenc József úrbéri pátensével²⁷ kötelezettségként írtak elő. Az elkülönített területekből csak a volt úrbéresek részesülhettek jobbágytelkük nagyságának arányában. E jogukat nevezték erdőjognak, amely jog a későbbiekben az erdőkkel kapcsolatos használat vonatkozásában is a részesedés mértéke meghatározásának alapjául szolgált. Az elkülönítést követően a volt úrbéres erdők tekintetében érvényesülő erdőjogok száma nem változhatott, azonban a jog öröklődött, illetve a jogosult a földdel együtt elidegeníthette azt.

²⁵ PETERCSÁK TIVADAR: *Népi erdőbirtoklás és erdőhasználat*; letöltés: <http://www.bnpi.hu/doc/pub/0504.pdf>; a letöltés időpontja: 2009. 07. 02.

²⁶ 1836. évi VI. tc. azokról, melyek a telek haszonvételek felül a Jobbágyok hasznai közé tartoznak

²⁷ „1853-diki mártius 2-án kelt császári nyiltparancs, az egykori földesurak s a volt jobbágyok és ezektől különböző bánásmód alatt létező földbirtokosok között Magyarországon az urbéri kapcsolat s ezzel rokon jogállapotok folytán főnforgó viszonyok szabályozása iránt”

A földesúrtól különválasztott erdőket nem osztották fel a volt jobbágyságok és zsellérek között, hanem azok településenként osztatlan közös tulajdonban, ezzel együtt osztatlan birtokban és közös használatban maradtak.²⁸Többségükben kezelésük a volt nemesi közbirtokossághoz hasonló közbirtokossági szervezeti rendben történt, ezért ezeket az erdőket közbirtokossági erdőknek nevezték. A közbirtokosság tagjai a közös erdő hasznáiból erdőjoguk arányában részesedtek. A fahasználat rendjét évente határozták meg a régebbi korokból fennmaradt nyilazás²⁹módszerével.

A közbirtokosságok és a volt úrbéreses közös tulajdonában lévő, közösen használt erdők kezelését, illetőleg ügyvitelét az 1979. évi XXXI. törvénycikkkel, az erdőtörvénnyel, valamint az 1898. évi XIX. törvénycikkkel³⁰törvényi szinten szabályozták. A területek gazdasági ügyeinek intézését a közös birtokosok gyűlésének hatáskörébe tartozott, melynek határozatait a közös birtokosok által választott elnök és a végrehajtó közegek (választmány, erdőgazda, pénztárnok stb.) hajtották végre. Ugyancsak 1898-ban a közbirtokossági erdőket állami kezelés alá rendelték, ami a gyakorlatban a fontosabb erdőhasználati eljárások állami erdészeti hatósági engedélyhez kötését jelentette.

Az erdőkről és a természetvédelemről szóló 1935. évi IV. törvénycikk vezette be az erdőbirtokosságot, mint társulási forma jogintézményi fogalmát és szervezeti rendjét. A törvény kötelezően írta elő az erdőbirtokossági társulatok létrehozását, illetve az erdőbirtokossági társulattá alakulást a közbirtokosságok, a volt úrbéres birtokosságok vagy ezek csoportjai, a telepesek, valamint külön hatósági rendelkezéssel közös erdőhasználatra kötelezett közösségek közös erdeiben tulajdoni vagy használati illetőséggel (arányrészsel) bíró tulajdonostársak számára erdőgazdasági és egyéb közös ügyeik intézése, valamint közös érdekeik hatályosabb előmozdítása céljából. A jogszabály rendelkezése folytán az erdőbirtokossági társulat megalakulásával a közös erdő, valamint minden egyéb közös ingatlan és ingó vagyon tulajdona az erdőbirtokossági társulatra szállt át és az egyes tagokat csupán a vagyonnak közös használata és az ezzel járó jogok illették meg.³¹ Az erdőbirtokossági társulati ingatlanok használatára, valamint a felosztásra kerülő tiszta jövedelemből való részesedésre a tagokat a tagok névjegyzékében megállapított használati illetőségek arányában voltak jogosultak.

A feudális nagybirtokrendszer felszámolását, továbbá a legitim földtulajdoni és földhasználati viszonyok megváltoztatását szolgáló 1945. évi földreformmal újabb erdőhöz kötődő tulajdonközösség jelent meg. A földosztás során ugyanis erdőterületeket is juttattak a jogosultaknak, akik kötelesek voltak azokat közös használatban tartani. Az ennek eredményeként létrehozott szervezetek hívták új erdőbirtokosságnak, juttatott erdőknek, illetve proletár erdőknek.³²

²⁸ PETERCSÁK TIVADAR: *A népi erdőbirtoklás hagyományos formái Magyarországon*. Erdészeti Lapok, 2005. (140. évf.) 10. sz. 292.

²⁹ A határ felosztásra kerülő részeit ún. osztásparcellákra osztották, majd ezeket sorsolták ki a tagok között, akik az adott parcellát a következő osztásig használhatták. Az egy birtokosra eső parcellák összességét nevezték nyilnak, nyilasnak, illetve osztásnak. Az elnevezés a sorsolási eljárás eredeti formájának emlékét őrzi, amikor is a kisorsolásra kerülő földrészeket jelét nyílveszőkre rótták fel, majd mindenki húzott egyet a nyílkötegből. További elnevezések: nyílvonás; nyílhúzás; nyilas osztás; nyílvetés; fűnosztás; fűvön osztás; fűves osztás. Forrás: Magyar Néprajzi Lexikon; letöltés: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/4-107.html>; a letöltés időpontja: 2009. 07. 05.

³⁰ 1898. évi XIX. törvénycikk a községi és némely más erdők és kopár területek állami kezeléséről, továbbá a közbirtokosságok és a volt úrbéreses osztatlan tulajdonában lévő, közösen használt erdők és kopár területek gazdasági ügyvitelének szabályozásáról

³¹ 1935. évi IV. tv. 166.§

³² PETERCSÁK TIVADAR: 2005. i.m. 293.

Az erdőbirtokossági társulatok felszámolása 1952-ben indult meg, amikor az állami tulajdoni erdőkhöz csatlakozó vagy közelükben fekvő 10 hektárnál, illetve bárhol fekvő 150 hektárnál nagyobb erdőbirtokossági társulati erdőket az állami erdőgazdaságok veték kezelésbe, ekkor még a tulajdonjog érintetlenül hagyásával.³³ A későbbi években a társulatok felszámolása a következő intézkedésekkel történt:

- a kollektivizálás végrehajtása során megalkotott szövetkezeti törvények a tagok számára földbeviteli kötelezettséget írtak elő, amelynek teljesítésével az erdőtulajdonosok erdei tagi részaránytulajdonként a szövetkezetek közös használatába kerültek;
- az erdőkről és a vadgazdálkodásról szóló 1961. évi VII. törvény végrehajtásaként elrendelt erdőrendezések során megszüntették azokat az erdőbirtokossági társulatokat, amelyek tagjainak többsége valamely szövetkezetbe belépett;
- az 1967. évi IV. törvény alapján az állami erdőgazdaságok, illetve a szövetkezetek kezelésében lévő erdők egyrésze megváltás jogcímén az állam, illetve a szövetkezetek tulajdonába került.

A rendszerváltást követően megindult kárpótlási és kárrendezési eljárások során az erdők vonatkozásában a Magyarországon évszázados múlttal rendelkező tartamos erdőgazdálkodás tükrében jogszabályi követelményként jelent meg az erdőtagok egyben tartása, ezzel együtt az erdőterületek elaprózásának tilalma. A szövetkezeti átmeneti törvény³⁴ (a továbbiakban: Ámt.) előírta egyrészt, hogy a földalapok létrehozásánál az erdő (és legelő) művelési ágú termőföldeket lehetőleg egy tagban kell tartani, másrészről a szövetkezet közös használatából kikerült erdőben (és legelőn) – ha jogszabály másként nem rendelkezik – osztatlan közös gazdálkodást kell folytatni.³⁵

A törvényekben lefektetett követelmények teljesítéséhez szükséges szervezeti keretek megadása az erdőbirtokossági társulatok újraszabályozásával történt meg. Az 1994. évi XLIX. törvény (a továbbiakban: Ebt.) meghatározása szerint az erdőbirtokossági társulat az erdő művelési ágban nyilvántartott egy vagy több földrészlet tulajdonosai által az erdőgazdálkodási tevékenységgel összefüggő, valamint az ahhoz kapcsolódó feladatok ellátására létrehozott, jogi személyiséggel rendelkező gazdálkodó szervezet (Ebt. 2.§ (1) bekezdés). Az előbbieken kifejtettekkel összhangban az erdőbirtokossági társulat alapvetően kénysztársulásként szabályozott, amelyet az alábbi rendelkezések alapoztak, illetve alapoznak meg:

- ha a tulajdonosok az erdőterület alapján számított kétharmados szavazataránnyal határozták el az erdőbirtokossági társulat alapítását, a kisebbségben maradt tulajdonosok, amennyiben az önálló erdőgazdálkodási egység kialakításának feltételei egyébként nem állnak fenn – a folyamatos erdőfenntartáshoz fűződő közérdek érvényesítése érdekében – kötelesek a társulatba tagként belépni, a társulat határozatait végrehajtani (Ebt. 25.§ (3) bekezdés);

³³ DOMÉ GYÖRGYNÉ – HÁRSFAI REZSŐ – KURUCZ MIHÁLY – RÉTI MÁRIA – VASS JÁNOS: *Agrárjog*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Szövetkezeti Jogi és Földjogi Tanszék, Budapest, 1999. 37–38.

³⁴ 1992. évi II. törvény a szövetkezetekről szóló 1992. évi I. törvény hatálybalépéséről és az átmeneti szabályokról

³⁵ Ámt. 15.§ (1) bekezdés b); 24.§

- a tulajdonosok társult erdőgazdálkodási tevékenységet kötelesek folytatni, ha
 - a földrészletnek több tulajdonosa van, vagy
 - az erdőrészlet több földrészletből áll és a földrészletek különböző személyek tulajdonában vannak (Evtv³⁶ 17. § (6) bekezdés).³⁷

A hivatkozott előírásokat kiegészíti az a szabály, miszerint nem utasítható vissza

- természetben egybefüggő erdőterületen lévő más földrészlet tulajdonosának, illetve tulajdonosainak tagfelvételi kérelme; illetve
- annak a tulajdonosnak a tagfelvételi kérelme, akinek a tulajdonában levő erdőterület az önálló erdőgazdálkodási tevékenység végzésére alkalmatlan (Ebt. 25.§ (2) bekezdés).

Társulatot legkevesebb két erdőtulajdonos alapíthat. Tíz főnél kevesebb alapító tag a társulatot szerződéssel hozza létre. Egyebekben a társulat alapítását az alapító tagok részvételével tartott alakuló közgyűlés határozza el.

Az erdőbirtokossági társulat kizárólag erdőgazdálkodási és ahhoz közvetlenül kapcsolódó tevékenységet folytathat. Legfőbb szerve a közgyűlés, amely a tagok összességéből áll. A társulat tisztségviselői: az elnök; az elnökség tagjai; a felügyelőbizottság elnöke és tagjai, illetve – ha felügyelőbizottságot nem kell létrehozni – az annak feladatköre ellátására megválasztott személy.

Az erdőbirtokossági társulat tulajdonában³⁸ vagy használatában lévő, illetőleg használatába kerülő erdőn fennálló és az egyes tagokat megillető használati jog mértékét (használati illetőség), továbbá a tagokat megillető szavazati jogot a tagok társulati érdekeltisége fejezi ki. A társulati érdekeltségről kiállított igazoláson fel kell tüntetni a tag tulajdonának a társulat használatában lévő összes erdőterülethez való arányát.

Az erdőbirtokossági társulat kénysztársulati voltának szabályozását megalapozó indokok a társulat megszüntetésére vonatkozó rendelkezéseknél is érvényesülnek, hiszen megszűnés esetén a társulat tulajdonában lévő erdőterület társulati érdekeltségük arányában a tagok osztatlan közös tulajdonába kerül. (Ebt. 31.§ (2) bekezdés).

³⁶ 2009. évi XXXVII. törvény az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról

³⁷ Az új törvényt megelőző erdőtörvény (1996. évi LIV. törvény) a 13.§ (4) bekezdésének a) pontjában rendelkezett a kötelező társulásról a következők szerint: „amennyiben a természetben összefüggő erdőterületnek több tulajdonosa van, a tulajdonosok a miniszter által rendeletben meghatározott feltételek megléte esetén, az erdészeti hatóság határozata alapján kötelesek azon társult erdőgazdálkodási tevékenységet folytatni, és e feladatok ellátására erdőgazdálkodót megbízni”. A törvény végrehajtási szabályait megállapító – jelenleg is hatályos – 29/1997. (IV.30.) FM rendelet szerint társult erdőgazdálkodói tevékenységet az erdészeti hatóság köteles előírni:

- ha a természetben összefüggő erdőterület egy földrészletből áll és több tulajdonosa van, vagy
- ha a természetben összefüggő erdőterület több földrészletből áll és az egyes földrészletek tulajdonosai – tulajdonrészük szerint számítva – többségükben azonosak;

előírhat, ha a természetben összefüggő erdő több földrészletből áll és az egyes földrészletek tulajdonosai többségükben nem azonosak és a földrészletek határai, valamint az erdőrészletek határai nem esnek egybe, vagy az egyes földrészletek között való megközelítése nem biztosított. (14.§ (1)–(2) bekezdés)

³⁸ A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvényt módosító 2001. évi CXVII. törvény hatálybalépéséig az erdőbirtokossági társulatok területi korlátozás nélkül szerezhettek termőföldtulajdont. E joguk megszüntetésére alapvetően két okból került sor: egyrészt a privilégium segítségével kijátszhatóvá váltak a szerzési tilalomra vonatkozó szabályok; másrészt sok támadás érte az erdőbirtokossági társulatok szerzési jogát arra hivatkozással, hogy mint kifejezetten magáncélú jogi személynek nem indokolt e privilégium biztosítása.

II/2. Termelőszövetkezeti földhasználati jog – részarány-földtulajdon – közös tulajdon

A második világháborút követően a szovjet típusú szocialista államberendezkedés kiépítésének hangsúlyos része volt a mezőgazdaság kollektivizálása. Bizonyítottan³⁹ ezt a célt szolgálta már a nagybirtokrendszer felszámolását és a földműves nép földhöz juttatását elrendelő 600/1945. M. E. számú rendelet, illetve az azt törvényi szintre emelő 1945. évi VI. törvény is. Az említett jogszabályokkal elrendelt földosztás eredményeként elapózódott földbirtokrendszer alakult ki,⁴⁰ amelyben a földtulajdonosok képtelenek voltak az érdek-, illetve akaratérvényesítésre. Ilyen viszonyok között indult meg 1949-ben, és tartott 1967-ig a termelőszövetkezeti gazdálkodás szervezeti és működési struktúrájának kiépítése és megszilárdítása, amelynek során hol ígéretekkel, hol kedvezményekkel, de leginkább lelki és nemegyszer fizikai erőszakkal, illetve egyéb kényszerítő intézkedésekkel jutottak el ahhoz a számszerűsíthető eredményhez,⁴¹ hogy 1961-re a tsz. tagok száma elérte az 1,2 milliót, és a földek 93%-a állami, illetve szövetkezeti szektorba került.

A vizsgált időszak két legjelentősebb szövetkezeti törvénye⁴² egyaránt földbeviteli kötelezettséget írt elő a belépő tag terhére. Általános szabályként elmondható, hogy a tag a saját, valamint a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában, használatában, hasznóbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában levő összes földet – ideértve a legelő- és erdőilletőséget – is köteles volt termelőszövetkezeti közös használatba adni.

A szövetkezetbe bevitt földeken a termelőszövetkezetnek tulajdonjogi jellegű földhasználati joga keletkezett, míg a tag magántulajdona „átalakult” részarány-tulajdonná, azaz a szövetkezet használatában álló földterület összes aranykorona-értékéhez viszonyított és aranykoronában kifejezett tulajdonrészé vált. A tagosítások során megszűntek a korábbi tulajdonosok önálló ingatlanait és a nagyüzemi gazdálkodás célját szolgáló új földrészleteket alakítottak ki. Ezek nyilvántartása a personal fólium elvének érvényesítésével történt: a törzslap I. részén tüntették fel a földrészlet ingatlan-nyilvántartási adatait, míg II. részén a földhasználó szövetkezet megnevezését, annak földhasználati jogát és emellett csak egy utalást a részarány-különlapokra; az egyes különlapok I. része tartalmazta a részarány-tulajdonos által bevitt földek aranykorona-értékét, területét és művelési ágát – pontos helymeghatározás nélkül –, továbbá a földhasználó szövetkezet megnevezését, II. része pedig a részarány-tulajdonos megnevezé-

³⁹ TANKA ENDRE: *Föld és elsajátítás – Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében*. Agroinform Kiadó, Budapest, 1999. 149–150.

⁴⁰ A földreform során 75.505 gazdaságot vettek igénybe, amelyek együttes földterülete 6,6 millió kat. hold volt. A gazdaságok 57,3%-a elkobzott birtok (43245) az összes földterületnek csak 9,6%-át tette ki, átlag területük 12,5 kat. hold. A megváltással igénybe vett gazdaságok száma 32.260, területük 5.060 kat. hold. PETRI EDIT (szerk.): *Kárpótlás és kárrendezés Magyarországon 1989 – 1998.*, Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 16–17.; A földeket mintegy 650.000 igénylő között osztották fel, az átlagos juttatás 7,1 kat. hold volt. Ennek eredményeként vidéken az egyéni munkán alapuló kisbirtok vált uralkodóvá, amelyen a gazdálkodó családok tőke- és eszközhiány mellett legfeljebb önállósra törekedhettek, ami pedig visszavetette a mezőgazdaság árutermelését. – TANKA ENDRE: 149.

⁴¹ Szerencsés Károly: *A Kádár-korszak*. in: Pölöskei Ferenc – Gergely Jenő – Izsák Lajos (szerk.): 20. századi magyar történelem 1900 – 1994., Korona Kiadó, Budapest, 1997. 342. o.

⁴² 1959. évi 7. törvényerejű rendelet a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről és termelőszövetkezeti csoportokról; 1967. évi III. törvény a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről

sét.⁴³ A termelőszövetkezeti használatban lévő földeken nem beszélhetünk közös tulajdon kialakulásáról, hiszen annak tagjai a szövetkezet mindenkor tagjai és a belépéskor földdel nem rendelkező tagokat ugyanúgy megilleti a birtoklás és használat joga, mint a részarány-tulajdonosokat.⁴⁴ Jól mutatja a tulajdonközösség hiányát az a szövetkezeti tulajdon jogintézményének deklarálásával megjelenő jogszabályi rendelkezés,⁴⁵ amely szerint a kilépő tag a termelőszövetkezet vagyonából nem igényelhetett részesedést, valamint a tagnak földet kiadni nem lehetett, hanem részarány-tulajdonú földje megváltás jogcímén a szövetkezet tulajdonába került.

A korábban magántulajdonban álló földek „eltüntetése” az 1972. évi 31. törvényerejű rendelettel bevezetett egységes ingatlan-nyilvántartással vált teljessé tekintettel arra, hogy a termelőszövetkezeti közös használatban lévő földek vonatkozásában az állami földnyilvántartás adatai kerültek átvezetésre, így a telekkönyvi-nyilvántartás megszűnésével, s ezzel együtt adatainak elvesztésével teljes egészében megszűnt a korábban egyénileg birtokolt földek beazonosításának lehetősége.

A rendszerváltást követően a termelőszövetkezeti rendszer megszüntetésével egyidejűleg megkezdtek a részarány-földtulajdonként nyilvántartott termőföldek természetben történő visszaadását. Az ennek végrehajtásához szükséges földalapok elkülönítését – a kárpótlási földalap, az állami földalap illetve a tagi és alkalmazotti földalap mellett – a szövetkezeti átmeneti törvény rendelte el, míg a tulajdonnevesítés eljárásának alapvető szabályait a földrendező és földkiadó bizottságokról szóló 1993. évi II. törvényben (a továbbiakban: Fkbt.) fektették le.

A részarány-tulajdonú földekkel kapcsolatos ügyek lefolytatására szövetkezetenként földkiadó bizottságot kellett a részarány-földtulajdonosok közgyűlésének választania.⁴⁶

A földkiadási eljárás a részarány-földtulajdonos kérelmére indult. A földkiadási kérelmet a részarány-földtulajdonos az Fkbt. hatálybalépését követő 60 napon belül nyújthatta be a földjét használó szövetkezet gazdálkodási területén működő földkiadó bizottságnál. A kérelmeket a határidő elteltét követően az igényelt föld fekvését figyelembe véve településenként csoportosították és meghatározták a teljesítési sorrendet. A teljesítési sorrend meghatározása az alábbi szabályok szerint történt:

- belterületen a részarány-földtulajdonok kielégítésére elkülönített földrészletekből elsősorban annak a részarány-földtulajdonosnak a földkiadási kérelmét kellett teljesíteni, akinek az adott település belterületén keletkezett beviteli kötelezettség alapján részarány-földtulajdona (Fkbt. 6. § (3) bekezdés);
- a részarány-földtulajdonok kielégítésére elkülönített külterületi földrészletekből a következő sorrendben elsősorban annak a részarány-földtulajdonosnak földkiadási kérelmét kellett teljesíteni, akinek a kérelmében megjelölt településen
 - beviteli kötelezettség alapján belterületen keletkezett részarány-földtulajdona, de a föld kiadása a belterületen nem volt lehetséges;

⁴³ SZILÁGYI SÁNDOR: *Az agrárjog alapjai*. Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért. Miskolc, 1997. 84–86.; KURUCZ MIHÁLY: *A mezőgazdasági ingatlanok agrárjogi szabályozása*. Mobil Kiadó Kft. Budapest, 2001. 9.

⁴⁴ KURUCZ MIHÁLY: 8–9.

⁴⁵ 1967. évi III. törvény 17. § (2) bekezdés

⁴⁶ A részarány-földtulajdonosok közgyűlését az Fkbt. hatálybalépést követő tizenöt napon belül kellett a szövetkezet székhelye szerint illetékes települési önkormányzat jegyzőjének összehívnia. A földkiadó bizottság legfeljebb 500 részarány-tulajdonos esetén 7, ennél több részarány-tulajdonos esetén 17 főből állt (Fkbt. 3. § (1) bekezdés; 2. § (3) bekezdés).

- beviteli kötelezettség alapján belterületen és külterületen is keletkezett részarány-földtulajdona;
 - beviteli kötelezettség alapján külterületen keletkezett részarány-földtulajdona;
 - az Ámt. rendelkezései alapján keletkezett részarány-földtulajdona (Fkbt. 6.§ (5) bekezdés);
- amennyiben a földkiadási kérelmek teljesítésére a részarány-földtulajdonok ki-elégítésére elkülönített földek az adott településen a földkiadási igények nagy száma miatt nem voltak elegendőek, a földkiadó bizottságnak az érintett részarány-földtulajdonosok részvételével egyezség létrehozását kellett megkísérlelnie, annak eldöntése céljából, hogy a teljesítési sorrend szempontjából azonos csoportba tartozó kérelmek közül melyek teljesíthetők az adott helyen. Ha nem jött létre egyezség, a földkiadó bizottság nyilvános sorsolással állapította meg, hogy a teljesítési sorrend szempontjából azonos csoportba tartozó kérelmek közül melyek teljesíthetők (Fkbt. 6.§ (7) bekezdés);
- az adott csoportban ki nem elégíthető igényeket teljesítési sorrendben a következő csoportban, illetőleg a földkiadási kérelemben megjelölt következő településen kellett – szükség esetén nyilvános sorsolással – teljesíteni (Fkbt. 6.§ (8) bekezdés).

A kiosztásra kerülő földrésztetek főszabály szerint a teljesíthető földkiadási kérelmet benyújtó részarány-földtulajdonosok, illetőleg az egyezséggel vagy a sorsolással megállapított tulajdonosok közös tulajdonába került. Amennyiben a jogosult a részére kiadásra kerülő föld önálló ingatlanná alakítását kérte, nyilatkoznia kellett arról, hogy vállalja annak költségeit, és akár közös tulajdonként, akár önálló ingatlanként történt a részarány-tulajdon nevesítése, mindkét esetben területi minimum érvényesült, miszerint a kialakítandó földrésztetek 3000 m²-nél kisebb területűek nem lehettek.

Az eljárás során keletkezett tulajdonközösségekre generális szabályként a Polgári Törvénykönyv közös tulajdonra vonatkozó paragrafusai az irányadók. Emellett az Fkbt. egy, a közösség megszüntetésére irányuló speciális eljárásról rendelkezik,⁴⁷ melyet abban az esetben kell alkalmazni, amennyiben a tulajdonostársak a közös tulajdont közös megálapodással nem tudják megszüntetni, s ez – a tulajdonostársak nagy számánál vagy más körülménynél fogva – nem is várható.

Korábban az Fkbt. 1999. június 05-től 2001. január 01-ig hatályos 12/G. – 12/J. §-ai⁴⁸ alapján az eljárás megindításához megosztási tervet elkészítése és annak a tulajdonosok közgyűlése általi elfogadása volt szükséges. A közgyűlés határozatképes volt, ha a tábla kétharmad tulajdoni arányát birtokló tulajdonostárs megjelent. Határozatképtelenség esetén a 3–15 napon belül ugyanazon napirenddel ismételt összehívott közgyűlés feltétel nélkül határozatképes volt úgy, hogy a megjelentek csak a saját tulajdoni hányaduk kialakításáról hozhattak döntést. A határozatot mindkét esetben egyszerű szavazattöbbséggel kellett meghozni.

⁴⁷ Fkbt. 12/E–K.. §

⁴⁸ E paragrafusokat a földrendező és földkiadó bizottságokról szóló 1993. évi II. törvény módosításáról szóló 2001. évi CXVIII. törvény 7.§ (2) bekezdése helyezte hatályon kívül.

Az ingatlanügyi hatóság hatáskörébe tartozó eljárás jelenleg hatályos általános szabályai a következők:

- bármely tulajdonostárs kérelmével minden év március 1-jéig kezdeményezheti az ingatlan megosztását annak érdekében, hogy saját tulajdoni hányadát önálló ingatlanként kaphassa meg;
- 2004. január 1-jétől a megosztások költségeit az állam viseli, de a megosztás költségeit a kérelmező megelőlegezheti;
- az eljárás során elsőbbséget élvez az a kérelmező, aki a megosztással kialakított önálló ingatlanát sajátjaként műveli;
- az önálló ingatlan kialakítására vonatkozó kérelmet írásban az ingatlanügyi hatóság által erre rendszeresített nyomtatványon kell benyújtani;
- a kérelmet több tulajdonostárs együttesen is benyújthatja, és kérhetik az önálló ingatlan osztatlan közös tulajdonban történő kiadását;
- az önálló földrészek kialakítása során érvényesül a főszabály szerinti 3000 m²-es területminimum;
- a földrészlet megosztására csak abban az esetben kerülhet sor, ha ahhoz a megosztandó ingatlant terhelő és az ingatlan-nyilvántartásba bejegyzett jogok jogosultjai hozzájárultak;
- akik önálló földrészlet kialakítását nem kérték a visszamaradó földrészleten tulajdonközösségben maradnak.

Az eljárás részletes szabályait a 63/2005. (IV.8.) Korm. rendelet⁴⁹ tartalmazza. Ennek rendelkezései alapján egy adott földrészlet vonatkozásában az osztatlan közös tulajdon megszüntetésére irányuló kérelmeket – tekintet nélkül a benyújtás évére – összevontan kell teljesíteni, és az önálló földrészek kialakítását – az egyezség vagy a sorsolás alapján – minden, az önálló földrészlet kialakítását kérelmező tulajdonostárs vonatkozásában el kell végezni. A teljesítési sorrend meghatározása során a körzeti földhivatal

- közjegyző jelenlétében lebonyolított sorsolással megállapítja az illetékességi területéhez tartozó települések közötti sorrendet;
- minden egyes település területén a kérelemmel érintett földrészekre vonatkozóan, helyrajzi számonként összesíti a kérelmezők tulajdoni hányadát, valamint ezen belül az elsőbbségre jogosult kérelmezők tulajdoni hányadát, és kiszámítja a kettő arányát, százalékban kifejezve;
- az eljárást az elsőnek kisorsolt településen, a legmagasabb százalékos aránnyal rendelkező, elsőbbségre jogosult kérelmezők földrészletén kezdi meg;
- az előző pontban foglalt elvet szem előtt tartva folytatja az eljárásokat mindaddig, amíg a településen, illetve az illetékességi területén elsőbbségre jogosult kérelmező van, majd ezt követően kerül sor az elsőbbségi kérelmekkel nem érintett földrészek megosztására;
- az azonos jogállású kérelmezők, illetve az azonos jogállású kérelmezőkkel érintett földrészek közötti teljesítési sorrendet sorsolás és a helyrajzi számok településen belüli növekvő sorrendje alapján határozza meg (63/2005. (IV.8.) Korm. rendelet 1.§ (4) bekezdés a)–e) pont).

⁴⁹ 63/2005. (IV.8.) Korm. rendelet a részarány földkiadás során keletkezett osztatlan közös tulajdon megszüntetésének részletes szabályairól

Amennyiben a megosztásra kerülő közös tulajdonú földrészleten belül erdő művelési ágú alrészlet található, úgy ezt, az előírt területi minimum figyelembe vétele nélkül, az eddigi tulajdonosok közös tulajdonában maradó önálló földrészletté kell alakítani. A Korm. rendelet ezen rendelkezése az erdőterületek elaprózásának megakadályozásával a tartamos erdőgazdálkodás területi feltételeinek biztosítását szolgálja.

Az osztatlan közös tulajdon megszüntetésére irányuló eljárás három szakaszból áll: az érintett földrészlet előkészítése, megosztása, valamint kitűzése és bemutatása.

Az előkészítés során a körzeti földhivatal keretmérést és mezőgazdasági helyszínelést folytat le. Ebben a szakaszban előtérbe kerül közhitelesség elvének való megfelelés is, ugyanis amennyiben a keretmérés és helyszínelés eredménye a vonatkozó szakmai szabályzatban foglalt tűréshatáron túl eltér az ingatlan-nyilvántartási állapottól, és az felmérési, térképezési vagy területszámítási hibából adódik, a földhivatal a változást határozattal érvényesíti az ingatlan-nyilvántartásban. A megosztással kapcsolatos eljárás kizárólag akkor folytatható, ha a földrészlet ingatlan-nyilvántartási és természetbeni állapota egyező, illetve, ha a változásról szóló határozat jogerőre emelkedett.

A megosztás a kérelmezők közokiratba, vagy teljes bizonyító erejű magánokiratba foglalt egyezsége alapján, ennek hiányában a körzeti földhivatal által közjegyző jelenlétében lefolytatott sorsolás eredményének megfelelő sorrendben történik.

Az új földrészlet kitűzésére és bemutatására a tulajdonjog ingatlan-nyilvántartási bejegyzésének jogerőre emelkedése után kerül sor.

II/3. Közös tulajdonra vonatkozó speciális rendelkezések a termőföldről szóló 1994. évi törvényben

A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény (a továbbiakban: Tft.) 4–10.§-a a termőföld tulajdon megszerzésére szigorú alanyi, területi és egyéb szerződés-kötési korlátozásokat ír elő. A törvény indokolása szerint e korlátozások célja hazánkban a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kialakulásának átmeneti időszakában, a termőföld piaca, és valószínű értékeinek megfelelő ára hiányában a termőföld tulajdonjoga monopolizálásának és ezzel együtt a torz birtokstruktúra kialakulásának megakadályozása.

A Tft. e rendelkezések között két jelentős jogszabályhelyet tartalmaz a közös tulajdonú termőföldek vonatkozásában: egyrészt a belföldi magánszemélyek tulajdonszerzése, másrészt az elővásárlási jogok körében.

A Tft. 5.§-a a belföldi magánszemélyek termőföld-tulajdonszerzése tekintetében két fő korlátot szabályoz:

- belföldi magánszemély termőföld tulajdonjogát csak olyan mértékben szerezheti meg, hogy a tulajdonában legfeljebb 300 hektár nagyságú vagy 6000 AK értékű termőföld legyen (Tft. 5.§ (1) bekezdés);
- belföldi magánszemély nem szerezheti meg a termőföld tulajdonjogát, ha az annak fekvése szerinti településen az ő és közeli hozzátartozója tulajdonában lévő termőföld mennyisége a megszerezni kívánttal együtt meghaladná a település összes termőföld területének egynegyedét vagy az ezer hektárt (Tft. 5.§ (2) bekezdés).

A Tft. 5.§ (6) bekezdésének b) pontja szerint a Tft. hatályba lépések⁵⁰ meglévő termőföld közös tulajdonának megszüntetésével tulajdonba kerülő termőföld terület-nagysága és AK értéke meghaladhatja a 300 hektárt és a 6000 AK értéket. Ez a szabály azonban csak paragrafus (1) bekezdésében meghatározott korlát alól enged kivételt, így a közös tulajdon megszüntetése esetén is érvényesíteni kell a (2) bekezdés szerinti területi korlátot.

A termőföld tulajdonszerzés, illetőleg átruházás korlátozásának másik jelentős esz-köze a Tft. 10.§-án alapuló és a termőföld adásvétele esetén fennálló elővásárlási jog, amely jogintézmény a tulajdonossal szemben a tulajdonjogból folyó rendelkezési jog korlátozásaként érvényesül.

Az elővásárlási jog „az adásvételi szerződés körében a leendő vevőt megillető, feltételhez kötött egyoldalú alakító jog, amely feltétel fennálltával a jogosult nyilatkozatával a másik felet, az eladót konszenzus hiányában is a szerződés vele való létrehozatalára kényszerítheti. Az elővásárlási jog gyakorlásának mellőzhetetlen előfeltétele, hogy a dolog tulajdonosa ellenérték fejében el akarja adni a leendő szerződés tárgyát.”⁵¹ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az elővásárlási jogból eredő korlátozás kizárólag a tulajdonos vevőválasztási szabadságát érinti, feltéve, hogy az elővásárlásra jogosult azonos tartalommal és feltételekkel kész vele szerződést kötni, mint a vevőként jelentkező harmadik személy.⁵²

A Tft. alapján fennálló elővásárlási jog a törvényben taxatív felsorolt jogosultakat, az ott meghatározott sorrendben illeti meg.⁵³ A jelenleg hatályos Ptk. alapján ezen alanyi kör jogosultsága megelőzi a tulajdonostársak elővásárlási jogát, ez a szabály azonban az új Ptk. már említett rendelkezésének – „a tulajdonostárs elővásárlási joga megelőzi a külön jogszabályban más személy részére biztosított elővásárlási jogot” – elfogadásával megváltozhat.

A termőföldhöz kapcsolódó elővásárlási jog gyakorlására vonatkozó generális szabályokat a Tft. mellett a Ptk., míg a speciális rendelkezéseket a 16/2002. (II. 18.) Korm. rendelet⁵⁴ állapítja meg.

E szabályok között két rendelkezést találunk, amely közvetlenül érinti a közös tulajdonban lévő termőföldet. Ezek érvényesülése attól függő, hogy a tulajdonostárs a

⁵⁰ 1994. július 27.

⁵¹ BÍRÓ GYÖRGY: *Szerződési alaptípusok*. Novotni Kiadó. Miskolc, 2003. 41.

⁵² 7/1991. (II. 28.) AB határozat; 18/1992. (IV. 30.) AB határozat

⁵³ Tft. 10. § (1) Termőföld vagy tanya eladása esetén – ha törvény másként nem rendelkezik – az alábbi sorrendben elővásárlási jog illeti meg:

a) a haszonbérlet, felesbérlet és részesművelőt; jogi személy vagy jogi személyiség nélküli más szervezet haszonbérlet esetén annak helyben lakó természetes személy tagját, illetve helyben lakó részvényesét;

b) a helyben lakó szomszédot;

c) a helyben lakót;

d) a magyar államot a Nemzeti Földalapról szóló törvényben foglaltak szerint.

(2) Az (1) bekezdés b)–c) pontjában meghatározott jogosulti csoportokon belül az elővásárlási jog gyakorlásának sorrendje a következő:

a) a családi gazdálkodó;

b) nyilvántartási (regisztrációs) számmal rendelkező östermelő, illetőleg egyéni mezőgazdasági vállalkozó;

c) jogi személy, illetve jogi személyiség nélküli más szervezet esetén annak helyben lakó természetes személy tagja vagy helyben lakó részvényese.

⁵⁴ 16/2002. (II. 18.) Korm. rendelet a termőföldre vonatkozó elővásárlási és előhaszonbérleti jog gyakorlásának részletes szabályairól

termőföldön fennálló eszmei tulajdoni hányadát a tulajdonközösségen belüli személynek, vagy kívülálló harmadik személynek kívánja eladni, így:

- az elővásárlási jog nem áll fenn a tulajdonostársak közötti adásvétel esetén (Tft. 10.§ (3) bekezdés);
- a többi elővásárlásra jogosulthoz hasonlóan a tulajdonostársakkal is hirdetményi úton kell közölni az ingatlanra vonatkozó vételi ajánlatot (Tft. 10.§ (6) bekezdés).

Az utóbbi szabályhoz kapcsolódóan megjegyzendő, hogy a Ptk. alapján fennálló elővásárlási jog⁵⁵ jogosultjai felé a vételi ajánlatot hirdetményi úton közölni jogszerűen a Tft-t módosító 2007. évi CXXIV. törvény hatálybalépése óta lehet. Bár a Korm. rendelet ezt megelőzően is e közlési módot írta elő, azonban erre törvényi felhatalmazással nem bírt, így az Alkotmánybíróság a vonatkozó rendelkezés alkotmányellenességét állapította meg.⁵⁶ A jogalkotó a Tft. 10.§ (6) bekezdésének beiktatásával azt a megoldást választotta, hogy a Korm. rendelet e paragrafusát törvényi felhatalmazással támasztotta alá.

A kifejtetteken túl a földhasználati nyilvántartás felelősségi szabályai között találhatunk egy további speciális rendelkezést a közös tulajdonban lévő termőföldekkel kapcsolatosan. A földhasználati nyilvántartás a közhiteles ingatlan-nyilvántartáson alapuló önálló nyilvántartás, amelyet az ingatlanügyi hatóság az illetékességi területéhez tartozó termőföldekről, valamint a mező- vagy erdőgazdasági művelés alatt álló belterületi földek használatáról – ide nem értve az erdő művelési ágban nyilvántartott földrészleteket – vezet. A termőföld használatát e nyilvántartás felé a használat bejelentésének kötelezettsége terheli, amennyiben a használt föld területe – a földrészletek számától függetlenül – az egy hektárt meghaladja (Tft. 25/B.§ (2) bekezdés). A bejelentés teljesítésének határideje a használat megkezdésétől számított harminc nap, elmulasztása esetén a hatóság mulasztási bírságot⁵⁷ szab ki. Közös tulajdonban lévő termőföldek esetén a mulasztási bírság megfizetésére a tulajdonostársak egyetemlegesen kötelezhetők (Tft. 25/B.§ (8) bekezdés).

II./4. Kvázi közös tulajdon a társult vadászati- és halászati jog esetében

A vadászati jog a vad védelméről, a vadgazdálkodásról, valamint a vadászatról szóló 1996. évi LV. törvény (a továbbiakban: Vtv.) alapján olyan jogosultságokból és kötelezettségekből⁵⁸ álló vagyoni értékű jog, amely a földtulajdonjog elválaszthatatlan részeként a vadászterületnek minősülő terület tulajdonosát illeti meg. Amennyiben a vadászterületet alkotó földrészletek több személy tulajdonában állnak, úgy a vadászati jog, mint társult vadászati jog a tulajdonosok közösségét illeti meg. E közösség egymás közötti jogviszonyainak generális szabályaiként a Ptk. közös tulajdonra vonatkozó rendelkezései az irányadóak, amely mellett a Vtv. speciális rendelkezéseket állapít meg.

⁵⁵ Ptk. 97.§ (3) bekezdés; 145.§ (2) bekezdés

⁵⁶ 56/2007. (IX. 28.) AB határozat

⁵⁷ Ennek mértéke a termőföld ingatlan-nyilvántartás szerinti AK értékének ezerszerese, azzal, hogy nem lehet kevesebb a behajtható köztartozás minimális összegénél. (Tft. 25/B.§ (5) bekezdés)

⁵⁸ A Vtv. 2.§-a alapján a vadászati jogból eredő kötelezettségek: a vad, és valamint élőhelyének védelme, és a vadgazdálkodással kapcsolatos kötelezettségek teljesítése; jogosultságok: vadászterületen szabadon élő vadnak az arra jogosult által történő elejtése, elfogása, illetve a hullatott agancs, valamint a vadászható szárnyas vad tojásának gyűjtése, továbbá az elhullott vad tetemének elsajátítása.

Ez utóbbiak alapján a közösség létrejött a Vtv-ben meghatározott területi és vadvédelmi előírásoknak megfelelő terület vadászterületté minősítéséhez kötött. A vadászterület határvonalainak hatóság általi megállapítására irányuló kérelem benyújtását a földtulajdonosok vadászati közösségének gyűlése határozhatja el. E gyűlés összehívását a vadászterületet alkotó összes földterület összes tulajdonosának a tulajdoni hányada arányában számított egyharmada kezdeményezheti. A kezdeményezőnek a vadászati hatóság és az érintett települések önkormányzata hirdetőtábláján legalább harminc napra hirdetményt kell közzétennie, amelynek tartalmaznia kell a földtulajdonosok gyűlésének helyét, idejét és napirendi pontjait, a képviselő szabályaira való figyelmeztetést, továbbá a kialakítandó vadászterület térképi megjelölését (Vtv. 14.§ (1) bekezdés). A gyűlésen a képviselő formájáról, a képviselő személyéről, valamint a kérelem benyújtásáról, továbbá a vadászati jog gyakorlásának, illetőleg hasznosításának módjáról, feltételeiről a tulajdoni hányad arányában szótöbbséggel határoznak (Vtv. 14.§ (1) bekezdés). A települési önkormányzat jegyzője teszi meg a szükséges jognyilatkozatokat annak a tulajdonosnak a nevében, aki a meghirdetett határozathozatalon nem vett részt és képviselőtől sem gondoskodott.

A vadászterület tulajdonosainak közösségét, mint vadászatra jogosultat a vadászati hatóság nyilvántartásba veszi. A közösség vonatkozásában képviselői kötöttség érvényesül. A vadászati hatóságnál nyilvántartásba vett – hatósági igazolással rendelkező – képviselő külön meghatalmazás nélkül a vadászati közösség ügyeiben eljárva a tulajdonosok nevében jogokat szerezhet, és kötelezettségeket vállalhat, képviseli a vadászati közösséget a vadászati jog gyakorlásával, hasznosításával összefüggő hatósági, illetve bírósági eljárásban és más szervek előtt, valamint harmadik személyekkel szemben. A képviselőlet megszűnése esetén a tulajdonosok kötelesek hatvan napon belül új képviselőt választani (Vtv. 12.§ (2) bekezdés).

A vadászati közösség tagjai tulajdoni hányaduk arányában viselik a vadászati jog gyakorlásával vagy hasznosításával kapcsolatos terheket, valamint részesednek annak hasznaiból. A vadászati jog gyakorlásának, hasznosításának módjáról, feltételeiről működési szabályzatot kötelesek készíteni.

Hasonló közösségi formával találkozunk a víz tulajdonjogának elválaszthatatlan részét képező halászati jog vonatkozásában is. A halászatról és horgászatról szóló 1997. évi XLI. törvény (a továbbiakban: Htv.) 4.§ (1) bekezdése szerint amennyiben a halászati vízterület több személy tulajdona, abban az esetben a halászati jogot a tulajdonosok közösen gyakorolják (társult halászati jog). Ezen tulajdonosi közösség tekintetében is fennáll a képviselői kötöttség, továbbá a halászati jog gyakorlásából eredő hasznokból, illetve az azzal kapcsolatos terhekből való részesedés mértékének tulajdoni arányokhoz történő igazítása. Egyebekben a társult halászati jogra a Polgári Törvénykönyv 142–143., 145–146. §-ainak rendelkezései kell értelemszerűen alkalmazni (Htv. 4.§ (5) bekezdés).

PÉTER HEGYES

EIGENTUM KNÜPFENDEN RECHTSINSTITUTE AUS DEM KREIS DER REGELUNG DES BODENRECHTES

(Zusammenfassung)

Es kommt ein gemeinschaftliches Eigentum zustande, wenn dieses Eigentumsrecht an einer Sache, die Objekt des Eigentums sein kann, nach bestimmten ideellen Eigentumsanteilen gleichzeitig mehrere Personen betrifft. Im Falle der landwirtschaftlichen Nutzflächen, bzw. der Immobilien ist das Institut des gemeinschaftlichen Eigentums typisch. Dies unterstützt, dass man im Kreis der bodenrechtlichen Regelung zahlreiche Rechtsinstitutionen trifft, die sich teils oder ganz auf das gemeinschaftliche Eigentum aufbauen. So zum Beispiel haben die in verschiedenen Epochen verabschiedeten Bestimmungen über die Vereinigung der Waldbesitzer traditionell den Erhalt der Wälder im gemeinschaftlichen Eigentum und damit zusammen seine gemeinschaftliche Nutzung vorgeschrieben, dadurch die Zerkleinerung der Waldflächen verhindert und auf dieser Art und Weise der Erhaltung der nachhaltigen Forstwirtschaft gedient.

Von den zwei Teilen der Studie beinhaltet der erste Teil die Vorstellung der rechtsgeschichtlichen Wurzeln, den Rechtsnormenhintergrund und die Hauptthesen der knüpfenden Rechtsprechung des gemeinschaftlichen Eigentums, als bürgerrechtlichen Rechtsinstitutes. Im zweiten Teil werden die direkt zu den landwirtschaftlichen Nutzflächen knüpfenden Bestimmungen unter vier Titeln analysiert: (1) Vereinigung der Waldbesitzer, als eine eigenartige Form des gemeinschaftlichen Eigentums; (2) genossenschaftliches Bodennutzungsrecht – Anteil-Bodeneigentum – gemeinschaftliches Eigentum; (3) die speziellen Bestimmungen über das gemeinschaftliche Eigentum im Gesetz vom Jahre 1994; (4) Quasi gemeinschaftliches Eigentum im Fall des vereinten Jagd- und Fischereirechtes.

JENOVAI PETRA

A spanyol kereskedelmi ügynök jogállása*

A XX. század során kiteljesedő gazdasági lehetőségek háttérbe szorították a gyártó, előállító és a fogyasztó közötti személyes kereskedelmi kapcsolatokat, a vevők ma már ritkán vásárolnak közvetlenül a gyártótól, hanem közvetett módon például bevásárlóközpontokban, márkabüztetőkben, termékbemutatókon, az otthonukban vagy az internet segítségével elégitik ki fogyasztási szükségleteiket. A közvetett kereskedelmi kapcsolatok során, ahol az előállító és a fogyasztó nem találkoznak, igen megnő az értékesítés közvetítés és annak jogi szabályozásának jelentősége. A gyártó számára kedvező, hogy nem kell saját üzlethelyiségről, munkaszervezetről gondoskodnia, mindemellett szakmai tudással és a helyi fogyasztási szokások ismeretével rendelkező személyeket (disztribútorokat, franchise-vevőket, alkuszokat, bizományosokat, kereskedelmi ügynököket) bízhat meg áruival, illetve szolgáltatásai forgalmazásával. A kereskedelmi képviselő e formáinak és a határokon átnyúló ügyletkötéseknek az elterjedése tette szükségessé a letisztult szabályokkal rendelkező, közösségi jogi normaalkotásra alkalmas, tagállamonként eltérően szabályozott jogintézményekre vonatkozó rendelkezések megalkotását az Európai Unió szintjén. Az alkuszi és a bizományi szerződés kapcsán ez a kérdés fel sem vetődött amiótt, mert e jogterületekre hosszú múltra visszavezethető, minden tagállamban kikristályosodott normák vonatkoznak. Ezzel ellentétben a franchise és a disztribútori szerződés éppen rövid múltjára tekintettel nem érett meg az uniós szabályozásra. A kereskedelmi ügynöki jog viszont igényelte a közösségi jogi kereteket, mert a felek mellérendeltségén alapuló megbízási jogviszonyban álló – ténylegesen a megbízóval szemben kiszolgáltatott – önálló kereskedelmi ügynökök számára a megbízási szabályai nem nyújtottak kellő védelmet a munkajogi öltalomban részesülő ún. alkalmazott ügynökökhöz képest. Az uniós szintű normaalkotás igényét fokozta továbbá, hogy az eltérő tagállami szabályok nem feleltek meg a kereskedelmi ügynökökkel szembeni azonos elbánás és végeredményben az áruk, szolgáltatások és személyek szabad áramlása elvének az Európai Unióban.¹ Ezek az indokok szolgáltak alapul a tagállamok önálló kereskedelmi ügynökökre vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról szóló 86/653 EKG irányelv megalkotásához.² Az irányelv átvételét követően alapvetően azonos rendelkezésekkel találkozhatunk valamennyi uniós tagállam jogában a felek jogai és kötelezettségei, a díjazás, a szerződés megszűnése és az azt követő igények, valamint a versenytilalmi szabályok területén. Ennek ellenére nem beszélhetünk homogenitásról, mert számos ponton az el-

* Tekintettel a német, a francia és a magyar szabályozásra a 86/953 EKG irányelv alapján.

¹ L. 86/653 EKG irányelv preambuluma

² Az EK Tanácsa 86/653 EKG számú 1986. december 18-i irányelve (továbbiakban: kereskedelmi ügynöki irányelv) a tagállamok önálló kereskedelmi ügynökökre vonatkozó jogszabályainak összehangolásáról, HL C 382. sz., 1986. 12. 31., 17. és azt követő

térő részletszabályok és az irányelv alkalmazási körén kívül eső jogi normák árnyalják a harmonizált közösségi kereskedelmi ügynöki jogot. Megfigyelhető ez a kereskedelmi ügynök önállóságának foka és annak ismérvei területén, továbbá ezzel összefüggésben az alkalmazott ügynöktől való elhatárolás körében. Utóbbi révén határozhatóak meg például az ügynököt a megbízóval szemben megillető igények, amelyeknek ismerete a gyakorlat számára sem elhanyagolható a külföldi ügynökökkel történő szerződés kötés során.

A tanulmányban célunk a spanyol önálló kereskedelmi ügynök jogállásának és versenyjogi minősítésének bemutatása a német, a francia és a magyar szabályozással összehasonlításban, ennek során kiemelt figyelmet szentelünk az egyes fejlődési tendenciák kimutatásának különös tekintettel az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatára.³ Vizsgálódási körünk az általános – bármely ügyletfajtát közvetítő és nem a speciális pozícióban álló – ügynökökre koncentrálódik, ezért nem kerülnek bemutatásra például a biztosítási ügynökre, tőzsdei ügynökre, a kizárólagos ügynökre, valamint a más értékesítés közvetítőkre (alkusz, bizománys, disztribútor, etc.) vonatkozó rendelkezések.

Elemzésünk szempontja az ügynököt jellemző személyes és gazdasági függetlenség léte, hiánya, illetve foka. A személyes függetlenség keretében az ügynök munkaidő és munkaerő beosztásának szabadságát, valamint a megbízót megillető utasítási jog terjedelmét vizsgáljuk. A gazdasági függetlenség körében az ügynök által a saját ügyletek kötése, az egyidejűleg több megbízónak történő eljárás, a teljesítési segéd, alügynök igénybevétele, a megbízóval szembeni költségelszámolási kötelezettség és a kockázatátvitel lehetőségére fókuszálunk.

Áttekintés a spanyol kereskedelmi ügynöki jogról

A spanyol magánjog a német, a francia és az 1945 előtti magyar magánjoghoz⁴ hasonlóan dualista rendszerű, vagyis elkülönül egymástól a kereskedelmi jog és a szűk értelemben vett magánjog. A kereskedelmi ügyletekre önálló kódex, a Kereskedelmi Törvénykönyv (Spanyolországban a Código de Comercio)⁵ vonatkozik. A kereskedelmi ügynök ügyletközvetítő típusát a spanyol kereskedelmi gyakorlat is már több évtizede ismerte, ugyanakkor az 1960-as évekig nem találkozhatunk az ügynökökre vonatkozó különös szabályokkal sem a Código de Comercio-ban, sem más jogszabályokban.⁶ E tekintetben igen hasonlított a korabeli spanyol jog a II. világháború előtti magyar jogi helyzethez, ahol a jogintézmény gyakorlati alkalmazása ellenére szintén nem nyert szabályozást az 1875. évi XXXVII. törvénycikkből (a Kereskedelmi Törvénykönyvből), és más jogszabályban sem.⁷ Ugyanakkor ebben tért el a spanyol jogfejlődés a német- és a franciaországi megoldásoktól. A német Kereskedelmi Törvénykönyv (a továbbiakban: HGB)

³ A német, a francia és a magyar önálló kereskedelmi ügynök-összehasonlításának részleteihez lásd: JENOVAI PETRA: *Kereskedelmi ügynök típusok a 86/653 EKG irányelv magyar, német és francia implementációja tükrében*. CégHímők, 2008/8–10. sz.

⁴ Megjegyzendő, hogy a kereskedelemről szóló 2005. évi CLXIV. törvény megalkotásával Magyarország is újra a kereskedelmi jogi életviszonyok önálló szabályozásának irányába halad.

⁵ 1885. 08. 22-ei törvény. Gaceta de Madrid 1885. október 16. – november 24.

⁶ Fischer/Fischer, i.m. 62. KLAUS-BERND FISCHER/ANA-KATHARINA FISCHER: *Spanisches Handels- und Wirtschaftsrecht*. Verlag Recht und Wirtschaft GmbH; Heidelberg; 1995. 62.

⁷ Ehhez lásd: JENOVAI PETRA: *A kereskedelmi ügynök jogállása a XIX–XX. század fordulóján jogösszehasonlító aspektusban*. in: Acta Jur. et Pol. Publ. Doct. Jud. Tom. VIII. Fasc. 1. 2008.

ugyanis 1900. január 1-jei hatályba lépése óta külön fejezetben foglalkozott a kereskedelmi ügynökökkel,⁸ Franciaországban pedig 1937-től kezdve külön jogszabályok rendelkeztek az egyes ügynöktípusokról.⁹ Az 1960-as évektől kezdődik a spanyol kereskedelmi ügynöki jog normába foglalása. Sajátosan azonban nem az önálló kereskedelmi ügynökre (*agente comercial*) vonatkozó szabályok születnek meg elsőként, hanem előbb – francia alkalmazott ügynökhöz, a V.R.P.-hez hasonlóan¹⁰ – a nem önálló, ún. alkalmazott ügynököt (*representante de comercio*) érintő rendelkezéseket határozzák meg 1962-ben, 1981-ban, majd végül 1985-ben.¹¹ A francia megoldáshoz hasonlóan, ahol a V.R.P. ügynöktípusára az 1937. 7. 18-ai V.R.P. Statútum és a francia Munka Törvénykönyve (*Code de Travail*) egyaránt irányadó, a *representante de comercio*-ra is – az 1438/85 (1985. 8. 1.) királyi rendeletbe foglalt – különös munkajogi rendelkezések vonatkoznak a Munka Törvénykönyve (Spanyolországban az *Estatuto de los Trabajadores*)¹² általános szabályai mellett. A munkaviszonyban álló, nem önálló kereskedelmi ügynökökre vonatkozó szabályozás mellett azonban egészen a 86/653 EGK irányelv implementálásáig elmaradt Spanyolországban az önálló kereskedelmi ügynöki jog kodifikálása.¹³ Magyarországhoz hasonlóan a spanyol jogban is az irányelv nemzeti jogba történő átültetésével született meg az első sui generis önálló kereskedelmi ügynöki törvény (*Ley sobre Contrato de Agencia*; a továbbiakban: LCA).¹⁴ Ezt megelőzően a bíróságok analógia útján döntöttek az önálló kereskedelmi ügynöki jogvitákban, amely során a bizomány és a kereskedelmi meghatalmazás szabályait hívták segítségül.¹⁵ További hasonlóság az LCA és a magyar önálló kereskedelmi ügynöki törvény (a továbbiakban: Ker. ügynöki tv.)¹⁶ között, hogy az implementációs kötelezettséget, mindkét jogalkotó a jogterület átfogó szabályozásának lehetőségeként fogta fel.¹⁷ Emiatt nem került sor a spanyol jogrendszerben az *agente comercial*-ra vonatkozó rendelkezéseknek a *Código de Comercio*-ba történő beiktatására sem.

⁸ HGB 1. könyv 7. fejezet

⁹ 1937. 7. 18-ai törvény; 1946. 11. 5-ei *Arrêté*; az 1958. 12. 23-ai, 58–1345. rendelet; az 1991. 6. 25-ei, 91–593. törvény; az 1992. 6. 10-ei, 92–506. rendelet; az 1993. 1. 8-ai miniszteri rendelet.

¹⁰ Franciaországban a gazdaságilag függő alkalmazott ügynökökre, a V.R.P.-kre az 1937. 7. 18-ai törvény tartalmazott rendelkezéseket, míg az önálló kereskedelmi ügynököknek minősülő *agent commercial*-ra az 1958. 12. 23-ai, 58–1345. rendelet.

¹¹ Az 1962. 7. 21-ei törvény és annak 1962. 9. 20-ai végrehajtási rendelete, az 1980. 3. 10-ei Munka Törvénykönyve, a 2033/81 (1981. 9. 4.) királyi rendelet és az 1438/85 (1985. 8. 1.) királyi rendelet.

¹² 1980. évi 8. törvény (1980. 3. 10.; BOE Nr. 64., 1984. 3. 14.)

¹³ Hasonló tendencia figyelhető meg a II. világháború előtti magyar kereskedelmi jogban is, ahol a kialakulóban levő munkajogi védelmet az 1920-as évektől kezdve kiterjesztették a nem önálló kereskedelmi ügynökre is, de az önálló ügynökök jogviszonyának szabályozása nem történt meg. Ehhez lásd: JENOVAI PETRA i.m. (ACTA)

¹⁴ 1992. évi 12. törvény (1992. 5. 27.; BOE Nr. 129., 1992. 5. 29.)

¹⁵ ANTONIO CIVERA, *Der Handelsvertretervertrag*. in: *Handbuch des Vertriebsrechts*; szerk.: Michael Martinek/Franz-Jörg Semler/Stefan Habermaier; Beck; München; 2003. 1356.; FISCHER/ FISCHER: i.m. 62. Hasonló tendencia figyelhető meg a magyar önálló kereskedelmi ügynökök esetén is 1945 előtt, amikor a bíróságok sok esetben az 1875. évi XXXVII. törvénycikk, a Kereskedelmi Törvénykönyv alkuszi szerződésről és a kereskedelmi meghatalmazásról szóló szakaszai alapján döntöttek az ügynökök esetében is.

¹⁶ 2000. évi CXVII. törvény

¹⁷ A Ker. ügynöki tv. miniszteri indokolása, Ált. Indokolás I.; FISCHER/FISCHER: i.m. 63.

Az önálló kereskedelmi ügynök a spanyol jogban a 86/653 EGK irányelv implementációját követően

A spanyol önálló kereskedelmi ügynöki törvény az EGK irányelvvel összhangban határozza meg az *agente comercial* fogalmát. Ennek értelmében:

A kereskedelmi ügynöki szerződésben

- egy természetes, vagy jogi személy, akit kereskedelmi ügynöknek (agente) neveznek
- arra kötelezi magát egy másik személlyel szemben,
- hogy tartósan és állandó jelleggel,
- díjazás ellenében,
- önálló képviselőként
- a másik fél javára ügyeket közvetít,
- vagy a másik fél nevében és javára azokat megkötí,
- ellenkező megállapodás hiányában – anélkül, hogy azok teljesítésének kockázatát átvállalná.¹⁸

Az *agente comercial* fogalma majdnem minden elemében azonos sajátosságokat fed le, mint a német, a francia, vagy a magyar definíció.¹⁹ Habár az LCA nem nevezi megbízásnak az ügynöki jogviszonyt, ugyanakkor a spanyol bírói gyakorlat és a jogirodalom hagyományosan speciális kereskedelmi megbízásnak tekinti az ügynök eljárását hasonlóan a német, a francia és a magyar joghoz.²⁰ További sajátosság, hogy a törvény nem határozza meg az közvetíthető ügyleteket, ezzel a spanyol jogalkotó kiterjesztette a számba jöhető ügyletek körét az irányelvben javasolt áruk adásvételére vonatkozó szerződéseken túlmenően valamennyi kontraktusra – e tekintetben is azonos megoldást alkalmazva a német, a francia és a magyar jogalkotóval.²¹ A jogirodalmi nézetek alapján a jogviszony állandó jellege azért érdemelt kiemelés a tartósság ismérve mellett, hogy ezzel elejét vegyék a tartósság és a szerződéses viszony időtartama azonosításának arra is tekintettel, hogy önálló kereskedelmi ügynöki szerződés határozott időre is köthető.²² A tartósság és állandóság tehát nem feltétlenül a szerződéses kapcsolat hosszú időtartamát jelenti, megalapozhatja a tartós és állandó jelleget a közvetített ügyletek száma, illetve jellege is. Ebben a tekintetben a spanyol jogalkotó hasonlóképp értelmezi az állandóság fogalmát, mint az Európai Bíróság. A Poseidon-ügyben²³ a luxemburgi fórum is

¹⁸ LCA 1. §

¹⁹ HGB 84. § (1) bek.; 1991. 6. 25-ei, 91–593. törvény 1. § (1) bek.; Ker. ügynöki tv. 1. § (2) bek.

²⁰ A spanyol jogban: FISCHER/FISCHER, i.m. 52. és 62.; GUILLERMO FRÜHBECK: *Dei Neuregelung des Agenturvertrages in Spanien*. in: *Lebendiges Recht – Von den Summerern bis zur Gegenwart*, FS für Reinhold Trinkner zum 65. Geburtstag; Verlag Recht und Wirtschaft GmbH; Heidelberg 549. ; a német jogban: KLAUS HOPT, *Handelsgesetzbuch*. Beck'sche Kurzkommentar, Band 9.; Aufl. 30. Beck; München; 2000. 279.; GEORG SCHRÖDER: *Recht der Handelsvertreter*. Verlag Franz Vahlen GmbH; Berlin – Frankfurt a. M.; 1961. 18.; a francia jogban: GEORGES EDELINE: *La représentation commerciale*. E.J.U.S.; Paris; 1967. 329.; LORENZ H. KIENE: *Vertriebsrecht in Frankreich*. RIW 4/2007. 289. a magyar jogban: PAJOR-BYTOMSKI MAGDALENA: *A kereskedelmi ügynöki szerződés*. KJK-Kerszöv.; Bp.; 2003. 47–48.; PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*. Lectum, Szeged, 2009. 67.

²¹ Németországban a HGB 84. § (1) bek.; Franciaországban az 1991. 6. 25-ei 91–593. törvény 1. § (1) bek. 1. mondata; Magyarországon a Ker. ügynöki tv. 1. § (2) bek.; CIVERA i.m. 1356.; FISCHER/FISCHER i.m. 65.

²² FISCHER/FISCHER i.m. 65.

²³ Az Európai Bíróság 2006. március 16-ai, C/3–04. számú ítélete

kinyilvánította azt a nézetét, hogy általában az állandóság tartalmát a közvetített ügyletek száma fedi le, azonban kivételesen az ügylet jellegétől függően egyetlen ügylet folyamatos meghosszabbítása és az ennek során történő folyamatos eljárás is megalapozhatja a tartós és állandó jogviszonyt a kereskedelmi ügynök és megbízója között. Hasonló tendenciákkal a magyar bírói gyakorlatban is találkozhatunk. A Csongrád Megyei Bíróság Polgári Kollégiuma 2003. február 14-én ugyanis úgy foglalt állást az állandóság értelmezése körében, hogy a tartós jellegű jogviszonyból nem következik, hogy annak határozatlan időre kellene szólnia és határozott időre kötött kereskedelmi ügynöki szerződés esetén sem feltétlenül szükséges több ügylet közvetítése. Az adott tevékenységi területtől, illetve a közvetített ügyletek jellegétől függően egyetlen ügylet megkötése is feltételezheti a tartósság és állandóság igényét.²⁴ Ez alapján jól látható, hogy a spanyol jogalkotó és a jogirodalom értelmezése az állandóság lényegét tekintve azonos az Európai Bíróság joggyakorlatával és a magyar bírói gyakorlatban megjelenő nézetekkel is.

Az LCA ügynökfogalmának sajátossága ugyanakkor, hogy alkalmazási körét kizárólag a megbízó nevében és javára eljáró közvetítőkre korlátozza. A saját nevében, de a megbízó javára eljáró ún. bizományos ügynök a spanyol jogban a német kereskedelmi joghoz hasonlóan,²⁵ de a magyar Ker. ügynöki tv-től eltérően,²⁶ nem minősül önálló kereskedelmi ügynöknek, hanem a bizomány szabályai irányadóak rá.²⁷ A spanyol definíció a német, a francia és a magyar jogszabályokhoz képest új elemként tartalmazza ugyanakkor azt, hogy főszabály szerint az önálló ügynök nem viseli a közvetített ügyletek teljesítésének kockázatát, lehetővé téve ugyanakkor a felek ellenkező tartalmú megállapodását is. Ez azonban csak látszólag, a fogalom meghatározás szintjén és nem a kereskedelmi ügynöki jogviszony tartalma szempontjából jelent többletelemet a német, a francia és a magyar önálló kereskedelmi ügynöki jogálláshoz képest. A teljesítési kockázat áthárítása (a del credere klauzula) ugyanis valamennyi vizsgált tagállamban és az irányelv alapján is kivételes, az erre való utalást azonban a közösségi jogi jogforrás, a német, a francia, illetve a magyar kereskedelmi ügynöki jog sem tartja szükségesnek az ügynökfogalom keretein belül, csupán a felek jogai és kötelezettségei körében. A spanyol jogalkotó ezzel a megoldással a közvetített szerződés teljesítésével összefüggő kockázatátvállalás lehetőségének (illetve tényének) jelentőségét emeli ki, amelynek nem a más tagállamok ügynökeivel történő összevetés, hanem a – nem az LCA hatálya alá tartozó²⁸ – spanyol alkalmazott ügynöktől való elhatárolás során van szerepe.²⁹ Az alkalmazott ügynökökről rendelkező 1438/85 királyi rendelet ugyanis a nem önálló ügynök egyik negatív fogalmi ismérveként szabályozza a közvetített ügyletek teljesítési kockázatainak átvállalására vonatkozó tilalmat.³⁰

Ahhoz, hogy az agente commercial jogállását összehasonlíthassuk a német, a francia és magyar ügynökével, elhatárolhassuk a representante de comercio-tól, valamint

²⁴ PAPP: *Atipikus szerződések* i.m. 68.

²⁵ HOPT: i.m. 282.

²⁶ Ker. ügynöki tv. 1. § (2) bek.

²⁷ CIVERA: i.m. 1356.

²⁸ LCA 2. § (1) bek.

²⁹ Megjegyzendő, hogy az LCA rendelkezése kifejezetten a közvetített ügyletek teljesítési kockázatainak átvállalásáról (a del credere-ről) szól, nem a teljesítési rizikót meghaladó szerződéssel közvetlenül összefüggő, illetve a közvetített szerződéssel össze nem függő, ún. szerződésidegen kockázatokra vonatkozik, amelyeknek az ügynök versenyjogi minősítése körében és nem a jogállásánál van jelentősége.

³⁰ 1438/85 királyi rendelet 1. §

versenyjogi szempontból minősíthessük, górcső alá kell vennünk a spanyol önálló kereskedelmi ügynök személyes és gazdasági függetlenségét.

Az ügynök önállóságát az LCA – a formai kellékekre és a gazdasági függetlenségre koncentrálnak francia joggal szemben – a kereskedelmi ügynöki irányelvben meghatározott, továbbá azt megelőzően már a német HGB-ben lefektetett és az ahhoz kapcsolódó joggyakorlatban is kidolgozott³¹ *személyes függetlenség* ismérveivel (az ügynök idő- és munkaerő-beosztási szabadságával, valamint a megbízó korlátozott általános utasítási jogával) jellemzi. Így a spanyol törvény nem tekinti önállónak azt az ügynököt, aki munkaviszonyban áll a megbízójával; továbbá a szerződés elnevezésétől függetlenül akkor sem ismeri el az önállóságát, ha az ügynök a *tevékenységét nem szervezheti szabadon, nem dönthet önállóan munkaidője és munkaereje hasznosításának részleteiről*.³² A jogirodalom Spanyolországban utóbbi körébe sorolja még, hogy az önálló kereskedelmi ügynök nem tartozik a megbízója munkaszervezetéhez, saját vállalkozása keretében látja el tevékenységét; a megbízóhoz hasonlóan maga is önálló vállalkozó/vállalkozás, akinek/amelynek fel kell tudnia mutatni a vállalkozókra/vállalkozásokra jellemző sajátosságokat; önállóan gyakorol tisztán kereskedelmi jogi tevékenységet, amelyért személyesen felel; valamint az adójogi besorolása is eltér az alkalmazott ügynöktől.³³ Összességében megállapítható, hogy a spanyol kereskedelmi jog nagy hangsúlyt fektet a személyes függetlenség ezen aspektusára és széles körű szabadságot kíván meg az ügynöktől az önállónak minősítés érdekében.

Az önálló kereskedelmi ügynök személyes függetlenségét jellemzi a munkaidő-beosztás és a munkaszervezés szabadságán túlmenően a *megbízót az ügynökkel szemben megillető utasítási jog terjedelme* is. Az LCA a megbízó utasítási jogának korlátozottságára több helyen – így az önállóság ismérveinek meghatározása során,³⁴ valamint a megbízó jogaira és kötelezettségeire vonatkozó szabályok között³⁵ – is kitér. Ezek alapján az adott utasítások nem korlátozhatják az ügynök munkaidő megállapítására és munka megszervezésére vonatkozó jogosultságát és nem sérthetik lényegesen az önállóságát.³⁶ A törvény ezzel tulajdonképpen visszautal a személyes függetlenség első két ismervére (időbeosztás és munkaerő felhasználás szabadsága)³⁷ és negatív módon a megbízó oldaláról való tartózkodási kötelezettségként határozza meg az utasítási jog, mint az önállóság e szegmensének újabb jellemzőjét, azonban arra nem ad választ, hogy ügynöki időbeosztás és munkaerő hasznosítás esetén negligálhatja-e és milyen feltételek mellett a megbízó széleskörű utasítási jogosultsága az ügynök személyes függetlenségét és ez által az önállóságát is. Mindent egybe vetve a spanyol jog a korlátozott utasítási jog mellett foglal állást, a korlátainak részleteiről azonban hallgat.

³¹ HGB 84. § (1) bek. utolsó fordulatának 1953. 12. 1-től hatályos szövege; SCHRÖDER: i.m. 16–17.; HOPT: i.m. 285–287.

³² LCA 2. § (2) bek.

³³ CIVERA: i.m. 1356.; KLAUS DETZER/ DIETER ZWERNEMANN: *Ausländisches Recht der Handelsvertreter und Vertragshändler*. Verlag Recht und Wirtschaft GmbH; Heidelberg; 1997. 406. ; FISCHER/FISCHER: i.m. 64. 53. lj.; FRÜHBECK: i.m. 550.; JORGE MIQUEL RODRÍGUEZ: *Handelsvertreter- und Vertragshändlerverträge im spanischen Recht*. (<http://www.een-bayern.de/een/inhalte/Unser-Service-fuer-Sie/Auslandsmarkterschliessung/Laender/Anhaenge/Handelsvertretervertraege-Spanien.pdf>; 2006.) 4.

³⁴ LCA 2. § (2) bek.

³⁵ LCA 9. § (1) bek.

³⁶ LCA 9. § (1) bek.

³⁷ FISCHER/FISCHER: i.m. 64.

A munkaidő és munkaerő beosztásának széles körű szabadsága és a megbízó utasítási jogának korlátozottsága azonban nem segít az agente comercial elhelyezésében a német, francia és magyar ügynökök között, mert a személyes függetlenség fenti ismérvei az irányelv által megvalósított jogi harmonizációnak köszönhetően a vizsgált tagállamokban azonosak. Eltérés az egyes nemzetek ügynökei között alapvetően a gazdasági függetlenség körében van, ugyanis az erre a területre tartozó jellemzők tekintetében a kereskedelmi ügynöki irányelv széles mozgásteret biztosít a tagállami jogalkotók számára.

A gazdasági függetlenség körében vizsgálandó az ügynök jogosultsága *saját javára szóló ügyletek megkötésére* a megbízóval fennálló jogviszonya időtartama alatt. Az agente comercial alapvetően szabadon, megbízója hozzájárulása nélkül köthet ilyen saját ügyleteket. Abban az esetben azonban, ha a saját ügyletek tárgya konkurens áru, vagy szolgáltatás, a tranzakcióhoz a megbízó hozzájárulására van szükség.³⁸ Ebben a tekintetben az agente comercial jogállása hasonló a német selbstständiger Handelsvertreter-hez és a francia agent commercial-hoz, ahol szintén biztosított a saját ügyletkötés lehetősége, konkurens megbízónál azonban a már meglevő megbízó hozzájárulásához kötött a párhuzamos eljárás.³⁹

A függetlenség gazdasági aspektusát érintő további szempont az *egyidejűleg több megbízó javára történő eljárás* lehetőségének elemzése. A saját ügyletek kötéséhez hasonlóan az LCA az egyidejű többes képviselést is a megbízók beleegyezése nélkül biztosítja az önálló kereskedelmi ügynök részére. A konkurens árukra, illetve szolgáltatásokra vonatkozó ügyletek párhuzamos közvetítése esetén azonban az ügynök köteles a megbízás ellátásához kikérni annak a megbízónak a hozzájárulását, akivel korábban létesített jogviszonyt.⁴⁰ A függetlenség e dimenzióját tekintve a spanyol ügynök illeszkedik a német, a francia és a magyar kereskedelmi ügynökök közé. Ugyanis a vizsgált kereskedelmi ügynöki jogok mindegyike az önállóság egyik lényeges ismervét látja a több megbízó részére történő szabad ügyletközvetítésben/ügyletkötésben, ahol a megbízó hozzájárulására kizárólag a versenytársak javára történő eljárásnál van szükség.⁴¹ A tagállamok szabályozási megoldásai tehát egységesek e téren és tekintettel vannak a megbízó és az ügynök méltánylást érdemlő érdekeire egyaránt. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a hozzájárulás megadása, vagy megtagadása a megbízó szabad akarat elhatározásától függ, ugyanakkor a versenytársak képviselétének megtagadása nem csak az ügynök és megbízója közötti jogviszonyra hat ki (internus versenykorlátozás), hanem hatással lehet a konkurens megbízók közötti versenyre is az ügynök által képviselt területen.⁴²

³⁸ FRÜHBECK: i.m. 550.

³⁹ HOPT: i.m. 298.; ALFRED JAUFFRET/ JACQUES MESTRE: Droit commercial, L.G.D.J.; Paris, 2003. 502.; KIENE: i.m. 288.; Megjegyzendő, hogy korábban a német jogban az önálló kereskedelmi ügynök nem volt feljogosítva saját ügyletek megkötésére, mert kizárólag a megbízó javára eljáró személynek tartották. L.: SCHRÖDER: i.m. 30. és 40. A magyar Ker. ügynöki tv. nem szabályozza a saját ügyletek kötését, erre a Ptk. és Ker. ügynöki tv. miniszteri indokolása sem tér ki, habár a Ptk. nem tiltja ez ilyen eljárást.

⁴⁰ LCA 7. §

⁴¹ HOPT i.m. 297–298.; JAUFFRET/MESTRE i.m. 502.; KIENE: i.m. 288.; JÖRG LANGER: *Das französische Vertreter- und Vertragshändlerrecht*. Carl Ditsch Verlag; Bielefeld; 2002. 35.; PAPP TEKLA: *Atipikus jelenségek szerződési jogunkba*. Lectum, Szeged; 2009. 75.

⁴² PAPP: *Atipikus jelenségek szerződési jogunkban* i.m. 75.

Az agente comercial gazdasági függetlenségének további ismérése, hogy megilleti a teljesítési segéd, illetve alügynök igénybe vételének joga is.⁴³ E jogosultság az önálló kereskedelmi ügynök személyes függetlensége körében meghatározott jellemzőkből is levezethető, mivel a saját munkaszervezettel rendelkezés a jogtudomány álláspontja szerint azt is jelenti, hogy az ügynöknek saját foglalkoztatottjai, teljesítési segédei is lehetnek.⁴⁴ Ugyanakkor a munkaszervezés szabadságát taglaló jogirodalmi nézetnek megfelelően – azaz, hogy az önálló kereskedelmi ügynök az általa önállóan gyakorolt kereskedelmi tevékenységért felelősséggel tartozik – a teljesítési segéd, illetve alügynök eljárásáért az ügynök maga felel.⁴⁵ Hasonló a német és a francia jogtudomány álláspontja is, amely alapján – a megbízásra irányadó szabályok keretei között – szabadon történhet a teljesítési segéd, illetve alügynök igénybevétele.⁴⁶ Eltérően alakul azonban a kérdés minősítése a magyar önálló kereskedelmi ügynök tekintetében, a Ker. ügynöki tv. ugyanis nem tartalmaz erre vonatkozó rendelkezést. Csupán a Ker. ügynöki tv. indoklása említi meg, hogy nem tilos és nincs a megbízó hozzájárulásához kötve a teljesítési segéd igénybe vétele, mivel a kereskedelmi ügynöki jogviszony nem minősíthető olyan fokozottan bizalmi jellegű jogviszonynak, amely ezt kizárná.⁴⁷ A Ker. ügynöki tv. háttérjogául szolgáló Polgári Törvénykönyv (a továbbiakban: Ptk.)⁴⁸ megbízási szabályai alapján ellenben a megbízottnak lehetősége van teljesítési segéd igénybe vételére, amennyiben a megbízó ahhoz hozzájárul, vagy a megbízás jellegével az együtt jár.⁴⁹ Vagyis a Ptk. fokozott bizalmi viszonyt feltételez a megbízó és a megbízott között és a megbízott személyes eljárását követeli meg főszabály szerint, az ettől való eltérést pedig korlátok között, így a megbízó hozzájárulása mellett engedi meg. Egyik esetben sem kétséges tehát, hogy a magyar kereskedelmi ügynököt megilleti ez a jogosultság. Kérdés ellenben a teljesítési segéd, illetve alügynök révén történő eljárás megbízói hozzájáruláshoz kötöttsége, ugyanis a rendszertani és a teleologikus értelmezés más-más eredményre vezet, továbbá szembekerül egymással egy jogforrás (Ptk.) és egy jogforrásnak nem minősülő kútfő (a Ker. ügynöki tv. miniszteri indoklása), ami bizonytalanná teszi a kérdés megítélését.

Mivel a kereskedelmi ügynöki irányelv hallgat a megbízó irányában fennálló elszámolási kötelezettség kérdésében, e vonatkozásban már jóval változatosabb képet mutatnak az egyes nemzeti jogok, mint a teljesítési segéd, illetve alügynök igénybe vétele esetében. Franciaországban valamennyi ügynöktípus tekintetében jellemző a megbízóval szembeni kötelező elszámolás,⁵⁰ míg Németországban és Magyarországon főszabály szerint ilyen kötelezettség nincs, de lehetséges a felek eltérő megállapodása is. A német jogirodalom ugyanis kifejezetten a selbstständiger Handelsvertreter önállósága egyik ismervének tekinti az ügynöki tevékenységgel járó személyi és dologi költségek viselését. Ilyen esetben a megbízó irányában nem terheli elszámolási kötelezettség sem az ügynököt.⁵¹ A német megoldással azonos szabályt tartalmaz a magyar Ker. ügynöki tv.

⁴³ LCA 5. § (2) bek.

⁴⁴ CIVERA: i.m. 1358.; FISCHER/FISCHER: i.m. 66.

⁴⁵ FISCHER/FISCHER: i.m. 66.

⁴⁶ ERNST-HELLMUTH HAUMANN: Handelsvertreterrecht in Europa. Köln; 1987. 22–23.; HOPT: i.m. 284.; JAUFFRET/MESTRE: i.m. 502.; RENÉ RODIÈRE/BRUNO OPPETIT: Droit commercial, Sirey; Paris; 1978. 154.

⁴⁷ Ker. ügynöki tv. miniszteri indoklása, Részletes indoklás az 5–6. §-hoz

⁴⁸ 1959. évi IV. törvény

⁴⁹ Ptk. 475. § (1) bek.

⁵⁰ RODIÈRE/OPPETIT: i.m. 154.; JAUFFRET/MESTRE: i.m. 502.; LANGER: i.m. 35.

⁵¹ HOPT: i.m. 286.

is, amikor kimondja, hogy az ügynök viseli saját készkiadásait és általános üzleti költségeit, tehát nem tartozik elszámolással megbízója irányában.⁵² Az LCA és az önállóságról kialakított jogirodalmi álláspont (az ügynök egy önálló vállalkozó/vállalkozás, amelynek fel kell tudnia mutatni a vállalkozásra jellemző ismérveket, így a tevékenységével járó személyi és dologi költségek viselését is) alapján az agente comercial – főszabály szerint – maga viseli a tevékenysége ráfordításait, annak megtérítését nem követelheti a megbízótól és nem is kell elszámolnia vele azokról.⁵³ Az ügynök önállóságát csökkenti ugyanakkor, hogy – a német és a magyar rendelkezésekhez hasonlóan – Spanyolországban is van lehetőség a felek eltérő – az elszámolási kötelezettséget kikötő – megállapodására. A spanyol kereskedelmi ügynöki jog ugyanakkor változatos képet mutat a költségviselés kapcsán. A bírói gyakorlat a tevékenységvégezés során felmerült vitatott költségeket általában nem ítéli meg, mert úgy tekintenek rájuk, mint amelyeket a felek belekalkuláltak a megállapított díjazásba, jutalékba. Ugyanakkor az uralkodó vélemény szerint, ha az ésszerűen felmerült költségek meghaladják az ügy ellátásával járó szokásos költségek körét, lehetőséget biztosítanak azok megtérítésére.⁵⁴ Sajátos az LCA azon megoldása is, amellyel a szerződés megbízó általi rendes felmondása esetén kártérítés formájában biztosítja az ügynök számára azoknak az indokolt költségeknek a megtérítését, amelyek nála a megbízó utasításai szerinti eljárás során merültek fel feltéve, hogy azokat a felmondási idő időtartama alatt nem tudja leírni („nem megfelelő időben tett”, vagy „időszerűtlen” felmondás).⁵⁵

Összefoglalásként megállapítható, hogy a spanyol agente comercial hasonlóan széles körű személyes és gazdasági függetlenséggel rendelkezik, mint a német, a francia, vagy a magyar kereskedelmi ügynök. Ugyanakkor a spanyol kereskedelmi jog sikeresen ötvözi a német és francia tendenciákat egyaránt: a személyes függetlenség részleteinek kimunkálásában és hangsúlyozásában a német jogirodalmat követi, ugyanakkor kiemelt szerepet tulajdonítanak a gazdasági függetlenség biztosításának is, amely hagyományosan a francia kereskedelmi ügynöki jog központi kérdése. Figyelemre méltó emellett az is, hogy az LCA egyensúlyt próbált teremteni a megbízói és az ügynöki érdekek között, ügyelve azonban a kereskedelmi ügynök fokozott védelmi igényére is.⁵⁶

Az önálló és az alkalmazott kereskedelmi ügynök elhatárolása Spanyolországban

Az egyes részletszabályok eltérése mellett alapvető különbség nem mutatható ki a spanyol, a német, a francia és a magyar kereskedelmi ügynök jogállása között az EKG irányelv által célzott jogharmonizációnak is köszönhetően. Az önállóság és annak egy-egy szempontrendszerre azonban nem csak az egyes tagállamok kereskedelmi ügynökeinek összehasonlítását könnyíti meg, hanem mércéül szolgálhat a spanyol önálló kereskedelmi és alkalmazott ügynök elhatárolásához. Az Európai Unió irányelvének azonban e téren is kiemelkedő szerepe van a spanyol kereskedelmi ügynöki jogban, az implementálását megelőzően ugyanis nem létezett Spanyolországban sui generis norma

⁵² Ker. ügynöki tv. 8. § (3) bek.; PAJOR-BYTOMSKI: i.m. 19.

⁵³ LCA 18. §; CIVERA: i.m. 1358.; RODRÍGUEZ: i.m. 7.

⁵⁴ CIVERA i.m. 1358.; RODRÍGUEZ: i.m. 7.

⁵⁵ LCA 29. §

⁵⁶ Például a spanyol jog kizárólag versenyhelyzetben köti hozzájáruláshoz a saját ügyletkötést és a több megbízó javára történő eljárást, ugyanakkor lehetővé teszi az ügynöki költségek megtérítését, de csupán az indokolt és méltányosságot igénylő helyzetekre korlátozva.

az önálló kereskedelmi ügynökökre vonatkozóan és ez megnehezítette a két csoport elhatárolását. A spanyol jogban az irányelv 1992-es átvételét megelőzően kizárólag a representante de comercio munkajogi jellegű jogviszonyát rendezte – a Munka Törvénykönyve, az Estatuto de los Trabajadores általános szabályai mellett – külön jogszabály: az 1438/85 királyi rendelet. Ez alapján a spanyol alkalmazott ügynök – a szintén munkaviszonyban álló francia V.R.P.-hez hasonlóan – személyileg függő és független pozícióban egyaránt állhatott, ugyanakkor gazdaságilag sem függött teljes mértékben a megbízójától. A személyes függetlenség lehetősége és a mérsékelt gazdasági alárendeltség tette és teszi ma is igen nehezzé az önálló és az alkalmazott ügynök elhatárolását, amely – elméleti jelentősége mellett – számos gyakorlati relevanciával és közösségi jogi aspektussal is bír.

Az 1438/85. királyi rendelet alapján *alkalmazott ügynök*

- az a természetes személy, aki kereskedelmi ügynökként
- díjazás ellenében,
- egy vagy több megbízó javára
- és megfelelő utasításai szerint
- kereskedelmi ügyleteknél működik közre
- anélkül, hogy azok kockázatát átvállalná és megfelelő teljesítéséért felelne.⁵⁷

Az alkalmazott ügynöki rendelet fogalom meghatározása sokban hasonlít az önálló kereskedelmi ügynök definíciójára: megköveteli a visszerhességet; a megbízó javára történő eljárást; továbbá a tevékenység lényegét az ügyletközvetítés (az ügyfelek látogatása ajánlat kidolgozása céljából, továbbá a megrendelések átvétele és továbbítása a megbízó irányába)⁵⁸ jelenti. Párhuzamba állítható emellett a többes megbízás elvállalásának lehetőségében és az utasításhoz kötöttségben is az LCA fogalmával. Eltér azonban az agente commercial-tól abban, hogy – az alkalmazotti jogviszonyból eredően – kizárólag természetes személy lehet az alanya; a tevékenység lényege az ügyletközvetítés és nem az ügyletkötés;⁵⁹ valamint kizárt a del credere, a közvetített ügyletek kockázatainak átvállalása.

Az 1438/85 királyi rendelet további rendelkezéseit megvizsgálva fény derül arra, hogy *személyi aspektusból* az alkalmazott ügynököknek *nem kell meghatározott munkaidőben* végeznie a feladatát, tevékenysége során önállóan járhat el és ehhez *saját munkaszervezetét* is felhasználhatja.⁶⁰ A munkaidő beosztás és a munkaszervezés alapján tehát a jogállása egy személyileg független agente comercial-lal azonos. Eltérés a két értékesítés közvetítő között a *megbízót megillető utasítási jog terjedelmében* van. Az alkalmazott ügynöknél szélesebb körű a megbízó utasítási joga, mint az önálló kereskedelmi ügynöknél. Megjegyzendő egyrészt az is, hogy az időbeosztásra és munkaszervezésre épülő személyes függetlenség a representante de comercio-nál csak lehetőség, míg az agente comercio esetén minden esetben fenn kell állnia. Másrészt jól látható, hogy egyes esetekben a személyes függetlenség önmagában nem elegendő elhatároló ismérv

⁵⁷ 1438/85 királyi rendelet 1. §

⁵⁸ FISCHER/FISCHER: i.m. 75.

⁵⁹ Tovább árnyalja azonban a representante de comercio-ról alkotott képet, hogy kivételesen az alkalmazott ügynök is jogosult az ügyletkötésre a közvetítésen túlmenően. L.: FISCHER/FISCHER: i.m. 75.

⁶⁰ 1438/85 királyi rendelet 4. §; FISCHER/FISCHER: i.m. 75.; Ellentétesen: DETZER/ZWERNEMANN: i.m. 406.

idő- és munkabeosztásban szabad önálló kereskedelmi és alkalmazott ügynököknél, ahol az – eltérő fokú – utasítási jog kizárólag az ezen kívül eső kérdésekre terjedhet ki.

Gazdasági szempontból habár a munkaviszony a személyes eljárást feltételezi, a saját munkaszervezet igénybevételével történő feladatellátás arra utal, hogy *teljesítési segédek útján is végezheti* az ügyletközvetítést az alkalmazott ügynök, ami a függetlenség irányába hat.⁶¹ Hasonlóképp – a francia V.R.P.-vel azonos módon⁶² – fogalmilag jogosult a representante de comercio *egyidejűleg több megbízó javára is eljárni* (több megbízótól kapva ez által díjazást, így a megélhetése nem egy vállalkozás/vállalkozó nyereségességétől függ).⁶³ A díjazás körében megemlítendő, hogy a fix összegű díjazás sem minősülhet elhatároló ismérvnek, mert az alkalmazott ügynök sem munkabérből részesül, hanem *jutalékban*, amely a közvetített ügylet teljesítésekor jár, azonban bizonyos díjazás akkor is megilleti, ha a teljesítés elmarad,⁶⁴ tehát a jutalék eredményhez és gondos eljáráshoz igazodó elemeket egyaránt tartalmaz. Az önálló ügynökhöz hasonlóan a provízió alapvetően a sikeres ügyletek után jár (eredményt honoráló tényező), azonban a munkaviszonyra jellemzően az eredmény, az ügylet teljesítése hiányában is megilleti bizonyos díjazás az alkalmazott ügynököket (gondos ügyvitelt honoráló tényező). Gazdasági aspektusból az elhatároló tényező így kizárólag *a kockázatátvállalás, a del credere* lehet. Az önálló ügynöknél ugyanis nem kötelező, de lehetséges a del credere vállalása, míg az alkalmazott ügynöknél tilos.⁶⁵ Ez elméleti szinten megkönnyíti a különbségtételt a két ügynöktípus között, azonban gyakorlati szempontból bizonyos esetekben kevesebb segítséggel szolgál. Egyszerű a minősítés ugyanis, amennyiben a vizsgált esetben az ügynök vállalt del credere-t: ilyenkor kizárólag önálló kereskedelmi ügynök lehet. Azonban a del credere hiányában nyitott mindkét kategória: lehet szó agente comercial-ról és representante de comercio-ról egyaránt. A megkülönböztetést sok esetben nem könnyíti meg az utasítási jog terjedelmének vizsgálata sem, ha a szóban forgó ügynök saját maga osztja be idejét és munkaerejét. A spanyol bírói gyakorlatban ezért az a tendencia terjedt el, hogy a határesetekben a függőségre utaló legkisebb jelek alapján alkalmazottnak minősítik az ügynököket és a szigorúbb munkajogi szabályokat alkalmazzák a kereskedelmi ügynök minél teljesebb védelme végett.⁶⁶

Összegzésként leszögezhető, hogy az agente comercial és a representante de comercio elkülönítése során a személyes függetlenség körébe tartozó utasítási jog terjedelme mellett kiemelt jelentősége van a gazdasági szempontú del credere vállalásának is, tehát nem a személyes függetlenség az egyetlen ismérv, ami megkülönbözteti az önálló ügynököket a nem önálló ügynöktől, mint ahogyan – az EGK irányelv és – az LCA sugallja az önállóság értelmezése kapcsán.

A két ügynöktípus elhatárolásának *gyakorlati relevanciája* mutatkozik meg például a megbízó általi rendes felmondás jogkövetkezményei esetén. Ha *önálló kereskedelmi ügynöknek minősül* az ügyletközvetítő, akkor az LCA alapján azon szolgáltatások, illetve előnyök kiegyenlítése érdekében, amelyek a megbízó javára a vevőkör megeremtése, illetve bővítése révén fennmaradnak az ügynököket kiegyenlítés illeti meg,⁶⁷ továbbá

⁶¹ FISCHER/FISCHER: i.m. 75.; Ellentétesen: DETZER/ZWERNEMANN: i.m. 406.

⁶² JEAN MARC MOUSSERON: Droit de la distribution. Librairies techniques; Paris; 1975. 416.

⁶³ 1438/85 királyi rendelet 1. §; FISCHER/FISCHER: i.m. 76.

⁶⁴ 1438/85 királyi rendelet 8. §; FISCHER/FISCHER: i.m. 76.

⁶⁵ 1438/85 királyi rendelet 1. §; DETZER/ZWERNEMANN: i.m. 406.; FISCHER/FISCHER: i.m. 75.

⁶⁶ DETZER/ZWERNEMANN: i.m. 406.; FISCHER/FISCHER: i.m. 76.

⁶⁷ LCA 28. §

kerheti azoknak a költségeinek a megtérítését is a megbízótól, amelyeket annak utasításai szerint fordított az ügyletekre, de a felmondás miatt azok leírása nem lehetséges („nem megfelelő időben tett”, vagy „időszerűtlen” felmondás).⁶⁸ Amennyiben a megbízó felmondása ezen túlmenően kárt okoz az önálló kereskedelmi ügynöknek, azok megtérítésére is lehetőség van a kötelmi jogi általános szabályok alapján.⁶⁹

Az *alkalmazott ügynök esetén* először a rendes felmondás megengedhetősége (jogszerűsége) vizsgálendő. Ha a *megbízó egyoldalú jogviszony megszüntetése nem engedhető meg (nem jogszerű)* az ügynököt az 1438/85 királyi rendelet szerint kiegyenlítés⁷⁰ és a Munka Törvénykönyvéből eredő kártérítés egyaránt megilleti, azonban a bíróság a munkajogi normák alapján az alkalmazott ügynök visszahelyezése (in integrum restitutio) mellett is dönthet.⁷¹ A munkajogi kártérítés jelentősen különbözik az LCA alapján az „időszerűtlen” felmondás körében megtélt indokolt költségektől, illetve a kötelmi jogi általános szabályok szerinti kártérítési igénytől. A Munka Törvénykönyve szerint ugyanis a kártérítés összege az ügynök szerződés megszűnését megelőző 2 éves átlagkeresetén alapul és mértékét a munkaviszonyban töltött szolgálati idő hossza is befolyásolja. Az e szisztéma alapján nyert érték azonban csak a kártérítés felső határát jelenti, amelyen belül a bíróság mérlegelés alapján határozza meg a konkrét összeget.⁷² Vagyis a bírói mérlegelés nem teljes mértékben szabad és nem a keletkezett kár mértékéhez igazodik, hanem legfeljebb a törvényi szabályok szerinti maximumra terjedhet ki. Ugyanakkor könnyebbséget jelent az alkalmazott ügynök számára, hogy ez által a konkrét kárösszeget sem kell bizonyítani (átalánypártérítés). Az önálló ügynök esetében ezzel szemben a kártérítés összegének nincs előre megállapított felső határa, azonban az ügynöknek kell bizonyítani a kár tényét és összegét is.

Amennyiben a *megbízó felmondása megengedhető (jogszerű)* az ügynöknek nincs kártérítési igénye és kiegyenlítés is csak akkor illeti meg, ha a felmondásért nem tartozik felelősséggel.⁷³ Ilyen esetben tehát a representante de comercio akár hátrányosabb helyzetbe is kerülhet, mint egy agente comercial, amely néltárlást érdemlő körülmények mellett a megbízó „időszerűtlen” felmondása miatt fennmaradt költségei megtérítését is követelheti a kiegyenlítés mellett.

A felvázolt nemzeti jogi kihatások mellett a spanyol önálló kereskedelmi és alkalmazott ügynök viszonya *közösségi jogi relevanciát* is felvethet figyelemmel a francia kereskedelmi ügynöki jogra. Franciaországban ugyanis a 86/653 EKG irányelv átvétele kifejezetten a klasszikus önálló kereskedelmi ügynöktípust, az agent commercial vonatkozásában történt.⁷⁴ Ismert ugyanakkor a francia jogban az ún. V.R.P-k csoportja is, akik az agent commercial-lal ellentétben gazdaságilag függenek a megbízótól, személyi szempontból azonban alá- és mellérendelt pozícióban egyaránt állhatnak. A francia implementációval az a sajátos helyzet alakult ki, hogy a személyileg független V.R.P-k nem tartoznak az irányelvet átültető törvény hatálya alá, mert az az agent commercial-ra korlátozza az alkalmazási körét, annak ellenére, hogy az irányelv maga a személyi szempontból önálló ügynökökre vonatkozik, így a V.R.P-k e csoportja is a hatálya alá tartoz-

⁶⁸ LCA 29. §

⁶⁹ Código Civil 1101. és 1124. §§; CIVERA: i.m. 1360.

⁷⁰ 1438/85 királyi rendelet 11. §

⁷¹ FISCHER/FISCHER: i.m. 77.

⁷² FISCHER/FISCHER: i.m. 77.

⁷³ 1438/85 királyi rendelet 11. § (2)–(3) bek.; FISCHER/FISCHER: i.m. 77.

⁷⁴ KIENE: i.m. 296.

hatna.⁷⁵ A kérdés súlyát növeli emellett az is, hogy a francia kereskedelmi ügynökök 90%-a V.R.P.-ként tevékenykedik.⁷⁶ A felvázolt francia helyzethez rokonítható a spanyol szabályozás is, mert az irányelv rendelkezései kizárólag az LCA hatálya alá tartozó nem munkaviszonyban álló agente comercial-ra terjednek ki, nem alkalmazhatóak azonban a személyileg független representante de comercio-ra, habár a kereskedelmi ügynöki irányelv hatálya erre a csoportra is kiterjed(het)ne.⁷⁷ Mindez addig nem okoz gyakorlati problémát, amíg a munkajogi jellegű szabályok mind Franciaországban, mind Spanyolországban az irányelvvel azonos szintű védelmet képesek nyújtani az ügynökök kérdéses csoportjának, hiszen az közösségi jogi szabályozás egyik alapvető célja ez volt.⁷⁸ Ugyanakkor ez a helyzet arra is felhívja a figyelmet, hogy közösségi jogi szinten talán kezd az új kihívásokra kevésbé alkalmassá válni a klasszikus ismérvekre épülő munkaviszony létéhez kötött megkülönböztetés és az új tendenciák a tényleges – személyi és gazdasági – függőség léte, vagy hiánya irányába mutatnak.

A spanyol kereskedelmi ügynökök versenyjogi minősítése

Az Európai Unió keretein belül nem csak az ügynök és a – meglevő, illetve lehetséges leendő – megbízó(i) közötti belső kapcsolatok (a közvetítői szolgáltatások megbízó irányába történő nyújtása) megítélésének van jelentősége (*internus jellegű versenyjogi aspektus*), hanem a kereskedelmi ügynöki szerződés szerződő partnerei által tanúsított magatartás (az ügynök által a megbízó áruinak, szolgáltatásainak közvetítése az ügyfelek irányába) is kihatással lehet a versenytársakra is (*externus jellegű versenyjogi vonatkozások*).⁷⁹ Az EK-Szerződés 81. § (1) bekezdése alapján azonban a közös piaccal összeegyeztethetetlen és tilos minden olyan vállalkozások közötti megállapodás, amely hatással lehet a tagállamok közötti kereskedelemre, és amelynek célja, vagy hatása a közös piacon belüli verseny megakadályozása, vagy torzítása. A kereskedelmi ügynöki szerződés a gazdasági folyamat különböző szintjén álló vállalkozások közötti megállapodás (a megbízó a termelési folyamatokban vesz részt, míg az ügynök értékesítési feladatot lát el), ezért versenykorlátozó magatartásuk a vertikális kartell szempontjából vizsgálendő. Vertikális kartellről azonban csak akkor beszélhetünk, ha a termelés és értékesítés különböző szintjein álló, összehangolt magatartást tanúsító vállalkozások versenyjogi értelemben egymástól függetlenek, önállóak.

A versenyjogi önállóság nem azonos a kereskedelmi ügynök jogállásának önállóságával, ezért a kereskedelmi ügynöki jogviszony versenyjogi megítélése más szemléletmódot kíván, mint az önálló és az alkalmazott ügynök közötti különbségtétel. A kartell tilalom szempontjából valódi és nem valódi ügynököket különböztethetünk meg. A *valódi ügynök*, a klasszikus értelemben vett közvetítő, aki a megbízója javára jár el; piaci magatartását a megbízó határozza meg és annak gazdasági egységéhez tartozik (ver-

⁷⁵ DETZER/ZWERNEMANN: i.m. 154.; LANGER: i.m. 2.; KIENE: i.m. 297.

⁷⁶ KIENE: i.m. 297.

⁷⁷ LCA 2. § (2) bek.

⁷⁸ 86/653 EGK irányelv preambuluma; Más kérdés, hogy a védelem megfelelő szintje ellenére sem valószínűleg meg ebben az esetben az irányelv másik fontos célkitűzése: az egységes védelmi keretek kialakítása a belső piac területén.

⁷⁹ Kokott főtanácsos indítványa a CEPISA-ügyhöz. Európai Bírósági Határozatok Tára 2006 oldal 1–11987. 43. pont; PAPP: *Atipikus jelenségek szerződési jogunkban*. i.m. 76.

senyjogilag függ a megbízójától).⁸⁰ Ezzel szemben a *nem valódi ügynök* nem hagyományos értelemben vett ügyletközvetítő, nem kizárólag a megbízó javára jár, hanem saját üzleti érdekei is előtérbe kerülnek; piaci magatartását nem a megbízó határozza meg és nem tartozik annak gazdasági egységéhez sem (versenyjogilag független a megbízójától). A vertikális kartelltilalom tehát általában a megbízótól független vállalkozásnak minősülő, nem valódi ügynökökre terjed ki.

Ugyanakkor az ügynöki jogállás meghatározása és a versenyjogi minősítés nem különül el élesen egymástól: *a valódi – nem valódi, valamint az önálló – alkalmazott kereskedelmi ügynökök között átfedés figyelhető meg*. Az Európai Bizottság iránymutatása és az Európai Bíróság ítélkezési gyakorlata értelmében a közvetített szerződésekkel összefüggő kockázatok, illetve a piac sajátosságai miatt eszközölt, de a közvetített szerződésekkel közvetlenül össze nem függő kockázatok (szerződésidegen kockázatok) vállalása, továbbá az ügynök és a megbízó piaci magatartásának összehangoltsága, a megbízót megillető utasítási jog terjedelme a meghatározó. A vertikális ügynöki kartellnél tehát jellemző a széles körű kockázat átvállalás, amely azonban a spanyol alkalmazott ügynöknél kizárt. Emiatt a representante de comercio versenyjogi értelemben a megbízótól nem független vállalkozás, fogalmilag valódi értelemben vett ügynök, így nem tartozik az EK-Szerződés 81. § (1) bekezdésének hatálya alá. Az agente comercial számára lehetőség van a megbízói kockázatok viselésére, illetve tipikusan korlátozott a megbízó utasítási joga vele szemben, így piaci magatartását is önálló(bb)an határozhatja meg. A nem valódi, a megbízótól független vállalkozásnak minősülő ügynökök tehát a jogállását tekintve önálló kereskedelmi ügynökök közül kerülhetnek ki. Azonban nem minden önálló kereskedelmi ügynök minősül nem valódi ügynöknek, versenyjogi értelemben független vállalkozásnak, ennek megítélése az adott eset összes körülménye alapján történhet. Ennek eldöntésében az Európai Bizottság és az Európai Bíróság által kidolgozott kritériumrendszer nyújthat segítséget.

Az Európai Bizottság 2000/C 291/01 iránymutatásában két kockázatcsoport telepítéséhez kötötte a minősítést: a közvetített szerződésekkel összefüggő kockázatok (például a termék hibáján, az árukészlet fenntartásán, vagy a szerződő fél szerződésszegésén alapuló kiadások), illetve a piac sajátosságai miatt eszközölt, de a közvetített szerződésekkel közvetlenül össze nem függő ún. szerződésidegen kockázatok (például marketing, vagy képzési költségek) viseléséhez.⁸¹ Amennyiben az ügynök egyáltalán nem, vagy jelentéktelen mértékben viseli e kockázatokat, akkor valódi értelemben vett közvetítőről van szó és a megbízóval kötött megállapodása nem tartozik a vertikális kartelltilalmi rendelkezés körébe. Ilyen esetben jogállását tekintve az ügynök önálló, versenyjogilag azonban a megbízótól függő vállalkozás. Jelentős mértékű kockázatvállalás révén

⁸⁰ Megjegyzendő, hogy a megbízó gazdasági egységéhez, illetve annak munkaszervezetéhez tartozás nem azonos tartalmú fogalmak. Előbbi körében a gazdasági érdekek egységét kell vizsgálni (a gazdasági önállóság körébe vonható), míg utóbbi a munkaszervezés különböző aspektusain alapul (a személyes önállóság keretébe tartozik).

⁸¹ Hasonló szempontrendszert dolgozott ki Magyarországon a Gazdasági Versenyhivatal a 2/2003 és az 5/2004 VJ-ben. Valódi ügynöknek azt az önálló kereskedelmi ügynököt minősítette, amely nem tulajdonosa, előállítója a közvetített áruknak, illetve nem maga nyújtja a közvetített szolgáltatást; nem járul hozzá a termék forgalmazási költségeihez; közvetlenül és közvetve sem vesz részt a megbízó marketingjében; nem tart a saját költségére, vagy kockázatára árukészletet; nincs lehetősége a megmaradt áruk külön díj fizetése nélkül történő visszaadására; nem nyújt a saját költségére az eladás után szolgáltatásokat; nem végez piac specifikus beruházásokat képzésekre, eszközökre; nem felel a vásárló szerződésszegéséért (a del credere esetét kivéve).

az ügynök – jogállásának megtartásával – versenyjogilag független vállalkozássá minősül át, ezért a vertikális kartelltilalmi rendelkezésekre is figyelemmel kell lennie.

Az *Európai Bíróság ítélkezési gyakorlatában* az ügynök és a megbízó versenyjogi függetlenségének elbírálásakor a Bizottságtól eltérő szempontrendszer alkalmazásával is találkozhatunk a DaimlerChrysler-ügyben. Ugyanakkor az eltérő szemléletmódok közeledése figyelhető meg a Bíróság CEPSA-ügyben hozott döntése értelmében. Az Elsőfokú Bíróság *DaimlerChrysler AG – Európai Bizottság-ügyben*⁸² hozott határozata alapján a vertikális versenytilalmi rendelkezés alkalmazhatóságakor nem a vállalkozások elkülönült jogalanyiságából adódó formális különállósága az irányadó, hanem az, hogy piaci magatartásuk egységes-e. Ha az ügynök – elkülönült jogalanyiséga ellenére – *nem önállóan határozza meg piaci magatartását, hanem a megbízó utasításainak végrehajtója*, akkor versenyjogi szempontból nem tekinthető a megbízótól független vállalkozásnak, gazdasági egységet alkot azzal (valódi ügynök) és a vertikális kartelltiltó szabályok nem vonatkoznak rá. A Bíróság döntése alapján a nem valódi ügynök nem képez gazdasági egységet megbízójával, tevékenysége során alapvetően nem annak megbízásait hajtja végre, hanem önállóan határozza meg piaci magatartását, ezért mint a megbízótól független vállalkozás a vertikális kartelltilalmi szabályok alkalmazási körébe tartozik.

A Bíróság a *CEPSA (Compañía Española de Petróleos SA) – Confederación Española de Empresarios de Estaciones de Servicio-ügyben*⁸³ továbbítta a DaimlerChrysler-ügyben kialakított vizsgálati módszerét, mely szerint a vertikális kartelltilalom alkalmazhatóságának megítélésénél az ügynök független vállalkozásnak minősülésének van jelentősége, amelyről akkor beszélhetünk, ha az ügynök nem alkot a megbízóval közös gazdasági egységet. A Bíróság álláspontja szerint az EK-Szerződés 81. cikk (1) bekezdése alkalmazása tekintetében a két szerződő fél elkülönülő jogi személyiségéből fakadó formális elkülönülése nem meghatározó, ugyanis a döntő tényező a piacon kifejtett magatartásuk egységessége vagy annak hiánya. Tartalmilag azonban – a Bizottság iránymutatásával összhangban – a pénzügyi és üzleti kockázatok viselése alapján tartotta megállapíthatónak a függetlenség fennálltát, illetve hiányát. Ennek értelmében a közvetítők kizárólag akkor nem tekinthetők független gazdasági szereplőknek, ha egyáltalán nem viselik a megbízó nevében kialakított vagy megkötött szerződésekből eredő kockázatokat, és a megbízó vállalkozásába integrált segédszerveként működnek. Az ügynöki tevékenység pénzügyi és üzleti kockázatai körében vizsgálta a Bíróság az áruk értékesítésével járó kockázatokat és a piacra sajátosan jellemző beruházásokkal járó kockázatokat. Az CEPSA-ítélet alapján áruk értékesítéséhez kapcsolódó kockázatok körében az áruk tulajdonjogának (ennek körében a tulajdonjog átszállásához kötött kárveszélyviselésnek); a szállítási költség átvállalásának; az áruk pénzügyi kockázatainak (például annak, ha az ügynök nem tudja eladni az árut); megóvásuk, az árukban bekövetkezett károkért (például az áruk minőségének romlásáért, szennyeződéséért, más árukkal való keveredéséért), vagy az áruk által harmadik személyeknek okozott esetleges károkért való felelősségnek kell jelentőséget tulajdonítani. A piacra sajátosan jellemző kockázatok körében az említett áruk eladásával kapcsolatos sajátos beruházások (például infrastrukturális beruházások, reklámtévékenység) költség-

⁸² Az Európai Bíróság 2005. szept. 15-ei, T-325/01. sz. ítélete

⁸³ Az Európai Bíróság 2006. július 13-ai, C/217-05. számú ítélete

geit emelte ki a Bíróság. Amennyiben mindezek alapján az ügynök a kockázatok elenyésző részét viseli, jellemzően nem tartozik a kartelltilalmi szabályok hatálya alá.

A CEPSA-ügyben nevesített áruk értékesítéséhez kapcsolódó kockázatok megfelelőnek a Bizottság iránymutatásában megjelölt közvetített szerződésekkel összefüggő kockázatok csoportjának, míg a piacra sajátosan jellemző kockázatok lefedik az iránymutató közvetített szerződésekkel közvetlenül össze nem függő ún. szerződésidegen kockázatainak kategóriáját. Az újabb döntésében tehát az Európai Bíróság álláspontja közeledett a Bizottsáéhoz, a közös gazdasági egység képzésének megtételekor nem a megbízó utasítási jogára, megbízásai végrehajtására koncentrált az ügyben eljáró bírói tanács, hanem a kockázatok megosztására helyezte a hangsúlyt.

PETRA JENOVAI

DIE RECHTSSTELLUNG DES SPANISCHEN HANDELSVERTRETERS NACH IMPLEMENTIERUNG DER 86/953/EWG RICHTLINIE HINSICHT DER DEUTSCHEN, FRANZÖSISCHEN UND UNGARISCHEN REGELUNG

(Zusammenfassung)

Bislang hat das spanische Handelsvertreterrecht eine spezifische Entwicklung beschrieben. Die auf den angestellten Handelsvertreter bezüglichen Bestimmungen wurden vor der Kodifikation des Rechts des selbstständigen Handelsvertreters im Gesetz festgelegt. Die erste sui generis Regelung betreffend den spanischen selbstständigen Handelsvertreter ist mittels der Implementierung der 86/853/EWG Richtlinie zu Stande gekommen. Die Rechtsstellung des selbstständigen Handelsvertreters weist in Spanien hochgradige persönliche und wirtschaftliche Unabhängigkeit auf und grundlegend ist gleichstufig mit der seiner deutschen, französischen und ungarischen Kollegen. Zugleich ist es ganz schwer der selbstständige Handelsvertreter von des angestellten Handelsvertreter abzugrenzen, welcher – auf ähnliche Weise wie der französische V.R.P. – neben seiner wirtschaftlichen Abhängigkeit persönlich sowohl in abhängiger als auch in unabhängiger Lage stehen darf. Die Unterscheidung der zwei Vertretertypen hat praktische Relevanz und Beziehung auf das Recht der EU bei Ende des Vertrages von dem Standpunkt der Ansprüche des Handelsvertreters. Neben der auf der Selbstständigkeit der Rechtsstellung der Handelsvertreter gründenden Klassifizierung ist im Recht der EU die Kategorisierung der Handelsvertreter aus Sicht des Wettbewerbsrechts auch bekannt, wobei die Europäische Kommission und der Gerichtshof der EU die aus dem spanischen Recht bei der Abgrenzung der selbstständigen und der unselbstständigen Handelsvertreter bekannten Perspektiven in Anwendung bringt.

KAPRINAY ZSÓFIA

A kisajátítás elméleti és gyakorlati problémái

1. A kisajátítás elméleti és tételes jogi alapjai

Az utóbbi években a rohamosan fejlődő úthálózatok kapcsán, az autópálya építések mellett, a településrendezési célok megvalósításáig több tízezer embert érintettek a kisajátítással kapcsolatos eljárások. Korábban a politikai és gazdasági diktatúrában a magántulajdon ellen elkövetett jogtalanságok mély nyomokat hagytak az emberek emlékezetében. Így, ha a hétköznapi ember ezt hallja, hogy kisajátítás, akkor a tulajdon egyoldalú elvételére gondol legelőször – mely az évtizedek alatt elszenvedett rossz tapasztalatait foglalja magába. A kisajátítás azonban ennél sokkal összetettebb fogalom. Értelmezésének magából a tulajdonból kell kiindulni, hiszen a kisajátítás nem más, mint a tulajdon legerősebb korlátozása. A tulajdon védelmének általános tételét az Alkotmány 13§ (1) bekezdése fogalmazza meg: „A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot.” Tehát az Alkotmány a tulajdonhoz való jogot alapjogként kezeli.

A tulajdon védelmét deklaráló másik nagyon fontos jogszabály, melyet a kisajátítással kapcsolatosan meg kell néznünk, nem más, mint a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. tv. (továbbiakban: Ptk.). Ha a polgári jog szabályait nézzük, akkor a tulajdonos a tulajdonát szabadon birtokolhatja, használhatja, illetve rendelkezhet vele – szabadon elidegenítheti, megterhelheti. Azonban ez nem jelenti azt, hogy soha, semmilyen körülmények között nem lehet korlátozni. Gondoljunk a szomszédjogi szabályozásra, mely szerint a tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, mellyel mások, különösen szomszédait szükségtelenül zavarná.¹ A kisajátítás esetén is hasonló helyzetről van szó. Jogunk van a telkünkhöz, házunkhoz, azonban mégis, ha az államnak törvényben meghatározott közérdekből szüksége van rá, akkor a megfelelő eljárásban korlátozhatja tulajdonhoz való jogainkat, hiszen nem mindig a magánérdek dominál, emellett figyelembe kell vennünk a köz érdekeit is. A kisajátítási szabályok akkor felelnek meg az alkotmányos követelményeknek, ha az egyén és a közösségi érdek között az igazságosság és méltányosság alapján megfelelő egyensúlyt képes a jogalkotó összehozni. Az egyetlen probléma ezzel csak az, hogy az igazságosság eléggé szubjektív fogalom, főleg a kisajátításnál, ahol a kisajátítást elszenvedő szemszögből nézve nem biztos, hogy mindig jogos és igazságos maga a kisajátítás, vagy a kisajátítási kártalanítás összezszerűsége.

A harmadik fontos jogszabály ezen a területen a jelenleg hatályos kisajátításról szóló 2007. évi CXXIII. tv. (továbbiakban: Kt.), mely a legrészletesebben tartalmazza a kisajátítás anyagi és eljárásjogi szabályait. (Részletes kifejtésére a későbbiekben kerül sor.)

¹ Ptk. 120.§

Ezen kívül különböző ágazati törvényekben is megjelenik a kisajátítás szabályozása, így a 2003. évi CXXVIII. a Magyar Köztársaság gyorsforgalmi közúthálózatának közérdekűségéről és fejlesztéséről szóló törvény, valamint a 2004. évi LXVII. a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelését, valamint az érintett térség terület- és vidékfejlesztését szolgáló program (a Vásárhelyi terv továbbfejlesztése) közérdekűségéről és megvalósításáról szóló törvény. Ezen törvények részletezésére jelen tanulmányban nem térnek ki.

2. A kisajátítás helye a jogrendszerünkben

Mielőtt a kisajátítás szabályait részletesen elkezdeném tárgyalni, szükségesnek tartom azt jogrendszerünkben elhelyezni. Először azt a kérdést kell megválaszolni, hogy vajon önálló jogágnak tekinthető-e? A jogágakat a jogtudomány a jogalanyok köre, alá-, főlé- vagy mellérendeltsége, a szabályozás tárgya, módszere, a szabályozott életviszonyok azonossága, hasonlósága alapján próbálja egymástól elhatárolni.² Ha ebből a megfogalmazásból indulunk ki, akkor könnyen megállapíthatjuk, hogy ezeknek az ismérveknek a kisajátítás nem felel meg, többek között azért sem, mert két különböző jogág ismérveit hordozza magában. Jogintézménynek azonban mindenképpen nevezhetjük, hiszen a jogalkotó a hasonló élethelyzetek rendezésére hivatott normákat együtt alkotja meg és bocsátja ki. A normáknak ezt a kisebb halmazátát nevezzük jogintézménynek, amely kritériumoknak a kisajátítás mindenképpen megfelel.

Ez a jogintézmény jogágakon „keresztülfekvő” különleges jogterület, mivel polgári jogi és közigazgatási jogi vonatkozásokkal is rendelkezik. Közigazgatási jogi jellege egyértelmű, hiszen hatósági határozattal von el tulajdonjogot az állam, az önkormányzat vagy más személy. A közigazgatási jog feladata elsősorban a közérdekűség vizsgálata, illetve ennek megállapítása, tehát az, hogy igényli – e a köz érdeke, hogy magántulajdont vonjanak el. A kártalanítási összeg megállapítására szintén ebben a szakban kerül sor, szakértő bevonásával, azonban, ha ezzel a kisajátítást elsenvedő nem ért egyet, kérheti a hatósági határozat bírósági felülvizsgálatát.³

Polgári jogi jellege sem kérdőjelezhető meg. A 19. századi magyar magánjogban kényszer-adásvételként emlegették, miután a kisajátításnál nincs meg a szabad akarat elhatározás arról, kíván-e a tulajdonos szerződést kötni. Hiányzik a polgári jog által megkövetelt szabad partnerválasztás elve is. Az átruházás formáját szerződéses kapcsolatnak látták, amelynek létrejötte történhetett önkéntesen, vagy állami kényszer hatására.⁴ A 20. század közepén kezdett elterjedni az a nézet, miszerint a tulajdonszerzés egyik módjáról van szó. Az közömbös, hogy milyen úton illetve milyen célból. A kisajátítás nem más, mint hatósági határozattal történő tulajdonszerzés⁵ (Ptk. 120.§). Ez az álláspont nem vitatható, azonban az igen, hogy a kisajátítás eredeti szerzőismódnak minősül – e, mint egyébként a hatósági határozattal történő tulajdonszerzés. Az eredeti szerzőismód nem más, mint az új tulajdonos tulajdonjogát a korábbi tulajdonostól tulaj-

² BÍRÓ György – LENKOVICS Barnabás: *Magyar Polgári Jog Általános Tanok*. Miskolc, 2006, 16.

³ Dr. KAMPIS György – Dr. VARGA József: *Kisajátítás*. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1970. 48–62.

⁴ A polgári törvénykönyv magyarázata I. Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomsszolgáltató Kft. Budapest, 2007. 628.

⁵ VILÁGHY – EÖRSI: *Magyar polgári jog*. Budapest, 1962. I. 297–298.

don jogának tartalmától függetlenül, minden korlátozástól mentesen szerzi meg. Ez jelen jogintézménynél nem érvényesül feltétlenül, hiszen a kisajátítás célját nem veszélyeztető korlátozásokat (pl.: telki szolgálat, vezetékek jog) nem kell törölni az ingatlan-nyilvántartásból. Ez azonban még nem kérdőjelezi meg polgári jogi jellegét, hiszen tulajdonszerzés polgári jog nélkül elképzelhetetlen. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a kártalanítási összeg megállapításánál érvényesülnie kell a szolgáltatás és ellenszolgáltatás közötti arányosságnak, azaz a kisajátítandó ingatlan kisajátításkori forgalmi értékét tükröznie kell a kártalanítási összegnek, hiszen a kisajátításért azonnali, feltétlen és teljes kártalanítás jár. A polgári jogban, ha a szolgáltatás nem áll arányban az ellenszolgáltatással, megtámadási okot idéz elő.⁶ Amennyiben a kártalanítási összeg nem áll arányban a kisajátított ingatlan forgalmi értékével, akkor lehet kérni a hatósági határozat bírósági felülvizsgálatát, tehát itt is lehetőség van a korrigálásra. Ez is egy polgári jogi jelleg.

Ez a jogintézmény két jogág – a polgári jog és a közigazgatási jog – jellemzőit is magán hordozza, ezáltal komplex jogintézménynek tekintendő. Lényegét a tulajdonszerzés és az ezzel kapcsolatos kártalanítás adja meg, amely alapján véleményem szerint inkább a polgári jogba lehet elhelyezni.

3. A kisajátítás előtörténete

Miután elhelyeztük a kisajátítás jogintézményét a jogrendszerben, tekintsük át annak magyarországi történeti fejlődését, melyben három szakaszt tudunk megkülönböztetni: az első időszak 1836-tól a szocializmusig, 1945-ig tartott, azután maga a szocializmus időszaka 1945-től a rendszerváltásig, 1990-ig, majd a harmadik időszak 1990-től napjainkig.

A kisajátítás törvényhozási tárgyként legelőször az 1832–1836. évi reformországgyűlésen jelent meg a Buda és Pest között álló Duna-híd felépítésével kapcsolatosan. Ezáltal jött létre az 1836. évi XXVI. törvény a Buda és Pest közötti hídról. Átfogóbb törvény volt a 1836. évi XXV. tc.: csatornák, vasútvonalak és hidak építéskor kisajátítás engedélyezéséről; koncessziós szerződések megkötéséről szóló törvény.

Ezután az 1839–1840. évi országgyűlés három olyan törvényt is alkotott, amelyek a kisajátítás lehetőségét bővítették: a vízszabályozásról rendelkező 1840. évi X. tc., a Dunán a Tiszával összekötő csatorna megvalósítását elsőként tartalmazó 1840. évi XXXVII. tc., valamint a Bécs–Trieszt közötti vasút megépítéséről szóló 1840. évi XL. törvényt. E törvények 1848 áprilisáig maradtak hatályban.

Az 1848–1849. évi országgyűlés nem alkotott újabb törvényt. Ezután 1853-ban az osztrák polgári törvénykönyv (OPTK) lépett hatályba, amely kisajátítást csak vasútépítéssel illetve közúttal összefüggésben engedett meg. A kisajátítás átfogó szabályozásának szükségességét a vasútépítés, a folyók szabályozása, illetve a főváros építése vetette fel, így az 1865–1868. évi országgyűlésen két törvényt alkottak: az egyik az általános kisajátítási törvény volt, az 1868. évi LV. törvény, a másik a Buda és Pest városok területén való kisajátításokról szóló 1868. évi LVI. törvényt.

Az 1879-es szegedi árvíz újabb törvényalkotás szükségességét vetette fel e tárgykörben, amely alapján létrejött az 1879. évi XIX. törvény. A törvény célja az volt, hogy

⁶ Ptk. 201.§ (2)

az általános kisajátítási törvényt alkalmazhatóvá tegye Szeged városának szabályozási terv szerinti felépítésére. Miután az általános kisajátítási törvényt az egyes városok nehezen tudták alkalmazni, ez arra kényszerítette a kormányt, hogy még ezen az országgyűlésen keresztül vigye a kisajátítás problematikáját, így került megalkotásra az új kisajátítási kódex, az 1881. évi XLI. törvény. A kódex a közérdekből – a korábbi közjával szemben – történő kisajátítást tette meg elvi alapjává, kibővítette a kisajátítási esetek körét. A kisajátítás tárgya csak ingatlan lehetett, ismerte a részkisajátítás intézményét is. A korábbi szabályozással ellentétben, tulajdonátszállás esetén kimondta az ingatlan tehermentes tulajdonjogának megszerzését. A kártalanítást mind pénzben mind pedig ingatlan cserével is lehetővé tette. Mint a korábbi törvények, ismerte az ideiglenes igénybevétele intézményét, de ezt három évre korlátozta, azaz ha három évnél tovább volt szükség az ingatlanra, azt véglegesen ki kellett sajátítani. E törvény a szocialista időszak kezdetéig maradt hatályban.

Általánosságban ismert, hogy a szocializmus kezdete többek között az ipari üzemek, a termőföldek államosításával járt együtt. A kisajátítási jog szabályozására 1951-ben került sor. Több alacsonyabb szintű jogszabály született, így a 114/1951 (V.27.) MT. r., majd az 1955. évi 23. tvr. és 56/1955 (VII. 31.) MT r. a kisajátításról.

A következő átfogó, magas szintű jogszabály a kisajátításról szóló 1965. évi 15. számú törvényerejű rendelet és a végrehajtása tárgyában kiadott 13/1965. (VII.24.) Korm. r.. Széles körben tette lehetővé a kisajátítást. A forgalmi értéktől teljesen eltávolodott, hiszen a hatósági árakat vette alapul. A kisajátítással kapcsolatos kártalanításról szóló 1/1965 (VII. 24.) PM-IM r. mellékletei pontosan tartalmazzák, hogy mennyit lehet megtéríteni a kisajátítás folyamán. Az irányár meghatározása nagyon bonyolult volt.⁷

Ezután került megalkotásra az 1976. évi 24. tvr. kisajátításról, (továbbiakban Ktvr., és a végrehajtásáról szóló 33/1976. (IX.5.) MT rendelet (továbbiakban Vhr.) amely némi előrelépést mutatott. Hiszen megszüntette az irányárak rendszerét, azonban a kártalanítás megállapításához a forgalmi érték mellett továbbra is irányelveket állapított meg. A kisajátítási jogcímek listája széleskörű volt, a közcélokat taxatív felsorolt. Kisajátítással tulajdont – a korábitól eltérően – csak az állam szerezhetett, azonban kérelmet nyújthatott be társadalmi szervezet vagy szervezet is, de nem szerezhetett tulajdonjogot, csak a kezelés és a használat jogát. Ez a törvény már elvként mondja ki, hogy biztosítani kell a társadalmi és egyéni érdek összhangját mind a kisajátítási mind pedig a kártalanítási ügyekben. A lényege az volt, hogy a tulajdonos kapjon kártalanítást, de ne jusson munka nélkül jövedelemhez. A jogszabály szűkítette ugyan a közérdekű célok körét, mellyel az volt a jogalkotó célja, hogy egyéni érdekből ne lehessen ingatlant kisajátítani. Ezeket nagyon általános formában határozta meg, amellyel lényegében egy „gumiszabályt” alkotott. A kártalanítás összegéről nem rendelkeztek. A kártalanítás rendszere a kártalanítás mértékét meghatározó tényezők megállapításán alapult, azaz a forgalmi értéken. A forgalmi értéket minőségi tényezőkből kiindulva kellett meghatározni, s a hosszabb idő alatt, szélesebb körben kialakult forgalmi értéket kellett figyelembe venni. Az irányelvekből nézzünk egy-két példát: magánszemély tulajdonában álló ingatlan esetén, ha azt tíz éven belül szerezte, akkor a szerzési értéket is figyelembe kellett venni; épület esetében az átlagost meghaladó kivitelezést figyelmen kívül kellett

⁷ RUSZOLY JÓZSEF: *A kisajátítás törvényi szabályozásának története Magyarországon (1836–1881)*. Szeged, 1977.

⁸ Magyarország. Törvények. Rendeletek. A kisajátításra vonatkozó jogszabályok 1974. (összeállította: Dr. Kampis György)

hagyni; ötven százalékkal csökkenteni kellett az ingatlanért járó kártalanítást, ha az ingatlan elidegenítési kötelezettség alá esett, és a tulajdonos e kötelezettségét nem teljesítette. Fenti szabályozás mutatja, hogy nem érvényesült a polgári jogban annyiszor emlegetett egyenértékűség – állam és magánszemély közötti – elve.

A kisajátítási eljárást a tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerve folytatta le. A határozat ellen fellebbezéssel lehetett élni az 1957. évi IV., az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló törvény (továbbiakban: Áe.) szerint. A Ktvr. szerint a kártalanítási összeg módosítása érdekében bármelyik fél a másik fél ellen benyújtott keresetében fordulhatott a bírósághoz. A bírósági út igénybevételével kapcsolatosan a Legfelsőbb Bíróság 28. számú polgári kollégiumi állásfoglalása adott iránymutatást. E szerint a kisajátítási kártalanítással kapcsolatos olyan igényt is a bírósági eljárásban lehetett érvényesíteni, amelyet a tulajdonos az államigazgatási eljárás során nem érvényesített, valamint az az érdekelt, aki nem szerepelt ügyfélként az alapeljárásban, közvetlenül bíróság előtt érvényesíthette igényét.

A kisajátított ingatlan birtokbavételére elvileg csak a tanácsai szerv jogerős határozata alapján volt lehetőség. Ez alól a Ktvr. két kivételt engedett: az egyik, amikor fontos érdekből tanácsai szerv rendelte el az elsőfokú határozat meghozatalát követően az azonnali végrehajtást, a másik pedig, amikor az elsőfokú határozat meghozatalát sem várták meg. Ilyenkor sürgős állami érdekből kellett elrendelni a kisajátítás megindítását és az azonnali birtokba adást.

A Ktvr. a jogállam követelményeinek megfelelő módosítására az 1990. évi XXII. törvénnyel került sor. A módosítás megpróbálta a törvényt összhangba hozni az Alkotmány 13. §-ával, miszerint kisajátításra csak kivételesen, közérdekből, azonnali, teljes és feltétlen kártalanítás mellett kerülhet sor, amely nem feltétlenül sikerült. Az állami és helyi önkormányzati szervek részére szükséges ingatlanok kisajátítására vonatkozó jogcím a legszélesebb körben tett lehetővé kisajátítást („állami vagy helyi önkormányzati szerv, valamint az e szervek működéséhez szükséges gazdasági, igazgatási, oktatási, közgyűjteményi, közművelődési, szociális és egészségügyi létesítmény elhelyezése”). A további közérdekű célok még mindig túl általánosan voltak meghatározva, ami nem biztos, hogy fedte a valóságot. A törvény egyértelműen kimondta, hogy kisajátításra csak akkor kerülhet sor, ha adásvétel útján nem tudta az állam vagy önkormányzat megszerezni az adott ingatlant. Az adásvétel meghíúsulási eseteit a Ktvr. pontosan körülírta. A kártalanítás szempontjából lényeges előrelépés történt, ugyanis többé-kevésbé megvalósult az azonnali, teljes és feltétlen kártalanítás, vagyis az ingatlan tulajdonosa a helyben kialakult forgalmi értéknek megfelelő kártalanításban részesült.

A kisajátítási határozat teljes körű bírósági felülvizsgálatát is lehetővé tette ez a törvénymódosítás. Már nem csak a kártalanítás összegét lehetett vitássá tenni, hanem a kisajátítás jogalapját is. Ezekre a perekre a Pp. XX. fejezetének szabályait kellett alkalmazni.

A törvénymódosítás következtében már közeledett a szabályozás a jogállamiság követelményéhez, de még messzemenően nem elégítette azt ki, hiszen a kisajátítás egyik legfontosabb feltétele, a közérdekűség nem volt pontosan megfogalmazva, szinte bármit „bele lehetett magyarázni”.

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy időközben a kisajátítási határozat meghozatalának eljárási szabályait tartalmazó államigazgatási eljárásról szóló törvényt hatályon kívül helyezték, és helyébe 2004. szeptember 01.-én a 2004. évi CXL. a közigazgatási

hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló törvény lépett, ami természetesen némi változást jelentett a kisajátításra is.

A kisajátításra vonatkozó *rendelkezést* – mint azt már korábban említettem – az Alkotmány is tartalmazza, amelyet a jogállami alkotmányt létrehozó 1989. évi XXXI. törvény iktatott be 13. paragrafusként az Alkotmányba. Az Alkotmánynak az 1990. évi XL. törvénnyel történt módosítása során a tulajdonhoz való jogról szóló rendelkezés mellett, annak alkotmányi garanciájaként nyerte el jelenlegi helyét az Alkotmányban.

A kisajátításra vonatkozó rendelkezésnek az Alkotmányba iktatását megelőzően a kisajátítást a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény 177–178. §-ai is tartalmazták. A Ptk. 177. §-át a helyi önkormányzatok és szerveik, a köztársasági megbíztottak, valamint egyes centrális alárendeltségű szervek feladat- és hatásköreiről szóló 1991. évi XX. törvény 47. § (3) bekezdése igazította hozzá az Alkotmány 13. § (2) bekezdéséhez. A Ptk.-nak a kisajátítási kártalanítás speciális szabályait megállapító 178. §-át a kisajátítással összefüggő jogszabályok egyes rendelkezéseinek hatályon kívül helyezéséről szóló 1992. évi XII. törvény helyezte hatályon kívül. A Ptk. 177. §-a az ingatlanok kisajátítására vonatkozóan gyakorlatilag megismétli az Alkotmány 13. § (2) bekezdésében foglalt feltételeket azzal, hogy a kisajátítás részletes szabályait külön törvény szabályozza. 2007-ig a kisajátítás szabályait a fent említett jogszabályok tartalmazták.

4. A kisajátítás szabályai 2007 után

A Ktvr. 2007-ig volt hatályban, ami a korábbiakhoz képest jobban kielégítette az alkotmányban megfogalmazott követelményeket, de még mindig nem volt maradéktalan a szabályozás, amit az Alkotmánybíróság 35/2005. (IX.29) határozata is kimondott. Az Alkotmánybíróság e körben azt vizsgálta, hogy a kisajátítás hatályos szabályai megfelelően garantálják-e a tulajdon hatósági határozattal történő elvonása esetén az Alkotmány 13. §-ában szabályozott tulajdonhoz való jog védelmét.

Az Alkotmánybíróság a jogszabályok vizsgálatakor több szempontból találta aggályosnak a Ktvr. és Vhr. szabályait. Az indoklásában kifejtette egyrészt, hogy az Alkotmány 13. §-ában szabályozott tulajdonhoz való jog alapvető jog. Az Alkotmány 8. § (2) bekezdése kimondja, hogy az alapvető jogokat érintő szabályokat törvényben kell megállapítani. Ebből következik, hogy a kisajátítás kizárólagos törvényhozási tárgykör, tehát a törvényerejű rendeletben való szabályozás eleve alkotmányellenes.

Az Alkotmánybíróság mérlegelés tárgyává tette a közérdekűség kérdését is. A Ktvr. 18. § (3) bekezdése alapján a kisajátítási hatóság mérlegelési jogkörébe tartozott annak megítélése, hogy a konkrét kisajátítás közérdeket szolgál-e; illetőleg a közérdek megvalósítása érdekében indokolt-e az adott ingatlan kisajátítása. Mivel a megyei közigazgatási hivatalnak ez a hatásköre a kisajátítási cél megvalósításának akadályává válhatott és más hatóságok által hozott döntések, illetőleg önkormányzati döntések közvetett felülvizsgálatára is módot ad, több olyan törvény is született, amely konkrét programok, beruházások kapcsán kizárják a kisajátítási hatóság e mérlegelési jogkörének gyakorlását. A vasútról szóló 1993. évi XCV. törvény 13/C. § (4) bekezdése, a Magyar Köztársaság közúthálózatának közérdekűségéről és fejlesztéséről szóló 2003. évi CXXVIII. törvény 7. § (3) bekezdése, a Tisza-völgy árvízi biztonságának növelését, valamint az érintett térség terület- és vidékfejlesztését szolgáló program (a Vásárhelyi-terv továbbfejleszté-

se) közérdekűségéről és megvalósításáról szóló 2004. évi LXVII. törvény 9. § (4) bekezdése].

A közérdekűség érvényesítésének a Ktvr.-ben szabályozott megoldása, a kisajátítási célok megfogalmazása már nem felelt meg az Alkotmány által támasztott követelményeknek. Önmagában az, hogy a kisajátításra valamely, a Ktvr. által általánosan meghatározott tevékenységgel összefüggésben kerül sor, illetőleg állami szerv vagy önkormányzati szerv javára történik, nem nyújtott biztosítékot arra, hogy az valóban közérdekű célokat szolgál. A közigazgatási hatóságok számára biztosított széles mérlegelési jogkör lehetőséget adott a tulajdonhoz való jog alkotmányellenes korlátozására.

Az időközben megváltozott gazdasági viszony, társadalmi helyzet, ellentétbe került a kisajátítási cél megvalósítójának jogi helyzetét illetően is. Ez alatt azt értette az Alkotmánybíróság, hogy kisajátítás útján csak az állam illetve az önkormányzat szerezhette a tulajdont, holott a kisajátítási célként meghatározott tevékenységeket nem csak ők végezhették.

Az Alkotmánybíróság szerint a Ktvr. kártalanítási szabályai sem nyújtanak garanciát az Alkotmányban foglalt követelmények érvényesüléséhez. „Az államnak az Alkotmány 13. § (2) bekezdésével összefüggésben az Alkotmány 8. § (1) bekezdéséből folyó objektív intézményvédelmi kötelezettsége körébe tartozik az, hogy gondoskodjon a tulajdonos Alkotmányban meghatározott követelményeknek megfelelő kártalanításáról. Ez a törvényhozóra azt a kötelezettséget hárítja, hogy a kisajátítás szabályozása során törvényben köteles szabályozni a teljes, feltétlen és azonnali kártalanítás megvalósulásának anyagi jogi és eljárásjogi biztosítékait.”

A fent említett okokból az Alkotmánybíróság – hivatalból eljárva – megállapította, hogy mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzet jött létre azáltal, hogy az Országgyűlés a Ktvr. szabályait nem hozta összhangba az Alkotmány 13. § (2) bekezdésben megállapított követelményekkel. Ezért felhívta az Országgyűlést arra, hogy jogalkotási kötelezettségének 2007. június 30-ig tegyen eleget.

Meg kell említeni egy másik alkotmánybírósági határozatot is, még pedig a 22/2006 (VI.15.) számú AB határozatot, mely szerint a kisajátítás sajátos formája, a kiszolgáló és lakóút céljára történő lejegyzés szabályozása tekintetében szintén mulasztásos alkotmányértés valósult meg.

5. Az új kisajátítási törvény

Többek között ezeknek a hiányosságoknak a kiküszöbölésére került megalkotásra a 2007. évi CXXIII. törvény a kisajátításról (továbbiakban: Kt.), mely 2008. január 01. lépett hatályba. Rendelkezéseit a hatálybalépését követően indult kisajátítási eljárásokra kell alkalmazni.

A kisajátításról szóló új törvény alapelveként rögzíti, hogy ingatlan tulajdonjogának közhatalmi eszközökkel való elvonására csak kivételesen, e törvényben meghatározott közérdekű célból, azonnali, feltétlen és teljes kártalanítás mellett kerülhet sor. A törvény tételes felsorolással adja meg a kisajátítás alapjául szolgáló közérdekű célokat, valamint az egyes közérdekű célok fennállása mellett a kisajátításhoz szükséges feltételeket.

5.1.A kisajátítási törvény új vonásai

A törvény új vonásait – egybevetve a korábbi szabályozással – a következőkben lehet kiemelni.

A kisajátítást kérők alanyi körében a korábbi szabályozástól eltérően, amely csak az állam és az önkormányzatok javára történő kisajátítást tette lehetővé, megjelenik a harmadik személy is. A harmadik személlyel összefüggésben is alapvető szempont a közérdekű cél megvalósítása. Vagyis, ha a kisajátításról szóló 2007.évi CXIII. törvény 2. §-ában meghatározott közérdekű célt megvalósító tevékenységet lát el, vagy akit törvény az állam javára saját nevében kisajátítás kérőként való eljárásra kötelez, a harmadik személy is folyamodhat a kisajátítás intézményéhez. Véleményem szerint nem biztos, hogy jól tette a jogalkotó, hogy mindenki számára lehetővé tette a törvényben meghatározott feltételek fennállta esetén a kisajátítási kérelem benyújtását. Álláspontom szerint azzal, hogy megengedte magánszemélyek, gazdálkodó szervezetek számára a kisajátítás útján történő tulajdonszerzést, a közérdekre hivatkozással kikaput hagyott nyitva a törvény súlyos visszaélésére. „Az üzleti célok által motivált, közérdek mögé bújtatott tulajdonszerzési szándékok kezelhetetlen helyzetet, alkotmányos visszaállást okozhatnak. A kisajátítást kérők lehetséges körének indokolatlan kiterjesztése állampolgári és önkormányzati jogokat sérthet, méghozzá törvényi felhatalmazással.”⁹ Meg fog-nak jelenni a tőkeerős mamutcégek, akik vészekedni fognak a kisemberrel, és az nem vitás, hogy az ő „álláspontjuk” erősebb lesz. A megoldás az lehetne, hogy az állam és az önkormányzatok mellett csak azok a non-profit szervezetek kérhetnék a kisajátítás útján történő tulajdonszerzést, akik kizárólag közérdekű, a köz érdekét szolgáló tevékenységet folytatnak, és az ebből esetlegesen keletkező profitjukat, anyagi hasznukat a tényleges és indokolt működési költségeken felül csakis a köz érdekét szolgáló tevékenység fejlesztésére használják fel.

A törvény már említett 2. §-a határozza meg a kisajátítási célokat és feltételeket. A korábbi szabályozáshoz képest a jogalkotó e téren számos változást hozott. Megszűnik az állam vagy a helyi önkormányzat, továbbá az e szervek működéséhez szükséges gazdasági, igazgatási, oktatási, közgyűjteményi, közművelődési, szociális és egészségügyi létesítmény elhelyezése érdekében történő igénybevétel lehetősége. Ugyancsak nincs mód a jövőben kisajátításra az állami vagy önkormányzati beruházásban megvalósuló tömbszerű, vagy telepszerű lakóházépítésre, miután az állam illetve az önkormányzat jelen helyzetben – tipikusan – már nem jelenik meg beruházóként. A hivatkozott paragrafus a jogcímet a kötelező állami, illetőleg önkormányzati feladatokhoz kapcsolódóan írja elő, csak kötelező önkormányzati feladatok esetén hagyja meg a közérdekű célra hivatkozás lehetőségét. Változás továbbá, hogy a város, és községrendezés helyett a törvény a terület- és településrendezést határozza meg. Ennek indoka a törvénytervezet-hez fűzött miniszteri indokolás szerint, hogy az a területrendezési tervekben megjelenő, de az építési szabályzatokban még át nem vezetett egyes célok (pl. vállalkozási övezet, illetve az ott meghatározott létesítménye, mint a hulladékgazdálkodási létesítmény) megvalósítását is biztosítani lehessen.

Új célként jelenik meg a már több ízben említett 2. §-ban a nemzetközi szerződésben vállalt földcsere, valamint a fenntartható erdőgazdálkodás.

⁹ Dr. Vitányi István, a Fidesz frakció vezérszónokának beszéde a kisajátításról szóló T/3328. törvényjavaslat-ról

A törvény tehát egyrészt pontosítja, illetve összegzi az ágazati törvényben korábban is meghatározott célokat, úgy, hogy a feltételek részletezésével maradéktalanul megpróbálja biztosítani a tulajdonelvonás kivételességét. Ennek érdekében a törvény 4.§-a a-1 pontig meghatározza a közérdekű célok valamennyi tartalmi elemét.

5.2. A kisajátítás feltételei

A közérdekű célok meghatározása mellett fontos kiemelni a jogszabály harmadik szakaszát, mely meghatározza a kisajátítás konjunktív feltételeit. A kisajátításról szóló tvr. csak a második feltételt tartalmazta:

- a közérdekű cél megvalósítása nem lehetséges a tulajdon korlátozásával, vagy a közérdekű használati jog, vezetéki jog, telki szolgálat alapításában a tulajdonossal nem tudtak megállapodni, illetve az illetékes hatóság nem engedélyezte, és
- az ingatlant a kisajátítást kérő adásvétel útján nem tudta megszerezni, és
- csak az adott ingatlanon lehet megvalósítani a közérdekű célt, vagy több ingatlan közül, azon ingatlan esetén kerül sor a tulajdon „legkisebb” sérelmére, és
- a kisajátítással járó előny nagyobb, mint a tulajdonosnak az azzal okozott kár. Itt a jogalkotó meghatározza a kisajátítást lefolytató közigazgatási szervnek, hogy melyek azok a szempontok, amely alapján mérlegelnie kell – foglalkoztatás, terület, település fejlődése, szolgáltatások növekedése, valamint adott esetben a kulturális örökségvédelmi, természetvédelmi érték.

A fent felsorolt négy feltétel együttes fennállása esetén – illetve ha közérdekű cél fennáll – van helye kisajátításnak.

Fontos kitérni arra, hogy az adásvételi szerződés megkötését mikor kell meghiúsultnak tekinteni. A törvény három esetet említ:

- a kisajátítást kérő ajánlatát a tulajdonos vagy a kártalanításra jogosult személy a kézhezvételtől számított 30 napon belül nem fogadja el, illetve arra nem nyilatkozik
- ha a tulajdonos vagy a kártalanításra jogosult személye nem állapítható meg, illetve az ingatlan-nyilvántartásban az ingatlan tulajdonjogával összefüggésben perfeljegyzési jog van feltüntetve,
- ha a tulajdonos vagy a kártalanításra jogosult ismeretlen helyen tartózkodik, vagy felkutatása rendkívüli nehézséggel járna.

A korábbi kisajátításról szóló törvény a négy feltétel közül csak a másodikat tartalmazta, azt azonban szinte ugyanezzel a tartalommal.¹⁰

A törvény a kisajátítást kérők körét „egyenrangúvá” teszi, vagyis nincs akadálya annak, hogy az állam, az önkormányzat vagy harmadik személy a közérdekű cél megvalósítása érdekében – akár az önkormányzat vagy harmadik személy az államtól és fordítva – a szükséges ingatlant megszerezze. A törvény ezen rendelkezése lényegében az alkotmánynak a tulajdoni formák „egyenrangúságára” való előírását határozza meg. Szükséges azonban megjegyezni, hogy azokat az ingatlanokat, amelyek kizárólag állam tulajdonában lehetnek, értelemszerűen kisajátítással is csak az állam szerezheti meg –

¹⁰ Az új törvény plusz feltételként szabta meg a perfeljegyzési jog ingatlan-nyilvántartásba való bejegyzését, korábban elegendő volt, ha per volt folyamatban az ingatlan tulajdonjogával összefüggésben. Kt. 3.§ (2) b pontja

„az autópálya törvény kifejezetten kimondja, hogy az állam szerez tulajdont (a gyorsforgalmi utak az állam kizárólagos tulajdonában vannak) ugyanakkor az építetető az állam javára, de saját nevében ügyfélként vesz részt a kisajátítási eljárásban”.¹¹

5.3. A kisajátított ingatlanon fennálló jogok és ingatlanra feljegyzett tények jogi sorsa

Mint már korábbiakban többször említettem a kisajátítás ellentételeként kártalanítás jár, amely az esetek nagy többségében pénzbeli. A korábbi szabályozás szerint a pénzbeli kártalanítás esetén az ingatlanon fennálló jogok és az ingatlanra feljegyzett tények megszűnnek. A hivatkozott előírás alól a törvény kivételt tesz abban az esetben, ha a fennálló jogok a közérdekű cél megvalósítását nem akadályozzák, vagyis a közérdekű cél megvalósulása a fennálló jogok mellett is lehetséges. Lényegében a telki szolgálatom, a közérdekű használati jog, a vezetékjog, a szolgálatom és végül a bérletről lehet szó [Kt. 8. § (4) bekezdés]. A törvénytervezet indokolása szerint bizonyos esetekben az épület tulajdonjogának elvonása mellett nem szükséges a benne lévő lakások bérleti jogának megszüntetése. Az elővásárlási, visszavásárlási, vételi jog jogosultja, továbbá az ingatlanra bejegyzett jelzálogjog, végrehajtási jog, életjáradék jogosultja nem jogosult kártalanításra, ezek nélkül szűnnek meg. A Kt. eljárásról szóló rendelkezése azonban kimondja, hogy minden ingatlan-nyilvántartásból kitűnő jogosult – ideértve a már széljegyként feltüntetett jogszerzőt is –, valamint mindazon ingatlan-nyilvántartáson kívüli egyéb jogosult, akinek az ingatlanra vonatkozó jogát a kisajátítás érinti, ügyfélként vesz részt a kisajátítási eljárásban, tehát értesül róla. Így jogának biztosítására egyéb biztosítékot követelhet, amennyiben az veszélyeztetve van. A végrehajtási jogot külön tárgyalja a törvény, ezzel kapcsolatban kimondja, hogy a kisajátítási eljárást lefolytató közigazgatási szerv értesíti az illetékes bírósági végrehajtót, aki a végrehajtási törvény szerint megteszi a szükséges intézkedéseket. Korábbi szabályozás szerint a kisajátított ingatlanra vonatkozóan más személyt megillető jogok megszűnéséért és a jogok megszűnése miatt keletkezett kárért kártalanítás járt.¹² Arról is rendelkezik a törvény, hogy mi van abban az esetben, ha a kisajátított ingatlan lejárt esedékességű, elismert vagy végrehajtható követelés terheli, és ennek összege a kisajátítási kártalanítást meghaladja. Ebben az esetben az államigazgatási szerv határozatban csak a kártalanítás összegét állapítja meg, és bármely ügyfél kérelmére az összeg felosztásáról az államigazgatási szerv székhelye szerint illetékes bíróság rendelkezik. Erről a Ktvr. végrehajtásáról szóló rendelet is így rendelkezett. A csereingatlanról történő kártalanítás esetében a kisajátított ingatlanra vonatkozó jogok a csereingatlanra szállnak át azzal, hogy a bérleti, haszonbérleti, haszonélvezeti jog és a használati joga a jogosult kérelme alapján vihető át a csereingatlanra. A szabályozás a megszűnő és fennmaradó tények, jogok tekintetében annyiban új, hogy kimondja, a pénzbeli kártalanítás a zálogjog tárgyaként a kisajátított ingatlan helyébe lép.

5.4. Részleges kisajátítás

Amennyiben az ingatlan nem az egészét, hanem annak csak egy részét sajátítják ki, részleges kisajátításnak nevezzük. Továbbra sincs helye részleges kisajátításnak ak-

¹¹ 2007. évi CXXIII. tv. miniszteri indokolása

¹² Vhr. 40.§(2)

kor, ha a fennmaradó terület nagysága az adott településen megengedett legkisebb teleknagyságot nem éri el. A többi esetben a törvény nem mondja ki automatikusan a teljes kisajátítást, hanem szükséges hozzá a tulajdonos kérelme, amelyet legkésőbb a kisajátítási tárgyalás végéig be kell nyújtani. Ezek az esetek a következők:

- ha az ingatlan visszamaradó része az eredeti céljára használhatatlanná válik,
- az ingatlannal kapcsolatos jog vagy foglalkozás folytatása lehetetlenné vagy számottevően költségesebbé válik,
- ha a kisajátítást követően visszamaradó rész gazdaságos értékesítésére nem lenne lehetőség¹³

Szintén új szabályozásként jelenik meg a törvényben, hogy termőföld, erdőterület, védetté nyilvánított régészeti lelőhely, illetve műemlék kisajátításához, valamint védendő telepítése, védőfásítás és közérdekű erdőtelepítés céljára történő kisajátításhoz, külföldi állam tulajdonában álló ingatlan, bányászati célból, valamint honvédelmi célra igénybe vett kisajátításhoz a törvényben meghatározott különböző szakhatóságok előzetes engedélyét be kell szerezni. Az, hogy kinek kell – a kisajátítást kérőnek vagy a kisajátítást lefolytató közigazgatási szervnek – beszerezni a szakhatósági engedélyeket a Ket. szabályai irányadóak.

5.5. A kisajátítási kártalanítás

Véleményem szerint a közérdekű célok precíz, pontos megfogalmazása mellett, a másik legfontosabb kérdés, a kisajátítási kártalanítás. Ha már a tulajdonos nem akarta elidegeníteni a tulajdonát, de azt mégis törvényben meghatározott okok miatt kénytelen, akkor legalább ne sérüljön a „megfelelő vételárhoz való joga”, tehát megközelítőleg annyi pénz kapjon kisajátítási kártalanításként, amennyit „rendes” adásvétel esetén kapott volna. Azonban ez nem lehetséges, tulajdonképpen kivitelezhetetlen. A szerencsésebbek jobban járnak, mert lehet, hogy a közigazgatási intézkedésen kívül soha el nem adta volna az ingatlanát, de van aki pont az ellenkezője, például befektetésnek vette, valamilyen beruházást meg akar rajta valósítani, vagy tíz év múlva tízszer annyiért akarja eladni. Előbb említettek miatt elég nehéz szabályozni az azonnali, teljes és feltétlen kártalanítást.

Vizsgáljuk meg közelebbről, mit jelent az „azonnali, teljes és feltétlen” kártalanítás.

Az „azonnali” nem más, minthogy a kisajátítást elszenvedőnek a kisajátítási határozat meghozatalakor kézhez kell kapnia a közigazgatási szerv által meghatározott kisajátítási kártalanítást. Függetlenül attól, hogy indított, e a közigazgatási határozat ellen fellebbezési eljárást, hiszen ettől függetlenül a határozat közigazgatási szakban már jogerőre emelkedett. A kártalanítási összeget főszabályként egy összegben kell megfizetni, amely a kártalanításra jogosult számláját vezető pénzügyi intézet útján történik. A kisajátítást kérő a kifizetési kötelezettségét akkor teljesíti, amikor a számláját vezető pénzügyi intézet a számlát a kártalanítás összegével megterheli. A kisajátítási tervben megjelölt ingatlanra megkötött adásvételi szerződés alapján kifizetett vételár a kisajátítási eljárás során megállapított kártalanítással megegyezően adó- és illetékmentes, ide nem értve az

¹³ Szerintem itt is némi pontosításra lenne szükség, mert nem világos, hogy a jogalkotó mit ért gazdaságos értékesítés alatt, ki és mi alapján fogja eldönteni, hogy adott esetben van-e lehetőség gazdaságos értékesítésre.

általános forgalmi adót. Amennyiben a kisajátítást kérő ebben az időpontban nem jut a pénzéhez, akkor a Ptk. 301 § -a szerinti késedelmi kamatra jogosult.

Itt is előfordul – a polgári jogban ismeretes – több olyan eset, amikor kötelező bírói letéttel teljesíteni. Így bírói letétbe kell helyezni a kisajátítási kártalanítást akkor, ha a kártalanításra jogosult személye bizonytalan, a kártalanítási összeget nem veszi át, lakóhelye, székhelye ismeretlen; a kártalanításra jogosultak között a jogosultság vagy az összeg felosztása tekintetében vita van, az ingatlan terhelő valamely követelés vitás, vagy sorrendi tárgyalás tartására van szükség.¹⁴

A „feltétlen” annyit jelent, hogy feltételt nem lehet a volt tulajdonosnak szabni ahhoz, hogy hozzájusson a kártalanításhoz.

Nem hiába hagytam hátra a „teljes” megvizsgálását, hiszen korábban már kifejtett véleményem szerint ez a legnehezebb. Ez nem jelentene mást, mint az ingatlan helye szerint kialakult szokásos forgalmi értéket. Ezt a közigazgatási hivatal természetesen szakértő bevonásával tette és teszi meg. A korábbiakhoz képest a szakértőkkel kapcsolatosan hoz egy újítást a törvény, nevezetesen azt, hogy most már csak igazságügyi szakértőt lehet kirendelni a forgalmi érték megállapításához.¹⁵ Ez alól egy kivételt enged a törvény, azoknak a szakértőknek, akik a Kt. hatálybalépésekor (2008. január 01.) kisajátítási ügyekben szakértőként jártak el, ettől az időponttól számított egy évig még kirendelhetők szakértőként.¹⁶ Nyilvánvalóan jobb, hogy a törvény kimondja az igazságügyi szakértő kötelező alkalmazását.¹⁷ Ugyanis, ha a kártalanítási összeg tekintetében bírósági felülvizsgálati eljárásra kerül sor, ahol kéri szakértő kirendelését a felek, akkor már két igazságügyi szakértői vélemény van birtokában a bíróságnak.

Ez valamennyi ingatlan tekintetében irányadó. E törvény a korábbihoz képest már sokkal pontosabbá teszi a forgalmi érték meghatározását, hiszen különböző támpontokat ad a szakértőknek. Korábban ez nem volt törvényben lefektetve, hanem a bírói gyakorlat, valamint a Legfelsőbb Bíróság Közigazgatási Kollégiumának 30. állásfoglalása tartalmazta, amely nem volt elegendő. Szükségesnek tartok megemlíteni néhány olyan bírósági döntést, melyből a szakértők „táplálkoztak” – már ha ismerték ezeket a döntéseket.

Az 1978. évi 474. számú döntés rögzítette, hogy „a kisajátított telek értékét valamennyi számba jöhető tényező gondos mérlegelésével kell megállapítani. A kártalanításnál figyelembe kell venni a hosszabb idő – legfeljebb 5 év – alatt széles körben kialakult forgalmi értéket is, amelyet megfelelő számú, az értéket befolyásoló tényezők szempontjából hasonló vagy hasonlítható, pontosan megjelölt ingatlanok forgalmi adatai alapján lehet megállapítani.”

A BH.1978. évi 379. számú döntés rámutatott arra, hogy a hosszabb idő alatt szélesebb körben kialakult forgalmi értéket az azt befolyásoló tényezők szempontjából összehasonlításra alkalmas ingatlanok konkrét forgalmi adatai alapján kell megállapítani.

A BH.1978. évi 473. számú döntés kiemelte, hogy a megfelelő kártalanítás megállapításánál nem a pillanatnyi és esetleges helyi konjunkturális viszonyok a döntőek, hanem a jogszabályban felsorolt együttesen mérlegelendő tényezők.

A BH.1979. évi 64. számú döntés értelmében telek kisajátítása esetén a kártalanítási összeg meghatározásánál kiemelkedő jelentősége van a rendeltetésnek és a beépítési le-

¹⁴ Kt. 21. §

¹⁵ Kt. 25. § (3) b,

¹⁶ Kt. 41. § (4)

¹⁷ Az igazságügyi szakértők tevékenységéről a 2005. évi XLVII. törvény rendelkezik

hetőségnek. A beépített ingatlan értéke nem szükségszerűen azonos az ingatlan alkotó részei értékének összegével. Az ingatlan, mint egységes egész értéke az alkotó részek arányosságától, elhelyezkedésének rendjétől, használatosságától, egymással való összefüggésének szempontjaitól függően is alakul.

A BH.1979. évi 361.I. számú döntés szerint a kisajátított telek értékének meghatározásánál a beépítési lehetőség szempontjából figyelembe kell venni azt az építési tilalmat és korlátozást is, amelyet nem a kisajátítási cél megvalósítása érdekében rendeltek el.

A BH.1978. évi 243.II. számú döntés kiemelte, hogy törekedni kell arra, hogy az azonos területen történt kisajátítás esetén a volt tulajdonosok arányos kártalanításban részesüljenek.

A BH.1983. évi 356.I. számú döntés rámutatott arra, hogy a kisajátítási kártalanítási összeg megállapításánál nem lehet helye az egymás melletti ugyanazon tulajdonosok tulajdonában lévő ingatlanok egybefoglalásának és egységes értékelésének.

A BH.1984. évi 445.I. számú döntés rögzítette, hogy a tulajdonosnak a kisajátított ingatlanért megfelelő kártalanítást kell kapnia, amelynek összegét a jogszabályban meghatározott tényezők együttes mérlegelésével kell megállapítani. Ennek során a bíróságnak arra is figyelemmel kell lennie, hogy azonos adottságú ingatlanok kisajátításáért járó kártalanítás összegének kiszámításánál azonos elvek érvényesüljenek.

A gyakorlat alapvetően nem volt rossz, csak zavart keltett az, hogy ezek a szabályok nem voltak egy helyen leírva, és nem voltak jogszabályba lefektetve. Ezt próbálja megváltoztatni az új törvény, melyben szerintem még mindig vannak hiányosságok. Rögzíti, hogy összehasonlításra alkalmas ingatlanokat kell figyelembe venni, ha pedig ilyen nincs, akkor az ingatlan értékére kiható releváns szempontokat ad meg: településen belüli fekvés, közművekkel való ellátottság vagy közművek bevezethetőségének a lehetősége, besorolása, beépíthetősége, a helyi rendezési tervek előírásai, termőföld esetén művelési ág, a földminősítés szempontjai. De vajon elegendő a szakértőknek ez a körülírás? Például számba kell-e venni a konjunkturális lehetőségeket? Azt, hogy a kisajátítási cél megvalósulásával általában kedvező hatások következnek be az ingatlanpiacon az adott településen. Véleményem szerint természetesen figyelembe kellene venni, miután e tényezők mind a kisajátítandó, mind pedig a ki nem sajátított ingatlanok értékeire értéknövelő hatással járnak, így ez által méltánytalan lenne azt az adott ingatlan tekintetében figyelmen kívül hagyni. Arra sem ad választ a jogalkotó, hogy az ingatlan milyen forgalmi értékét kell figyelembe venni? Huzamosabb ideje kialakult forgalmi értéket, vagy akár az esetit is. Kérdésként merül fel bennem az is, hogy a bíró mi alapján tudja eldönteni, hogy helyes-e a szakvélemény, vagy ha két szakértői vélemény van, akkor mi alapján voksol egyik vagy másik mellett? Álláspontom szerint indokolt az eseti értékek figyelembevétele is, azért, mert kétség kívül kényszerintézkedésről van szó, a tulajdonos akár anyagi, üzleti vagy érzelmi okokból (pl.: örökség) nem akar megválni ingatlanától, s a kártalanításnak, indokolt esetben e tényezőkre is figyelemmel kellene lennie. Elvárható a tulajdonos ez irányú kötődésének ellentételezése, tényezők beszámítása, mert ezektől a lehetőségektől, kapcsolatoktól véglegesen, örökre, akaratán kívül elszakad. Nézetem szerint a kártalanítás összegének e szempontokat tükröznie kell. Fent említett aggályaim miatt, szerintem a törvény itt is pontosításra szorulna.

Jelenleg a szakértői vélemény elkészítésében a szakértők segítségére van még a 25/1997 (VIII.1.) a termőföldnek nem minősülő ingatlanok hitelbiztosítéki értékének meghatározására vonatkozó módszertani elvekről szóló PM rendelet, valamint az Európai Ingatlanértékelők Szövetsége által kiadott egységes európai értékelés (TEGOVA).

A törvény új szabályozást vezet be azon a területen is, hogy mely esetekben nem jár kártalanítás a tulajdonosnak. Két esetet határoz meg, az egyik, ha az építést vagy lebontást elrendelő határozat a későbbi bontás esetén a kártalanítást kizárta, a másik pedig, ha az építésügyi hatóság elrendelte a bontást a tulajdonos költségén. Ebben az esetben a lebontott épület anyagát a tulajdonos elviheti. Szintén új szabályozásként jelenik meg az ingatlan bontási anyagainak elvitelének lehetősége, ha arra a kisajátítást kérő nem tart igényt. Ebben az esetben a kártalanítás összegéből le kell vonni az elszállított bontási anyag értékét úgy, hogy a bontási költségeket nem lehet a kártalanítás terhére figyelembe venni. Ugyanúgy vonatkozik ez a szabályozás az épület tartozékaira is.

Többlétszabályt határoz meg a törvény akkor, ha a kisajátítás következtében faállomány vagy más élő növényzet kitermelése válik szükségessé, valamint ha a kisajátított ingatlan erdő.¹⁸

Eddig a pénzbeli kártalanításról volt szó részletesebben, azonban kártalanítás csereingatlanral is lehetséges, ha abban a kisajátítást kérő és a tulajdonos megegyezik. Amennyiben a csereingatlan értéke nagyobb, mint a kisajátított ingatlanért járó kártalanítás, a különbözetet a tulajdonos köteles megfizetni.¹⁹ Ha pedig a csereingatlan értéke kisebb, mint a kisajátított ingatlané, akkor a különbözetet a kisajátítást kérőnek kell megfizetnie kártalanítás formájában.

5.6. Ingatlan használatjának kártalanítása

Nem csak a tulajdonos kártalanításáról beszélhetünk, hanem a használóról is. Amennyiben a kisajátított ingatlanban lévő lakásban vagy nem lakás céljára szolgáló helyiségben lakik használó, akkor részére cserélakást, helyiséget kell biztosítani. Ahhoz, hogy a cserélakás mikor megfelelő, a lakások és helyiségek bérletéről szóló jogszabály rendelkezéseit kell figyelembe venni.²⁰ A cserehelyiség akkor alkalmas, ha ugyanazt a tevékenységet hasonló körülmények között tudja tovább folytatni a használó. Nem kell cserélakást adni akkor, ha :

- a használó ezen igényéről lemond, legkésőbb a kisajátítási tárgyaláson,
- a használó tulajdonában, ugyanabban a közigazgatási helyiségben beköltözhető lakás van,
- a jogcím nélküli használó másik lakásra – törvény rendelkezése alapján – nem tarthat igényt.

Cserehelyiség esetén, akkor sem kell cserehelyiséget biztosítani, ha a helyiség használója legkésőbb a kisajátítási tárgyaláson nyilatkozik arról, hogy tovább nem kívánja folytatni a tevékenységet. Természetesen ezekben az esetekben – leszámítva a jogcím nélküli használatot – a használó részére pénzbeli kártalanítás jár.

¹⁸ Kt. 10. § (7) „Ha a kisajátítás következtében faállomány vagy más élő növényzet kitermelése válik szükségessé, ezt a tulajdonos elvégezheti. Ebben az esetben a faanyag (más élő növényzet) értékét az ingatlan értékének megállapítása során figyelmen kívül kell hagyni.”

Kt. 10. § (8) „Ha a kisajátított ingatlan erdő, és a kisajátítás évre vonatkozóan az erdőgazdálkodó rendelkezik az erdészeti hatóság engedélyével az erdei haszonvételek gyakorlására, lehetőség szerint lehetővé kell tenni a haszonvételek gyakorlását.

¹⁹ Kt. 13. § (3) „A különbözet megfizetése alól indokolt esetben – a kisajátítási határozatban – mentesítés, továbbá fizetési kedvezmény adható.”

²⁰ 1993. évi LXXVIII. tv.

5.7. Egyéb jogok megszűnéséért járó kártalanítás

Az egyéb jogok megszűnéséért is járhat kártalanítás, vagyonkezelői jog, földhasználati jog, haszonélvezeti jog, melyet a törvény szintén szabályoz.

A vagyonkezelői jog megszűnéséért abban az esetben jár kártalanítás, ha annak megszerzésére ellenérték fejében került sor, ekkor meg kell téríteni az időközbeni állagmegóvó és értéknövelő munkákat is. Ha ingyenesen szerezte a vagyonkezelői jogot, akkor az állagmegóvó, értéknövelő munkákért csak akkor jár kártalanítás, ha az nem költségvetési forrásból történt. A földhasználati jogot visszterhesen szerző jogosult az ellenértékre, valamint az állagmegóvó, értéknövelő ráfordításokra, amelyet természetesen a telek tulajdonosánál a kártalanítási összegből le kell vonni. Ha ingyenesen szerezte, akkor csak az állagmegóvó és értéknövelő ráfordítások megtérítésére tarthat igényt. A megszűnő haszonélvezeti jogért is jár kártalanítás, melynek meghatározásához a törvény pontos támpontokat ad (pl.: figyelembe kell venni a haszonélvezeti joggal terhelt ingatlan jellegét, haszonélvezeti jog gyakorlásának módját, a jogosult személyi körülményit). Itt meghatároz a törvény egy minimumot és maximumot, azaz, hogy „a haszonélvezetért járó kártalanítás nem lehet kevesebb az illetékekről szóló törvény alapján, a vagyoni értékű jogok megszerzése után fizetendő illeték számításának alapján, de nem érheti el azt az összeget, ami haszonélvezeti jog fennállása hiányában a tulajdonos részére kártalanításként járna.

5.8. Gazdálkodó szervezeteket érintő kisajátítás szabályai

Miután a kisajátítás nem csak természetes személyt, hanem gazdálkodó szervezetek gazdasági, üzleti tevékenység céljaira használt ingatlanait is érintheti, a törvény most már ezt is szabályozza. Ha jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdálkodó szervezet, egyéni vállalkozó vagy mezőgazdasági őstermelő vállalkozás céljára használt ingatlanát érinti, meg kell téríteni a kisajátítás következtében szükséges üzemátszervezés, üzemáttelepítés és költözködés költségét; a kisajátítás által okozott kárt (például termeléskiesés, a tevékenységnek a kisajátítási eljárás miatti szüneteléséből adódó bevételkiesés, többletköltségek), illetve egyéb fizetési kötelezettségeket. A kisajátítással kapcsolatos értékvesztést is meg kell téríteni.²¹ Értékvesztésként kell megtéríteni különösen a mezőgazdasági művelés alatt álló ingatlan esetében a lábon álló és függő termés értékét, ha az a birtokbaadás időpontjában már megállapítható, ennek hiányában a folyó gazdasági év várható termésének értékét; erdő esetében a lábon álló faállomány értékét; az ingatlan egy részének kisajátítása esetén a visszamaradt ingatlanrész értékének csökkenését. (A lábon álló és függő termés értékéből, illetőleg a folyó gazdasági év várható termésének értékéből le kell vonni az elmaradt mezőgazdasági munkák költségét.) Ez tulajdonképpen nem más, mint a kár összefüggésében az elmaradt haszon.²²

A kisajátítással kapcsolatos költségként meg kell téríteni mező- és erdőgazdasági művelés alatt álló ingatlan esetében a folyó gazdasági évben elvégzett mező- és erdő-

²¹ Kt. 18.§

²² Kt. 19.§

gazdasági munkák költségét és az egyéb ráfordítások költségét; a kisajátított épületben levő lakás (nem lakás céljára szolgáló helyiség) és a cserelakás (cserehelyiség) bérleti díja közötti ötévi különbözetet; az egyéb, indokolt és igazolt költségeket.²³

5.8. A kisajátítási eljárás

Miután tanulmányomban polgári jogi szempontból igyekeztem megközelíteni a kisajátítás jogintézményét, a kisajátítási eljárás leírására szintén ebből a szempontból fektetnék hangsúlyt, hiszen ez már inkább közigazgatási jogi terület. Nincs változás a kisajátítási eljárást lefolytató hatóság tekintetében. Kisajátítási ügyekben a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL törvény alapján a Kormány általános hatáskörű területi államigazgatási szerve jár el, amely az eljárást kérelemre folytatja le. A kérelemben meg kell jelölni a kisajátítás célját, a tevékenység, a beruházás határidejét, illetve ütemezését, melyeket később a kisajátítási határozat is tartalmazni fog. A határidő megjelölése nagyon fontos, mivel ha a kisajátítást kérő ezen időn belül azt nem teljesíti, az ingatlan korábbi tulajdonosát visszavásárlási jog illeti meg. Ezen a területen végre meghozta a várt újítást a jogszabály, ugyanis a korábbi tvr. ebben az esetben elővásárlási jogot biztosított a volt tulajdonos számára. Logikus, hogy a korábbi szabályozás nem volt jó. Az elővásárlási azt jelenti, hogy ha valaki el akarja adni a tulajdonát, akkor harmadik személytől az arra kapott vételi ajánlatot az elővásárlási jogosulttal közölni kell. Ha a jogosult ugyanazon feltételek mellett elfogadja az ajánlatot, akkor köztük létrejön a szerződés. Ha ezt a kisajátítás esetére lefordítjuk, azt jelenti, hogy a kisajátítás időpontjában a volt tulajdonos kapott egy meghatározott összegű kártalanítást. Ezután a kisajátítást kérő nem fejezte be határidőben kisajátítási célként megjelölt beruházást, ez idő alatt emelkedett az ingatlan ára, akkor ezen áron kellene megvennie a volt tulajdonosnak az ingatlant. Sokkal jobb a jelenlegi szabályozás, ahol már a kártalanítási összeg fejében biztosítja a volt tulajdonosnak ingatlana visszaszerzését.

A törvény előírja a kérelem tartalmával és mellékleteivel összefüggő követelményeket. A törvény ugyanakkor nem mondja ki, hogy a kérelemhez csatolni kell a tulajdoni lap másolatot. Figyelemmel azonban az ingatlan-nyilvántartásról szóló 1997. évi CXLI. 66. §-ára,²⁴ a tulajdoni lap továbbra is szerves kelléke a kisajátítási eljárásnak, a hatóság által történő beszerzésére kötelezően kerül sor.

A polgári jog szempontjából fontos még a terület birtokbaadása, annak időpontja, amely a korábbi szabályozáshoz képest nem változott. A kisajátított ingatlant a jogerős kisajátítási határozatban meghatározott időpontban kell birtokba adni, akkor, ha a kártalanítási összeget az arra jogosultnak megfizették. Ha mezőgazdasági területről van szó, akkor a birtokbaadás időpontja csak kivételesen fontos okból eshet a betakarítás előtti időpontra, de ilyen esetben is lehetővé kell tenni, hogy a tulajdonos a terményt betakarítsa. A birtokbaadási eljárását a törvény pontosan körülírja. Nem rendelkezik azonban arról a törvény, hogy mi van abban az esetben, ha a kisajátítást kérő – a tulajdonos hozzájárulása nélkül – már a kisajátítási kérelem benyújtását megelőzően vagy azt követő-

²³ Kt. 20.§

²⁴ „az ingatlan-nyilvántartás tartalmát kötelezően kell használni és az ingatlanügyi hatóság a bíróságok, ügyészségek, a helyi önkormányzatok és más közigazgatási hatóságok részére az ingatlanokkal kapcsolatos hatósági feladatok ellátásához – a külön jogszabályokban meghatározott feltételekkel – biztosítja az ingatlan-nyilvántartás tartalmának megismerését”.

en, de még a közigazgatási határozat jogerőre emelkedése előtt veszi birtokba a kisajátítási kért ingatlant. A Kt. 21. § (5) bekezdése annyit tartalmaz, hogy ha a kisajátítási határozat jogerőre emelkedése előtt megtörtént a birtokbaadás, akkor a késedelmi kamat a kártalanítás után attól az időponttól kezdve jár. De mi történik abban az esetben, ha nincs birtokbaadási jegyzőkönyv? Tehát nem birtokbaadták, hanem önkényesen birtokba vették? Birtokháborítást von maga után?²⁵ Véleményem szerint mindenképpen, ha megvalósul a kisajátítás, ha nem, mert a kisajátítási eljárást megelőzően is lehetőség van a birtokbavételre, de kizárólag birtokbaadási jegyzőkönyvi okirattal. Birtokbaadási jegyzőkönyv hiányában megvalósul a birtokháborítás törvényi tényállása, mert a jelölt okirat kötelező tartalmi eleme a kisajátítási eljárásnak. Miután a törvény csak előmunkálatok elvégzését engedi meg szigorú feltételekkel, a kisajátítás előtt²⁶, nem ártana jogellenes birtokbavétel esetét is szabályozni a törvényben.

Ha a kisajátítási tárgyaláson a kisajátítást kérő és az érintett ügyfelek egyezségeket kötöttek, amely összhangban van az igazságügyi szakértő által meghatározott összeggel, akkor ezt a közigazgatási szerv, mint jóváhagyott egyezségeket határozatba foglalja. Ezt az egyezségeket a Ptk. szerződési nyilatkozatok megtámadására vonatkozó szabályai szerint (Ptk. 234–238. §) lehet megtámadni.²⁷

Rendkívül fontosnak tartom megemlíteni az eljárási szakaszból a kisajátítási határozat felülvizsgálatának új, kibővített szabályozását. A kisajátítási határozat ellen közigazgatási úton fellebbezésnek helye nincs, csak a határozat bírósági felülvizsgálatát lehet kérni, amelyben az ingatlan fekvése szerint illetékes megyei bíróság jár el. Az eljárásra a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. tv. XX. fejezetének rendelkezései az irányadók, e törvényben leírt eltéréssel. Ezek a következők:

- a pert a kisajátítást kérő ellen is meg kell indítani,
- a bíróságnak a keresetlevél beérkezésétől számított 45 napon belül tárgyalást kell tartania,
- a bíróságnak három hónapon belül jogalap tekintetében közbenső ítéletet kell hoznia, kivéve, ha igazságügyi szakértő kirendelése szükséges, és az ügy bonyolultsága miatt a szakértő ennyi idő alatt kötelezettségét nem tudja teljesíteni, illetve, ha a bíróság a keresetet elutasítja. Az első fordulat nyilván azt feltételezi, hogy a kisajátítási határozatot mind a jogalap tekintetében, mind a kártalanítási összeg tekintetében vitatják.²⁸ Kisajátítási perekben általában a kártalanítási összeg megállapítására rendelnek ki szakértőt, de kirendelhető jogalap tekintetében is, bár még ilyenrel nem találkoztam. Számomra nem világos, hogy mindkét esetre vonatkozik, e a szabályozás, vagy csak a jogalap tekintetében kirendelt szakértő esetén nem hozhat közbenső ítéletet a bíróság. Véleményem szerint, ha az összecszerűség megállapítása bonyolult, miért ne lehetne közbenső ítéletet hozni? Ez a kérdés továbbra is nyitott.
- főszabály szerint a bíróság a közigazgatási határozatot megváltoztathatja, kivéve, ha a közigazgatási szerv a kisajátítást kérő kérelmét elutasította azzal az indoklással, hogy nincs helye kisajátításnak, és ez jogszabályt sért, ebben az esetben ezt a határozatot a bíróság hatályon kívül helyezi, és új eljárásra utasítja a közigazgatási szervet,

²⁵ Ptk. 188. §

²⁶ Kt. 38–39. §

²⁷ Kt. 29. § (3)(4)

²⁸ Dr. Petrik Ferenc: Kisajátítási jog, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2008. 191–204.

- a bíróság kérelemre rendelkezhet az ideiglenes birtokbaadásról akkor, ha az igazságszaki szakértő által megállapított kártalanítási összeg kifizetését a kisajátítást kérő a birtokbaadással egyidejűleg vállalja.

Amennyiben a bíróság a közigazgatási határozat végrehajtását felfüggeszti, ez kizárja az ingatlan tulajdonjogának átszállását.²⁹

A kisajátítási határozat ellen benyújtott felülvizsgálati kérelem, jelenleg már nincs halasztó hatállyal a határozat végrehajtására. Az ügyfél a kereseti kérelmében kérheti a végrehajtás felfüggesztését. Itt a bíróságnak figyelemmel kell lennie arra, hogy a végrehajtást követően az eredeti állapot helyreállítható-e, vagy a végrehajtás felfüggesztése nem okoz-e nagyobb károsodást, mint amilyennel a végrehajtás felfüggesztésének elmaradása járna. Nyilvánvalóan, a felfüggesztés iránt benyújtott kérelmet megfelelően indokolni kell.³⁰

6. Összegzés

Tanulságként megállapítható, hogy az új kisajátítási és közigazgatási eljárási törvény ez irányú rendelkezései sokkal tisztább, átláthatóbb, egyértelműbb képet adnak a kisajátítás anyagi és eljárási szabályozásáról és végrehajtásáról. Azonban a tanulmányban felvetett aggályaim feltehetően továbbra is okot fognak szolgáltatni a nézeteltérések peres rendezésére. Az említett kifogások, vélhetően, meg fognak jelenni a jogalkalmazásban. A kisajátítási törvény hatályba lépése óta igen rövid idő telt el ahhoz, hogy gyakorlati példákön tudnám elemezni annak tapasztalatait, úgy, hogy azokból lényeges következtetéseket vonhassunk le. Ehhez véleményem szerint – főként a kisajátítással kapcsolatos befejezett bírósági ügyek alacsony számát tekintve – még hosszabb időnek kell eltelnie.

ZSÓFIA KAPRINAY

THEORETICAL AND PRACTICAL QUESTIONS OF THE EXPROPRIATION

(Summary)

Lately, in Hungary thousands of people were involved in proceedings concerning expropriation in connection with the rapid development of the road-network, the construction of motorways and with the realization of settlement-development objects. Accordingly, the chosen subject was not only current at the past but it is also highly current at the present. The subject is also current from the aspect that the Statutory Rule on Expropriation, which is being in force for around thirty-four years, was overruled by the legislator and a new Act, which is suitable for the present social and economic situation,

²⁹ Kt. 31–32.§

³⁰ Ket. 110. (1)

was created. This act, Act CXXIII of 2007 on Expropriation, has entered into force on 1st of January, 2008. This study aims to present the new characteristics and the theoretical and practical issues of this Act. In comparison with the previous regulation the provisions of the new Procedural Act on Expropriation and on Public Administration provide much more transparent and clearer view on the substantive and procedural regulation and execution of the expropriation. It is expectable that the objections mentioned in the study are going to appear in the law enforcement. Very little time has passed since the new act on expropriation has entered into force so it is hardly possible to analyze the observations on practical examples and to reach essential conclusions; to this, according to my opinion, much more time has to pass – mostly because of the small number of the decided court cases concerning expropriation.

KISS AMARILLA

A tengeri kalózkodás nemzetközi jogi megítélése, különös tekintettel a Szomália partjainál folyó eseményekre

Bevezetés

A kalózkodás története hosszú múltra tekint vissza, a 20. század elejére azonban ez a jelenség szinte teljesen eltűnt, azonban az 1980-as évekre újra felerősödött. Először a Malakka-szoros környékén, majd a kilencvenes évektől az Ádeni-öböl térségében is, így az IMO¹ is elkezdett a kérdéssel komolyan foglalkozni. Jelentéseiből kiderül, hogy a kalózkodás illetve a különböző hajók ellen elkövetett fegyveres rablások száma az utóbbi időben megemelkedett, amely nagy veszélyt jelent a hajózás biztonságára nézve és a világ összes óceánját érinti. Jelenleg négy fő övezetet tartunk számon gócpontként: Dél-Kínát, a Malakka- illetve Szingapúri-szorost, a Guineai-öblöt és Afrika szarvát.

Szomália esetében például a kalózkodás következményeképpen a helyi fizetőeszköz közel 80%-ot veszített értékéből, ezenkívül a Világ Élelmezési Program (WFP) szállítmányai sem tudnak célba érni a szárazság sújtotta területekre, ahol az élelmiszer-segély nélkülözhetetlen lenne. (Szomália egyébként a világ leginkább segélyfüggő állama.)

A tengeri kalózkodás kérdése valójában a nemzetközi jog egy gondosan leszabályozott területét jelenti, amely szabályok azonban sokszor kudarcot vallanak a gyakorlatban. Ha mélyebbre ásunk, kiderül, a kidolgozott fogalmak, szabályok konkrét élethelyzetben nem tökéletesen alkalmazhatók, esetleg idejétmúltak és átértelmezésre, netalán bővítésre szorulnak.

Ezért fontosnak találom, hogy a kalózkodás történetét vázoljam, hiszen például a kalózkodással kapcsolatosan találkozhatunk először az univerzális joghatóság első megnyilvánulásával.

A hatályos szabályozás ismertetése után kitekintést teszek a Szomália partjainál folyó eseményekre. Az itt folyó kalózkodás speciális, más okok motiválják, mint a világ többi részén tevékenykedő kalózokat. Valójában nem is önálló jelenségről beszélhetünk, hanem a Szomáliában fennálló krízis egy újabb megnyilvánulási formájáról van szó. Ezért az általam választott téma igazából Janus-arcú, mivel a kalózkodást egészen más okok motiválják. Ebben a tanulmányban elsősorban a tengei kalózkodás általános kérdéseivel kívánok foglalkozni. Szomáliára vetítve, nem elhanyagolva mindazokat az okokat, amelyek kiváltják ezt a jelenséget.

¹ International Maritime Organization vagy Nemzetközi Tengerészeti Szervezet

I. A tengeri kalózkodás múltja és jelene

I.1. A kalózkodás történetének áttekintése

A kalózkodás azóta jelen van a történelemben, amióta az embereknek módjában állt a tengerek és óceánok vizein is kereskedelmi útvonalakat létesíteni. Az első írásos emlékek a Kr.e. 13. századból származnak.

Amikor a rómaiak leigázták a görögöket, azok minden hajót, amely akár élelemmel vagy fegyverrel a rómaiakat segítette, megtámadtak.² Egyik, az Égei-tengeren tett utazása során magát Julius Caesart is foglyul ejtették kalózkodók.³ Majd Kr.e. 67-ben megszületett a Lex Gabinia, amely már konkrétan foglalkozott a kalózkodás kérdésével.

A középkori Európa hírhedt kalózkodói a vikingek voltak, akik egészen Észak-Afrikáig jutottak. A Földközi-tenger partvidékét pedig a muszlim kalózkodók vonták ellenőrzésük alá.

Fontos leszögezni, hogy kalózkodók alatt ebben az időben olyan magánszemélyeket (*privateer*) értettek, akik felfegyverzett hajójukkal az ellenséges hajókat megtámadták, elfoglalták háború idején. A hajók kifosztását semmilyen módon sem szankcionálták, mivel mindezt az állam felhatalmazása, esetleg védelme alatt tették (az uralkodó kalózkleveleket bocsátott ki), tekintve, hogy a háború alatt ilyen módon is gyengítették az ellenséget. Az emberölés azonban ekkor is tilalmazott volt. Azonban gyakran előfordult, hogy a háború befejeződött, és a hajók továbbra is folytatták ezt a tevékenységet. Mivel ez már jogellenesnek minősült, az elkövetők bíróság elé kerültek.

Az ilyen állami felhatalmazással rendelkező kalózkodók elnevezése a *privateer* illetve a francia eredetű *corsaire*. Ma a kalózkodókra a *pirate* kifejezés használatos, amely valójában tengeri rablót jelent).

A kalózkodással kapcsolatos elméleteket először Cicero kérdőjelezte meg, első ízben ugyanis ő alkalmazta kalózkodókra a *hostis humanis generis* megnevezést, az egész emberiség ellenségének minősítve őket.⁴

Később ezt *Gentili* is átvette⁵, és mivel a kalózkodók az emberiség ellenségének számítottak, az ókori nézőpont, miszerint a kalózkodókra is alkalmazhatók a háború szabályai, megdőlt, hiszen egyetlen szuverén állam sem adhat felhatalmazást más ember életének vagy tulajdonának elvételére. A kalózkodás tehát jogellenes cselekmény, amelyet minden állam a saját büntetőtörvénykönyvében tilalmazott.

Ezen gondolat mentén haladva azonban belátható, hogy joghatósági problémák merülnek fel, hiszen ezáltal egy adott állam a belső jogát kiterjeszthette a nyílt tengerre is vagy akár egy másik állam belső jogával is ütközhetett. A problémát *Grotius* oldotta meg, véleménye szerint ugyanis egy állam belső büntetőjogát a nyílt tengernek csakis azon területeire lehet kiterjeszteni, amelyet az adott állam okkupált.⁶

² PATHAK, MONICA: *Maritime violence: Piracy at sea & marine terrorism today*, Windsor Rev. Legal & Soc. Issues, Vol. XX, 2005., 67.

³ H.E. JESUS, JOSÉ LUIS: *Protection of Foreign Ships against Piracy and Terrorism at Sea*. Legal Aspects, Int'l J. Marine and Coastal L., Vol. 18, No 3, Kluwer Law International, 2003. 364.

⁴ DUBNER, BARRY HART: *The Law of International Sea Piracy*, The Hague, Martinus Nijhoff Publishers, 1980. 42.

⁵ *De Lure Belli Libris Tres* c.munkájában

⁶ PATHAK, MONICA: 67.

A 16. század végére Anglia vált a legnagyobb európai tengeri hatalommá, így az általuk alkalmazott szabályok nemzetközileg is elfogadottá váltak.⁷ Az angliai törvények értelmében például nem számított bűncselekmények, ha írásban kötött szerződés alapján bizonyos értéktárgyakat elvisznek a hajóról, de az áldozatok illetve az elkövető nemzetiségéről hallgattak a szabályok”, Rubin⁸ értelmezésében, ha mindez angol felségterületen történik, rablásnak minősült.

Kiemelendő az 1856. évi párizsi tengerjogi deklaráció, amelyben kimondták, hogy a kalózkodásra nem lehet állami felhatalmazást adni.

A kalózkodásra vonatkozó szabályok a fentiek alapján nagyrészt csak a nemzetközi szokásjogban léteztek egészen a 20. századig, ekkor születettek csak ugyanis erre vonatkozó egyezmények. Ebben jelentős szerepet játszott a harmincas években a Harvard Research Group, amely úgy találta, hogy a kalózkodás az egyetemes joghatóságba tartozó kérdés.⁹ Ebben az időben még a nyílt tenger bármely nemzetközi övezetet jelentette, mivel nem létezett a mai felosztás, amely alapján ezek (csatlakozó övezet, kontinentális talapzat, kizárólagos gazdasági övezet) az államterület tartozékainak minősülnek. Az ő munkájuk képezte a Nemzetközi Jogi Bizottság tevékenységének alapját.

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1955-ben a harvardi eredményekre¹⁰ alapozott tervezetnek elkészítésekor. A Bizottság szűkíteni kívánta a kalózkodás fogalmát, továbbá javaslatot tettek arra, hogy egyetlen kalózhajó se veszíthesse el a honosságát, kivéve, ha a honos állam törvényei így rendelik. A javaslat arra is kitért, hogy a kalóz tevékenység csak magán illetve kereskedelmi hajók vonatkozásában valósulhat meg, továbbá, hogy a kalózkodás fogalmi elemének tekinti, hogy az nyílt tengeren történjék.

Ezt a tervezetet 1958-ban, Genfben fogadták el, így született meg az Egyezmény a Nyílt Tengerről, amelyet Magyarországon az 1963. évi 6. tvr. hirdetett ki.

Ezt szinte változatlanul foglalta magába az 1982-ben, Montego Bay-ben elfogadott részletesebb egyezmény, az *Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye*.¹¹ Létrejötténél szerepet játszott, hogy az 1970-es években fokozódott a kalóztámadások száma (elsősorban a Malakka-szorosnál), amit az IMO sem hagyhatott figyelmen kívül.

Ezután, 1988-ban született *A Tengeri Hajózás Biztonsága elleni Jogellenes Cselekmények visszaszorításáról szóló Nemzetközi Egyezmény* (továbbiakban *SUA*¹²) vagy más néven Római Egyezmény, amely az 1982-es Tengerjogi Egyezménnyel ellentétben már nemcsak a nyílt tengerhez köti a kalózkodás fogalmát.

1.2. A tengeri kalózkodás fogalma, szabályai

A fent említett tengerjogi egyezmény (UNCLOS) 100. cikkében együttműködést vár az államoktól a kalózkodás leküzdése érdekében, az ehhez fűzött kommentár kihangsúlyozza, hogy az együttműködési kötelezettség be nem tartása nemzetközi jogi kötelezettségszegésnek minősül.

⁷ 1535. és 1536. évi Statútum

⁸ RUBIN, ALFRED P.: *The Law of Piracy*. Irvington Hudson, Transnational Publishers Inc., 1998. 7.

⁹ PATHAK, Monica: 69.

¹⁰ Draft Convention on Piracy vagy Harvard Convention

¹¹ NAGY KÁROLY: *Nemzetközi jog*. Püski. Budapest, 1999. 174.

¹² Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Maritime Navigation

A 101. cikk rendelkezik a kalózkodás fogalmáról: a kalózkodás egy magántulajdonban lévő hajó (vagy légijármű) legénysége vagy utasai által egy másik hajó (vagy repülőgép) illetve ezeken lévő személyek, javaik ellen a *nyílt tengeren* (vagy olyan helyen, amely egyetlen állam joghatósága alá sem tartozik) elkövetett jogtalan erőszak, fogvatartás, fosztogatás magáncélok érdekében. De a kalóztevékenységet hadihajó, más állami hajó fellázadt személyzete is kifejezheti.

Természetesen ide sorolandó az említett cselekményekre történő felbujtás valamint elkövetés szándékos elősegítése is.¹³

Az Egyezmények alapján az a hajó lehet kalózhajó, amelyet a fentiekben említett cselekményekre kívánnak felhasználni az elkövetők. Az ilyen hajó annak ellenére megtartja honosságát, hogy kalózhajóvá vált.¹⁴

A tengerjogi egyezmények értelmében a nyílt tengeren az ilyen kalózhajót bármely állam lefoglalhatja, beleértve az azon található vagyontárgyakat illetve azt, hogy letartóztathatják a fedélzeten lévő személyeket. Ilyen esetben az ezt foganatosító állam bírósága dönt a büntetés kiszabásáról.¹⁵

A lefoglalás illetve letartóztatás foganatosítása csak az adott állam hadihajói vagy kormányzatában lévő, erre egyébként feljogosított hajó részéről lehetséges.¹⁶

A fentiekből kiderül, hogy a kalózkodás egyik fogalmi eleme, hogy nyílt tengeren történjék. A nyílt tenger a tenger azon részét képezi, amely nem minősül államterületnek. Ha itt kapják el a kalózkodókat, bármely állam bíróság elé állíthatja őket.

Az 1982-es Egyezmény¹⁷ a joghatóság szempontjából sokkal összetettebb a harvardi egyezményhez képest. Az UNCLOS értelmében a parti állam hatóságai üldözőbe vehetik a kalózkodókat, amennyiben a hajó az üldöző állam belvizein, parti tengerén vagy csatlakozó övezetében tartózkodik, mivel a belvizek, parti tenger – ami az alapvonaltól legfeljebb tizenkét tengeri mérföldnyire húzódik – az állam területét képezik, így az állam szuverenitása kiterjed rájuk.

A csatlakozó övezet tekintetében, amely a parti tengertől számítva legfeljebb további tizenkét tengeri mérföldnyire terülhet el, az állam bizonyos rendészeti (vám, pénzügyi, bevándorlási, egészségügyi) jogokat gyakorol.¹⁸

Az üldözés joga megszűnik, ha az üldözőbe vett hajó saját államának illetve harmadik állam parti tengerére ér.

Az üldözést, akár a lefoglalást természetesen csak hadihajók illetve kormányzatban álló, erre feljogosított hajók gyakorolhatják.¹⁹

A UNCLOS rendelkezett a kizárólagos gazdasági övezetről is, amely a parti tenger alapvonaltól kétszáz tengeri mérföldig húzódhat. A csatlakozó övezethez hasonlóan nem része az állam területének, hanem annak tartozékaként tekintünk rá.²⁰ Az elnevezéséből adódik, hogy bár ezt a területet az állam kihasználhatja különböző gazdasági tevé-

¹³ 1963. évi 6. tvr. 16. cikk

¹⁴ 1963. évi 6. tvr. 17–18. cikk

¹⁵ 1963. évi 6. tvr. 19. cikk

¹⁶ 1963. évi 6. tvr. 21. cikk

¹⁷ United Nations Convention on the Law of the Sea (továbbiakban: UNCLOS)

¹⁸ NAGY Károly: 186.

¹⁹ 1963. évi 6. tvr. 23. cikk

²⁰ NAGY KÁROLY: 192.

kenységek folytatására, de a közlekedés vonatkozásában nyílt tengernek minősül, így a kalózkodás kapcsán említett szabályok erre az övezetre is fennállnak.²¹

Az utóbbi időben számos kritika éri az UNCLOS-ban lefektetett fogalmat, mivel az lényegében az 1958-as Egyezményre épít, amikor a kalóztevékenység nem volt számottevő. Néhányan az IMB²² által javasolt definíció partján állnak. Ez részben arra tesz ajánlást, hogy a kalózkodást ne csak a nyílt tengerhez lehessen kötni, továbbá, hogy a meghatározás ne tegyen különbséget a kalózkodás célját (magán- vagy közcélú) illetően. Részben ez hívta életre a SUA-t 1988-ban, amelynek létrehozásában nagy szerepet játszott az olasz hajó, az *Achille Lauro* megtámadása.²³

Ahogy az a bevezetésből kiderül, a másik probléma az, hogy ezt a területet hiába szabályozzák a legapróbb részletekig a különböző dokumentumok, az mégsem működik megfelelően a gyakorlatban, aminek többek közt az az oka, hogy hiányzik az egységeség. A belső jogi szabályok államról államra változnak, nincs meg a szükséges összhang a nemzetközi jog és a belső jogi szabályok között. Így az UNCLOS 100. cikkében előírt együttműködési kötelezettséget sok esetben nem teljesítik az államok. Ebből fakadóan a kalózkodás fogalmánál az az elem is megkérdőjelezhető, mi minősül jogtalannak.

Ahogy az a fent említettekből kiderül, a jelenlegi szabályozás szerint bármely állam bíróság elé állíthatja a kalózokat, ezzel egyfajta univerzális joghatóságot teremtve. Ennek lényege, hogy egy, az emberiség alapvető érdekeit sértő cselekmény esetén bármely állam büntetőjogi felelősségre vonhatja az elkövetőket, mivel az állam az emberiség képviselőjeként jár el. A kalózkodás szempontjából indokolt is volt, hogy bármely állam eljárhasson, hiszen a kalózok a tengeri útvonalak biztonságát fenyegették, amelynek fenntartása mindenkinek érdekében állt. Természetesen a kalózok továbbra is jogosultak voltak az államuk védelmére, de ezek az államok nemigen tiltakoztak, ha mások büntették meg a kalózokat.²⁴ Tehát a joghatóságot továbbra is a *hostis humani generis* gondolata alapozza meg. Ez fontos egy olyan állam esetén mint például Szomália, súlyos gondok vannak a törvények betartatásával valamint a büntetés kikényszeríthetőségével kapcsolatosan.

A SUA emellett megőrizte a területi elvet, azon az alapon, hogy hol történt a cselekmény (ez esetben a parti tengerre utalva), a nemzeti illetve a passzív nemzeti elvet is.

II. A Szomália partjainál folyó kalózkodás sajátosságai, háttere

II.1. A szomáliai kalózkodás főbb jellemvonásai

A Szomália partjainál folyó kalózkodás több sajátos jellemvonással is bír, összehasonlítva a többi, kalózok által fenyegetett övezettel, hiszen teljesen más indíttatású.

²¹ STILES, ETHAN C.: *Reforming current international law to combat modern sea piracy*, Suffolk Transnat'l L. Rev., Vol. 27:2, 2003–2004. 308.

²² International Maritime Bureau

²³ PATHAK, MONICA: 75.

²⁴ ORENTLICHER, DIANE F.: *A nemzeti bíróságok és bíráik szerepe a nemzetközi humanitárius jog alkalmazásában*. Fundamentum., 2001. 4. szám, 15.

Bizonyos tekintetben a szomáliai események a kalózkodás egy sajátos szegmensét képezik, más aspektusból viszont csak látványos tünete mindannak, ami a színtalpak mögött Szomáliában zajlik.

A szomáliai kalózkodás eredendően a területüket az orvhalásztól megvédeni kívánó halászok voltak, ezért a helyi lakosság sokszor hősként ünnepelte őket. Kezdetben ezek a helyi halászok csupán el akarták űzni az orvhalász hajókat, de később – elsősorban a haduraknak köszönhetően – rájöttek, mekkora bevételi forrás rejlik a kalózkodásban, így fokozatosan elkezdtek szervezett formában megjelenni.

Ez először nem volt számottevő, még 2004-ből is csupán 5 támadásról tudunk. Az első, negatív értelemben vett 'áttörés' 2005-ben volt. (Egy hongkongi tankert foglaltak el, ez volt az első nagy külföldi hajó), és ahogyan az a bevezetéséből is kiderül, 2006 óta a támadások száma jelentősen megnövekedett.²⁵

A kalózkodás központja a Szomália északi részén található Puntföld, illetve az Afrika szarvának délkeleti részén található Eyl valamint az északon található Boosaaso városa.

Ma a legnagyobb, a vizeket elsősorban uraló csoport a Somali Marines, saját elnevezésük alapján a 'szomáliai felségvizek védelmezői'.²⁶

A támadások nagy része Dél-Szomáliában történik még 2007-ben, de 2008-ra az Adeni-öböl lett a célpont.

Ami a módszereiket illeti, könnyű csónakokon ún. „szkiffeken”, gépfegyverekkel és gránátvetőkkel felszerelve közelítik meg négyen-ötven az áldozatot, miközben egy „anyahajó” várja őket. Ma már műholdas telefonokkal és helymeghatározókkal is rendelkeznek. Mindezek lehetővé teszik, hogy a partoktól eltávolodjanak és a parti tengeren kívül, a nyílt tengeren lépjenek akcióba. Az eddigi legmesszebbi támadás Mombasától 450 tengeri mérföldnyire történt.

Egy-egy támadás során megközelítik az áldozatot, löni kezdenek, majd felmásznak a fedélzetre, túsul ejtik a legénységet, utasokat és elfoglalják a hajót, amit a szomáliai partokhoz vezetnek, hogy azután váltságdíjat kérjenek értük.²⁷

A szomáliai kalóz tevékenység jellegzetessége, hogy jórészt a partok közelében történnek a támadások vagy legalábbis a parti tengerhez nagyon közel, hogy gyorsan elmenekülhessenek.

A külföldi hajók vagy egyéb (például NATO-kötélékben lévő) hajók, ha észreveszik, üldözőbe veszik a kalózkodókat, azonban a jogellenes cselekmények megtorlása csak a nyílt tengeren lehetséges, mivel az mindenki által szabadon használható, azaz *res communis omnium usus* jellegű terület.²⁸ Tovább nem mehetnek, mert az állam szuverenitását sértené, így tehát nagyon nehéz elkapni őket.

Az ENSZ is belátta, hogy valamit tennie kell, így született meg a Biztonsági Tanács 1816.sz. határozata mint áthidaló megoldás. Ez ugyanis lehetővé teszi, hogy a határozat meghozatalától számított 6 hónapig az együttműködő államok Szomália parti vizeire – amely az államterületéhez tartozik – bevetészkedhetnek a kalózkodás visszaszorítása érdekében.

A következő lépés az volt, hogy egy védelmi sávot is létrehoztak a tengeren, válsul azonban a kalózkodók távolabb, a biztonsági sávon kívül kezdtek akcióba.

²⁵ RAVASZ ÁBEL: *Kalózkodás Szomáliában: Puntland és a bukott államiság*. Kül-Világ, V. évf., 2008/3-4., 87.

²⁶ Ibid. 88.

²⁷ Ibid. 97.

²⁸ NAGY KÁROLY: 193.

A Biztonsági Tanács az 1838. sz. határozatában a fent említett 6 hónapos időintervallumot korlátlanra tette és megengedte a part menti légtér használatát is.²⁹

A Biztonsági Tanács végül úgy döntött, hogy a kalózok elkapása érdekében engedélyezte azok szárazföldi üldözését is, lehetővé téve egy Eyl elleni akciót.

A Biztonsági Tanács azzal érvelt a határozatok meghozatalakor, hogy az ENSZ Alapokmányában lefektetett nemzetközi békét és biztonságot fenyegetik a szomáliai kalózok, azonban határozatai tüneti kezelést nyújtanak csupán, továbbá egyéb kérdéseket is felvetnek. Vajon a Biztonsági Tanács hozhat-e ilyen jellegű döntéseket, hiszen a határozatban foglaltak a nemzetközi jog alapelveivel, a szuverenitással és a beavatkozás tilalmával ütköznek.

Mindazonáltal le kell szögezni, hogy az UNCLOS jelenlegi szabályai a forró nyomon történő üldözés vonatkozásában éppen egyfajta biztonsági zónát nyújtanak a kalózoknak, ezért lenne kíváncsi az üldözés kiterjesztése a parti tengerre is, amely felett az adott állam gyakorol főhatalmat. Ezt azonban csak meghatározott feltételekkel lehetne életbe léptetni: először is csak akkor lehet itt is üldözőbe venni a kalózhajót, ha vagy magát az üldöző hajót támadták meg a kalózok vagy olyan hajót, ami az üldöző védelme alatt áll. A második kikötés, hogy az üldöző csak annyi ideig és olyan módon lehet jelen, amely feltétlenül indokolt. További megszorítás, hogy ha a honos állam felszólítja az üldözés abbahagyására, akkor ennek eleget kell tennie az üldöző hajónak. Ehhez kapcsolódik, hogy amint módjában áll, rögtön értesítenie kell a kialakult helyzetről az adott államot, akinek a területén tartózkodik, illetve ha elkapják az elkövetőket, a parti állam megfelelő hatóságainak kell őket átadni. Ezek a feltételek természetesen konjunktívan kell, hogy megvalósuljanak.³⁰

A fent említettek Szomáliában tehát a gyakorlatban is érvényesülnek, a gond csupán az, hogy mindezt a Biztonsági Tanács egyoldalúan oldotta meg, továbbra is nyitva hagyva a kérdést, hogy ezt megteheti-e, ellent mondhat-e a fennálló, hatályos szabályozásnak és nemzetközi jogi alapelveknek, beavatkozhat-e ilyen mértékben, amely már az adott állam szuverenitását sérti a nemzetközi békére és biztonságra hivatkozással.

Ahhoz, hogy megértsük, mi készíthette a Biztonsági Tanácsot ilyen lépések megtételére, szükséges a megfelelő háttérismeret, amelynek kulcsa Szomália történelmében rejlik. Megközelítőleg másfél-két évtizede nincs olyan központi hatalom, amely az állam egész területe fölött ellenőrzést gyakorolna.

II.2. Szomália történetének rövid áttekintése

Szomália eredendően olasz és brit gyarmatok egyesüléséből jött létre, ma azonban nem egységes, hanem több területből áll, amelyeket különböző hadurak irányítanak, úgy mint Szomáliföld, Puntföld (Puntland), Jubaföld, Délnyugat-Szomália és Galmudug. Az állam széthullása 1991-95 közé tehető, amikor az akkori diktátorral, Siad Barréval leszámoló hadurak egymás ellen fordultak. Szomáliföld 1991-ben kikiáltotta függetlenségét, miközben Puntföldet is önállóan irányította az ottani párt.³¹

A harcok eredményeképpen humanitárius katasztrófa fenyegetett: a gazdaság ellehetetlenült, rengetegen szenvedtek éhínségben.

²⁹ RAVASZ ÁBEL: 102.

³⁰ STILES, ETHAN C.: 321.

³¹ RAVASZ ÁBEL: 90.

Ennek hatására került sor 1992-ben a hírhedté vált beavatkozásra az ENSZ részéről.

A Biztonsági Tanács úgy határozott, békefenntartókat küld³² a térségbe és biztosítja, hogy az élelmiszersegélyek léghídon keresztül eljussanak Szomáliába.³³

A ENSZ égisze alatt végrehajtott humanitárius intervenció azonban kudarcot vallott, egyrészt, mert a misszió nem rendelkezett elég kapacitással a rend fenntartására, a segélyek szétosztására, másrészt pedig a klánok is ellenük fordultak.

Az Egyesült Államok létrehozta az *United Task Force*-ot³⁴ 1992-ben, amely a Biztonsági Tanács felhatalmazása alapján bármely szükséges eszközt felhasználhatott a siker érdekében.³⁵ Ennek pozitív hatásai is voltak a belső rend vonatkozásában, azonban végül kudarcba fulladt.

A második misszió (*UNOSOM II.*) pedig feladatainak ellátása érdekében is alkalmazhatott erőszakot. Ennek jegyében fegyveres összetűzésbe keveredtek, több békefenntartó meghalt, mire az ENSZ csapatok megtámadták Aidid hadúr erőit, aki a tűzharcot kirobbantotta.³⁶ Ennek az akciónak az ötlete valójában az Egyesült Államoktól származott, de a vége az lett, hogy az összes segélyszervezet, az NGO-k is távoztak az országból.

A 2000-ben Dzsibutiban megtartott konferencián megalakult a nemzetgyűlés, amely azonban nem tudott eleget tenni a kihívásoknak, így új tárgyalásokat kezdtek. Az új központi kormány, a *TFG (Transitional Federal Government)* 2004-ben jött létre, Nairobiban. Azonban ez a kormányzat sem működőképes, amelynek nagyrészt az az oka, hogy mindmáig a klánok jelentik a társadalom építőköveit, nem olyan a berendezkedés, mint az európai államokban. „Én és Szomália a világ ellen, én és a klánom Szomália ellen, én és a családom a klán ellen, én és a testvérem a család ellen; én a testvérem ellen.”, ahogyan egy szomáliai mondás tartja, amely kissé közhelyes, mégis sokat elárul arról, mennyire más gondolatmenet jellemzi őket Európához képest.

Az iszlamisták 2006-ra egészen Puntföld határáig nyomultak előre, miközben terjeszkedésük nyomán folyamatosan megtisztult a terület a kalózoaktól. Ennek Etiópia vetett véget, amikor a TFG oldalán megtámadta az Iszlám Bíróságok Szövetsége (*ICU*) területet, amelyet az Egyesült Államok is támogatott.³⁷

Ami Puntföldet és Szomáliföldet illeti, ott viszonylag stabil viszonyok uralkodnak, azonban a déli területeken a TFG nemigen tud ellenőrzést gyakorolni.

Szomáliát sokan bukott államnak (*failed state*) tekintik, azaz olyan államnak, amely nem tud megfelelni az alapvető feladatainak, a lakosságnak nem képes megfelelő életkörülményeket biztosítani. Jellemzője, hogy az állam nemzetközi jogban meghatározott fogalmi elemei (állandó népesség, meghatározott terület, kormány, szuverenitás)³⁸ közül valamelyik hiányzik. A probléma tehát ott is jelen van, hogy a központi hatalom nem terjed ki az államterület egészére. Ha viszont a rendet képtelen fenntartani, kifelé, a nemzetközi kapcsolatokban is veszélyeztetőnek minősül, hiszen bár továbbra is államként ismeri el a nemzetközi közösség, nem képes felelősséget vállalni a területén történ-

³² UNOSOM I. elnevezéssel működő békefenntartó misszió

³³ HEGEDŰS KATA: *Szomália-a véget nem érő háború országa*. In: Marton Péter, Államok és államkudar-cok a globalizálódó világban, Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja, 2006. június, 217.

³⁴ UNITAF

³⁵ HEGEDŰS KATA: 218.

³⁶ Ibid.

³⁷ RAVASZ ÁBEL: 97.

³⁸ NAGY KÁROLY: 98.

tekért illetve az ott élőként vagy állampolgárainak tetteiért, amely így a szervezett bűnözéshez, humanitárius katasztrófákhoz vezethet.³⁹

II.3. Úton a megoldás felé?

A nemzetközi közösség számos megoldási javaslattal élt a Szomália partjainál folyó kalózkodás felszámolását illetően, ezek többé-kevésbé bizonyultak hathatósak, mivel – ahogyan az a korábbiakban már felmerült – csak tüneti kezelést nyújtanak, a valós problémát nem oldják meg.

Más oldalról pedig úgy tűnik, hogy magát a kalózkodást sem kezelik megfelelően, mivel az azt rendező nemzetközi jogi szabályok illetve együttműködési kötelezettség nem működik a gyakorlatban, így az éppen felmerülő problémára próbálnak átmenetileg valamiféle megoldást keresni.

Ami a kalózkodást illeti, az első javaslat a meg is valósított biztonsági sáv, amely eredményes lehet, ez azonban nagyon költséges. Ehhez kapcsolódik a potenciális áldozatok fedélzeti biztonságának megerősítése. (Erre nézvést az IMO 2002-ben kiadott egy körlevelet, *Circ. 623.*, amiben gyakorlati tanácsokkal szolgálnak, hogyan lehet felismerni egy kalózhajót, mi ilyenkor a teendő etc.)

A másik, szintén nem a költséghatékony megoldások közé tartozó módszer, ha a hajók megkerülik Afrikát. Ez a megoldás azon túl, hogy drága, lassú is, és kereskedelmi szempontból tönkretenné a Szezi-csatornát. Mindazonáltal hosszabb távú kihatásai is lennének, mivel a nehézkes szállítás miatt megemelkednének a különböző termékek árai, amely közvetett módon a világ minden pontját érintené, és végül, a láncreakció eredményeképpen a lakosságot terhelné.

A harmadik gondolat a nemzetközi csapatok bevetése lenne, de ez is csak átmeneti enyhülést hozna. Arról nem beszélve, hogy a korábban már említett okok miatt a kalózkodókra mint jötevőkre tekint sokszor a lakosság.

Végül egyesek szerint megoldás lehet a fent szintén említett iszlamistákra bízni a dolgot, de ez más jellegű konfliktusok forrása lehet, arról nem beszélve, hogy a helyzet fonákja az, hogy iszlamistáknak bizonyíthatóan kötődésük van terrorista szervezetekhez.⁴⁰

A végső megoldás természetesen Szomália stabilizálása volna, jelenleg úgy tűnik, hogy Szomália egyedül kell szembenézzen problémáival, mivel az ENSZ és az Afrikai Unió sem ért egyet a beavatkozással.

³⁹ http://www.playhold.com/www.ckke.hu/index_10303016.php (letöltés ideje: 2009.09.02.)

⁴⁰ RAVASZ ÁBEL: Kalózkodás Szomáliában: Puntland és a bukott államiség, *Kül-Világ*, V. évf., 2008/3-4., 103–104.

AMARILLA KISS

EL JUICIO DE LA PIRATERÍA MARÍTIMA EN EL DERECHO INTERNACIONAL, CON RESPECTO AL PARTICULAR CASO DE SOMALIA

(Resumen)

El presente ensayo se ocupa del fenómeno de la piratería que es muy actual hoy en día gracias a los varios ataques ocurrido últimamente. La mayoría de estos ataques son en relación de los acontecimientos ocurriendo en Somalia. Este país se depende de la asistencia internacional e en consecuencia de la piratería la asistencia no puede llegar en las partes donde hay carestía.

En nuestra opinión es que hay una regulación muy extendida de la piratería, pero tenemos que enfrentarnos del problema que esta regulación no funcione en la práctica.

En el primer capítulo del ensayo presentamos la historia de la piratería desde los principios y después, en la segunda parte del capítulo intentamos aclarar la definición de la piratería y también la regulación del tema a base del derecho internacional. A propósito de las reglas, tenemos que subrayar la importancia del Convenio UNCLOS por un lado, pero por otro lado queríamos presentar las críticas también, porque en nuestra opinión, los elementos de la definición de la piratería del Convenio son cuestionables.

Aparte de eso tenemos que prestar atención de la regulación de la persecución y otras reglas con relación de la jurisdicción, particularmente con respecto a la jurisdicción universal.

En el segundo capítulo intentamos concentrar en el caso particular de Somalia. Primero describimos los rasgos típicos de la piratería de Somalia, porque es que la piratería en este país es sólo un síntoma o reflejo del problema verdadero que es más grave en la realidad. Muchos piensan que Somalia es el model emblemático de un 'estado colapsado' (si estamos de acuerdo y aceptamos la teoría de 'estados colapsados', pero en nuestra opinión, tenemos que usar esta terminología con cuidado).

Por eso tenemos que hacer una breve vista al historia de Somalia y después examinar las soluciones potenciales. Es muy fácil reconocer que si sólo prestemos atención de la cuestión de la piratería, podamos tratar la enfermedad, pero no podamos curarla.

ISTVÁN MOLNÁR

Legal actions of the european union on the management of intellectual property in the knowledge transfer activities of the universities and public research institutions

1. Introduction

Our research work having been accomplished at the Faculty of Law, Doctoral School of Civilistics, has served the discovery of specialities of intellectual property created at the universities. We found some aspects of intellectual property (IP)¹, which should deserve more attention within the university environment, like for instance: *patentability of R+D results, issues concerning intellectual property created under a labour contract, protection of IP created as a development of an invention (foreground) and questions related to licensing of IP (licensing, research agreements)*. We have reviewed the Hungarian legal history of these legal institutions.² At the present stage of our research work, before getting engaged in comparative analysis of foreign legal systems and the European law in respect of the legal institutions mentioned above we are going to review the legal provisions and experts' reports of the European Union, which are *generally dealing with the management of university intellectual property. We are looking for the answer to the question that how often and in what focus the university intellectual property appears in the legal documents and experts' reports*. Nevertheless, the significance of university IP as topic is shown by the facts on the one hand that the EU draft constitution (has not been adopted yet) also includes it and on the other hand besides several working material and report, in April, 2008 a *committee recommendation* was issued which deals specifically with the management of intellectual property created at the universities³, hereinafter we refer to it simply as proposal No. C(2008)1329. Evidently, the community regulation concerning university intellectual property is the

¹ Throughout the study we use terms IP and IPR (intellectual property right) with equivalent meanings.

² DR. MOLNÁR ISTVÁN: *Iparjogvédelmi intézményeink fejlődése (1895–1995): szabadalmazhatóság, szolgálati találmány, fejlesztések oltalma és licencia*, Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, Publicationes Doctorandorum Juridicorum, VII. kötet, 2007.

³ Commission Recommendation C(2008)1329 on the management of intellectual property in knowledge transfer activities and Code of Practice for universities and other public research organizations.
http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/ip_recommendation_en.pdf

committee regulation upon the block exemption of research agreements⁴, the introduction and analysis of which is left out from the present work for two reasons. *The block exemption clause is in essence a regulation with a nature of competition law and not of IP protection.* It serves the management of the unfair competition created by the exclusivity of IP protection and as such it is to be taken into consideration when concluding a university R+D agreement. Theoretically, however, it still does not regulate intellectual property law but competition law. On the other hand the above mentioned *regulation does not deal specifically with universities*: those contracted parties are included in the subject of regulation which conclude research agreements. (It is true yet, that the party executing the research work is often a university or research institution.) we are going to construe the block exemption regulation in a later section of our work when examining the technology-transfer agreements.

2. The primary legal sources of the European Union

Originally, the Treaty of Rome did not contain regulations concerning the innovation, research and technology policy. In the first part of the Community's research policy, only eight articles were devoted to the encouragement of research activities from the Euratom Treaty. However, this treaty cannot be considered as a framework for a general research policy. We cannot state either that the Treaty was used as the basis for the legitimatization and initiation of the primary legal sources during the development of the Community's research policy. This cannot be derived neither from the nature of the decision making process of the programme creation, nor from the final text of the programmes. Hence, there was no single or clear framework for the Community's research policy between 1957 and 1987. In this period, the Community's research policy focused mainly on the development of the nuclear, steel and agriculture sectors. *For the very first time, the Single European Act formulated specific regulations for research and technological development.* It also extended the role of the Committee for the technological areas. As a result, the Single European Act established the first institutional innovation in Europe in terms of a supra-national innovation set-up.⁵

Title „*The Research and Technological Development*” (Title XVIII.) of the Treaty of Rome contains the specific rules of innovation which has been amended by the Single European Act, the Treaty of Maastricht and the Treaty of Amsterdam. It has been operated since 1 May, 1999.⁶ The regulations can be summarized as the following:

„The Community aims at strengthening the scientific and the technological basis of its industry and supporting the development of its international competitiveness. Moreover, on the basis of the present Treaty, the Community encourages those activities considered to be necessary.”⁷

⁴ Commission Regulation (EC) No 2659/2000 on the application of Article 81(3) of the Treaty to categories of research and development agreements.
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:304:0007:0012:EN:PDF>

⁵ DR. MOLNÁR ISTVÁN: *Legal and Institutional Aspects of the Innovation System of the European Integration*. Periodica Polytechnica – Social and Management Sciences, Vol. 12. No. 1., 2004.

⁶ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., pp. 105–107. http://eur-lex.europa.eu/hu/treaties/dat/12002E/pdf/12002E_EN.pdf

⁷ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., p. 105.

For this reason, the Community supports the co-operation of companies, research centres and universities to ensure the companies exploit the possibilities of the internal market to the maximum.⁸ In order to achieve its objectives, the Community and its Member States perform the following:

- (i) bringing into effect the programme of research, development and demonstration with the companies, research centres and universities,
- (ii) promoting the co-operation with third countries and international organizations,
- (iii) the dissemination and commercialization of the results of research activities,
- (iv) promoting the training and mobility of community research.⁹

The Community and its Member States ensure the coherence between their own and international policies.¹⁰

The further regulations of Title XVIII.¹¹ refer to the framework programmes, which will be introduced later in this publication.

Accordingly, within the circle of the *referred provisions of the Treaty of Rome* it is to be emphasised that they *determine the aims of the Community as to the international competitiveness of its industry*, and they declare the coordination between the Community and its member states in order to ensure a mutual coherence between policies. However, *the primary legal sources of the EU do not concern the university research-development, and this way nor the university intellectual property.*

The member states of the European Union signed the treaty on establishing the *European Constitution* on 13 October, 2004, which should regulate the institutional system of the union and the relations between the European Union and its member states as a primary legal source replacing the Treaties of Rome and Maastricht. As it is included in the draft of the *present, not in force* European constitution the Union „*shall promote the scientific and technological advance.*”¹², and in its Articles 73¹³ and 77¹⁴, Part II. it declares the freedom of art and science, and the protection of IP in order. In the draft of the European Constitution one section (nine articles) is assigned to the issue of research, technological development and space research within Part III. The constitution states that the European Union *encourages the enterprises, research centres and universities* within the field of their high standard research and technological development activities.¹⁵ The Union practises activities supplementing those carried out in the member states as follows:

⁸ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., p. 105.

⁹ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., p. 105.

¹⁰ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., p. 106.

¹¹ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., pp. 106–107.

¹² The EU Constitution, Article I–3. http://en.euabc.com/upload/rfConstitution_en.pdf

¹³ The EU Constitution, Article II–73.

¹⁴ The EU Constitution, Article II–77

¹⁵ The EU Constitution, Article III–248, paragraph (2)

- (i) executing research, technological development and demonstrative programs through promoting the cooperation with enterprises, research centres and universities and among them;
- (ii) promoting the cooperation with third countries and international organisations within the field of the union research, technological development and demonstration;
- (iii) spreading and utilization of the union research, technological development and demonstrative activities;
- (iv) propotion of the training and mobility of union researchers.¹⁶

The further articles of the Section are dealing with multiannual framework programs, single programs, and the European space policy.

Reviewing the draft of the European constitution we can state that it is a significant move forward from the point of view of our topic and compared to the *Treaty of Rome that the universities are included in it as essential motors of innovation. However, the draft does not compose clear regulations in respect of the management of university IP*; we also think there is no place for such issues in a constitution.

3. Legal actions relating to the framework programmes

The research framework programmes are consecutive, multi-annual and strategic programmes which aim at strengthening the international competitiveness of the European industry (especially in contrast with the USA and Japan) in the developed technological sectors. In the field of science and technology the shared strategies are formed by frameworks. These harmonize with the strategies and policies of the Community. The scientific and technological strategies defined by the framework foreshow the scientific and technological aims to be followed at Community levels, the criteria of selection of the Community activities and, last but not least, the priority and financial characteristics. The role of the framework programmes in the field of the community technology policy is highlighted by the fact that the *general issues of the framework programmes are regulated at a primary legislation level in the Treaty of Rome (Title XVIII)*. In the followings, we briefly summarize the essence of the above-mentioned rules.

The Council of the European Community after consulting the Economic and Social Committee accepts a multi-annual framework programme which unites all Community activities concerning research and technology development. This framework programme:

- (i) determines the scientific and technological objectives to be achieved and attached to priorities,
- (ii) highlights the major lines of activities,
- (iii) defines the maximum amount and the rules of community financial participation in the framework programme and the respective shares of each planned activities. The framework programme must be carried out through specific programmes developed within each activity. Each specific programme determines the implementation, duration and the means deemed necessary. The specific

¹⁶ The EU Constitution, Article III-249

programmes are accepted on a proposal from the Commission after the Council consulted with the members of the European Parliament and the Economic and Social Committee.

The Council, in order to implement the framework programme, defines:

- (i) the participation rules of the companies, research centres and universities and
- (ii) the regulations of the expansion of the research results.

When executing framework programs it is possible to decide on so called supplementary programs, in which only given member states may take part, and financing of which is ensured by these member states through a possible participation of the Community¹⁷.

At the beginning of every year the Commission submits a report to the European Parliament and to the Council.¹⁸

Art. 251 of the Treaty of Rome outlines a really significant provision from the point of view of framework programs, namely it unfolds *the regulations on decision making called „co-decision procedure”*. The essence of it is as follows: The Commission submits a proposal on the framework programme to the European Parliament and to the Council. The Council – after the commitment of the European Parliament – with qualified majority:

- (i) accepts the proposal if no modification is proposed by the European Parliament,
- (ii) accepts a modified proposal, if approves every modification included in the opinion of the European Parliament,
- (iii) in other cases establishes a common position and delivers it to the European Parliament.

If the European Parliament within three months after the submission:

- (i) approves the common position or does not declare itself, the common position is to be considered as approved,
- (ii) refuses the common position, the proposal is to be considered as refused,
- (iii) suggests modifications of the common position, and this way submits the text to the Council and to the Commission, which declare their opinion on these modifications.

If the European Parliament approves all the modifications with qualified majority within three months following its submission, the proposal is approved in the form of the common position modified this way. If the Council does not approve all modifications, the Chairman of the Council assembles the so called Committee of Arbitration. If the Committee of Arbitration approves a common draft within six weeks following its assembling, the European Parliament and the Council has six weeks to approve the proposal according to the common draft. If the Committee of Arbitration does not approve

¹⁷ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., pp. 106–107.

¹⁸ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., p. 107.

a common draft within the specified time or if it is not approved by any of the two organs or by both, the proposal is to be considered as refused.¹⁹

The framework programmes have three major parts: the preamble, the operative clauses and the annexes. Basically, the preamble presents those reasons and circumstances that made the development of the programme necessary and the former decisions that ought to be taken into consideration. It also pays attention to those organizations and institutions whose opinion played a vital role in the preparation of the programme. Furthermore, it contains the general outline of the objectives to be achieved by the programme.

The operative clauses mainly refer to the duration of the programme and its objectives, to the general budget of the programme, to the obligations of the controlling, evaluating and reporting activities and their procedure and finally to the methods of funding (e.g. the share of costs) and the implementation of rules.

The operative clauses are followed by the annexes which show the programme's actual objectives and the amount of money devoted to them (sometimes broken down into annual figures). Moreover, it contains a detailed description of priorities belonging to the objectives (these give information about the directions in which the Community intends to influence the development of science and technology and its impact on the Community's innovation). Furthermore, it also exposes the participation rules of the programme and its selection criteria.

The Commission keeps monitoring the implementation of the framework programmes to make sure they are in compliance with their objectives. During the process of implementation (usually annually) the Commission reports on the activities of the previous year and the work programmes of the actual year to the European Parliament and to the Council. At the end of the framework programme, the Commission gives a report on the evaluation of the programme.

It is not connected tightly to the present topic, but it is certainly worth *giving a historical review of the previous framework programmes*. The intellectuality of the framework programmes has been developing for 30 years and they have given an insight to the alternation of the priorities and the K+F objectives of the Community. The first step towards a shared research policy was made in the 1980s when the First Science and Technology Framework Programme (hereinafter: First Framework Programme) was introduced. It established the mid-term planning of research activities at a Community level. *The First Framework Programme, started in 1984*, has doubled the proportion of expenses spent on research and development within the budget of the European Community. However, at that time the largest share was spent on research connected to energy. According to the objectives presented in the preamble of the First Framework Programme, the Community's major tasks were the promotion of a harmonious development of the economic activities, continuous and balanced expansion and an accelerated rising of the standard of living. The most significant thematic priorities of the First Framework Programme were both the increase of the (traditional) industrial competitiveness and the management of energy resources which had a budget of 1 billion ECU. However, the development of the agricultural competitiveness and the management of

¹⁹ Treaty Establishing the European Community, Official Journal of the European Communities C 325, 24.12.2002., pp. 133–134.

raw materials formed a less favoured field. Information technology and biotechnology were not mentioned by name among the priorities of the First Framework Programme.

The Second Framework Programme was introduced in 1987. Approximately 60% of its resources were devoted to the industrial research. However, the majority of the funds aimed at the introduction of new technologies in the sectors of industry. With the Second Framework Programme, a demand for the development of information technology appeared. For this priority, 2,3 billion ECU was spent. An enormous subsidy was given to the energy sector (approximately 1,2 billion ECU) and to the modernization of the industry (over 800 million ECU). In addition, biotechnology appeared within the field of health care, environment and natural resources, but it was given significantly less support (approximately 100 million ECU).

The general objectives of the *Third Framework Programme* were to strengthen and ensure the scientific and technological basis of the European industry in order to make them internationally more competitive. The greatest attention was paid to the information and communication technologies with a subsidy of 2,5 billion ECU. Over 1 billion ECU was devoted to the industrial and material technologies and the energy sector, nearly 500 million ECU was separated to the protection of the environment. The support of biotechnology has increased by 50% compared to the Second Framework Programme. The pre-competitive research and the development of technology were highlighted in the industrial programmes. Much more attention had been paid to the different basic research activities. The role of human capital in the Community innovation has been recognized and received nearly 600 million ECU.

The European Commission proposed originally 14,7 billion ECU to be spent on the *Fourth Framework Programme, which was operative between 1994 and 1998.* It was born after the Treaty of Maastricht had come into force. It involved a whole scale of research and demonstration activities. The international scientific co-operation became part of the programme, and certain research activities, which had been excluded from the Third Framework Programme, were integrated into the Fourth Framework Programme. The Fourth Framework Programme has aimed at enhancing the competitiveness of the European industry and the quality of life with the help of the scientific and technological basis needed for a sustainable development, the environment and the support of shared policies.

The following specific goals have been added to the general objectives of the Fourth Framework Programme:

- (i) providing an effective and safe infrastructure for the Community which matches its transportation and energy policy,
- (ii) providing an effective, safe, clean and environmentally friendly production and taking human factors under consideration,
- (iii) protecting the environment,
- (iv) improving the quality of life, especially in the cases of health care and hygiene.

The subsidy of the framework programme has been divided among "activities" in order to achieve its objectives:

- (i) the First Activity contains research, technological development and demonstration programmes,

- (ii) the Second Activity aims at promoting co-operation with third countries and international institutions in the field of community research and technological development,
- (iii) the Third Activity optimizes and disseminates the results of community research and the activities of technological development,
- (iv) and the Fourth Activity promotes the training and mobility of the researchers in the Community.

The Community's subsidy concentrates on the activities of generic, pre-competitive and technological development covered by the First Activity. The total budget of the Fourth Framework Programme was 13,215 billion ECU which was shared among the sectors of information technology (2 billion ECU), industrial and material technologies (over 1,7 billion ECU) and environment-related activities (nearly 600 million ECU). In addition, the resources provided for biotechnology have been increased so four times more money was separated to in (nearly 600 million ECU) than in the case of the Third Framework Programme.

The priorities of research, technological development and demonstration activities of the European Union for the period between 1998 and 2002 were set out in *the Fifth Framework Programme*. These priorities were selected by shared criteria to reflect the increase of the industrial competitiveness and the main aspects of the improvement of the citizens' quality of life. The Fifth Framework Programme has two main parts: the framework programme of the research activities, technological development and demonstration of the European Union and the Euratom Programme concerning research and training activities in the nuclear sector. This framework programme significantly different from the preceeding ones. The objectives of its foundation were to come up with solutions for the problems and to deal with the main socio-economic challenges occurred in Europe in the millennium. In order to maximise its impact, the programme focused on a limited number of research areas combining the aspects of technology, industry, economy, society and culture. Management strategies were planned to simplify the processes and to highlight the role of the key-members in research. The major innovation of the Fifth Framework Programme had been the concept of "*key-actions*". These flexible tools aimed at providing solutions for the topics of research and technological development in Europe within specific programmes. The "*key-actions*" mobilised a wide range of scientific and (basic as well as applied) technological disciplines that targeted a specific problem to overcome the existing barriers. A budget of EUR 13,7 billion was separated for the implementation of those parts of the Fifth Framework Programme that are concerned with the European Community. This EUR 13,7 billion together with EUR 1,26 billion that was spent on the Euratom Programme made up the amount of EUR 14,96 billion which gave the total budget of the Fifth Framework Programme separated to its research activities between 1998 and 2002. This means a 4,61% increase compared to the Fourth Framework Programme. The Fifth Framework Programme includes four thematic programmes apart from nuclear energy: the first thematic programme related to a user-friendly information society with a budget of EUR 3,6 billion, the second one is concerned with a competitive and sustainable growth and energy with EUR 2,725 billion, the third one is devoted to the environment sustainable development and energy with the amount of EUR 2,125 billion and, finally, the one which targets the quality of life received a fund of EUR 2,413 billion. In addition, a so-

called "horizontal programme" was created to list those funds that are concerned with the strengthening of the international role of the community research, the encouragement of the participation of small and medium sized enterprises and the improvement of the human research potential.

In the framework of the Lisbon Programme, July, 2000 a group of independent experts, entrusted by the European Commission, gave a report in which they evaluated the European Union's research and technological development programmes between 1995 and 1999. The experts insisted on the continuation and the expansion of the framework programmes as they had had positive results. Those activities connected to infrastructure, training and to the integration of small and medium sized enterprises were regarded as the successful aspects of the framework programmes. The evaluation of the expert group was taken under consideration which led to the adoption of the Sixth Framework Programme for the period between 2002 and 2006. *The Programme came into force on 1 January, 2003.* Its total budget was EUR 17,5 billion from which EUR 16,27 billion was spent on the research programmes of the European Union and EUR 1,23 billion was separated to the Euratom Programme. This figure represents nearly 4% of the European Union's overall budget for 2001 and 5,4% of the budget provided for all non-military research in Europe. The budget, aimed at achieving the objectives of the Sixth Framework Programme and creating the European Research Area, was divided into three main groups:

- (i) integrating and focusing Community research,
- (ii) creating the structure of the European Research Area,
- (iii) strengthening the basis of the European Research Area.

From the EUR 11,285 billion available for the thematic priorities of the Sixth Framework Programme, the lion's share (EUR 3,625 billion) was devoted to the development of information technologies, EUR 1,3 billion was spent on the research of nanotechnology and multifunctional materials, EUR 1,075 billion was put aside for aeronautics and space research and EUR 2,12 billion was allocated to research connected to a sustainable development, global change and the ecosystem. The increase of the information technology and life sciences' role and the support of the concept of a sustainable development were remarkable. There are some major differences between the Sixth Framework Programme and the previous framework programmes. The previous ones promoted the development of scientific and technological co-operation of the member states and they were means to achieve the research objectives. However, according to the reports, they had no durable impact on the development of a greater coherence in Europe. Therefore the Sixth Framework Programme has been set up to match new objectives:

- (i) concentrating European efforts on fewer priorities, especially in areas where the European co-operation undoubtedly represents clear added value,
- (ii) promoting such research activities that are designed to have a long lasting and structuring effect,
- (iii) using the scientific potential of candidate countries to prepare their accession to the European Union.

New means of activities were used in the Sixth Framework Programme, as well. Previously, the framework programmes had been carried out through joint research pro-

jects, however, these had had two major weaknesses: in most cases, the end of a certain research project put an end to the consortium of the partners, in other cases the size of the projects had not reached the minimum that could ensure an appropriate effect. In order to eliminate these weaknesses, the Sixth Framework Programme set two new means into motion: the concept of "center of excellence" and the "integrated project". The objective of the "center of excellence" is the progressive integration of the network partners. The "integrated projects" are complex constituting the critical mass of the research with well-defined scientific and technological goals.

The legal background of the framework program running presently and numbered as the seventh is specified by a European Parliament and Council decision²⁰ (Decision No. 1982) and a regulation of the European Parliament and Council decision.²¹ It is new compared to the earlier ones that there also exists a Competitiveness and Innovation Framework Programme, which was established by another European Parliament and Council decision.²² From the point of view of our topic the question is to what extent these documents are engaged with the management of university IP.

Decision No. 1982 defines the most general aim of the *Seventh Framework Programme* as follows: „The overriding aim of the Seventh Framework Programme is to contribute to the Union becoming the world's leading research area. This requires the Framework Programme to be strongly focused on promoting and investing in world-class state-of-the-art research, based primarily upon the principle of excellence in research.”²³ The involvement of the universities in the Community innovation planning procedure emerges in the preamble of the decision as follows: „Taking into account the research needs of all Community policies and building upon widespread support from European industry, the scientific community, universities, and other interested circles, the Community should establish the scientific and technological objectives to be achieved under its Seventh Framework Programme in the period from 2007 to 2013.”²⁴ It is also perceptible that the separation of the university innovation and generally of R&D are desired to be managed on a framework programme level: „In addition, the dialogue between science and society in Europe should be intensified in order to develop a science and research agenda that meets citizens' concerns, including by fostering critical reflection, and is aimed at reinforcing public confidence in science.”²⁵ The

²⁰ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013). <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/90798691EN6.pdf>

²¹ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013). <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/90798681EN6.pdf>

²² Decision No 1639/2006/EC of the European Parliament and of the Council establishing a Competitiveness and Innovation Framework Programme (2007 to 2013). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:310:0015:0040:EN:PDF>

²³ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013), paragraph (4)

²⁴ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013), paragraph (6)

²⁵ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013), paragraph (9)

thematic classification of the Seventh Framework Programme is also different from the earlier ones; four activities are approved as follows: trans-national cooperation (the „Cooperation” programme), investigator-driven research (the „Ideas” programme), support for individual researchers (the „People” programme), and support for research capacities (the „Capacities” programme).²⁶ The specific programmes are planned to be executed in a more flexible procedure and through more easily available sources for the participants²⁷. The overall amount of the resources devoted for the 7th Framework Programme is EUR 50,521 billion. That amount is distributed among the activities and actions is as follows (in EUR billion): Cooperation 32,413; Ideas 7,510; People 4,750; Capacities 4,097; Non-nuclear actions of the Joint Research Centre 1,751.²⁸ Annex 1 of Decision No. 1982 outlines the scientific and technological aims, topics and activities of the framework program. The calls for proposals are announced through taking this into consideration.

All in all it can be stated that in the overall regulation of the Framework Programme somehow still emerges the principles of innovation accomplished through the cooperation of the university and industry even if it stays unpronounced, and the regulation of the university IPR transfer concomitant to this essentially falls out of the rules of Decision No. 1982.

The practical regulations of the Seventh Framework Programme are defined by a European Parliament and Council Regulation (Regulation No. 1906)²⁹. Articles 39-51 of Chapter III, Regulation No. 1906 compose very significant provisions dealing with IPRs. A *model grant agreement*³⁰ has also been attached to Decision No. 1906 since 2007, the regulations of which are in line with the regulations of the Decision No. 1906. As they inevitably concern the universities taking part in an R&D project, it is not useless to review the regulations included in the two above mentioned documents.

The Commission proceeding in the name of the Community signs a contract with the beneficiaries according to said model grant agreement. The provisions stated in the grant agreement regulate the legal relationships between the Commission and the beneficiaries for the rights connected to the IPRs in harmony with the provisions of the relevant regulations. In the following we give a short summary of the terms most often used.

The term background means the information at the disposal of the participants preceeding their joining to the grant agreement and all copyrights and other IPRs connected

²⁶ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013), paragraph (13)

²⁷ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013), Article 24. However as our experience shows the practical execution of the Seventh Framework Program differs from this significantly: the community bureaucracy is still an extremely time wasting procedure, the project evaluation not rarely lasts for more than one year, which causes delays in the implementation of project initiatives.

²⁸ Decision No 1982/2006/EC of the European Parliament and of the Council concerning the Seventh Framework Programme of the European Community for research, technological development and demonstration activities (2007–2013), Article 4

²⁹ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013)

³⁰ http://cordis.europa.eu/fp7/calls-grant-agreement_en.html#standard_ga

to such information, which rights have been applied for by the participants preceeding their joining to the grant agreement and which are necessary for performing the indirect activities or for using the results from the indirect activities. Compared to this, the term *foreground* means the results – including information as well – created due to the activities within the framework of the project independently from their patentability. *Such results include rights connected to copyrights, design rights, patent rights, plant variety protection or similar protection types.* Apart from the immaterial properties, the foreground includes the material results of the project as well (e.g. prototypes, microorganisms, etc.) The term of *access right* covers rights of licensing or other exploitation related to the background and the foreground, whilst *dissemination* means the appropriate publication of the foreground, excluding patent publication, however including the publication of the foreground in any media.

Besides defining the terms, the grant agreement governs the already pre-existing rights or those created in the framework of the project (*background*). In case of background, participation in the project does not affect the ownership rights. The foreground originating from the activities of the project is by principle the property of the one who has created it. The European Community can become owner of the foreground in two cases: i) coordination or granting activities aimed at the acquisition of products or services that fall under the public procurement procedure stated in the regulation of the budget; ii) coordination or granting activities related to independent experts.

As to the ownership of foreground, Regulation 1906 states that „*Foreground arising from work carried out under indirect actions other than those referred to in paragraph 3 shall be the property of the participant carrying out the work generating that foreground.*”

2. *If employees or other personnel working for a participant are entitled to claim rights to foreground, the participant shall ensure that it is possible to exercise those rights in a manner compatible with its obligations under the grant agreement.*

3. *Foreground shall be the property of the Community in the following cases:*

(a) *coordination and support actions consisting in a purchase of goods or services subject to the rules on public procurement set out in the Financial Regulation;*

(b) *coordination and support actions relating to independent experts.*”³¹

According to Regulation No. 1906³² and the model grant agreement, if an employee or a person in other legal relationship of any of the consortium members could be entitled to IPRs related to the foreground (eg. student's relationship, people whose IP is not considered as a service invention), the concerned consortium member must ensure that these rights can be practiced in harmony with the obligations stated in the grant agreement.

If the foreground is the result of a collaborative activity of several beneficiaries and the proportion of on each participant cannot be defined, the concerned parties will have

³¹ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 39

³² Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 39

*common rights on this foreground.*³³ The beneficiaries can sign an agreement concerning the conditions of sharing and practice of these common rights. Without this a *dispositive* regulation of the EU comes in force, that is each person having IPRs has the right to give a non-exclusive licensing agreement – with no sublicensing – with the following conditions: a) all of the other IPR owners must be formerly notified; b) all of the other IPR owners must receive a realistic and fair offset.³⁴ Together with the obligations (including access rights, dissemination) and formerly notifying the other participants, the foreground can be freely transferred. In case of a non-European third entity, this transfer can only take place with the former notification of the Commission (the Commission has veto rights).

If the *foreground* is suitable for industrial or commercial application, the owner must ensure its proper and efficient protection (but it is not compulsory to file a patent application, and it can be transferred to a third party)³⁵. According to Article 43 of Regulation 1906 „the Commission may object to the transfer of ownership of foreground, or to the granting of an exclusive licence regarding foreground, to third parties established in a third country not associated to the Seventh Framework Programme, if it considers that this is not in accordance with the interests of developing the competitiveness of the European economy or is inconsistent with ethical principles or security considerations. In such cases, the transfer of ownership or grant of exclusive licence shall not take place unless the Commission is satisfied that appropriate safeguards will be put in place.”³⁶

³³ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 40

³⁴ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 40, paragraph 2.

³⁵ “*Transfer of foreground*”

1. The owner of the foreground may transfer it to any legal entity, subject to paragraphs 2 to 5 and Article 43.

2. Where a participant transfers ownership of foreground, it shall pass on its obligations regarding that foreground to the assignee, including the obligation to pass them on to any subsequent assignee, in accordance with the grant agreement.

3. Subject to its obligations concerning confidentiality, where the participant is required to pass on access rights, it shall give prior notice to the other participants in the same action, together with sufficient information concerning the new owner of the foreground to permit them to exercise their access rights under the grant agreement. However, the other participants may, by written agreement, waive their right to individual prior notice in the case of transfers of ownership from one participant to a specifically identified third party.

4. Following notification in accordance with the first subparagraph of paragraph 3, any other participant may object to any transfer of ownership on the ground that it would adversely affect their access rights. Where any of the other participants demonstrate that their rights would be adversely affected, the intended transfer shall not take place until agreement has been reached between the participants concerned.

5. Where appropriate, the grant agreement may provide that the Commission is to be notified in advance of any intended transfer of ownership or any intended grant of an exclusive licence to a third party which is established in a third country not associated to the Seventh Framework Programme.” [Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 42]

³⁶ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 43

The rules of protection in Regulation No. 1906 are the following. „1. Where foreground is capable of industrial or commercial application, its owner shall provide for its adequate and effective protection, having due regard to its legitimate interests and the legitimate interests, particularly the commercial interests, of the other participants in the indirect action concerned. Where a participant who is not the owner of the foreground invokes its legitimate interest, it must, in any given instance, show that it would suffer disproportionately great harm.

2. Where the foreground is capable of industrial or commercial application and its owner does not protect it, and does not transfer it to another participant, an affiliated entity established in a Member State or associated country or any other third party established in a Member State or associated country along with the associated obligations in accordance with Article 42, no dissemination activities may take place before the Commission has been informed. In such cases, the Commission may, with the consent of the participant concerned, assume ownership of that foreground and adopt measures for its adequate and effective protection. The participant concerned may refuse consent only if it can demonstrate that its legitimate interests would suffer disproportionately great harm.”³⁷ As we have seen here, if there is no protection acquired, the Community may get the rights to maintain the protection. This is a very important rule which may result in an obligatory transfer of IP rights from the original owner to the Commission.

As to the dissemination, the beneficiary must ensure that the disclosure of the foreground occurs the fastest possible. In case this is not happening, the Commission has the right of disclosure of the foreground. An additional rule on the dissemination is that it has to be in accordance with the protection of IPR and the confidentiality agreements binding the parties, and the other concerned beneficiaries must be notified at least 45 days in advance (have objection rights).³⁸

According to Regulation No. 1906 an access right can only be requested by any parties if it is necessary for the fulfillment of the project or for exploitation of their own foreground. The limits of the access rights must always be exactly defined.³⁹

Questions concerning the protection of IPR are advisable to be regulated both in the grant agreement and in the consortium agreement. The consortium agreement settles

³⁷ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 44

³⁸ „Use and dissemination

1. *The participants shall use the foreground which they own, or ensure that it is used.*

2. *Each participant shall ensure that the foreground of which it has ownership is disseminated as swiftly as possible. If it fails to do so the Commission may disseminate that foreground. The grant agreement may set out time-limits in this respect.*

3. *Dissemination activities shall be compatible with the protection of intellectual property rights, confidentiality obligations, and the legitimate interests of the owner of the foreground.*

4. *Prior notice of any dissemination activity shall be given to the other participants concerned.*

Following notification, any of those participants may object if it considers that its legitimate interests in relation to its foreground or background could suffer disproportionately great harm. In such cases, the dissemination activity may not take place unless appropriate steps are taken to safeguard these legitimate interests.” [Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 46]

³⁹ Regulation (EC) No 1906/2006 of the European Parliament and of the Council laying down the rules for the participation of undertakings, research centres and universities in actions under the Seventh Framework Programme and for the dissemination of research results (2007–2013), Article 48–51

the internal legal relationship of the beneficiaries. If otherwise not regulated by the call for proposals, all participants of the project are obliged to sign a consortium agreement. The consortium agreement must cover – among others – the following questions: i) the internal organisation of the consortium; ii) the distribution of the Community financial contribution; iii) rules on dissemination, use and access rights, additional to those in Chapter III of the model grant agreement and to the provisions in the grant agreement; iv) the settlement of internal disputes including cases of abuse of power; v) liability, indemnification and confidentiality arrangements between the participants.

Unlike the model agreement concerning the grant agreement, there is not a single model agreement accepted by the Commission for the consortium agreements. Contents of the consortium agreement are defined by the consortium members themselves, but they cannot be against the grant agreement. However there are a few, non-official model agreements for those concerned. One of the most generally used model contracts is DESCA⁴⁰ (*DE*velopment of a *S*implified Consortium Agreement for FP7). DESCA is a comprehensive, modular consortium agreement for the FP7. Initiated by key FP7 stakeholder groups, and co-developed with the FP community, it offers a reliable frame of reference which seeks to balance the interests of all of the main participant categories in FP research projects: large and small companies, universities and public research institutes. Another generally used model agreement is the IPCA (*FP7 Integrated Projects Consortium Agreement*). IPCA has been developed to facilitate the collaboration between the consortia members, by providing a reliable basis for the key European industrial R&D players when entering into agreements with their partners under the ICT theme of FP7. The contracting parties are guided by a table of comparison, as well⁴¹.

Participants of the community framework programmes must always consider the regulations of their own national law as well as that of the other beneficiaries (consortium members). This is because the regulations of the national law must be applied for questions concerning the IPRs between the research institution and the researcher (service invention, professor's privilege, etc.). Furthermore, the community legislation over the framework programmes may contain regulations against the national law (in Hungarian legislation, such an example is the conditions for licensing to third parties in case of joined ownership of rights). *The community law in this case takes priority over the national law as a special rule.*

There is another legal document connected to the framework programmes, this is the Decision No. 1639 on the *competitiveness and innovative framework programmes*.⁴² Decision No. 1639 specifically targets the enterprises it does not compose regulations concerning university IP, that is why we shall not outline it within the present study. Beyond the above mentioned, a general law document related to the university IPRs has not been available for a long time. *At last in April, this year (2008) – recognizing the significance of the topic the European Commission issued a recommendation on the management of university intellectual property [Recommendation No. C(2008)1329 see above].* However, before the introduction of Recommendation No. C(2008)1329 we think it is worth reviewing some experts' reports we consider important, which – indi-

⁴⁰ <http://www.desca-fp7.eu/>

⁴¹ <http://www.ipr->

helpdesk.org/documentos/docsPublicacion/pdf_xml/8_CA_table%5B0000006610_00%5D.pdf

⁴² Decision No 1639/2006/EC of the European Parliament and of the Council establishing a Competitiveness and Innovation Framework Programme (2007 to 2013)

rectly – led to the establishment of Recommendation No. C(2008)1329. These papers were used and are being used by the Commission in the planning, policy making and legislation. The analysis of all such papers would be an almost impossible task; the selected material serves rather giving a general picture. We examined *how much attention is paid to the IPRs in the selected papers and how much they contribute to the legislation of Recommendation No. C(2008)1329.*

4. Management of intellectual property in publicly-funded research organizations – expert group report of the Commission⁴³

The expert group report of 2004 has a large effect related to the management of university IPRs: experts participating in the preparation of the report dedicate the *report directly to the public by founded universities and research organisations (PROs)*. Besides that the report sets out recommendations to the enterprise research institutions and decision makers too, as the overall nature of research procedure points beyond the university and the transfer of technology procedure is typically realised through involving industrial users.

The main recommendation of the *report is the proactive role of a research organisation on the total verticum of research and utilisation*. The emphasis of this recommendation is put on the research side, since the commercialization of IPRs is the furthest point from the research executing task of a university on daily practice level. Consequently the report proposes a complex intellectual property management expanding from the idea until the industrial utilisation.⁴⁴

As the most significant aim of the university IPR management, the report mentions social utility, considering the public-founded nature of the R&D. At the same time it is to be mentioned that in the researches – exactly owing to the Community inspiration of such purpose – the industrial contribution represents a significant weight. Greater part of the research is collaborative, and not only the participants' circle is divided into two but also the financing. Even in case of collaborative researches the preference of social utility can be expected rightfully. The research structure chosen naturally has an effect on the university IPR management practice.⁴⁵

The report – likewise several other community documents later – *reveals the preference of the university IPR management built on industrial connections*. The targeted yields are to be understood here also in social dimensions.⁴⁶ An aimed firmer connec-

⁴³ EUROPEAN COMMISSION: Management of intellectual property in publicly-funded research organisations: Towards European Guidelines (Expert group report), 2004.

⁴⁴ „Without abandoning the Open Science Model, PROs should seriously consider taking a pro active role in the innovation process by managing IPR arising from research results. This is an important strategic decision, which requires establishing a clear mission, realistic objectives, appropriate resources and a dedicated professional transfer office.” [EUROPEAN COMMISSION: Management of intellectual property in publicly-funded research organisations: Towards European Guidelines (Expert group report), 2004., p. 1.]

⁴⁵ „The main objectives should be to maximise the benefits of publicly funded research for society. These benefits can be measured in terms of regional economic development, new products, new companies, new services, new jobs and improved quality of life.” [EUROPEAN COMMISSION: Management of intellectual property in publicly-funded research organisations: Towards European Guidelines (Expert group report), 2004., p. 1.]

⁴⁶ „In Europe, creating and licensing IPR is not sufficient in itself to produce significant benefits. There is a need for a much stronger interaction between PROs and Industry and for a more active involvement in the

tion between the university and industrial partners essentially concerns the university intellectual property management system, and the operational principles are examined also in the context of industrial connections. The report *contributes to the content of Recommendation No. C(2008)1329 in the field of university IP management through establishing basic principles*.

5. A new start for the Lisbon Strategy – communication from President Barroso⁴⁷

In February 2005 within the frames of the evaluation of the Lisbon Strategy, President Barroso issued a communication together with Vice President Verheugen. The presidential communication does not concern directly the management of university IPRs said, management is considered within the knowledge producing institutional role of universities. The strategy considers the university knowledge disseminating practise as a long term pledge of the European competitiveness, in which not only the educational programme but the procedures of creation and utilisation of the intellectual property are also part of roles. The preamble of the *communication* concerning the knowledge producing practise of universities does not separate different functions fulfilled by the university, but it considers *the university's complex activity as a factor, positively influencing the competitiveness*. However, the functional segregation of the tasks appears already in the itemizing sections of the communication. According to the Lisbon Strategy the Union institutions interpret the reinforcement of universities in the context of competitiveness to be reached on a global scale: „*Spreading knowledge through high quality education system is the best way of guaranteeing the long-term competitiveness of the Union. In particular, the Union must ensure that our universities can compete with the best in the World through the completion of the European Higher Education Area.*”⁴⁸

The issue of *university IPR management* appears not in a specific action plan but rather *in its role played in competitiveness on a community level*. This way the communication allocates a reinforcement of the knowledge producing and disseminating potential of universities. The affirmation of industrial and academic research connections supposes utilisation-oriented forms of university IPRs; the communication aims at the improvement of the university research potential and the quality of research in order to intensify the industrial collaboration capacity. The *communication* does not express direct, *practical proposal* concerning the university IPR management, *but it expresses the desired form of utilisation through the repeated mentioning of collaboration connections*. This way the university IPR management is effected by the community level reinforcement of industrial connections and collaboration researches. The practical accomplishment of management of IPR at university level depends on the depth of co-operational connections, on the status of partners involved in the co-operation (institu-

creation of new technology companies.” [EUROPEAN COMMISSION: Management of intellectual property in publicly-funded research organisations: Towards European Guidelines (Expert group report), 2004., p. 1.]

⁴⁷ Communication COM(2005) 24 from President Barroso in agreement with Vice-President Verheugen: Working together for growth and jobs. A new start for the Lisbon Strategy. http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/COM2005_024_en.pdf

⁴⁸ Communication COM(2005) 24 from President Barroso in agreement with Vice-President Verheugen: Working together for growth and jobs. A new start for the Lisbon Strategy, p. 9.

tional, enterprise or international, etc.), so the community level support of the enterprise co-operations moves the practise of IPR management to the direction of enterprise-close models: „*the Universities' contribution to the creation and dissemination of knowledge throughout the Union must be reinforced. The Commission will come forward with ideas on how to increase their potential and quality in research, science in order to be more attractive and build better links with industry. The Commission will also propose guidelines to improve their research collaboration and technology transfer with industry. It will address the question of how to enable European universities to compete internationally.*”⁴⁹ *The communication contributed to the principles of Recommendation No. C(2008)1329 by expressing the competitiveness enhancing role of the university's activity and besides that it defined the desired direction of the university-industrial collaborations, which is significant considering the practise of university IPR management. Maybe it is not provable that through the effect of this document, but the Annex II of the proposal eventually deals separately with industrial collaborations and research agreements (see: later).*

6. Putting knowledge into practice: A broad based innovation strategy for the EU⁵⁰

The Commission provided the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions with its innovation strategy in the form of communication. *The strategy concerning the management of the universities' IPRs contains only general directives.* The objective of the strategy related to the education systems from the point of view of university IPR is worth mentioning, *which puts the development of innovation capacities in the centre of educational systems.* The increase in the numbers of the research projects, conducted within the walls of universities influences the rules giving a frame to the management of IPRs, as well. This way the strategy, approaching from the end of the educational system influences the methodology of the IPR management, too.⁵¹

Like in other planning documents, *the role of institutional partnership of enterprises and research centres also appears in the strategy.* The European innovation policy considers these formations as a possible methodological pattern of cooperation, and references on them can also be found in the support programmes (e.g. through inspiring the

⁴⁹ Communication COM(2005) 24 from President Barroso in agreement with Vice-President Verheugen: Working together for growth and jobs. A new start for the Lisbon Strategy, p. 23.

⁵⁰ Communication COM(2006) 502 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0208:FIN:EN:PDF>

⁵¹ “*The Member States' education systems should ensure that there is sufficient availability of key skills to support innovation. Education must move with the times. As already agreed within the Integrated Guidelines for Growth and Jobs, Member States are invited to set, as a matter of priority, ambitious targets in their National Reform Programmes that address weaknesses in these areas.*” [Communication COM(2006) 502 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU, p. 5.]

<http://www.europe-innova.org/exportedcontent/docs/6/6206/en/EN%20502%20-%20original.doc>

foundation of technological platforms)⁵² The wide-spreading innovation groupings involving universities, enterprises, financial and other institutions not only concern but also indicate basic changes in the IPR regulators. *The elaboration of the unified principles on utilisation of IPR adopted by all cooperating partners means a considerable challenge in the IPR management.*

The strategy refers to the communication titled „*Delivering on the Modernisation Agenda for Universities*”⁵³, which contains an indirect directive, relating to the intellectual property management: the effective university research presence, the determination of autonomous research strategy, and the elaboration of enterprise collaborations have an effect on the daily routine of the IPR management.⁵⁴

The strategy presents only one action proposal relating to the IPR management. The inspiration of university and enterprise research collaborations emerges as an goal. The cooperative research environment changes the practise of IPR management, since the planning, establishment and utilisation of IP occurs within a managing system of two participants, unifying the university and industrial interests. The strategy contributes to Recommendation No. C(2008)1329 through setting of the action proposal, in which it expresses the partner connections preferred in the future.⁵⁵

7. Keeping up the pace of change – strategic report on the renewed Lisbon Strategy⁵⁶

The document is a report prepared in 2007 by the Commission to the European Council its form is a communication. The communication concerning the European growth and employment addresses the topics on knowledge production and research. As a device

⁵² „Within the Europe INNOVA initiative, the Commission will develop a more pro-active approach to the creation and support of young innovative SMEs in the service sector. In particular, it will support more efficient links between universities, entrepreneurship and finance, resulting in the creation of a pan European incubation platform in this sector.” [Communication COM(2006) 502 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU, pp. 5–6.]

⁵³ Communication COM(2006) 208 from the Commission to the Council and the European Parliament: Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0208:FIN:EN:PDF>

⁵⁴ The Communication “Delivering on the Modernisation Agenda for Universities” already pointed to a number of important steps that could enable European universities to improve their performance, including by contributing more and more efficiently to the innovation process. Key to this is granting universities sufficient autonomy to develop their own strategies. Structured and strategic partnerships between business and universities need to be strengthened. [Communication COM(2006) 208 from the Commission to the Council and the European Parliament: Delivering on the Modernisation Agenda for Universities: Education, Research and Innovation, p. 9.]

⁵⁵ Action 4 : In order to address the poor up-take of research results in Europe, the Commission will adopt a Communication in 2006 – including voluntary guidelines and actions of Member States and concerned stakeholders – to promote knowledge transfer between universities and other public research organisations and industry. [Communication COM(2006) 502 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Putting knowledge into practice: A broad-based innovation strategy for the EU, p. 17.]

⁵⁶ Communication COM(2007) 803 from the Commission to the Spring European Council: Keeping up the pace of change. Strategic report on the renewed Lisbon strategy for growth and jobs: launching the new cycle (2008–2010) http://ec.europa.eu/growthandjobs/pdf/european-dimension-200712-annual-progress-report/200712-annual-report_en.pdf

for effective utilisation of IPR the *European technological platform* is given place in the communication as a basically enterprise-type foundation, yet a formation established at the universities and aiming at the utilisation of IPR.

In respect of university IPR management the communication does not contain direct references, however, *the key role performed in research-development of the universities is put emphasis on*. At the level of the communication a *vision of the unified European sector* also appears, in which researches conducted in the European Union and in the national innovation systems complete each other. The aim hierarchy of the communication *built on research programs may represent a solid basis in connection with the practical implementation of the university IPR management*, the aims to be achieved at the level of university planning also determine the practice to be followed. The principle of research and professional quality gained a highlighted role among the aims of the communication, according to which the most competitive programmes can be financed by the community.

Aiming at a high future added value during the university planning is to be taken into consideration when establishing an IPR strategy. *In the aim hierarchy of the communication appears the preference of solutions promoting easy communication abilities of universities and enterprises.*⁵⁷ However, a group of rules, regulating university intellectual property management and utilisation is a precondition of establishment of co-operational connections is, which serves the aims effectively only if collaborative researches are conducted within a uniform system.

Tools for achieving the aims are declared both on community and national level by the communication, which allocates further requirements from the point of view of university IPR management. The assurance of research frame-conditions is presented as a community task, the target of union of research mobility and sources, from which mainly the issue of mobility means a challenge for the practise of university IPR management. The requirement of composing research aims and assurance of material conditions for researches are represented at national level. According to the similarities of community and national tasks, the issues of university IPR management can be managed uniformly.

⁵⁷ „To reverse this trend Europe needs a “fifth freedom” – the freedom of knowledge – completing the four freedoms of movement of goods, services, people and capital. This “fifth freedom” should spur the EU’s transition to an innovative, creative knowledge economy: –one dimension is a genuine European research area where not only the framework conditions are in place to stimulate and reward innovation, but where the EU and national R&D programmes complement each other; where resources are allocated competitively geared towards excellence, where it is easy for universities and businesses to co-operate, where degrees are fully recognised and students, academics, researchers and skill workers can move around freely and cooperate easily with the worldwide scientific community.” [Communication COM(2007) 803 from the Commission to the Spring European Council: Keeping up the pace of change. Strategic report on the renewed Lisbon strategy for growth and jobs: launching the new cycle (2008–2010), p. 14.]

8. Improving knowledge transfer between research institutions and industry across Europe⁵⁸

The document prepared in 2007 can be considered as a resumption of the commission communication outlined in Section 7, above. The Commission puts the analyses of the Lisbon program into disposal to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions in the form of communication. The industrial collaborations here also gain a strong emphasis within the circle of university partnerships.⁵⁹

The communication repeatedly expresses the aims, appearing also in other documents, that the *universities* should supplement the sources through industrial collaborations, however, on the other hand the *research results should be utilised in line with the industrial demand*.⁶⁰ Such a direction of research financing is illustrated by the communication through examples from the United States. As to the management of IPRs the enterprise-focus aiming at cooperative research influences the overall university intellectual property strategy.

The communication concerns the aims of harmonising the regulation of IPR at the levels of the community member states. In reference to the publicly financed research the communication suggests the model of unified European intellectual property law, which considerably affects the *university intellectual property management routine*, too. Having regard to the fact that the contracts, customs, aid material aiming at planning, tracking and utilisation applied at the universities are imprints of national legal regulations at institutional level, the unified university intellectual property regulation regarding all universities, allocates a change in the protocols of intellectual property management. The unified intellectual property management can express its advantageous effect at the universities concerned.⁶¹

⁵⁸ Communication COM(2007) 182 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Improving knowledge transfer between research institutions and industry across Europe: embracing open innovation. Implementing the Lisbon Agenda.

http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/com2007182_en.pdf

⁵⁹ „In its broad-based innovation strategy for the EU, the importance of improving knowledge transfer between public research institutions and third parties, including industry and civil society organisations was identified by the Commission as one of ten key areas for action. This Communication responds to this need and it presents a number of orientations for Member States.” [Communication COM(2007) 182 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Improving knowledge transfer between research institutions and industry across Europe: embracing open innovation. Implementing the Lisbon agenda, p. 2.]

⁶⁰ *European universities and other research institutions are equally realising their changing role in the globalized economy and have undertaken interesting initiatives. They realise that they are no longer simply providing the local area with graduates but that they find themselves competing on a global scale for students, researchers and industrial partners. In turn, they realise that they will have to provide world class research to attract said students and researchers in the future. In order to remain attractive, they will need to open up to business and international collaboration, which may also help leverage new funds Sharing knowledge in particular through R&D collaborations with business – while a potential source of income for research institutions – may well give an important boost to both quantity and quality of the research undertaken.*

⁶¹ „Given that the rules governing the ownership of publicly-funded R&D results still vary across Europe, it may be appropriate to revisit in the near future the question of a single European ownership model for publicly funded research.” [Communication COM(2007) 182 from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Improving

The target of unification mentioned above is supplemented by *a vision of a monitoring system tracking the utilisation of IPRs based on unified principles*. Within the applied practice of intellectual property a considerable weight is represented by the evaluation, comparison of research results, comparing the research and business plans and the operation of a registration system. The elaboration of a unified evaluation system directs the university IPR management practice itself, too, which is attributed by the integration of new technology management solutions as well. *The communication contributes to the content of Recommendation No. C(2008)1329 through composing the multiple levelled unification aims.*

9. Research management in the European Research Area – report of the European Research Advisory Board⁶²

The annual report of European Research Advisory Board (EURAB) was elaborated in the summer of 2007 with the title *Research management in the European Research Area; Education, Communication and Exploitation*. The unified – European level - interpretation of research management, likewise the establishment of firm aims to be achieved for the Commission have a direct effect on the university IPR management. *Determination of a logical order to be followed by the research management, likewise the unification of requirements set up for the personnel accomplishing research management represent a definite step in the elaboration and dissemination of university intellectual property management practice.* The central issues of research management are the measurement, comparison and ranging of research programs. Performances compared based on the different evaluating principles result in misleading information on the potential of the European university intellectual property, and disturb the establishment of reliable competitiveness ranges. That is why it is important, and from the point of view of university IPR management it is an aim to be highlighted *to harmonise the principles of performance measurement.*⁶³

It is substantive from the point of view of university IPR management to discover and manage training deficiencies. In the field of university IPR management, the providing of innovation services cannot be separated from the manager courses aiming at building up professional abilities, since the operational ability of the logically set up modules can be ensured only by well trained managers.

The integration of Gold Standard in the „FP7” programs proposed by the Commission has an effect on the university IPR management practice through the manager training.⁶⁴ The setting up of minimal training requirements within FP7 programs lays

knowledge transfer between research institutions and industry across Europe: embracing open innovation. Implementing the Lisbon agenda, p. 6.]

⁶² EUROPEAN RESEARCH ADVISORY BOARD: *Research Management in the European Research Area. Education, Communication and Exploitation (Final Report)*, 2007.

⁶³ *The commission establishes a 'European Gold Standard' in Research Management. "This should define (a) the activities involved in research management and, in each case, what is meant by excellent performance; and (b) the personal attributes and range of skills required to be a research manager and, in each case, what is meant by excellent quality."* [EUROPEAN RESEARCH ADVISORY BOARD: *Research Management in the European Research Area. Education, Communication and Exploitation (Final Report)*, 2007., p. 4.]

⁶⁴ „The commission launches a programme to (a) identify and monitor the shortfalls in the provision of research management education and training, compared with what is needed to achieve the Gold Standard

unambiguous claims against manager training.⁶⁵ As it has already been referred to in other communications and reports, the unification of university IPR management practice is also considered as significant by this report, as well. From the point of view of university IPR management the report inspires changes by *proposing the harmonisation of IPR management rules* in the collaborative researches. The unified rules represent changes on one hand in the relations between the universities and enterprises, on the other hand among the universities.⁶⁶ The report contributes to Recommendation No. C(2008)1329 with *defining the unification directions within the field of IPR management*, likewise with the setting up of the role of IPR manager training.

It can be seen that the legislation of Recommendation No. C(2008)1329 was preceded by an almost half a decade preoperational work. In the following we are going to sum up the most important statements of the Recommendation concerning the intellectual property management.

10. The C(2008)1329 Commission Recommendation

According to the EU Commission, presently in Europe the state-funded research facilities produce the largest part of novel knowledge, however this does not bring sufficient economic results. *An effort should be made to better convert knowledge into socio-economic benefits.* Therefore, public research organisations need to disseminate and more effectively exploit state-funded research results with an objective to translate them into new products and services.

The legislation of the technology transfer processes is part of the national legal systems. The EU Member States have in recent years taken initiatives⁶⁷ (see: above) to facilitate knowledge transfer at national level, but significant discrepancies between national regulatory frameworks, policies and practices, as well as varying standards in the management of IPRs within public research organisations, prevent or hamper transnational knowledge transfer. On EU Community level an initiative of the EU made a proposal for the elaboration and acceptance of the Charta for IPR management was accepted by the European Council in June 2007.⁶⁸ The Commission accepted Recommendation C(2008)1329 with the title „*Commission Recommendation in the ma-*

across Europe and (b) fill those gaps.” [EUROPEAN RESEARCH ADVISORY BOARD: Research Management in the European Research Area. Education, Communication and Exploitation (Final Report), 2007., p. 4.]

⁶⁵ *The commission encourages member states and requires future Framework Programme actions (in FP7 and its successors, if any) to adopt the Gold Standard, progressively as it becomes established, as a way of encouraging the demand for and uptake of research management education and the general raising of professional and ethical standards. This should include the setting of minimum qualification standards for those managing FP7 projects.* [EUROPEAN RESEARCH ADVISORY BOARD: Research Management in the European Research Area. Education, Communication and Exploitation (Final Report), 2007., p. 4.]

⁶⁶ *EURAB Research Management encourages the greater harmonisation of guidelines and practices across Europe regarding the ownership and exploitation of intellectual property arising from collaborative research.* [EUROPEAN RESEARCH ADVISORY BOARD: Research Management in the European Research Area. Education, Communication and Exploitation (Final Report), 2007., p. 5.]

⁶⁷ See for example: EUROPEAN COMMISSION: Management of intellectual property in publicly-funded research organisations: Towards European Guidelines (Expert group report), 2004.

⁶⁸ Commission Recommendation C(2008)1329 on the management of intellectual property in knowledge transfer activities and Code of Practice for universities and other public research organizations, p. 2.

http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/ip_recommendation_en.pdf

management of intellectual property in knowledge transfer activities and Code of Practice for universities and other public research organisations". The Recommendation refers to Article 165 of the Treaty of Rome. The 11 specific recommendations of the Commission read as follows: (The Member States should)

„1. Ensure that all public research organisations define knowledge transfer as a strategic mission;

2. Encourage public research organisations to establish and publicise policies and procedures for the management of intellectual property in line with the Code of Practice set out in Annex I;

3. Support the development of knowledge transfer capacity and skills in public research organisations, as well as measures to raise the awareness and skills of students – in particular in the area of science and technology – regarding intellectual property, knowledge transfer and entrepreneurship;

4. Promote the broad dissemination of knowledge created with public funds, by taking steps to encourage open access to research results, while enabling, where appropriate, the related intellectual property to be protected;

5. Cooperate and take steps to improve the coherence of their respective ownership regimes as regards intellectual property rights in such a way as to facilitate crossborder collaborations and knowledge transfer in the field of research and development;

6. Use the principles outlined in this Recommendation as a basis for introducing or adapting national guidelines and legislation concerning the management of intellectual property and knowledge transfer by public research organisations, as well as for concluding agreements concerning research cooperation with third countries, or for any other measures to promote knowledge transfer, or when creating new related policies or funding schemes, while observing State aid rules;

7. Take steps to ensure the widest possible implementation of the Code of Practice, whether directly or through the rules laid down by national and regional research funding bodies;

8. Ensure equitable and fair treatment of participants from Member States and third countries in international research projects regarding the ownership of and access to intellectual property rights, to the mutual benefit of all partners involved;

9. Designate a national contact point, the tasks of which should include the coordination of measures regarding knowledge transfer between public research organisations and the private sector, including tackling trans-national issues, in liaison with similar contact points in other Member States;

10. Examine and make use of the best practices set out in Annex II, taking into account the national context;

11. Inform the Commission by 15 July 2010 and every two years thereafter of measures taken on the basis of this Recommendation, as well as their impact.”⁶⁹

Thus, the Recommendation formulates suggestions for the member states to foster the knowledge transfer processes becoming more efficient at state-funded research facilities.

⁶⁹ Commission Recommendation C(2008)1329 on the management of intellectual property in knowledge transfer activities and Code of Practice for universities and other public research organizations, pp. 3–4.

According to this, the member states support – among others – the adoption of IPR policies at the state-funded research facilities; foster the creation of technology transfer capacities and the enhancement of the IPR consciousness; establish national strategies and directives according to those stated in the recommendation and take steps for elaborating any necessary legislation; take steps to foster the widest possible application of the practical guide that is a part of the recommendation; establish national contact points that would coordinate the actions related to knowledge transfer. The Recommendation seeks to provide member states and their regions with policy guidelines for the development or updating of national guidelines and frameworks, and *public research organisations with a Code of Practice*, in order to improve the way public research organisations manage intellectual property and knowledge transfer.⁷⁰

Formulation of the principles in the regulation of research, development and innovation (RDI) activities performed with the other participants would foster the cooperation becoming more uniform and efficient both inside the member states and between countries. In questions related to IPR protection in the legislation of the member states and third countries there may be parts for which those stated in the Recommendation – serving as some kind of a common reference – could foster the *establishment of international collaborations* and more efficient operation. Accordingly, *it seems reasonable that the contents of the recommendation would be properly exercised by the governments of non-EU member states as well and the state-funded research facilities operating in these countries in their own practice.*

Annex Nr. I. of the Recommendation is a practical guide addressed to universities and other state-funded research institutions, grouping the principles to be implemented by the research institutes around three main topics: IPR protection, knowledge transfer and research collaboration and contract research. The principles for an internal IPR policy constitute the basic set of principles which public research organisations should implement in order to effectively manage the IPR resulting from their – own or collaborative – activities in the field of research and development. The *principles for a knowledge transfer policy* complement those relating to IP policy by focusing more specifically in the active transfer and exploitation of such intellectual property, regardless of whether or not it is protected by IP rights. The *principles for collaborative and contract research* are meant to concern all kinds of research activities conducted or funded jointly by a public research organisation and the private sector, including in particular collaborative research (where all parties carry out R&D tasks) and contract research (where R&D is contracted out to a public research organisation by a private company).

Among the most important aspects of the field of IPR protection are the following: *development of an IP policy* as part of the long-term strategy and mission of the public research organisation; *promotion of the identification, exploitation and where appropriate protection of intellectual property*, in line with the strategy and mission of the public research organisation and with a view to maximising socio-economic benefits; provision of *appropriate incentives* to ensure that all relevant staff play an active role in the implementation of the IP policy.

⁷⁰ Commission Recommendation C(2008)1329 on the management of intellectual property in knowledge transfer activities and Code of Practice for universities and other public research organizations, p. 3.

Related to the promotion of knowledge transfer the following must be ensured: consider all types of potential exploitation mechanisms (such as licensing or spin-off creation) and all potential exploitation partners (such as spin-offs or existing companies, other public research organisations, investors, or innovation support services or agencies), and select the most appropriate ones. Ensure that the public research organisation has access to professional knowledge transfer services including legal, financial, commercial as well as intellectual property protection and enforcement advisors, in addition to staff with technical background. Develop and publish a licensing policy, in order to harmonise practices within the public research organisation and ensure fairness in all deals. Develop and publish a policy for the creation of spin-offs. Establish clear principles on sharing financial returns from knowledge transfer revenues between the public research organisation, the department and the inventors.

As to the legal relationships for both research collaborations and for contract research, the following must be established: IP-related issues should be clarified at management level as early as possible in the research project, ideally before it starts. In a collaborative research project, ownership of the foreground should stay with the party that has generated it, but it can be allocated to the different parties on the basis of a contractual agreement concluded in advance, adequately reflecting the parties' respective interests, tasks and financial or other contributions to the project.

Annex Nr. II. of the Recommendation contains the summary of the best practices identified in the given topics. The application of these is to be considered by all – not exclusively EU-member – states. For example: the proper management of IPR resulting from public funding is promoted, requiring that it was carried out according to established principles taking into account the legitimate interests of industry (e.g. temporary confidentiality constraints). Where it is appropriate, a set of model contracts is to be made available, as well as a decision-making tool helping the most appropriate model contract to be selected, depending on a number of parameters. The pooling of resources between public research organisations at local or regional level is promoted where these do not have the critical mass of research spending to justify having their own knowledge transfer office or IPR manager. When signing international research collaboration agreements, the terms and conditions relating to projects funded under both countries' schemes provide all participants with similar rights, especially as regards to access to intellectual property rights and related use restrictions.

11. Summary

Probably the most significant factor of the competitiveness of the European Union is the national and community innovation. The increasing role of universities as knowledge producing institutions represented in national and community innovative systems is a fact, having been realised and recognised for a long time. Although the research and technical development has been included in the primary legal source of the EU by the Single European Act, *the role of the universities is not named in the primary legal source in the EU. The draft of the European Constitution already puts emphasis on the significance of the university research-development*, however – comprehensibly – the *regulation* regarding the university IPR and its management is kept back at a secondary legal source level. From these the *Regulation on the research framework programs and*

Recommendation No. C(2008)1329 are to be highlighted. The elaboration of the Recommendation No. C(2008)1329 was preceded by an almost half a decade long professional preparatory work. During this the principles to be applied in the field of university IPR management were cleared (2004, see: Chapter 4), and the competitiveness-increasing role of the university academic activity was expressed, and besides that the desirable direction of the university-industrial collaborations were defined (see: Chapter 5). Annex II of Recommendation No. C(2008)1329 at its end deals separately with the industrial collaborations and the research agreements. The aim of unifying law and legal practice, which emerges at several places in the working material is also to be put emphasis on (see: Chapters 7, 8. and 9). Recommendation No. C(2008)1329. in 11 sections and 2 Annexes sums up the principles concerning university IPR management. In our opinion the Recommendation is a really considerable milestone in the management of universities in the innovation system of the EU. It is important that the participation rules of research framework programmes and the Recommendation together create a more unambiguous legal situation for the universities from the point of view of managing the European research sources. The adaptation of the Recommendation by the nations will be expectedly accelerated by the report notice included in the subsection 11 of the Recommendation, but also by the fact that during the cooperation of the universities, the less innovative states will follow the practise of universities from states of greater innovation awareness.

MOLNÁR ISTVÁN

AZ EURÓPAI UNIÓ JOGI INTÉZKEDÉSEI AZ EGYETEMEK ÉS
KÖZFINANSZÍROZÁSÚ KUTATÓINTÉZETEK TUDÁS-
TRANSZFER TEVÉKENYSÉGEIBEN A SZELLEMI TULAJDON
MENEDZSELÉSÉRE VONATKOZÓAN

(Összefoglalás)

Az Európai Unió versenyképességének vitathatatlanul a legfontosabb tényezője a nemzeti és közösségi innováció. Az egyetemeknek mint tudástermelő intézményeknek a nemzeti és közösségi innovációs rendszerekben betöltött, növekvő szerepe régóta felismert és elismert tény. Bár a kutatás és műszaki fejlesztés az Egységes Európai Okmánnyal bekerült az EU elsődleges jogforrási szintű szabályozási körébe, *az egyetemek szerepe nem nevesül az EU jelenleg hatályos elsődleges jogforrásában. Az Európai Alkotmány tervezete már kiemeli az egyetemi kutatás-fejlesztés fontosságát, azonban – érthetően – az egyetemi szellemi tulajdonra és menedzselésére vonatkozó szabályozás másodlagos jogforrási szintre szorul. Ezek közül a kutatási keretprogramok végrehajtási szabályait rendező bizottsági rendelet és a C(2008)1329. sz. bizottsági ajánlás emelendő ki. A C(2008)1329. sz. bizottsági ajánlás megalkotását legalább fél évtizedes szakmai előkészítő munka előzte meg. Ennek során tisztázták a szellemi tulajdon menedzsment területén alkalmazandó alapelveket (2004), és kifejezték az egyetemi tudományos tevékenység versenyképesség-növelő szerepét, emellett meghatározták az*

egyetemi-ipari kollaborációk kívánatos irányát. A C(2008)1329. sz. bizottsági ajánlás II. melléklete végül külön is foglalkozik az ipari kollaborációkkal és kutatási megállapodásokkal. Kiemelendő még a munkaanyagokban több helyen is fellelhető jog- és joggyakorlat-egységesítési célkitűzés. A C(2008)1329. sz. bizottsági ajánlás 11 pontban és 2 mellékletben foglalja össze az egyetemi szellemi tulajdon menedzselésével kapcsolatos alapelveket. Megítélésem szerint az ajánlás igen *jelentős jogi aktus az egyetemeknek az EU innovációs rendszerében való elhelyezésben.* Fontos, hogy a kutatási keretprogramok végrehajtási szabályai és az ajánlás együttesen *egyértelműbb jogi helyzetet teremtenek az egyetemek számára az európai kutatási források menedzselése szempontjából.* Az ajánlás nemzetek általi adaptálását vélhetően gyorsítani fogja az ajánlás 11. pontjában foglalt jelentéstétel, de az a körülmény is, hogy az ajánlással érintett egyetemek nemzetközi együttműködései során a kevésbé innovációtudatos államok egyetemei mint konzorciumi partnerek követni fogják az innovációtudatosabb államok egyetemeinek legjobb gyakorlatát.

NÁNÁSI LÁSZLÓ

A magyar királyi ügyészség a II. világháború idején

I.

Az 1930-as évek végének háborúra készülődő Európájában Magyarországon több olyan törvény megalkotására került sor, amelyek alapvetően befolyásolták a királyi ügyészség működését. E kodifikációkat – az 1938-as államvédelmi törvényjavaslat jellemző indokolása szerint – azért tartotta szükségesnek a kormány, mivel „a korszerű hadviselés fokozott mértékben megkívánja az ország minden erőforrásának a hadviselési célok szolgálatába állítását”. Ezen erőfeszítésekben pedig „a büntető igazságszolgáltatásnak első, legfontosabb és mindenek fölött álló hivatása, hogy az anyagi igazság kiderítése mellett megvédje a törvényes jogrendet”. Ezért „el kell távolítani mindazokat az akadályokat, amelyek az eljárás gyors lefolytatását, a hatályos és gyors felelősségrevonás és megtorlás lehetőségét feleslegesen hátráltatják”.¹

E célnak megfelelően születtek meg „Az állami rend megóvása végett szükséges büntetőjogi”, továbbá „sajtórendészeti rendelkezésekről” szóló 1938:XVI. és XVIII.tc-ek, amelyek az ügyészség hatáskörét megnövelték.

Az előbbi törvény 1.§-a az ítélőtáblai központok törvényszékeinek öttagú külön tanácsaihoz utalta az állam elleni bűncselekmények miatti eljárást. A 7.§ szerint ekkor vizsgálat nem volt, azt a nyomozás pótolta, melyet az ügyészség is teljesíthetett. Az indoklás kiemelte, hogy csak „egyfázisú perelőkészítés” szükséges, és az „anyaggyűjtő szakba eső minden eljárási jogkört lehetőleg a királyi ügyészség kezébe kell összpontosítani”. Ennek során a vádhatóság majd minden nyomozási cselekményt elrendelhetett és foganatosíthatott. Az előkészítő eljárásban tett intézkedés, határozat ellen előterjesztésnek, illetőleg felfolyamodásnak volt helye az öttagú tanácshoz.²

¹ A felhasznált jogszabályok forrásai: törvények esetén a Corpus Juris Hungarici – A törvényekbe zárt történelem CD 2000. január 1. KJK-KERSZÖV; a rendeleteké a Magyarországi Rendeletek Tára (RT) sorozat (1867–1945) Pest–Budapest (Bp.), a máshonnan származóak pedig külön kerülnek megjelölésre. Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának irományai (Képv. 1935 ir.) X.kötet (k.) 468.oldal (o.) Bp. 1938

² Az ötös tanács járt el a Btk. 126–138.§-ai szerinti felségsértés, III. fejezetében (1930:III.tc. 57–71.§, 1934:XVIII.tc.) meghatározott hűtlenség, a 152–162.§-okban foglalt lázadás, a 171–174.§-ok és az 1913:XXXIV.tc. 3.§ szerinti izgatás, az Átv-be ütköző, valamint a robbantószer és robbanóanyag előállításával, tartásával és felhasználásával elkövetett büntettek és vétségek (1924:XV.tc.), s e bűncselekményekhez kapcsolódó bűnpártolás miatt. A tanács hatáskörén nem változtatott a cselekmény sajtó útján (1914:XIV. tc. 32.§) vagy fiatalok által elkövetése. Ha tanú megeskete, tanú vagy szakértő nyilatkozásra kényszerítése, a lefoglalandó tárgy kiadására szorítás, vagy lefoglalt postai küldemény felbontása vált szükségessé, akkor az

Az 1938:XVIII.tc. rendelkezései az 1914:XIV.tc. 7.§-ával meghatározott sajtórendészeti előírások helyébe léptek. Az új szabályokat a sajtójog „közérdekű megreformálásának” szükségességével indokolta a kormány. Ez azt a felfogást takarta, miszerint a „sajtó útján való gondolatközlés bűncselekmények elkövetésének tág teret nyújt”, s e veszély elhárítása érdekében a „sajtótermék tartalmának ellenőrzéséről és megfelelő esetben az elkövetett bűncselekmények gyors és hatékony megtorlásáról kell gondoskodni”.³

Már a javaslat kidolgozása nagy felzúdulást váltott ki írói és kiadói körökben. Az Írók Gazdasági Egyesületének a kultusz- és az igazságügyminiszterekhez 1938. április 15-én intézett memoranduma szerint a kiadványok „legjobb hiszemű és [...] szándékú előzetes ügyészi átvizsgálása is deliktumkeresési fenyegetést jelent”. Ennek következményeként „egyetlen, életproblémával foglalkozó írásmű sem indulhatna a közönség felé azzal a biztonsággal, ami a nagy művészi alkotásokhoz kell”, s így csak a nem kifogásolható művek, a „tankönyvek, ponyvák kiadói maradhatnak talpon”. A javasolt szabályozás a kiadható könyvek körének szűkítésével a sajtószabadság korlátozásán túl anyagi károkat is okoz. Egyébként is „lehetetlenség megkívánni az ügyészségtől, hogy nagy és esetleg korszakot jelentő művek sorsa felett 8 nap alatt határozzon”.⁴

A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének a Képviselőház tagjaihoz eljuttatott véleménye ugyancsak kiemelte a könyvkiadás bősége mellett az elképzelés ügyészség általi „majdnem-lehetetlen végrehajtását”. Leszögezte az irat, hogy az „évente kb. 3000 műre rúgó magyar könyvtermeléshez képest úgyszólván szóra sem érdemes az ügyészség által bárminő szempontból kifogásolt könyvek száma; ennek ismét kis része az, amelyet a bíróság jogerős marasztaló ítélettel sújt”.⁵

A tiltakozásoknak a kormányzati akarattal szemben fogantatja nem volt, így a javasolt megoldások váltották fel a korábbi szabályozást.

A törvény 2.§-a az addigi joggal szemben kimondta, hogy minden sajtóterméket a nyomda tulajdonosa „köteles nyomban a többszörözés befejezése után a [...] helye szerint illetékes kir. ügyészségnek egy példányban megküldeni”. További előírások szerint időszaki lap terjesztését a kötelespéldány megküldésével egyidőben lehetett megkezdeni. Minden más sajtótermékét pedig akkor, ha annak az „ügyészséghez érkezésétől számítva negyvennyolc óra”, ha viszont a „terjedelme egy nyomtatott ívet meghalad, nyolc nap anélkül telt el, hogy a kir. ügyészség a sajtótermék lefoglalását” indítványozta volna, illetve a terjesztésnek a meghatározott időnél korábbi megkezdésére engedélyt adott. Az 5.§ a sajtórendészeti szabályok megszegését önálló vétséggé nyilvánította, mely miatt a büntetőeljárást a „legnagyobb sürgősséggel” kellett lefolytatni. A 8.§ lehetővé tette a bíróság számára, hogy közérdekből vagy jogos magánérdekből a „szükséges keretben” megtilthassa a tárgyalásról vagy az ott elhangzottak valamely részéről szóló tudósítás megjelenését.

A következő éveket alapvetően befolyásoló, legfontosabb jogszabályt – a kihirdetésekor, 1939. március 11-én azonnal hatályba is lépett – „A honvédelemről” szóló 1939:II.tc. (Htv.) jelentette. Ennek általános indokolása megállapította, hogy a „jövő háborújában az egész ország harctér lesz”, s ebben „nemre és korra való tekintet nélkül

elrendelés és foganatosítás végett az ügyésznek a törvényszéki vizsgálóbíró vagy a járásbírósgot kellett megkeresnie.

³ Képv. 1935 ir. X.k. 286. Bp. 1938; BUZÁSSY LAJOS: *A sajtóellenőrzés*. Bp. 1941. 4.

⁴ MARKOVITS GYÖRGY – TÓBIÁS ÁRON szerkesztette (szerk.): *A cenzúra árnyékában*. Bp. 1966. 141–146.

⁵ ugyanott (uo.) 148–150.

az egész nemzetnek részt kell vennie minden emberi és anyagi erejével". Az állam pedig csak akkor állhatja meg helyét, ha „hatalmi tényezőinek teljes kiaknázásával [...] áll ki a nagy erőpróbára”⁶

A terjedelmes, 235 szakaszból álló törvény az állam és polgárai háborúval kapcsolatos viszonyainak teljes körű rendezését kívánta adni: szabályozást nyertek a honvédelmi irányítás, a fegyveres erő, a hadkiegészítés, a légvédelem, a dologi és munkaszolgáltatások, a szabadságjogok korlátozásának kérdései.

A kormány háború vagy annak közvetlen veszélye esetén kivételes hatalommal is élhetett. Ennek tartama alatt a 141.§ szerint rendelettel minden olyan intézkedés megtehető, amely „a rendkívüli viszonyok által előidézett helyzetben a honvédelem érdekében elkerülhetetlenül szükséges”. Így a hatályos törvényektől való eltérés is lehetővé vált azon korláttal, hogy „az állami főhatalom szervezetét és működését érintő” rendelkezéseket kibocsátani, valamint a „fennálló törvényi felhatalmazásokon túlmenően anyagi büntetőjogi szabályokat” megállapítani nem lehetett. A 160.§ alapján ilyen időszakban a kormány egyes bűncselekményeknél az eljárást az illetékesről más bíróságra ruházhatta át, továbbá a gyorsítás végett különleges szabályokat állapíthatott meg. A 161.§ pedig kimondta, hogyha valamely bíróság működése a rendkívüli események miatt megszűnt, akkor annak bírít az igazságügyminiszter a beleegyezésük nélkül is más bírósághoz áthelyezhette. A minden állami, törvényhatósági és önkormányzati alkalmazott felett intézkedhető kormánybiztosok viszont a bíróságok és az ügyészségek személyzetével nem rendelkezhetek.

A 151.§ megadta a kormány számára – az alapvetően az ügyészség által ellátandó – előzetes sajtóellenőrzés elrendelésének lehetőségét is. Ez a korabeli szakirodalom szerint azért vált szükségessé, mivel gondoskodni kellett arról, hogy a „nemzet lelki ellenálló erejét aláásva, a válságos időköt külső vagy belső ellenség a maga céljaira használhassa ki”. Így ebből a „magasabb közérdekből a sajtószabadság felfüggesztésére” is intézkedni lehetett.⁷

A Htv-vel vagy annak felhatalmazása alapján kiadott rendelkezéssel megállapított kötelezettségek nem teljesítését, megszegését többtucatnyi új büntetőjogi tényállást megállapító, szigorú büntetéseket rendelő normákkal kívánta a hatalom szankcionálni: a 171-220.§-ok szóltak a had-, a munka- és a légvédelmi kötelezettséggel összefüggő, a honvédelmet érintő hivatali és a katonai érdeket sértő más bűncselekményekről, egyes eljárási szabályokról. Később a Htv-t kiegészítő 1942:XIV.tc. 25–33.§-ai újabb büntető normákat is meghatároztak.

A 221.§ a rögtönbíráskodás elrendelését is lehetővé tette a kormány számára „abban az esetben, ha az ország épségének vagy belső rendjének megóvása végett elrettentő példaadás szükséges”. Ezt mind a polgári, mind a katonai bíráskodás körében az egész országra, illetve annak egy részére bármely cselekmény miatt el lehetett rendelni, melyek halállal voltak büntethetőek.

A későbbiekben további büntető jogszabályok megalkotására is sor került a háborúba mind mélyebben belemerülő állam cselekményeinek, az aktuális politikai, gazdasági érdekeknek a kikényszerítésc érdekében. E kodifikációk újabb és újabb törvényi tényállásokat határoztak meg, a meglévőket büntetését pedig szigorították.

⁶ Képv. 1935 ir. XII.k. Bp. 1939. 156.

⁷ Buzássy: i.m. 23.

E jogalkotások okát jellemzően adta meg „A magyar állam biztonságát és nemzetközi érdekét veszélyeztető egyes cselekmények büntetéséről” szóló 1940:XVIII.tc. indokolása, mely megállapította, hogy a Btk-án az elmúlt évtizedek változásai jelentősen túlhaladtak, és számos szabályozási hiány mutatkozott. Ezen részleges törvényalkotásokkal kell segíteni, a „szükségesnek felismert javításokat és pótlásokat” elvégezve, mivel az új kódex létrehozását célszerűbb „olyan időre halasztani, amely alkalmas lesz új, egységes és rendszeres törvénykönyv megalkotására”. A törvény 1–11.§-aiban az állam nemzetközi helyzetét veszélyeztető cselekmények megtorlása és a gazdasági élet zavar-talanságának biztosítása érdekében büntetni rendelte pl. a tiltott csapatgyűjtést, a köz-szükségleti cikk készletének megsemmisítését, a tiltott határátlépést.

A korszak politikai igényeinek megfelelő tényállásokat jelentettek „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” szóló 1939:IV.tc. 26–27.§-ai, amelyek a jogfosztó rendelkezések megszegését büntették. Ugyanezen alapon keletkeztek „A házassági jogról szóló 1894:XXXI.tc. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről” szóló 1941:XV.tc. 14–15.§-ai, melyek a „nemkívánatos fajkeveredés megakadályozására” a zsidók és nemzsidók közötti házasságot, illetve nemi kapcsolatot nyilvánították bűncselekménnyé, mint fajgyalázt.

A „nemzet ellenálló erejének, gazdasági és szociális rendjének, [...] honvédelme ütoerejének biztosításához fűződő elsőrendű érdekek” miatt szükségessé vált a gazdasági jogszabályok büntetőjogi védelemmel való ellátása is, e „nagyfontosságú rendelkezések céljának maradéktalan érvényesülése” érdekében.⁸

E körbe tartozó jogalkotást jelentett „A fizetési eszközökkel, külföldi követelésekkel és vagyontárgyak kivitelevel elkövetett visszaélések hatályosabb megtorlásáról” rendelkező 1939:XIV.tc., melynek 1–5.§-ai a korábbi hasonló tárgyú (1922:XXVI, 1931:XXXII.) törvények tényállásaihoz fűztek szigorúbb büntetéseket. A 7.§ kimondta, hogy ilyen bűncselekmények esetén a terhelt távolléte a tárgyalás megtartását és az ítélethozatalt nem gátolja, de ilyenkor a határozat csupán a „bűnösség megállapítására, az elközbásra és a vagyoni elégtétel kiszabására szorítkozik”. A 8.§ szerint a vagyoni szankciók biztosítása érdekében bűnügyi zárlatot és biztosítási végrehajtást is el lehetett rendelni. Erre, ha „a fennálló jogszabályok értelmében a vizsgálóbíró megillető jogokat a kir. ügyészség gyakorolja”, akkor a vádhatóság is jogosult volt.

„A közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények büntetéséről” szóló 1941:X.tc. 1–3.§-ai az indokolása szerint „a fogyasztó tömegek nyomorba jutását, [...] a gazdasági és szociális rendnek és ezzel együtt az állami szervezetnek felbomlását” igyekeztek büntetőjogi eszközökkel megelőzni.

A háború során egyre súlyosbodó ellátási gondok elleni fellépést kívánták szolgálni „A nemzeti gazdálkodás rendjét zavaró egyes cselekmények szigorúbb büntetéséről” rendelkező 1944:VI.tc. 1–7.§-ai, amelyek a korábbi 1941-es törvényben, illetve „Az árdrágító visszaélésekről” szóló 1920:XV. tc-ben foglalt tényállásokhoz fűztek súlyosabb szankciókat.

A jogszerű közhivatali feladatellátás és a tiszta közélet sérelmét jelentő magatartások elleni fellépésre irányultak az „Egyes közéleti visszaéléseket büntető rendelkezésekről” szóló 1942:X.tc. 1–10.§-ai. Ezek a Csemegi-kódex és más törvények addigi rendelkezéseit váltották fel új tényállások megfogalmazásával. Az indokolás szerint erre azért

⁸ 1941:X.tc. általános indokolása

került sor, hogy azok „a közélet egészséges folyamatához” nyújtsanak büntetőjogi biztosítékokat akkor, amikor a „jövők biztosításáért kemény harcot vívunk, és [...] a nehéz idők sok ember lelkét fogékonyabbá teszik az erkölcsi fertőzés veszélye iránt”.

II.

A kormányzat a Htv. felhatalmazásai alapján 1939 nyarára elkészítette azon jogszabályokat, amelyek háború esetén irányadóakká váltak. Ezek a német-lengyel hadműveletek kirobbanásának másnapján, 1939. szeptember 2-án, s a következő napokban kerültek közlésre. Teleki Pál gróf miniszterelnöknek a nemzethez intézett kiáltványa szerint kibocsátásukra a „közbéke és a gazdasági élet folytonosságának fenntartása” érdekében volt szükség. E rendeletek kiadásával jogilag Magyarország számára is megkezdődött a háború.⁹

A legfontosabb a 8100.ME rendelet volt, amelyik a kivételes hatalom hatálybalépéséről szólt: ennek keretében a 8110, 8120, 8130, 8140, 8150.ME rendeletek korlátozták a gyülekezési és az egyesülési jogot, megnyílt a kitiltás, a rendőrhatalom felügyelet vagy őrizet szabályainak alkalmazhatósága, kiüldetésre került a belföldi sajtótermékek cenzúrája, illetve a külföldiek ellenőrzésének lehetősége. (A későbbiekben többször is meghosszabbításra került a kivételes hatalom hatálya.)¹⁰

Számos kormány és miniszteri rendelet szólt a hadviselés és a lakosság ellátása érdekében az árak kötelező megállapításáról, egyes anyagkészletek zár alá vételéről, a hadüzemek zavartalan működésének biztosításáról, a nyersanyagok és termékek előállításának, forgalmazásának, felhasználásának, a honvédelmi munkakötelezettségnek a szabályozásáról.¹¹

Az ország számára ténylegesen a háború 1941. április 11-én, a Jugoszlávia elleni támadásba való bekapcsolódással kezdődött meg. Emiatt a 2730.ME rendelet április 12-ével az egész ország területére kihirdette a háború idejére szóló büntetőjogi rendelkezések alkalmazását, a 2740. pedig a polgári személyeket ís:katonai bíraskodás alá helyezte a honvédelmet érintő bűncselekményeik körében. Ezen szabályok hatályát a Délvidék megszállása után a 3750. és a 3760.ME rendeletek 1941. május 26-ával megszüntették.¹²

Egy hónappal később, 1941. június 27-én az országnak a Szovjetunió elleni hadbalépésével a 4850.ME rendelet július 1-től ismét kihirdette a háborús büntetőjog alkalmazását, és a korábbi körben elrendelte a civilek hadbíráskodás alá helyezését.¹³

A háború alatt a katonai bíraskodás köre egyre bővült: a 7650/1941.ME rendelet felállította a legsúlyosabb állam elleni bűncselekmény, a hűtlenség elbírálására a Honvéd Vezérkar Főnöke Bíróságát. A későbbiekben az 1420/1944.ME rendelet pedig hadműveleti területen lehetővé tette az „egyébként honvéd büntetőbíráskodás alá nem tartozó polgári személyek” ennek hatálya alá rendelését bármely bűncselekmény miatt, ha a „polgári büntetőbíráskodás rendkívüli viszonyok miatt ott nem működik”. A kiterjesztés

⁹ Budapesti Közlöny (Bp.K) 1939/199. 1.

¹⁰ uo. 2-4., 9420/1940, 3130/1941 ME RT 1940 3344., uo. 1941 1112..

¹¹ pl. 8300, 8500, 9300/1939.ME, 46.901, 46.902, 46.906/1939.lpm uo. 1939 1359, 1370, 1900, 1557, 1560, 1567.

¹² uo. 1941 1007, 1214, 1541, 1611.

¹³ uo. 1839.

eredményeként így 1944 őszére e bíróság illetékessége már kiterjedt „mindazokra a bűncselekményekre, amelyek a hadviselés, illetve a hadigazdálkodás szempontjából szükséges bármilyen anyagkészletek elrejtését és megsemmisítését, a honvédelem érdekeinek veszélyeztetését, a gazdasági élet megzavarását, a hadiüzemek működésének bármi módon való megakadályozását, a honvédelem érdekét szolgáló berendezések, közlekedési és híradó eszközök megrongálását, [...] a magyar nemzet fegyelmének, a nemzet fegyveres ellenálló erejének meglazítását célozzák, s amelyek ezzel a nemzet vagy a szövetséges haderőnek hátrányt, az ellenségnek pedig előnyt okoznak”.¹⁴

A szövetséges német csapatok többször vonultak át az ország területén. Az általuk, illetve sérelmükre elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatos kérdéseket a két állam megállapodásai rendezték. Az egyezményeket az igazságügyminiszter „szigorúan bizalmas” leirataiban tudatta: ezek szerint a bűnelkövetők saját államuk joghatósága alatt maradtak, de az eljárások sikere érdekében r. felek jogsegély nyújtására voltak kötelesek, melyet a magyar bíróságoknak és ügyészségeknek a „német szolgálati szervek közvetlen szóbeli megkeresésére késedelem nélkül” kellett teljesíteniük. Az ügyészség feladata volt a német katonák eltételéről a magyar sértettek értesítése.¹⁵

Az ország német megszállása után, 1944. március 20-án kiadott igazságügyminiszteri utasítás szerint az idegen haderőt a „legudvariasabban” kellett fogadni. Ha a „fennálló törvényes rendbe ütköző” követelésük támadt, akkor a végrehajtáshoz a felettes hatóság engedélyének kikérése vált szükségessé. De ha a németek igényüktől erre hivatkozással sem álltak el, akkor azt teljesíteni kellett.¹⁶

A modern háború megkövetelte a légoltalom megszervezését is. Ezt az igazságügyi szerveknél a honvédelmi miniszter előírásai követték a 6778/1940.IME rendelet tette meg, mely szerint légoltalmi, légvédelmi készültségi és riadótervet kellett készíteni. Ha több igazságügyi hatóság is működött az adott épületben, a légoltalom vezetője a bíróság elnöke, míg parancsnoka a fogházfelügyelő volt. A vezető megtervezte az illetékes államépítészeti hivatallal a létesítendő óvóhelyet úgy, hogy „minél kevesebb átalakításra és építkezésre legyen szükség”. Ide csak a „nélkülözhetetlenül szükséges” felszerelési tárgyakat lehetett beszerezni „az államkincstár minél kisebb megterhelésével”. A légoltalomban közreműködő személyeknek központi és helyi kiképzéseken kellett részt venniük.¹⁷

A légítámadások fokozódása miatt 1944. május 1-jén kiadott „szigorúan bizalmas” 16.389.IME rendelet szerint az épületek előzetes kiürítésére nem kerülhetett sor. Ez csak akkor történhetett meg, ha a „bombatámadás következtében az igazságügyi hatóság épületében vagy a székhelyén más alkalmas helyiségben a működés” nem volt folytatható.¹⁸

¹⁴ uo. 365., Budapesti Királyi Főügyészség (Bp. Főü.) 15.222/1944.fü. in. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez (Iratok) I.k. Bp. 1992. 54.

¹⁵ Bi.1248/1/1941.IM, Bi.1284/9/1943.IM Csongrád Megyei Levéltár Szegedi Főü. iratai (CsML) VII.a. 3.doboz (d.); 2007/1945.IM Nyilas-korszak Igazságügyi Minisztériuma iratai Magyar Országos Levéltár (MOL) K.800. 3.csomó (cs.)

¹⁶ Szegedi Főü. 1983/1944.fü. Bács-Kiskun Megyei Főügyészség irattára (BKM Főü. ir.)

¹⁷ 6778/1940.IME Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára (GyL) Győri Királyi Ügyészség (Ü.) iratai VII.6.b. 4.d.

¹⁸ 8349/1943, 16.389/1944.IME Győri Ítéltábla (Ít.) iratai GyL VII.7.a.

III.

Magyarország az 1938. november 2-i és az 1940. augusztus 30-i bécsi nemzetközi döntőbíráskodással, valamint a széthullott Csehszlovákia, majd Jugoszlávia elleni 1939. márciusi és 1941. áprilisi hadműveletekkel visszaszerezte a trianoni békeszerződéssel elvesztett területeinek jelentős részét: így kiterjedése 171.641 km²-re, míg lakossága 14,7 millió főre nőtt.

Az igazságügyi szervek dolgozói is lelkesen fogadták az „örvendetes országgyarapodást”. Ebből az alkalomból lelkesült táviratokkal, felterjesztésekkel köszöntötték a kormányzatot, a határok kiterjedését „történelmi igazságszolgáltatásnak” értékelve. A hangulatot jellemzi – a megszállók által 1919 februárjában kiutasított szabadkai ügyészségi vezető – dr. Zombory Jenő szegedi főügyész 1941. áprilisi irata, melyben „szíve mélyéig meghatva és az isteni gondviselés iránti mélységes hálával” üdvözölte a Délvidék visszatértét, melynek eredményeként e terület „a magyar igazságszolgáltatás védőszárnyai, [...] ősi és jogos felügyelete alá” került.¹⁹

A visszatért területeken kezdetben katonai közigazgatás érvényesült: a bevonult magyar hadsereg látta el az igazgatási és – a megszállt terület polgári bíróságai működésének szünetelése miatt – az igazságszolgáltatási teendőket. A seregestek katonai bíróságai működtek, amelyek a megszállás ideje alatt elkövetett cselekmények miatt jártak el. A hadparancs szerint a „közönséges bűncselekmények üldözése az elévülési időn belül a fennálló magyar törvények szerint” történt. A megszállt területek büntető intézeteiben, fogházaiban lévő fogvatartottak elődállami büntetéseit, s a letartóztatásokat a honvéd bíróságok felülvizsgálták, és ha az a „közbiztonságot, közrendet vagy a hadviselés érdekeit nem sértette”, akkor a szabadításról rendelkeztek.²⁰

A visszakerült területek magyar államba való tagolása gyorsan zajlott, megtörtént a Trianon előtti igazságügyi szervezet helyreállítása és bővítése. Az országgyarapodásokat szentesítő 1938:XXXIV, 1939:VI, 1940:XXVI. és 1941:XXV. tc-eket végrehajtó rendeletek kimondták, hogy a visszacsatolt területeken a „magyar igazságszolgáltatás helyreállítatik”. Így a 9600/1938, 5800/1939, 7810/1940. és az 5740/1941. ME rendeletek visszaállították a kassai, nagyvárad, kolozsvári és marosvásárhelyi ítélőtáblákat, továbbá az alájuk rendelt beregszászi, kassai, komáromi, rimaszombati, beszercei, csíkszeredai, dési, kolozsvári, marosvásárhelyi, máramaroszi, nagyvárad, szatmárnémeti, sepsiszentgyörgyi, székelyudvarhelyi, zilahi, szabadkai, újvidéki, zombori törvényszékeket, s ügyészségeket. Ungváron és Huszton pedig újabb szerveket hoztak létre.²¹

A vissza- és újonnan felállított szervek általában a Trianon előtti főhatóságuk irányítása alá kerültek: így a Győrhez rendelt Komárom kivételével a kassai főügyészséghez tartoztak a felvidéki és kárpátaljai ügyészségek, míg az erdélyiek az ottani főügyészségekhez. De Nagyvárad illetékességét teljesen újraszabták, mivel iderendelték Zilahot,

¹⁹ Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. IM Általános iratai K.579. 524.cs., Szegedi Főü. Bi.5/1941, 1941.EI.5. CsML VII.3. 3, 5.d.

²⁰ M.Kir.Honvéd Vezérkar főnöke 1, 3. bizalmas katonai közigazgatási parancs 44, 68. in. Godó Ágnes-ANTUN MILETIC(szerk.): *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945 – Dokumentumgyűjtemény.* Bp.–Belgrád 1986. 44, 68.

²¹ Felvidék: 7780/1938, Kárpátalja: 5800/1939, Erdély: 7810/1940, Délvidék: 5470/1941. ME RT 1938 2880., uo. 1939 867., uo. 1940 2773., uo. 1941 267.

Szatmárnémetit és Máramarosszigetet. Később az utóbbit az 1480/1941.ME rendelet Debrecenhez csatolta. A Délvidéken visszaállított három szerv az eredeti állapotnak megfelelően a szegedi ítélőtáblához került.²²

Az „Egyes igazságügyi szervezeti rendelkezésekről” szóló 1940.XVI.tc. néhány változást hozott: az 1–2.§ a lakosság jobb megközelíthetősége érdekében újra felállította az ipolysági törvényszéket, továbbá önállósította a bajai kirendeltséget, valamint Érsekújváron is létrehozták ezen szervet, illetve a mellettük működő ügyészséget. A 3.§ Ipolyságot a budapesti, Baját a szegedi, míg Érsekújvárt a győri kerülethez rendelte. A 4.§ az eredeti állapotot helyreállítva a miskolci és a sátoraljaújhelyi törvényszékeket Debrecenről a kassai, míg a beregszászi, huszti s ungvári törvényszékeket innen a debreceni kerületbe csatolta.

A 9720, 5910, 5620/1941.ME és a 61.880/1944.IM rendeletek szerint az igazságügyi szervek működésüket a katonai közigazgatás megszűntével kezdték: a Felvidéken 1939. január 1, Kárpátalján 1939. június 27, Erdélyben 1941. november 26, míg a Délvidéken 1941. augusztus 16-án.²³

A működés gyors megkezdéséhez a kormány az anyaországból rendelt ki bírákat, ügyészeket, akiknek feladata volt a „munkaképesség alapját képező személyi és dologi előfeltételek mielőbbi megteremtése”: így pl. gyulai ügyész Kolozsvárra, bajai Csikszeredára, debreceni Máramarosszigetre, pécsi Zomborba nyert vezetői megbízást.²⁴

A kormány lehetővé tette, hogy a visszacsatolt területeken a korábbi államban érvényes feltételeknek megfelelő képzettséggel rendelkező személy is alkalmazást kaphasson, „feltéve, hogy a kir. ítélőbírói, illetőleg kir. ügyészi állásra kinevezéshez szükséges egyéb követelményeknek megfelel”. A pályázatok a nemzetiségi területeken „A közhivatalokban a kisebbségi nyelvek ismeretének biztosításáról” szóló 1924.II.tc. 1.§-ának megfelelően megkövetelték az adott nyelv tudását, mivel az a „kisebbség ügyeinek ellátásához nélkülönözhetetlen”, anélkül az ügyész „kötelességét megfelelően el nem láthatja”.²⁵

Pályázataikhoz a helybéli jelentkezők a visszacsatolt területeken működő pártok, befolyásos személyek ajánlásait is felhasználták, melyekkel nemzethűségüket, a megszállás alatti „hazafias tevékenységet”, a „magyar érdekek kifogástalan” képviselését kívánták tanúsítani.²⁶

A visszakerült részekben a magyar impérium kialakítása során „az állami gépezet minden ágazatát a fundamentumtól kellett felépíteni, éspedig gyorsan; ezért nem lehetett mindjárt minden állást az ottan legmegfelelőbb személlyel betölteni”. Így a pályázatok elbírálásánál „általános volt az az óhaj, hogy anyaországbeli szolgálattal rendelkezők [...] neveztessenek ki”. Ennek megfelelően az ügyészségi vezetők a pályázatok előterjesztésében általában olyan véleményt képviseltek, hogy a szükséges nyelvismeret ellenére a külföldi képzettségű jelölt a „magyar jogszabályok ismeretében feltétlenül

²² uo. 1941 235.

²³ uo. 1938 2954., uo. 1939 146., uo. 1941 1974., IK 1944/11. 255.

²⁴ Szegedi Főú. 1941.El.8. CsML VII.a. 3.d. ua. 3122/1942.fü. BKM Főú. ir., Szegedi Ít. 1940.El.X.B.6/2., Debreceni Ú. 1941.El.n.14.A.1. MOL V.579. 524.cs.

²⁵ 9600/1938.ME 8.§, 5800/1939.ME 6.§, 7810/1940.ME 7.§, 5470/1941.ME 6.§, RT 1938 2925., uo. 1939 868., uo. 1940 2775., uo. 1941 1940.; 5045/1941, 6279, 8408/1942.IME, Érsekújvári Ú. 1941.El.XII.A.1. MOL K.577. 4.cs

²⁶ 22580/1939.IM községi bíró igazolása a csehszlovák uralom alatti magatartásról, 10305/1941.IM a Magyar Párt székhelykeresztúri tagozata, kolozsvári elnöksége szám nélküli (sz.n.) nyilatkozatai a pályázókról MOL K.577. 4.cs.

kiseb jártassággal rendelkezik, mint a csonkaországi egyetemen végzett bármelyik többi pályázó”.²⁷

A viztatért területek ügyészi állásait így alapvetően anyaországiak nyerték el. Többben áthelyezésre kerültek, mint pl. miskolci ügyész Rimaszombatba, kalocsai Komáromba, veszprémi Désre, bajai Csíkszeredára, kaposvári Nagyváradra. De helybéliel is kinevezésre kerültek.²⁸

Az OBÜE értékelése szerint a „trianoni béklyók szétpattanása [...] lehetővé tette új állások szervezését és a meglévők szaporítását”, mivel így lehetőségek nyíltak a fiatalabbaknak is, akiknek előlépési lehetősége a „korábbiakhoz képest lényegesen javult”. Számosan nyertek ügyészi kinevezést: pl. soproni, veszprémi budapesti törvényszéki titkárok Komáromba, Husztra, Kolozsvárra, putnoki, szentesi járásbírák Ungvárra, Zilahra, miskolci, kisteleki, sümegi, szegedi ügyvédek Kassára, Máramaroszigetre, Székelyudvarhelyre, Szabadkára.²⁹

Az I. világháború utáni megszállás előtt már szolgált, majd helyben maradt személyek is kinevezést kaptak: pl. a kassai ügyészség elnökévé az 1919-ig az itteni vezetői tisztséget betöltő, majd az impériumváltás után helyi ügyvédként tevékenykedett személy nyert kinevezést. A csonkaországba menekült ügyészek, bírák is visszatérhettek korábbi szolgálati vagy ahhoz közeli helyre, mint pl. egykori székelyudvarhelyi ügyész, rimaszombati, sepsiszentgyörgyi bírák az itteni ügyészségekre, vagy volt kolozsvári, kézdivásárhelyi ügyészek Besztercére, Marosvásárhelyre.³⁰

Olykor előfordult, hogy az elődállamban is azonos állást betöltő volt csehszlovák, jugoszláv államügyészek nyertek magyar királyi ügyészi kinevezést.³¹

A főügyészi és helyettesi állásokat általában helybéli, az ottani viszonyokat jól ismerő személyekkel töltötte be a kormány: Nagyváradra az ott lakó, volt Bihar vármegyei tiszti főügyész, Kolozsvárra és Marosvásárhelyre pedig az egykori ottani királyi ügyész, illetve törvényszéki bíró nyert kinevezést. Kassára az impériumváltás előtti főügyészhelyettes került vissza eredeti beosztásába, Marosvásárhelyre pedig egy volt helyi bíró. Kassán a miskolci ügyészség elnöke lett a főügyész.³²

A segédhivatali és a fogházi állások jellemzően helyi személyekkel lettek betöltve.³³

A visszacsatolt területeken a korábbi épületeikbe tértek vissza a magyar hatóságok. Az újonnan létesített szervek részére viszont gondoskodni kellett elhelyezésről, így pl. Ungváron a korábbi csehszlovák kormányzósági épületbe költözött a bíróság és az ügyészség.

Mivel a korábbi államhatalom általában kiürítette az épületeket, ezért az új intézmények „hiányos felszerelésének sürgős kiegészítése” érdekében az igazságügyminiszter

²⁷ BETHLEN BÉLA: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Bp. 1989. 47.; Érsekújvári Ü. 1941.El.XII.A.1., Szatmárnémeti Ü. 1941.El.XII.A.5., Máramaroszigeti Ü. 1942.El.12.A.4. MOL K.577. 4.cs.

²⁸ IK. 1939/2. 40, 3. 64.o, 1941/3. 134, 137., pl. a kolozsvári egyetemen román nyelven tanult, majd utána Máramaroszigeten ügyvédjelölt, a szakvizsgát már magyarul letévő helyi lakos az ottani ügyészséghez, Kecskeméti I. sz. Igazoló Bizottság (Kmét. Ig. Biz.) 1931/1945. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára BKMÖL XVII.406.a.

²⁹ Az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület Hivatalos Értesítője (HÉ) 1942/1. 34, 36.; Igazságügyi Közlöny (IK) 1939/3. 82, 5. 105, 9. 250, 1941/1. 24, 3. 134–135.

³⁰ uo. 1938/12. 376, 1939/5. 105, 1941/3. 134–135.

³¹ Érsekújvári Ü. 1941.El.XII.A.1. MOL K.577. 4.cs., Pavlovics Branisláv újvidéki főállamügyészhelyettes Újvidékre, Gabrics István szabadkai, Meggyesy Lajos prizreni államügyészek Szabadkára, Zomborba IK 1942/1. 20.

³² uo. 1938/12. 375., uo. 1939/5. 104., uo. 1941/1. 24., 3. 134.

³³ uo. 1941/4. 179–183, uo. 1942/1. 29. az erdélyi és délvidéki kinevezésekről

felszólította az anyaországi ügyészségek vezetőit, hogy összegezzék főlös készleteiket, a rabruházi és más felszerelési cikkeket, s az ezekből átadható dolgokat. A felhívás szerint ennek során a „teljesen elhasznált és selejtezésre váró cikkeket figyelmen kívül hagyva [...] a legnagyobb jóindulattal” kellett eljárni. A jelentések alapján megállapított készletekből a minisztérium utalta ki a felszerelést az egyes szervek számára.³⁴

A visszacsatolt területeken azonnal a magyar büntető jogszabályok léptek hatályba, míg a magánjogban az addigi normák maradtak az irányadóak. A főhatalom átvételének napja előtti bűncselekményeket külföldön elkövetettnek kellett tekinteni, de az ezek miatti eljáráshoz – a Btk 9.§-a szerinti általános szabályhoz képest – nem volt szükség igazságügyminiszteri döntésre. Az ilyen esetekben alkalmazni kellett az elődállam jogát is. Az impériumváltás előtti bűncselekményeknél azonban széleskörűen érvényesülhetett az opportunitás. A 9720/1938.ME rendelet 6.§-a, majd a többi jogszabály hasonló rendelkezése szerint nem lehetett eljárást indítani a „csekély jelentőségű, a közérdeket számbavehetően nem sértő” esetekben, ha a „terhelt egyénisége s életviszonyai alapot nyújtanak arra, hogy az eljárás mellőzése a terheltet újabb büntetendő cselekmény elkövetésére ösztönözni nem fogja”. Ilyen helyzetben nem lehetett az elődállam bírósága által megkezdett eljárásokat folytatni sem, illetve a kiszabott büntetéseket végrehajtani.³⁵

Tevékenységüket az új szervek nagy teherrel kezdték. Ezeknek tömegét a korábbi államhatalom szervei által hátrahagyott ügyek képezték, melyekben a nyelvi nehézségekkel is meg kellett küzdeni. A magyar csapatok bevonulása utáni katonai igazgatás során működött hadbíróságok ügyészei által be nem fejezett eljárások is áttételre kerültek.³⁶

IV.

Ezekben az években az ügyészség legnagyobb személyzeti terhét a hadköteletség jelentette. A honvédelmi miniszter egyetértésével igazságügyminiszteri rendelkezések azonban lehetővé tették a „hivatali beosztásukban nem nélkülözhető” alkalmazottaknak a bevonulás alóli mentesítését. A szervek vezetőinek „minden egyéni érdek mellőzésével, kizárólag a honvédelem és a köz érdeke” figyelembevételével indokolt felmentési javaslatot kellett készíteniük a 34–61. életév közötti alkalmazottakról. A főügyészek és az ítélőtáblai elnökök ezt megküldték a székhelyük szerint illetékes dandárparancsnoksághoz, ahol egy háromtagú – az igazságügyi szerv küldöttét is magában foglaló – bizottság döntött a felmentésről. A Kúria s a Koronaügyészség javaslatait közvetlenül az igazságügyminiszternek kellett eljuttatni a Honvédelmi Minisztérium eljárása érdekében. A felmentés a mozgósítás elrendelésétől számított 30 vagy 60 napra szólhatott, mely később meghosszabodott 90-re. Csak „különösebb esetekben” lehetett en-

³⁴ 63.487, 68498, 69424, 70488/1940.IM.IV. GyL. VII.6.b.7.d.

³⁵ 7780, 9720/1938, 5910/1939, 7840, 7980/1940, 5940/1941.ME RT 1938 2880, 2954., 1939 874., 1940 3160. 1941 1967., Huszti Ü. 1941.El.XIV.A.3., Sepsiszentgyörgyi Tvsz. B.3094/1941/4. MOL K.579. 524.cs., K.616. 22.cs.

³⁶ Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Huszti Ü. 1941.El.XIV.A.3., Rimaszombati Ü. 1941.El.14.A.3/4., Kassai Főü. 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs.; Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

nél hosszabb időt engedélyezni, de határozatlant vagy a „háború egész tartamára” szólót nem. A határidő elteltével a felmentés „újból javaslatba” volt hozható.³⁷

A felmentéseket szigorúan bírálták el, így az igazságügyi alkalmazottak nagy számban vonultak be. Ezt a katonai szolgálati hely megjelölésével jelenteni kellett az IM számára: így rendszeresen közlésre került a bírák, ügyészek, bírósági titkárok, jegyzők, az irodai és a fogház személyzet tagjainak berukkolása.³⁸

Olykor a behívott ügyészek képzettségüknek megfelelően, vagy eredeti szolgálati helyükön kerültek beosztásra, mint katonai cenzorok, s „így legalább felváltva a napokat, polgári munkásságukat is folytathatták”, illetve hadbíróként szolgáltak. Általában azonban képzettségüktől távoli beosztásban töltötték a katonaidőt, mint pl. ételmezési raktárban, vagy írnokként.³⁹

A bevonultak egzisztenciáját érintette az 5700/1940.ME rendelet 8.§-a, amely kettő hónapra biztosította a közalkalmazottaknak addigi illetményeiket, továbbá a katonai szolgálat teljes tartamára a természetben adott lakás megtartását.⁴⁰

A „nagyarányú” katonai behívások „igen érzékenyen” érintették az igazságügyi szervek működését: jelentős volt az egyre szaporodó feladatok végzésében a munkaerő kiesése, illetve még nagyobb teher hárult a maradtakra.⁴¹

Az ügyészségek dolgozói minden beosztásban nagyon leterheltek voltak. A vezetők számára az iratok „kiosztása, az előadók által elintézt nagy számú ügydarab áttekintése és kiadása, az elnöki ügyek intézése, a számadások ellenőrzése, a segédhivatali tisztviselőknek, valamint a fogháznak személyzeti ügyei”, annak és a rabkertetészetnek az ellenőrzése, a járásbírói felügyeleti vizsgálatok, a közigazgatási bizottság ülésein való részvétel akkora munkaterhet jelentettek, hogy „azok mellett rendszeres és számottevő ügyészi munkát végezni nem lehetséges”. A beosztottakra hárult az ügyek feldolgozása, a nyomozási cselekmények végzése, a tárgyalási részvétel, a sajtóellenőrzés. A járásbírói eljárásokban is gyakran kellett közreműködni az ügyészségi megbízottak behívása miatt.⁴²

Így az alkalmazottak „fokozott, már minden képzeletet meghaladó erőfeszítéseket tettek”. Hiszen „nem csupán a rendes szabadságidejük egy részéről kellett lemondaniuk, hanem a megnövekedett ügyforgalom mellett rendkívüli szorgalmat, rendíthetetlen ügybuzgóságot” fejtettek ki. Úgy az „előadók, mint az iroda személyzete” munkaidőn kívül is, a „kora reggeltől a késő éjszakába nyúlóan” dolgoztak a feladatok elvégzése érdekében. Így alappal volt megállapítható, hogy az „előadókra eső munkateljesítmény oly nagy, melynek hosszabb időn keresztül való rendszeres lebonyolítás azoktól el nem várható [...] A túlhajtott munka [...] kedvezőtlen visszahatást szül, de [...] rányomja bélyegét a minőségre is”.⁴³

³⁷ 19.771/1938, 24.869, 30.947/1939.IME CsML VII.3. 3.d.

³⁸ 13.055/1939.IM.VI., 11.068/1942.IME, Győri Ü. 1942.El.1/a.94, 1943.El.1/13.1. GyL VII.6.a. 7.d., Szolnoki Ü. 1939.El.V.C.1-11., Miskolci Ü. 1941.El.14/5., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

³⁹ Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. uo., Zombori Ü. 1943.El.10.A.11. CsML VII.3. 3.d., Kmét. Ig. Biz. 959, 1931/1945. BKMÖL XVII.406.a.

⁴⁰ RT 1940 1841.

⁴¹ Győri Főü. 1247/1942.fü., Marosvásárhelyi Ít. 1943.El.XVII.D.11/2. MOL K.577. 4.cs., Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir

⁴² Nagyváradai Ü. 1941.El.14.A.5., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1., Kassai Főü. 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

⁴³ Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Szolnoki Ü. 1941.El.V.C-1-11. MOL K.579. 524.cs., Győri Ü. 1941.El.14.A.9. GyL VII.6.b. 7.d., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

A vezetők e helyzetben is megkövetelték a „hátralékmentesség biztosítását”, s buzdították beosztottaikat, hogy ne sajnáljanak „semmi erőfeszítést, munkát, sőt áldozatot” az igazságszolgáltatás rendezett állapotáért. Mint hirdették, az ügyészségen is múló „belső rend előfeltétele a harci sikereknek és a [...] háború dicsőséges befejezésének”. Ezért „minden ügy akként intéztessék el, ahogy a vonatkozó törvény követelményei és az ügymenet eredményessége szempontjából kívánatos”.⁴⁴

Szükségmegoldásként, a „háború okozta fokozottabb követelmények ellátásának biztosítása és a személyzeti létszámban mutatkozó hiány pótlása érdekében” a 85.918/1942.IM.IV. rendelet felhatalmazta az ügyészség vezetőjét arra, hogy a munkaidőt a „hátralék feldolgozása végett” egy órával meghosszabbíthassa. Hátralékmentesség esetén, s ha a „személyzet kitartó szorgalmat és példás ügybuzgalmat fejt ki”, akkor viszont rövidíthető is lett a tartam.⁴⁵

Az ügyészségek vezetői alapvetően az „elodázhatatlan” létszámemelésben látták a munkateher megoldását. Az előterjesztések az ügyészi munka „számban, súlyban” való megszaporodását, a hatalmas terhelést, a behívások miatti kiesést hozták fel érvként újabb állás érdekében, mivel az „az ügyforgalom számbeli adataira tekintettel indokolt és a jobb minőségi ellátás tekintetében pedig feltétlenül szükséges”.⁴⁶

A kormányzat eleget is tett a kéréseknek és folyamatosan emelte az I. fokú királyi ügyészek létszámát, mivel csak a „vádhatóságok teljesítőképességének már alig fokozható igénybevételével volt elérhető a fennakadás nélküli ügyintézés”. Ennek eredményeként az 1939. évi 177 fővel szemben 1940–184, 1941–230, 1942–263, 1943–ban pedig 282 ügyész szolgált, az 1944-es költségvetés pedig már 346 fővel számolt.⁴⁷

A fokozott terhelés ellenére a meghirdetett állásokra többszörös volt a túljelentkezés: bírósági titkárok, jegyzők, járásbírák, ügyvédek tucatjai adták be pályázataikat, mint ahogy irodai munkára is sokan jelentkeztek.⁴⁸

A korszak uralkodó politikája viszont kihatott a személyzeti kérdésekre: az 1939.IV.tc. 5.§-a ugyanis kimondta, hogy a „zsidó kir. ítélőbírákat és a kir. ügyészségek zsidó tagjait az 1940. évi január hó 1. napjával nyugdíjazni kell, illetőleg [...] végkielégítéssel el kell bocsátani”, s az ilyen származásúak nem is léphetnek közszolgálatba. A végrehajtásra kiadott 7720/1939.ME és a 25.809/1939.IME rendeletek szerint a bírának és ügyésznek 1939. október 15-ig „fegyelmi és büntetőjogi felelősség terhével” saját és szüleik anyakönyvi kivonatának bemutatása mellett jelenteniük kellett, hogy e törvény hatálya alá tartoznak-e, illetve fennáll-e valamilyen mentesítő körülmény. A vezető az arra is utasítást kapta, hogy az állások betöltésénél a „megfelelő igazolást folytassák le, és csak olyan egyének felfogadását hozzák javaslatba, akik a bemutatott iratok és adott nyilatkozat alapján nem tekintendők zsidónak”.⁴⁹

E rendelkezések következtében ekkor 2 ügyész került nyugdíjazásra, mint „tisztázsidó fajú egyén”, további 2 pedig mentesítésre (a bíráknál 28, illetve 43 volt ez a szám). A továbbiakban a személyzeti javaslatoknál az előterjesztő nyilatkozott arról,

⁴⁴ Bp. Ü. 1941.El.14.A.1/8. BFL. VII.17.a. 1.d., Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

⁴⁵ Szegedi Főü. 7184/1942.fü. uo.

⁴⁶ Kassai Ü. 1941.El.11.A.2., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1., Nagyvárad Ü. 1941.El.14.A.5, 1942.El.11.A.2. MOL K.577. 4.cs., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

⁴⁷ A magyar állam költségvetése az 1944. évre Bp. 1943 (Költségvetés 1944)

⁴⁸ 6279, 12.881, 35.631/1941, 11.18861943.IME: az egy-egy érsekújvári, kecskeméti, szatmárnémeti, kalcsoi ügyészi állásra 20, 19, 15, 14 fő jelentkezett, míg díjnoknak a Szolnoki Ü. 1941.El.XII.A.8., Kecskeméti Ü. 1943.El.4/13. szerint 13, illetve 10 fő pályázott. Nyíregyházi Ü. 1941.El.12.A.6/17. MOL K.577. 4.cs.

⁴⁹ RT 1939 1177., Bp. Főü. 11.55161939.fü. BFL VII.17.a. 2.d.

hogy „olyan származási körülmények, amelyek a kineveztetésnek akadályai lehetnének, nem forognak fenn”. A zsidó származásúak kirekesztése miatt viszont az ország némely részein ügyészi megbízotti állásra „javaslatba hozni nem tudtak”, mert a „számításba jöhető személyek” kizártak voltak.⁵⁰

Az 1944. március 31-én kiadott 1210.ME rendelet általános jelleggel megszüntette a zsidók közszolgálatát. Ennek megfelelően az 1250/1944.IME előírta az ügyészség minden tagjának és a megbízottaknak az újabb bejelentési kötelezettséget. A vezetők feladata volt a nyilatkozatok teljeskörű megtételéről való gondoskodás, a bejelentések haladéktalan átvizsgálása, s az adatoknak a csatolt okiratokkal való összehasonlítása. Jelenten kellett a minisztériumnak, hogy „kik voltak azok, akiknek adataik helyességére vonatkozó kétségek merültek fel”.⁵¹

V.

Ebben az időszakban többször sor került a közalkalmazottak jövedelmi helyzetének rendezésére. Előbb a 12.000/1939.ME rendelet hatályon kívül helyezte a nagy gazdasági válság idején a javadalmazás csökkentéséről hozott szabályokat, és 1940. január 1-től az 5000/1931.ME rendelet szerint illetmények folyósítását írta elő, majd később a 4000/1941, a 8500/1941 és a 3500/1943.ME rendeletek írtak elő emeléseket. Ezek eredményeként néhány év alatt névértéken jelentősen nőtt a javadalmazás: pl. az I. fizetési csoport 1. fokozatában havi 348 pengőről 575-re, míg a képesítési pótlék 45-ről 80-ra. Az OBÜE számításai szerint azonban új fizetések az emelések eredményeként is csak az 1920:XX.tc-ben meghatározott mérték kb. 60%-át tette csak ki.⁵²

A fizetésemelések azonban a háborús nehézségek miatt csak némi javulást jelentettek. Az OBÜE közgyűlései ezért a panaszoktól voltak hangosak. A kormányzathoz a javítás érdekében tett felterjesztések hangsúlyozták a dolgozók ellehetetlenülő helyzetét, azt, hogy „az „elsőrendű életszükségleti cikkeknek fokozatos és állandó drágulása mind kisebb értékűre fokozza le a korábban megállapított fizetéseket”, s egyre növekednek a megélhetési gondok. Ilyen körülmények között képtelenség a szükségleteket „fizetési előleg és tisztviselői kölcsön igénybevétele nélkül kielégíteni”. A megszorodott teendőket a bírónak, ügyésznek „külön munkadíj nélkül kell elvégeznie, jutalmat nem kaphat, s minden mellékfoglalkozástól törvényileg el van zárva, jövedelmét tehát nem fokozhatja”, így a „kar védtelenül áll a drágulás ostromával szemben”.⁵³

Az OBÜE ezért az igazságügyminisztertől folyamatosan kérte, hogy a javadalmazás javítása más tisztviselőktől eltérően, az „1920:XX.tc. elveinek és szellemének teljes visszaállítása szempontjából tárgyalassék”, mivel az elmúlt időszakban e törvény „félretételével oly mérvű leszállítások történtek”, amelyek eredményeként az „összilletményeket majdnem a felére csökkentették”. A konkrét javaslatok szorgalmazták pl. a képesítési pótléknak a nyugdíjba való teljes beszámítását, a kiküldetési díjnak a

⁵⁰ Auer György bp. kir. főügyész helyettes 1940. január 1-i nyugdíjazásáról 1945.El.XIX.V.58. Budapesti 128/b. 548. sz. Igazoló Bizottság – Igazságügyi Minisztérium (IM Ig. Biz.) Budapest Főváros Levéltára (BFL) XVII.404. 30.d.; Győri Főü. és a területén működő ügyészségek személyzeti ügyei IM B.15., Bp. Főü. 4050/1941.fü. MOL K.577. 4.cs., *A Magyar Királyi Kormány működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. 1939. Bp. 1940. 54.

⁵¹ RT 1944 258., Szegedi Főü. 2493/1944.fü. BKM Főü. ir.

⁵² RT 1939 2314., uo. 1941 1134, 3807., uo. 1943 1528., HÉ 1942/2. 30.

⁵³ uo. 1942/1. 30–31., uo. 1943/2. 22.

„drágulással arányban álló emelését”, a vezetők részére működési pótlék megállapítását, az OTBA szolgáltatásai „mérvének emelését”, a fizetési előleg havi keretének és a viszsza fizetés idejének növelését.⁵⁴

A kormány lehetőségeihez mérten eleget tett több kérésnek: pl. a 4000/1942.ME rendelet felemelte a kiküldetések alkalmával felszámítható fuvarpénzeket és a napi díjakat, míg a 6500/1942. az elrendelt háborús többletmunka díjazásaként különmunka-átalányról és a családi pótlék emeléséről szolt.⁵⁵

Némely vonatkozásban bővültek az igazságügyi dolgozók lehetőségei. A területvi szacsatolás után az addig Romániában működött Erdélyi, Bánati és Magyar-részek Bírói Egyesületét a belügyminiszter 1941-ben feloszlatta és vagyonát az OBÜE-nek adta. Ennek eredményeként az egyesület tulajdonába került Szovátán egy 85 szobás, rendelővel és vízgyógyászattal ellátott üdülő, melynek fenntartásához a kormány is hozzájárult, továbbá Kolozsvárott egy villa. Balatonfüreden pedig egy üdülőházban négy „teljes kényelemmel” ellátott szoba állott rendelkezésre a „tagtársak” és családtagjaik részére.⁵⁶

Ezekre a pihenési lehetőségekre nagy szükség is volt. A bevonulással érintettekén túl a helyben maradt dolgozók az óriási munkaterhen kívül is közvetlen tapasztalatokat szereztek a háborúról. Az ország elleni légitámadások „sokszor nap-mint nap” akadályozták a munkát. Miattuk a „kitűzött tárgyalások ellátása is zavart és késedelmet szenved, sok esetben meg sem tarthatók”. Alattuk a munka szünetelt, hiszen a „tárgyalások folytatására alkalmas módon az óvóhelyek berendezve” nem voltak, az idézetek pedig meg sem jelentek. A riadóknek az emberi hatásai is súlyosak voltak, hiszen az „igazságügyi hatóságok munkásai [...] a mind gyakoribb légoltalmi riasztások izgalmaitól is állandóan zavarva” éltek. Befejeződésük után pedig „az alkalmazottak idegállapota nem engedi meg munkaerejük teljes mértékben való kihasználását”. Így a „kötelesség tökéletes teljesítéséhez szükséges teljes lelkinyugalom” hiánya a munka „pontosságának és gyorsaságának rovására” ment.⁵⁷

VI.

A háborús években az állami erőforrásoknak elsődlegesen a hadviselés céljaira fordítása miatt az ügyészségek dologi ellátása a „kötelező takarékoság szem előtt tartásával”, és az IM-be központosítva történt. Igény esetén ide kellett részletesen indokolt előterjesztést tenni a beszerzéshez szükséges pénzügyi fedezet vagy a felszerelési tárgy kiutalása érdekében.⁵⁸

Engedély esetén a Köszállítási Szabályzatnak megfelelően ajánlatot kellett kérni „több megbízható helyről”. Csak olyan szállító pályázhatott, amelyik igazolta, hogy az Országos Társadalombiztosító Intézetnél hat hónapnál régebb tartozása nincsen.⁵⁹

⁵⁴ uo. 1942/1. 32–34., uo. 1942/2. 27, 28, 30., uo. 1943/2. 22., uo. 1943/4. 44.

⁵⁵ RT 1942 1605, 2765.

⁵⁶ HÉ 1941/1. 15., uo. 1942/1. 39.

⁵⁷ Bajai Ü. 1944.El.I.B.101. BKM Főü. ir., Győri Tvsz. 1944.El.XX.I.14., Veszprémi Tvsz. 1944.El.I.B.24., Soproni Tvsz. 1944.El.I.B.18. Győri Királyi Törvényszék elnöki iratai GyL VII.1.a.133.

⁵⁸ Kalocsai Ü. 1938.El.41/8. BKM Főü. ir., 14.551/1942, 25.631/1943.IME, Győri Ü. 1942.El.18.D.79. GyL VII.6.b. 7.d.

⁵⁹ 25.631/1943.IME uo.; 34.180/1938.IM.V. BKM Főü. ir.

A 27.824/1942.IME rendelet a „beszerzések sürgőssége” esetén megengedte zártkörű versenytárgyalás tartását, ha a „közszállítás nem volt előrelátható, vagy [...] a rendelkezésre álló idő alatt nyilvános versenytárgyalással előreláthatóan nem bonyolítható le”. Ebben az esetben legalább öt „megbízható” vállalkozót kellett meghívni, közöttük hadirokkantat is. De ha a szállítást csak egy vállalkozó tudta volna teljesíteni, akkor „rendkívül sürgős esetben” utólagos bejelentési kötelezettséggel a kívánt áru szabadkézből is beszerezhető volt.⁶⁰

Ekkoriban az ellátási igények központi eleme az elhasznált frógépek lecserélése volt. Az előterjesztések szerint a meglévő felszerelés „régí típusú, láthatatlan írású, majdnem hasznavehetetlen”, így ezek a „megnövekedett ügyforgalomra tekintettel a leírási munka zavartalan ellátására” már nem alkalmasak. A kiutalt gépeket a fűtőhatósági intelem szerint „nagy kímélettel” és „fokozott gondossággal” kellett kezelni, mert a „mai gazdasági helyzetben újak beszerzésére alig van lehetőség”. 1944-re már a papírellátás is akadózott, ami akadályozta azt, hogy „az ügydarabok leírása zökkenő nélkül történhessék”.⁶¹

A korlátozottan rendelkezésre álló fűtőanyag miatt az 1940. november 29-i kormánydöntés a hivatali helyiségek hőmérsékletét 18°C-ban határozta meg. Így a kevés és bizonytalan beszerzésű tüzelő felhasználására az ügyészségeken is előírások születtek a „legszigorúbb takarékoskodásra”. Ezek szerint a „szigorú hideg beállta előtt a kályhák csak annyira fűthetők, amennyi az ott tartózkodásra éppen elegendő”. A hidegebb idő beálltával is csak 10 óráig volt szabad fűteni, a tárgyaló ügyészekében pedig elfoglaltságuk napján nem lehetett begyűjtani. Ezen évek „rendkívül zord és hófúvásos” téli időjárása miatt a korlátozások érzékenyen érintették a dolgozókat. A hivatali helyiségek a délutáni fűtés hiányában kihűltek, ami „azzal a veszéllyel jár, hogy az alkalmazottak megbetegedhetnek, ami újabb bonyodalmakra vezethet”.⁶²

Bár a takarékosság érdekében az ügyészségek jelentéseik szerint „mindent elkövettek”, az IM számvevőivel váratlan vizsgálatokkal ellenőriztette a gazdálkodást. Ennek során megvizsgálták a pénz- és anyagkezelést, s szükség esetén a hiányosságokat rögzítve felhívták az ellenőrzött szervet a pótlásokra.⁶³

VII.

A legmagasabb tisztséget, a koronaügyészt illetően több változásra került sor ezen években, melyek eredményeként bővült jogköre, és közvetlen kapcsolatba lépett a szervezet alacsonyabb szintjeivel.

Az 1938: XVI.tc. 11.§-a az öttagú külön tanács ítélete elleni semmisségi panasz elbírálását közvetlenül a Kúriához utalta: e perorvoslattel a törvény lényeges rendelkezésének megsértése – mely a tényállás megállapítására is vonatkozhatott – miatt lehetett élni. Az elbírálás során a legfelsőbb bíróság a vádlott jelenlétében bármilyen bizonyítást felvehetett. A koronaügyész indítványára és a védelem meghallgatása után a Kúria az ítéletet a vádlott terhére akkor is megváltoztathatta, ha csak a vádlott érdekében éltek a panasszal.

⁶⁰ IK 1942/9. 317.

⁶¹ 14.551/1942.IME GyL VII.6.b. 7.d., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17., 1944.El.1.B.101., Szegedi Főü. 3340/1942.fü. BKM Főü. ir.

⁶² Bp. Ü. 1940.El.18.C.1/18., 1940.El.C.1/20. FL VII.17.a. 1.d., Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. BKM Főü. ir.

⁶³ Győri Ü. 1941.El.14.A.9., 1942.El.21.a.3. GyL. VII.6.a. 7.d.

A törvény indokolása kiemelte, hogy a tény- és a jogkérdés a „gyakorlatban karöltve jár, egymástól élesen elhatárolni azt sokszor alig lehet”. Egyfokú perorvoslat mellett pedig „az igazságos ítélkezés szenvedne csorbát, ha a felső bíróság csak a jogkérdéssel foglalkozhatnék, ellenben nem érinthetné tágabb körben az annak alapjául szolgáló tényállás felülvizsgálását”. Ezért szükséges, hogy a „törvény minden lényeges megsértés miatt megengedje a perorvoslat használatát: mind a közvetlen törvényalkalmazást eredményező – rendszerint a bűncselekmény minősítésére vonatkozó – jogkérdésben, mind pedig abban, [...] hogy a jogkérdés alapjául szolgáló tényállás megállapítása vajjon nem a törvény lényeges rendelkezésének megsértésével történt-e”.

A Kúria jogköre e rendelkezéssel kitágult: az ítéletet megsemmisítésén és az első fokú bíróságnak a hiányok pótlására, s új ítélet hozatalára utasításán túl jogot kapott bizonyítás felvételére is azért, hogy a bizonyítás kiegészítésével az mielőbb jogerős ítélet születhessen. Az eljárásban a koronaügyész indítványaival közreműködhetett a bizonyítékok előállításában, hiszen jelenléte nélkül nem lehetett megtartani a tárgyalást.

Ezekben az ügyekben az első fokon eljáró bírói és ügyészi szervek közvetlen kapcsolatban álltak a koronaügyésszel, hiszen hozzá terjesztették fel az iratokat, és kapták tőle vissza a megfelelő intézkedés közlésével.⁶⁴

Az 1939. április 21-i 40. büntető döntvény révén lehetővé vált az is, hogy a Kúria előtt a koronaügyész pótmagánvádas ügyben „nemcsak csatlakozás útján, hanem önállóan és közvetlenül” is átvehesse a vád képviselét.⁶⁵

A legjelentősebb jogkörterjesztést a 4810/1942.ME rendelet 3.§-a jelentette: eszerint „ha a hadviselés érdeke vagy más fontos állami érdek azt kívánja, hogy minél gyorsabb befejezést nyerjen olyan bűnügy”, amely az 1938:XVI.tc. 1.§-a alapján az öttagú külön tanács hatáskörébe tartozott vagy azt a királyi ügyész odautalta, akkor a koronaügyész indítványára a Kúria elnöke által e célra alakított tanács járt el. Az ilyen ügyben a nyomozást a koronaügyész irányíthatta, melynek során a királyi ügyészt megillető jogokat gyakorolta, továbbá „a nyomozás elvégzésére és egyes nyomozási cselekmények-re bármelyik királyi ügyészséget utasíthatja”.⁶⁶

E rendelkezést a korszak szaktekintélye, Mendelényi László úgy értékelte, hogy az „gyökeres módosítása az ügyészi szervezeti alaptörvények [...] azon szabályozásának, mely szerint a koronaügyész nem tartozik bele a szorosabb értelemben vett ügyészi szervezetbe, s ebből folyólag sem felügyeleti, sem utasítási joga az [...] ügyészségek tagjaival szemben nincs”. Ezentúl a koronaügyész „a nyomozást maga is teljesítheti, s erre e kir. ügyészeket utasíthatja”, továbbá a „legfontosabb ügyeket [...] közvetlenül a Kúria elé viheti, hol mint első (s egyúttal végső) fokú közvádló emel vádat”.⁶⁷

A jogszabályi változások ellenére a legfontosabb feladatot továbbra is a jogegység érdekében történő perorvoslatok indítványozása jelentette. Az ügyészségek e körben is közvetlenül tartották a kapcsolatot a koronaügyésszel. Jelentéseikben tájékoztatták őt a

⁶⁴ pl. államrend felforgatására irányuló izgatás, nemzetgyalázás, kormányzósértés, levente intézmény elleni izgatás miatti eljárásokban Szegedi Tvsz. B.IV.439/1942/7, Bp. Büntető Tvsz. Bgy.XXI.12.220/1941, Kolozsvári Tvsz. B.150/1942/5, Kassai Ü. 955/1944.kü. MOL K.616. 21, 22, 23.cs

⁶⁵ MENDELÉNYI LÁSZLÓ (Mendelényi 1): *A koronaügyész jogállásának fejlődése*. Bp. 1944. 12.

⁶⁶ RT 1942 2553. Bp. 1943.

⁶⁷ MENDELÉNYI 1: i.m. 13. A MOL-ban őrzött 1942–44. évekre vonatkozó koronaügyészi iratok között nincsenek ilyen tartalmúak, így megállapíthatatlan, hogy e hatáskör mennyiben élt.

jogsértőnek tartott bírósági döntésekről, és kezdeményezték az ilyen esetekben a perorvoslat megfontolását.⁶⁸

A – tisztséget 1935–40 betöltő – Finkey Ferenc szerint a koronaügyész feladatkörének kiterjesztése indokolja a tisztség elnevezésének megváltoztatását, mivel „nevében is kifejezésre kell [...] jutnia annak, hogy ez az állás a legfőbb közbírói tisztséget jelenti”. Mint javasolta, a „legfőbb kir. ügyész a kir. Kúrián” elnevezés adná vissza „teljesen és világosan [...] a koronaügyész mai hivatását és munkakörét”.⁶⁹

A hatáskör más jogterületeken való bővítésének gondolata is felmerült a szakirodalomban. Egy, a francia megoldásokat és a svéd ombudsmani intézményt ismertető ügyészi tanulmány szerint ezekhez képest a „magyar jogvédelmi rendszerben az intézményes közérdekvédelem biztosítása szembetűnően fogyatékos”. A magánjogi jogszolgáltatásban feltűnt ugyan – „bár sokszor névleges” szerepet játszva – a királyi ügyész, így e terület érdekei, továbbá a közigazgatási jogalkalmazás is szükséges teszik „a tárgyi jogrend védelme” érdekében „egy köz-szerv intézményes, állandó gondoskodását”. A feladat ellátására pedig „egy független, intézményes közérdekképviselő” hivatott, a „tárgyi jogrend épségét óvó Szent Korona ügyésze”.⁷⁰

A tanulmányra reagáló Mendelényi szerint a hatályos jogszabályok már sok feladatot bíztak a koronaügyészre, s „nincs kizárva, hogy a jövő jogéletében még egyéb fontos közjogi szerep is vár rá”, mint a „magyar Szent Koronának a törvény és igazság, a közérdek megoltalmazására hivatott egyik legfontosabb szervének”.⁷¹

VIII.

E rendkívüli időszakban egy, az addigiakban nem létezett hatáskörrel és illetékességgel rendelkező ügyészi tisztség létrehozására is sor került. Ennek alapját az 1939.II.tc. indokolásában vetette meg a kormány. Ez leszögezte, hogy a honvédelem érdekeit sértő hivatali bűncselekmények megállapításánál az az elvi megfontolás az irányadó, amely szerint „a közhivatalnoki kötelelességszegések vagy visszaélések a legnagyobb mértékben alkalmasak a polgári igazgatás szilárdságának meglazítására, a bomlasztó áramlatok sikerének előmozdítására, s ilyenképpen az ország belső erejének és ellepállóképességének csökkentésére”.⁷²

E felfogás alapján kezdte meg működését 1942. április 1-jén a visszafoglalt délvidéki területeken a 29.706/1942.IM.IV. rendelettel kiküldött – korábban jugoszláv államügyészként szolgált – Meggyesy Lajos zombori királyi ügyész, akinek hatáskörébe a köztisztviselők által elkövetett visszaélések nyomozása tartozott. Július 9-től az illetékessége már az ország egész területére kiterjedt.⁷³

⁶⁸ Bp. Főü. 5849/1939, 7135/1941, 18.903/1943.fü., Szegedi Főü. 1217/1941, 3182/1944.fü., Pécsi Főü. 520/1944.fü., Szatmárnémeti Ü. 2416/9–1943.kü. jelentései törvénysértő bírósági döntésekről, jogegységi perorvoslat kezdeményezésére irányuló javaslatokról MOL K.616. 25.cs.

⁶⁹ FINKEY FERENC: *Koronaügyész – legfőbb kir. ügyész a kir. Kúrián*. Magyar Jogi Szemle (MJSz) 1944/I. 24.

⁷⁰ GOLTNER DÉNES: „A Szent Korona ügyésze” – Az általános közérdekképviselő kérdéséhez. Miskolc 1941. 16.

⁷¹ MENDELÉNYI I.: i.m. 16.

⁷² Képv. 1935 ir. XII.k. 170.

⁷³ EI.Bi.34/1942, 21/1943.Biz.Ü. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ (ÁvK) Bizalmas iratok MOL K.519. I.cs.

A kiküldött ügyész feladatát négy csendőrnnyomozó segítségével látta el. A nyomozásokat ő irányította, s maga is végzett kihallgatásokat. Jelentése szerint viszont a szükséges eszközök, különösen a kellő számú állomány hiányában a nyomozásoknak „egy időben több irányban való folytatása” nem állt módjában. Mivel eljárásai „egyre nagyobb arányokat” öltöttek, ezért a június 18-i 44.525/1942.IM.IV. rendelet az egyébként illetékes ügyészség feladatává tette a befejezett ügyekben a megküldött iratok alapján az érdemi döntések tervezeteinek soron kívüli elkészítését. Ezeket a főügyész útján kellett felterjeszteni az IM-hez, amellyel Meggyesy közvetlen kapcsolatot tartott.⁷⁴

A kiküldött ügyész jogállása rövidesen megváltozott, mivel a Belügyminisztériumban felállított Államvédelmi Központ (ÁvK) keretében nyert elhelyezést.

E szerv belügyminiszteri kezdeményezésére jött létre azért, hogy a katonai elhárító és a politikai nyomozó szervek munkáját országos hatáskörrel irányítsa, és ennek során a katonai, csendőri, rendőri nyomozó szervek, s a közigazgatási hatóságok között együttműködést alakítson ki. Az előkészítés során az is felmerült, hogy a létrehozandó állambiztonsági csúcsszervet magas rangú bíró vagy ügyész vezesse.⁷⁵

A központ a belügy- és a honvédelmi miniszterek, valamint a vezérkari főnök megállapodása alapján alakult meg: eszerint az ÁvK munkájában a BM közbiztonsági osztálya, a hadsereg vezérkari főnökségének több osztálya, a politikai rendőrség és a csendőrség központi nyomozó osztálya vesz részt, valamint az IM is „összekötő közeget” veszényel ide. Az 1942 június 26-án kelt – nyilvánosan ki nem hirdetett – 6290.BM és a HM.1942.Eln.1/52.161. rendeletek szerint az ÁvK hatáskörébe az állam belső rendje elleni szervezkedések, a termelést veszélyeztető szabotázs cselekmények, a honvédelem érdekeit sértő vagy veszélyeztető, országos jellegű közellátási visszaélések elleni fellépés, valamint a kémelhárítás és a nemzetvédelem tartozott. Ebben az ügykörben az ÁvK „irányítja a bizalmas megfigyeléseket, felderítéseket és nyomozásokat”. Élére a vezérkar tagja, Ujszászy István vezérőrnagy került.⁷⁶

A működését július 1-jén megkezdő, a BM budai vári épületében székelő központhoz az augusztus 29-én kiadott 64.000/1942.IM.IV. rendelet az addig is hasonló feladatokat végző Meggyesy Lajost rendelte szolgálattételre.⁷⁷

A korábbi rendelkezéseket összefoglaló új szabályozással a kiküldött ügyész megbízást nyert arra, hogy a „közigazgatási tiszviselők visszaéléseivel kapcsolatosan az ország egész területén elkövetett megvesztegetés, hivatalos hatalommal való visszaélés, árdrágítás, valamint a közellátás és a honvédelem érdekét veszélyeztető bűncselekmények miatt személyesen tehet folyamatba nyomozást, és azt a mellé beosztott csendőri nyomozó közegek igénybevételeivel [...] személyesen irányíthatja”. A befejezett nyomozás alapján a továbbiakban a területileg illetékes ügyésznek kellett soron kívül eljárnia, döntése tervezetét a főügyész útján felterjesztve a minisztériumhoz. Ha az „ügy foglyos és az intézkedés haladékat nem tűr”, akkor az ügyészség közvetlen felterjesztést tehetett, a főügyész egyidejű tájékoztatása mellett.

A megszabott hatáskör azonban nem volt merev. Ahogy a szerv működése ismert lett, egyre több bűncselekmény esetén értelmezték úgy az egyes hatóságok, hogy azok a

⁷⁴ uo.; Szegedi Főú. 4474/1942.fü. BKM Főú. ir.

⁷⁵ ZSITVAY TIBOR: *Emlékiratai – Magyarország 1921–1941*. Bp. 1999. 210–211.; HARASZTI GYÖRGY (szerk.): *Vallomások a holtak házából – Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései (Ujszászy)*. Bp. 2007. 572.

⁷⁶ uo. 146, 573.; Zsitvay: i.m. 211.

⁷⁷ Bp. Ú. 1942.El.I.B.60/1. BFL VII.17.a. 1.d.; Szegedi Főú. 5513/1942.fü. BKM Főú. ir.

közfeladatot ellátó gyanúsítható személy miatt az ÁvK ügyészenek feladatkörébe tartoznak: pl. a főszolgabírói hivatalban dolgozó tisztviselőnő magzatelhajtása, vagy a segedlelkész iskolai lopásai miatt is nála kezdeményezték eljárást.⁷⁸

Meggyesy tevékenységét a „M. Kir. Igazságügyminisztérium 64.000/1942.IM.IV. számú rendelettel kiküldött kir. ügyész. M. Kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ ügyésze” megjelöléssel folytatta. Az elnevezés 1944-ben a „M. Kir. Belügyminisztérium Államvédelmi Központ Ügyészi Nyomozó Osztály”-ára változott.⁷⁹

A kiküldött ügyész lehetőségei a szervezeti változással lényegesen megnöttek, mivel a szükséges személyzet és felszerelés birtokába került, így nyomozásai „szélesebb mértékben és a céloknak megfelelően” folyhattak.⁸⁰

A munka alapját a megfelelő személyi ellátottság biztosította: az ügyészi nyomozó részlegen a vezető mellett mellett 1 ügyész, 4 törvényszéki titkár és jegyző, 21 csendőrnemzet, valamint gépfőnök és gépkocsivezetők tevékenykedtek. A nyomozók az „igazságügyi személyek” irányításával működtek, de szolgálati viszonyukban továbbra is a csendőrséghez tartoztak.⁸¹

A kiküldött ügyész függősége nem nyert tisztázást. Működéséről jelentéseket tett a belügyminiszternek, onnan utasításokat is kapott, de a szervezet vezetőjével az együttműködése nem volt felhőtlen. Ujszászy tábornok szerint Meggyesy „általában önállósította magát. Csak ritkán és általánosságban referált az ÁvK vezetőjének. Azt hangoztatta, hogy az igazságügyminiszternek van alárendelve”. Ennek megfelelően a részére jelentette az eljárások menetét, eredményét.⁸²

A felderítő szervek adatai vagy a feljelentések alapján a közhivatalnokok elleni nyomozás elrendelésére kizárólag a kiküldött ügyésznek volt jogköre. Amíg a nyomozást nem engedélyezte, addig nyílt eljárási cselekményt végezni nem lehetett. A nyomozásokat általában a beosztott csendőrök végezték, vagy az illetékes csendőrkerületi nyomozó osztályt bízta meg a feladattal, de más ügyészséget is nyomozásra hívhatott fel. Az igazságügyi beosztottak szintén nyomoztak, továbbá véleményezték a beérkezett anyagokat, meghatározva az eljárás irányát, a befejezés módját. Az ügyész az általa irányított nyomozásokban maga rendelte el a szükséges kényszerintézkedéseket.⁸³

Az 1943. július 31-i Bi.1353/I.IM rendelet szerint minden olyan ügyben, amelyben a feljelentést az ÁvK tette vagy az küldte meg a nyomozati iratokat, illetve annak irányításával folyt a nyomozás, a királyi ügyészségeknek jelentést kellett tenniük. Az érdemi határozatok tervezeteit pedig minden olyan ügyben fel kellett terjeszteni, amely a tárgyára vagy a benne szereplők személyére figyelemmel „nagyobb jelentőségűnek látszik”. Mindenképpen ilyennek kellett tekinteni azon eljárásokat, amelyekben gyanúsítottként „magasabb állású állami, városi, vármegyei, rendőrségi vagy államvasúti tiszt-

⁷⁸ ÁvK 858, 1160/1944.Ü. MOL K.523. 5.cs.

⁷⁹ 6-55/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.; ÁvK 67/1944.biz. BKM Főü. ir.

⁸⁰ 21/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.

⁸¹ TURI ISTVÁN: *Az ügyészség működésének néhány kérdése a II. világháború időszakában*. Jogtudományi Közlöny 1982/4. 319.; UJSZÁSZY: i.m. 392.; Ujvári Jenő volt csendőrnemzet 1948. október 19-i „Életleírása” (Ujvári) Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) O-14.958/650.

⁸² UJSZÁSZY: i.m. 392.; 66/1944.Ü. MOL K.523. 5.cs.; Bi.1293/199/1944: a belügyminiszter utasítását közvetíti Meggyesy az IM-nek, mely szerint a zsidók deportálásával kapcsolatos sajtóközleményeket a királyi ügyészek ne engedélyezzék, in. Márkus László – Szinai Miklós – Vásárhelyi Miklós összeállította (őá.): *Nem engedélyezem! – A Cenzúra Bizottság dossziéjából*. Bp. 1975. 777.

⁸³ TURI: i.m. 319.; ÁvK 695, 701, 704, 710, 1164, 1168, 9/25/1944.Ü. MOL K.523. 5.cs., Dési Ü. 285/10/1944.kü. ÁvK Elnöki iratok MOL K.494. 1.cs.

viselő” szerepelt. Az ilyen ügyek bírósági ítéletei szintén jelentési kötelezettség alá estek. A 42.987/1943.IM.IV. rendelet szerint azt is jelenteni kellett, hogy ily bűnügyekről a sajtóban jelent-e meg közlemény.⁸⁴

A kiküldött ügyész működése során a jogszerű közélet védelmét tartotta szem előtt. Munkája során beosztásra tekintet nélkül eljár a hatáskörébe tartozó bűncselekmények miatt. Meggyesynek a belügyminiszter részére 1943-ban tett jelentése szerint az addig-akban rendőrökkel, szolgabírákkal, egyetemi tanárral, minisztériumi tisztviselőkkel, nyugalmazott tábornokkal, tisztii ügyésszel, orvossal, kör- és községi jegyzőkkel szemben folytatott eljárásokat, melyekben a gyanúsítottak általában letartóztatásba kerültek. A beosztottak – törvényszéki titkár, csendőrnnyomozó – szerint is e személyi körben, „kizárólag közhivatali visszaélések” ügyeiben nyomoztak. A felderítések során „bizalmas puhatolás” folyt magas beosztású tisztviselőkkel kapcsolatban felmerült visszaélések esetén: pl. közellátási kormánybiztos „feltűnő meggazdagodása” miatt, továbbá a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság vezetője ellen is. Meggyesy jelentése szerint az eredményes nyomozások vádiratai alapján a bíróságok felmentő ítéleteket nem hoztak.⁸⁵

A nyomozásokra többször az állam által meghatározott célra biztosított anyagokkal való visszaélések, az azokra elkövetett sikkasztások miatt került sor: pl. 1943-ban Meggyesy nyomozott a pápai repülőtér vagy az erdélyi erődítések építésére kiutalt kincstári anyagokkal való visszaélések miatt. De eljárások folytak a lakossági ellátást, a mezőgazdasági termelést biztosító termékekkel (pl. cukorjegyek, liszt, cipő, rézgalic) való önkényes rendelkezés, a beszedett adó eltulajdonítása miatt is. A háború elhúzódásával szaporodtak az olyan ügyek, amelyekben a hadkötelezettség alóli kibúvások elősegítése miatt, továbbá az üldözötteket – önzetlenül vagy anyagi előnyökért – mentő köztisztviselők ellen folytak az eljárások.⁸⁶

Az Ávk ügyész működési körébe tartozott az internáló és a munkaszolgálatos táborokban a személyzet által elkövetett visszaélések nyomozása is.⁸⁷

1944 áprilisától a zsidó lakosság gettókba költöztetését elrendelő, vagyonát zár alá vevő, a végrehajtás sorrendjét csendőrkerületenként meghatározó 1600 és 1610.ME, valamint a 6163.BM.VII.res. rendeletek kiadása után különösen megszorodtak az ügyészi nyomozó osztály teendői, mivel feladata lett a deportálások során, valamint a zárolt vagyoniak kapcsán elkövetett bűncselekmények nyomozása.⁸⁸

Ennek érdekében az akciók megkezdése előtt-Baky László belügyi államtitkár május elején az osztály vezetőjét az elsőként érintett Kárpátaljára rendelte. A „hadművelleti területeken összeszedendő zsidókra” vonatkozóan április 5-én kiadott 6137/1944.VII.res. rendeletét pedig mindazoknak a csendőri és közigazgatási vezetők-

⁸⁴ Szegedi Főú. 5219, 3914/1943.fü. BKM Főú. ir.

⁸⁵ UJVÁRI; 21/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.; IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.U.3080. Kovács Dénes törvényszéki titkár igazolási nyilatkozata és fellebbezése BFL XVII.404. 30.d.

⁸⁶ pl. 55, 56, 59, 60/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs.; Dési Ü. 285/10/1944.kü. MOL K.494. 1.cs.; UJSÁSZY: i.m. 580–581.; Szegedi Főú. Bi.1/1943. CsML VII.3. 3.d.; TURÍ 2: i.m. 319–320.; 66, 696, 699, 701, 706/1944.Ü. nyomozások honvédelmi munkakötelezettség alóli kibúvás, közellátási visszaélések, cukorjegyek hivatali ellopása, okirathamisítás miatt MOL K.523. 5.cs. A 320/1943.Ü. nyomozás eredményeként a Bp. Bünt. Tvsz. B.XX.10.276/1943/15. ítéletével a sértettektől azzal az ürüggyel pénzt szerző elkövetőt, hogy a katonai hatóságoknál az ügyeket elintézi, 4 év fegyházzal sújtotta. MOL K.616. 24.cs.

⁸⁷ TURÍ: i.m. 319., 21/1943.Biz.Ü. MOL K.519. 1.cs., 926/1942.eln. MOL K.494. 1.cs.

⁸⁸ RT 1944 447–456, 475–479.; KARSAI LÁSZLÓ – MOLNÁR JUDIT szerk. (Karsai – Molnár 1): *Az Endre-Baky-Jaross per*. Bp. 1994. 484–485.

nek megküldte, akiknek vidékén a kiküldött ügyésznek tevékenykednie kellett. E szigorúan bizalmas rendelet azért került kiadásra, hogy a zsidó lakosságtól elvett vagyonnal kapcsolatban „később esetleg felmerülő vádaskodásoknak és esetleges visszaéléseknek eleje vétessék”. Ennek érdekében Baký utasította Meggyesyt, hogy a „zsidók ellen folyamatba tett rendészeti intézkedések végrehajtását személyesen, az ügyészi nyomozó osztály tagjainak felhasználásával ellenőrizze”. Az utasítás célja az volt, hogy a zsidóságtól elvett vagyonnal csak az állam rendelkezhesen, azt magánszemélyek ne sajátítsák el.⁸⁹

A BM-ben és az egyes csendőrkerületekben a deportálások megkezdése előtt értekezleteket tartottak az illetékes fő- és alispánok, polgármesterek, katonai, csendőri és rendőri vezetők, valamint a német megbízottak részvételével. Itt került sor a vonatkozó rendeletek, továbbá a gettók létesítésére, a zsidók összegyűjtésére, a végzendő házkutatásokra, lefoglalásokra, a deportálásra vonatkozó tervek előadására és a végrehajtás megbeszélésére.⁹⁰

Az értekezletek egy részén Meggyesy ismertette azt, hogy a zsidóktól elvett, az „állam tulajdonát képező pénz és értékek” biztosítása hogyan történjen. Ennek érdekében szükségessé vált a motozókról, a bizottságilag átvett dolgok csomagolásáról, lepecsételéséről való gondoskodás, továbbá fel kellett hívni a keresztény lakosságot, hogy a „zsidók vagyontárgyait internálás terhe alatt szolgáltatassák be”. A deportálásokat irányító Endre László belügyi államtitkár azonban nem volt elégedett Meggyesy tevékenységével, ezért az igazságügyminiszternél kezdeményezte a visszahívását. Ennek eredményeként az 1944 májusa utáni akciókban már nem vett részt.⁹¹

A végrehajtás során bűncselekmények sokasága történt. A deportálásokról 1944. május 3 – július 9-e között készített eseményjelentések számos, a zsidók vagyontárgyaival kapcsolatos esetet soroltak fel, amelyek eljárásra átadásra kerültek a – Budapesti Királyi Ügyészségtől kirendelt – Kovács Dénes törvényszéki titkár irányította helyszíni ÁvK ügyészi nyomozó részlegnek. A jelentések szerint a „zsidók gettóba tömörítése után lezárt házaikból vagyontárgyaikat kellő őrzés hiánya folytán ismeretlen egyének a hatósági pecsétek és záruk erőszakos felnyitása után tömegesen vitték el.” Az ÁvK nyomozóinak megállapítása szerint loptak, sikkasztottak a motozásokat végzők, a leltározó bizottságok és a feladatra beosztott karhatalmi erők tagjai. De nyomozások indultak a deportáltakat segítő hivatalos személyek, pl. a gettóban elhelyezett férjtől a másik táborban lévő feleséghez pénzért levelet vivő rendőr ellen is. A deportálás során többször hihetetlen kegyetlenséggel eljáró csendőrök ellen is fellépett Kovács, hadbíróági eljárást kezdeményezve ellenük.⁹²

⁸⁹ Baký László gyanúsítottai vallomása (Baký) 24. in. Magyar Államrendőrség Bp. Főkapitánysága Politikai és Rendészeti Osztály (Már.): Endre László és társai ÁBTL V-79.802/3-b.; KARSAI LÁSZLÓ (Karsai 1): *Holokauszt*. Bp. 2001. 242.; uő. (KARSAI 2): *A holokauszt utolsó fejezete*. Beszélő 2005/10. 81.; KARSAI-MOLNÁR 1: i.m. 540.

⁹⁰ Baký 25.; Zöldi Márton volt SS szds. tanúvallomása 1945. november 5-én a deportálások során a magyar és a német fél közötti összekötőként működött Ferenczy László csőr. alezr. bűnügyében 122. in. Már. ÁBTL 3.19. V.79.348; KARSAI – MOLNÁR 1: i.m. 510.

⁹¹ pl. Ungváron 1944. április 15, Nagybanján április 26, Marosvásárhelyen április 28, Munkácson május 12-én. Az utóbbin Meggyesy által a vagyonkezelésre adott rendelkezés miatt kezdeményezte Endre a felmentését, uo. 443, 528–529.; Zöldi szerint a munkácsi értekeztet után Meggyesy már nem vett részt az akciókban 122.; KARSAI 1: i.m. 242.

⁹² Ferenczy jelentéseiben Kovács Dénest, mint az ÁvK ügyészét említette, holott a Bp. Ü-ről beosztott törvényszéki titkár volt, in. KARSAI LÁSZLÓ – MOLNÁR JUDIT (szerk.) (KARSAI – MOLNÁR 2): *A magyar Quisling-kormány – Sztójay Döme és társai a népbíróság előtt*. Bp. 2005. 497–525.; 691, 695, 704/1944.Ü.

Endre Lászlónak az 1944. június 21-i kormányülésen tett jelentése szerint a „közbiztonsági szervek „valóságos okmányhamisító gyárat lepleztek le, ahol a zsidók részére gyártottak hamis okmányokat”. Az államtitkár elítélően szólt a keresztény felekezetek lelkészeiről, akik a mentésben az „első helyen állnak [...] a kijárás, közbejárás soha ilyen nagy méreteket nem öltött”. A zsidók vagyonával kapcsolatos bejelentési kötelezettséget, a zár alá vételeket „követték a különböző visszaélések, a vagyontárgyak elrejtése, megvesztegetés, közhivatali visszaélés”. Endre kijelentette, hogy „minden értekezleten külön hangsúlyoztam a visszaéléseknek vaskézzelel való irgalmatlan letörését”.⁹³

Ilyen körülmények között az ügyészi nyomozó osztály 1944-ben kb. 1000 ügygel foglalkozott, mely eljárások során a hatályos jogszabályok alapján eljárva igyekeztek a történetek megállapítására. Meggyesy döntéseiben a jogszerűséget tartotta szem előtt, ami miatt időnként nézeteltérésekre került sor a más szempontokat is érvényesíteni kívánó ÁVK vezetővel.⁹⁴

A megszorított feladatokat ellátó osztály 1944. június 1-től a Budapest, Andrásy út 119. szám alatti épületbe költözött.⁹⁵

Az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvétel után létrehozott biztonsági szervek mellett az ÁVK elveszítette jelentőségét. November elején még működött, majd tevékenysége megszűnt. Az 1944. november 27-én elrendelt kitelepítés során Sárvárra került a nyomozó részleg, ahol „együtt volt tartva”. A továbbiakban az 1945 március-április fordulóján Ausztriába való menekülés, illetve kényszerkitelepítés során pedig szétszóródott az állomány.⁹⁶

IX.

Az ügyészségek évről-évre több bűncselekménnyel foglalkoztak: az IM kimutatásai szerint 1939-ben 18.526, 1940–20.267, 1941–32.664, 1942–41.435, 1943-ban pedig 38.691 nyomozás és vizsgálat anyaga érkezett a vádhatóságokhoz. (A vizsgálatok száma ezen belül elhanyagolható volt, pl. 1939–113, 1943-ban 96.) Az eljárások nagyszámú bűncselekmény miatt folytak: 1940–143.851, 1941–222.101, 1942–223.161, 1943-ban pe-

MOL 523. 4, 5.cs.; KARSAI 2: i.m. 91.; *Magyarország tisztí címl- és névtára pótfüzete* 1944. július. Bp. 1944. 23.; 7569/1945.BM.eln. Kovács a nagyváradi gettóban elkövetett brutalitások miatt feljelentette a csendőrség felügyelőjénél – az 1946-ban háborús bűnösnek kivégzett – Ferenczyt, s hadbíróági eljárást kezdeményezett a végrehajtó csendőr tanácszlóalj tagjai ellen. Kovács ellen Ausztria amerikai megszállási övezetéből 1945 őszén történt visszatérése után a Már. Kíspesti Csoport 728/45. szám alatt nyomozást folytatott, melyet 1945. november 21-én bűncselekmény hiányában befejezett. Ennek ellenére az IM Igazoló Bizottsága 1946. január 23-án állásától megfosztotta, melyet a Bp. Népbíróság (Nb.) 1948. december 9-i Nb.lg.XVI.1361/1946/8. határozatával helybenhagyott, BFL XVII.404. 30.d.

⁹³ KARSAI – MOLNÁR 1: i.m. 493.

⁹⁴ TURI: i.m. 319.; Számos esetben került megszüntetésre bűncselekmény vagy bizonyíték hiányában a nyomozás: pl. az okirathamisítás és zsidószokeztetés miatt feljelentett községi jegyző, vagy a zsidó értékek megszerzésével és rejtgetésével gyanúsított személyek ellen. A zsidó feleségét mentő, a deportálásokat irányító Baky és Endre államtitkárok elleni kijelentéseket („az országnak kárt okoztak, védtelen és ártatlan embereket kiszolgáltattak”) tévő gyulai városi műszaki tanácsos, tartalékos szds. elleni feljelentés miatt Kudar Lajos csőr. ezr. 1944. szeptember 11-én „bűnügyi szempontú vizsgálatra” hívta fel Meggyesyt, aki viszont bűncselekmény hiányában nem indított nyomozást 701, 704, 1164/1944.Ú. MOL K.523. 5.cs.

⁹⁵ ÁVK.67/1944.biz. BKM Főü. ir.

⁹⁶ KOVÁCS TAMÁS: *A nyilas éra politikai rendszetének felépítése*, in. www.publikon.hu/application/essay/134-1.pdf; sz.n. gyanúsított jegyzőkönyv hűtlenségi ügyben 1944. november 4-én MOL K.523. 5.cs.; Újvári; 8859/1944.BM.eln. BFL XVII.404. 30.d.

dig 284.558 vált ismertté. A bűncselekmények számának emelkedése főleg a gazdasági és a honvédelmet érintő tényállásoknál volt jelentős: különösen az árdrágító visszaélések, a közellátás érdekei elleni, a politikai, a közrendet, a köznyugalmat zavaró valótlan hírek terjesztésével kapcsolatos tettek emelkedtek.⁹⁷

Az ügyérkezés emelkedő számát világítja meg a bajai ügyészség összegzése: eszerint 1939-ben 941, 1940–1941, 1941–1942, 1942–1943, 1943–1944, 1944-ben pedig 1960 ügydarab érkezett. Miskolcon 1940-ben 6161, 1941-ben 8564, Debrecenben pedig ezen években 6299, illetve 6641 volt az ügyérkezés. Így érthető az az értékelés, amely a megelőző esztendőt „aranykorszaknak” minősítette az adott évhez képest.⁹⁸

A jelentések így az ügyforgalom folyamatos növekedéséről adtak számot, melynek alapvető okát a „bűnügyeknek a gazdasági és politikai helyzettel összefüggő emelkedésében” látták. A mennyiségi emelkedésen túl kiemelték az „egyszerűbb elintézés igénylő ügyekkel szemben [...] a nagyobb, illetve nehezebb fajsúlyú ügyek javára történt” eltolódást is.⁹⁹

A kriminalitás összetételére is rányomta bélyegét a háború, mivel a szokásos bűncselekményeken túl felbukkantak a rendkívüli viszonyok között elkövetett tényállások.

A hagyományos bűnözés élén a vagyon elleni bűncselekmények álltak, melyek közül az ellátási nehézségek növekedése, a kialakuló áruhiány miatt a lopások száma folyamatosan „magas és emelkedő” volt.¹⁰⁰

Mivel az élelmiszerek beszerzése véget a „mezőgazdasági termények és termékek lopása nagymértékben elharapódzott” a „magas árak és a szigorú beszolgáltatási kötelezettség miatt”, ezért a kormányzat az ügyek „szigorúbb elbírálása útján” kívánta a problémát megoldani. Így az ügyészségek utasítást kaptak arra, hogy az ilyen cselekményeknél „mindig a szigorúbb minősítést eredményező álláspontra helyezkedjenek” és ennek megfelelően irányítsák a nyomozást, s ezen megítélést a bíróságon is „minél erősebben képviseljék”.¹⁰¹

Az élet és testi épség elleni cselekményeknél viszont „örvendetes javulás” következett be, melynek okát az ügyészek a katonai és munkaszolgálatra behívásokban látták, mivel így az „emberek el lettek vonva a veszedeelmekből, a korcsmákba, mert ennek következménye szokott lenni az ilyen”.¹⁰²

Az ügyérkezésben ezeken túlmenően jelentős számban szerepeltek okirathamisítások, hamis tanúzások és vádak, hatóság elleni erőszak.¹⁰³

Nagy feladatot jelentettek a háborús büntetőjogi tényállások miatti eljárások, melyekben addig nem ismert bűncselekményekkel kellett megbírkózni: számtalan honvédelem elleni, tiltott gyülekezés, kivándorlásra csábítás, levante, illetve légtáncos kötelezettség megszegése, árdrágítás, közellátás veszélyeztetése, közszükségleti cikk elvo-

⁹⁷ Győri Főú. 2058/1940, 1247/1942, 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d. Szegedi Főú. 3122/1942, 1680/1943.fü. BKM Főú. ir.; Költségvetés 1944

⁹⁸ Bajai Ü. 1946.El.10.A.52. BKM Főú., Miskolci Ü. 1941.El.14.A.14/5., Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

⁹⁹ Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. Sátorlajújhelyi Ü. 1941.El.14.A.1/38. uo., Győri Főú. 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁰⁰ Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

¹⁰¹ Szegedi Főú. 5276/1943.fü. BKM Főú. ir.

¹⁰² Sátorlajújhelyi Ü. 1941.El.14.A.1/38. Miskolci Ü. 1941.El.14.A.9. Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

¹⁰³ uo.

nása, árulrejtés, rémhírterjesztés, fajgyalázás, tiltott határátlépés miatti ügyel foglalkoztak az ügyészségek.¹⁰⁴

A jogalkalmazást az egyes ügyekben áthatották a háború követelményei, az ország külső, belső érdekeinek szolgálata, melyek érvényesítése az ügyészség kormányzati szempontok szerint meghatározott feladata volt. Az IM rendelkezéseit gyakran a honvédelmi miniszter igényei határozták meg. A 15.641/1939.IM.IV. rendelet a honvédelem „mindenek felett szem előtt tartandó fontos érdekei” miatt általánosságban kötelezte az ügyészségeket a Htv-ben meghatározott, valamint „általában a honvédelem érdekeit sértő bármilyen bűncselekmény” miatti „legerélyesebb” eljárásra. A honvédelmi miniszter részére az ilyen ügyekben a 45.578/1939.IM.IV. rendelet szerint tájékoztatásul meg kellett küldeni a vádirati és az ítéleti kiadmányokat is.¹⁰⁵

Ennek megfelelően a számos új tényállás közül alapvetően a hadsereg utánpótlásának biztosítását szolgáló eszköznek tekintették a tiltott határátlépéssel szembeni fellépést, mivel annak „hathatós üldözéséhez fontos honvédelmi érdekek fűződnek”.¹⁰⁶

Azonban e tényállás következetes érvényesítése külpolitikai okokból elmaradt: ekkoriban a német nemzetiségű magyar állampolgárok az országból illegálisan távozva tömegesen álltak Harmadik Birodalom haderejébe. Így a két állam megállapodásának megfelelően az ilyen személyekkel szemben nem lehetett eljárást indítani tiltott határátlépés, csapatgyűjtés és toborzás bűncselekményei miatt. Az igazságügyminiszter rendelkezései szerint ezen ügyeket és a kiszabott büntetések végrehajtását elévülésig függőben kellett tartani. Az esetleges megindult eljárások iratait a viszont minden esetben fel kellett terjeszteni a IM-hez.¹⁰⁷

A hadsereg kiszolgálását biztosító létesítményeknek (vasút, távközlés, hadi üzemek) és az ott dolgozóknak „rendkívül fontos szerepet” tulajdonított a kormányzat, ezért a velük kapcsolatban, illetve általuk elkövetett bűncselekmények (pl. rendeltetési hely elhagyása, munka folytonosságának megnehezítése, megghiúsítása, üzem birtokosának köteleességszegése) esetén az ügyészségnek a „törvény teljes szigorát” kellett érvényesítenie. A hadiiparban megnövekedett munkáslétszám és a feszített termelés miatt szinte „nap, mint nap” fordultak elő balesetek, melyekkel elsődlegesen a polgári ügyészségek foglalkoztak. Ezeket csak akkor teheték át az illetékes honvédbírósághoz, ha megállapítható volt, hogy a „balesetért van büntetőjogilag felelős személy és az hadiüzemi alkalmazott”.¹⁰⁸

A honvédelem érdekei elleni bűncselekmények miatti eljárások az IM szigorú ellenőrzése alatt álltak, hozzájárulása nélkül nem lehetett intézkedni.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Bajai Ü. iktatókönyve (ikt.) 1941: 7–12: honvédelem elleni vétség, 1049–1051: árdragítás, 1304: tiltott gyülekezés, 1414: kivándorlásra csábítás, 3183: levante kötelezettség megszegése, 3956–3980: légoltalmi vétség, 1944: 30: közellátás veszélyeztetése, 2669: fajgyalázás, 2878: rémhírterjesztés, 2943: árulrejtés, 3162: közszükségleti cikk jog ellenes elvonása BKML VII.15.56/a, 58. Kalocsai Ü. ikt. 1944: 1–6, 39–67, 3588–3591: árdragítás, 10.605: valótlan hír terjesztése, 5914, 5920: honvédelmi munkakötelezettség elleni vétség uo. VII.16. 378.; Győri Ü. 1941.El.14.A.9., Győri Főü. 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁰⁵ Szegedi Főü. 1064/1939.fü. CsML VII.3. 3.d. ua. 898/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁰⁶ 197/1942.IM.IV. uo.

¹⁰⁷ 22.000/1942, 50.420/1943, 19.400, 30.511/1944.IM.IV. CsML. VII.3. 3.d. Szegedi Főü. 4294, 6902/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁰⁸ 55.150/1942.IM.IV. BKM Főü. ir. Kassai Tvsz. B.6652/1942., Újvidéki Tvsz. B.I.381/1943. MOL K.616. 21, 23.cs. Győri Ü. 1941.El.14.A.9., 1942.El.14.A.21. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁰⁹ 34.684, 71.652/1940.IM.IV. CsML VII.3. 3.d.

A politika keményen beavatkozott az emberek legbensőbb magánéletébe is, a nem kívánatosnak ítélt magatartások büntetőjogi fenyegetésével.

Az 1941.XV.tc-kel megalkotott fájvédelmi rendelkezések megszegése kapcsán kiadott 70.651/1941.IM.IV. leirat az ügyészségeket szokás szerint az eljárások erőlyes vitelére utasította. Viszont e tényállásnál – mivel a gyanúba kerültek legszemélyesebb viszonyait (pl. mikor közöszültek, a keresztény nő tisztességes-e) kellett feltárni – a nyomozások jellemzően eredménytelenül zárultak. A jelentések szerint az eljárások száma kevés volt, a befejezett nyomozások pedig nagyarányban megszüntetésre kerültek. A csekély számú vádemelés is alig járt eredménnyel, mivel az „igen labilis bizonyítékokat a bíróság nem honorálja marasztalással”.¹¹⁰

Az előző háborúhoz hasonlóan „nagymértékben elszaporodott” magzatelhajtások is kitüntetett figyelmet élveztek, mivel e „bűncselekmények az egész magyarság egyetemét gyökereiben támadják”. Ennek megfelelően az ügyészségeknek fokozott figyelemmel kellett kísérniük a vetélési eseteket, az orvosok és szülésznők működését. A nyomozások viszont számos esetben „bosszú által vezérelt, legtöbb esetben alaptalannak bizonyult feljelentést” állapítottak meg. Az eljárások jellemzően megszüntetésre kerültek „a bűncselekmény természetében rejlő arra a körülményre” figyelemmel, hogy a „vetélő nő határozott tagadásával szemben” nem voltak beszerezhetőek bizonyítékok.¹¹¹

Az eljárások között e háborús években az ország állami és gazdasági rendjének biztosítása érdekében különös fontossággal bíró politikai, valamint az áru- és anyaggazdálkodással kapcsolatos bűncselekmények kiemelt súlyt kaptak az ügyészségek tevékenységében.

X.

A politikai jellegű bűncselekményekre a már kialakult szempont volt az irányadó: fellépés minden szélsőségesnek ítélt mozgalommal, törekvéssel szemben. Ezen túlmenően a szövetséges Német Birodalomhoz és a szomszéd országokhoz való viszony kérdései voltak a meghatározóak az egyes cselekmények mikénti kezelésében. Ekkoriban a „nemzetközi és politikai helyzettel, illetve a közélet eseményeivel összefüggésben [...] rendkívüli módon megsaporodott” ügyekkel kapcsolatos eljárásokra általánosságban az 1938. november 14-én kiadott 43.970.IM.IV. rendelet volt az irányadó.¹¹²

Ez a jelentéstételi kötelezettségen túl az 5020/1932.IM.IV. rendeletre visszautalva a sajtó útján elkövetett és azon ügyekben írta elő az intézkedési tervzetek felterjesztését, amelyek a terhelt személyénél, az ügy tárgyánál, az elkövetés körülményeinél fogva a „mindennapi eseteket jelentőségében felülhaladják vagy általában az országos közérdeket közelebből érintik”. E körön túl a főügyészek kaptak felhatalmazást a felülvizsgálatra, de a kiadmányok egy példányát ilyenkor is meg kellett küldeni a miniszter részére. A jellemzően szóban vagy írásban elkövetett cselekmények megítélésénél alapvető volt annak megvizsgálása, hogy a „kijelentésekben nemzet és állam ellenes gondolkodás,

¹¹⁰ 70.651/1941.IM.IV. BFL VII.17.a. l.d., Turi: 314., Győri Ü. 1944.El.14/A.35. GyL VII.6.b. 7.d. Bajai Ü. 6694, 7880/1941.kü. BKM Főü. ir.

¹¹¹ Szegedi Főü. 6128/1942.fü. uo.; Kassai Főü. 107/1941.fü. szerint az 1940-ben indult 161 ügyből 126 megszüntetéssel fejeződött be. Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs. Kalocsai Ü. 1944. ikt. 32, 138, 3144, 10.565. BKMÖL VII. 16. 378.

¹¹² Bajai Ü. 1942.El.1.B.41. BKM Főü. ir.

illetőleg érzés jut-e kifejezésre, avagy azok csupán elszólásai [...] az egyébként kifogástalan személy mértéket nem tartó pillanatnyi felhevülésének”. Ezért szükséges volt a „gondolatmenet teljes tartalmi összefüggésében” való mérlegre tétele, és a nyomozás során a terhelt „egyénségéről, viselkedéséről, gondolkodásáról úgy a nemzethűség, mint a közrend szempontjából” való tájékozódás.

Később a 14.412/1942.IM.IV. rendelet mindazon ügyekben előírta az előzetes revíziót, amelyekben az eljárásnak „az ország külső vagy belső politikájának irányítása szempontjából jelentősége van”. Az egyes eseteknek ebből a szempontból való elbírálását a rendelkezés a főügyészek hatáskörébe utalta.¹¹³

Az ügyek megítélése bizonytalan volt, mivel nem lehetett tudni az adott eset kormányzati szempontú fontosságát, ezért a főügyészek jellemzően felterjesztéssel éltek a minisztériumhoz. Álláspontjukhoz képest azonban a kormányzati döntés időnként teljesen ellentétes volt. Így pl. a Keresztény Női Tábor vezetőjének, Slachta Margitnak 1942. január 6-án szervezete ülésén a budapesti Gellért Szállóban elmondott beszéde miatt Strache Gusztáv főügyész nem látta indokoltnak a vádemelést valótlán hír koholása miatt. Okfejtése szerint a „bíróság előtt annak a beszédmagyarázatnak a vitatása”, amely a vád tárgyát képezhetné „teljesen kilátástalannak mutatkozik”. Ezzel szemben a vádemelést elrendelő minisztériumi döntés leszögezte, hogy a „barna /nemzeti szocialista/” és „vörös /bolsevik/” mozgalmak azonos veszélyességűeknek való beállítása „alkalmas a köznyugalom megzavarására”, másrészt „a nemzeti szocialista Németországot a bolsevizmussal azonosító megalázó és sértő értékítélet” révén az ország külpolitikai érdekeinek veszélyeztetésére.¹¹⁴

A bizonytalan megítélhetőség miatt a főügyészek „csak ritka esetekben éltek” jogkörükkel, és a „politikai természetű bűnügyek iratait úgyszólván kivétel nélkül” felterjesztették. A minisztériumban viszont a nagy érkezés következtében túlterheltté vált a néhány fős irányító osztály, ezért a 14.641/1943.IM.IV. rendelet felhívta a főügyészeket jogkörük „rendszerinti” gyakorlására. Azonban ismét olyan határozatlan szempontok fogalmazódtak meg, hogy lehetetlen volt ennél érvényesülnie: a „kisebbségpolitikai vonatkozású”, valamint a „mindennapi eseteket jelentőségében meghaladó” ügyekben továbbra is megkövetelte a miniszterhez való előzetes hozzájárulás céljából való felterjesztést.¹¹⁵

Az értékelést segíthette egy 1940-ben kiadott rendelkezés, mely szerint, ha a gyanúsított anyanyelvére vagy nemzetiségére tekintettel kisebbségpolitikai vonatkozású cselekmény merült fel, akkor az „más bűnügyek jelentőségét messze felülhaladja, és miként való intézése az országos közérdeket is közelről érintheti”. Ezért az ilyen eljárások irányítását az igazságügyminiszter „feltétlenül” magának tartotta fenn.¹¹⁶

Az eljárásokban így tisztázni kellett a terhelt anyanyelvét és nemzetiségét, mivel ezek feltüntetése „megkönnyíti a felterjesztett ügyeknek a [...] kiemelt szempontoknak és irányelveknek megfelelő felülvizsgálását”.¹¹⁷

A nemzetiségi ügyek közül kiemelkedően fontosak voltak a németekkel kapcsolatosak. A korszakban gyakori magatartás, a magyar állampolgároknak Németországba, a birodalmi haderőbe távozása esetében a 69.926/1942.IM.VII. rendelet szerint – mivel

¹¹³ Szegedi Főú. 3630/1942. uo.

¹¹⁴ 16.786/1942.IM MOL K.579. 541.cs.

¹¹⁵ Bp. Főú. 3587/1943.fü. BFL VII.17.a. 1.d.

¹¹⁶ Bp. Ü. El.1.B.7/4/1940.kü. uo.

¹¹⁷ 1716/1940.IM.IV. Szegedi Főú. 3740/1943.fü. CsML VII.3. 3.d.

azok megkapták a német honosságot – az ügyészségek nem is kezdeményezhették bűnügyeik felajánlását akkor, ha azoknak politikai vagy nemzetiségi háttere volt. Így „nemzetiségpolitikai szempontból” a Volksbund mozgalom keretében a magyar állam ellen történt uszítások, s a német nemzetiségűek által elkövetett sajtóbűncselekmények esetén sem engedélyezte az IM vagy a Miniszterelnökség az eljárást, noha „a vádemelés büntetőjogi szempontból indokolt”.¹¹⁸

Számos eljárás indult viszont a visszacsatolt területeken „gyakran előforduló állam-és nemzet ellenes bűncselekmények miatt” a szlovák, román, délszláv nemzetiségű lakosok ellen. Jellemzően az Átv. 7–8.§-aiban meghatározott tényállások alapozták meg a felelősségre vonást, mivel kijelentéseikkel az előző államhatalom iránti rokonszenvüknek adtak hangot, illetve annak visszatértét hangoztatták. Az ilyen ügyek ítéleteiről és a nemzetiségiek által elkövetett kormányzósértésekről a sajtót sem lehetett tájékoztatni.¹¹⁹

A „vörös”, illetve egyre szaporodó „barna” irányzatú ügyekben következetes volt a fellépés: ezen eljárások jellemzően a Btk. 172–174. vagy az Átv. 5–8.§-ok szerinti izgatások címén a terheltek kijelentései vagy sajtótermékei miatt folytak.¹²⁰

A két politikai irányzat közül a nyilasok voltak az aktívabbak. A miniszteri állásfoglalások leszögezték, hogy vezetőjük, Szálasi Ferenc „köztudomás szerint az általa kezdeményezett [...] mozgalmat erőszakos úton, forradalmi eszközökkel igyekezett megvalósítani”, így a „tiltott és büntetett módszerei” miatt híveivel szemben el kell járni.¹²¹

A postai úton terjesztett nyilas propaganda megakadályozására az ügyészségek jogot kaptak a nagy mennyiségben, azonos borítékban küldött levelek szétküldés előtt visszatartására, azok megvizsgálása érdekében.¹²²

A rendszer régi ellenségeivel, a kommunistákkal szemben olykor nagyszámú terheltet felvonultató eljárások folytak.¹²³

¹¹⁸ ua. 631/1943.fü. BKM Főü. ir.; Szegedi Ü. Bi.10/1940. Szegedi Főü. Bi.2/1941. Bi.1185/26/1941.IM a Volksbund vezetőjének, Basch Ferencnek az 1940. október 20-i eleki beszéde ügyében, CsML VII.3. 3.d. Szegedi Főü. 1921/1942.fü. indokoltnak tartotta az Újvidéki Ü. 550/1942.kü. vádirat tervezetét a német nemzetiségűek által elkövetett sajtórendőri vétség miatt. A 21.609/1942.IM.IV. álláspont is megerősítette ezt, de megkeresésére a 18.413/1942.ME.II. nem tartotta indokoltnak a vádemelést MOL K.579. 524.cs.

¹¹⁹ Kassai Főü. 107/1941.fü. uo. Kolozsvári Tvsz. B.V.1488/1943: Bukarestet dicsérő, a román állam visszajöttével fenyegető, Nagyváradi Tvsz. B.8106/1942: a román nemzetiségű leventék magyar nyelvű énekét sérelmező, Debreceni Tvsz. B.529/1942: a Felvidék és a Kárpátalja magyar múltját kétségbevonó vádlottak elítélése. Kassai Ü. 955/1941.kü. vádemelése sapkájukat a szlovák katonák mintájára hajtogató szlovák nemzetiségű leventék ellen uo. K.616. 21, 22, 23, 24.cs. Győri Ü. 3377/1944.kü. határozata a magyar uralmat kétségbe vonó szlovén plébános beszédei és írásai miatt GyL. VII.6.b. 8.d. Szegedi Főü. 3122/1942.fü. szerint a Délvidék visszafoglalását követően „nyomasztó teher volt” a nemzetiségi politikai perek száma BKM. Főü. ir., Bi.1293/81/1942.IM in. MÁRKUS LÁSZLÓ – SZINAI MIKLÓS – VÁSÁRHELYI MIKLÓS ó.a.: *Nem engedélyezem!* – A Cenzúra Bizottság dossziéjából. Bp. 1975. 290.

¹²⁰ Győri Tvsz. B.559/1942: Népszava előfizetők toborzása során tett, a szovjetet pártoló kijelentéseket tévő, ua. B.895/1944.: az Internacionálét éneklő, Bp. Bünt. Tvsz. B.XX.13.326/1943: a május 1-jét éltető, a szovjet követ visszatérésére utaló, ua. Bgy.VI.12.338/1941: nyilas pártértekezleten beszédével a kormányt támadó, ua.: üzlete kirakatába nyilas jelképeket kirakó, Pécsi Tvsz. B.I.3516/1942: Sztálint és a Szovjetuniót éltető vádlottak elítélése MOL K.616. 21, 22, 23, 24.cs.

¹²¹ 617/1939. 10.140/1940..IM.IV. CsML VII.3. 3.d. A Kúria 1941 januárjában Wirth Károly nyilas képviselőt 15 év fegyházra ítélte, mivel puccsal meg akarta ragadni hatalmat, letartóztatni a kormányzót, s megölni a belügyminisztert in. MÁRKUS – SZINAI – VÁSÁRHELYI: i.m. 109.

¹²² A rendelet Antal István volt igazságügyminiszter 1946. március 14-i, a Bp. Népbíróságon tett vallomásából ismert, in. KARSAI – MOLNÁR 2: i.m. 476.

¹²³ Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. Kassai Főü. 107/1941.fü.: két ügyben 100 kommunista gyanús személyt tartóztattak le K.579. 524.cs.

Az emberek érzelmeiből, az őket ért sérelmek miatt fakadó – közvetlen politikai szándék nélküli – háború ellenes, a kormányintézkedéseket kifogásoló kijelentések miatt ugyancsak számos eljárás indult nemzetgyalázás, izgatás, valótlan hír terjesztése címen.¹²⁴

A politikai ügyek az ügyészségek számára „nyomasztó terhet” jelentettek: számuk folyamatosan „igen nagy, figyelemre méltó emelkedést” mutatott, azok miatt „óriási forgalom” volt: pl. 1938, 1939-ben a győri főügyészség területén 274, majd 748 fordult elő. A debreceni ügyészség 1939–312, 1940-ben pedig 742 esettel találkozott. Ilyen cselekmények miatt 1940-ben Kassára 380 feljelentés érkezett. Az ügyészek e bűncselekmények gyakoriságát „az áldatlan háborús állapotokkal és az ebből eredő mozgalmakkal” hozták összefüggésbe. A megállapításaik szerint kiugró volt az „alaptalan feljelentések nagy száma”. Ennek megfelelően politikai bűncselekmények miatt pl. 1940-ben a győri ügyészség 520 nyomozásából megszüntetésre került 316, Kassán pedig a 380-ból 220 eljárás.¹²⁵

Ezen „állami szempontból [...] nagyobb fajsúlyú ügyek” intézése „nagyobb körültekintést és hosszabb időt” igényelt. Gyakran került sor a nyomozó szervek munkájának kiegészítésére, melynek keretében „különösen a gyanúsított nemzetiségének megállapítása érdekében” kellett intézkedni. Az 1938:XVI.tc. alapján az ügyészek kihallgatásokat végeztek, előzetes letartóztatásokat rendeltek el, de ez „jelentékeny munkatöbbletet” jelentett. Az önálló nyomozásokkal „az ügyészség munkája tetemesen szaporodott, mert olyan teendők utaltattak hatáskörünkbe, melyek ezelőtt a vizsgálóbírók foglalkoztatták”. Vélemények szerint az ilyen ügyeket „kidolgozni sokkal hosszabb időt vesz igénybe”: ennek során nagy munkát jelentettek a felsőbb hatóságok által megkövetelt felterjesztések és jelentések, továbbá huzamosabb időt vettek igénybe a tárgyalások is.¹²⁶

XI.

A háború megkövetelte a szigorú anyag- és árgazdálkodást a hadviselés és a lakosság ellátásának biztosítása érdekében. Ezért a kormányzat rendeletek tömegét bocsátotta ki, amelyek meghatározták az egyes nyersanyagok, késztermékek beszerzésének, előállításának, forgalmazásának, ármegállapításának szabályait, melyek érvényesülését büntető

¹²⁴ Pécsi Ü. 18.757/1942.kü. vádirata valótlan hír terjesztése és a fegyveres erő szolgálati fegyelme elleni izgatás miatt, mert a vádlott a Brit Birodalom győzelmét hangoztatta, annak anyagi és emberi erőforrásai miatt, továbbá a fiát nem engedné a jogszerűtlenül külföldre vitt honvédségbe, mert a hadüzenetre a kormánynak nem volt joga a parlament előzetes beleegyezése nélkül. Bp. Bünt. Tvsz. Bgy.12.626/1942: fegyveres erő elleni izgatás miatti elítélése annak a nőnek, aki szerint a fronton a németek elveszik a magyar katonáktól a fegyvereket és agyonlövik őket. Pécsi Tvsz. B.I.2981/1942: a háború végét váró, a szövetségesek győzelmét hirdető vádlott elítélése az állam és a társadalom rendjének erőszakos felforgatására irányuló izgatás miatt MOL K.616. 24.cs. Győri Ü. 10.877/1940, 3262/1941, 5912/1943.kü. vádiratai a visszacsatolt felvidéki területen élő magyar nemzetiségű vádlottak ellen, mivel kijelentéseikkel a korábbi cseh világot jobbnak értékelték GyL VII.6.b. 4.d. Kalocsai Ü. 3981/1943.kü. vádirata a bortelvásárlás és a rézgálicellátás miatti kormányellenes kijelentések miatt BKM Főü. ir.

¹²⁵ Szegedi Főü. 3122/1942.fü. uo. Győri Főü. 2058/1940, 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d. Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs., Győri Ü. 1941.El.14.A.9. GyL VII.6.b. 7.d.

¹²⁶ Győri Főü. 2058/1940.fü. uo. Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. Kassai Főü. 107/1941.fü. Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

jogszabályokkal és azok mikénti alkalmazásának meghatározásával vélte megoldhatónak.¹²⁷

Így 1939-től ismét gyakorlati jelentőségűvé vált az 5950/1920.ME rendelettel létrehozott uzsorabíróságok működése, s az itt meghatározott, az ügyészségnek széles hatáskört biztosító eljárási rend alkalmazása. A gyorsítás érdekében az 1941. szeptember 30-i 7070.ME rendelet lényeges módosításokat hozott. A 2.§ kimondta, hogy az 1920:XV. és az 1941:X.tc-ekben meghatározott árdrágítási és közellátási érdekeket veszélyeztető bűncselekmények esetén tettenérés esetén az elkövetőt az ügyészség elé kell állítani. Ha a bizonyítékok rendelkezésre álltak, akkor az ügyész vádirat mellőzésével három napon belül az uzsorabíróság elé állíthatta a terheltet. Az egyszerűsítést szolgálta a 3.§ is, amely lehetővé tette, hogy az ügyész egyesbíró elé terjessze az ügyet, ha annak ténybeli és jogi megítélése egyszerű, s egy évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetést „előreláthatóan” nem lehet kiszabni. Az ilyen ügyekben a nyomozás eredményét egy rövid tájékoztatásban kellett összefoglalni, amely alapján az ügyész indítványozta – a vád tárgyat képező bűncselekmény megjelölésével – a bírónál a tárgyalás kitűzését. Az 5.§ szerint csak semmisségi panasszal lehetett élni az ítéletátláshoz az első fokú ítélet ellen, amely a tényállásra is vonatkozhatott, ha annak megállapítása a törvény lényeges rendelkezésének megsértésével történt. Ezt közvetlenül a Kúria bírálta el, ha az 1922:XXVI. vagy az 1931:XXXII.tc-ekben meghatározott valutabűncselekmény volt az eljárás tárgya.¹²⁸

Az 1941. december 19-i 9060.ME rendelet megszüntette a járásbírók uzsorabírósági jogkörét és azt kizárólag a törvényszékekre ruházta. A 2.§ szerint uzsorabírósági egyesbírónak – a törvényszék székhelyén kívül – járásbíró is ki lehetett nevezni. Ennek megfelelően az ügyészek tárgyalási terhét könnyítette a 3.§, amely lehetővé tette az ügyészségi megbízott vádképviselőt akkor, ha az uzsorabíróság egyesbírája a székhelyén kívül járt el. Az 5.§ szerint ezért a királyi ügyész felhatalmazást adhatott „általában vagy az ügyek meghatározott csoportjára” az ügyészségi megbízottnak arra, hogy a nála tett feljelentés alapján az ügyet a vele egy helyen működő egyesbíró elé terjessze.¹²⁹

Az ügyészségekre folyamatosan növekvő számban érkeztek az árdrágítási és a közellátás érdekeit érintő bűncselekmények miatti feljelentések, jelentősen befolyásolva az ügyforgalmat. Az értékelő jelentések szerint az árdrágítás szinte minden közszükségleti cikkre kiterjedt, azt „az általános drágulás”, s „a kereslet és kínálat közti eltolódás determinálja”.¹³⁰

A kormányzat figyelemmel kísérte az e bűncselekmények miatti eljárásokat. Az IM „fokozódó aggodalommal” nézte azok „egyre emelkedő irányzatát és mértékét”, és számos rendelkezést adott ki „a közérdek szempontjait semmibevevő üzérkedések” mi-

¹²⁷ pl. 2930/1938, 8300/1939.ME a vállalatok árellenőrzéséről, az árak kötelező megállapításáról, 2520, 4810/1940, 4460, 4690, 4890, 4500, 5910/1941.ME a cukor, a zsír, a búza, a kukorica, a liszt, a kenyér, a lábbeli bejelentéséről, forgalmáról, fogyasztásáról, 5777, 7240, 7400, 7660/1941.ME a bérleti díjakról, az építkezések anyagfelhasználásáról, a sertésvágásról, a burgonya forgalmazásáról, 220, 780, 2750, 2760/1942.ME a hús, a szappan, a gumiabroncs, a rizs forgalmazásáról; 201.000, 354.200/1941, 124.510/1943.KM a vásárlási könyvről, a liszt és kenyérgyőről, a kenyérfejadagról RT 1938 418., uo. 1939 1359., uo. 1940 649, 1773., uo. 1941 1677, 1821, 1828, 1833, 1876, 2075, 3239, 3245, 3348, 3538., uo. 1942 96, 663, 843, 850., uo. 1943 2783.

¹²⁸ IK 1941/10. 386–387.

¹²⁹ uo. 1941/12. 435–436.

¹³⁰ Miskolci Ü. 1941.El.14.A.14/5, Sátorlajaujhelyi Ü. 1941.El.14.A.1/38. MOL K.579. 524.cs.; Győri Ü. 1942.El.14.A.9, 1942.El.14.A.21., Győri Főü. 1260/1941, 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 1.d.; Bajai Ü. 1942.El.10.A.17, 1942.El.1.B.4/6. BKM Főü. ir.

kénti kezelésére. Ezek hangsúlyozták, hogy e cselekmények sértik az állam biztonságát, és rontják a pengő vásárlóértékét. E rendkívüli súly miatt szükséges, hogy az ügyészségek az ilyen ügyekben „a kívánatos visszatartó és fékező erő” okából a „közérdek szempontjának helyes felismerése és kellő értékelése után a megkívánt eréllyel képviseljék a vádat”. Ez magában foglalja a nyomozások „fokozottabb irányítása és ellenőrzése” mellett a vádak, a megfelelő büntetési indítványok és perorvoslatok gondos előterjesztését.¹³¹

Az olyan ügyekben viszont, amelyek az „eset körülményeinél fogva a közellátás érdekei szempontjából nem jelentenek súlyosabb veszélyt, vagy amikor attól lehetett tartani, hogy a bíróság jogi vagy formai okokból” túl szigorú büntetést szabna ki, akkor a minisztérium elképzelhetőnek tartotta a vádemelés Te. 105.§-a szerint mellőzését.¹³²

A szigorú utasítások szerint a bíróság elé vitt ügyekben a „visszaélések továbbterjedése megakadályozására” indítványozni kellett – mint „leg hathatóbb eszközt” – az elkövető akár egész vagyonára kiterjedő elkobzást, s az iparigazolvány, a hatósági engedély vagy tevékenység eltiltását is.¹³³

Az ügyészek az ügyek súlyának mérlegelésénél jellemzően szigorú álláspontot foglaltak el. Radocsay László igazságügyminiszter 3i.1353/1/1943. rendelete meg is állapította, hogy a „jelentéktelen ügyeknek ez a nagy tömege nagymértékben veszi igénybe” az ügyészségeknek a „nagyobb fajsúlyú és a közellátás érdekei szempontjából fontosabb bűnügyek gyors elintézésére fordítandó munkaerejét”. Így ezen esetekben – bár e jogcímet nem ismerte a törvény – a rendelet elképzelhetőnek tartotta annak megállapítását, hogy a jelentéktelen cselekmények „nem sértik a közellátás érdekét”, és ezért gyakorlatilag bűncselekmény hiányában indokolt lehet a nyomozások megszüntetése. A minisztérium azonban a súly megtételését nem bízta az ügyészségekre, hanem előírta indokolt előterjesztés megtételét a megszüntetés „kieszközlése céljából”.¹³⁴

Az ügyészségek a beszolgáltatási kötelezettséggel terhelt javakra (pl. gabona, állati bőr) elkövetett bűncselekmények esetén a hadsereg céljaira is szolgáló nyersanyagok elvonása esetén gyakran nem is a közszükséglet, hanem a hadviselés érdekei elleni bűncselekmény miatt emeltek vádat.¹³⁵

Az ilyen ügyekben lefoglalt anyagok, áruk sorsát igazságügyi, illetve közellátási miniszteri rendelkezések szabták meg. Ezek meghatározták az ügyészségek számára, hogy jellegüktől függően mely értékesítő szerv részére, és milyen áron kell eladniuk a dolgokat. Ha pedig nem közellátási, hanem valamilyen más bűncselekmény miatti eljárásban került sor áru lefoglalására, akkor azért, hogy ezek „mielőbb a fogyasztó közönség szükségleteinek kielégítésére fordíttassanak”, indítványozni kellett a bíróságnál az előzetes értékesítés elrendelését.¹³⁶

Az egyre romló ellátási viszonyok között az IM 1943-tól számos esetben engedélyezte a lefoglalt áruk értékesítését az esetenként megjelölt bíróságok, ügyészségek dolgozói között. A kiárúsítások készpénz befizetése mellett történhettek, a megállapított

¹³¹ 65.210/1942.IM.IV. uo.

¹³² Szegedi Főú. 886, 5588/1942.fü. uo.

¹³³ 66.362/1942.IM.IV., Szegedi Főú. 5684/1942.fü. uo.

¹³⁴ ua. 4892/1943.fü. uo.

¹³⁵ Bajai Ú. 179/1944.kü., Bajai Tvsz. B.990/1944 BKM Főú. ir.; Marosvásárhelyi Tvsz. B.3102/1942., Újvidéki Tvsz. B.1.1874/1942, B.1.2875/1942. MOL K.616. 22.cs.

¹³⁶ A lefoglalt árut a Hangya Szövetkezetnek, ahol ennek fiókja nem volt, akkor a községi előljárárság vagy a polgármester által kijelölt kereskedő részére kellett átadni, M. Kir. Közellátási Miniszter 1196/1941, 37.879/1942., 83.000/1943.IM.IV., Szegedi Főú. 4414/1942, 7530/1943.fü. BKM Főú. ir.

vételárat legkésőbb az alkalmazott következő havi illetményéből kellett levonni. Az ilyen vételek bejegyzésre kerültek az érintett vásárlási könyvébe.¹³⁷

XII.

A bűnügyeket illetően általánosan jellemző volt, hogy a kormányzat által fontosnak ítélt ügycsoportokban (a honvédelem érdekei elleni, az árdrágítási és a politikai bűncselekményeknél) a „háborús helyzet által megkívánt” okokból követelmény volt a „törvény által megengedett legnagyobb szigorral” való eljárás. Az ügyészségek számára irányadó 15.641/1939.IM.IV. rendelet előírása szerint „úgy a vádemelés kérdésében, mint a vádnak a főtárgyaláson való képviselésénél a legerélyesebben járjanak el”.¹³⁸

Az ügyészek a rendkívüli időkben is ragaszkodtak a megalapozottsághoz: ennek megfelelően az eljárások indításánál „puszta feljelentések alapján csak egészen tiszta és világos esetekben tesznek érdemi intézkedést, és jórészt nyomozás elrendelése útján igyekeznek tisztázni a tényállást”.¹³⁹

A nagyszámú bűnügy előkészítő eljárásait szinte kizárólag a nyomozó hatóságok végezték. A mennyiségileg emelkedett nyomozásoknak az időtartama is megnövekedett, melyet az ügyészségek a nyomozó hatóságok „különös megterhelésével” magyaráztak. Az eljárásokat hátráltatta a gyanúsítottak és a tanúk „szélesebb körű” katonai szolgálatra történt bevonulása, mivel az érintettek „lakhelyüktől huzamosabb időn keresztül távol voltak”. A nyomozó szervek ezért megkísérelték a „kihallgatásokat a tábori posta számú parancsnokságokkal is fogatosítani, de ennek csak szórványosan volt eredménye”. Ezen okok miatt a nyomozások befejezése az „ügyészségen kívül álló okok miatt kényszerű halasztást szenvedett”.¹⁴⁰

Az ügyészségek általában megelégedéssel nyugtázták a nyomozási munkát. Az értékelések szerint a nyomozó hatóságok tevékenysége „különösebb kívánni valót nem hagy maga után”, sőt „elismerést érdemel”, hiszen „egyéb nagyfokú közrendészeti és közbiztonsági szempontból felelősségteljes közigazgatási tennivalók mellett végezték” ebbéli feladataikat.¹⁴¹

A csendőrség módszerei viszont kifogás alá estek, mivel „mind gyakrabban” fordult elő, hogy a főtárgyalásokon a vádlottak és a tanúk visszavonták vallomásaikat azért, mert „azt erőszak vagy fenyegetés hatása alatt, illetve attól való félelmükben tették”. Az ilyen eseteket az ügyészségeknek jelenteniük kellett azért, hogy azokat a főügyész a megfelelő intézkedés érdekében „az illetékes csendőrkerületi parancsnoksággal közölhesse”. Ezért a személyi bizonyítékok elesése miatti sikertelenség elkerülése érdekében törekedni kellett arra, hogy az ilyen nyilatkozatok „megfelelő tárgyi bizonyítékok beszerzésével a jövőben ellensúlyoztassanak”.¹⁴²

¹³⁷ 91.736/1943.IM.IV., Szegedi Ü. 2573/1944.kü. CsML VII.a. 5.d.; Turi i.m. 318.

¹³⁸ 1–15.641/1939.IM.IV. CsML VII.a. 3.d.; 55.150/1942.IM.IV., 3069.Om.Biz..IM.1943, Szegedi Főü. 898/1942.fü. 288.Om.biz.1943.fü. BKM Főü. ir.

¹³⁹ ua. 3122/1943.fü. uo.

¹⁴⁰ Györi Ü. 1941.El.14.A.9., Györi Főü. 107/1941, 1247/1942.fü. GyL VII.6.b. 7.d.; Kassai Főü. 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs.

¹⁴¹ Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. uo.; Bajai Ü. 1942.El.10.A.17., Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁴² ua. 2545/1942.fü. uo.

Az 1944. június 21-én kiadott 2300.ME rendelet komoly változást hozott a bűnüldöző-közbiztonsági szervek jogállásában, mivel kimondta, hogy a rendőrség katonailag szervezett testületté válik, és a csendőrséggel egységes vezetés alá kerül.¹⁴³

Az ügyészségek saját nyomozást csak kivételesen végeztek. Jelentéseik szerint „ennek előnye az ügyek gyors elintézése és a tényállás tisztázása szempontjából felbecsülhetetlenek”, mivel az „ügyésznek a nyomozás menetébe való közvetlen betekintése az igazságszolgáltatás szempontjából messzemenő jelentőséggel bír”. Jellemzően erre akkor került sor, ha az „ügy összetettebb volta vagy a benne szereplő személyek hivatali vagy társadalmi állásánál fogva szükséges volt”. E „tevékenység fokozására” az ügyészségek utasítást kaptak, de az nem igen gyarapodott. Ennek alapvető oka az egyes szervezeti egységek csekély létszámában és az előadók rendes munkával való leterheltségében rejlett, amely miatt alig volt lehetőség a jogkör gyakorlására. A megkövetelt takarékoság szintén akadályt jelentett, ezért az ügyészség „az állam pénzügyi helyzetét szem előtt tartva vidéken önálló nyomozást nem teljesített”. Így pl. Debrecenben 1940-ben a 6238 nyomozásból csak 32-t végzett a 8 fős ügyészség, míg a 2 ügyésszel működő huszti 5123 nyomozásból kettőt teljesített.¹⁴⁴

Az eljárásokban csekély számban, csak a Bp. szerint kötelező esetekben került sor vizsgálatra.¹⁴⁵

Az előkészítő eljárásokban az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság iránt tett intézkedések száma emelkedett: pl. győri főügyészség területén az 1939. évi 541-gyel szemben 1940-ben 1180, 1941-ben 1983, Debrecenben az 1939-es 360 helyett 1940-ben 442, míg a szegedi kerületben az 1940-beli 486 helyett 1941-ben 730 volt a kényszerintézkedések száma. A letartóztatásokkal az ügyészség azt akarta elérni, hogy „mint foglyos ügyek hamarabb nyerjenek befejezést”, továbbá a bírósági székhelytől távol lakó, vagyontalan terheltek esetében biztosítsák a megjelenést, mert „esetleges elővezetésük a kincstár lényeges megterhelésével járt volna”.¹⁴⁶

A vádemelések száma és aránya folyamatosan nőtt: 1939–28,56%, 1940–30,62%, 1941–31,3%, 1942–33,87%, 1943-ban pedig 38,7%-ban került sor a nyomozások ily módon való befejezésére.¹⁴⁷

Ezekben az években jelentős volt a vadképviseleti tevékenység: 1939–9564, 1940–11.299, 1941–26.873, 1942–23.120, 1943-ban pedig 22.753 ügy tárgyalására került sor, így „nagyarányú emelkedést ért el az ügyészségek tárgyalási elfoglaltsága”.¹⁴⁸

Azonban a vádlottak és a tanúk nagy részének katonai behívása miatt „sok ügyet el kellett napolni érdemi befejezés nélkül, s így emelkedett a tárgyalási napok száma, s nem volt arányos a letárgyalt ügyek számával”. A törvényszékek tanácsai a felek elérése érdekében gyakran tartottak székhelyükön kívüli tárgyalásokat, s így nemcsak „az ügyek gyors elintézése, de igen tekintélyes bűnügyi költség megtakarítás is elérhető volt”. Ennek következtében nőtt ugyan az ügyészség kiszállási költsége, de összességében mégis kevesebbe került az eljárás, mintha a székhelyi tárgyalásokon ke-

¹⁴³ RT 1944 1063.

¹⁴⁴ Bp. Ü. El.2.A.2/5/1941. FL VII.17.a. 1.d.; Győri Főü. 2058/1940, 1260/1941.fü. GyL VII.6.b. 7.d.; Huszti Ü. 1941.El.IV.A.3., Rimaszombati Ü. 1942.El.14.A.3/8., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.

¹⁴⁵ Győri Főü. 2058/1940.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁴⁶ ua. 1260/1941, 1247/1942.fü. uo.; Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.; Szegedi Főü. 3122/1942.fü. BKM Főü. ir.

¹⁴⁷ ua. 1680/1943.fü. uo.; Győri Főü. 2058/1940, 1260/1941, 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁴⁸ ua. 2058/1940, 1260/1941, 1740/1944.fü. uo.; Szegedi Főü. 3122/1942, 1680/1943.fü. BKM Főü. ir.

rült volna sor a tanúdíjak kifizetésére. A bírák behívása is akadályozta az eljárásokat, mivel „a bíróságok a hadbavonulás folytán előállott személyi nehézségek miatt nem tudtak több ügyet letárgyalni”.¹⁴⁹

Az eljárások gyors lefolytatása érdekében az 1938:XVI.tc. 1.§-a alapján megalakított különös hatáskörű bíróságként működő törvényszéki „öttagú külön tanács elé tartozó politikai főtárgyalások száma feltűnően emelkedett”.¹⁵⁰

Ennek ellenére az 1942. augusztus 11-én kiadott 4810.ME rendelet 1.§-a a gyorsítás érdekében tovább bővítette e tanácsok hatáskörét, és ezen keresztül a királyi ügyészség szerepét. A királyi ügyész ugyanis vádat emelhetett itt bármely bűncselekmény miatt, ha „megítélése szerint az ügy tárgya vagy az azzal kapcsolatban bizonyításra vagy megvitatásra kerülő kérdések érintik a hadviselés [...] vagy az államnak más fontos érdekét”. Sőt „bármely elsőfokú bíróságnál már folyamatban levő ügyben is” kívánhatta bármikor az áttételt az ötös tanácshoz. Ezen indítványok kötelezőek voltak a bíróság számára.¹⁵¹

E rendelkezés eredményeként viszont nagymértékben megnőtt az ötös tanácsok ügyforgalma, ami „hátrányos következményekkel járt”, mivel akadályozta a „bűnügyek gyors elintézését”.¹⁵²

Ezért néhány hónappal később az 1943. március 23-i 1700.ME rendelet már arra határozta fel az ügyészt, hogy az izgatások egy része és nemzetgyalázás esetén a Bp. rendes szabályai szerinti hatáskörnek megfelelően emeljen vádat, „ha felfogása szerint az ügy jelentősége nem olyan nagy, hogy a közérdek szempontjából az öttagú külön tanács vitele mutatkoznék szükségesnek”. Így a továbbiakban e bíróságnál „csak a jogrend és jogbiztonság szempontjából nagyobb jelentőségű bűnügyekben” volt indokolt az eljárás. E rendelkezés következtében enyhült az ítélőtáblai székhelyű ügyészségek terhe is, hiszen ezt követően az elkövetés helye szerinti szervnek kellett eljárnia az olyan cselekmények miatt, melyek „enyhébb beszámítás alá esnek, kisebb jelentőségűek és a közérdeket közelebből nem érintik”.¹⁵³

A szankciókat illetően a kormányzat kívánatosnak tartotta „nemcsak jogpolitikai, hanem pénzügyi szempontból is” a rövidtartamú szabadságvesztések kiszabásának megelőzését. Kíváncsi volt, hogy a végrehajtás „felfüggesztése kizárólag a szabadságvesztésekre korlátozassék”, s csak kivételesen a pénzbüntetésekre. Ugyanezért indokolt volt az utóbbi szankció kiszabásának „jelentékeny emelkedése” iránt indítványokat tenni.¹⁵⁴

Az IM – különösen a háborús tényállásoknál – megkövetelte a bűncselekmények „hathatós üldözése” érdekében a vádak „legnagyobb eréllyel” való képviselését, a „legszigorúbb megtorlás” érdekében „súlyos büntetés kiszabásának” indítványozását. Ha viszont a „bíróság kellő indok nélkül felmentő ítéletet hozna vagy a cselekmény súlyával arányban nem álló enyhe büntetést szabna ki”, továbbá, ha az eljárási költségek és díjak megállapításakor a „takarékosági szempontokra nem volna figyelemmel”, akkor „mindenkor” perorvoslattal kellett élni.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Bajai Ü. 1943.EI.10.A.42. uo.; Kassai Ü. 1940.EI.18.A.6., Debreceni Ü. 1941.Eln.14.A.1. MOL K.579. 524.cs.; Győri Főú. 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁵⁰ Győri Ü. 1941.EI.14.A.9. uo.

¹⁵¹ IK 1942/8. 282.

¹⁵² 22.293./1943.IM.IV. BKM Főú. ir.

¹⁵³ Szegedi Főú. 1720/1943.fü. uo.; IK. 1943/3. 94.

¹⁵⁴ 7853/1940, 10.171/1941, 13.368/1942.IM.IV. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁵⁵ 15.641/1939.IM.IV. CsML VII.a. 3.d.; 55.150/1942.IM.IV., Szegedi Főú. 898, 5595/1942.fü. BKM Főú. ir.

Így ezen elvárásoknak megfelelően jelentékenyen emelkedett a vádlott terhére bejelentett perorvoslatok száma. Azonban ezek jelentős részét a főügyészek visszavonták: pl. a győri kerületben bejelentett 1939–214, 1940–274, 1941–214, 1943–328 perorvoslatból visszavonásra került kb. 40%, mint ahogy Kassán az 1939. évi 136 és 1940-es 233 fellebbezésnél ugyanilyen arányban történt ilyen intézkedés. Az ítéletátlak kisebb részben tartották alaposnak a fenntartott ügyészi fellebbezéseket: pl. Győrben 1940–59, 1941–53, 1943-ban 73 járt eredménnyel, 102, 88 illetve 184 pedig nem. Kassán 1940-ben a fellebbezések csupán 30%-a volt eredményes.¹⁵⁶

A minisztériumi értékelések ennek okát az egyes ügyek megtételeének a bíróság és az ügyészség közötti „jelentékeny felfogásbeli eltéréssel” magyarázták. A fellebbezések csekély hatékonyságát pedig azzal, hogy „az ügyészségek a perorvoslatok bejelentése körül nem járnak el kellő körültekintéssel”. Ennek megfelelően feladattá vált a „fellebbezések bejelentése alkalmával különös gondosság és körültekintés” alkalmazása, továbbá ott, ahol „nagyobb felfogásbeli eltérés mutatkozik”, ezt a perorvoslatok „írásbeli megokolása körüli nagyobb igyekezettel kiküszöbölni”.¹⁵⁷

A minisztérium különösen szorgalmazta a Te. rendelkezéseinek minél gyakoribb használatát, mivel ezek az „ügyészségek munkaterhét vannak hivatva könnyíteni”. A megállapítások szerint különösen a 105.§-t illetően „alig tételezhető fel”, hogy az ügyforgalom „nagyarányú emelkedése mellett ne nyílt volna bővebb alkalom gyakoribb alkalmazására”. A felettesi észrevételek kifogásolták, hogy e szabálynak „a munkateher apasztását maga után vonó előnyeit kellően nem érzik”, és ezért a súlyos bűncselekmények mellett az ügyészség „egész felesleges módon emelt vádat apró-cseprő kihágások és vétségek miatt is”. Holott ennek a szakasznak az „előnye annyira szembeeső”, hogy az „előfeltételek fennforgása esetén a kir. ügyészségeknek azt minden különösebb felhívás nélkül alkalmazniok kell”.¹⁵⁸

A szervezet jogorvoslati eljárásbani pozícióját erősítette a Kúria 40. döntvénye, amely kimondta, hogy az ügyészség a „főlebbviteli szakban is átveheti” a vád képviselőt, dacára annak, ha azt korábban „megtagadta, vagy a vádat az eljárás során elejtette, vagy az ítélet ellen perorvoslattal nem élt”. Az indokolás szerint ez a Bp. 33.§-ából következett, amely az ügyész kötelességévé tette a közvád képviselőt. Ez „megszorítás nélkül áll az egész bűnvádi eljárásra, [...] és így a kir. ügyész, mint a közérdek képviselője [...] az ügy érdemleges jogerős befejezéséig érvényesítheti a vád előterjesztésével kapcsolatban jogait”, figyelemmel arra is, hogy a bíróság közvadás ügyben nem járhat el ügyész nélkül.¹⁵⁹

A kormányzó ezekben az években többször hirdetett kegyelmet: az 1938. december 29, 1939. június 26, 1940. február 28, szeptember 11, október 10, 1942. október 21, 1943. december 6, majd 1944. április 22-i elhatározások jellemzően a politikai bűncselekmények miatt eljárás alá vontakat, elítélteket, illetve a katonai érdemeket szerzetteket

¹⁵⁶ Győri Főü. 1260/1941, 1247/1942, 1740/1944.fü. GyL VII.6.b. 7.d.; Kassai Főü. 326/1940, 107/1941.fü. MOL K.579. 524.cs.

¹⁵⁷ 13.647/1944.IM.IV. GyL VII.6.b. 7.d.; 14.280/1942.IM.IV. BKM Főü. ir.

¹⁵⁸ ua.; Bp. Ü. El.2.A.2/5/1941. BFL VII.17.a. 1.d.

¹⁵⁹ *Büntető Jog Tára* (BJT) 1939/6. 87–90.

részesítették amnesztiában, melynek végrehajtásáról az igazságügyminiszter rendeletei gondoskodtak.¹⁶⁰

Ezek értelmében az ügyészségek megszüntették a kegyelmi elhatározások hatálya alá eső nyomozásokat, ha pedig az eljárások bírói szakban voltak, akkor ezt indítványozták. Az amnesztiával érintett elítéltek szabadítása, illetve a kiszabott büntetések végrehajthatóságának megszűnéséről szóló értesítések kibocsátása szintén feladatukat képezte. Ha kétséges volt a kegyelem alkalmazhatósága, akkor véleményes jelentésben kellett kikérni az Igazságügyi Minisztérium álláspontját.¹⁶¹

XIII.

A büntetőeljárások különös súlyú intézményét jelentette a rögtönbíráskodás, melynek alkalmazhatóságát Tasnádi Nagy Andrásnak az 1939. február 4-i 3431.IME rendelete az egész ország területére kihirdetette. Ez a 9550/1915.IM rendeletre utalással a lőfegyverrel, robbanóanyaggal elkövetett élet elleni, továbbá a hivatalos személyekkel vagy a magánosokkal szembeni erőszakos cselekményekre hirdette meg a statáriumot. Hatályát később a május 9-én kiadott 12.727/1939.IME rendelet némileg korlátozta, majd Kárpátja területére az augusztus 25-én kelt 24.168.IME rendelet ismét kiterjesztette.¹⁶²

A jogirodalom nem vitatta a rögtönbíráskodás szükségességét. Mendelényi Lászlónak a megállapítása szerint „amikor az állam rendkívüli körülmények folytán a a rendes törvényes eszközökkel nem tudja az ország épségét vagy kellő rendjét hatályosan megvédeni, beáll a szükség törvényt bont állapota”, s a felelős „kormányának egyenesen kötelességévé teszi az ilyen kivételes hatalomnak az igénybevételét”.¹⁶³

Azt, hogy a kihirdető rendeletben felsorolt valamely bűncselekmény elkövetése esetén indokolttá vált-e a statáriális eljárás alkalmazása, az ügyésznek kellett eldöntenie. Ez számára „rendkívül komoly feladat”, hiszen „mérlegelni kell, hogy azok a tárgyi és személyi okok, amelyek [...] a megindításához szükségesek, fennforognak-e, [...] szükséges-e a halálbüntetés és annak azonnali végrehajtása”.¹⁶⁴

Az ügyészi szervezet számára az igazságügyminiszter meghatározta azokat az irányelveket, amelyek a statárium alkalmazhatóságáról szóltak. Az 1939. februárjában kiadott 6730.IM.IV. rendelet felhívta az ügyészségeket, hogy a bűncselekményeknek a „rögtönbíráskodási eljárás útjára terelésénél különös óvatossággal”, az „államérdek követelményeinek gondos mérlegelésével” kell eljárniuk. Ennek során a „túlzott szigortól éppen úgy tartózkodniuk kell, mint attól, hogy a [...] felháborító erélytelenség útjára tévedjenek”. Mindenkor „aggályos lelkiismeretességgel” mérlegelendő, hogy az adott „bűncselekmény mikor éri el a közrend megzavarásának, illetve a közvetlen veszélyez-

¹⁶⁰ 51.388/1938, 31.242/1939, 13.000, 51.500, 56.140/1940, 77.600/1942, 87.200/1943, 29.610/1944.IM IK 1938/12. 336–338., uo. 1939/6. 113–115., uo. 1940/2. 44–47., uo. 9. 202–204., uo. 10. 218–220., uo. 1942/10. 331–334., uo. 1943/12. 359–360., uo. 1944/4. 97–100.

¹⁶¹ pl. Bp. Ü. 44.480/1944.kü. és a Bp. Főü. 7756/1944.fü előterjesztése a GPU feliratú ötágú vörös csillagra lesújtó kezdet ábrázoló jelvény előállítója ügyében. A 37.618/1944.IM szerint a cselekmény nemzeti irányú politikai mozgalommal összefüggésben elkövetettnek minősült, és így kegyelem alá esett MOL K.579. 1049.cs

¹⁶² IK 1939/2. 36., uo. 5. 97., uo. 8. 199.

¹⁶³ MENDELÉNYI LÁSZLÓ (Mendelényi 2): *A statárium*. MJSz. 1943/5. 139.

¹⁶⁴ SIMON MIHÁLY: *A rögtönbíráskodás szabályai, különös tekintettel a kir. ügyész szerepére*. uo. 1939/3. 110.

tetésnek azt a fokát, amely a tettnek az elrettentés jegyében rögtönbíráskodás útján való megtorlását teszi indokolttá”.¹⁶⁵

A konkrét esetekben ténylegesen az ügyészségek által azonnal tett jelentések alapján az IM döntött a statáriális eljárás alkalmazásáról.¹⁶⁶

A kormány az 1939. augusztus 29-én kihirdetett 8020.ME rendeletével felváltotta a még az I. világháború idejéből származó, többször módosított jogszabályt.¹⁶⁷

A legfontosabb formai változás volt, hogy a miniszter helyett a kormány hirdethette ki a statáriumot, melynek hatályba lépéséről az érintett törvényszék elnöke hirdetményt adott ki. Ez megküldésre került a területen működő hatóságoknak, továbbá hírlapi közléssel, plakátok kiragasztásával, illetve a községekben kidobolással került a lakossággal megismertetésre.¹⁶⁸

A kihirdetése napján hatályba is lépett rendelet alapján minden törvényszéknél azonnal meg kellett alakítani az 5 fős rögtönbíráskodási tanácsot, az ügyészség vezetője pedig kijelölte az eljáró ügyészeket.

Tartalmilag alig változtak a szabályok. A II. fejezet szerint azt mindig az ügyész kezdeményezte, s feladata volt a kötelező letartóztatás iránti intézkedés. A bizonyítékok előteremtése, az érintett személyek megidézése, a karhatalom, a büntetés végrehajtása feltételeinek biztosítása szintén ráhárult. Az eljárást 72 óráig tarthatott. Befejeztével a 13.§ szerint az ügyész „annak eredményét kifejti és indítványát megteszi”. A 14.§ kimondta, hogy a bíróság csak egyhangúlag dönthet a bűnösségről, melynek eredményeként kiszabásra kerül a halálbüntetés. Az ítélet ellen rendes perorvoslatnak helye nem volt. A terhelt elítélése esetén a bíróságnak azonnal döntenie kellett a kegyelemre ajánlásról. Ha nemlegesen határozott, akkor a 16.§ szerint a kivégzést két órán belül végre kellett hajtani. Ellenkező esetben az iratokat a bíróság és az ügyész véleményével az igazságügyminiszterhez kellett felterjeszteni. Később a 7800/1941.ME rendelet annyiban módosította ezt, hogy a halálos ítéletet a bíróságnak a kegyelemre vonatkozó álláspontjára való figyelem nélkül mindig meg kellett küldenie a miniszterhez az államfői döntés érdekében.¹⁶⁹

A kormány e rendkívüli időkben a közbiztonság fenntartása és katonai érdekek miatt folyamatosan bővítette a statáriumot. Rendeletei a bűncselekmények egyre szélesebb körére, illetve azok meghatározott módon való elkövetésére terjesztették ki az alkalmazhatóságot: az 5850/1940.ME az állam elleni, a 2770/1941. a légvédelmi elsötétítés vagy légi riadó alatti élet és vagyon elleni tetteket, a honvédelmi érdekeket veszélyeztető szabotázsokat, a 4870/1941. a közegészség elleni, a vasúti, vízi, légi járműveken, s a villamos energiával kapcsolatos berendezéseken megvalósított közveszélyű cselekményeket, a 1020/1943. a hadműveleti területre irányuló katonai szállítmányokra, s a tábori postai csomagokra elkövetett lopásokat, sikkasztásokat, a 3940/1943. pedig légítámadások, kiürítés során történt cselekményeket vonta a statárium hatálya alá. A hadi helyzet romlásával 1944-ben a rögtönbíráskodást az 1130.ME rendelet kiterjesztette a rádió

¹⁶⁵ Pécsi Főú. 314/1939.fü. BKM Főú. ir.

¹⁶⁶ MENDELÉNYI 2: i.m. 135.

¹⁶⁷ IK 1939/8. 199–202.

¹⁶⁸ Szekszárdi Tvsz. 1939.El.VII.J.26., 22.983/1939.IM.IV., Bajai Tvsz. 1943.El.I.A.76/122., 1943.El.I.A.76/163., 1944.El.I.A.76/208., Bajai Ü. 1943.El.I.E.9., 1944.El.I.E.11. BKM Főú. ir.

¹⁶⁹ IK 1941/11. 406.

adó-vevő készülékekre vonatkozó rendelkezések megszegésére, az 1250. pedig a bármilyen módon elkövetett gyilkosságra, szándékos emberölésre és rablásra.¹⁷⁰

A rögtönbíráskodás bővülő lehetőségei ellenére a polgári igazságszolgáltatás körében az elkövetők csekély töredéke került ily módon felelősségre vonásra. Az 1941. június 30–1942. november 15-e közötti időszakra rendelkezésre álló adatok szerint 435 statárium alá eső büntett közül az IM csupán 88-t utaltatott ilyen eljárásra: gyilkosságok, szándékos emberölések, gyújtogatások, rablások, lopások, továbbá néhány közveszélyű, valamint állam elleni cselekmény miatt került alkalmazásra a statárium (ezekből 43-at légvédelmi elsötétítés tartama alatt követtek el.) A bíróságok 41 ügyben 50 vádlottat ítélték halálra, akik közül 38-at végeztek ki.¹⁷¹

A statárium a főügyészek és a minisztérium szoros felügyelete alatt állt, így az ilyen ügyekben gyakorlatilag folyamatos jelentéstételi kötelezettsége volt az ügyészségeknek: ez kiterjedt az eljárás megindítására, a bizonyítékokra, a tényállásra, a tárgyalásra, az ítéletre, s annak végrehajtására. A főhatóságok az irányítás mellett állásfoglalásokat adtak a felmerülő eljárási és végrehajtási kérdésekre is.¹⁷²

Az egyes esetekben az ügyészségek a legnagyobb alaposágra törekedtek, és ezért a tényállások teljes felderítése érdekében a rendes eljárás soráni vizsgálatot indítványoztak, ha „a nyomozati adatok [...] nem voltak oly teljesek, hogy a vádlottak bűnössége kétséget kizáró módon bizonyítható lett volna”.¹⁷³

A tapasztalatok alapján 1944 augusztusában az igazságügyi szervek vezetői akként értékelték a rögtönbíráskodást, hogy a „kialakult rendszer mindenképpen helyes és kielégítő”. Az alapvetően betöltötte hivatását, mivel „jótékony hatása az érintett bűncselekmények csökkenése tekintetében érezhetőleg mutatkozik”, s az „alantas emberi indulatok megfékezésére különösen alkalmas és feltétlenül fenntartandó”. Kritika alá esett viszont az 1941-es rendeletmódosítás, mivel az intézmény céljával ellentétesnek ítélték a kegyelmi eljárás hosszadalmasságát. Az is megfogalmazódott, hogy célszerű lenne a statárium körének felülvizsgálata, mivel a megvalósult cselekmények „nem minden esetben sértik vagy veszélyeztetik a háborús viszonyok következtében speciálisan védendő közérdeket”. Azok gyakran „a magánélet érzelmi és kedély mozgalmaival vagy családi viszálykodással” állnak összefüggésben, ezért ezen eljárás alkalmazása nem mindig szükséges. Ezért indokolt „a királyi ügyészségekre bízni annak elbírálását, hogy konkrét esetben szükséges-e” az alkalmaztatás érdekében minisztérium megkeresése.¹⁷⁴

A felvetésekre változások nem történtek, sőt az ország hadszíntérré válásával és a katonai bíráskodás kiterjesztésével a statáriális eljárások jelentősége megnőtt.

XIV.

A háború miatt az igazságügyminiszter rendelkezett a szabadságvesztések, s a letartóztatások megszakításáról azért, hogy az érintettek a katonai vagy munkaszolgálatra

¹⁷⁰ RT 1940 1866o., IK. 1941/4. 162–163., RT 1941 1841., uo. 1943 153, 1672., uo. 1944 255, 391–392.

¹⁷¹ MENDELÉNYI 2: i.m. 138–139.

¹⁷² Szegedi Főü. 2692, 3211, 3632/1941.fü. 75.967/1941.IM.IV. BKM Főü. ir.

¹⁷³ Bajai Ü. 1942.El.10.A.17. uo.

¹⁷⁴ ua. 1944.El.I.B.101. uo.; Zalaegerszegi Tvsz. 1944.El.XXII.B.97., Soproni Tvsz. 1944.El.I.B.18., Érsekújvári Tvsz. 1944.El.I.B.16., Veszprémi Tvsz. 1944.El.I.B.24., Győri Ít. 1944.El.I.B.14/9. Gyl. VII.1.a.133.

szóló behívójuknak eleget tudjanak tenni. A kibocsátott bizalmas rendeletek pontosan meghatározták a szolgálat tartamára szabadítandók körét. Ebbe nem tartozott bele az öt évnél hosszabb időre elítélt, a „megrögzött büntetesként” szigorított dologházba utalt, valamint az, aki „nemzethűség szempontjából nem megbízható, vagy az állam és társadalom rendjére avagy a közbiztonságra egyéb szempontból veszélyes”. Abban az esetben, ha az illetékes ügyésznek, járásbírónak vagy fegyintézeti igazgatónak aggálya merült fel a szabadíthatóságot illetően, akkor az IM-től kellett utasítást kérnie kételyének jelentése mellett a rendelet adott esetben való alkalmazhatóságát illetően.¹⁷⁵

A félbeszakítás után a szabadult azonnal átkísérésre került az illetékes katonai állomásparancsnoksághoz. E feladat nagy adminisztrációs terhet jelentett az ügyészségeknek, mivel az érintettet az átadás előtt el kellett látni a megfelelő igazolvány „szabályszerűen kiállított két példányával”, továbbá jelentést tenni az IM és kimutatást készíteni a katonai hatóság számára.¹⁷⁶

Az eljárások gyarapodásának eredményeként nőtt a kényszerintézkedés alá vontak száma is. Ennek következtében viszont az intézetek forgalma oly nagy lett, hogy „az állandó túlszűfolttság miatt sem egészségügyi, sem biztonsági szempontból nem kielégítő a fogházi állapot”.¹⁷⁷

Ügyancsak állandó gondot jelentett az őrszemélyzet behívása, amely a maradék fokozott terhelésén túl őrzési problémákat is felvetett. A létszámgondok miatt a 62.900/1941.IM rendelet ki is mondta, hogy részükre szabadság csak akkor engedélyezhető, ha az „a szolgálat érdekeinek sérelme nélkül történhetik, s ha az alkalmazott helyettesítése biztosítva van”. Az ügyészség vezetője csak a fogházort engedhette szabadságra, a felügyelő esetében már előterjesztést kellett tennie a minisztériumhoz.¹⁷⁸

Az immáron több évtizedes épületek karbantartása szintén indokolttá vált, hiszen „számottevő tatarozás vagy átalakítás nem fordult elő” évek óta.¹⁷⁹

Mindezek ellenére az ügyészek lelkiismeretesen ellátták a gondjaikra bízott fogházak vezetését, s gondoskodtak a foglyok ételmezéséről és foglalkoztatásáról. Ezt általában az intézet mellett létesített rabkértészet révén sikerült megoldani, mivel a legtöbb fogva tartottat itt sikerült munkáltatni. Az arra alkalmasakat leírói munkákkal is foglalkoztatták, mely nagy segítséget jelentett az ügyészségi munkateherben, az iratok készítésében.¹⁸⁰

A fogva tartottak „valláserkölcsei és értelmi nevelésére” is sor került. E feladatokat a társadalmi fogházmisszió tagjai látták el, akik vasárnaponként a „vallási oktatásokon kívül történelmi, földrajzi, gyakorlati gazdasági, egészségügyi, hazafias tárgyú és időnként apróbb szórakoztatú tárgyú előadásokat tartottak”, melyekbe a „nevelő hatás fokozása érdekében” a foglyokat is bevonták.¹⁸¹

A Sztójay-kormány zsidóság elleni jogfosztó rendelkezései érintették az intézetek működését is. Az 1944 áprilisában kiadott 24.200.IM rendelet hatályon kívül helyezte a szabadságvesztésüket töltő zsidó elítéltekre vonatkozó több évtizedes rendelkezéseket: vallási ünnepeken nem lehetett őket a munka alól mentesíteni, rituális étkezésben nem

¹⁷⁵ 429.Om.biz.1940, 866/1941.IM uo. VII.6.b. 7.d.

¹⁷⁶ ad.24..Om.biz.1940.kü. uo.; Szegedi Főú. 1968/1943.fü., Bajai Ü. 1943.El.1.B.52. BKM Főú. ir.

¹⁷⁷ ua. El.1942.El.10.A.17. uo.

¹⁷⁸ ua.; Kassai Ü. 1941.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs.; IK 1941/10. 389.

¹⁷⁹ Kassai Ü. 1941.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs.

¹⁸⁰ ua.; Bajai Ü. El.1942.El.10.A.17. BKM Főú. ir.; Győri Ü. 1941.El.14.A.9. GyL VII.6.b. 7.d.

¹⁸¹ Kassai Ü. 1941.El.18.A.6. MOL 524.cs. K.579

részesülhettek, csomagot nem kaphattak. A deportálások megkezdésekor pedig Antal István igazságügyminiszter elrendelte a letartóztatási, büntető és javító intézetekben lévő zsidók kiadását a rendőri hatóságoknak további intézkedésre.¹⁸²

A front országhoz közeledtével kiadott 1944. május 30-i 1910.ME rendelet szerint az igazságügyminiszter az ország hadművelleti és ahhoz kapcsolódó területein a letartóztatást és a vizsgálati fogságot megszüntethette, az elítéltek szabadságvesztését pedig félbeszakíthatta. Az ilyen személyeket a közbiztonsági szerveknek kellett átadni.¹⁸³

XV.

A bűnügyi teendők mellett a sajtóellenőrzés ellátása jelentette az ügyészségek másik nagy feladatát.

Az 1938.XVIII.tc-et a 21.800/1938.IM rendelet azév június 16-ával léptette hatályba. Ennek 2.§-a a nyomda helye szerinti ítéltábla székhelyén működő ügyészséget jelölte ki a feladatok ellátására, bár – a főügyész hozzájárulásával – lehetőséget adott más szerv eljárására is. Az ügyészség vezetőjének kötelessége volt a kötelezpéldány átvételi helyének és idejének kijelölése. A beérkezett sajtóterméken percnyi pontossággal kellett feltüntetni az átvétel idejét. Az 5.§ szerint a törvényben meghatározott határidőhöz képest a korábbi terjesztést csak akkor lehetett engedélyezni, ha „azt méltányos körülmények” indokolták és „ezáltal a kir. ügyészség ügymenetében fennakadás nem áll be”.¹⁸⁴

A sajtótermékek közül az ügyészi ellenőrzés csak a nyomtatványokra vonatkozott. Jogszabályi rendezés hiányában nem terjedt ki a „veszélyes izgalom előidézésére” is alkalmas rádióközlésekre és a hanglemezekre, míg a filmek ellenőrzését a 4300/1924.ME rendelettel felállított Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság végezte.¹⁸⁵

Az ügyészség a sajtótermékeket négy csoportba osztotta: 1. politikai, 2. a nem ilyen jellegű időszakos lapok, 3. a nem időszakos folyóiratok és 4. egyéb nyomtatványok. Ezek közül különösen fontosak a politikai lapok voltak, amelyek az „ország törvényhozási és közigazgatási ügyeit, politikai mozgalmak, pártok helyzetét, államcélok megvalósításának módjait tárgyaló kérdésekkel” foglalkoztak.¹⁸⁶

A napilapok beszolgáltatását az ügyészség a „nap bármely órájában” elfogadta, és azokat „nyomban” ellenőrzés alá vette „abból a szempontból, hogy nincs-e bennük bűncselekmény tényálladéka”. Ha az ügyész ilyet vélt találni, akkor a vizsgálóbírónál indítványozta a lapszám lefoglalását. Ha ennek elrendelésére sor került, akkor az ügyészség erről értesítette a Belügyminisztériumot, a rendőrséget, csendőrséget, s azokat a közlekedési vállalatokat, amelyek lapszállítással foglalkoztak. Az értesítést a rendőri rádióátlomás számára is el kellett juttatni azért, hogy az hírszórásában tegye közzé, és így az úton lévő példányokat le lehessen foglalni. (A feladat nagyságát szemlélteti, hogy 1938-

¹⁸² IK 1944/4. 136.; A rendelet létre utalnak a deportálásokat irányító Ferenczy csőr. alezr. 1944. június 8, július 9-i eseményjelentései, s Endre László BM államtitkárnak az 1944. június 21-i kormányülésen tett jelentése, in: KARSAI-MOLNÁR 2: i.m. 495, 514, 523.

¹⁸³ RT 1944 1031.

¹⁸⁴ IK 1938/6. 122–124.

¹⁸⁵ RT 1924 95., BUZÁSSY: i.m. 5–6.,

¹⁸⁶ uo. 15, 18.

ban Budapesten 850, míg vidéken 500 hírlap jelent meg, a több ezres könyvkiadás mellett.)¹⁸⁷

A hagyományos utólagos sajtóellenőrzést rendező 1938-as szabályokhoz képest új helyzetet teremtett a kivételes hatalom idejére cenzúrát kihirdető 8140/1939.ME rendelet. Ennek 1.§-a szerint 1939. szeptember 2-től minden belföldi sajtóterméket kinyomtatása előtt előzetes ellenőrzésre be kellett mutatni a királyi ügyészségnek, annak székhelyén kívül pedig az ügyész által felhatalmazott ügyészségi megbízottnak, illetve rendőri szervnek. A 2.§ időszaki lap esetében a kézirat vagy kefelevonat „azonnali”, míg más sajtótermék „késedelem nélküli” megvizsgálását írta elő. Ha ennek eredményeként a vizsgáló szerint az adott írás „megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekét vagy az állam más fontos érdekét hátrányosan érintené”, akkor köteles volt az engedély kiadását megtagadni és a terjesztést megtiltani. A 4.§ a Budapesti Királyi Ügyészség mellé Sajtóellenőrző Bizottság szervezését is kimondta. (A külföldi sajtótermékek ellenőrzését a Miniszterelnökség Sajtóosztálya végezte.)¹⁸⁸

A kormány a következő években többször újrarendezte a cenzúra szabályozását, de az ügyészi szerepet érdemben nem érintette. A 10.800/1939.ME rendelet decembertől a korábbi teljes helyett fakultatív ellenőrzést léptetett életbe. Az 1.§ az ország honvédelmi, külpolitikai és gazdasági érdekeit, hiteléletét, belső rendjét, köznyugalmát, közbiztonságát érintő közlemények előzetes vizsgálatát rendelte el, míg más jellegűeké – a szerkesztő vagy a kiadó belátására bízva a megtételt – akkor, ha azok „többszörösítése és terjesztése a közérdekert sértheti”. Az 1940. augusztus 28-i 5555.ME rendelet ismét teljes cenzúrát léptetett életbe. A 2400/1943.ME rendelet 1.§-a visszamenőlegesen is lehetővé tette korábban engedélyezett sajtótermék terjesztésének megtiltását. A 2.§ kimondta, hogy az ügyészség döntése ellen jogorvoslatnak helye nincs, továbbá elrendelte az ügyészi határozat közzétételét a Budapesti Közlönyben. A német megszállás után a belügyminiszter a baloldali és a polgári irányzatú lapokat betiltotta. Az 1944. április 29-i 10.750.ME fakultatív, míg az augusztus 18-i 11.800.ME rendelet újra teljes cenzúrát írt elő.¹⁸⁹

A cenzúra gyakorlásában különös jelentősége volt a fővárosban működő Sajtóellenőrző Bizottságnak, melyben a Miniszterelnökség, a Külügy- és a Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar, valamint a gazdasági tárcák megbízottai vettek részt, akiket a kormányfő nevezett ki. A bizottság működését megállapító 9369.3.-1939.ME körirat leszögezte, hogy az egyes minisztériumok küldöttei nem saját szervüknek, hanem kizárólag a miniszterelnöknek felelősek. A fővárosban ez határozta meg az ügyészi szerepet is: a terjesztési engedély kiadásáért ő volt a felelős, de ehhez a „szakközegek véleményét mérlegelni kell”, hiszen azok az egyes kormányzati ágak képviselői voltak. Bár az ügyész elvileg önállóan döntött, de ebben „kénytelen a szakbírálat után menni”. Így a cenzúra döntéseit ténylegesen a bizottság hozta, melyeket az ügyész pecsétje szentesített.¹⁹⁰

A vidéki ügyészségekre a honvédelmi miniszter 1939. szeptember 25-i intézkedése volt az irányadó. Eszerint a cenzúra gyakorlásában az ügyészségek székhelyén egy elhárító tiszt is működött, aki „munkáját az ellenőrzést végrehajtó királyi ügyésszel szoros

¹⁸⁷ uo. 20.; *Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Felsőházának naplója III.k. Bp. 1938. 279.*

¹⁸⁸ Bp.K 1939/199. 3-4.

¹⁸⁹ RT 1939 2275., uo. 1940 1879., uo. 1943 283., uo. 1944 497, 1631.

¹⁹⁰ MÁRKUS – SZINA – VÁSÁRHELYI: i.m. 17.

együttműködésben” látta el. A székhelyen kívül az állomásparancsnok vezényelt „közege” működött az ügyészi megbízott mellett. A 45.969/1939.IM.IV. leirat is kötelezte az ügyészeket a katonai szempontok érvényesítésére. Így az adott írás kapcsán figyelemmel kellett lenni a szakvéleményre, s csak annak megfelelő döntést lehetett hozni, mivel „amit a katonai cenzor katonai szempontból töröl, azt a sajtóellenőrzést ellátó kir. ügyész is törli”. Ennek megfelelően az engedélyező döntés arról szólhatott, hogy az adott sajtótermék – egészében vagy törléssel – „Kinyomható! Megjelenése és terjesztése a hadviselés érdekeit nem érinti”¹⁹¹

A cenzúra mikénti ellátásának olyan jelentőséget tulajdonított a kormány, hogy elrendelése után, 1939. szeptember 23-án maga a miniszterelnök tartott „eligazítást” a főügyészeknek az irányadó szempontokról. Az ilyen „alkalmazási szempontokat” megvilágító értekezletekre rendszeresen sor került a Külügy-, s időnként az Igazságügyi Minisztériumban.¹⁹²

A cenzúra szempontjait a Miniszterelnökség, a Külügy- és Honvédelmi Minisztérium határozta meg az aktuális érdekeknek megfelelően. Ezeket folyamatosan tudatták az érvényesítő szervekkel, így az Igazságügyi Minisztériummal, ahonnan a királyi főügyészek kapták meg további intézkedésre a „bizalmas” jelzésű táviratokat, telefonüzeneteket, „sürgős” leiratokat.¹⁹³

Az általános szempontokat az idézett honvédelmi miniszteri rendelet és ahhoz csatolt miniszterelnökségi s külügyminisztériumi útmutatás határozta meg. Ezek megtiltották az olyan hírek, közlemények megjelenését, amelyek azt a látszatot keltenék, mintha „az ország függetlensége, [...] belrendje és nyugalma veszélyeztetve volna”. A külföldet illetően kizárólag a hivatalos hírügynökségek közleményeit, a Külügyminisztérium sajtóosztályának már bemutatott cikkeket lehetett közölni. A belpolitikában kerülni kellett a „viták, harcok elfajulását, [...] a goromba hangot, ócsárlást, szitkozódást, egymás becsinélését”. A parlamenti felszólalásoknak is csak a lényegét lehetett tudósítani, a külpolitikai vonatkozásúakat pedig egyáltalán nem. A haderő vonatkozásában tilos volt minden olyan híradás, amelyből annak „bármilyen vonatkozású alkalmazása ismeretessé válhat”. Nem lehetett olyat közölni, amely a csapatok szervezését, vezetését, állományát, elhelyezését, felszerelését, mozgását érintte. Tilalom alá estek a „polgári lakosságot érintő általános katonai intézkedések”, a hadigazdálkodás „titkának megőrzése végett a behozatalra vonatkozó adatok”.¹⁹⁴

Később a tapasztalatok alapján akként fogalmazott a Sajtóellenőrző Bizottság 1942. szeptemberi irányelve, hogy „honvédelmi érdekből és az ország nyugalma és belső rendje szempontjából tilos minden olyan célzatú és tartalmú közlemény cenzúrai átengedése, amely izgatna, társadalmi osztályok, politikai felfogások, felekezetek és személyek között ellentéteket szítana vagy társadalom bomlasztó agitációt jelentene”. Így minden témát; „világnézeti, politikai, társadalmi, művészeti és sportkérdést ebből a szempontból kell vizsgálni”.¹⁹⁵

¹⁹¹ Bi.1293/14761943.IM in. uo. 317–318.; Bi.1293/191/1942.IM. uo.; 84.169/1939.HM.Eln.A. CsML VII.3. 3.d.

¹⁹² Szegedi Főü. 1939.Bi.5., 60.569/1939.IM.IV. uo.

¹⁹³ Az 1941. augusztus 25–1944. április 28. közötti időszakra fennmaradt utasítások 206 tételt tesznek ki az IM Eln. biz. ir. között MOL K.578 90–91.cs., Bi.1293/130/1943.IM CsML VII.3. 3.d.

¹⁹⁴ CsML VII.3. 3.d.; pl. az 1940. december 11-i utasítás szerint József főherceg felsőházi beszédének külpolitikai része nem volt közölhető, in. MÁRKUS – SZINAI – VÁSÁRHELYI: i.m. 106.

¹⁹⁵ uo. 305–306.

Így az egyes esetek állásfoglalásai szerint tilos volt: pl. az időjárás részletes leírása, mivel ezek a hírek „alkalmasak arra, hogy ellenségeinknek az európai időhelyzet elképzelésére támpontokat nyújtsanak”. Nem jelenhetett meg olyan írás, amelyből a „bekövetkező áremelkedésekre lehet következtetni”, s fokozottan ügyelni kellett a „közellátással foglalkozó cikkek tartalmára és hangvételére”. Nem volt engedélyezhető olyan híradás, amely a „mező- és erdőgazdasági termeléssel, termésmennyiséggel, állatállománnyal, árukivitellel és bevitellel, fogyasztással, cséplési eredménnyel és árukészlettel” foglalkozott, mivel az ilyen közlemények az ország gazdasági érdekeit veszélyeztethették. De „szigorúan figyelendők” voltak a színházi rovatok és a társadalmi élet hírei is. Az MTI előzetesen megválogatott közleményei közölhetők voltak, de pl. 1942-ben a HM fellépése miatt nem jelenhetett meg az a híradás, miszerint az olasz hadseregben a jövőben a tisztek és a legénység együtt étkeznek.¹⁹⁶

A legfontosabb szempontot a katonai érdekek jelentették, ezért az azokat érintő sajtótermékek „fokozott ellenőrzése” az ügyészségek kiemelt feladata volt a 40.002/1940.IM utasítás szerint. Ezt az érdeket olyan szélesen fogták fel, hogy emiatt pl. az ország autótérképe sem jelenhetett meg. A légitámadások megszapordítával pedig tilos lett minden olyan közlemény, amely azok „kártévését, eredményét, áldozatait, veszteségeit tartalmazná”, hiszen ezek ezzel a légvédelem gyengeségére is rámutattak volna.¹⁹⁷

A cenzúra gyakorlását befolyásolta a magyar sajtót figyelemmel kísérő német követtség is. Ez, ha a német népcsoporttal kapcsolatban kedvezőtlennek ítélt közlemény jelent meg, akkor tiltakozott a Külügyminisztériumnál, megfelelő intézkedést sürgetve. A német katonai attasé álláspontja határozta meg a birodalmi katonai fejlesztésekről szóló tudósítások közölhetőségét is. Az IM ezek következtében a megfelelő utasításokat ki is adta az ügyészségeknek.¹⁹⁸

Az ország megszállása után a német nyelvű lapokat a német katonai hatóságok vonták ellenőrzésük alá, s abba a királyi ügyészségnek befolyást nem engedtek. Az e tárgyi jelentésekre az IM csak azt a választ tudta adni, hogy külön „utasítás nélkül semmi intézkedést ne tegyen”.¹⁹⁹

A különböző szempontokat megfogalmazó utasítások miatt joggal állapíthatta meg a sajtóellenőrzéssel leginkább érintett Budapesti Királyi Ügyészség vezetője, Baróthy Pál az 1942. novemberi lillafüredi írói értekezleten, hogy az előzetes cenzúra ellátása során az „ügyészségnek ma nem az feladata, hogy büntetőjogi szempontból bírálja el csak az elébe kerülő sajtóközleményeket, hanem a politikai és államérdeki szempontoknak a szakértői véleményeken keresztül való mérlegelésével is”.²⁰⁰

A területvisszacsatolásokkal ismét soknemzetiségűvé vált országban az idegen nyelvű sajtótermékek ellenőrzése központosításra került: az 1850/1941.ME rendelet az ungvári ügyészséget bízta meg a debreceni, kassai és nagyváradai ítélőtáblák területén előállított rutén, orosz és ukrán nyelvűek vizsgálatával. A kolozsvári ügyészség pedig a román irományok vizsgálatát látta el.²⁰¹

¹⁹⁶ uo. 182, 196, 229, 237, 241.

¹⁹⁷ Bi.1293/97/1942.IM uo. 305.; 22.219/1943.IM.IV. CsML VII.3. 3.d.

¹⁹⁸ TURI: i.m. 315., Márkus – Szinai – Vásárhelyi: i.m. 291.

¹⁹⁹ Bi.1293/197/1944 in. uo. 321.

²⁰⁰ KRISTÓ NAGY ISTVÁN szerk.: A lillafüredi írói értekezlet (1942 november) – Jegyzőkönyv. Bp. 1994. 183.

²⁰¹ RT 1941 288.; Bi.1293/120/1942.IM in. MÁRKUS – SZINAI – VÁSÁRHELYI: i.m. 310–311.

A központi irányítás ellenére mégis hiányzott a megítélés egységessége, hiszen a cenzori feladatokat ellátó ügyész egyéni felfogásától függött valamely mű kiadhatóságának megítélése. Emiatt többször előfordult, ha az egyik ügyészség nem engedélyezte a megjelenést, akkor a kiadó máshová is benyújtotta a művet, ahol meg is kapta az engedélyt. Így pl. a Málnási Ödön nyilas képviselő által írt „Feladatok” című könyv kiadását a budapesti ügyészség nem engedélyezte, mivel annak egyes részei „a magyar vezető rétegekkel szemben ellenszenv keltésére” és az „alkotmányos kormányzattal szemben elégtelenség” kiváltására alkalmasak. Ezt követően a mű Pécssett került bemutatásra, ahol az ügyészség néhány törléssel megadta az engedélyt. Ugyanígy Kodolányi János „Zárt tárgyalás” című munkáját Budapesten nem engedélyezték, míg a később Kolozsvárra benyújtott mű megkapta a kiadási engedélyt.²⁰²

A cenzúra „ellátása rendkívüli terhet” jelentett az ügyészségek számára a feladat nagyságát és annak tartalmát illetően. A debreceni jelentés szerint „egyetlen napra sem szünetelt a királyi ügyészség éjszakai és nappali nagyon megerőltető sajtószolgálatát [...] Ez tette tönkre teljes munkabírásunkat, és ezt a nehéz szolgálatot – holott Budapesten erre külön jutalmazás van – egyetlen fillér térítés vagy jutalom nélkül” teljesítették. Kassán is több órát igényelt a cenzúra napi ellátása: itt pl. 1940-ben 3531 darab sajtótermék ellenőrzésére került sor, melyek túlnyomó része időszaki és nem időszaki lapokból, s könyvekből állott, melyek között szlovák nyelvűek is voltak.²⁰³

A nem időszaki lapok cenzúrájának sorába tartoztak a könyvek, falragaszok, röpiratok, üzleti és gazdasági élet körébe tartozó nyomtatványok: Budapesten ilyenekből 1942-ben 9246 került bemutatásra, köztük 4056 szépirodalmi munka. A nagyrészt a fővárosban működő könyvkiadóktól naponta olykor 70–80 kötet is beérkezett, amik megvizsgálását el kellett látnia a királyi ügyésznek, aki a bevonulások miatti „csökkent létszám következtében hetenként öt napon át tárgyal”. Így a késedelmek elkerülése érdekében éjjel is folyt a szolgálat. Végezni kellett egy technikai, „nem is egészen szellemi színvonalon álló munkát”, a már „megjelent sajtótermékeknek összehasonlítását a cenzúrális kefelenyomattal, hogy a kettő egyezik-e”.²⁰⁴

A cenzúrárt ellátó ügyészeknek többször kellett a velük szembeni panaszok esetén igazoló jelentésükben magyarázatot adniuk döntésükről. Alapvetően a hadsereg részéről helytelenítették az ügyészi magatartást. Így 1942-ben maga Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök kifogásolta az igazságügyminiszternél, hogy az ügyészség engedélyezte Solohov „Csendes Don” című regényének kiadását, mivel az „bolsevik propagandát fejt ki”, továbbá a műnek „háborúellenes, pacifista részei is vannak”. Baróthy szerint viszont a könyv inkább „elrettentő hatású és visszatükrözi azt a teljes zűrzavart, amit a kommunizmus Oroszországban okozott”. Jelentése végén azt is rögzítette, hogy a művet a szövetséges Olaszországban szintén kiadták 1941-ben. Az IM döntése nem is látott indokot az intézkedésre.²⁰⁵

A sajtóellenőrzéssel kapcsolatos munka mikénti értékelését jellemzően fejezte ki Baróthy Pál véleménye, mely szerint „miránk nézve volna a legnagyobb megnyugtató, ha ennek a terhes feladatnak az igáját a mi vállainkról levennék, és boldog volna a kirá-

²⁰² Bp. Ü. 73.319/1942.kü., Pécsi Ü. 9332/1942.kü., 46.530/1942.IM MOL K.579. 537.cs.; TURI: i.m. 315–316.

²⁰³ Debreceni Ü. 1941.El.14.A.1., Kassai Ü. 1940.El.18.A.6. MOL K.579. 524.cs.; Győri Főú. 2058/1939.fü. GyL VII.6.b. 7.d.

²⁰⁴ KRISTÓ NAGY: i.m. 185–186.; Pécsi Ü. 9332/1942.kü. MOL K.579. 537.cs..

²⁰⁵ 52.152.eln.2.vkf.klgs.1942, 12.021/1942.fü., 46.909, 58.920/1942.IM MOL K.579. 543.cs.

lyi ügyész, ha ezekkel az ő szakmaköréhez szorosan nem tartozó kérdésekkel foglalkoznia nem kellene”.²⁰⁶

A sajtóhoz kapcsolódó hatáskör bővülést jelentett „A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló 1938:XV.tc. 2.§-ával létrehozott sajtókamara fegyelmi eljárásában való részvétel lehetősége. Az erről szóló 6.070/1938. ME rendelet 85–86.§-ai szerint a Budapesti Királyi Ügyészség az iratokat megtekinthette, és az eljárásban a kamara főügyésze mellett önállóan részt vehetett. A vád képviselőjében a királyi ügyészt ugyanaz a jogkör illette meg, mint a kamara vádlóját. Ha a kamarai ügyész nem látta indokoltnak a fegyelmi eljárást, akkor erről értesítenie kellett a királyi ügyészséget, amely 15 napon belül indítványozhatta a kamara fegyelmi bíróságánál az eljárást. E bíróság döntésével szemben az Országos Sajtótanácsnál lehetett jogorvoslatot élni, ahol a közvádlo tennivalóit a Budapesti Királyi Főügyészség kijelölt tagja látta el.²⁰⁷

XVI.

A bíróságok és ügyészségek vezetői az igazságügyminiszter 1944 augusztusi felhívására összegezték többéves tapasztalataikat. Jelentéseik szerint a társadalomban a „jogtisztélet hanyatlása” terjedt el, melynek „okai az évek óta tartó háború, a [...] nehezebb megélhetési viszonyok és a minden téren megmutatkozó általános idegesség”, mely az emberek „erkölcsi érzékének gyengülését és az erkölcsaik eldurvulását” okozta. A túlszabályozottság súlyosan érintette „egyesek lényeges érdekeit, [...] életszükségeik kielégítését”. A szabályok kijátszása ugyanakkor „könnyű, nagy előnyökkel is kecsegtet, és így általános társadalmi jelenséggé vált”. Megállapították, hogy a társadalmi bajok miatt erősödő „jobb- és baloldali szélsőséges politikai eszmék [...] általában elavultnak és túlhaladottnak hirdetik a régi jogelveket, a jogfolytonosságot”, és ezek helyébe az „erőszakkon alapuló tényleges hatalmat kívánják állítani”. A zsidó lakossággal történtek miatt kialakult az a képzet, hogy „azt holnap másokkal szemben is alkalmazni lehet, ami nem csekély oka a törvény biztosságába vetett hit meglazulásának”.

Ilyen viszonyok között megfogalmazódott a büntető igazságszolgáltatás meggyorsításának és az eljárási szabályok egyszerűsítésének igénye, mert „így elkerülhető volna a hosszadalmas nyomozás, a vádemelés ezidő szerint formája és ezáltal sokkal rövidebb idő alatt lenne az ügy befejezhető”. De a jelentések leszögezték azt az alapvető követelményt, hogy a jogrend tisztelete a „közgazdasági élet egyensúlyának helyreállítása nélkül el sem képzelhető”.²⁰⁸

A véleményekben írt állapotokhoz képest azonban a helyzet hamarosan még súlyosabb lett, mivel az ország hadszínterré válása és az újabb politikai fordulatok meghozták az addigi jog- és szervezeti rend megszűnését.

²⁰⁶ KRISTÓ NAGY: i.m. 188.

²⁰⁷ RT 1938 268.

²⁰⁸ 29.575/1944.IME, Győri Tvsz. 1944.El.XX.114., Szombathelyi Tvsz. 1944.El.I.B.58., Érsekújvári Tvsz. 1944.El.B.16., Soproni Tvsz. 1944.El.B.18. Gyl VII.1.a.133., Bajai Ü. 1944.El.I.B.101. BKM Főü. ir.

XVII.

Az európai keleti front kedvezőtlen alakulása miatt a kormány már 1944. április 4-i 1500.ME rendeletével intézkedett a hadművelleti területekre vonatkozó különleges közigazgatási szabályokról. Ez kimondta, hogy a katonai okokból külön rendeletekkel megállapított országrészekben a polgári szervek irányítása az ide kinevezett kormánybiztos feladata, aki minden olyan intézkedéseket megtehet, amelyre egyébként a kormány jogosult. Rendelkezési joga minden polgári szervre kiterjedt, az 5.§ szerint az igazságügyi hatóságok tekintetében a „minisztert megillető hatáskört” gyakorolhatta. Jogkörébe tartozott a terület kiürítésének elrendelése is. A 22.§ kimondta, ha a kiürítés vagy a hadműveletek miatt a polgári szervek működése megszűnik, helyükbe a katonai közigazgatás lép, amely megteszi azon intézkedéseket, amelyek a hadműveletek és a közrend fenntartása érdekében szükségesek.²⁰⁹

A kiürítést 1944 májusától elő is kellett készíteni, mert arra a miniszter utasítására „bármikor” sor kerülhet. Ennek felelőse az ítéltábla vagy a törvényszék elnöke volt, aki az illetékes kormánybiztossal együttműködve dolgozta ki a tervet. A fogház kiürítésének megtervezéséhez az ügyészség vezetőjét is meg kellett hallgatni. A bírói és ügyészi szerveket – mint egymás „mellé rendelt hatóságokat” – azonos vagy egymáshoz közeli településen volt indokolt elhelyezni, mint ahogy irányadó volt a „fogház a felügyeletét gyakorló kir. ügyészséggel ugyancsak együtt helyeztessék el”. Az előterjesztés alapján a kormánybiztos határozta meg az igazságügyi alkalmazottak és családtagjaik számára az elhelyezési településeket. Itt az egyes helyiségek kijelölése az érintett közigazgatási hatóság feladata volt: gondoskodni kellett a szükséges férőhelyekről, valamint tűz és betörés elleni biztos helyekről, ahol az értékek, bizalmas és pótolhatatlan iratok elhelyezésre kerülhettek. A kijelölt terület elérése érdekében meg kellett szervezni a szállítást. A „felvevő terület” helyeinek előrelátható szükségessége miatt azonban az alkalmazottak felhívást kaptak, hogy hozzátartozóikat lehetőleg maguk helyezték el vidéki házaikban vagy a rokonaiknál.²¹⁰

A foglyok más helyre történő szállítása különösen nehéz feladat volt, mivel ügyészi vélemény szerint „olyan épület alig állhat majd rendelkezésre, amely a biztonsági követelmények és büntetés végrehajtása célja tekintetében megfelelő lenne”. Így csak másik fogház jöhetett szóba, ahol a foglyok legalább egy szalmazsák fekvőhellyel elhelyezhetőek voltak. A kertgazdaság viszont kiürítés esetén is néhány ór és fogoly visszamaradásával „fenntartandónak” ítéltetett.²¹¹

Az 1944. május 31-i 1840.ME rendelet a kiürítés folytán szolgálati helyét elhagyni kényszerülő közzolgálati alkalmazottaknak különélési pótlékot és utazási költségterítést írt elő. Kimondta továbbá a felvevő területen kijelölt lakás igénybevételével kapcsolatos térítésnek a főhatóság általi viselését, illetve annak az adott település általi megelőlegezését.²¹²

A fenti rendelkezések gyakorlati jelentőségűvé váltak 1944 nyarának végén, amikor a szovjet hadsereg az ország határaihoz ért. A szeptember 6-án kelt, a hadművelleti kiürítés végrehajtásáról szóló 3210.ME rendelet szerint a kitelepült személyek és közhiva-

²⁰⁹ RT 1944 393.

²¹⁰ 16.389/1944.IME, Györi Ít. 1944.El.I.A.30/3, 1944.El.I.A.30/6, 1944.El.30/7. uo., Szegedi Ít.1944.El.I.Ab.38., Szeged sz. kir. város polgármestere Res.22/1944.kiür. CsML VII.3. 3.d.

²¹¹ Györi Ü. 1944.El.Bi.10. GyL VII.7.a. 6.d.

²¹² RT 1944 1033.

talok elhelyezéséről a kormánybiztos gondoskodott: ennek során a vezérkari főnök irányelveinek figyelembe vételével kijelölte a felvevő területet, a főhelyek és az ellátás biztosítását. Az egyes területek kiürítését az 1944. szeptember 29-i fővezérségi utasítás szerint kellett végrehajtani. Ezt a Fővezérség rendelhette el, míg a kiürítési teendőket a kerületi katonai parancsnokságok és a kormánybiztosok látták el. Ennek során meghatározásra kerültek a „kiürítés és menekítés folytán lakhelyüket elhagytakra vonatkozó intézkedések”, pl. az átkelő és étkeztető állomások, az éjszakai pihenőhelyek kijelölése.²¹³

A kormány a katonai helyzet miatt 1944 nyaratól egyre nagyobb területeken, majd október 29-i 3770.ME rendeletével az ország egészen hatályba léptette a különleges közigazgatást, a vezérkari főnök pedig hadművelleti területté nyilvánította azt, és kimondta, hogy a „polgári közigazgatás szervei csak a hadseregtestekkel együtt hajthatják végre áttelepülésüket”.²¹⁴

Az ellenséges haderő közeledtével a kormánybiztosok elrendelték a veszélyeztetett területek kiürítését, meghatározva a menekülő személyek, szervek és anyagkészletek felvevő körleteit. E rendelkezések szerint az állami szervek csak akkor hagyhatták el szolgálati helyüket, ha a „települést az ellenséges megszállás veszélye közvetlenül fenyegeti”, melynek kimondására a katonai parancsnokság volt a jogosult. Kiürítés esetén a felvevő területet kellett elérnie az érintett hatóságoknak és személyeknek. Ezek a Dunántúlon kerültek kijelölésre (pl. a nagyváradai bíróságok, ügyészségek számára Zalaegerszeg, a szegedinek Enying, a dési törvényszéknek Tapolca), majd a harcok ideje után a Felvidék nyugati részén is (pl. Székesfehérvárnak az érsekújvári járás).²¹⁵

A számos rendelet, utasítás, parancs ellenére tisztázatlan volt, hogy az igazságügyi szervek személyzetének és vagyontárgyainak elszállítása a kormánybiztos vagy a szerv vezetőjének a feladata. Ez a zavar Vladár Gábor 1944. szeptember 4-én kiadott 37.712.IME rendeletéből következett, amely leszögezte, hogy az igazságügyminiszter hatásköre a hadművelleti területen sem „adatott át” a kormánybiztosnak, azt továbbra is ő gyakorolja. De az azonnali intézkedést igénylő esetekben ez a megoldás nem működött, így a kiürítést vezénylő katonai parancsnokok a „legjobb belátásuk” szerinti cselekvést javasolták a bírói és ügyészi vezetőknek. A kiürítések végrehajtása azonban a hatásköri villongások, a szállítási kapacitás szűkössége, a lakosság kibúvása miatt „úgy szólván fejvesztetten menekülve, [...] tervszerűtlenül és rendezetlenül” történt.²¹⁶

A szovjet hadsereg gyors előrenyomulása miatt az ország mind több területén szűnt meg a magyar fennhatóság: 1944. szeptember végére a Székelyföld, 28-án Marosvásárhely, október 11-én Kolozsvár és Szeged, 12-én Nagyvárad, 20-án Debrecen, 21-én Baja, 31-én Kalocsa és Kecskemét, november 1-jén Szolnok, 29-én Pécs, 30-án Szekszárd

²¹³ uo. 1760–1762., KARSAI ELEK – SOMLYAI MAGDA szerk.: *Sorsforduló – Iratok Magyarország feldúlásának történetéhez 1944 szeptember – 1945 április I.k.* (Sorsforduló). Bp. 1970. 13–14.

²¹⁴ 2670, 2820, 3110/1944.ME IK 1944/7, 8, 9. 267, 313, 323., Bp.K 1944/247. 1.; M. kir. pécsi 4. honv. ker. parancsnokság 45. parancsa in. Godó – Miletic: i.m. 483., 100.556/1944.Hdm.polg.közig. in. TELEKI ÉVA: *Nyilas uralom Magyarországon*. Bp. 1974. 183.

²¹⁵ A 3. hadseregparancsnokság mellé kinevezett hadművelleti kormánybiztos 1944. december 18-i utasítása in. *Sorsforduló*. 326.; Déli Hadművelleti Területek Kormánybiztosa 26/1944., Szeged főispánja Res.167/1944., Szegedi Főü. Bi.5/2/1944. CsML VII.3. 3.d.; A keleti területek kormánybiztosa a nagyváradai bírói, ügyészi szervek részére IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.952., 1945.El.XIX.U.1127 BFL XVII.404.; Dési Tvsz. Om.biz.199/1944 MOL K.800. 1.cs.

²¹⁶ 37.712/1944.IME CsML VII.3. 3.d., Veszprémi Ü. 1944.El.1.B.97. MOL K.800. 1.cs.; 5, 4. honvédkerületek kormánybiztosai 1944. november 15, december 10. in. *Sorsforduló*. 156, 253–256.

és Eger, december 2-án Kaposvár, 3-án Miskolc, 20-án Ipolyság, 24-én pedig Székesfehérvár került megszállásra, s így bekerítésre a főváros is.

A hadi helyzet állandó romlása miatt a kiűrtést irányító országos elhelyezési kormánybiztos 1944. november 4-i rendeletével Budapest „veszélyeztettsége” miatt kijelölte a kormányzati szervek elhelyezésére szolgáló nyugati területeket. Ennek során az Igazságügyi Minisztérium számára Szombathely került megállapításra. Ennek megfelelően a november 9-én kiadott 38.947.IME utasítás elrendelte a budapesti igazságügyi hatóságok letétjeinek ideszállítását. A főváros polgári kiűrtése, november 27-e után pedig a minisztérium is az itteni törvényszéki épületbe költözött.²¹⁷

A fővárosi székhelyű igazságügyi szervek azonban nem hagyták el Budapestet: az ítélőtábla, a főügyészség, a törvényszékek és ügyészségek helyben maradtak. Egyes alkalmazottak azonban kitelepültek, mivel a büntető törvényszéknek és az ügyészségnek is egy-egy kirendeltsége került Szombathelyre, ahol viszont a működésük elemi feltételei sem voltak meg. A főügyészség a főváros ostromának megkezdéséig, 1944. december 22-ig, míg budai oldalon székelő pestvidéki ügyészség a hó végéig folytatta működését. Az igazságügyminiszter sajtónyilatkozata szerint viszont az igazságszolgáltatásnak a fővárosban való szüneteltetése, a „polgári bíróságok tárgyalásainak leállítása csak tisztán anyaggazdálkodási okokra vezethető vissza”.²¹⁸

A kiűrtések végrehajtása során az ügyészségi vezetők feladata volt a bizalmas iratok, s a számjelkulcs megsemmisítése, az értékek elcsomagoltatása, elszállíttatása. Kifizetésre került az alkalmazottak 3 havi járandósága, s a beosztottakat útba kellett indítani a felvevő területre. A vezető az előzetes letartóztatásokat megszüntette, a szabadságvesztések végrehajtását pedig 6 hónapra félbeszakította. Volt ahol (pl. Kolozsvár) a kormánybiztos utasítására a politikai foglyok mind szabadításra kerültek. A fogházakban visszamaradt fegyverzet, ruházat a katonaság részére került átadásra.²¹⁹

1944 novemberében a „nehéz helyzet, az élelmezési és fűtési mizériák” miatt az igazságügyminiszter elrendelte az 5 évnél nem súlyosabban elítéltek szabadítását. A fogva tartottak közül viszont a megbízhatatlanokat a rendőrségnek, míg a „visszaeső és a társadalomra különös veszélyes bűnözőket, valamint a kommunistákat” a német biztonssági szervnek kellett átadni. Az állam elleni bűncselekmények miatt fogva tartottakat a komáromi törvényszéki fogházba kellett szállíttatni.²²⁰

A menekülő személyzet magával vitte az értékeket, a bűnügyi és rabellátmányt, a letéti tárgyakat, pénzt, a fogház állatait, szállítóeszközeit. Ennek során a „letartóztatottak egy része a lábas jószágot hajtotta, míg a többség gyalog követte” az oszlopot. A menekülők jelentős része az úton szétszóródott. A felvevő területre értek megtették jelentésüket a történetekről, elszámoltak a magukkal hozott javakkal, s beosztásra jelentkeztek a felettes hatóságnál. A menekültek nagy távolságokat tettek meg: pl. a kolozsvári ügyészség 1944. szeptember 23-án lovaskocsin távozó elnöke október 11-én a váci

²¹⁷ 5480/1944. in. uo. 94-95.; 38.947/1944.IME MOL K.577. 7.cs., 8859/1944.BM.eln. IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.U.3080. BFL XVII.404.

²¹⁸ 6210/1944.ME Bp.K. 1944/279. 5.; 1355/1945.IME, 15836/1945.IM.VIII., Bp. Ü. Szombathelyi Kirendeltsége 1945.El.3., Szombathelyi Tvsz. 1945.El.IA.44/9. K.800. 3.cs., IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.940. BFL XVII.404., Bp. Főü. ikt. 1944. uo. VII.17.b. 688.d.; Összetartás (Ö.) 1944. december 24. 5.

²¹⁹ BETHLEN: i.m. 181., Veszprémi Ü. 1944.El.1.B.97., Kassai Ü. sz.n. 1874/1945.IM, Kolozsvári Ü. sz.n. 3182/1945.IM MOL K.800. 1.cs.

²²⁰ Már. 19.224/1945. Budinszky László gyanúsítottai vallomása 1945. október 11-én, Bp. Népügyészség (Nü) 1945.Nü.12.751/1. Bukovszky József intézetigazgató 1945. november 17-i tanúvallomása ÁBTL V-101.531/I.

fegyintézetben adta le a magával hozott kincstári tárgyakat, míg a pénzzel az IM-ben számolt el. A Szegedet október 8-án elhagyó főügyész irányított helyére, Enyingre 12-én érkezett meg, míg a szegedi ügyészség Sárbogárdra került. A Pécsről november 27-én távozott elnök december 5-én adta le a pápai adóhivatalban a vaskazettába zárt értékeket. Az 1944. október 31-én elfoglalt Nyíregyháza ügyészségének elnöke 1945. március 19-én Sopronból tett jelentést a magával hozott lovakról.²²¹

A belügyminiszter 1944. október végi rendelkezésének megfelelően az „állomáshelyeiket ellenséges behatás következtében elhagyni kényszerült” hatóságok vezetőinek és tagjainak jelenteniük kellett tartózkodási helyüket, elhelyezési körülményeiket és létszámukat. Ez a menekültek érdekében is állt, mert így kaptak új beosztást és a létfenntartásukat biztosító élelmiszerjegyeket, továbbá menekülési segínyt.²²²

A visszacsatolt területekről az anyaországba menekültek az oda kinevezettek, és új szolgálatra jelentkeztek. Így nyertek beosztást pl. máramarosszigeti, szabadkai, újvidéki, csíkszeredai ügyészek 1944 novemberében a budapesti, a Beregszászról, Husztról menekültek a pestvidéki ügyészségen, míg a Nagyváradról, Szatmárnémetiből távoztak a főügyészségen. A kolozsvári ügyészség vezetője az érsekújvári szerv vezetésére kapott megbízást, míg munkatársa Sopronba nyert beosztást. A trianoni terület elfoglalt részéről elmenekült debreceni, gyulai, szegedi ügyészek is új szolgálati helyet kaptak. A menekültek olykor főhatósági intézkedés nélkül is korábbi lakhelyükön, vagy az útjukba került ügyészségen jelentkeztek munkára, pl. zombori, máramarosszigeti ügyészek 1944 októberében Baján, vagy az itteniek a továbbmenekülés után decemberben Veszprémben.²²³

De a kormányzat fennhatósága alatti terület folytonos zsugorodásával az 1945. február 14-én kiadott 2070.IME rendelet a „nagyfokú és a továbbiakban nem kívánatos özönlés meggátolása érdekében” kimondta a bírák és ügyészek beosztásának megszüntetését. Erre azért került sor, mert a „menekült igazságügyi alkalmazottak adminisztrálása munkaterhet” jelentett, s „azok formai beosztása mellett kellő foglalkoztatásukról gondoskodni nem lehetett”.²²⁴

A menekült bírák, ügyészek egyéb lehetőség híján olykor a fogházban kaptak elhelyezést, az ottani felszerelést használva. A széthulló viszonyok között, a fűtetlen szobákban a munkavégzés formálissá vált, a személyzet fegyelme fellazult, a munkaidőt nem tartották be, jellemzően mindenki a túlélés kérdéseivel foglalkozott.²²⁵

Az országos kormánybiztos egyébként a kiűrtést „nemre és korra való tekintet nélkül” kötelezővé tette, s annak „katonás; kemény, meg nem alkuvó fegyelmezettséggel” való végrehajtását írta el. Ennek megfelelően a csendőrség kényszerítette a kitelepítendőket városuk elhagyására, a vonakodókkal, ellenszegülőkkal szemben fegyverhasználatra is feljogosítva. Mindezek ellenére a kiűrtés alól sokan kivonták magukat, s helyben bujdokolva igyekeztek magukat menteni. Olykor a személyzet vagy annak egy ré-

²²¹ Győri Ü. 1944.El.2617.94. GyL VII.6.b. 7.d., Kolozsvári Ü. sz.n., Pécsi Ü. sz.n. 42/1945.IM., Nyíregyházi Ü. V.153/1945. MOL K.800. 1.cs.; Szegedi Főü. sz.n. CsML VII.a. 5.d.

²²² Ö. 1944. október 29. 5., Kmét. Ig. Biz. 1931/1945. BKMÖL XVII.406.a. 35.d., 1355/1944.IME MOL K.800 1.cs.

²²³ Bp. Főü. ikt. 1944: 15.110–15.114, 37.396/1944.IM BFL VII. 17.b. 688.d., 3182/1945.IM, Veszprémi Ü. 1944.El.1.A.117. MOL K.800 1.cs.; Kmét. Ig. Biz. 1514/1945. BKMÖL XVII.406.a.; Bajai Ü. 1945.El.1.B.103. BKM Főü. ir.

²²⁴ MOL K.800 1.cs.

²²⁵ Veszprémi Ü. 1945.El.1.A.10. a kalocsai menekültek elhelyezéséről; Szombathelyi Ü. 1945.El.1.D., 1945.El.1.A.59., 817/1945.IM uo. 3.cs.

sze egyenesen megtagadta a kitelepítést, s szolgálati helyén maradt, családját és vagyonát vigyázva.²²⁶

XVIII.

A háború kilátástalansága miatt Horthy Miklós által a Szovjetuniótól kért fegyverszünet bejelentése után, 1944. október 16-án a megszálló német csapatok támogatásával a nyilas pártvezető, Szálasi Ferenc vette át a hatalmat. Az államfői méltóság átvétele és az új kormány létrehozása a 3667/1944.ME rendelettel került közzétételre.²²⁷

A csonka országgyűlés által hozott, 1944. november 4-től hatályos X.tc. a kormányzóra vonatkozó szabályok hatályát a nemzetvezetői címet viselő új államfőre terjesztette ki. E hatáskörében Szálasi később kúriai és ítélőtáblai bírakat, törvényszéki elnököket, tanácselnököket, valamint egy ügyészt budapesti főügyész helyettesévé nevezett ki.²²⁸

A hatalomváltás jeleként az 1944. november 15-én kelt 4070.ME rendelet minden közszolgálati alkalmazottnak állásvesztés terhe mellett, 8 napon belül előírta a „Hungarista Munkaállam iránti hűsége és feltétlen odaadása bizonyosságául” a nemzetvezetőre való eskü letételét.²²⁹

A fővárosban ez napokon belül megtörtént, így a Kúrián november 21-én, míg a Koronaügyészség tagjai még ezt megelőzően letették az igazságügyminiszter kezébe az új esküt. Máshol azonban erre a csak vonatottan került sor, hiszen a hadi események miatti menekülés, a közlekedési, hírközlési gondok miatt a hivatalos lap és a leiratok sok helyre el sem jutottak, a főhatóságokkal megszakadt a kapcsolat, s így csak az „esetleges napi sajtóból értesülnek új jogszabályról” az érintettek. Az eskü letételére ezért esetlegesen vagy késedelmesen került sor, mint pl. a kassai ügyészségen csak 1944. december 13-án. A nyilas uralom alatti területeken a bírák és ügyészek letették a megkövetelt esküt, hiszen kizárólag fizetésükből éltek, s „másként illetményeiket nem kapták volna meg, és vagyontalanságuk miatt ez okból létfenntartásuk veszélyeztetve lett volna”.²³⁰

A hatalom gyakorlásában a nyilaskeresztes párt kizárólagos szerepet töltött be az államban: Szálasi 1944. október 18-i 1. számú rendelete megállapította, hogy a „párt feladata a hatóságok rendfentartó munkájának támogatása, a termelőmunka folyamatosságának biztosítása”, a szervezés és irányítás minden területen. Ennek megfelelően a 203.400/1944.BM.VII.a. rendelet azért, hogy a „hungarista állameszme célkitűzései minél előbb és minél erőteljesebben érvényre jussanak” kimondta a „törvényes rend mindenki általi megtartása” céljából a közigazgatási, közbiztonsági és a pártszolgálat szerveinek együttműködési kötelezettségét.²³¹

A kormányban Budinszky László ügyvéd, nyilas országgyűlési képviselő töltötte be az igazságügyminiszteri posztot. Jogköre azonban nem volt teljes, mert az új államépítési elképzeléseknek megfelelően – mivel „a párt az államhatalom ellenőrző szerve” –

²²⁶ sz.n., 30/1944.Orsz.Elh.Kormb. in. *Sorsforduló*. 56, 77., Kmét. Ig. Biz. 363, 395, 396, 3464/1945. BKMÖL XVII.406.a. 32.d., Bajai Ü. 1945.El.I.B.109. BKM Főü. ir., Veszprémi Ü. 1944.El.I.B.97. MOL K.800 1.cs.

²²⁷ Bp.K 1944/236. 1.

²²⁸ Képv. ir. 1939. XI.k. 1. Bp. 1946, Bp.K. 1944/270. 1., Hivatalos Közlöny Sopron (HK) 1945/15. 1., Győri Ü. 269/1945. GyL VII.6.b. 8.d.

²²⁹ Bp.K 1944/263. 1.

²³⁰ Iratok 2.k. 72–73., Nagykanizsai Tvsz. 1945.El.XX.M.2., Kassai Ü. sz.n. MOL K.800. 1.cs., Kmét. Ig. Biz. 912, 1380, 1985/1945. BKMÖL XVII. 406/a.

²³¹ in. TELEKI: i.m.Bp. 1974. 94., *Sorsforduló* 51.

az 1944. november 5-én kiadott 3828.ME rendelet az egyes szakminiszterek mellé pártmegbízottat delegált, aki feladatkörében jogosult volt „felülvizsgálni és ellenőrizni” a minisztériumnál, s az ennek alárendelt szerveknél alkalmazásban álló személyek „megbízhatóságát”, s szükség esetén javaslatot tenni a változtatásra. Az IM szakszemélyzete egyébként gyakorlatilag nem változott.²³²

Az új rend kialakítása során több intézkedés történt annak érdekében, hogy a jogszolgáltató szervek tagjai a „nemzet jövőjét szolgáló eszmét hivatalból is megismerhesék”. Ennek megfelelően a totális mozgósítás és harcba állítás minisztere átiratban sürgette, hogy az igazságügyminiszter rendelje meg szervei számára a nyilas párt „Összetartás” és a „Nép” című napi- és hetilapjait, mivel a „nemzeti szocialista eszme a régi rendszer bünei miatt nem tudatosulhatott”, továbbá gondoskodjon arról, hogy az állományába tartozók heti rendszerességgel „ideológiai ismertetést kapjanak”. A nemzetvédelmi és propaganda miniszter pedig 1945. január 4-én előírta Szálasi képeinek elhelyezését a hivatalokban, míg az 50/1945.ME rendelet a közszolgálati alkalmazottak számára „hivatali tiszteletadásként” a nyilas köszönés bevezetését.²³³

A Btv. és az Ütv. szabályait semmibevéve a 3600/1945.IM rendelet előírta, hogy a bírósági és ügyészségi személyzet minősítésében a „világnézeti felfogásuk megállapítására is ki kell terjeszkedni”: ennek érdekében a minősített „kijelentéseiből és magatartásából következtethető jellemzés” készítését mondta ki. Így az új igényeknek megfelelően készült minősítés már feltüntette a „jellege kifogástalan, világnézete hungarista” kitételt.²³⁴

Szálasi terveiben az államszervezet átalakítása is felmerült, amelynek előkészítése során munkatörzsének államjogi irodája 1945. február 9-én elrendelte az igazságügyi szervekre vonatkozó addigi szabályozás összegyűjtését.²³⁵

Az új társadalom építése érdekében a 3920/1944.ME rendelet kimondta az ország minden dolgozójára kiterjedő, az egyes foglalkozásokat tömörítő, a Dolgozó Nemzet Hivatás Rendjének létrehozását. Ennek megfelelően a 808. és a 809/1945.ME rendeletek az OBÜE-t és a Magyar Jogászegyletet a Közalkalmazottak Hivatásrendjébe olvasztották. Felmerült un. Hungária Rend létrehozása is, ahová beléphettek volna mindazok, akiknek egyébként a törvények tiltották a párttagságot, ha erre felszólítást kapnak vagy önként jelentkeznek. Ennek megvalósítására azonban nem került sor.²³⁶

XIX.

Még a hatalomváltást megelőzően 1944. szeptember 16-ával sor került a királyi ügyészi szervezet – akkor még nem tudottan utolsó – koronaügyészenek, az évtizedek óta különböző igazságügyi beosztásokat betöltő, nagy jogirodalmi tevékenységet folytatott, akkori pestvidéki törvényszéki elnöknek – „az ország egész jogásztársadalmának már

²³² Bp.K 1944/251. 1., Bp. Nb. 4349/1945. Budinszky vádlotti vallomása 1945. december 10-én ÁBTL V-101.531/1., TELEKI: i.m. 238.

²³³ 155/1945.IME, sz.n. MOL K.800. 1.cs., HK 1945/1. 3.

²³⁴ uo. 3.cs., IM Ig.Biz. 1946.El.XIX.V.3419. BFL XVII.404.

²³⁵ 2367/1945.IM uo. 1.cs.

²³⁶ Bp.K 1944/254. 1., HK 1945/20. 4–5., TELEKI: i.m. 116.

évek óta praedestinált” várakozásának megfelelően – Mendelényi Lászlónak a kinevezésére.²³⁷

Hivatalát azonban csak a hatalomátvételig tölthette be zavartalanul, mivel Szathmáry Béla igazságügyi pártmegbízott, addigi budapesti ügyvéd már október 16-án Kiszely Alajos fővárosi ügyvédre bízta a Koronaügyészség vezetését, bár ez hamarosan visszavonásra került.²³⁸

Amikor a nemzetvezető Szemák Jenőt, a budapesti büntető törvényszék vezetőjét nevezte ki a Kúria elnökévé, a szokásoknak megfelelően a koronaügyész is megjelent a november 14-i beiktatási ünnepségen, és néhány mondatos üdvözlő beszédet mondott.²³⁹

A Koronaügyészség e zavaros időkben már alig működött, az utolsó ügyet 1944. november 9-én iktatták. A főváros hadi fenyegetettsége miatt pedig a november 14-i 4030.ME rendelet ki is mondta a Kúria Sopronba költözését, ahol a törvényszék épületében működött decembertől a legfőbb bírói fórum, és a mellérendelt ügyészi szerv.²⁴⁰

Mendelényi 1944. december 5-én feloszlatta a Koronaügyészséget, és egyik helyettesét, Miskolczy Ágostot utasította, hogy a kitelepült Kúria mellett lássa el a teendőket. A fővárosban maradt koronaügyész december 7-én betegségére hivatkozva szabadságolását kérte. Erre a minisztériumi pártmegbízott Szombathelyről viszont úgy válaszolt, hogy inkább tegye „komoly megfontolás tárgyává” nyugdíjaztatás iránti kérelmét, mivel a „koronaügyészi állás [...] a mai rendkívüli súlyos időkben hosszabb időre betöltetlenül nem állhat”. Személyi intézkedést azonban a nyilas kormányzat nem tett az állást illetően.²⁴¹

A Sopronba utazott Miskolczyt hamarosan követte a rangidős koronaügyész-helyettes, Kéler Béla is. A kúriai bírák közül az elrendelt kitelepítés ellenére az elnökön kívül csak 8 fő ment az új székhelyre. Itt 1945 elején csupán két közönséges bűnügy tárgyalására került sor, ahol Miskolczy képviselte a vádat. Ő később a kiürítési parancs ellenére sem távozott a városból, s annak a szovjetek által 1945. április 1-jén történt elfoglalása után visszatért Budapestre. Kéler Béla viszont a németországi kitelepülést választotta márciusban.²⁴²

²³⁷ IK 1944/9. 335., IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.105. BFL XVII.404.

²³⁸ uo., Mo. cím-és névtára 1944 661. 668.

²³⁹ Bp.K 1944/257. 1. Mendelényit emiatt nyugdíjazta az igazoló bizottság 1945. május 6-i határozata, mert „mint az ország egyik legnagyobb közjogi méltósága viselőjének sokkal fokozottabb gondosságot kellett volna kifejtenie kijelentései megtételekor”. IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.105. BFL XVII.404.

²⁴⁰ Kor.Ü 2819/1944.kor.ü. MOL K.616. 24.cs., Bp.K. 1944/260. 1., IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.1003. BFL XVII.404.

²⁴¹ ua. 1945.El.XIX.U.105. uo.

²⁴² A Bp. Nü. 1945. szeptember 29-i Nü. 3927/1/1945. vádirata a május 8-án a fővárosba visszatért és szolgálatételre jelentkezett Miskolczynak a műveiben megnyilvánult „antibolszevista, [...] szélsőségesen gyűlölködő álláspontja” mellett a Sopronba való menetelét, s ott a 2 tárgyaláson való részvételét is felróta. Őt a Bp. Nb. Nb. 3465/1945. alatt 1946. június 22-én népellenes büntett miatt 5 évi börtönre ítélte, BFL XXV.1.a. A két másik koronaügyész-helyettes, Zöldy Miklós és Kovács Péter 1945 májusában igazolást nyert, IM Ig. Biz. 1945.El.XIX.U.110, 111. uo. XVII.404.; Kúria 1945.El.III.D.21.; Sz.n. jegyzék a M. Kir. Kúria II. kiürítési vonatára jelentkező bírókról és ügyészekről MOL K.800. 3.cs.

XX.

A hadműveletek alapvetően befolyásolták az állampolgárok életét, a közbiztonság állapotát és a polgári szervek működését. A visszatekintő ügyészégi értékelés szerint ekkoriban a „háború folytán előállott rendkívül súlyos gazdasági és az ebből folyó nehéz megélhetési viszonyok, az ugyanezen okokból erősen megrongálódott közkerköls folytán”, a harcok, a különböző fegyveres erők tagjainak magatartása miatt a közbiztonság romokban hevert.²⁴³

A kormány ezért és a kötelezettségek kikényszerítése érdekében 1944 őszén sorra hozta a statáriumot újabb és újabb bűncselekményekre (pl. fajgyalázás, vesztegetés, árdrágító visszaélések, munkavégzéssel kapcsolatos tettek) kiterjesztő rendeleteit. Az elrettentés érdekében a november 28-án kiadott 6130.ME ismét kimondta, hogyha az elítéltet a bíróság nem ajánlja kegyelemre, akkor a halálbüntetést két órán belül végre kell hajtani. A 231/1945.ME rendelet szerint pedig a civilekre kiszabott büntetés agyonlövessel is végrehajthatóvá vált. Budinszky azonban hamarosan belátta – mivel „számtalan sok cselekményre hirdettük ki a statáriumot” –, hogy a „konkrét bűncselekmények üldözése statáriális úton nehézségekbe ütközik”, s ezért 1945 februárjában javasolta Szálasinak az e körbe tartozó tettek felülvizsgálatát. Ennek fogantatja nem lett, ezért a miniszter utasította a királyi ügyészséget, hogy „minden ügyet válogatás nélkül, haladéktalanul vigyenek a rögtönítélő bíróság elé (kivéve, ha párttag)”.²⁴⁴

A Budapest szovjet bekerítése során, 1944. december 9-én kiadott hirdetmény a fővárosban közös német-magyar katonai rögtönbíráskodást léptetett hatályba „a harcoló csapatok biztonságát, küzdő képességét veszélyeztető” cselekményekre, így szabotázsra, fosztogatásra, szervezkedésre, izgatásra, ellenséggel való érintkezésre.²⁴⁵

A hadi események mellét az új államhatalom is hozzájárult a közbiztonság megsemmisüléséhez. A nyilasok hatalomhoz és fegyverhez jutva mindenki vel szemben eljárta, a párttagok, pártszolgálatosok közbiztonsági, nyomozati akciókat hajtottak végre saját kezdeményezésre is. Ennek során tömegesen került sor erőszakra, kínzásokra, emberek és anyagi javak elhurcolására, gyilkosságokra. De a párttagok, a pártszolgálatosok védettséget élveztek, mivel csak Szálas engedélyezhette felelősségre vonásukat. A német értékelés is szerint „az egész országban a nyilasok, és [...] a hozzájuk csatlakozott csőcselék [...] súlyos visszaéléseket követett el”. A nyilas kormány sajtófőnöke szintén a „felszabadult tömegösztrőnről” és a „dzsungeltörvények irányította cselekedetekről” számolt be az ekkori történések kapcsán.²⁴⁶

A csendőri, rendőri, katonai szervekből és pártszolgálatosokból új fegyveres szervezetek létrehozására is sor került. A legszélesebb hatáskörrel az 1944. november 28-i Főv.1000/1944. rendelettel megalakított Tábori Biztonsági Szolgálat ruházta fel, melynek feladata volt a hadművelési területen minden katonai és polgári személlyel szemben „a rend és fegyelem biztosítása [...], a hadviselés érdekeit sértő, valamint a törvényes rend felforgatására irányuló mozgalmak megakadályozása és elfojtása”. E szerv tagja jogosult és köteles volt „felkoncolni”, azonnal agyonlőni a katonai és hadi-

²⁴³ Bajai Ü. 1946.El.10.A.52. BKM Főü. ir., TELEKI: i.m. 164.

²⁴⁴ 3680, 3740, 4100, 4240, 6130/1944.ME Bp.K 1944/239, 242, 263, 272, 273. 1, 1, 2, 1, 2., HK 1945/8. 3., TELEKI: i.m. 276.

²⁴⁵ Új Magyarság 1944/280. 8.

²⁴⁶ TELEKI: i.m. 123, 127, 274., IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.Ü.3080. BFL XVII.404., Kovács 1: i.m. 4., FIALA FERENC: *Zavaros évek*. San Francisco 1987. 138.

üzemi szökevényeket, a „tettenért kémeket”, a fosztogatókat, rombolókat, lázadókat, megfutamodókat.²⁴⁷

Biztonsági szervekként működtek a „hungarizmus céljait veszélyeztető jelenségek figyelemmel kísérése”, s a „közösség ellenes bűncselekmények” felderítése céljából az 1944 októberében felállított Nemzeti Számonkérő Szervezet, s az 560/1945.ME rendelettel létrehozott Nemzeti Számonkérés. A felderített ügyek felett Szálasi rendelkezett, meghatározva azok sorsát. E szervek hatásköre olyan tágkörű volt, hogy bárki és bármi miatt eljárhattak, a „törvények, rendeletek és parancsok végrehajtásának ellenőrzése és biztosítása” érdekében mindent megtehettek. Ebben a helyzetben azonban „meglazult a rend, és mindenki bíró és ítéletvégrehajtó lehetett, aki géppisztolyt hordott a nyakában”. Ha egyáltalán formális felelősségre vonásra sor került, akkor arra a „hadviselés érdekeit közelebből érintő bűncselekményeknél” a totális mozgósítás és hadbaállítási minisztere mellé beosztott tábornok bírósága volt az illetékes.²⁴⁸

XXI.

A kormány e vészterhes időkben is növelte a királyi ügyészség hatáskörét: 1944. szeptember 8-án adta ki 3400.ME rendeletét a nemzsidó származás igazolásáról, a járásbíróságokra ruházva a vonatkozó igazolvány kiadását. A 6.§ szerint ezt a végzést a ügyészségnek és az Értelmiségi Munkanélküliség Ügyei Kormánybiztosának kellett megküldeni. A kiadást elrendelő végzés ellen az ügyészség 8 nap alatt felfolyamodással élhetett a törvényszékhez, amely végérvényesen határozott a kérdésről. A kormánybiztos a bírósági határozatra vonatkozó észrevételeit az igazságügyminiszterrel közölhette, aki szükség esetén gondoskodott az eljárás megindításáról: ennek megfelelően a 8.§ szerint az ügyészség bármikor kérhetette a törvényszéktől az igazolvány hatálytalanítását azon az alapon, hogy kiadásának előfeltételei nem álltak fenn.²⁴⁹

A harcok által nem érintett területeken az ügyészségek folytatták munkájukat, bár a fenti okok miatt a rendes eljárások számának csökkenése miatt a „végzendő hivatali teendők viszonylag csekélyebb” elfoglaltságot jelentettek. Működésükben igyekeztek a jogszabályokat érvényesíteni, s az összegyűlt anyagnak megfelelően határoztak az eljárások megszüntetéséről vagy a vádemelésről még a nemzetvezető megsértése és az igazgatási ügyekben is.²⁵⁰

A nyilaspárt korábban bűnvádi eljárással érintett tagjainak rehabilitálása érdekében az 1944. november 25-én megjelent 4120.ME rendelettel az igazságügyminiszter jogot kapott annak megállapítására, miszerint az október 16-a előtti cselekmény a „nemzeti szocialista mozgalom előmozdítását célozta”, s ezért a „mai államrendszer elvei szerint jogellenesnek nem lehet tekinteni”. Ebben az esetben az I. fokú bíróságnál indítványozni kellett az eljárás megszüntetését vagy az ítélet hatályon kívül helyezését.²⁵¹

Szálasi államfőként 1944. december 22-én – a zsidókra, a megrögzött bűntettesekre és a politikai bűncselekményeket elkövetettekre ki nem terjedő – kegyelmet hirdetett,

²⁴⁷ Honvédségi Rendeletek 1944/62. 1.

²⁴⁸ Bp.K 1944/257. 1., HK 1945/19. 1., TELEKI: i.m. 136., KOVÁCS: i.m.

²⁴⁹ RT 1944 1772.

²⁵⁰ 2070/1945.IME MOL K.800 1.cs., Szombathelyi Ü. 11/1945, Győri Ü. 269, 1712, 1922/1945.kü.GyL VII.6.b. 8.d.

²⁵¹ Bp.K 1944/269. 1.

melynek végrehajtása alapvetően az ügyészségek feladata volt. A 80.181/1944.IM rendelet szerint ennek során szabadítani kellett a 6 hónapot meg nem haladó szabadságvesztésre ítélteteket, illetve értesíteni a szabadlábon lévőket, hogy ítéletük kegyelem alá esett. A folyó eljárásokat az ügyész szüntette meg, illetve azt indítványozta a bíróságnál.²⁵²

A változatlanul működött sajtórendészet kapcsán – mivel a kormányzat megállapítása szerint az ügyészségek nem fordítottak elég figyelmet a gyakori röpiratok tartalmára – az 1945. március 9-én kiadott utasítás elrendelte, hogy a betervezett rölapokat, falragaszokat engedélyezésük előtt be kell mutatni a nemzetvédelmi propaganda miniszter hivatalának véleményezés céljából.²⁵³

XII.

A harcok során ország egyre nagyobb része került szovjet megszállás alá. A front mozgása szétvágta a bíróságok területét: azok egy részén még léteztek a magyar királyi szervek, melyeknek kapcsolata viszont megszűnt az elfoglalt részekben székelte felettes hatóságukkal. Az ilyen esetekben merült fel a kérdés, hogy a „felterjesztendő folyamodásokat, jelentéseket és felterjesztéseket hová intézzem”, továbbá a nem illetékességi területéről is a nyomozó szervek a legközelebbi ügyészséghez fordultak. Az elfoglalt területen lévő ügyészség esetén viszont a megmaradt járásbíróság nem kapott bűnügyi eljárást, illetve nem tudta a törvényszéki hatáskörbe tartozó bűncselekményeket kezelni.²⁵⁴

Az ilyen helyzeteket próbálta legalább részben rendezni a büntető bíróságok kivételével illetékességéről szóló 1944. december 4-i 6200/1944.ME rendelet, amely szerint ha a hadműveletek miatt a bíróság működése szünetelt, akkor az a hasonló hatáskörű szerv járhatott el, amelyikhez a vádhatóság fordult.²⁵⁵

Az igazságügyi szervek működése azonban ellehetetlenült. A német vagy magyar katonaság számos esetben birtokba vette az épületeiket, azok felszerését használva, elszállítva, tönkretéve, az iratokat eltűzelve. Így viszont az „ügyészség fogalmazói kara hivatali helyiséggel nem rendelkezik, távbeszélőn senkivel nem érintkezhetik”, ezért a „működése elképzelhetetlen”.²⁵⁶

XXIII.

A nyugati határhoz települt kormányzat – bár hivatalos megnyilvánulásai szerint a „hadihelyzet aggodalomra nem ad okot” – elrendelte a magyar államapparátus, így az igazságügyi alkalmazottak és hozzátartozóik „számbavételét [...] a német birodalomba való esetleges, átmeneti átköltöztetés” érdekében: 1944. december 22-én az igazságügyminiszter felhívta az összes meg nem szállt területen működő alárendelt hatóság vezetőjét annak jelentésére, hány dolgozó és családtagjuk „kész” a külföldre tele-

²⁵² HK 1945/I. 1. 3.

²⁵³ R.717/1945.IM MOL K.800 3.cs.

²⁵⁴ Nagykanizsai Ü. 1945.El.I/A.8., Verebélyi Jb. 1945.El.I.E.6. uo. 1.cs.

²⁵⁵ IK 1944/11–12. 3.

²⁵⁶ Nagykanizsai Tvsz. 1944.El.XX.M.80/8., Nagykanizsai Ü. 1945.El.I/A.8., Veszprémi Jb. 1945.El.XII.F.17., Győri Ít. 1945.El.II.G.87., Győri Tvsz. 1945.El.XX.J.1/7. MOL K.800. 1. 3.cs.

pülésre. Ennek megfelelően hamarosan meg is születtek az áttelepülési szándékot rögzítő jelentések.²⁵⁷

Bár a felkészülés megindult az ország elhagyására, az igazságügyminiszter 1945. február 6-i utasítása szerint az igazságügyi szerveknek a működésüket mindaddig fenn kellett tartaniuk, amíg az „illető helyen a közigazgatási hatóságok működnek”, és „minden felmerülő ügyet el kell intézni”. A törvényszéki elnökök feladata volt annak meghatározása, hogy a feladatok ellátásához mennyi emberre van szükség, és „ehhez képest egyeseket az utolsó pillanatig vissza kell tartani”. Ha viszont megszűnt a polgári közigazgatás, akkor az igazságügyi személyzetnek is el kellett hagynia szolgálati helyét.²⁵⁸

A rossz hadi helyzet miatt a BM sürgette a kitelepülés mihamarabbi megszervezését, és ennek érdekében meghatározta a szállítási kapacitást. Február 20-án Budinszky ezért elrendelte az összes igazságügyi szerv és személyzet kitelepülését a német területre, személyenként egy olyan csomagot összeállítva, mely „egy ember által gyalog is elvihető”. Ennek megfelelően márciusban a kiürítési vonatra jelentkezettek a bírák és ügyészek is. A végrehajtást a nyilaspárt és a csendőrség „szigorúan ellenőrizte”. A kitelepülni nem akarókat súlyos fenyegetéssel, családjuk elszállításával is kényszerítették az ország elhagyására.²⁵⁹

Ekkoriban a szovjet csapatok egymás után foglalták el a még nyilas kormányzat alatt állt területeket: 1945. március 23-án Veszprém, 28-án Komárom és Győr, 29-én Szombathely, 30-án Zalaegerszeg, április 1-jén pedig Sopron és Nagykanizsa esett el. E települések megszállásával, és a magát magyar királyi kormányznak nevező Szálasi kormányzat március 29-i Németországba menekülésével megszűnt az a hatalom, amelynek szerveként a magyar királyi ügyészség létezett.

XXIV.

A front átvonultával a helyükön maradt vagy visszatért hivatalos személyek öntevékenyen, illetve a megszálló szovjet csapatok vagy az újonnan alakult néphatalmi szervek felhívására hozzákezdtek feladataik ellátásához. Ennek során a harcok megszűntével és a viszonylag békés állapotok helyreállításával megkezdődött a munkavégzés: pl. az 1944. október 21-én elfoglalt Baján az egyedüliként helyén maradt ügyész a vezetést magához véve a hazamenekült korábbi máramaroszigeti és zombori munkatársaival november 14-én, míg kalocsai ügyészség egy hónapi szünet után, november 20-án kezdte meg a működését.²⁶⁰

Kecskeméten a környékbeli földjéről a városba visszatért ügyészségi elnök a polgármesteri hivatalban jelentkezett. Ezután a szovjet „politikai rendőrség közölte velem, hogy ellenem kifogása nincs és működésem mielőbbi megkezdését tartja szükségesnek. 1944. december közepén hivatali működésemet megkezdtem”. A következő hetekben

²⁵⁷ 43.452/1944.IME, Zalaegerszegi Tvsz. 1944.El.I.A.72/2. uo. 1.cs.

²⁵⁸ 992, 1750/1945.IM uo.

²⁵⁹ 166.236/1945.BM.X., 1745, 2437/1945.IME, Sz.n. jegyzék a M. Kir. Kúria II. kiürítési vonatára jelentkező bírókról és ügyészekről MOL K.800. 1, 3.cs. Kmét. Ig. Biz. 1952/1945. BKMÖL XVII.406.a., IM Ig. Biz. 1946.El.XIX.U.3080 BFL XVII.404.

²⁶⁰ Bajai Ü. 1945.El.I.B.El.103. BKM Főü. ir., Bajai Ü. ikt. 1944: a város szovjet elfoglalása előtti utolsó iktatás október 19-én volt, melyet november 15-én követett az újabb. Kalocsa Ü. ikt. 1944: a megszállás előtti utolsó iktatás október 20., melyet a november 20-i követett, BKMÖL VII.15. 58., VII.16. 378.

csatlakoztak hozzá a munkahelyre visszatért korábbi, továbbá a menekülés során idekerült dési, huszti, kolozsvári ügyészek.²⁶¹

A tevékenység újrakezdését szemlélteti a Szekszárdon 1944. december 21-én a vármegyei főispán, a főjegyző, a törvényszéki és ügyészségi elnökök, s más helyi vezetők részvételével zajlott „az építő munka megindítását” célzó megbeszélés is, melyen az igazságügyi vezetők sürgették a „büntető igazságszolgáltatás mielőbbi megindítását”. Kifejtették, hogy az adott körülmények között „büntető ügyekről lehet csak jelenleg szó, a polgári bíraskodás a rendkívüli helyzet folytán nem működik”.²⁶²

A munkavégzés országszerte nehéz körülmények között, a megszálló katonaság által igénybevett, feldúlt, kifosztott épületekben indult meg, a bútorzatot és iratokat nélkülözve, amiket „a vandál pusztító düh tett tönkre”. E rombolást során „az ajtókat, bútorokat [...] feltűzelték. Az igazságügyi hatóságok irattárai, könyvtárai, felszerelései teljesen megsemmisültek”.²⁶³

Mindezen nehézségek ellenére az egyes szervezeti egységek a továbbiakban magukat az 1944. december 21-én Debrecenben megalakult, magát az állami szuverenitás kizárólagos képviselőjévé nyilvánító Ideiglenes Nemzetgyűlés által létrehozott Ideiglenes Nemzeti Kormány szervének tekintve, mint államügyészség folytatták munkájukat.²⁶⁴

LÁSZLÓ NÁNÁSI

DIE UNGARISCHE KÖNIGLICHE ANWALTSCHAFT WÄHREND DES II. WELTKRIEGES

(Zusammenfassung)

In Europa, am Ende der 30-er Jahren, die im Sinne der Kriegsvorbereitung verliefen, kam es in Ungarn zur Schaffung von zahlreichen Rechtsnormen, die in den folgenden Jahren die Tätigkeit der Rechtsschaffenden Institutionen, so auch der königlichen Anwaltschaft, beeinflussten.

Während des Krieges drückte die immer erweiternde Militärgerichtsbarkeit den Betätigungskreis der zivilen Justizorgane in engeren Kreis. Trotzdem erhöhte sich die Arbeitslast der Staatsanwaltschaftsorgane ständig, weil die Regierung die Erfüllung der Verpflichtungen im Zusammenhang mit dem Krieg durch die strafrechtlichen Normen zur Geltung bringen wollte. Anhand zahlreichen, während der Friedenszeiten nicht ver-

²⁶¹ Kmét. Ig. Biz. 395, 396, 959, 1514, 1952, 1985/1945. uo. XVII. 406.a.

²⁶² 1944–12. jegyzőkönyv a főispáni értekezletről in. *Sorsforduló*. 345-346.

²⁶³ Zalaegerszegi Tvsz. 1945.El.I.A.62., Mosonmagyaróvári Jb. 1945.El.I.B.23., Csornai Jb. 1945.El.I.B.2. GyL VII.1.a., Kecskeméti Tvsz. 1945.El.I.A.4/2. Kecskeméti Törvényszék elnöki iratai BKMÖL XXV.30/A.

²⁶⁴ RT 1945 1.

wendeten Sachverhalte wurden Strafprozesse eingeleitet, und das Standrecht ist auch eingeführt worden.

Zu den Pflichten der Staatsanwaltschaft gehörte auch die Durchführung der während des Krieges eingeführten Pressezensur, wobei die Verteidigung der militärischen Interessen das primäre Ziel war.

In diesen Jahren hat Ungarn die überwiegenden Teile der durch den Trianoner Vertrag verlorenen Territorien zurückerworben, wo die Wiederherstellung der alten Justizorganisation sehr schnell stattfand.

Wegen den zahlreichen Aufgaben erhöhte sich das Personal bei den Organisationen der Staatsanwaltschaft, und es kam zur Gründung eines staatsanwaltschaftlichen Ermittlungsorgans, mit einer Landeskompetenz. Die Kompetenz des Kronenankwaltes, der den höchsten Posten erfüllte, erweiterte sich allmählich.

Wegen der ständig verschlechternden militärischen Lage, und wegen des in dem Land verlaufenden Krieges ab Ende des Sommers 1944, wurden die Tätigkeiten der damaligen Staatsorgane nach der Reihe eingestellt, so auch die Tätigkeit der königlichen Anwaltschaft. Die Aussiedlung musste organisiert werden, und später auch die Verlassung des Landes.

Auf den von dem sowjetischen Heer besetzten Gebieten haben aber die dort gebliebenen oder von der Flucht zurückgekehrten Staatsanwälte ihre Facharbeit weitergeführt, als Staatsanwaltschaft der neuen ungarischen Staatsgewalt.

NÓRA NATÁLIA OROSZ

Das Volkswagen-Gesetz im Spiegel der Kapitalverkehrsfreiheit und der Goldenen Aktien

I. Einleitung

Der Volkswagen Konzern ist der viert größte Automobilhersteller der Welt. Sein Sitz liegt in Wolfsburg, in einer kreisfreien Großstadt im Osten des Landes Niedersachsen. Die Volkswagen AG ist ein Tochterunternehmen der Porsche Automobil Holding SE, die seit Januar 2009 einen Gegenwert von etwa 50 % VW-Anteilen in Equity Swaps hält, durch die sich Porsche einen festen Kaufkurs für 50 % der VW-Aktien gesichert hat.¹

Am 21. Juli 1960 ist das VW-Gesetz in Kraft getreten, das die Privatisierung geregelt hat: Die Ziele des Bundesgesetzgebers von 1960 – Sicherung der breiten Streuung der Aktien im Publikum, um unerwünschte Konzentration des Aktienbesitzes und beherrschenden Einfluss von Machtgruppen zu verhindern – dürften mehr als 40 Jahre nach der Privatisierung der Volkswagen GmbH überholt sein.²

Im Zuge der Privatisierungspolitik der 1980er und 1990er Jahre entschieden sich zahlreiche Staaten Europas dazu, ihre öffentlichen Unternehmen in Privatrechtsform und später auch in private Hand zu überführen. Der Wunsch der nationalen Regierungen war, nach dem Verlust der Eigentümerposition weiterhin den Einfluss auf bestimmte Entscheidungen und Entwicklungen der privatisierten Unternehmen zu wahren. Das wichtigste Mittel zum Erreichen dieses Zieles war die Schaffung der Golden- oder Special Shares, die in Frankreich als „actionne spécifique“, in Deutschland als besondere Stimmrechte, Sonderaktien oder Goldene Aktien bezeichnet werden.³ Das Gesetz hat dem Land Niedersachsen als – nach der Porsche Automobil Holding – nunmehr zweitgrößtem Einzelaktionär überproportionalen großen Einfluss gegeben.

¹ http://de.wikipedia.org/wiki/Volkswagen_AG, <http://de.wikipedia.org/wiki/VW-Gesetz>

² Wirtschaftsausschuss des deutschen Bundestags, BT-Dr III/1680, 2.

³ Ruge, Reinhard, *Goldene Aktien und EG-Recht*, EuZW 2002, 421.

II. Geschichtlicher Hintergrund des Volkswagengesetzes

Im Januar 1933 wurde eine öffentliche Ausschreibung zur Vergabe des Auftrags für die Herstellung eines „Volkswagens“ durchgeführt. Den Auftrag erhielt der legendäre Ingenieur Ferdinand Porsche. Die Verwirklichung des Vorhabens wurde aus verschiedenen Quellen finanziert: neben Zuschüssen des deutschen Staates hat die Regierung zum öffentlichen Sparen aufgerufen. Im Mai 1937 wurde das Volkswagen-Projekt dem Reichsverband der Deutschen Automobilindustrie (RDA), der auch finanzielle Unterstützung geleistet hat, aus den Händen genommen. Im Jahre 1950 hat sich der Betrieb mit einer überraschenden Dynamik entwickelt und es gab einen plötzlichen Aufschwung des Geschäfts. Die Beschäftigten, der Bund, das Land Niedersachsen, die Gewerkschaften und jene Sparer beanspruchten Eigentumsanteile an der Gesellschaft des Deutschen Volkswagens.⁴

Am 12. November 1959 wurde ein Vertrag über die Regelung der Verhältnisse zwischen dem Bund und dem Land Niedersachsen bei der Volkswagenwerk GmbH geschlossen. Im „Staatsvertrag“ war in einer ersten Phase die Übertragung aller Anteile an der Gesellschaft auf den Bund vorgesehen. In einer zweiten Phase wurde die Gesellschaft in eine Aktiengesellschaft umgewandelt, und 60 % der Aktien wurden an Privatpersonen ausgegeben, der Rest in Paketen von jeweils 20 % an die beiden beteiligten öffentlich-rechtlichen Körperschaften, dem Bund und das Land Niedersachsen. Zudem entsendet dem Land zwei Aufsichtsratsmitglieder.⁵

Am 6. Juli 1960 wurde die Satzung der Volkswagenwerk AG angenommen, und mit dem übrigen Vertragsteil in das Volkswagengesetz (Gesetz über die Überführung der Anteilsrechte an der Volkswagenswerk Gesellschaft mit beschränkter Haftung in private Hand) einbezogen. Dem VW-Gesetz liegt ein Kompromiss zugrunde, der 1959 zwischen den Personen und Gruppen geschlossen wurde, die in den 50er Jahren Ansprüche auf die Volkswagenwerk Gesellschaft mit beschränkter Haftung erhoben haben. Im Rahmen des Kompromisses haben die Arbeitnehmer und die Gewerkschaften auf die von ihnen erhobenen Eigentumsansprüche verzichtet und dafür haben sie als Gegenleistung den Schutz vor einem allein dominierenden Großaktionär bekommen.⁶

III. Die Goldenen Aktien

Das Ziel der Goldenen Aktien besteht darin, in Wirtschaftsbereichen, die ein Staat als wirtschaftlich oder politisch besonders wichtig empfindet, die grundlegenden Entscheidungen der ausländischen Unternehmen zu beeinflussen. Sie wollen sich damit die Möglichkeit erhalten, den Einfluss ausländischer Unternehmen möglichst gering zu halten.

⁴ Rs. C-112/05, Kommission/Deutschland, Slg. 2007, I-8995, Rn. 20, 25.

⁵ http://www.volkswagenag.com/vwag/vwcorp/content/de/the_group/history.html

⁶ Urteil in der Rs. C-112/05, Fn. 4, Rn. 22.

In den Golden Shares-Entscheidungen⁷ wurden Maßnahmen als hindernd eingestuft, die vielen Kapitalanlagen in einem frei zugänglichen Kapitalmarkt den Zugang versperren oder auch nur die Attraktivität senken.⁸ Der Rechtsstreit über das Volkswagen-Gesetz gehört zu denjenigen, bei denen zu entscheiden ist, ob Regelungen von Mitgliedstaaten mit dem EG-Vertrag vereinbar sind, die der öffentlichen Gewalt übermäßige Rechte innerhalb privater Unternehmen einräumen. Der Problemkreis ist primär als öffentlichrechtlicher zu verstehen. Gesellschaftsrechtlich erscheint er heute aus zwei Gründen problematisch zu sein: zum einen wurden die Sonderrechte weit überwiegend an das Halten einer Aktie, der Goldenen Aktie, geknüpft und damit etwa Fragen nach der Gleichheit des Stimmgewichts aufgeworfen („one share, one vote“). Zum anderen reicht der Problemkreis weit über die Privatisierungsvorgänge und das Zurückbehalten von Sonderrechten in staatlicher Hand hinaus.⁹ Mit den Golden Shares-Urteilen stand der Europäische Gerichtshof (EuGH) vor der Aufgabe, dem Begriff des Kapitalverkehrs konkrete Gestalt zu verleihen. Alle Konstellationen erschwerten teils durch staatliche Sonderrechte, teils über Schwellenwerte die von potentiellen Investoren erstrebte Beteiligung an der Gesellschaftsführung.¹⁰ Volkswagen wirft gegenüber erstmals die Frage nach der Kapitalverkehrsrelevanz von nicht erwerbsbeschränkender Gestaltung auf, die die Investitions- und Übernahmeattraktivität einer Zielgesellschaft latent verringert, ohne jedoch Investitionen in sie direkt oder indirekt zu behindern.¹¹ Die Rechteinräumung hängt bei der Verbriefung in einer Aktie (Golden Share) davon ab, ob sie sich in Hand gerade der staatlichen Stelle befindet. Teils vermittelt die Goldene Aktie nur ein erhöhtes Stimmrecht, teils ein echtes Vetorecht. Es ist jedoch zweifelhaft, ob Mehrfachstimmrechte oder vinkulierte Aktien günstiger als Höchststimmrechte eingestuft werden können, da diese Gestaltungsformen funktional weitgehend austauschbar sind.¹²

Wenig überzeugend ist die bisherige Praxis, den Schutzbereich von Art. 56 EGV anhand der Investitionsattraktivität bestimmter Regelung für potenzielle Anleger zu definieren. Dieses Kriterium – praktisch schwer feststellbar und stark einzelfallabhängig – führt zu einer Weite der Schutzbereichdefinition, die der *ratio legis* des Kapitalverkehrs nicht gerecht wird.¹³ Die ordnungspolitischen Zielvorgaben dürften kaum durch Art. 56 EGV allein realisierbar sein, da Marktteilnehmer keinen primärrechtlichen Anspruch aus Art. 56 EGV auf eine einheitliche gesellschaftsrechtliche Binnenstruktur aller Zielgesellschaften haben. Vielmehr verbleiben positive Gestaltungsaufgaben für das Sekundärrecht. Aus diesem Grund dürften auch die gesetzgeberischen Begründungen, die die Bundesregierung im Jahre 1998 bei der Verabschiedung des Gesetzes zur Kontrolle und Transparenz im Unternehmensbereich (KonTraG) geleitet haben¹⁴, entgegen einer weit-

⁷ Rs. C-503/99 Kommission/Belgien, Slg. 2002, I-4809; Rs. C-483/99 Kommission/Frankreich, Slg. 2002, I-4781; Rs. C-367/98 Kommission/Portugal, Slg. 2002, I-4731

⁸ GRUNDMANN, Stefan / MÖSLEIN, Florian, *Die Goldene Aktie*, ZRG 2003, 333.

⁹ GRUNDMANN, Fn. 8, 319.

¹⁰ SANDER, Florian, *Volkswagen vor dem EuGH – der Schutzbereich der Kapitalverkehrsfreiheit am Scheideweg*, EuZW 2005, 107.

¹¹ Kiemel, in: Groeben, Hans / Schwarze, Jürgen, Kommentar zum EUV/EGV, 6. Aufl., C. H. Beck, München, 2003, Art. 56 EG, Rn. 27.

¹² KILIAN, Wolfgang, *VW-Gesetz und Wissenschaftsförderung*, NJW 2002, 3600.

¹³ WELIGE, Kristian, *Weg mit dem VW-Gesetz*, EuZW 2003, 431.

¹⁴ BGB I 1998, 786: Mehrstimmrechte und Höchststimmrechte waren danach als Beeinträchtigung des Kapitalmarktes anzusehen, da Übernahmen behindert würden und Übernahmephantasie fehlt.

verbreiteten Einschätzung für die Beurteilung der Zulässigkeit von Höchststimmrechten und Mehrheitsverhältnissen, nur begrenzt ertragreich sein.¹⁵

Auf Grund der Golden Shares-Entscheidungen ist auch der durchgehend zwingende Charakter des deutschen Aktienrechts zu hinterfragen. Deutschland steht mit § 23 Abs. 5 AktG keineswegs für die Mehrheitsauffassung in Europa.¹⁶ In Deutschland gerät der durchgehend zwingende Charakter des Aktienrechts zunehmend in die Kritik. Zunächst erscheint nämlich die Beteiligung an einer Gesellschaft, deren Statuten frei verhandelbar sind, vorteilhaft gegenüber derjenigen an einer durch zwingendes Recht normierten Gesellschaft, weil durch privatautonome Regelung individuell vorteilhafte Gestaltungen ermöglicht werden.¹⁷

Alle Beschränkungen bedeuten wie bei den anderen Grundfreiheiten, das Verbot von Ungleichbehandlungen durch unterschiedslos¹⁸ oder unterschiedlich¹⁹ anwendbare Maßnahmen, gleich ob sie sich gegen Investitionen von Inländern im Ausland²⁰ oder von Ausländern im Inland²¹ richten.²² Es ist nicht erfassbar, warum gerade Anleger aus anderen Mitgliedsstaaten betroffen sein sollen. Es wäre eindeutiger, das generelle Verbot abzustellen, die vorbehaltenen goldenen Aktien zu erwerben. In dieser Hinsicht sind die Begründungen der Urteile des EuGH zu den Goldenen Aktien fragwürdig.²³ Im Falle des VW-Gesetzes wird dem potentiellen ausländischen Investor der Erwerb einer Beteiligung an VW zwar nicht verboten.²⁴ Das VW-Gesetz hat weder eine Sonderaktie geschaffen noch staatliche Zustimmungserfordernisse oder Vetorechte im Bezug auf den Erwerb einer Beteiligung an der Volkswagen AG eingeführt. Es begründet also keine direkten Erwerbsbeschränkungen. Das VW-Gesetz und „Goldene Aktien“ wurden daher für nicht vergleichbar befunden. Nach anderer Auffassung hat der EuGH das VW-Gesetz „faktisch gekippt“.²⁵

¹⁵ RUGE, Fn. 3, 421.

¹⁶ GRUNDMANN, Stefan, *Europäisches Gesellschaftsrecht*, C. F. Müller, Heidelberg, 2003, § 12 II.

¹⁷ EIDENMÜLLER, Horst, *Kapitalgesellschaftsrecht im Spiegel der ökonomischen Theorie*, JZ 2001, 1041, 1046.

¹⁸ Rs. C-483/99 Kommission/Frankreich (Noieaux Dures), Slg. 2002, I-4781, Rn. 39-40.

¹⁹ Rs. C-439/98 Albore, Slg. 2000, I-5965, Rn. 16-17.

²⁰ Rs. C-439/97 Sandoz/Finanzlandesdirektion für Wien, Slg. 1999, I-7041, Rn. 18-20.

²¹ Rs. C-515, 519-524, 526-540/99 Reisch, Slg. 2002, I-2157, Rn. 29-30.

²² Rs. C-463/00 Kommission/Spanien (Repsol), Slg. 2003, I-4581, Rn. 60., Rs. C-98/01 Kommission/Vereinigtes Königreich (British Airport Authority), Slg. 2003, I-4641, Rn. 47., Rs. C-483/99, Fn. 19, Rn. 41: „Auch wenn die fragliche Regelung nicht zu einer Ungleichbehandlung führt, kann sie den Erwerb von Anteilen an den betreffenden Unternehmen verhindern und Anleger aus anderen Mitgliedstaaten davon abhalten, in das Kapital dieser Unternehmen zu investieren. Sie ist daher geeignet, den freien Kapitalverkehr illusorisch zu machen.“

²³ ENCHELMAIER, Stefan, *Europäisches Wirtschaftsrecht*, Kohlhammer, Stuttgart, 2005, Rn. 196.

²⁴ ENDELL, Antje, *Volkswagen im Angebot VW-Gesetz bietet keinen dauerhaften Schutz vor feindlicher Übernahme*, NZG 2000, 1161.

²⁵ KRAUSE, Hartmut, *Von „goldenen Aktien“, dem VW-Gesetz und der Übernahmerichtlinie*, NJW 2002, 2749.

IV. Rechtlicher Hintergrund

Der geschichtliche Hintergrund des VW-Gesetzes zeigt, dass eine sehr komplizierte rechtliche Struktur geschaffen wurde, um eine bestimmte Situation zu einem bestimmten Zeitpunkt zu schützen. Es wird der Zweck verfolgt, den anfänglichen *Status quo* der Großaktionäre, des Bundes und des Landes Niedersachsen, aufrechtzuerhalten.

Mit der Privatisierung drückt das VW-Gesetz den Willen der Aktionäre und der anderen zivilrechtlichen Anspruchsteller auf das Unternehmen aus. Nach dem Grundsatz *pacta sunt servanda* gilt dieser Kompromiss bis heute und wenn das VW Gesetz, wie oben erwähnt, lediglich eine Vereinbarung wiedergibt, sollte das als privatrechtlicher Vertrag qualifiziert werden. Der Rechtsgrund genügt, dass diese Vereinbarung Gegenstand eines Gesetzes geworden ist, um sie im Hinblick auf den freien Kapitalverkehr (Art. 56 Abs. 1. EGV) als eine nationale Maßnahme anzusehen.²⁶

Die EU-Kommission macht nun – nach längerer Ankündigungszeit – einen Verstoß des VW-Gesetzes gegen Gemeinschaftsrecht, insbesondere gegen die Grundfreiheiten des Kapital- und Zahlungsverkehrs und der Niederlassungsfreiheit geltend.

1. Das Aktiengesetz

Nach § 134 Abs. 1. AktG: „Das Stimmrecht wird nach Aktiennennbeträgen, bei Stückaktien nach deren Zahl ausgeübt. Für den Fall, dass einem Aktionär mehrere Aktien gehören, kann bei einer nichtbörsennotierten Gesellschaft die Satzung das Stimmrecht durch Festsetzung eines Höchstbetrags oder von Abstufungen beschränken.“

Nach § 101 Abs 2. AktG kann das Recht, Mitglieder in den Aufsichtsrat zu entsenden, nur durch die Satzung und nur für bestimmte Aktionäre oder für die jeweiligen Inhaber bestimmter Aktien begründet werden. Inhabern bestimmter Aktien kann das Entsendungsrecht nur eingeräumt werden, wenn die Aktien auf Namen lauten und ihre Übertragung an die Zustimmung der Gesellschaft gebunden ist. Die Aktien der Entsendungsberechtigten gelten nicht als eine besondere Gattung. Die Entsendungsrechte können insgesamt höchstens für ein Drittel der sich aus dem Gesetz oder der Satzung ergebenden Zahl der Aufsichtsratsmitglieder der Aktionäre eingeräumt werden.

2. Das Volkswagengesetz

§ 2 VW-Gesetz sieht Regeln für die Ausübung des Stimmrechts vor und beschränkt dieses nach Abs. 1. auf den fünften Teil des Grundkapitals, wenn ein Aktionär mehr als 20 % des Kapitals besitzt. Ferner sieht diese Bestimmung Regeln für die Berechnung der Aktien des einzelnen Aktionärs vor.

§ 4 VW-Gesetz regelt unter der Überschrift „Verfassung der Gesellschaft“ verschiedene Fragen und räumt in Abs. 1 der Bundesrepublik Deutschland und dem Land Niedersachsen das Recht ein, je zwei Aufsichtsratsmitglieder in den Aufsichtsrat zu entsenden, solange ihnen Aktien der Gesellschaft gehören. In Abs. 3 wird das Quorum für die Beschlüsse der Hauptversammlung, für die nach dem Aktiengesetz eine Mehrheit erforder-

²⁶ Rs. C-112/05, Fn 4, Rn. 73.

derlich ist, die mindestens drei Viertel (75 %) des Grundkapitals der Gesellschaft umfasst, auf mehr als vier Fünftel (80 %) erhöht.

3. *Das Gemeinschaftsrecht*

Alle Vorbehalte gegenüber dem Eindringen von Großaktionären wurden nach dem Staatsvertrag von 1959 von der öffentlichen Hand selbst durch das Bundesgesetz vorge-schrieben. Die nationalen Regelungen wurden vom Gericht im Licht der Niederlas-sungsfreiheit und des freien Kapitalverkehrs geprüft. In Bezug auf die erstgenannte hat die Kommission substantiiert zu einem eventuellen Verstoß gegen Art. 43 EGV vorge-tragen. In Bezug auf die letztgenannte bestimmt Art. 56 Abs. 1 EGV: „Im Rahmen der Bestimmungen dieses Kapitels sind alle Beschränkungen des Kapitalverkehrs zwischen den Mitgliedstaaten sowie zwischen den Mitgliedstaaten und dritten Ländern verboten.“

Alles in allem sind die unten genannten Regelungen geeignet, um Direktinvestitio-nen abhalten zu können und daher den freien Kapitalverkehr im Sinne von Art. 56 EGV zu beschränken:

- a) das Stimmrecht jedes Aktionärs wird auf 20 % des Grundkapitals von Volkswa-gen begrenzt,
- b) eine Mehrheit von mehr als 80 % des vertretenen Kapitals ist vorgeschrieben (nach der allgemeinen Regelung ist nur eine Mehrheit von 75 % des vertretenen Kapi-tals erforderlich),
- c) dem Bund und dem Land Niedersachsen wird eingeräumt, je zwei Aufsichts-ratsmitglieder in den Aufsichtsrat von Volkswagen zu entsenden.

IV. *Rechtliche Probleme*

1. *Privatisierung*

Obwohl nicht gerügt, befasste sich das Bundesverfassungsgericht (BVerfG) mit der Prü-fung der Zulässigkeit der Privatisierung von rein erwerbswirtschaftlichen Unternehmen des Bundes und hat das grundsätzlich für zulässig erklärt.²⁷ Der objektiv gegebenen Ungleichbehandlung liegt ein legitimes Unterscheidungskriterium zu Grunde. Die zu-lässigen Verfassungsbeschwerden hinsichtlich der Verfassungsmäßigkeit des VW-Gesetzes waren daher unbegründet.

2. *Die Begrenzung des Stimmrechts auf 20 %*

Das VW-Gesetz bestimmt in seinen §§ 2 und 4 in Deutschland einmalige, außerordent-liche Regelungen.²⁸

²⁷ BVerfGE 12, 354 Leitsätze 3 und 4 (362, 363)

²⁸ Nachdem gemäß § 12 II AktG Mehrstimmrechte unzulässig wurden und auf Grund des KonTraG vom 27.4. 1998 (BGB. I, S. 786) durch § 134 Abs. 1 S. 2 AktG Stimmrechtsbeschränkungen nur noch für nichtbörsennotierte Unternehmen möglich sind.

§ 2 Abs. 1 des VW-Gesetzes widerspricht dem Gebot einer Korrelation von Kapitalbeteiligung und Stimmkraft und vervollständigt damit einen rechtlichen Rahmen, der den öffentlichen Akteuren die Möglichkeit einräumt, mit einer geringeren Investition wesentlichen Einfluss auszuüben.

Es steht aber dem nationalen Gesetzgeber frei, das innerstaatliche Gesellschaftsrecht gesetzlich zu regeln und für einzelne Gruppen von Unternehmen oder sogar für einzelne Unternehmen Regelungen zu treffen, solange sich daraus keine Behinderungen ergeben.²⁹

Mit § 134 Abs. 1 Satz 1 AktG in der Fassung des Gesetzes zur Kontrolle und Transparenz im Unternehmensbereich wurde die Möglichkeit, in der Satzung von börsennotierten Gesellschaften ein Höchststimmrecht zu verankern, abgeschafft. Der Satz 2 dieses Absatzes lässt jedoch eine Beschränkung des Stimmrechts in bestimmten Fällen zu. Es besteht aber ein Unterschied zwischen einer den Aktionären verliehenen Befugnis, von der sie Gebrauch machen können, und einer den Aktionären durch Gesetz auferlegten spezifischen Verpflichtung, von der sie nicht abweichen können.

Die Bundesregierung hat zu dieser Frage in der Begründung zu dem KonTraG folgende Auffassung vertreten: „Wie bei den Mehrstimmrechten ist auch gegen die Höchststimmrechte einzuwenden, dass sie der Vorstellung widersprechen, in der Aktiengesellschaft, und insbesondere in der börsennotierten Gesellschaft sollten Stimmrechte und Eigentum grundsätzlich korrelieren. Sie beeinträchtigen den Kapitalmarkt, weil Übernahmen behindert werden und damit Übernahmefantasie fehlt. Sie dienen tendenziell den Interessen der Verwaltung, die dadurch den Einfluss von Großaktionären abgewehrt werden können.“³⁰

3. Die Festlegung der Sperrminorität auf 20 %

§ 4 Abs. 3 VW-Gesetz ermöglicht den öffentlichen Akteuren, sich mit einer geringeren Investition als nach dem allgemeinen Gesellschaftsrecht erforderlich eine Sperrminorität vorzubehalten, mittels deren sie wichtige Entscheidungen blockieren können.³¹

Weder das Aktiengesetz noch die einschlägigen Gemeinschaftsbestimmungen geben eine Grenze für die Festlegung einer Sperrminorität vor. Das Aktiengesetz lässt zwar die Festlegung höherer Mehrheiten als 75 % für die Annahme der genannten Beschlüsse zu, doch handelt es sich um eine Befugnis der Aktionäre, von der diese Gebrauch machen könnten oder auch nicht. Die Festlegung der erforderlichen Mehrheit durch § 4 Abs. 3 VW-Gesetz auf mehr als 80 % des Grundkapitals geht aber hingegen nicht auf den Willen der Aktionäre zurück, sondern auf eine nationale Maßnahme, um sich selbst als dem seinerzeit größten Aktionär eine Sperrminorität bereitzustellen.

Mit seinem Aktienanteil erreicht das Land Niedersachsen bei Hauptversammlungen, wo üblicherweise das stimmberechtigte Kapital nicht vollständig vertreten ist, jene 20 % der Stimmen, die notwendig sind um jene Beschlüsse, die eine Mehrheit von mehr als 80 % des vertretenen Kapitals brauchen, zu blockieren.³²

²⁹ Urteil in der Rs. C-112/05, Fn. 4, Rn. 33.

³⁰ BT-Dr 13/9712, 20.

³¹ Urteil in der Rs. C-112/05, Fn. 4, Rn. 50.

³² Klage in der Rs. C-112/05, Fn. 4.

Das Zusammenspiel von § 2 Abs. 1 und § 4 Abs. 3 VW-Gesetz stellt eine Beschränkung des Kapitalsverkehrs im Sinne von Art. 56 Abs. 1 EGV dar, weil die genannten Absätze das Interesse am Erwerb einer Kapitalbeteiligung an Volkswagen verringern. Es wird mit ihnen ein Instrument bereitgestellt, das die Möglichkeit für die Anleger einschränken kann, um sich an der Gesellschaft zu beteiligen, dauerhafte und direkte Wirtschaftsbeziehungen mit ihr zu schaffen oder aufrechtzuerhalten, die es ihnen ermöglichen, sich effektiv an ihrer Verwaltung oder ihrer Kontrolle zu beteiligen.

4. Entsenderecht

Das Entsenderecht der Bundesrepublik Deutschland und des Landes Niedersachsen in den Aufsichtsrat unabhängig vom Umfang des Aktienbesitzes beschränkt das Recht der anderen Aktionäre auf angemessene Vertretung im Aufsichtsrat der Gesellschaft, um sich tatsächlich an der Verwaltung einer Gesellschaft oder an deren Kontrolle zu beteiligen. Diese Regelung stellt eine gemeinschaftswidrige Beschränkung der Kapitalverkehrsfreiheit dar.

§ 4 Abs. 1 VW-Gesetz, wonach der Bund und das Land Niedersachsen berechtigt sind, je zwei Aufsichtsratsmitglieder in den Aufsichtsrat von Volkswagen zu entsenden, solange ihnen Aktien der Gesellschaft gehören, weicht von der Regel des § 101 Abs. 2 AktG ab. Im Fall von Volkswagen hat der Aufsichtsrat zwanzig Mitglieder, von denen zehn von den Aktionären gestellt werden. Nach der allgemeinen gesellschaftsrechtlichen Regelung vom Bund und vom Land Niedersachsen könnten höchstens drei Aufsichtsratsmitglieder entsandt werden.

Der Aufsichtsrat ist zwar ein Kontroll- und kein Entscheidungsorgan, ist nach § 4 Abs. 1 VW-Gesetz jedoch für die Erfüllung dieser Aufgabe mit erheblichen Befugnissen ausgestattet. Auch wenn die Zahl der Vertreter im Aufsichtsrat von Volkswagen der Kapitalbeteiligung an ihr entspricht und die Repräsentation des Landes Niedersachsen unter seinem Kapitalanteil liegt, ermöglicht der genannte Absatz den öffentlichen Akteuren einen Einfluss auszuüben, der über ihre Investitionen hinausgeht.

Obwohl § 4 Abs. 1 VW-Gesetz als *lex specialis* betrachtet, beschränkt die Möglichkeit für andere Aktionäre, sich an der Gesellschaft zu beteiligen, um dauerhafte und direkte Wirtschaftsbeziehungen mit ihr zu schaffen oder aufrechtzuerhalten. Sie ermöglichen, sich effektiv an ihrer Verwaltung und ihrer Kontrolle zu beteiligen, da sie im Aufsichtsrat auf vier Vertreter der öffentlichen Hand treffen würden, die eine zu vernachlässigende Zahl von Aktien besitzen.³³

³³ Rs. C-112/05, Fn. 4, Rn. 73

V. Freiheit des Kapitalverkehrs

1. Kapitalverkehr

Unter Kapitalverkehr ist der Transfer von Vermögenswerten zu Investitionszwecken zu verstehen.³⁴ Die Begriffe Kapital und Kapitalverkehr sind im EGV nicht definiert. Mit dem EuGH ist die Begrifflichkeit der Kapitalverkehrs-Richtlinie 88/361/EWG abzustellen, die nach Aufhebung der Art. 67 ff. EWGV ihre ausdrückliche Rechtsgrundlage, Art. 69 und Art. 70 Abs. 1 EWGV, verloren hat. Der EuGH stellt zur Auslegung der Kapitalverkehrsfreiheit auf die demonstrative Nomenklatur von Anhang I der Kapitalverkehrsrichtlinie 88/361/EWG ab, um die Begriffe Kapital und Kapitalverkehr zu konkretisieren, die einen nicht abschließenden Katalog von exemplarischen Erscheinungen des Kapitalverkehrs enthält.³⁵

Art. 67 Abs. 1 EWGV hat den Mitgliedstaaten aufgegeben, bis zum Ende der Übergangszeit untereinander alle Beschränkungen und Diskriminierungen im Kapitalverkehr aufzuheben. Abs. 2 hat die Befreiung aller laufenden Zahlungen im Zusammenhang mit dem Kapitalverkehr zwischen den Mitgliedstaaten vorgesehen. Eine vollständige Freigabe der Kapitalbewegungen gilt nicht unabhängig von Liberalisierungsmaßnahmen des Rates unter Art. 69 EWGV.³⁶ Art. 1 Abs. 1 Satz 1 der Kapitalverkehrs-Richtlinie 88/361 hat die Mitgliedstaaten verpflichtet, die Beschränkungen des Kapitalverkehrs zwischen Gebietsansässigen in den Mitgliedstaaten zu beseitigen.

Die Rechtsverwirklichung ist im Bereich der Kapitalverkehrsfreiheit anders verlaufen, als bei den anderen Grundfreiheiten. Als primärrechtliche Ebene wurde die Gleichstellung der Kapitalverkehrsfreiheit mit den anderen Grundfreiheiten durch den Vertrag über die EU realisiert.³⁷ Der Vertrag von Maastricht hat 1992 in den zugleich unbenannten EG-Vertrag mit den Art. 73b-73g neue Vorschriften über den Kapitalverkehr festgelegt. Sie entsprechen weitgehend den Bestimmungen der Richtlinie 88/361. Durch den Vertrag von Amsterdam wurden Art. 67 EWGV durch Art. 73b EGV ersetzt (heute Art. 56 EGV).³⁸

Eine Paralleldefinitorik der Schutzbereiche von Kapital- und Warenverkehr ist trotz der Vorzüge einer einheitlichen Betrachtung grundsätzlichen Bedenken ausgesetzt.³⁹ Die Bezugnahme auf die Dassonville-Formel⁴⁰ führt zur Übernahme judikativer Bestimmungsschwierigkeiten, die eine erkennbar zu weite Definition der Warenverkehrsfreiheit über Jahrzehnte hinweg nach sich gezogen hat. Trotz der an Dassonville an-

³⁴ KILIAN, Wolfgang, *Europäisches Wirtschaftsrecht*, 2. Aufl., C. H. Beck, München, 2003, 122.

³⁵ Direkt- und Immobilieninvestitionen (z.B. Rs. C-302/97, Konle, Slg. 1999, I-3099), Geschäfte mit Wertpapieren, Investmentanteilen, Geldmarktpapieren und Futures, Kontokorrent- und Termingeschäfte mit Finanzinstituten (Rs. C-478/98, Kommission/Belgien, Slg. 2000, I-7587), Handelskredite, Darlehen und Finanzkredite, Bürgschaften, andere Garantien und Pfandrechte (Rs. C-222/97, Tummer und Mayer, Slg. 1999, I-1661, Rn. 23), Versicherungsleistungen, persönlicher Kapitalverkehr, Ein- und Ausfuhr von Vermögenswerten, sonstiger Kapitalverkehr

³⁶ Rs. C-203/80 Casati, Slg. 1981, I-2595, Rn. 8-12.

³⁷ STREINZ, Rudolf, *EUV/EGV-Kommentar*, C. H. Beck, München, 2003, 748.

³⁸ ENCHELMAIER, Stefan, Fn. 24, 194.

³⁹ BRÖHMER, in: Callias, Christian / Ruffert, Matthias, *Kommentar zum EUV/EGV*, 2. Aufl., 2002, Art. 56 EG, Rn. 50.

⁴⁰ Rs. C-8/74, Dassonville, Slg. 1974, I-837

schließenden „Cassis de Dijon“-Einschränkung⁴¹ hat sich der EuGH bekanntlich mit dem Keck-Urteil⁴² veranlasst gesehen, die Unzulänglichkeit der ursprünglichen Schutzbereichsdefinition des Warenverkehrs explizit einzugestehen.⁴³ Nach der Dassonville-Formel liegt eine Maßnahme gleicher Wirkung bei jeder Regelung eines Mitgliedstaates vor, die geeignet ist, den innergemeinschaftlichen Handel unmittelbar oder mittelbar, tatsächlich oder potenziell zu behindern. Wichtig ist dabei, dass eine Maßnahme gleicher Wirkung danach nicht nur bei Regelungen vorliegt, die nur ausländische Waren gelten (sog. Diskriminierende Maßnahmen), sondern auch für Vorgaben, die sowohl inländische als auch ausländische Waren (sog. unterschiedslos geltende Maßnahmen) betreffen.⁴⁴

2. Verletzung der Kapitalverkehrsfreiheit

Gemessen an den Maßstäben des Artikels 56 EGV und der einschlägigen Rechtsprechung handelt es sich bei den genannten Bestimmungen des VW-Gesetzes um indirekte Erwerbsbeschränkungen, für die keine gemeinschaftsrechtlichen relevanten Rechtfertigungsgründe vorliegen.

Der Begriff „Direktinvestition“ ist im Vertrag zwar nicht definiert, wurde jedoch in der Nomenklatur für den Kapitalverkehr in Anhang der Richtlinie 88/361/EWG des Rates definiert. Es handelt sich bei Direktinvestitionen in Form der Beteiligung an einem Unternehmen durch den Besitz von Aktien, die die Möglichkeit bieten, sich an der Verwaltung einer Gesellschaft und an deren Kontrolle zu beteiligen, wie auch bei indirekten Investitionen durch Erwerb von Wertpapieren mit der Absicht der Geldanlage, aber ohne die Verwaltung einer Gesellschaft und deren Kontrolle beeinflussen (als Portfolioinvestitionen bezeichnet) zu wollen, um Kapitalverkehr.

Der Gerichtshof hat beide Arten von Geschäften untersucht und als „Beschränkungen“ im Sinne von Art. 56 Abs. 1 EGV als nationale Maßnahmen angesehen, die den Erwerb von Aktien der betroffenen Gesellschaften verhindern oder erschweren oder Anleger aus den anderen Mitgliedsstaaten davon abhalten, in das Kapital dieser Unternehmen zu investieren. Kapitalbewegung im Sinne von Art. 56 Abs. 1 EGV ist danach insbesondere Direktinvestitionen. Wie sich aus der Nomenklatur und den zugehörigen Begriffsbestimmungen ergibt, bezieht sich der Begriff der Direktinvestitionen auf Investitionen jeder Art durch natürliche oder juristische Personen zur Schaffung oder Aufrechterhaltung dauerhafter und direkter Beziehungen zwischen denjenigen, die die Mittel bereitstellen, und den Unternehmen, für die die Mittel zum Zweck einer wirtschaftlichen Tätigkeit bestimmt sind.⁴⁵

Bei Beteiligungen an neuen oder bereits bestehenden Unternehmen setzt das Ziel der Schaffung oder Aufrechterhaltung dauerhafter Wirtschaftsbeziehungen, wie auch aus diesen Begriffsbestimmungen hervorgeht, voraus, dass die Aktien ihrem Inhaber entweder nach den nationalen aktienrechtlichen Vorschriften oder aus anderen Gründen die

⁴¹ Rs. C-120/78, Cassis de Dijon, Slg. 1979, I-649

⁴² Rs. C-267, 268/91, Keck, Slg. 1993, I-6097

⁴³ SANDER, Fn. 10, 108.

⁴⁴ OBERRATH, Jörg-Dieter, *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, Boorberg, Stuttgart, 2005, 146, Rn. 475.

⁴⁵ Rs. C-157/05, Holböck Slg. 2007, I-4051, Rn. 33-34; Rs. C-446/04, Test Claimants in the FII Group Litigation Slg. 2006, I-11753 Rn. 179-181.

Möglichkeit geben, sich effektiv an der Verwaltung dieser Gesellschaft oder an deren Kontrolle zu beteiligen.⁴⁶

Der Gerichtshof hat festgestellt, dass nationale Maßnahmen als „Beschränkungen“ im Sinne von Art. 56 Abs. 1 EGV anzusehen sind, wenn sie geeignet sind, den Investoren anderer Mitgliedstaaten davon abzuhalten, in das Kapital dieser Unternehmen zu investieren.⁴⁷

3. Ungeschriebene Ausnahmen von dem Verbot der Beschränkungen

Der EuGH erkennt ungeschriebene Ausnahmen von den Grundfreiheiten an, die nur zur Verwirklichung von im Allgemeininteresse liegenden Zielen gelten können. Dazu zählen der Schutz der öffentlichen Gesundheit, Verbraucher- und Umweltschutz, die Lauterkeit des Handelsverkehrs und währungspolitische Erfordernisse. Ausnahmen können auch dadurch gerechtfertigt sein, dass sich der Mitgliedstaat den Einfluss an privatisierten – ehemals staatlichen – Unternehmen, bei Dienstleistungen von allgemeinem Interesse oder strategischer Bedeutung (Goldene Aktien I-III) sichert. Ebenfalls kommen erhebliche Gefährdungen des finanziellen Gleichgewichts des Systems der sozialen Sicherheit oder der gute Ruf des nationalen Finanzsektors in Betracht.⁴⁸

4. Die Rechtfertigung der Beschränkungen

Eine Rechtfertigung der Beschränkung der Kapitalverkehrsfreiheit kommt nur in Betracht, wenn zwingende Gründe des Allgemeininteresses vorliegen. Mit dem VW-Gesetz wurde ein „austariertes Machtgleichgewicht“ geschaffen, um den Interessen der Arbeitnehmer von Volkswagen gerecht zu werden und die Minderheitsaktionäre des Unternehmens zu schützen.⁴⁹ Die Stimmrechtsbeschränkung dient seit Erlass des VW-Gesetzes der möglichst breiten Streuung des Aktienbesitzes, besonders auch in der Arbeiterschaft. Die weitere Zielsetzung ist die Verhinderung einer unerwünschten Konzentration in einer Hand.⁵⁰ Diese Bestimmungen bilden jedoch einen rechtlichen Rahmen, der dem Bund und dem Land Niedersachsen die Möglichkeit eröffnet, einen größeren Einfluss auszuüben, als er normalerweise mit ihrer Investition verbunden wäre. Es ist doch fraglich, ob diese Bestimmungen als zwingende Gründe des Allgemeininteresses die Beschränkung der Kapitalverkehrsfreiheit rechtfertigen können.

Fehlt eine solche Gemeinschaftsharmonisierung, ist es grundsätzlich Sache der Mitgliedsstaaten, zu entscheiden, auf welchem Niveau sie den Schutz solcher legitimen Interessen sicherstellen wollen und wie dieses Niveau erreicht werden soll. Sie können dies jedoch nur in dem vom EG-Vertrag vorgegebenen Rahmen und insbesondere nur unter Beachtung des Grundsatzes der Verhältnismäßigkeit tun, wonach die getroffenen

⁴⁶ Test Claimants in the FII Group Litigation, Fn. 49, Rn. 182; Holböck, Fn 49, Rn. 35.

⁴⁷ Rs. C-174/04, Slg. Kommission/Italien, 2005, I-4933, Rn. 30, Der Gesetzdekret Nr. 192/2001 verstößt gegen die Verpflichtungen aus Artikel 56 EG. Das Ziel des Gesetzdekrets besteht darin, „wettbewerbswidrige Angriffe durch im gleichen Sektor in anderen Mitgliedstaaten tätige öffentliche Unternehmen“ zu verhindern: die in anderen Mitgliedstaaten niedergelassenen öffentlichen Unternehmen werden davon abgeschreckt, Aktien der italienischen Unternehmen zu erwerben, die auf den Märkten für Elektrizität und Gas tätig sind.

⁴⁸ KILIAN, *Vom sinkenden Wert der „Goldenen Aktien*, NJW 2003, 2653.

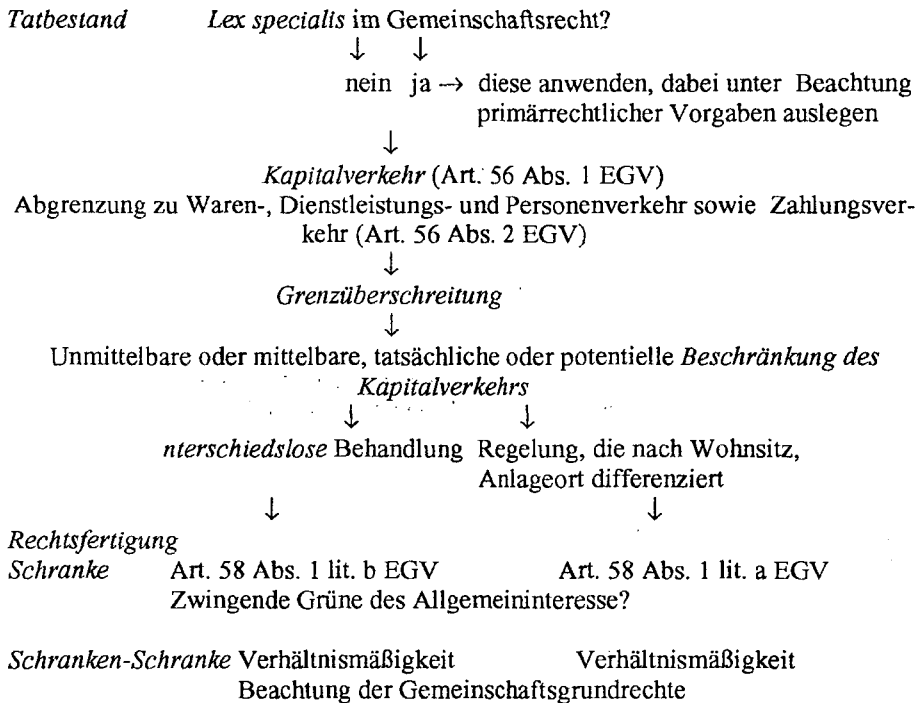
⁴⁹ Rs. C-112/05, Fn. 4, Rn. 70.

⁵⁰ BT-Dr III/1680, 2

Maßnahmen dazu geeignet sein müssen, die Verwirklichung des verfolgten Ziels zu gewährleisten, und nicht über das hinausgehen dürfen, was zum Erreichen dieses Ziels erforderlich ist.

Die in der aktuellen politischen Debatte um das VW-Gesetz angeführten strukturpolitischen Erwägungen und die Besorgnis um den Verlust von Arbeitsplätzen nach einer möglichen Übernahme können taugliche Rechtsfertigungsgründe sein.⁵¹ Vor diesem Hintergrund sollte die Entwicklung von Rechtsfertigungsgründen für das VW-Gesetz durchaus höhere Anforderungen an die juristische Kreativität stellen.

Hier steht ein kurzes Prüfungsschema zur Freiheit des Kapitalverkehrs⁵²:

VI. Verlauf des Vertragsverletzungsverfahrens, Art. 226 I EGV

Die Europäische Kommission gilt gemäß Art. 226 Abs. 1 EGV als die „Hüterin der Verträge“. Sie hat grundsätzlich jedem Vertragsverstoß nachzugehen, eine Klageerhebung vor dem EuGH steht dagegen in ihrem Ermessen⁵³, Art. 226 Abs. 2 EGV.

⁵¹ KRAUSE, Hartmut, Fn. 26, 2751.

⁵² STREINZ, Rudolf, *Europarecht*, 8. Aufl., C. F. Müller, Heidelberg, 2008, § 12 II 9.

⁵³ STREINZ, Fn. 52, Rn. 296.

Nachdem bei der Kommission Beschwerden über das Volkswagengesetz eingegangen waren, hat sie am 19. März 2003 ein Mahnschreiben an die Bundesrepublik Deutschland gerichtet, das hierauf am 20. Juni 2003 geantwortet hat. Am 1. April 2004 hat die Kommission daher eine mit Gründen versehene Stellungnahme abgegeben, mit der sie Deutschland aufgefordert hat, binnen zwei Monaten ab Notifizierung die Maßnahmen zu ergreifen, die angemessen waren, um das streitige Gesetz außer Kraft zu setzen oder abzuändern. Die deutsche Regierung hat hierzu mit dem Schreiben vom 12. Juli 2004 ihre Ansicht bekräftigt, dass das erwähnte Gesetz nicht gegen Art. 56 EGV verstoße und nicht geändert werden müsse. Die Kommission hat den deutschen Standpunkt nicht geteilt und sie hat beim Gerichtshof Klage auf Feststellung einer Vertragsverletzung gemäß Art. 226 EGV wegen Verstoßes gegen die Art. 56 EGV und 43 EGV erhoben. Die Klage wurde am 4. März 2005 in das Register der Kanzlei des Gerichtshofs eingetragen. Mit der Klagebeantwortung, die am 25. Mai 2005 eingegangen ist, wird beantragt, die Klage als unbegründet abzuweisen und die Kosten der Kommission aufzuerlegen sind. In der Sitzung vom 12. Dezember 2006 haben die Bevollmächtigten der Bundesrepublik und der Kommission mündlich verhandelt.

Aufgrund des schriftlichen Verfahrens, nach mündliche Verhandlung und nach Anhörung der Schlussanträge des Generalanwalts hat der EuGH mit seinem Urteil von 23. 10. 2007 – C-112/05 – festgestellt, dass die wesentlichen Bestimmungen des VW-Gesetzes (§ 4 Abs. 1 und § 2 Abs 1 i. V. m. § 4 Abs. 3) mit der Kapitalverkehrsfreiheit (Art. 56) des EG-Vertrages unvereinbar sind.

Die Bundesrepublik Deutschland hat dadurch, dass sie § 4 Abs. 1 sowie § 2 Abs. 1 in Verbindung mit § 4 Abs. 3 des Gesetzes über die Überführung der Anteilsrechte an der Volkswagenwerk Gesellschaft mit beschränkter Haftung in private Hand vom 21. Juli 1960 in der auf den vorliegenden Rechtsstreit anwendbaren Fassung beibehalten hat, gegen ihre Verpflichtungen aus Art. 56 Abs. 1 EGV verstoßen.

VII. Quo vadis Volkswagen AG?

In Deutschland hat der freie Kapitalverkehr schon lange Tradition. Offene und wettbewerbsorientierte Kapitalmärkte sind notwendig, um die Ressourcen optimal einsetzen zu können. Vor allem hängen die Investitionsstrategien der Unternehmen davon ab, welche Restriktionen für Kapitalinvestitionen bestehen.⁵⁴ Für Deutschland mit seinem relativ geringen Privatisierungsvolumen sind die Golden Shares-Entscheidungen vor allem von Bedeutung, weil sie Ausstrahlungswirkung ins allgemeine Gesellschaftsrecht besitzen, am Rande auch für das VW-Gesetz. Das Gericht stützt sich dabei allein auf die Kapitalverkehrsfreiheit.

Die Bundesregierung Deutschland hat das VW-Gesetz Ende 2008 modifiziert. Dabei ist allerdings die Sperrminorität von 20 Prozent bestehen geblieben, wodurch das Bundesland Niedersachsen mit seinem Anteil in der Autoindustrie ein wichtiger Machtfaktor bleibt⁵⁵ – auch nach der geplanten Fusion von Volkswagen und Porsche. Das Beibe-

⁵⁴ KILIAN, Fn. 37, 122.

⁵⁵ Niedersachsens Ministerpräsident Christian Wulff (CDU) sitzt auch im Aufsichtsrat von VW.

halten der 20-Prozent-Schwelle statt der Einführung der sonst üblichen 25-Prozent-Hürde ist auf Kritik gestoßen, weshalb eine erneute Klage vor dem EuGH durch die Kommission erwogen wurde. Die Entscheidung hat vor allem Auswirkungen auf Porsche. Der schwäbische Autokonzern will seinen Anteil an VW eigentlich auf 75 Prozent aufstocken.⁵⁶ Der „Spiegel“ hat im April 2009 gemeldet, der Streit um das VW-Gesetz gehe weiter: die Kommission werde die umstrittene Regelung weiter untersuchen. Zur gleichen Zeit hat die „Börsen-Zeitung“ unter Berücksichtigung der Wirtschaftskrise berichtet, die Binnenmarktaufsicht wolle in der Branchenkrise keinen zusätzlichen Druck auf Europas größten Autokonzern Volkswagen aufbauen.⁵⁷

Eine verzögerte Klage der EU gegen das VW-Gesetz könnte dazu führen, dass Porsche die Aufstockung an den Wolfsburgern verschiebt oder sogar abbricht. Bei dem Unternehmen ticke eine Zeitbombe, hat der „Spiegel“ zuvor gemeldet.

OROSZ NÓRA NATÁLIA

A VOLKSWAGEN-TÖRVÉNY A TŐKE SZABAD ÁRAMLÁSA ÉS AZ ARANYRÉSZVÉNYEK TÜKRÉBEN

(Összefoglalás)

A Gesetz über die Überführung der Anteilsrechte an der Volkswagenswerk Gesellschaft mit beschränkter Haftung in private Hand (A Volkswagen korlátolt felelősségű társaság privatizációjáról szóló törvény, a továbbiakban: VW-törvény) 1960. július 21-én lépett hatályba. A törvényhozók célja a részvénytulajdon nem kívánatos koncentrációjának és a hatalmi csoportok uralkodó befolyásának megakadályozása volt.

A VW-törvény alábbiakban hivatkozott, az általános szabályoktól eltérő rendelkezései visszatartják a közvetlen befektetőköt a társaságban való részesedéstől, és ezzel korlátozzák a tőke szabad mozgását az EK Sz. 56. cikke értelmében:

1. A részvényesek szavazati jogának korlátozása a Volkswagen alaptőkéjének 20 %-ára.
2. A közgyűlési határozatok meghozatalához szükséges többség: az alaptőke több mint 80 %-ában történő rögzítése, az AktG 75 %-os előírásával szemben.
3. A szövetségi államnak és Alsó-Szászország tartomány két-két tagjának delegálása a Volkswagen részvénytársaság felügyelő bizottságába.

A VW-törvény egy nagyon bonyolult jogi struktúrát hozott létre egy meghatározott időpontban, egy sajátos helyzet védelmében. A törvény által elérni kívánt cél kezdettől fogva a *status quo* fenntartása volt a Német Szövetségi Állam és Alsó-Szászország tartomány nagyrészvényesei tekintetében.

⁵⁶ <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,619102,00.html>

⁵⁷ <http://www.spiegel.de/wirtschaft/0,1518,619189,00.html>

PÁKOZDI ZITA

A polgári eljárásjog egyes aktuális kérdései

I. Bevezető gondolatok

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (továbbiakban: Pp.) az egyik olyan jogszabályunk, amely már igen szép kort megélt. Az elmúlt években felvetődött a Pp. rekodifikációja, azonban egységes kormányzati akarat és elhatározás még nem alakult ki ezzel kapcsolatban. Az, hogy egy új Pp.-re még várnunk kell, sejthető abból a körülményből is, hogy az új Büntető Törvénykönyv kodifikációs folyamatai is elakadtak, az új Polgári Törvénykönyv megalkotása körül pedig több buktató is felmerült, amely hátráltatta annak elfogadását.

Eljárásjogi kódexünket módosító törvények viszont szép számmal akadnak, melyek a rendszerváltást követő időszakban – az elmúlt húsz évben – leginkább a gyors, hatékony és költségkímélő eljárást elősegítendő születtek. Ezen érdekeket szem előtt tartva fogadta el az Országgyűlés 2008. június 9. napján a *Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2008. évi XXX. évi törvényt* is (továbbiakban: XI. Ppn.), mely többek között a már említett kérdéskörök tükrében számos módosító rendelkezést vezetett be, sőt megalkotott egy teljesen új – ötödik – részt a „Kisértékű perek” kategóriájának speciális szabályaival. Pusztán csak érdekességként említjük meg, hogy a jogalkotó ezen nagyléptékű törvényt módosítás után sem „pihent”, és a *közrend és igazságszolgáltatás működésének védelme érdekében szükséges egyes törvényt módosításokról szóló 2008. évi LXXIX. törvénnyel* újabb módosítást vezetett be a Pp.-be, igaz ez már csak egyetlen szakaszban hozott változást a rendfenntartás szabályozása körében. Megjegyzendő, hogy az idézett törvényt akár „saláta törvénynek” is minősíthetnénk, hiszen egyes büntetőjogi és szabálysértési tárgyú törvények módosításáról is ugyanebben a jogszabályban rendelkezett a jogalkotó.

Az újabb novelláris változások után a jogalkotó további eljárást gyorsító és költségkímélő változásokat kíván bevezetni a hivatalos iratok elektronikus kézbesítése és az elektronikus tértivevény szabályozása révén a nagymértékű módosítás gyakorlati tapasztalatainak bevétele nélkül. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (továbbiakban: minisztérium) honlapján már 2008. évben olvasható volt a tervezett szabályozás *minisztériumi előterjesztése*¹ (továbbiakban: Előterjesztés), amelynek egyes rendelkezései a sikeres parlamenti elfogadást követően már 2009. július 1-jétől hatályba léptek volna. Időközben a jogalkotási folyamat „lelassult”, és a tervezett változtatásokat a mi-

¹ <http://www.irm.gov.hu/?mi=1&katid=201&id=227&cikkid=4679> Letöltve: 2009. március 03.

nisztérium 2009. év elején a T/9024. számú törvényjavaslat formájában terjesztette az országgyűlés elé. A parlament a javaslatot 2009. május 11-i ülésnapján fogadta el, azonban Sólyom László Köztársasági Elnök azt nem írta alá. Az Alkotmányról szóló 1949. évi XX. törvény 26. § (2) bekezdése alapján azt megfontolásra visszaküldte. (A Köztársasági Elnöki véleményre² a későbbiekben részletesebben kitérünk.)

Az országgyűlés a Köztársasági Elnök észrevételeinek – bátran mondhatjuk, hogy teljes – figyelembe vétele nélkül újból elfogadta a szóban forgó törvényjavaslatot, és az *a hivatalos iratok elektronikus kézbesítéséről és az elektronikus tértivevényről szóló 2009. évi LII. törvény* (továbbiakban: Törvény) elnevezéssel a Magyar Közlöny 2009. június 23-i számában kihirdetésre került.

Tanulmányunkban ezzel a Törvénnyel kívánunk foglalkozni, melynek során a Pp. 2. §-ában rögzített gyors eljárás igényéhez kapcsolódóan az elektronikus kommunikáció témáját, a Törvény anyagát, az elektronikus kommunikáció terén jövőben alkalmazandó újításokat és azoknak kifejezetten a peres eljárásban való alkalmazhatóságát dolgozzuk fel. Mindezeket figyelembe véve egyes német és osztrák szabályozásokra is utalni kívánunk, melyeknek párhuzamba állításával értékes gondolatok vonhatók le. A külföldi rendelkezések bemutatása azonban a teljesség igénye nélkül történik, hiszen csak az elektronikus eljáráshoz kapcsolódó rendelkezésekre terjed ki a figyelmünk.

Igyekszünk összevetni a törvényjavaslat és az elfogadott Törvény rendelkezéseit, ennek keretében pedig rávilágítani azokra a szabályozásokra, amelyek véleményünk szerint a szakmai álláspontok ellenére is rendezetlenek maradtak, és amelyek így nem segítik a polgári eljárások gyorsabb befejezését, de további anomáliákat is eredményezhetnek.

Úgy gondoljuk, hogy tanulmányunkban az egyes kapcsolódó szabályozások révén szükséges kitérni a Törvény megalkotását követően elfogadott újabb jelentős módosításokra, melyek – más jogszabályok mellett – a Pp. rendelkezéseit újból nagymértékben módosították. Így több helyen utalunk a vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében meghozott 2009. évi LXVIII. törvényre és külön fejezetben foglalkozunk a fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvénnyel, amelynek indoka, hogy az említett jogszabály az elektronizált eljárás mellett egy teljesen új eljárási rendet vezet be a fizetési meghagyásos nemperes eljárásban. Ugyanakkor a tanulmánynak nem célja a két új törvény teljes körű és részletes bemutatása, csak az általunk feldolgozni kívánt elektronikus kommunikáció témájához szorosan kapcsolódó szabályokat kívánjuk ismertetni. Ezzel szeretném felhívni a figyelmet a legújabb rendelkezésekre, és elősegíteni az elmúlt időszakban elfogadott Pp. módosítások közötti „tájékozódást”.

²Sólyom László 2009. május 28. napján kelt levele Szili Katalin Házelnöknek, melynek keretében megfontolásra visszaküldte az Országgyűlésnek a hivatalos iratok elektronikus kézbesítéséről és az elektronikus tértivevényről szóló törvényt.

Forrás: http://www.keh.hu/admin/data/file/6232_20090529visszakuldo_level_e-tertiveveny_cimre.pdf
Letöltve: 2009. június 30.

II. Az elektronikus kézbesítés szabályai

A papír alapú és az elektronikus eljárás közötti dilemma már többször felvetődött Magyarországon: az elektronikus okiratok (helyesen dokumentumok)³ szabályozásának megalkotásakor, amikor a jogalkotó felismerte az elektronikus ügyintézés egyre szélesebb körű elterjedését, és ennek megfelelően módosította a Pp. okiratokra vonatkozó rendelkezéseit⁴. Az elektronikus cégeljárás 2008. július 1-jei bevezetésével és 2009. január 1-jét követően a bírósági végrehajtási eljárásban az elektronikus árverés lehetőségének a révén is megjelent az elektronikus eljárás.

Az azóta eltelt időben az ezen újításokhoz szükséges elektronikus aláírás alkalmazása és az elektronikus okiratok használata már elterjedt, ha a lakosság széles körében nem is, de a gazdasági élet szereplői közötti szerződésalkötési folyamatokban és a cégeljárás során érvényesülő kötelező jogi képviselet miatt az ügyvédek, ügyvédi irodák körében igen. Az elektronikus szféra számos előnyeiről tájékoztatták a jogalkalmazókat: gyorsabb ügyintézés, kevesebb költségek, nincsenek kellemetlenségek a sorban állás miatt... Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk arról, hogy a rendszer működtetése során számos biztonsági követelményt kell kiépíteni és folyamatosan működtetni. Ezeket a szempontokat figyelembe véve vizsgáljuk meg a Törvényt.

A Törvény címét olvasva az első kritikai megjegyzésünk az, hogy a cím nem fedti teljes mértékben a tartalmat. A szövegben ugyanis nem csak *a hivatalos iratok elektronikus kézbesítéséről és az elektronikus tértivevény szabályairól* olvashatunk, hanem egyes jogszabályok jelentős mérvű változásairól is, úgy mint a Pp., az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló 2005. évi XLVII. törvény (továbbiakban: Szaktv.) és a nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű beruházások megvalósításának gyorsításáról és egyszerűsítéséről szóló 2006. évi LIII. törvény (továbbiakban: Ngbtv.). Véleményünk szerint az, hogy az elektronikus kommunikáció megjelenésével egyidejűleg ugyanazon jogszabályban kapcsolódó törvények módosítását is kezdeményezte a minisztérium, mindenképpen pozitívumként értékelendő. Ez mutatja azt, hogy egységesen kezelik az új jogintézmény bevezetésével felmerülő megoldandó feladatokat. Ugyanakkor célszerű és ésszerű lett volna a módosításokra utalni a jogszabály címében is.

A „Bevezető rendelkezések” megadja a törvény tárgyi hatályát, miszerint a rendelkezéseit akkor kell alkalmazni, ha törvény vagy törvény felhatalmazása alapján kiadott kormányrendelet lehetővé vagy kötelező teszi a hivatalos iratok elektronikus kézbesítését, különösen polgári, büntető, közigazgatási és más hatósági eljárásokban. A törvény tárgyi hatálya tehát a hivatalos iratok elektronikus kézbesítése a felsorolt eljárásokban.⁵

³ Az elektronikus aláírásról szóló 2001. évi XXXV. törvény a 2004-es módosítása óta az elektronikus irat – okirat – dokumentum fogalmi trió helyett csak az elektronikus dokumentum fogalmát ismeri, azonban a jogalkotó a Pp. okirati bizonyításra vonatkozó szabályait ezzel nem hozta összhangba.

⁴ SYLVESTER Nóra, VEREBICS János: *Az elektronikus aláírásra, elektronikus kereskedelemre vonatkozó törvények magyarázata*. HVG-ORAC, Budapest, 2006. 338.

⁵ A jogalkotó célja tehát az elektronikus ügyvitel kialakítása a büntetőeljárások és más hatósági eljárások terén is. Az Országgyűlés már elfogadta a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. évi törvény módosításáról szóló T/9553 számú törvényjavaslatot a büntetőeljárások időszerűségének javítása céljából. A 2009. évi LXXXIII. törvény 10. §-a révén a Be. 67/A. §-a 2012. január 1-jét követően lesz alkalmazandó, ami a bíróság, ügyészség, nyomozó hatóság és védő közötti elektronikus kapcsolattartást irányozza elő a Törvényben foglalt eljárás szerint.

A továbbiakban értelmező rendelkezéseket találunk. A Törvény rögzíti, hogy mit ért hivatalos irat és elektronikus tértivevény alatt.⁶ Az utóbbinak jelentősége van a cégeljárársban is, ott azonban eddig még ezt a fogalmat nem szabályozta a jogalkotó, és ebben a mostani törvényben megadott fogalom sem alkalmazható, hiszen a Törvény külön kiemeli, hogy a rendelkezéseit mely eljárásokban kell alkalmazni, és a cégeljárás nincs a felsorolás között.

Ki kell emelnünk azt a szabályozást, hogy a kézbesített hivatalos irat minden esetben *elektronikus közokiratnak* minősül, a hivatalos szerv saját *minősített elektronikus aláírása nélkül is*. Vica versa, a feladótól a hivatalos szerv részére kézbesített elektronikus okiratot is teljes bizonyító erejű magánokiratnak kell tekinteni a feladó saját minősített elektronikus aláírása nélkül is. Ez éppen a már említett magas szintű biztonsági követelmények hiányát eredményezné. A Törvény 2. § (1) bekezdése szerint az elektronikus kézbesítés hátterének biztosítása állami feladat, ennek megfelelően a kommunikációs csatorna fenntartása a kormányzati portál működtetéséért felelős állami szerv, az *Állami Elektronikus Kézbesítési Szolgáltató* (a továbbiakban: Szolgáltató) feladata, amelyen keresztül felhasználói név és jelszó segítségével lehet bejelentkezni, de az elektronikus aláírás és az időbélyegző használata nem követelmény. Ez alapján véleményünk szerint nem biztos, hogy teljesíteni tudja a Szolgáltató az elektronikus csatorna biztonságát és a továbbított iratok sértetlenségét.⁷ Ezzel kapcsolatban a *Magyar Elektronikus Aláírás Szövetség Elnöke* is kifejtette álláspontját, melyben felhívta a figyelmet az ezzel kapcsolatos problémákra és veszélyekre.⁸ Az integritás ugyanakkor nagyon fontos, különösen egy bírósági peres eljárásban, mert az elektronikus levelek, elektronikus bázisban elmentett adatok csupán egy egyszerű jelszóval való védettségük esetén könnyűszerrel megváltoztathatók, és nem csak a küldő által. Nem az a probléma tehát, hogy a peres kommunikáció elektronikus formája megjelenne, hiszen az elektronikus aláírásról szóló 2001. évi XXXV. törvény (továbbiakban: Eat.) 3. § (1) bekezdése⁹ rögzíti a papír alapú és elektronikus okiratok törvény előtti egyenlőségét, hanem az, hogy a Törvény eljárási rendje az Eat. által megkívánt „*minimál-jogvédelem*” szintjét nem követeli meg, hiszen a saját kezű aláírással ellátott papír alapú dokumentummal csak akkor egyenrangú az elektronikus dokumentum, ha ahhoz kapcsolták az elektronikus aláírás megfelelő típusát.¹⁰

Emellett ez a szabályozás nem áll összhangban a Pp. okiratokra vonatkozó rendelkezé-

⁶ *Hivatalos irat*: az az elektronikus okirat és egyéb elektronikus adatállomány, amelyet meghatározott eljárásban a bíróság, ügyészség, közigazgatási szerv, illetve más hatóság (továbbiakban együtt: hivatalos szerv) az ügyfél (fél) részére elektronikusán, joghatás kiváltására alkalmas módon kézbesített, továbbá amelyet a hivatalos szervek eljárásuk során egymásnak küldenek meg, valamint amelyet az ügyfél (fél) kézbesített a hivatalos szerv részére. [1. § (2) bekezdés]

Elektronikus tértivevény: az az elektronikus okirat, amely alapján a hivatalos iratot feladó hivatalos szerv hitelt érdemlő módon megbizonyosodhat arról, hogy az átvételre jogosult személy az elektronikusán kézbesített küldeményt átvette, és ez mely időpontban történt meg. [1. § (3) bekezdés]

⁷ A törvény egy korábbi minisztériumi előterjesztése ugyan szintén az ügyfélkapun keresztül látta volna megvalósítottnak az elektronikus kommunikációt, de megkívánta volna a minősített elektronikus aláírás és az időbélyegző használatát.

⁸ A vélemény az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium honlapján olvasható. <http://www.irm.gov.hu/?forumid=151> Letöltve: 2009. március 03.

⁹ Elektronikus aláírás, illetve dokumentum elfogadását – beleértve a bizonyítási eszközként történő alkalmazását – megtagadni, jognyilatkozat tételére, illetve joghatás kiváltására való alkalmasságát kétségbe vonni nem lehet kizárólag amiatt, hogy az aláírás, illetve dokumentum elektronikus formában létezik.

¹⁰ Sylvester Nóra – Verebics János: i.m. 206.

seivel sem, hiszen a 195. § (1) bekezdés és a 196. § (1) bekezdés f) pontja alapján csak az az elektronikus okirat minősül közokiratnak, amelyet a kiállító többek között megszabott alakban – tehát elektronikus okirat esetén (elektronikus) aláírásával ellátva – állított ki, illetve az az okirat minősül teljes bizonyító erejű magánokiratnak, amelyet a kiállítója minősített elektronikus aláírással látott el.

A törvényjavaslat indokolásában azt olvashatjuk, hogy a minősített elektronikus aláírás nélküli iratküldés azért engedhető meg, mert ehhez informatikailag biztosítottak a technikai körülmények. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt aényt, hogy a Szolgáltató *egy állami szerv*, és az iratok kézbesítése egy állami szerveren keresztül valósulna meg. Véleményünk szerint ez már önmagában is alátámasztaná a minősített elektronikus aláírás kötelező használatát. Ezen kívül pedig megoldható lenne a hivatalos szervekkel az e-kommunikáció e-mail-es formában az elektronikus cégeljárás mintájára.

A törvényalkotási eljárásban ugyanakkor beiktatták a Törvénybe azt a lehetőséget, hogy a Szolgáltatón keresztül elektronikus aláírással ellátott okiratokat *is meg lehet küldeni* – ellentétben a törvényjavaslattal, amely ezt az esetkört egyáltalán nem szabályozta. Az 1. § (7) bekezdése még azt is rögzíti, hogy külön törvény meghatározott eljárások vonatkozásában előírhatja az elektronikus aláírással ellátott okiratok alkalmazását.

A bevezető rendelkezéseket követően a Törvény az elektronikus kézbesítés folyamatát vázolja fel külön bontva a természetes személy hivatalos iratai és a hivatalos szerv hivatalos iratai kézbesítésének eseteit, szabályozva a kézbesítési vélelem beálltát és az ezekkel kapcsolatos határidők számítását, az elektronikus iratok megőrzési kötelezettségét, a papír alapú kézbesítésre való áttérést és a közbeszerzésekre vonatkozó különös szabályokat.

Az elektronikus kézbesítés folyamata a természetes személy ügyfél esetében az elektronikus formanyomtatvány ügyfélkapun történő benyújtásával indul, ami ráutaló magatartás alapján az elektronikus eljárás elfogadásának tekinthető. A kézbesítési szolgáltató – aki a törvény 2. § (6) bekezdése alapján egyébként külön díjfizetés nélkül látja el ezen feladatait – ezután elvégzi az *informatikai vizsgálatot*, és amennyiben befogadja az iratot, akkor *visszaigazolást* küld a feladó részére. Ezt követően a jövőbeli külön szabályok szerint kijelölt hivatalos szerv veszi át a megküldött iratot.

Érdekes, hogy az irat már a kézbesítési szolgáltató által történő *befogadás* időpontjában a címzett részére megérkezettnek minősül, tehát már akkor, amikor a hivatalos szerv még nincs is tudomással az irat létezéséről sem, nem hogy annak tartalmáról.

Az iratot érthető okból csak egy példányban kell benyújtani, akkor is, ha az irányadó jogszabály a papír alapú benyújtás esetén több példányt ír elő.

A hivatalos szerv által végzett elektronikus iratkézbesítés a hivatali kapun keresztül történik. Ebben az esetben azonban először, az eljárás megkezdésekor a fél számára a szerv papír alapon küldi meg az iratot, és felhívja a figyelmét az elektronikus eljárás igénybevételének a lehetőségére vagy kötelezettségére. Az elektronikus eljárás során a fél a továbbiakban az ügyfélkapun veheti át a részére kézbesített iratokat. A kézbesítési szolgáltató elhelyezi az iratot a címzett tárhelyén, és amikor azt a címzett átveszi, létrejön egy elektronikus tértivevény, amely igazolja, hogy a címzett tudomással bír az irat megérkezéséről, és annak tartalmáról. Az elektronikus tértivevényt mind a feladó, mind a címzett megkapja. Ezen folyamat alapján tehát a kézbesítés szabályszerű.

A szabályozás szerint a szolgáltató – és az ő visszaigazolása alapján a hivatalos szerv is – már akkor vélelmezné azt, hogy a címzett tudomással bír az irat tartalmáról,

amikor azt a címzett még el sem olvasta, csak letöltötte a tárhelyéről. Álláspontunk szerint az elektronikus tértivevény csak azt bizonyítja, hogy a címzett hozzájutott a kézbesített irathoz, de azt nem, hogy annak tartalmát meg is ismerte. Ennek akkor lehet jelentősége, ha a letöltést követően a számítógépes hálózatban vagy a szoftverben, tehát magában a programban hiba jelentkezik, ami a címzettnek nem róható fel. Véleményünk szerint ebben az esetben a kézbesítési vélelemhez nem kapcsolódhatnak a szabályszerű kézbesítéshez fűződő joghatások.

Amennyiben a címzett az iratnak a tárhelyén való elhelyezését követő öt munkanapon belül nem tölti le a küldeményt, az azt követő munkanapon kézbesítettnek tekintendő. Az Előterjesztésben a *kézbesítési vélelem* beálltára még nyolc napot jelölt meg a minisztérium, azonban a törvényjavaslat indokolásában már a rövidebb időtartam szerepelt. Ahogy a Törvény 6. §-ához fűzött indokolásában olvashatjuk, a változtatásra azért került sor, mert az öt munkanap a gyakorlatban hét-nyolc napot jelent.

Pozitív az a szabályozás, hogy a kézbesítési szolgáltató a kézbesítési vélelem beállításáról is tájékoztatja a feladót és a címzettet is. Hiányoljuk azonban azt, hogy a Törvény nem tér ki a kézbesítési vélelem megdöntésének a lehetőségére, illetve annak szabályozására. Erre vonatkozóan még utaló szabályt sem tartalmaz.

Az ügyfél egyébként élhet azzal a lehetőséggel is, hogy az iratkézbesítésekről *ő*t telefonon szöveges üzenetben (sms) vagy e-mailes formában tájékoztassák. Ehhez azonban értelemszerűen semmilyen joghatás nem fűződik, ahogy ahhoz sem, amikor az ügyfél a tárhelyről a kézbesítési vélelem beállítását követően tölti le az iratot, az ugyanis a szabályok értelmében a kézbesítéstől számított harminc napig még elérhető a címzett ideiglenes tárhelyén, ahonnan ez alatt a harminc nap alatt átveheti vagy áthelyezheti az állandó tárhelyére.

A Törvény külön kitér a hivatalos szervek közötti iratkézbesítés szabályaira, amely a szerv saját hivatali kapuján keresztül valósulna meg. Egyebekben a kézbesítés az előbbiekben leírt módon történne a hivatalos szervek között is.

A Törvény biztosítani kívánja az elektronikusan kézbesített iratok papír alapú megőrzésének a lehetőségét, illetve az elektronikus eljárásról a papír alapú eljárásra történő áttérés egyszeri lehetőségét. Erre azonban csak egyszer, és csakis indokolt esetben kerülhet sor, és azt követően már nem lehetne újból változtatni az eljárás módján. A papír alapú kézbesítésre történő áttérésre akkor kerülhet sor, ha a címzettnek megszűnt az elektronikus tárhelye, vagy ha a kézbesítési szolgáltató a feladatait nem tudja ellátni folyamatosan, legalább három napon keresztül. A törvény indokolása kiemeli azonban, hogy az áttérés esetén az ügyfél nem kérheti a korábban már a részére szabályszerűen kézbesített hivatalos irat újbóli megküldését. A peres eljárás teljes elektronizálását segíti elő az a kikötés, hogy meghatározott eljárások tekintetében jogszabály kizárhatja a papír alapú kézbesítésre való áttérést.

A határidők számítása terén az előterjesztés az órákban megállapított határidő fogalmát is be kívánja vezetni, de a tervezett szabályozás erre vonatkozóan – mikor, milyen esetben kell a határidőket órában számítani – nem tartalmaz további rendelkezéseket.

Az *üzemszüneti nap*¹¹ a határidőbe nem számít bele, és azzal a határidők meghosszabbodnak. A Törvény azonban nem rendezi azt az esetkört, ha az ügyfél számítógépes hálózatában keletkezik üzemzavar. Ebben az esetben véleményünk szerint a közigazga-

¹¹ Üzemszüneti nap: az a nap, amelyen a Szolgáltató bármilyen okból (legyen az vis maior) négy órát meghaladó időtartamban nem tudta ellátni a feladatait.

tási hatósági eljárásról és szolgáltatásról szóló 2004. évi CXL. törvény hasonló rendelkezéseit lehetne alkalmazni: ha az ügyfélnek felróható okból keletkezik hiba a számítógépes rendszerében, és emiatt nem tudja átvenni az elektronikus küldeményeit, akkor ez alapján nem mentheti ki magát, és a joghatások a kézbesítési vélelem beálltával bekövetkeznek. Amennyiben az ügyfél hibáján kívül keletkezik üzemzavar, az a terhére nem eshet, ezért az üzemzavar időszakában esetlegesen történt eljárási cselekményekhez nem fűződhet joghatás, és ilyenkor a fél igazolási kérelmet terjeszthetne elő.

III. Új dimenzióban a polgári peres eljárás

A Törvény „*Módosító rendelkezések*” címszó alatt a Pp.-t, a Szaktv.-t és a Ngbtv.-t is módosította az elektronikus kommunikáció bevezetése céljából. A polgári peres eljárások egyes résztvevőinek bizonyos időn túl kötelező lenne az elektronikus eljárás, azaz az elektronikus per. Ebből kifolyólag a Pp. egy új hatodik résszel, XXVII. fejezettel és 394/B-395/F.§-okkal egészül ki. Az új rész címe: „*Elektronikus kommunikáció a polgári perben*”.

Az Előterjesztés és a törvényjavaslat szövege is tartalmazta még a fizetési meghagyásos eljárás elektronikus szabályait, azonban időközben a jogalkotó egy teljesen új koncepció alapján a fizetési meghagyásos eljárásra egy külön törvényjavaslatot dolgozott ki, amelyet az Országgyűlés már szintén elfogadott. A fizetési meghagyásos eljárásban alkalmazandó új szabályokat, így az arra vonatkozó elektronikus eljárás rendelkezéseit is a már említett 2009. évi L. törvényben találjuk, amelynek az elektronikus eljáráshoz kapcsolódó legfontosabb szabályait külön fejezetben tárgyaljuk.

A Törvény két hatálybalépési időszakot határoz meg: 2010. július 1. és 2011. július 1. Meg kell jegyeznünk, hogy a határidők megjelölésén túlmenően a Törvény „*Záró Rendelkezések*” részében szabályozott 10. § (5) bekezdése alapján ezeknek a rendelkezéseknek a hatályba lépési időpontja 2011. július 1. Ebből kifolyólag érthetetlen, hogyan lehet majd alkalmazni ezeket a szabályokat 2011. július 1-je előtt. Ebből kifolyólag ellentétes a két szabályozás. Ez a probléma egyébként az igazságügyi szakértőkre vonatkozó szabályozásnál is fennáll.

1. A Törvény legfontosabb szabályai

Az első szakaszban (2010. július 1. – 2011. június 30.) az elektronikus eljárás a polgári perben kötelező:

- a *vállalkozások* számára egymás közötti pereikben, ha a jogi képviselő kötelező;
- bármely más személynek, akinek az esetében a *jogi képviselő kötelező*.

Ebben az időszakban az elektronikus kézbesítést más személyek is *vállalhatják* a megyei bíróság elsőfokú hatáskörébe tartozó ügyekben, akkor is, ha a jogi képviselő nem kötelező, illetve az *általános meghatalmazás* alapján eljáró meghatalmazott is nyilatkozhat úgy a bíróság előtt, hogy vállalja az elektronikus kézbesítést.

2011. július 1. napjától a vállalkozások számára már minden esetben kötelező lesz az elektronikus eljárás minden beadványra vonatkozóan, tehát már nem csak az egymás közötti pereikben, illetve ettől a dátumtól kezdődően a jogi képviselővel eljáró fél is csak elektronikus formában kommunikálhat a bírósággal, akkor is, ha a jogi képviselő nem kötelező.

Amennyiben a perben az alperes vállalkozás, akkor az eljáró bíróság neki már automatikusan elektronikusán küldi meg a felperes beadványait 2011. július 1-jét követően, az előzetes papír alapú kézbesítés és felhívás arra vonatkozóan, hogy csak elektronikusán járhat el, már elmarad. Ezzel kapcsolatban emelte ki a Köztársasági Elnök a törvényindokolás egyik alapelvét, miszerint senki sem kényszeríthető arra, illetve senkitől sem várható el az, hogy kézbesítési tárhelyét folyamatosan ellenőrizze, még akkor sem, ha egyébként az elektronikus kézbesítést igénybe venné.¹² Ezzel az elvvel a Törvény ezen rendelkezése mindenképpen ellentétes, ezért átgondolandó lenne. Üdvözlendő azonban az a rendelkezés, hogy a személyesen eljáró félnek a tervezett 2011. július 1-jei céldátum után sem lenne kötelező az elektronikus eljárás, csak választható.

Érthetetlen, hogy az általános meghatalmazással kapcsolatos szabályok csak 2010. július 1. és 2011. június 30. napja közötti intervallumban lesznek alkalmazhatóak, hiszen a Törvény a 2011. július 1. napját követő időszakra vonatkozóan ilyen jellegű szabályozást nem tartalmaz.

A fenti rendelkezésekkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a Törvény, és a hozzá kapcsolódó egyéb jogszabályok bevezetik a vállalkozás fogalmát. A jogalkotó a *vállalkozás* fogalma alatt azokat a cégnyilvántartásban nyilvántartott jogi személyeket és jogi személyiség nélküli jogalanyokat jelölte meg, akik elsősorban üzletszerű gazdasági tevékenység folytatása céljából jöttek létre.¹³ A korábbi elképzelések alapján, ahogy azt a törvényjavaslatban is olvashattuk, a vállalkozás fogalmát a Törvény szabályozta volna, azonban időközben a minisztérium előkészített és az Országgyűlés elé terjesztett egy újabb Pp.-t módosító törvényjavaslatot a *vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében*, amelyet az Országgyűlés már szintén elfogadott.¹⁴ Ez a törvény tartalmazza a szóban forgó fogalmat, és vezeti be a Pp. 396. §-ába. Véleményünk szerint azonban vitatható a *vállalkozás* megjelölés alkalmazása a jog területén, hiszen ez a fogalom inkább közgazdaságtani, mint jogi jellegű.

Az új fogalom bevezetésével egyidejűleg a vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében elfogadott törvény módosította a Pp. egyes rendelkezéseit a képviselő és az okiratok szabályozása terén is, amelyek korábban a *gazdálkodó szervezetek* megjelölését alkalmazták. A törvény indokolása kitér arra, hogy a vállalkozás jóval szűkebb kört ölel fel, mint a gazdálkodó szervezet fogalma, ezért vált szükségessé a Pp. vonatkozó rendelkezéseinek a felülvizsgálata, amelynek keretében a jogalkotó egyes esetekben a vállalkozás fogalmát vezette be, ott azonban ahol a szűkítés indokolatlan-nak tűnt a gazdálkodó szervezetek fogalmát meghagyta.¹⁵

¹² A hivatalos iratok elektronikus kézbesítéséről és az elektronikus tértivevényről szóló 2009. évi LII. törvény indokolása – Részletes indokolása a 4. §-hoz

¹³ A 2009. évi LXVIII. törvény 7. § (3) bekezdésével módosított Pp. 396. §-a. Hatályos : 2010. január 1.

¹⁴ 2009. évi LXVIII. törvény a vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról

¹⁵ A 2009. évi LXVIII. törvény 1. §-ához fűzött részletes indokolás

2. Az igazságügyi szakértőkre vonatkozó külön rendelkezések

Az igazságügyi szakértők esetében a Törvény szintén lépcsőzetes hatálybalépítést alkalmaz az új rendelkezések tekintetében: e szerint a szakértővel történő elektronikus kommunikáció 2010. január 1. napját követően indult polgári ügyekben lesz alkalmazható, ezen belül pedig 2011. június 30. napjáig csak a megyei bíróságok elsőfokú hatáskörébe tartozó polgári perekben, 2011. július 1. napjától pedig már a helyi bíróságok előtti ügyekben is. Ugyanakkor a korábban már említett 11. § (amely a Pp.-t, a Szaktv.-t és az Ngbtv.-t módosító rendelkezéseket tartalmazza) 2011. július 1. napján lép hatályba. Ennek alapján ebben az esetben is érthetetlen számunkra, hogy a szakértővel történő elektronikus kommunikáció rendelkezéseit hogyan lehetne alkalmazni 2010. január 1. napját követően a megyei bíróságok előtt indult ügyekben.

A fentiek alapján tehát a jövőben a szakértői vélemény, az előzetes munkaterv és a díjjegyzék elektronikusan is előterjeszthető lesz. Annak a szakértőnek, aki vállalja az elektronikus eljárást, bizonyos többlet adatokat kell megadnia. Az adatokat, illetve azt a tényt, hogy az elektronikus kézbesítést a szakértő vállalja, a szakértői névjegyzékben fel kellene tüntetni.

Érdekes ugyanakkor az, hogy az igazságügyi szakértők számára az elektronikus eljárás csak *választható* lesz. Véleményünk szerint az igazságügyi szakértők számára is kötelezővé lehetne tenni az elektronikus kommunikációt, tőlük is ugyanúgy elvárható lenne a kötelező elektronikus eljárás a perben, mint ahogy a jogi képviselők esetében. Ez egyébként a szakvéleménynek a felekhez történő eljuttatásának az idejét is lerövidíthetné.

A Törvény egyébként tartalmaz arra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek a igazságügyi szakértők munkájának elektronizálását segíthetnék elő, így a Pp. új 349/D. § (8) bekezdése szerint, amennyiben a szakértő az elektronikus kézbesítést nem vállalja, úgy a papír alapú szakvéleményét elektronikus adathordozón is be kell nyújtania, amit a bíróság a digitálisan eljáró félnek továbbít. Ez a rendelkezés számunkra egy kissé értelmetlen, hiszen ha a szakértőnek elektronikus adathordozón (például CD-n, DVD-n vagy pen drive-on) kötelező lesz benyújtani a szakvéleményt a papír alapú eljárás esetén is, akkor már a kötelező elektronikus kézbesítés sem lehetne akadály a számára.

A *vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében* meghozott törvény 6. §-a alapján a Pp. új 386/S. § (3) bekezdése szerint „A szakértő a szakvéleményét a bíróságnak és a feleknek közvetlenül, elektronikusan küldi meg”. Vagyis a vállalkozások egymás közti pereiben a Törvény 14. §-ával ellentétben a szakértőnek igenis kötelező az elektronikus kommunikáció 2011. január 1. napját követően. A 386/S. §-hoz fűzött indoklás is rámutat az eltérő szabályozásra, amit azzal indokol, hogy az eljárást ne akadályozza a szakértővel folytatott papír alapú kommunikáció. Mindazonáltal véleményünk szerint erre a kivételre a Törvény is tartalmazhatna utalást. A probléma forrása valószínűleg az, hogy a vállalkozások egymás közti pereire vonatkozó új szabályozást a Törvény elfogadását követően szabályozták.

3. A Törvény egyéb szabályai az alábbiakban foglalhatók össze röviden

Az eredetileg elektronikusan benyújtandó iratok papír alapon is benyújthatók, ha azok digitális átalakítása aránytalan nehézséggel járna, vagy az okirat bemutatása, megtekintése szükséges. Ez még a kötelező elektronikus per esetében is fennáll.

Pozitív rendelkezés az, hogy a fél jogutódja sohasem kötelezhető az elektronikus eljárásra, abban az esetben sem ha a jogelőd azt vállalta.

Az elektronikus kézbesítésről a papír alapú kézbesítésre történő áttérés nyilvánvalóan csak az olyan személyek számára megengedett, akiknek az nem kötelező, és az áttérés is csak egy ízben történhet. Ilyen esetben viszont a másik félre vonatkozó elektronikus kézbesítés irányadó marad!

4. Az elektronikus eljárás bevezetésével kapcsolatos problémák

Az elektronikus eljárás bevezetésével véleményünk szerint néhány eljárási szabály átgondolandó, ezekről azonban a Törvény megfeledezett.

Az eljárás kezdetén ugyanis illetéket kell leróni, hiszen a bíróság sem „dolgozik” ingyen. Ennek folytatására és rendelkezéseire azonban – a fizetési meghagyásos eljárást szabályozó új törvény kivételével – nem találunk szabályozást egyéb jövőbeli jogszabályban sem, amelyik esetlegesen külön rendezné ezt a kérdéskört. Megjegyezzük azonban, hogy véleményünk szerint az ilyen garanciális rendelkezéseket inkább törvénybe kellene foglalni, és nem egy alacsonyabb szintű jogszabályba. Az elektronikus eljárás bevezetésével tehát szükséges lenné szabályozni az illeték megfizetésének a rendjét, és ugyanez a helyzet a szakértői díjelőleg megfizetésére is, amely szintén rendezetlen maradt. Jelenleg a cégeljárásban már ismeretes egy jól működő rendszer a Magyar Államkincstár közreműködése révén. Amennyiben azonban a jogalkotó ezt a fizetési rendszert kívánja szabályozni a peres és nemperes eljárások terén is, ahhoz mindenképpen szükséges lenne minősített elektronikus aláírás.

A következő problémaforrás az lehet, hogyha csak az egyik fél jár elektronikusan, mert csak neki kötelező, vagy csak ő vállalta azt önként. Ez nem egyszerűsíti az eljárásokat, hanem bonyolítja, hiszen ebben az esetben a bíróságoknak kellene figyelnie állandóan, hogy mit kell kinyomtatni és postázni a papír alapon eljáró félnek.

További kérdés az az esetkör, amikor a bíróság a határozathirdetést elhalasztja: ilyen esetben hogyan történik a kihirdetéskor közvetlenül történő kézbesítés az elektronikusan eljáró fél számára?

Az eljárás folyamatában azonban előnyöket is felfedezhetünk az elektronikus kommunikáció bevezetésével. A *jegyzőkönyvek* így módon gyorsabban elkészülnének, ha a bíróság „elektronikus tárgyalást” tartana, tehát ha a tárgyaláson közvetlenül készülne a jegyzőkönyv, és annak készítésének folyamatát a felek is figyelemmel kísérhetnék az előttük elhelyezett monitorokon. Ebben az esetben azt is elkerülhetnénk, hogy a felek utóbb szembesüljenek azzal, hogy az általuk elmondottak tévesen lettek jegyzőkönyvbe foglalva. Ugyanakkor a jegyzőkönyvvel kapcsolatosan már van egy újító szabályozás a Pp.-ben: a 119. § (5) bekezdése rögzíti, hogy a fél, az ügyész és a perben részt vevő egyéb személy, valamint azok képviselője kérheti, hogy az irat elektronikus másolatát az általa megjelölt e-mail címre továbbítsa a bíróság, amennyiben az iratról neki másolat adható, és az irat elektronikus okiratként, vagy a papíralapú okirat elektronikus má-

solataként a bíróságnál rendelkezésre áll. Ebben az esetben a másolat kiadásáért nem kell illetéket fizetni. További pozitívuma lehet az elektronikus eljárásnak, hogy a bíróságok közötti kommunikáció könnyebbé válna, és a kézbesítési határidők is rövidíthetők lennének.

IV. Az új fizetési meghagyásos eljárás

A magyar jogalkotó az elektronikus eljárás bevezetésének felmerülésekor elsődlegesen a fizetési meghagyásos eljárást kívánta elektronizálni. A *fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény általános indokolásában* is találunk utalást arra vonatkozóan, hogy a szóban forgó eljárás automatizálása nem új keletű dolog, az erre irányuló fejlesztések a Német Szövetségi Köztársaságban és Ausztriában már az 1970-es és 80-as években megindultak.

Az új törvény egyébként nem csak az elektronikus kommunikáció igénye miatt született, hanem a jogalkotó teljes mértékben megreformálta a fizetési meghagyásos eljárást. Ennek következtében 2010. június 1-jét követően a fizetési meghagyások kibocsátása a közjegyzők hatáskörébe fog tartozni, ezért a törvény számos egyéb eljárási rendelkezést is tartalmaz, úgy mint a kizárás, illetékesség, kézbesítés, fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem tartalma, közjegyzői intézkedések, elutasítás, a fizetési meghagyás kibocsátása, ellentmondás, perré alakulás, eljárási és egyéb díjak megfizetése, Magyar Országos Közjegyzői Kamara (továbbiakban: MOKK) rendszere és működése. Ezek mellett abból kifolyólag, hogy a szóban forgó nemperes eljárást jelenleg a Pp. szabályozza, természetesen a perrendtartási szabályok módosítására is sor került. Ahogy már jeleztük a bevezetőben jelen fejezetben csak a fizetési meghagyásos eljárás elektronizálása miatti legújabb szabályokat mutatjuk be, így nem térünk ki külön az eljárás menetének az ismertetésére.¹⁶ Azt azonban mindenképpen meg szeretnénk jegyezni, hogy a törvényindokolás azon érvelése vitatható, hogy a fizetési meghagyásos eljárás közjegyzői hatáskörbe utalása a bíróságok tehermentesítését segíti elő, és ezáltal ezek a nemperes eljárások *gyorsabban* is lefolytathatók. Ahogy a törvényindokolás ki is emeli a közjegyzői kar létszáma nem szabad piaci viszonyok által befolyásolt, hanem a 15/1991. (XI. 26.) IM rendelet által limitált. Ebből következően kissé érthetetlen, hogy miért gondolja a magyar jogalkotó, hogy az országban működő kb. 250 közjegyző jogszolgáltató tevékenysége révén gyorsabban fejeződnek be ezek az eljárások, hiszen a bíróságok száma és bírói kar létszáma ennél lényegesen magasabb. Amennyiben az „új fizetési meghagyásos rendszer” révén a magyar jogalkotó gyorsabb és eredményesebb eljárást vár, akkor véleményünk szerint a közjegyző-helyettesi és az ügyintézői létszámot kell majd növelni. Az új törvény 56. § (3) bekezdése ugyanis kimondja, hogy a MOKK rendszere a közjegyzők számára fenntartott műveletek elvégzését a közjegyző azonosítását követően teszi lehetővé, és naplózza. A MOKK rendszerében a beadványok adatainak rögzítését – azonosítását követően – a közjegyző (közjegyzői iroda) *alkalmazottja* is végezheti. Vagyis a MOKK rendszerébe való adatfelvitelt a közjegyző-helyettes és az ügyintéző is elláthatja, a közjegyző pedig szükség esetén ellenőrzi azt.

¹⁶ A fizetési meghagyásos eljárás menete egyébként nem sokban változik, a jelenlegi Pp.-ben található főbb szabályok a jövőben is irányadók lesznek az új törvényben.

A törvény 10–14. §-ai rendelkeznek a közjegyző előtti eljárásban a beadványok alkiságairól és egyéb szabályairól. A 11. § (1) bekezdése rögzíti, hogy az elektronikus beadványt kizárólag erre rendszeresített úrfapon lehet benyújtani és minősített elektronikus aláírással és időbélyegzővel kell ellátni vagy a hivatalos iratok elektronikus kézbesítéséről és az elektronikus tértivevényről szóló törvényben foglaltak szerint – tehát az ügyfélkapun keresztül jelszó felhasználásával. A fizetési meghagyás esetében – ellentétben a peres eljárásokkal – tehát csupán választható az ügyfélkapun keresztül történő eljárás, emellett a minősített elektronikus aláírással ellátott iratok e-mailben történő megküldése is lehetséges lesz a hatályba lépést követően. A jogi képviselővel eljáró fél számára a 11. § (3) bekezdése alapján a beadványok szintén csak elektronikus úton terjeszthetők elő, ahogy a peres eljárásokban is 2011. július 1. napját követően. Ugyanezen bekezdés szerint ez a kötelezettség vonatkozik a jogi személyekre is. Érdekes, hogy itt a jogalkotó nem a vállalkozás fogalmát alkalmazta, hanem megmaradt a jogi személy megjelölésnél. Ugyanakkor a „Kézbesítés” címszó alatt szabályozott 16. § (5) bekezdésében már vállalkozásokat említ, amely szerint a vállalkozás (és a jogi képviselővel eljáró fél) részére az iratokat – hacsak nem személyesen veszi át azokat – a hivatalos iratok elektronikus kézbesítésére vonatkozó eljárási rend szerint kell kézbesíteni minősített elektronikus aláírással és időbélyegző alkalmazásával. A különböző fogalmak használatán kívül az ebben a bekezdésben írt rendelkezésekre azért is térünk ki, mert ez egyfajta szűkítést jelent a 11. § (1) bekezdéséhez képest, hiszen a 16. § (5) bekezdése alapján a vállalkozások és a jogi képviselővel eljáró felek csak az ügyfélkapun keresztül nyújthatnak be beadványokat.

Az elektronikus eljárás a 16. § (4) bekezdéséből következően a *személyesen eljáró fél számára* lehetőség, a papír alapú eljárás lehetősége tehát továbbra is megmarad.

A törvény a fizetési meghagyásos eljárás esetében a bíróság előtti eljárásokban használt eljárási illeték helyett eljárási díjat vezet be, amelyet a kérelem elektronikus benyújtása esetén *bankkártyával kezdeményezett átu.alással* kell megfizetni a 46. § (3) bekezdés a) pontja alapján. Az eljárási díjat egyébként a MOKK részére kell megfizetni, ami az üzemeltetési költségeket és a közjegyzők munkadíját és költségeit fogja fedezni.

Az új fizetési meghagyásos eljárás sajátossága – ami a papír alapú eljárások esetében is érvényesülni fog –, hogy ha a közjegyző elmulasztja a fizetési meghagyás kibocsátását a törvényben előírt tizenöt napon, illetve elektronikus eljárás esetén három munkanapon belül, akkor a 26. § (3) bekezdésében rögzítettek szerint az a törvény erejénél fogva a MOKK rendszere útján a közjegyző nevében automatikusan kerül kibocsátásra.

Amennyiben a kötelezett a rá irányadó eljárási rend szerint joghatályos ellentmondást terjeszt elő, akkor az eljárás perré alakul át, és a közjegyző megteszi a per előkészítése érdekében az első szükséges intézkedéseket. Ennek keretében felhívja a jogosultat, hogy az értesítés kézbesítésétől számított tizenöt napon belül a bíróságnak benyújtott beadványon a peres eljárás illetékét rója le és az ügyre vonatkozó részletes tényállításait adja elő, bizonyítékait terjessze elő. A törvény a 37. § (3) bekezdés b) pontjában külön kiemeli, hogy az ellentmondás előterjesztése után a vállalkozásoknak egymás közötti jogvitáiban a keresetlevelet a külön *jogszabályban meghatározott formanyomtatványon, elektronikus úton* kell előterjeszteniük. Ezt követően a közjegyző *aktanyomtatot* készít, ami a MOKK rendszerében rögzített iratok kinyomtatott példányaiból áll, és amit megküld az illetékes bíróságnak. A 38. § (4) bekezdése kimondja, hogy ha a bíróságon an-

nak technikai feltételei adóttak, akkor az aktanyomatot elektronikusán is meg lehet küldeni.

A továbbiakban a bíróság eljárására a Pp. új XIX. fejezete az irányadó, amely a bíróság fizetési meghagyásos eljárással összefüggő feladatait szabályozza. Emellett pedig értelemszerűen az ellentmondás révén perré alakult eljárást az általános, illetve a vállalkozások egymás közötti pereire és a kísértékű perekre vonatkozó különleges szabályok szerint papír alapon vagy elektronikus úton kell lefolytatni.

V. Külföldi példák

Németországban a német polgári perrendtartás (továbbiakban: ZPO) 1976-os újraszabályozásakor vezették be az elektronikus eljárás *lehetőségét*, de csak az úgynevezett „Mahnverfahren” esetére, azaz a fizetési meghagyásos eljárásokra. A ZPO hetedik könyve szabályozza a fizetési meghagyásos eljárást, amelyen belül a 689. § (1) bekezdés rendelkezése szerint: „*Maschinelle Bearbeitung ist zulässig*”. A szövegezésből tehát kiderül, hogy az iratok feldolgozása elektronikus úton csak egyfajta lehetőség az eljárásban résztvevők számára, és a német jogalkotó nem írt elő sem általános kötelezettséget erre vonatkozóan, sem pedig egyes személyi körre vagy tárgyi esetkörökre vonatkozóan.

A ZPO 703. B. §-a rendelkezik úgy, hogy mivel az elektronikus iratfeldolgozás *törvényi szinten deklarálva csak lehetőség*, annak bevezetése a tartományi kormányok rendeleti döntésén múlik. A tartományi kormányok szintén rendelettel dönthettek arról, hogy mikortól vezetik be a fizetési meghagyásos eljárás elektronikus intézésének a lehetőségét.

A ZPO ezzel kapcsolatosan bizonyos részletszabályokat tartalmaz még. Például a feldolgozás határideje a 689. § (1) bekezdése alapján az a munkanap, ami az eljárásra okot adó cselekmény napját követi, illetve a 703. C. § (1) bekezdése rögzíti azt, hogy a fizetési meghagyásos eljárásokban több különféle formanyomtatvány alkalmazandó. Ezt az indokolja, hogy az eljárást le lehet folytatni papír alapon, elektronikus úton is, de arra az esetre is külön formanyomtatvány szükséges, ha például az eljárásban az iratok külföldi kézbesítésének esete merülne fel.

2. *Austriában* szintén a polgári eljárásjogi törvény¹⁷ szabályozza a fizetési meghagyásos eljárás rendelkezéseit, azon belül is a törvény második részében, az elsőfokú bíróság előtti eljárás részletszabályai között. Ennek a résznek az első fejezete szabályozza az ítélet meghozataláig tartó eljárási szakaszt, amelyen belül rendelkezik az osztrák jogalkotó az első cím alatt a keresetről, az eljárás előkészítéséről és a tárgyalásról. Ebben a címben olvashatjuk a fizetési meghagyás, a „*Mahnverfahren*” részletszabályait.¹⁸ A 205. § (1) bekezdése rögzíti a következőket: „*Das Mahnverfahren kann mit Hilfe automationsunterstützter Datenverarbeitung durchgeführt werden*”. Vagyis az osztrák

¹⁷ Gesetz über das gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten (Civilprozessordnung)

¹⁸ Azért itt vannak elhelyezve ezek a szabályok, mert az osztrák jogalkotó a fizetési meghagyásos eljárást nem tekinti külön eljárásnak az eljárás kezdetén, hanem az eljárásjogi törvény 244. § (1) bekezdése alapján a keresetet akkor kell fizetési meghagyásos eljárási úton elintézni, ha az abban érvényesíteni kívánt igény a harmincezer eurót nem haladja meg.

polgári eljárásjogban is csak a fizetési meghagyásos eljárás esetén vezették be az elektronikus feldolgozást, és az ott is csak lehetőségként él. Ugyanezen szakasz (2) bekezdése mondja ki, hogy a szükséges formanyomtatványokat az igazságügyi minisztérium rendeletben határozza meg úgy, hogy azok könnyen érthetőek legyenek, és kitöltésük ne legyen bonyolult.

A szabályozás egyébként 2003. január 01. napjától hatályos és alkalmazandó.

A két szabályozás felvillantásával az volt a célunk, hogy rámutassunk arra a tényre, hogy a német és az osztrák polgári eljárásban *egyrészt* már évek óta bevezették az elektronikus eljárás lehetőségét. A mostani magyar koncepció olyannak tűnik, mintha pár év alatt kívánná megteremteni azokat a körülményeket, amelyek esetleg gyorsabbá, költségkímélőbbé tennék a peres eljárást, és kényelmesebbé az ezzel kapcsolatos ügyintézkést. Miért kellene elsietni az ilyen fontos és garanciális eljárási rendelkezések bevezetését, és főleg miért kellene ilyen gyorsan ilyen széles körben alkalmazandóvá tenni?

Másrészt pedig szerettük volna kihangsúlyozni azt, hogy mindkét külföldi eljárási kódex csak lehetőségként szabályozza az elektronikus ügyintézkést és csak a fizetési meghagyásos eljárásban. Ehhez képest a magyar szabályzás ennél sokkal tovább megy, és kötelezővé teszi azt bizonyos személyek részére nem csak a fizetési meghagyás kibocsátása iránt indított eljárásokban, hanem egy idő után a polgári peres eljárásokban is. Még Németországban sem tartalmaz ehhez hasonló rendelkezéseket a ZPO, ahol pedig már 1976 óta bevezették fizetési meghagyásos eljárás elektronikus feldolgozásának a lehetőségét. A ZPO a polgári peres eljárásban csak a *video-konferencia (Verhandlung im Wege der Bild- und Tonübertragung)* intézményét ismeri, mint egyfajta elektronikus ügyintézkési lehetőséget az eljárásban, ami a ZPO 128. a. §-a szerint is szintén csak lehetőség, amit a bíróság engedélyezhet, nyilván akkor, ha fennállnak az ennek engedélyezéséhez szükséges feltételek.

A magyar jogalkotó a video-konferencia alkalmazásának a lehetőségét eddig még egyáltalán nem vetette fel. A vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében elfogadott Pp. módosítás vezet be először a *Pp. 94/A. §-ába* a video-konferencia megtartásának a lehetőségét: „Ha annak feltételei adóttak, a fél nyilatkozatának beszerzésére, a tanú kihallgatására és szakértő meghallgatására is sor kerülhet *videókonferencia útján*.” Garanciális szabály, hogy ha a bíróság idézése bármely okból személyes megjelenésre kötelez, akkor a video-konferencia intézménye nem alkalmazható.

A megfogalmazásból látható, hogy a modern technika ilyen alkalmazása csak lehetőség a bíróságok számára, nyilvánvalóan azért, mert az a technikai felszereltségtől függ. A szakasz hatályba lépési ideje 2011. január 1. Úgy gondoljuk, hogy a hátralévő bő egy év elég lehet a jogintézmény technikai háttérének a kiépítésére, amennyiben a szükséges anyagi feltételek adóttak ehhez. Véleményünk szerint a perbeli kommunikációnak ez a fajtája és a rendszer kiépítése azonban jelentős költségekkel fog járni, hiszen ahhoz, hogy a közvetlenség elve ne sérüljön, tehát, hogy az eljáró bíró számára minden érzékelhető legyen, ami a video-konferencia másik helyszínén történik, igen kifinomult technikára lesz szükség. Így kérdéses ennek az új lehetőségnek az alkalmazhatósága és hatékonysága.

VI. Összegzés

Tanulmányukban az elektronikus kommunikációt bevezető új törvénnyel, annak egyes szabályaival, és ehhez kapcsolódóan a vállalkozások egymás közötti pereire vonatkozó új különleges eljárással és az új fizetési meghagyásos eljárással, illetve a témával összefüggő két külföldi példával foglalkoztunk.

Általánosságban elmondható, hogy a Törvény szabályozása kissé átgondolatlan. *Dogmatikailag és szerkezetileg* sem megfelelő, hiszen a Törvény Pp.-t módosító rendelkezései által bevezetett elektronikus eljárás nem egy külön peres vagy nemperes polgári eljárás, hanem az eljárásoknak egy újfajta kerete. Így ezen szabályoknak a lefektetése nem biztos, hogy a Pp.-ben kívánatos. Ahogy Németországban és Ausztriában sem a peres eljárások kódexeiben vannak szabályozva ezek az ügyintézési módok, hanem felhatalmazás alapján különböző alacsonyabb szintű jogszabályokban.

Az mindenképpen előnye lehet az elektronikus ügyintézésnek, hogy hatékonyabb és gyorsabb eljárást eredményezhet. Kétséges azonban a számunkra az, hogy az elektronikus peres eljárás költséghatékonyabbá válna a per minden résztvevője számára.

A bíróságok számára lehet, hiszen elektronikus úton érkeznek be a kérelmek, beadványok, egyéb iratok, és azokat elektronikus úton lehetne továbbítani a másik fél részére. Nem szabad azonban elfelejtkeznünk arról a már közhelynek számító tényről, hogy a bíróságok technikai felszereltsége napjainkban még nem éri el azt a szintet, ami egy elektronikus eljárás lefolytatásához szükséges lenne. Emellett pedig gondoljunk csak arra az esetre, amikor tárgyalásra kerülne sor egy elektronikusan folyó perben: a bíró vagy kinyomtatja a hozzá érkezett iratokat, vagy a számítógép segítségével folytatja le az eljárást. Nehezen képzelhető el, hogy minden tárgyalóteremben elhelyeznek legalább három monitort (egyét az eljáró bíró, kettőt pedig a felek részére), aminek segítségével követni lehet a tárgyalás vezetését és menetét. Addig tehát, amíg a bíróságok technikai felszereltsége nem megfelelő, számukra inkább többletköltséggel járna az elektronikus eljárás bevezetése, nem is beszélve a programok működéséhez szükséges szoftverek beszerzéséről és használatáról. Ezen túlmenően pedig nem szabad elfelejtkeznünk arról az esetről sem, amikor az egyik fél nem lenne egyáltalán köteles az elektronikus eljárás folytatására, és ő ezt ebből kifolyólag nem is vállalja. Ilyenkor a bíróságnak kell majd kinyomtatni az ellenfél beadványait, és postázni az érintett fél számára.

Ugyanakkor, ha bizonyos személyek részére kötelezővé válna a jogi képviselet és az elektronikus eljárás egyszerre, az a *felek* költségeit fogja megnövelni, amely költségeket valamelyik félnek a perköltségviselés szabályai szerint biztos, hogy viselni kell. Gondoljunk itt a szükséges jogi képviselő díjára a kötelező jogi képviselet esetében és az elektronikus eljárás során felmerülő egyéb költségekre, mint például az időbélyeg díja.

A jogi képviselők költségei csökkenhetnének, hiszen az eddigi több példányszám helyett a Törvény 3. § (7) bekezdése alapján elegendő lesz csak egy példányban benyújtani a beadványokat, és nem kell a jövőben azokat kinyomtatni. Ez azonban véleményünk szerint jelentős költségmegtakarítást így sem eredményezne.

Ezen túlmenően álláspontunk szerint a Pp. jelenleg minden feltételt biztosít ahhoz, hogy a perek ésszerű időn belül befejeződjenek, ha az ezt elősegítő rendelkezéseket megfelelően alkalmazzák. Alkalmazók alatt pedig a bírakat és a feleket egyaránt érteni kell. Ezért érthetetlen számunkra, hogy miért ilyen sürgős az elektronikus eljárási mód bevezetése. Az emberi tényezőt – amely olykor hibára kényszerít bennünket – sohasem

tudjuk kiiktatni az eljárás menetéből, ezzel együtt azonban úgy érezzük, hogy ha a jelenlegi szabályok betartásával, a jóhiszemű eljárás alapelveinek figyelembe vételével folytatjuk le a peres eljárást, akkor nem biztos, hogy szükség van ilyen magas szintű technikai feltételek alkalmazására. Az utóbbi évek Pp. módosításait figyelve az látható, hogy a jogalkotó csak az eljárás gyorsítására koncentrált, és minden egyéb szabályozást ennek a célnak vet alá. Nem alakult ki egységes koncepció, a minisztériumi elképzelések évről évre változnak a polgári eljárásjog reformjával kapcsolatban, mindez pedig nemhogy elősegítené az eljárások *gyors, alapos és igényes befejezését*, hanem – kifejezetten az érintett jogszabályok és módosítások eltérő hatályba léptetési időire tekintettel, amire Sólyom László is felhívta a figyelmet – inkább megnehezíti, bonyolultabbá teszi az eljárások lefolytatását. Ezen kívül pedig az átgondolatlanság egymással összhangban nem álló szabályanyagot eredményez, és szükségessé teszi a korábban már elfogadott rendelkezések hatályon kívül helyezését, mint ahogy most a vállalkozások közötti jogviták gyorsabb elbírálása érdekében elfogadott törvény teszi ezt például a Pp. 121/A. §-val kapcsolatban.¹⁹

Hangsúlyozzuk, hogy nem ellenezzük az elektronikus ügyintézés bevezetését a peres eljárások egyes területein. A magyar jogrend egyébként alapvető szinten is elismeri az elektronikus eljárást, továbbá az Eat. 3. § (3) bekezdése már bevezetésekor lehetővé tette a bírósági eljárások különböző típusaiban az elektronikus dokumentum és aláírás használatát, ha jogszabály azt lehetővé teszi. Ugyanakkor álláspontunk szerint legelőször a bíróságok, és a bíróságok-hatóságok közötti elektronikus kommunikáció feltételeit kellene megteremteni, illetve tovább fejleszteni, azonban nem csak jogszabályi szinten, hanem technikai téren is. A *Törvény 5. §-a* ugyanis már lehetővé teszi ezt, így például az iratok felterjesztése, áttétele, másik bíróság, illetve hatóság megkeresése egyszerűbbé és gyorsabbá válhatna. Ezzel nem feltétlenül gyorsulna fel a peres eljárás egésze, de az ezekből nyerhető tapasztalatok után eredményesebben lehetne bevezetni az elektronikus eljárást egyes perceselelmények vonatkozásában.

A fentiekén túlmenően pedig mindenképpen meg kell említenünk azt, hogy egy ilyen újfajta eljárás bevezetése során a legfontosabb, hogy azt az alkalmazók elfogadják és időben megismerjék. Az újításokkal járó kellemetlenségek elviselése viszont sokszor nem könnyű. Amikor 2009 januárjában – tehát újév után közvetlenül – szinte naponta változott a cégeljárás során kötelezően kitöltendő és benyújtandó cégnyomtatvány elektronikus XML formanyomtatványa, illetve a közzétételi költségértékesítés és az illeték megfizetésének a folyamata, biztos sok érintett „sírta vissza” a régi papír alapú ügyintézés. Ezek után – amennyiben egyes személyeknek ténylegesen kötelező lesz az elektronikus kommunikáció – már csak reménykedni tudunk abban, hogy az elektronikus cégeljárás bevezetése során tapasztalt problémák és hibák nem fognak jelentkezni egy jövőbeni elektronikus perben.

¹⁹ A Pp.-t módosító 2008. évi XXX. törvény vezette be a Pp. 121/A. §-ába kötelezően a pert megelőző egyeztetés lefolytatását a jogi személy gazdálkodó szervezetekre nézve a jogviták esetleges peren kívüli megoldásának hatékonyabb elősegítése érdekében. A 2009. évi LXVIII. törvény azonban azt hatályon kívül helyezte, mert bevezette a Pp.-új Ötödik Részében a vállalkozások közötti perekre vonatkozó különleges eljárási szabályokat. Így a kötelező per előtti egyeztetés csak a vállalkozások között felmerült jogviták esetében alkalmazandó 2011. január 01. napját követően.

ZITA PÁKOZDI

SOME ACTUAL QUESTIONES
OF THE HUNGARIAN CIVIL PROCEDURE LAW

(Summary)

Apart from that significant modifications were accepted on the field of the civil procedure last year the legislator has changed again the Hungarian Civil Procedure Act in 2009. Thanks to this changing the electronical communication has appeared in the civil procedure law what will be obligatory for some parties after 2010.

The study summarizes the new acts's rules. The author deal with the main provisions of the new electronical procedure in general and the 'order to pay' as well.

Afterwards she handles the most important regulations of the German's and Austrian's Civil Procedure Act what were compared with the hungarian rules.

The author pays attention to the possible dangers of obligatory electronical communication that can derive from especially the lack of the electronical undersign's using. Besides it has further disadvantages too, because its process is very difficult and its establishment also is not so easy because of the lack of the financial background.

As a conclusion, the author points out the present situation. In her opinion it is not necessary to speed the civil litigation in this way, because the current provisions provide to end the procedures in a reasonable time if the judge and the parties are cooperative

STRIHÓ KRISZTINA

Egy fictio és a merchandising szerződés

I. Bevezetés

Induljunk ki abból a fictióból, hogy a sport valamely területén nyújtott teljesítményünk révén ismertek, híresek, kedveltek vagyunk. Sikeres sportolóként megkereshetnek bennünket feltörekvő cégek, vagy egyébként már jelentős piaci részesedéssel rendelkező társaságok az általuk kínált új termék, szolgáltatás, esetleg a cég népszerűsítése érdekében. A szerződési szabadság tartalmi aspektusának figyelembe vétele mellett fontos kérdésként merülhet fel, hogy jogrendszerünkben milyen szerződéses konstrukció áll rendelkezésre az adott jogviszony normatív rendezésére? Az arculatátviteli vagy angol megfelelőjével a merchandising szerződés ideális keretet biztosíthat, amennyiben legalább a keretszabályok, egy minimális jogi környezet megalkotásra, elfogadásra kerül. A merchandising-szerződés általános szintű meghatározására a Nemzetközi Iparjogvédelmi Egyesület (AIPPI) vállalkozott egy 1995-ben rendezett montreali konferencián, amelynek értelmében „A merchandising szimbólumok, védjegyek, szerzői jogi alkotások részei, valódi vagy képzeletbeli személyek külső megjelenésének felhasználását jelenti abból a célból, hogy a kérdéses megjelöléseket nem eredeti funkcióinak megfelelően, mint a meghatározott áruk és szolgáltatások azonosítására alkalmas megnevezésként, hanem más áruk és szolgáltatások értékesítésére használják fel a kérdéses figurák általános ismertségének, vonzerejének kiaknázásával.”¹ A sportoló esetében valódi személy külső megjelenésének, nevének, hangjának, képmásának felhasználása valósul meg a vállalkozás, a termék, a szolgáltatás népszerűsítése, goodwill-jének kialakítása. A híres arculat átvitelével, másodlagos felhasználásával az adott cég, termék, szolgáltatás piacon való megjelenésekor a fogyasztó megszólításával kívánják fokozni az értékesítés mértékét.² A fogyasztó az elsődleges megjelenés során kialakult pozitív benyomását át helyezi valamely másik termékre, szolgáltatásra, cégre másodlagos felhasználással, kereskedelmi hasznosítással összefüggésben, így a gyártó, a merchandiser stabilabban szervezheti rá a kapacitását, hiszen a fogyasztóban egy pozitív érzet keletkezik azáltal, hogy a felhasznált „arculat”, „reklámarc” egyfajta minőségi garanciát közvetít, biztosít. Feltételezhetjük ugyanis, hogy előzetes hozzájárulásunk (jogosult) nélkül nem használták volna fel az arcunkat, a nevünket, a hangunkat, másrészt a saját területünkön már

¹ TATTAY LEVENTE: *A szellemi alkotások joga*. Szent István Társulat. Budapest, 2005. ui.: „A merchandising lényegét a másodlagos felhasználásában határozhatjuk meg”, továbbá TATTAY LEVENTE: *A merchandising és a film*. Emlékkönyv Ficsor Mihály 70. születésnapja alkalmából barátaitól. Szent István Társulat. Budapest, 2009. 346.

² A merchandising kettős vetülete (gazdasági és jogi jelenség) lásd: Csécsey György: *Szellemi Alkotások*. Novotni Kiadó. Miskolc, 2007. 259.

csúcsmínőséget nyújtó sportolóként vélhetően csak minőségi termékhez, szolgáltatáshoz adjuk az arculatunkat. A konstrukció eredményeképpen a felhasználó piacra lépési költségei, a kockázati tényezők jelentős mértékben csökkenthetőek a célcsoport megszólítása, meggyőzése során.

Sportolói pályánk kezdetén viszont egy teljesen más szituációban találjuk magunkat, mivel a profi szintig való eljutásig és azt követően a tartós eredményesség érdekében biztosítanunk kell a szükséges anyagi háttérrel, amely az esetek többségében mecénás által nyújtott vagy szponzori juttatásként jelenik meg. Harmadik személy támogatására főszabály szerint csak abban az esetben számíthatunk, ha a versenyeken, különböző megmérettetéseken tanúsított teljesítményünk alapján kiugró eredmény elérésére számíthatunk. Már eredményes sportolóként is szükségünk lehet anyagi természetű vagy más jellegű támogatásra, amelynek forrása tipikusan szponzorálási szerződés útján biztosítható, hasonlóan feltörekvő, ígéretes sportolói életünkhöz, létszakaszunkhoz.

A fent hivatkozott három jogviszony – a merchandising-szerződés, a szponzorálási szerződés és a mecénatúra – közül az utóbbi nem képezi jelen tanulmányunk tárgyat, mert a másik két ügylettel szemben egyfajta ajándékozásnak minősül az ellenszolgáltatás hiánya miatt. A bevezetőt követő részben a másik két kontraktus fogalmából kiindulva ismertetjük azok jellemzőit, megvizsgálva sportolónk szemszögéből is a bemutatott jogviszonyokat. A második részben a tárgyalt kontraktusok közül az arculat-átvételi szerződésnek egy speciális aspektusát helyezük górcső alá, nevezetesen sportolóként veszünk részt egy elképzelt reklámfilmben.

Jelen munkában személyünkben egy fiktív sportoló jogi helyzetének és lehetőségeinek egy szeletét tanulmányozzuk. Lényeges kérdés ugyanis, hogy sportolóként pályánk egyes fázisaiban milyen forrásból finanszírozhatjuk tevékenységünket, milyen forrásból biztosítjuk a csúcsteljesítmény eléréséhez és fenntartásához szükséges anyagi-személyi-technikai háttérrel, feltételeket. Továbbá nyugdíjazásunk közelében, vagy azt követően milyen további lehetőségeink adódnak (lásd merchandising szerződés). A vizsgált intézmény elemzésekor a jogi vonatkozások bemutatása mellett nem mellőzhetjük a jelenleg gazdasági kapcsolódásaira, vetületeire történő utalásokat sem, amelyek azonban nem képezik a dolgozat hangsúlyos/fajsúlyos részét³.

A merchandising szerződés hazai jogi csíráinak bemutatását követően kísérletet teszünk a dolgozat utolsó részében e jogintézmény jogrendszerünkben történő elhelyezésére.

II. A merchandising szerződés és a szponzorálási szerződés összehasonlítása

II.1. Kereskedelmi ügyletek a Sporttörvényben⁴

A tanulmány bevezető részében írt okból kifolyólag a sportolóként bennünket esetlegesen érintő két kereskedelmi típusú jogügyletet hasonlítjuk össze. A megállapodások összevetésénél a polgári anyagi jogban elfogadott szempontokat vesszük alapul, törekedve

³ Ezzel kapcsolatban lásd: PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*. Lectum Kiadó. Szeged, 2009. 21., Strihó III. rész

⁴ A témával kapcsolatban lásd még: SARKADY ILDIKÓ – TAMÁS LAJOS: *Kereskedelmi szerződések a sportban*. Gazdaság és Jog. 2005/2. sz.

a hasonló és a különböző elemek domborítására, kiemelésére.⁵ Általánosságban elmondható, hogy mindkettő kontraktus fogalma megtalálható a Sporttörvény „Kereskedelmi szerződések” című fejezetében, ezen meghatározásokat tekintjük az elemzésünk kiindulópontjának.⁶

A Sporttörvény értelmében az *arculat-átviteli (piacépítési) szerződés* alapján a felhasználó marketingtevékenysége keretében ellenérték fejében a sportoló nevét, képmását, továbbá a sportszervezet, sportszövetség vagy sportköztestület nevét, jelvényét, illetve a sporttevékenységgel összefüggő más eszmei javakat használ fel hirdetőtáblákon, dísz- és ajándéktárgyakon, ruházaton, más tárgyakon, valamint elektronikus úton a fogyasztói döntések befolyásolása céljából.⁷

Míg a *szponzorálási szerződés*ben a szponzor természetes személy vagy jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet arra vállal kötelezettséget, hogy pénz- vagy természetbeni szolgáltatás útján támogatja a szponzorált sportolót, sportszervezet, sportszövetség vagy sportköztestület sporttevékenységét, a szponzorált pedig lehetővé teszi, hogy sporttevékenységét a szponzor marketingtevékenysége során felhasználja.⁸

A meghatározások alapján történő elemzést az alábbi pontokban ismertetjük.

a) A *jogügyletek* elsődleges célja tekintetében eltérő megállapodásokról van szó, mivel a merchandising szerződés közvetlenül a fogyasztói döntések befolyásolására irányul, addig a szponzorálási csak közvetve foglalja magában ennek lehetőségét, elsősorban ugyanis a szponzorált támogatása érdekében kötik meg e szerződést. A sportoló vagy a mögötte álló sportszervezet, etc. tevékenységének anyagi és egyéb juttatásokkal való ellátása, segítése motiválja a támogatót. Másodlagosan azonban megjelenik a fogyasztók figyelmének felkeltése is a szponzoráló jogalanya, termékeire, szolgáltatásaira a támogatott jogalany sporttevékenysége felhasználásának lehetősége révén.

b) A *szerződő partnerek* jogalanyiség tekintetében megegyeznek a két kontraktusnál, eltérés pusztán az elnevezésükben tapasztalható, így a merchandising szerződés egyik pólusán a jogosult áll, aki/ami lehet sportoló, sportszervezet, sportszövetség, sportköztestület; a másik oldalon pedig a merchandiser/felhasználó található, aki/ami bármely jogalany lehet, nevezetesen természetes személy, jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet. Ugyanebben a sorrendben szponzorálási szerződés esetén a szponzorált jut konszenzusra a szponzorral. Amennyiben nem a sportoló a jogviszony egyik alanya, hanem a mögötte álló nem természetes személy jogalany, akkor a sportoló előzetes hozzájárulása nélkül nem köthető érvényesen a sportolóhoz kapcsolódó személyhez fűződő jogainak felhasználására irányuló szerződés.⁹ Az arculat-átviteli szerződésre vonatkozó előírás háttérében az a sajátosság áll, hogy a szerződés tárgyaként a sportolóhoz kapcsolódó személyiségvédelmi intézmények jelennek meg a szerződés tárgyaként. Milyen tárgyasult értékről beszélhetünk, amelyet relatíve elválaszthatunk a sportoló személyiségétől kereskedelmi hasznosítás érdekében. „A sportban jelentkező eredményeknél inkább eszmei értékekről (pl. szintidő elérése, gól szerzése,

⁵ A szponzorálási és a merchandising szerződés összehasonlításának leegyszerűsített változata a mellékletben található.

⁶ Elhatárolásnál alapul vettük továbbá SÁRKÖZY TAMÁS: Sportjog. A 2004-es sporttörvény magyarázata. HVG-ORAC. Budapest, 2004. 283.

⁷ 35. § (3) bekezdés

⁸ Sporttv. 35. § (1) bekezdés

⁹ Sporttv. 35. § (5) bekezdés

verseny megnyerése, etc.) van szó, [...] Meglátásunk szerint a sportoló speciális és kiemelkedő képességei és annak pénzbeli hasznosíthatósága hordozza a materiális jelleget.”¹⁰

c) Mindkét szerződéstípus *közvetlen tárgyaként* megjelölhetjük a felhasználási magatartást azzal, hogy szponzorálás esetén elsődlegesen a támogatás jelenik meg és emellett a sporttevékenység hasznosítása csak eshetőlegesen valósul meg. A magatartások irányultságának vizsgálatakor eljutunk a *szerződés közvetett tárgyához*, jelen esetben a merchandising szerződéssel összefüggésben a jogosulthoz kötődő személyiségvédelmi intézményekhez (például a nevünkhöz, képmásunkhoz, hangunkhoz vagy sportszervezetünk jelvényéhez). A szponzorálási szerződés közvetett tárgya mindkét magatartás esetén a sporttevékenység, hiszen a támogatás célja az ilyen típusú tevékenység finanszírozása, továbbá marketing eszközeinek alkalmazásakor is e tevékenységet használhatja fel a szponzor. Megfelelő mértékű támogatás esetén joggal várhatja el a szponzor az eredményességet fiktív sportolónktól, azaz tőlünk.

d) A jogviszonyból eredő jogok és kötelezettségek, vagyis a *szerződés tartalmának* vizsgálatakor elmondhatjuk, hogy a diszpozitivitás elvéből adódóan minden esetben az adott megállapodás függvényében alakul ki, mivel mindkét esetben két fél (jogosult/szponzorált és a merchandiser/szponzor) kölcsönös és egybehangzó akaratnyilatkozata következtében jön létre az adott jogügylet. Megfigyelhető, hogy gyakran sor kerül a Sporttörvénybe foglalt irányadó rendelkezések adaptálására.

A jogalkotó meglehetősen szűkszavú a szerződések tartalmát illetően.

Merchandising szerződés esetén az alábbi körülményekről rendelkezik:

- a felhasználó jogosult felhasználni a sportoló nevét, képmását; a sportszervezet, sportszövetség vagy sportköztestület nevét, jelvényét, továbbá a sporttevékenységgel összefüggő eszmei javakat¹¹;
- amennyiben a sportszervezettel, sportköztestülettel, vagy a sportszövetséggel állapodik meg a másik fél a sportoló nevének, képmásának felhasználásában, alapvető követelmény a sportoló előzetes írásbeli hozzájárulása¹²;
- a felhasználó köteles díjat fizetni¹³.

A szponzori szerződésre irányadó szakaszokból pedig a következő tartalmi elemek következnek:

- a szponzor vállalja pénz- vagy egyéb természetbeni szolgáltatás nyújtásának kötelezettségét¹⁴;
- a szponzorált ellenszolgáltatásra köteles, amelynek értelmében biztosítania kell sporttevékenysége felhasználásának lehetőségét a szponzor marketingtevékenysége során¹⁵;
- a szponzorálással szemben vannak kizáró körülmények, így a sporttevékenységet egészségre ártalmas életmóddal vagy szolgáltatással, illetve egészségre ártalmas

¹⁰ ÁBRAHÁM ATTILA – PAPP TEKLA: *Néhány gondolat a hivatásos sportoló játékjogáról*. Lectum Kiadó. Szeged. 2009. (in: Papp Tekla: Atipikus jelenségek szerződési jogunkban. Atypical phenomena in our contract law.) 140.

¹¹ Sporttv. 35. § (3) bekezdés

¹² Sporttv. 35. § (5) bekezdés

¹³ Sporttv. 35. § (3) bekezdés

¹⁴ Sporttv. 35. § (1) bekezdés

¹⁵ Sporttv. 35. § (1) bekezdés

más tevékenységgel, valamint környezetveszélyeztető és – károsító magatartással összefüggésben nem lehet megjeleníteni¹⁶.

A szerződő partnerek további jogokról és kötelezettségekről is rendelkezhetnek a konkrét megállapodásban, például:

- a felek kiköthetik a felhasználási jogra vonatkozó kizárólagosságot,
- a jogosult felhatalmazása alapján a felhasználó harmadik személyre is átruházhatja a felhasználásra irányuló jogát,
- továbbá megjelölhetik a felek a felhasználás módját és mértékét, etc..

A tárgyalt szerződéstípusokra alkalmazandó jogszabályok meghatározása érdekében szükséges a jogviszonyok minősítésének elvégzése absztrakt szinten, amelyhez Bíró György által alkalmazott szempontrendszert¹⁷ vesszük alapul.

e) A *formai jellemzők* alapján megállapíthatjuk, hogy egyik szerződéstípus sincs kodifikálva a Ptk-ban szabályozott kontraktusok között, de mindkettő nevesített szerződés. A merchandising szerződés magyar megfelelője az arculat-átviteli szerződés nem foglalja magába a vizsgált intézmény gazdasági tartalmát, jelentését. A jogalkotó szinonimaként, az arculat-átviteli megjelölés után zárójelben utal a piacépítési funkcióra, amely szintén nem alkalmas e jogintézmény gazdasági vetületének kifejezésére. A német nyelvterületen használatos Vermarktung (elpiacosítás)¹⁸ kifejezés sem tükrözi a jelenség mindkét vetületét. A szponzorálási szerződés sem igazán fejezi ki azon sajátosságát, hogy elsődlegesen valamilyen tevékenységhez, például sporthoz szükséges anyagi-technikai és egyéb háttér biztosítása érdekében kötik a felek. Míg az angolszász eredetű szó jelentése egyértelműen kifejezi ezt a küldetést. A „sponsorship” kifejezés egyrészt a szponzor által nyújtott anyagi támogatásra utal (például egy meghatározott összeggel támogatott üzlet, vagy egy project megvalósításához szükséges tőke meghatározott százalékát támogatásból biztosítják, vagy egy expedíció megvalósításához keresnek finanszírozót). Másrészt kifejezi a szó a felek által tanúsítandó magatartást, vagyis valakinek vagy valaminek a támogatását és annak elfogadását, támogatott helyzetbe való kerülést.¹⁹

f) A szerződés létrejöttéhez fűződő *joghatások* alapján mindkét kontraktus konszenzuál szerződés, mivel a felek által célzott joghatás kiváltására a közöttük kialakuló egyezségre, konszenzusra van szükség.

g) A tényleges *szolgáltatás jellege* szerint a merchandising szerződés facere típusú, mert a megállapodás közvetett tárgyaként megjelölt dolgot, etc. a jogosult köteles a merchandiser rendelkezésére bocsátani felhasználás céljából. A szponzorálási szerződés a szponzor szemszögéből vizsgálva dare jellegű, amely a pénz vagy egyéb, természetbeni juttatás formájában (például mezek vásárlása, sporteszközök beszerzése) jelenik meg; a szponzorált oldaláról viszont a prestare jelleg a meghatározó, kötelezettsége ugyanis arra terjed ki, hogy lehetővé tegye sporttevékenységének felhasználását a szponzor részére marketingtevékenysége folyamán. Tehát egy függő jogi helyzet alakulhat ki, amennyiben a szponzor nem kívánja a szerződés megkötését követően rögtön

¹⁶ Sporttv. 35. § (2) bekezdés

¹⁷ Bíró: 236–240.

¹⁸ A fellelhető szakirodalom alapján Németországban is elsősorban az angol merchandising szót használják.

¹⁹ Oxford Dictionary 1479., BAJLÓCZI – HAAVISTO: 468.

felhasználni a támogatott tevékenységét. Azonnali felhasználás esetén viszont *facere* jellegű a szerződés.

h) *Értékviszony* alapján mind az arculat-átviteli szerződés mind a szponzorálási megállapodás visszerthes, értékegyensúly áll fenn szolgáltatás és ellenszolgáltatás között, amely a szponzorálás esetén nem feltétlenül helytálló tény.

i) Az *érdekpozíció* szempontja szerint mindkét típus érdekellentétesnek, vagy más néven polarizált alanyúnak minősül, mivel a jogviszony két pólusán álló feleket eltérő célok, érdekek motiválják a konszenzusteremtésben.

j) Továbbá mindkét esetben *jogcímen* alapuló szerződés jön létre és a kötelmet a szerződő partnerek által kötött szerződés *keletkezeti*.

k) Ezen ügyletek *egyesítése* mellett megjelenhet a standardizált ügyletkötés gyakorlata is, valamint a minden részletre kiterjedő szerződések kötése (önszabályozó szerződés) a nem túl részletes jogi háttér kompenzálása, és ezáltal a felek minél hatékonyabb jogi védelmének biztosítása érdekében.

l) A szerződések által betöltendő *funkciójuk* alapján lehetnek akár egyszeri, speciális jogviszonyt rendező megállapodások, de tartós jogviszonyt is rendezhetnek, amely folyamatos és ismétlődő, szakaszos (havonta nyújtott támogatás, például a sporttevékenység kifejtéséhez igénybe vett helyiség bérleti díjának kiegyenlítése) is lehet.

m) A merchandising szerződés és a szponzori szerződés fő sajátosságainak áttekintését követően, egyfajta minősítés után célszerű meghatározni az *alkalmazandó jogszabályok* körét. A szerződési szabadság alapelvének tartalmi része értelmében az adott jogviszonyból fakadó jogosultságokat és kötelezettségeket a felek határozzák meg. A szabályozatlanul, rendezetlenül hagyott kérdésekre kiterjed a Sporttörvény hatálya (speciális), továbbá szubszidiárius jelleggel alkalmazandó a Ptk. kötelmi általános része (generális). A normatív háttér bővíthet például a Tpv., Sztj. vonatkozó rendelkezéseivel az adott jogviszonytól és az abból eredő jogvitától függően.

II.2. A szponzorálást szerződés további meghatározásai

Jogrendszerünkben a merchandising szerződést nevesített formában nem találjuk meg a Sporttörvényen kívül, míg a szponzorálási megállapodást több helyen is kodifikálta a hazai jogalkotó, normatív háttere bővebb az arculat-átvitelinél. Így a *reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól szóló törvényben*, amely szerint szponzorálásnak minősül valamely rendezvényhez, tevékenységhez (akár sport is lehet), valamint az azokkal összefüggésben álló személy részére nyújtott hozzájárulás, amely egy meghatározott áru vásárlását vagy igénybevételét mozdítja elő.²⁰ Míg a Sporttörvénybeli megközelítés a sportoló támogatását helyezi előtérbe, és csak a háttérben jelenik meg a támogató marketing tevékenysége, addig a 2008. évi XLVIII. törvényben ez utóbbi körvonalazódik, azonban a dohánytermékekkel kapcsolatban az európai uniós irányelvvel²¹ összhangban korlátozó rendelkezéseket épített be a jogalkotó.

Az un. *médiatörvény* is tartalmazza a szponzorálás fogalmát az értelmező rendelkezések között, így a jogszabály hatálya alá vonja a következő támogatási kört: műsor-szolgáltatással, illetve audiovizuális mű előállításával nem foglalkozó természetes személy, jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaság által műsor-

²⁰ 2008. évi XLVIII. tv. 3. § p) pont

²¹ 2003/33/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv a tagállamok dohánytermékek reklámozására és szponzorálására vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítéséről

szám finanszírozásához a műsorszolgáltatónak nyújtott pénzbeli vagy egyéb, gazdasági természetű hozzájárulás annak érdekében, hogy a műsorszolgáltató a támogató vagy a támogató által meghatározott más személy nevét, védjegyét vagy egyéb megkülönböztető jelzését, a róla alkotott képet, tevékenységet, illetve termékeit népszerűsítse.²² A szerződés egyik oldalán álló támogató által nyújtott hozzájárulás nyújtása valósul meg valamely műsor előállításához, sugárzásához, ellenszolgáltatásként a támogató vagy az általa megjelölt harmadik személy, valamint azzal kapcsolatban álló más tárgy ismertetése és keresetté tétele céljából. Jelen megközelítés szinte teljesen egybeesik a *határokat átlépő televíziózásról szóló törvényben* lévő fogalommal, amely szerint szponzorálásnak minősül valamely természetes vagy jogi személy részvétele finanszírozás révén egy általa nem érdekelt műsor előállításában, terjesztésében, ellentételezésként nevének, védjegyének, image-nek a népszerűsítése jelenik meg.²³ Fiktív sportolóként jogi helyzetünk és lehetőségeink tisztázásától meglehetősen eltávolodnánk a médiajogban használatos fogalom elemzésével, ezért a reklámozással összefüggő aspektusokra térünk át. Hiszen a reklámra vonatkozó norma rendelkezik a szponzorálásról, igaz csak érintőlegesen, jól lehet nem minősül reklámnak, mivel „nem utalhat a szponzor árujára vagy szolgáltatására közvetlenül”²⁴. Pribula László álláspontja szerint az adott reklámban maximum a szponzor arculata mutatható be, valamint az általa forgalmazott termék és/vagy szolgáltatás fő vonásai ismertetendők, azok pontos paramétereinek feltüntetése nélkül.²⁵

Jelen tanulmány fő témája a merchandising szerződés, így az ahhoz kapcsolódó fontosabb reklámjogi kérdéseket külön részben tárgyaljuk.

Az elemzett kereskedelmi ügyletekről röviden azt mondhatjuk, hogy a szponzorálási szerződésnél a „főszereplő” a szponzorált jogalany, esetünkben a képzeletbeli sportoló, míg a merchandising esetén az arculat által népszerűsítendő termék, szolgáltatás, cég, a David Beckham-féle borotvánál már nem a világhíró focista, hanem a reklámozott penge és vele együtt a cég, vagy a Pepsi esetén nem Michael Jackson vagy Britney Spears, hanem maga a termék kerül előtérbe.

III. A reklámozás, mint a merchandising szerződés tipikus területe

III.1. Kapcsolódó elméleti kérdések²⁶

III.1.1. A reklám fogalma, funkciói, eszközei

A merchandising szerződés megkötésére tipikusan reklámjogviszony keretében kerül sor. A reklámok két fő típusa, a gazdasági és a társadalmi reklám, közül csak az utóbbi által létesített jogviszony keretében beszélhetünk az arculat-átviteli kontraktus lehetőségéről. A jogalkotó rendelkezése folytán gazdasági reklámnak minősül minden olyan közlés, tájékoztatás, valamint egyéb megjelenítési mód, amely valamely birtokba vehető forgalomképes ingó dolog – kiterjesztve tárgyi hatályát a pénzre, értékpapírra,

²² 1996. évi I. tv. 2. § 44. pont

²³ 1998. évi XLIX. tv. 2. cikk a) pont

²⁴ PRIBULA: 276.

²⁵ PRIBULA: 277.

²⁶ A III.1. pont elkészítése Strihó 2008. alapján készült, eredeti megjelenés: Jogelméleti Szemle 2008/1. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu/striho.33.mht>

pénzügyi eszköze és a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre (a továbbiakban együtt: termék), szolgáltatás, ingatlan, vagyoni értékű jog (például egy sportrendezvény közvetítésének a joga; a továbbiakban együtt: áru), amely az előbbieik értékesítéséhez, egyéb módon történő igénybevételének fokozásához, továbbá e céllal összefüggésben a vállalkozás nevének, megjelölésének, tevékenységének népszerűsítésére vagy az általa kínált áru, árujelző ismertségének növelésére irányul.²⁷ A *társadalmi reklám* meghatározása azonban nem található meg hatályos jogszabályainkban, támpontként szolgálhat a Gazdasági Versenyhivatal álláspontja, amely szerint ebbe a körbe tartozik minden olyan hirdetés, amelyet közérdek (tehát társadalmi cél) megvalósítására tesznek közzé. Karitatív, politikai, sport, egyéb célú eseményre, rendezvényre, évfordulóra történő figyelemfelkeltés érdekében hozzák nyilvánosságra.²⁸ A merchandising szerződés tárgyalásakor mellőznünk kell a közérdeket szolgáló hirdetések részletes ismertetését, mivel hiányzik az arculat-átviteli szerződés lényegi eleme, a kereskedelmi hasznosítás. A társadalmi célú reklám közzétételének célja lehet többek között sportrendezvény időpontjának és helyének hirdetése, népszerűsítése, azonban a másodlagos hasznosítás célzata nélkül.

A piacgazdasági keretek között a verseny és a profitszerzés egyik legfontosabb eszköze a reklám, amelynek célja a reklámozó által előállított, forgalmazott termék, áru, és a vállalkozás bemutatása, népszerűsítése a potenciális fogyasztóknak, természetesen a tisztességes piaci magatartás és a tiszta versenyre vonatkozó követelmény szem előtt tartásával. A tájékoztatás és a figyelemfelkeltés mellett egy-egy reklám a fogyasztó megnyerésének, és ezáltal az eladásra kínált termék iránti kereslet fokozásának célzatával készül. A reklám, akár eléri a reklámozó által remélt célját, akár nem vagy esetleg negatívan befolyásolja tevékenységét, elősegítheti az érintett vállalkozás, továbbá termékskálájának a megkülönböztetését más, hasonló tevékenységi körrel rendelkező cégtől, valamint az általa előállított terméktől. A versenytársaktól való megkülönböztető funkción túl a reklám meghatározza a reklámozó goodwill-jét is.

A reklámszolgáltató számtalan eszköz közül válogathat a fogyasztókat megszólító tájékoztatás megalkotásakor annak érdekében, hogy az minél hatékonyabban érje el a reklámozó célját, betöltse a fent ismertetett feladatait. Az alkalmazható eszközök köréből Pribula László kiemeli a humort (botrányos jelent, tréfa); a teasinget (valójában egy több részből álló tájékoztatás, amelyben a szappanoperához hasonlóan az üzenet fokozatosan jut el a fogyasztóhoz, míg az utolsó részben érünk a szerződés tárgyához); a merchandisinget (arculatátvitel)²⁹; a reklámszlogent (a fogyasztóknak szóló információt egy, esetleg két rövid mondatba foglalja a reklámszolgáltató); a márkanévet (a reklámozott termék márkanéve alapján a fogyasztó könnyedén be tudja azonosítani az árut, a szolgáltatást, sőt magát a vállalkozást is).³⁰

A tanulmány eddigi részei alapján megállapíthatjuk, hogy a merchandising szerződés a reklám fogalmát részben leszűkíti azáltal, hogy a reklámszerződés közvetett tárgyat képező termék bemutatásához; az áru, a vállalkozás iránti bizalom megteremtéséhez, fokozásához valamely, más területről ismert és kedvelt valós vagy képzeletbeli személyt, annak nevét, hangját, jelképet, ábrát használnak fel. Az ismertetett fogalmat

²⁷ 2008. évi XLVIII. tv. 3. § d) pont

²⁸ VJ – 163/1998.; III. pont 6. bekezdés

²⁹ Lásd még: (a merchandising a reklámozás eszköze) POGÁCSÁS ANETT: *Szerzők és műveik a meggyőzés szolgáltatásban – reklámalkotás és reklámarcok*. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle. 2007. 4. 26.

³⁰ PRIBULA: 32-45.

leszűkíti az arculatátvitel abban az értelemben, hogy a gazdasági reklámtevékenységhez csak ezzel a többlettelemmel kapcsolódhat. Ugyanakkor másik oldalról nézve a kérdést, éppen ezen speciális plusz előírás révén bővülés következik be.

III.1.2. A reklámjogviszony jellemzői és a merchandising szerződés helye

Annak érdekében, hogy meghatározzuk helyünket sportolóként egy reklámjogviszonyban, áttekintjük a konstrukció fő elemeit, a szerződő partnereket és a közöttük köthető szerződéstípusokat. Több egymásra épülő, illetve egymást kiegészítő jogviszonyból felépülő struktúra részeként léphetünk be az elemzett formációba, amelyre szerepünkől, jogi helyzetünkől függően több lehetőség is adódik. A rendszer bázisa és egyben eredője a *reklámozó*³¹, akinek a megrendelésére készül a reklám és akinek érdekében közzéteszik azt. A reklámozó a reklámfilm elkészítésére vállalkozási szerződést köt a reklámszolgáltatóval, aki egyfajta eredmény teljesítésére köteles a jogügylet alapján. A reklámozó közvetett úton is eljuthat a reklámszolgáltatóhoz, amennyiben egy harmadik személy igénybe vételével rendeli meg a reklámot bizományosi vagy önálló kereskedelmi ügynöki, esetleg megbízási szerződés (az elkészítés közvetítésére) alapján. A *reklámszolgáltató*³² az a jogalany, aki önálló gazdasági tevékenységi körében megalkotja a reklámot, illetve ezzel összefüggésben egyéb szolgáltatást nyújt (például közzéteszi a szerződés tárgyát vagy közreműködik abban). Amennyiben a reklám elkészítéséhez nem szabad felhasználás alá eső dolgot, momentumot (például ötletet) kíván alkalmazni a reklámszolgáltató, akkor további megállapodás kötése szükséges, tipikusan felhasználási szerződés kötése. Például valamely szerzői mű kereskedelmi hasznosítása esetén a szerző hozzájárulása szükséges, vagy valamely név, hang, védjegy másodlagos hasznosítása az érintett jogosult engedélye alapján történhet. A reklámszolgáltató vállalkozási szerződés útján is elkészítheti a reklámot a szerzővel. A reklámozó is köthet felhasználási szerződést a szerzővel (például egy reklámfilm készítőjével) vagy a reklámszolgáltatóval a szerző/jogosult kifejezett hozzájárulásával. Az elkészült reklám, az abban megfogalmazott üzenet a reklám közzétételére alkalmas eszközökkel rendelkező jogalany juttatja el, teszi megismerhetővé (*a reklám közzétevője*)³³.

A fent bemutatott komplex jogviszony-rendszerbe több ponton is beléphetünk sportolóként, de csak ismert és általában kedvelt személyként lehet releváns a részvételünk. A reklámnak minősülő közlések – így újsághirdetés, szórólap, közterületen elhelyezett hirdető oszlopokon elhelyezett tájékoztatás, televízió útján közvetített hirdetés – köréből kiemelkedő jelentősége van a reklámfilmeknek, amelyek alkalmasak a televíziót néző fogyasztók személyes megszólítására, figyelmük felhívására, megnyerésére. Népszerű sportolóként felkérhetnek egy-egy reklámfilmbe történő szereplésre, mint például a California állam fizetési mérleg hiányának mérséklése céljából tervezett reklámfilm elkészítésére kötött megállapodás az akció filmekből ismertté vált kormányzó, Arnold Schwarzenegger és a világszerte ismert focista, David Beckham között. A kampány segítségével kívánják a turisztikai bevételeket növelve a gazdasági válság következményeit mérsékelni. Számos ehhez hasonló konstrukció már igazolta, hogy a másodlagos felhasználás, például egy sportoló hírnevének, image-nek kereskedelmi hasznosításából származó előnyök általában meghaladják eredeti felhasználásból eredőket.

³¹ 2008. évi XLVIII. tv. 3. § l) pont

³² 2008. évi XLVIII. tv. 3. § m) pont

³³ 2008. évi XLVIII. tv. 3. § k) pont

A másik lehetőségünk, hogy egy felhasználási szerződés kötésével hozzájárulunk egy szereplésünkkel készült film további területen történő hasznosításhoz, például egy reklámfilm elkészítése céljából kötünk arculat-átviteli szerződést.

III.2. Gyakorlati problémák

Közzétett szakvélemények, döntések jelzik, hogy gyakran előfordul a jogosult engedélye nélkül történő felhasználás. A kérdéssel összefüggésben vizsgált eseteknél döntő körülményként került értékelésre, hogy csak ötletek átvétele történt a reklámfilm elkészítése során, avagy átlépve a szabad felhasználás szintjét jogellenesen kerültek meg a jogosultat, jogellenesen használtak fel az alapul szolgáló filmbeli személyi jellemzőket, környezeti elemeket.

III.2.1. Jogszerű magatartások

A következő két szakvélemény esetén a vizsgált magatartást a Testület jogszerűnek minősítette, mivel álláspontja szerint mindkét ügyben megmaradtak az ötletek átvétele szintjén. Az ún. *James Bond* ügyben³⁴ a Borsodi Sörgyár reklámfilmjének készítői a „Halj meg máskor” című filmet vették alapul. A 007-es ügynök főszereplésével forgatott film elemeit vetették össze a cég kampányműsorával, amelynek eredményeképp megállapította a Testület, hogy az alábbi mozzanatok meglehetősen hasonlatosak az eredeti műhöz, azonban csak ötletátvétel valósult meg, amelyre nem terjed ki a szerzői jogi védelem tárgyi hatálya. A főszereplő fizikai megjelenése hasonló (szmokingot viselő, sármos férfi, akinek a hangja emlékeztet a filmbeli hangra, továbbá elhangzik a reklámfilmben a bont szó, amiről a Bond névre asszociálhatunk és megjelenik a kísérletező tudós, mérnök, aki munkájának eredményét bemutatja a reklámfilm főhősének, hasonlóan James Bondhoz). A Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsa a *Kaiser Sörgyár* által tanúsított magatartást vizsgálta³⁵ meg a versenytársak panaszának eleget téve. A panaszosi pozícióban álló konkurens cégek az előterjesztett dokumentumban sérelmezték a Kaiser kampányát. Az eljárás alá vont a „Kaiser a Ser” reklámszlogent alkalmazta, amelyben a versenytársak állítása szerint a ser szó azt sugallja, hogy csak az általuk forgalmazott termék az igazi, mivel az előtte szereplő Kaiser szó I. Ferenc Józsefre, a császárra, a páratlan fő személyre utal. Ezenkívül a cég által forgalmazott ital megjelölésére használt régies kifejezés csak a Kaiser szó utolsó szótagjának ismétlése, amely előtt a névelő használata nyelvtanilag indokolt és nem a felsőfok kifejezésének eszköze. A Versenytanács megállapította, hogy a reklámszlogen elemei csupán egy kedves, játékos és könnyen megjegyezhető szójátékot valósítanak meg és nem minősül tisztességtelen piaci magatartásnak, így felhasználásuk jogszerű.

A jogosult előzetes hozzájárulásának mellőzésével a „felhasználó”, megfelelő momentumok átemelésével, a szabad felhasználás körében maradvá dupla haszon reményében igyekeznek a fogyasztó bizalmát elnyerni. Költségsökkentés céljából nem kötnek a jogosulttal arculat-átviteli szerződést, azonban az adott célcsoport lényegesen könnyebben megszólítható az ismert és közkezdvelt arculat révén. A lényeg a fent hivatkozott esetekben, hogy a felhasználás mértéke nem haladja meg a szerzői jogi védelem tárgyi hatályába nem tartozó ötletek alkalmazását.

³⁴ SZJSZT 15/2003. sz. szakvélemény. http://mszh.hu/testuletik/szjszt/SZJSZT_szakvelemenyek/2003/

³⁵ VJ – 84/1999. <http://www.gvh.hu>

III.2.2. Jogellenes magatartások

Az eddigi két példával ellentétben a következő két esetben górcső alá vett magatartás engedély nélküli kereskedelmi hasznosításnak minősül, mivel a mintaként szolgáló film és a vizsgált reklámfilm a lényegi jellemzők, elemek, tulajdonságok tekintetében meghaladva az ötletátvitel szintjét majdnem azonosnak tekinthetők, ezáltal engedély nélküli arculatátvitel ténye került megállapításra. A *Soproni Sörgyár ügyében*³⁶ kifejtett szakvélemény jogellenesnek minősítette a cég reklámfilmjét az abban felhasznált eredeti filmből másolt elemek azonossága miatt. A Testület álláspontja szerint a reklámfilm „A mátrix” film jellegzetes karaktereinek, környezeti tényezőinek, jeleneteinek jogosulatlan felhasználásának tényállását valószínűsíti meg a meghatározó elemek nyilvánvaló és félreérthetetlen hasonlósága miatt. A reklámfilm kezdetén egy áramló zöld mező tárul a szemünk elé, a felhasznált filmmel egyezően. A kampányfilm címe (Újratöltés) szinte teljesen megegyezik a film címével (A Mátrix Újratöltve). Az üldözéses jelenetben a falon futkározás képességével rendelkező ügynökök mellett résztvevő főhős lencse formájú napszemüveggel hosszú fekete bőrkabátot visel. A reklámfilm egészében és az egyes elemek, részegységek külön-külön is, annak címe, továbbá a főhős fizikai kinélete és belső tulajdonságai, környezete láttán is az eredeti filmre asszociál a néző. „a szerzőt – illetve filmalkotás esetén a vele kötött felhasználási szerződés alapján a játékfilm előállítóját – illeti meg a műben szereplő jellegzetes és eredeti alak kereskedelmi hasznosításának – ún. merchandising – és az ilyen hasznosítás engedélyezésének kizárólagos joga. [...] A mátrix c. játékfilm előállítójának engedélye nélkül a [...] reklámfilm elkészítése és forgalmazása, bemutatása jogsértő, a játékfilm előállítójának merchandising jogaiba ütköző.”³⁷

A szakvéleménnyel összhangban megállapította a bíróság közzétett eseti döntésében, hogy reklámfilmben szereplő jellegzetes figurák felhasználása marketingtevékenység során kizárólag erre irányuló szerződés alapján jogszerű. Továbbá rögzítésre került az a tény, hogy a megfilmesítési szerződés alapján a felhasználó nem szerez jogosultságot a film elkészítéséhez alapul vett mű önálló önálló nyereségforrásként történő hasznosítására. Az un. *Vuk-ügyben*³⁸ a bíróság azt vizsgálta, hogy a peres felek viszonylatában engedély nélküli kereskedelmi hasznosítás történt-e. Felperes a regény írójának házastársa, aki a rendezővel kötött megfilmesítési szerződés alapján a rendező szerzőtársának minősül, ugyanis az animációs film alapjául szolgáló irodalmi mű szerzője (jelen esetben annak jogutódja) a film alkotójának szerzőtársa. Alperes a film rendezőjével merchandising szerződést kötött a rajzfilmben szereplő jellegzetes figurák kereskedelmi hasznosítására, nevezetesen különböző ajándéktárgyakon való feltüntetésére, forgalmazására. A bíróság döntésében kijelenti, hogy az alperes jogosulatlanul használta fel a figurákat, mivel valamennyi szerzőtárs hozzájárulása alapján szerezheti meg a merchandising jogokat, egyebekben nem szerez jogosultságot a másodlagos felhasználásra.

A fent bemutatott esetek, szakvélemények jól tükrözik, hogy az arculat-átviteli vagy más néven piacéptítési szerződés főszabály szerint reklámjogviszony keretében köttetik

³⁶ SZJSZT 13/2003. sz. szakvélemény [„Játékfilm lényeges elemeinek jogosulatlan felhasználása reklámfilmben”]. http://mszh.hu/testuletik/szjszt/SZJSZT_szakvelemenyek/2003/

³⁷ 13/2003. sz. szakvélemény Ad 1. pont 1.4. alpont

³⁸ BH 1986. 363.

és gyakran érinti a szellemi alkotások területét. Ha például a reklámot, mint szerzői művet elemezzük, akkor utalnunk kell a vizsgált jogintézmény szerzői jogi aspektusainak elméleti hátterére is. A szerzői jogról szóló törvény értelmében a szerzőt megilleti a műben szereplő jellegzetes és eredeti alak kereskedelmi hasznosításának és az ilyen hasznosítás engedélyezésének kizárólagos joga.³⁹ Az idézett szakaszból kiindulva határozta meg a Szerzői Jogi Szakértő Testület az arculatátvitel fogalmát, amely szerint a szerzői művek jellegzetes alakjainak és egyéb ilyen elemeinek felhasználása más művek, árucikkek, szolgáltatások kelendőségének fokozására.⁴⁰

Záró gondolatok

Tehetséges sportolóként meglehetősen hátrányos helyzetben lennénk jogi szempontból, mivel a jelenleg hatályos jogszabályaink nem rendezik megfelelően a sportolóval és tevékenységével összefüggésben keletkező szerződések közül az ún. szponzorálási és az arculat-átviteli szerződést. A rendelkezésre álló csekély joganyag kompenzálása érdekében ezen a területen várható az önszabályozós kontraktusok elterjedése, a jelenleg fellelhető szerződések helyett, amelyek egyszerűen a csekély törvényi megfogalmazás át-emelésével készülnek, utalva a Ptk. kötelmi általános részének hézagpótló szerepére. A helyzetet nehezíti a két szerződés-típus gyakori összemosása mellett a közöttük lévő határ átjárhatóságának lehetősége, mint a Pepsi és Michael Jackson merchandising szerződése. A konszern és a popsztár üzleti kapcsolata elsődlegesen az üdítőital gyár és termékeinek népszerűsítésére irányult a híres énekes arculatának felhasználásával, amelynek ellenében a cég számos turnét támogatott a nagyjából egy évtizedes együttműködésük időszakában. A példa annak szemléltetésére is alkalmas, hogy a merchandising tevékenység keretében realizálódó másodlagos felhasználás gazdasági szempontból lényegesen nagyobb potenciált hordoz, mint a szerződés közvetett tárgyának eredeti megjelenése. Jelen esetben a Pepsi által korábban telített piacokon mintegy 8–10 %-os növekedést ért el az értékesítési volumenben, sőt a Michael Jackson főszereplésével vetített reklámfilmek hatására Japánban 30 %-kal emelkedett a termékek iránti kereslet.⁴¹

Előfordul a jogügylet helytelen megnevezése, is, mint például több portálon (Game Channel⁴², Prim Online⁴³) is olvashatunk a Sony Ericson és Mária Sharapova között létrejött szponzorálási szerződésről, azonban a közzétett információkból kiderül, hogy valójában arculat-átviteli szerződésről van szó. A jogügylet célja ugyanis nem a világhírű orosz teniszcsoillag sporttevékenységének támogatása, hanem a cég arculatának építése.

Véleményünk szerint az alkalmazandó joganyag kialakításakor, megszövegezésekor markánsan hangsúlyozandó a szponzorálási szerződés és a merchandising szerződés közötti különbség. Míg az előbbi kontraktus megkötésére elsősorban várt sportteljesítmény, reménybeli tehetség támogatás, a várható siker érdekében kerül sor, továbbá már eredményes sportoló tevékenységének támogatása történik, addig az arculat-átviteli ügylet során már befutott sportoló vagy híresség által elért, már meglévő siker, csúcsteljesítmény kiaknázása valósul meg a sporttól eltérő, más területen. Az elemzés és a szemléltetésként hivatkozott konkrét esetek fényében megállapíthatjuk, hogy a szponzo-

³⁹ Sztj. 16. § (3) bekezdés

⁴⁰ 13/2003. számú szakvélemény; Ad 1. pont 1.4. alpontja

⁴¹ http://www.michaeljackson.hu/cikkek_michaelapepsi.html

⁴² <http://www.gamechannel.hu/cikk/kapcsolat/sonyericson88milliodollarosszponzoralasiszerzodes>

⁴³ <http://hirek.prim.hu/cikk/65163>

rálási szerződésnek a kereskedelmi ügyletek között történő elhelyezése nem tűnik szerencsésnek. Ezzel szemben az arculat-átviteli megállapodás meghatározó fogalmi eleme a kereskedelmi jelleg, így a merchandising szerződés ezirányú minősítése helytállónak tűnik.

A merchandising szerződéssel összefüggésben kiemelkedő szerepe, felelőssége van a közreműködő jogásznak és annak a személynek, aki kiválasztja a célszemélyt, vagyis a megállapodás jogosultját. A másodlagos felhasználás záloga az azonosulás, nevezetesen, hogy a célcsoportba tartozó potenciális fogyasztók képesek legyenek azonosulni a felkért „reklámarccal” a jogosulthoz kapcsolódó pozitív benyomásuk hatására. Problémaként merülhet fel a még kevésbé ismert, szinte névtelen feltörekvő sztár kiválasztása, valamint az un. üstökös, azaz az információs társadalom által biztosított eszközök, új típusú metódusok igénybe vételével rövid idő alatt, azonban tisztavirág életet élő sztárocskák felkérése is. Harmadik problematikus kört alkotják az agyoncsépeelt hírességekkel történő szerződéskötés, mint például Mark Spitz esetén. Az 1972-es müncheni olimpián hét aranyérmes szerző amerikai úszó meglehetősen keresett személy lett a reklám és a merchandising világában. Vagyoni értékű jogainak hasznosítására számtalan céggel kötött piacépítési megállapodást a bajnok, amelynek folyamánya végleges negatív kampány lett. Ha valamilyen terméket nem akartak eladni, akkor őt választották szerződésük alanyának, mondhatták gúnyosan a versenytársak. Az ehhez hasonló negatív marketing technika kialakulásának megelőzésére terjedt el az un. versenytilalmi klauzula beépítése a szerződésekbe, tanulva a tapasztalatokból.

A társadalmi- és a gazdasági igényeknek megfelelő norma megalkotása, a merchandising szerződés jogrendszerbeli helyének tisztázása egyelőre még várat magára. Jogrendszerünk nem követi megfelelő ütemben a nemzetközi tendenciát, ahol már viszonylag terjedelmes, részletszabályokra is kiterjedő elképzelések vannak (AIPPI, WIPO). Egyedi igény, ügylet esetén elegendő lenne az önszabályozós megállapodás kötése, a Ptk. alkalmazásával az esetlegesen nem rendezett kérdésekre, azonban a jogügylettel összefüggésben felmerülő pénzügyi mozgások mértéke és gazdasági események gyakorisága miatt jogszabályi rendezést igényelnek e jogviszonyok. A jogalkotó első feladata az arculat-átviteli szerződés jogrendszerbeli helyének meghatározása. A sporttörvényben található fogalom alanyi köre és a közvetett tárgyként felsorolt dolgok bővítése is szükséges, ebben az esetben viszont már nem indokolt a sporttal kapcsolatos speciális szintű törvényben történő elhelyezése. Igaz ugyan, hogy a tanulmány megírásakor sportolónak képzeltük magunkat és sportolóként minősítettük a merchandising szerződést, azonban számos más lehetőséget is takar e formáció. Hasonlóan a szerzői jogról szóló törvényben csak egy meghatározott aspektus kerül rendezésre, a szerzői műnek minősülő közvetett tárgy felhasználása, vagy a védjegyre irányadó szabályok abban az esetben alkalmazhatóak, ha a szerződés közvetett tárgya védjegy. A merchandising szerződés fő jellegzetességei és a reá irányadó rendelkezések egésze állnak össze az egyes részek kirakásával, helyes értelmezésével. Mégis fontos lenne annak eldöntése, hogy a vizsgált kötelmi viszony melyik fő csoportba tartozik (tipikus, atipikus, vegyes- vagy innominát szerződés).⁴⁴

Az arculat-átviteli szerződés gazdasági jelentősége és speciális vonásai miatt megfontolást érdemel egy önálló, egységes jogszabályban történő kodifikálása.

⁴⁴ Ezzel kapcsolatban lásd PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*. Lectum Kiadó. Szeged, 2009. 18., 21.

A merchandising és a szponzorálási szerződés összehasonlítása⁴⁵

	SZEMPONT	MERCHANDISING	SZPONZORÁLÁS
1	cél	a) fogyasztói döntések befolyásolása; b) értékesítési volumen növelése és a költségek csökkentése	a) szponzorált támogatása; b) sporttevékenység felhasználásának lehetősége a marketing során (közvetve a fogyasztói döntések befolyásolása)
2	alanyok	a) jogosult (sportoló, sportszervezet, sport-szövetség, sportköztestület); b) merchandiser/felhasználó (természetes személy, jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet)	a) szponzorált (sportoló, sportszervezet, sport-szövetség, sportköztestület) b) szponzor (természetes személy, jogi személy, jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet)
3	közvetlen tárgy	felhasználási magatartás	a) támogatás b) felhasználási magatartás
4	közvetett tárgy	a jogosulthoz kötődő személyiségvédelmi intézmények	sporttevékenység
5	tartalom	felek megállapodásának függvénye (diszpozitív)	felek megállapodásának függvénye (diszpozitív)
6	értékviszony	visszterhes (közvetett tárgy – ellenérték, tipikusan pénz)	visszterhes (támogatás: pénz, egyéb – a sporttevékenység felhasználásából eredő előnyök)
7	alkalmazandó jogszabály	speciális: Sport tv. mögöttes: Ptk. kiegészülhet pl.: Szjt., Tptv., 2008. évi XLVII. tv., 2008. évi XLVIII. tv.	speciális: Sport tv. mögöttes: Ptk. kiegészülhet pl.: Tptv., 2008. évi XLVII. tv., 2008. évi XLVIII. tv.

⁴⁵ A Sporttv. 35. §-a alapján.

*Felhasznált irodalom, joganyag**Jogszabály*

Ptk. – 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről
 Sport tv. – 2004. évi I. törvény a sportról
 Szjt. – a szerzői jogról
 Tptv. – 1996. évi LVII. tv. a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról
 Médiatörvény – 1996. évi I. törvény a rádiózásról és a televíziózásról
 2008. évi XLVII. tv. a fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlat tilalmáról
 2008. évi XLVIII. tv. a reklámtevékenység alapvető feltételeiről és egyes korlátairól
 1998. évi XLIX. tv. a határokat átlépő televíziózásról szóló, Strasbourgban, 1989. május 5-én kelt európai egyezmény kihirdetéséről

Jogi irodalom

- 1) BÍRÓ GYÖRGY: *A kötelmi jog és a szerződés tan közös szabályai*. Novotni Kiadó. Miskolc. 2001. 236–240.
- 2) CSÉCSY GYÖRGY: *Szellemi alkotások*. Novotni Kiadó. Miskolc. 2008.
- 3) CSÉCSY GYÖRGY: *A szellemi alkotások jogának atipikus szerződésai és az új Ptk.* Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért. Miskolc. 2008. 269–280.
- 4) KISS GERGŐ LÁSZLÓ – DUCHON BALÁZS: *A sport és a bevételei, a kereskedelmi szerződések formájában*. in: Magyar Edző sportszakfolyóirat. 2005.
- 5) KRISZTÓF ANITA – KALOCSAY GERGELY: *A fogyasztók elcsábításának lehetőségei a filmvászonon innen és túl – termékelhelyezés és merchandising*. Szent István Társulat. Budapest. 2009. in: Emlékkönyv Ficsor Mihály 70. születésnapja alkalmából. 188–203.
- 6) PAPP TEKLA: *Atipikus szerződések*. Lectum Kiadó. Szeged. 2009.
- 7) PAPP TEKLA: *Atipikus jelenségek szerződési jogunkban*. Atypical phenomena in our contract law. Lectum Kiadó. Szeged. 2009.
- 8) POGÁCSÁS ANETT: *Szerzők és műveik a meggyőzés szolgálatában – reklámalkotók és reklámarcok*. in: Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle. 2007/4. 21–31.
- 9) PRIBULA LÁSZLÓ: *Magyar reklámjog*. Novotni Kiadó. Miskolc. 2005.
- 10) SARKADY ILDIKÓ – TAMÁS LAJOS: *Kereskedelmi szerződések a sportban*. in: Gazdaság és Jog. 2005/2. sz.
- 11) SÁRKÖZY TAMÁS: *Sportjog. A 2004-es sporttörvény magyarázata*. HVG-ORAC. Budapest. 2004.
- 12) STRIHÓ KRISZTINA: *A merchandising szerződés*. Jogelméleti Szemle. 2008/1. <http://jesz.ajk.elte.hu/striho.33.mht>
- 13) TATTAY LEVENTE: *A merchandising és a film*. Szent István Társulat. Budapest. 2009. in: Emlékkönyv Ficsor Mihály 70. születésnapja alkalmából. 337–357.
- 14) TATTAY LEVENTE: *A szellemi alkotások joga*. Szent István Társulat. Budapest. 2005.
- 15) TATTAY LEVENTE: *A merchandising és a szellemi alkotások*. <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/polgjog/letolt/merc.doc>, 2007.04.09.

- 16) TATTAY LEVENTE: *A merchandising és jogi háttere Magyarországon*. in: *Gazdaság és Jog*. 1999/7–8. 21–23.
- 17) VIDA SÁNDOR: *A merchandising védjegyjogi oltalma*. *Védjegyvilág*. 1995/3. 10–17.
- 18) HORST-PETER GÖTTING – CHRISTIAN SCHERTZ – WALTER SEITS: *Handbuch des Persönlichkeitsrechts*. C.H. Beck. München. 2008.
- 19) Oxford advanced learner's Dictionary of Current English. Szerk.: Sally Wehmeier; Seventh edition. Oxford University Press. 2005. 1479.
- 20) BALNÓCZI BEATRIX – HAAVISTO KIRSI: *Angol-magyar Magyar-angol gazdasági szótár*. Grimm Kiadó. 2004. 468.

Jogalkalmazói döntések, állásfoglalások

- 1) BH 1986.363.
- 2) SZJSZT 13/2003.
- 3) SZJSZT 15/2003.
- 4) VJ – 84/1999.

Internetes címek

- 1) <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/polgjog/letolt/merc.doc>
- 2) <http://jesz.ajk.elte.hu/striho.33.mht>
- 3) <http://www.gvh.hu>
- 4) <http://www.michaeljackson.hu>
- 5) <http://www.mszh.hu>
- 6) <http://www.wipo.int/>
- 7) <http://www.gamechannel.hu/cikk/kapcsolat/sonyericson88milliodollarosszponzor-lasi szerzodes>
- 8) <http://hirek.prim.hu/cikk/65163/>

STRIHÓ KRISZTINA

ONE FICTION AND THE MERCHANDISING CONTRACT

(Summary)

One aspect of the legal situation and chances of a fictitious sportsman are presented in this study. For this reason the merchandising contract and the sponsorship contract is compared in the part following the introduction. In the second part one special field of the merchandising contract is described from the two analysed contracts: we take part in an imaginary commercial as a sportsman (because the commercial utilization appears typically in the advertising legal relationship). We refer to the economic importance of the merchandising contract and necessity of the settlement of the applicable provision according to the social and economic claim (for the definition of the place in the legal system; the creation of the precise rules, just like in a form of an independent and consistent law).

Tomus VIII.

- Fasc. 1. *Jenovai Petra*: A kereskedelmi ügynök jogállása a 19–20. század fordulóján jogösszehasonlító aspektusban (Szeged, 2008.) 3–18. p.
- Fasc. 2. *Nánási László*: Magyarország ügyészsége az ellenforradalom és konszolidáció idején (1919–1922). (Szeged, 2008.) 19–60. p.
- Fasc. 3. *Orosz Nóra Natália*: A *locatio conductio* és a közbeszerzési gyakorlat az ókori Rómában (Szeged, 2008.) 61–80 p.
- Fasc. 4. *Pákozdi Zita*: A felülvizsgálat jogintézményének kialakulása és főbb szabályai első modern polgári perrendtartásunkban (Szeged, 2008.) 81–96. p.
- Fasc. 5. *Pozsonyi Norbert*: Zálogkikötések *Cato de agri cultura* című művében (Szeged, 2008.) 97–120. p.
- Fasc. 6. *Olivia Radics*: Lobbying and the First Amendment Right to Petition (Szeged, 2008.) 121–148. p.
- Fasc. 7. *Strihó Krisztina*: Az elektronikus kereskedelem kötelmi jogi aspektusai (Szeged, 2008.) 149–176. p.
- Fasc. 8. *Váradai Szilvia*: Az Európai Közösség társulási politikája (Szeged, 2008.) 177–202. p.

Tomus IX.

- Fasc. 1. *Berki Gabriella*: A munkahelyi stressz munkajogi megtétele (Szeged, 2009.) 3–41. p.
- Fasc. 2. *Csatlós Erzsébet*: Olajszennyezés az Arktiszon – a felelősség rendezése nemzeti és nemzetközi síkon (Szeged, 2009.) 43–70. p.
- Fasc. 3. *Deitlinger Viktória*: Perkkultúra – avagy leíró szociológiai tanulmány a Szegedi Városi Bíróság gyakorlata alapján (Szeged, 2009.) 71–83. p.
- Fasc. 4. *Fekete Orsolya*: Szép új világ? Új fejezet az Európai Unió fogyasztóvédelmi jogának történetében (Szeged, 2009.) 85–112. p.
- Fasc. 5. *Gécziné Bárdosi Eszter*: A határokon átnyúló végrehajtási eljárások a magyar bírósági gyakorlatban – egy összehasonlító vizsgálat tanulságai (Szeged, 2009.) 113–154. p.
- Fasc. 6. *Hegyes Péter*: Közös tulajdonhoz kapcsolódó jogintézmények a földjogi szabályozás köréből (Szeged, 2009.) 155–173. p.
- Fasc. 7. *Jenovai Petra*: A spanyol kereskedelmi ügynök jogállása (Szeged, 2009.) 175–190. p.
- Fasc. 8. *Kaprinay Zsófia*: A kisajátítás elméleti és gyakorlati problémái (Szeged, 2009.) 191–209. p.
- Fasc. 9. *Kiss Amarilla*: A tengeri kalózkodás nemzetközi jogi megtétele, különös tekintettel a Szomália partjainál folyó eseményekre (Szeged, 2009.) 211–220. p.
- Fasc. 10. *István Molnár*: Legal actions of the european union on the management of intellectual property in the knowledge transfer activities of the universities and public research institutions (Szeged, 2009.) 221–248. p.
- Fasc. 11. *Nánási László*: A magyar királyi ügyészség a II. világháboró idején (Szeged, 2009.) 249–305. p.
- Fasc. 12. *Nóra Natália Orosz*: Das Volkswagen-Gesetz im Spiegel der Kapitalverkehrsfreiheit und den Goldenen Aktien (Szeged, 2009.) 307–320. p.
- Fasc. 13. *Pákozdi Zita*: A polgári eljárásjog egyes aktuális kérdései (Szeged, 2009.) 321–337. p.
- Fasc. 14. *Strihó Krisztina*: Egy fictio és a merchandising szerződés (Szeged, 2009.) 339–354. p.

SZEGEDI
EGYETEMI
KIADÓ

